

Berkovits György

Magyar látvány

L'Harmattan

A szerző igen különböző témákba ássa bele magát.

Családtagjainak sorsáról írva, szinte hihetetlen, különös és megrendítő tényekről számol be. A nálunk szokásos és honos kibabrálás ropant radikális reakciót vált ki belőle, ugyancsak radikális szerzőket idézve, mint Nietzsche, az író Bernhard és Joyce. Bélsárnak nevezi a hatalmat gyakorlókat, Canetti nyomán. Végigtekint a különböző történelmi korszakok szexuális szokásain, hogy végül a Foucault által használt biohatalom fogalmánál kössön ki. Ábrándozik olyan politikai változásokról, amelyekről csak ábrándozhat, és legfeljebb csupán prédikálhat róluk. Zajszenynek nevezi a nagyvárosi elviselhetetlen zajártalmat, elmeséli, hogyan küzdött ellene abban a házban, amelyben lakott, nem mindennapi bonyodalmakat előidézve. Azt is bebizonyítja, hogy jelen pillanatban már a tömegkultúra, vagyis a szórakoztatóipar a feje tetejére állította a kulturális piramist, tehát a pop-kultúra hívei azt gondolják, hogy ők vannak a csúcson. A 2001. szeptember 11-én megtörtént megrázó terrorista merénylet kapcsán elgondolkozik a mértéken és a világot minden másnál jobban veszélyeztető mértéktelenségen. A címadó esszében megelevenedik 150 év magyar történelme, és hat élpolitikusának csúnyán végződő sorsa. És felteszi a kérdést, mi lesz a most uralkodó hetedikkel. Különben, miután bírál, kétségbe vonja a hagyományos értelmiségi kritika érvényét.

Berkovits György

Magyar látvány

ESSZÉK

Berkovits György

Magyar látvány

ESSZÉK

L'Harmattan

Budapest, 2017

A kötet megjelenését az NKA támogatta.

© L'Harmattan Kiadó, 2017

© Berkovits György, 2017

ISBN 978-963-414-347-5

A kiadásért felel Gyenes Ádám.

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: +36-1-267-5979

harmattan@harmattan.hu

webshop.harmattan.hu

ELŐSZÓ

Az esszé, mint számtalanszor leírták: szabad műfaj; kötetlen beszélgetésre való invitálás; meghatározhatatlan és megfoghatatlan; kerületi a tárgyat, megközelítési módokat keres, a nézőpontok szeszélyes váltakoztatásával és hirtelen váltásokkal egyik tárgyról a másikra; jellemző rá a gondolatmenet cikkcakkja, az előadásmód töredezettsége; végtelenül sokfajta megismerésre való képességet rejt magában; a köznapokat filozófiai távlatból, a filozófiai eszméket köznap szemmel nézi; és, mint tudjuk, a kísérletezés szelleme hatja át; véleményt közöl elsősorban; mérlegelő, kételkedő; próbálja áthágni az akadályokat, amelyek egymástól elválasztják a tudományos, a művészi és a köznap szférát; és így tovább.

Sőt, az esszé semmi más, mint idegenkedés az egyértelmű igenléstől és az egyértelmű tagadástól, vonzódás a kötetlen elmélkedéshez, a meghatározatlan meghatározási kényszeréhez vagy a megfogható megfoghatatlanná tételéhez, és reménykedés, reménykedés a téma gyors megragadásában, ugyanakkor lassú kerülgetésében is, nemkülönben törekvés némely töltelék szó túlzott használatának hol elrejtésére, hol meg kifejezett használatára. Szeretném megidézni a próbálgatás szellemét, szeretnék egymásra vetíteni tudottat és kevésbé tudottat, kétségbe vonni eszményeket, köznapokat szemlélni távlatosan, távlatokat szemlélni köznapian, bújócskázni paradoxonokkal, váltogatni a reflexivitás nézőpontjait stb., s nem utolsósorban egy olyan valóságot körültagogatni, amelyből a képzelet, elsősorban is a sajátom, fakad.

Kötetem *hat* részből áll, így szerkesztettem meg. De milyen alapon? Elsősorban műfaji alapon, de a műfajokat nem tudnám meghatározni. Másodsorban téma szerint, azzal a kiegészítéssel, hogy az egyes szerkezeti egységek témái egybejárzanak. Harmadsorban az írások modorát, hangját, sőt hangulatát mérlegelve különítettem el őket egymástól.

EGY

KÉT MAGYAR TÖRTÉNELEM (APÁM ÉS APÓSOM)

Apám és apósom, az első, megharagudott egymásra, majd elmesélem, miért.

Nehéz róluk beszélnem elfogultság nélkül, de megpróbálom. Meg kell próbálnom. Több mint huszonöt éve készülök erre. Meg kell próbálnom, remélem, kiderül, miért.

Remélem, az is kiderül majd, hogy nem a személyiségüket akarom mérlegre tenni, sem az egyiket a másik elé helyezni. Amit ők számomra megtestesítenek, az természetesen *bennem fogant meg*.

Apám és apósom.

Különböző két arc, kerek és ovális. Az egyik tekintete barna, a másiké kék. Fekete és szőke hajúak, göndör az egyik, sima a másik. Ha az alkatot nézem, vastagcsontú és vékonycsontú, magas és középtermetű.

Az egyik szívélyes, a másik kimért. Kedvelte a botra beszélést az egyik, a másik meg a véresen komoly szót. Az egyik általában bízakodott, a másik általában reménytelenséget sugallt. Ami a másiknak nem számított, az az egyiknek igen, például az öltözködés, az olvasás, az ideológia, a társaság, az elvont gondolkodás, a megajándékozás, a gondoskodó gesztusok stb.

Apám megnyerőnek akart mutatkozni, igen ambicionálta, apósom sokkal kevésbé. Apósom roppant választékosan fejezte ki magát, már-már erőszakoltan, apám erre nem törekedett.

A világ olyan, amilyen, vallotta apám, a világ korántsem olyan, amilyen lehetne, vallotta apósom.

I.

1.

Szinte soha nem láttam nevetni apámat.

Magáztam, s ezzel megbékélni csak látszólag tudtam. Kacifántos mondatokban beszéltem vele: „tudja, apu, hogy...”, „szeretnék valamit mondani apunak...”. Rosszul magázódik a magyar nyelv, a „maga” szót nekünk idegen vagy ellenszenves alakhoz szoktuk intézni, vagy ha valakit meg akarunk bántani. Kínlódtam apámmal beszélve.

Ha felidéződik bennem megérkezése a szovjet fogságból, akkor egy magas, mérhetetlenül sovány, fekete férfit látok, ilyen soványt még nem láttam. Ruhája lötyög rajta, több számmal nagyobb lévén. Ha találkoztunk hasonló öltözékű, kinézetű férfival az utcán, anyám és nagymamám figyelmeztetett, óvakodjak tőle. S mintha nem aludt volna napokig, hetekig, hónapokig. Ölelkezik anyámmal, aki, azt hiszem, zokog. Aztán, amire félve vártam, hozzám fordul. Sajnos találkozásunk képe homályos, hátrítottam is mindig, így lett egyre homályosabb.

Nézett, néztem, szerettem volna apámat látni benne, de csak egy idegent láttam. Nem ismerhettem meg, öt éve, kétéves koromban tűnt el az életemből. Legtöbb foga hiányzott, és ami megmaradt, feketéllett. Gyanúsak tűnt a szememben. Mondogatta ugyan anyám és nagymamám, amíg vártuk, milyen jó ember, milyen ügyes, ha megjön, az életünk megváltozik. De hát nem tudtam, mit is várhatok tőle. Megkönnyebbültem, amikor kiszabadultam öleléséből. Beszélt hozzám, és várta, csak válaszolok valamit. Nem mondtam semmit. Erőltette. Hát kinyögtem néhány szót, de nem emlékszem, mit is. Kinyögtem, és magázva, önkéntelenül magázva. És ő nem javasolta, tegezzem csak nyugodtan.

Ha például elnevette volna magát, azt hiszem, nyomban letegeztem volna.

Hogy valójában így történt-e, ahogy leírtam, nem biztos, de ha így él bennem, akkor így történt.

Apám tehát hazaérkezett a fogságból, néhány napja töltötte be a harmincnegyedik évét, 1947-et írtunk, egészen pontosan június 26-át. Megjegyeztük azt a napot egy életre.

Túlélte a munkaszolgálatot, amely a magyar zsidó férfiak magyar módra történő megsemmisítésének eufemisztikus kifejezését rejtette, és túlélte a szovjet birodalom fogoly-, munka- és haláltáboraiiban való

végeérhetetlennek tűnő sínylődését. Együtt a shoát és a gulágot, nem túlzok, ha ezt mondom.

Csak egy adat akkori apámról: ötven kilóra fogyott nyolcvanöttről, az utóbbi jobban illett, tudatom, száznyolcvanhárom centijéhez. De ez csupán csak egy testi adat. Lelki adat? Hülye kérdés, különben, mondhatom, igencsak maradt az, feltűnően, aki volt. *Mindenkinek hozott ajándékot*. Szellemi adat? Sütött belőle a bizalmatlanság, beléégett.

Hogy apámat magázom, anyámat, nagymamáimat meg tegezem, érdekes lehetett egy kívülálló számára. Nyolc évvel fiatalabb öcsémnek, aki sohasem szakadt el apánktól, mégis, szegénynek, utánozva engem, szintén magáznia kellett. Furcsa, egyenlőtlen is lett volna, ha csak az egyikünk tegezi. Nem volt ellenére apámnak a magázódás velünk, nem baj az, fejtette ki többször, ha a gyerek nem tegezi szüleit, az a tisztelet egyik formája, ő sem tegezte az anyját. A magázás, hogy személytelenül szólítottam személyét, rányomta bélyegét hozzá való viszonyomra.

Szinte soha nem nevettünk együtt.

Mentségére, nem lehetett sok tapasztalata az apa-fiú viszonyról, egyéves korában apját, Berkovits nagyapámat az első világháború kezdetén rögtön az első lövések egyike leterítette valahol az orosz fronton, fogalmunk sincs, hol. Ez az egyik változat. A másik, hogy vérhasban halt meg, mielőtt kivitték volna a frontra. Nem tudjuk, hol van eltemetve, ha egyáltalán el van. Soha nem vetődött fel családunkban sírja holléte.

Berkovits, milyen név is ez? Fogalmam sincs, honnan származik, milyen eredetű, állítólag délszláv, de nem tudok olyan Berkovitsról, aki pravoszláv lenne, vagy mondjuk szerb. Hát akkor? Az bizonyosnak látszik, mivel nem német név, hogy a zsidó alattvalóira, akik, askenázi szokás szerint, apjuk keresztnévéből és saját keresztnévükből álló nevet viseltek, vezetéknévet erőltető II. József nem adhatta, tehát vagy később kerülhettek őseim Magyarországra, vagy ha nem később, akkor szefárdok voltak, és már eleve használtak vezetéknévet. De lehet egy Berkovits szefárd? Apám sűrű, fekete, göndör vagy inkább apróhullámos haját örökölt, egy észak-afrikai szemitához hasonlított. Ha viszont nem valahonnan a Balkánról származtak őseim, akkor származhattak éppen Lengyelországból is, ahol sok zsidó család szláv hangzású nevet viselt.

Számos Berkovits van szerte a világon, különbözőképpen írják: Berkovics, Berkowitz, Berkovici, Berkovich, a nyelvterülettől függően. Minden nagyobb városban külföldön fel szoktam ütni a telefonkönyvet, megnézni a nevünknel, hányan szerepelünk benne. Mondhatom, elég sokan Párizsban, Londonban, New Yorkban, Los Angelesben stb., de Prágában, Varsóban, Bécsben és Münchenben is.

Eszébe sem jutott apámnak magyarosítani, pedig különben igen-igen asszimilálódott mindenhez, ami magyar. Nekem sem jutott eszembe, figyelmeztetett is egy kollégám, még újságíró koromban, hogy annak, aki a nyilvánosságban szerepel, nem illik olyan nevet, mint az enyém, viselnie, s példálózott önmagával. Ezen elcsodálkoztam, egyszerűen mert el akartam csodálkozni.

Apám sohasem csodálkozott, tudatom ezt is.

2.

Elég sokszor *meg kellett futnunk*.

Miután Berkovits József nagyapám, aki úgynevezett parasztszabó volt Szentesen, vagyis parasztembereknek szabta, varrta a hagyományos viseletüket, meghalt, felesége, Irma nagymamám nem tudta fenntartani a nyolc-tíz alkalmazottal dolgozó műhelyt, eladta, és három kiskorú, most már félárva fiával megfutott, vissza a szüleihez, illetve testvéreihez a közeli Csanytelekre.

Még én is nyaraltam Csanyteleken, harminc év múltán, megtanultam rexezni hétéves koromban Irma nagymamám egyik öccsének kocsmajában.

Az egyik dédapám, Irma nagymamám apja, Rosenzweig Mihály, regálbérlője lett a csanyteleki, pontosabban a sövényházi Károlyi-birtok egy részének, de nemcsak földet állatokkal, hanem kocsmajogot, üzletjogot és gyógyszerértárjogot is bérelt, s fűrészfűzetet meg malmot is működtetett, illetve működtettek fiai és lányai meg azok családjai, voltak bőven, hiszen dédapám kilenc utódot nemzett. Hogy ortodoxok voltak-e, fogalmam sincs, de hogy Irma nagymamám egyáltalán nem tartotta már a vallást, azt tapasztaltam.

A tizenkilences forradalom napjaiban apám kis híján áldozat lett. Éjszaka történt, száz-százötven helybéli és környékbeli betört a család élelmiszerboltjába, akkor Irma nagymamám vezette, pisztolyokkal, késekkel felfegyverkezve. Kisiskolás apámat és két bátyját falhoz állítják, mint egy film pereg le előttem mindig, az egyik rabló rájuk szögezi fegyverét. Elvittek vagy pozdorjává törtek mindent, kirabolták nemcsak az üzletet, hanem az azzal egy házban lévő lakást is, azt a pénzt is elvitték, amit nagymamám a férje szabóműhelyéért kapott, egy fillérjük sem maradt.

Pogromnak bizonyult ez a javából, bár az enyhébb fajtából. A hatvanas években mesélte apám, s a kor szellemének megfelelően magya-

rázta: „Nem meggyőződéses forradalmárok lehettek, azok ilyet nem csináltak.” Úgy látszik, ezek a helybéli pogromlovagok nem értesültek annak a forradalomnak úgymond „zsidó” voltáról.

Apám nem mutatott csodálkozást azon, legalábbis utólag, hogy hatéves korában pisztollyal állt szemben.

Valami lovas kocsival, ezt hézagosan tudom, menekültek Hódmezővásárhelyre, mondom, semmijük sem maradt, Irma nagymamám ikertestvéréhez, aki ott élt családjával.

Abban a mezővárosban cseperedett fel apám, s futott be huszonhat éves koráig meglehetősen szép kereskedői karriert.

Amikor erről mesélt, azért néha-néha elmosolyodott.

Üzletvezető volt, amikor behívták sorkatonai szolgálatra, de mire leszerelt, megváltozott a világ, két zsidótörvény született, már nem kapott lehetőséget üzletvezetésre, de önállósításra sem. Mit volt mit tennie, el kellett fogadnia egy üzletvezetői állást ott, ahol ezt még felajánlották, nevezetesen Orosházán, ott is csak azért, mert hadiárva státusszal bírt, tehát kivételesen.

Ha futnia, menekülnie nem is kellett, de költözködnie és kényszerűségből igen, egy faluba városból, bár a legnagyobb magyar faluba, 1939-ben.

Ezen sem csodálkozott, pontosabban igyekezett nem csodálkozni.

Azonban Orosházán ismerte meg anyámat, s ez egészen más színben tüntette fel számára, persze utólag, az oda való üzetését.

Anyám családja szintén csak jobb híján került ebbe a faluba, nem a saját elhatározásából, sopánkodtak is emiatt sűrűn, még évtizedek múltán is. Tudniillik ők, anyai nagyszüleim, fiatalabb korukban színészek, pontosabban táncosok voltak, színházi emberek, és a városi környezet és kultúra hiányát csapásként élték meg.

Hogy Rosenbaum Ignác nagyapámról, anyám apjáról, hogyan derült ki, van tehetsége a tánchoz, azzal nem vagyok tisztában. Mindenesetre kiderült, amikor próbatáncolás után nyomban felvették úgy húszéves kora körül, még 1899-ben, a karba, a kassai színházhoz. Egyáltalán, rejtély előttem, hogy egy ortodox, földművelő, állatokat tartó, a jiddist is beszélő, „paraszt-zsidó” család, ilyen család volt anyai nagyapámé, hetedik gyerekéből, akit héderbe járattak, hogyan lesz operett-táncos.

Amikor a nagyváradi színházhoz szerződött, kiderült, ha felküldik Pestre megnézni a híresebb operett-előadásokat, képes megjegyezni a koreográfiát, első látásra, majd be is tanítani. Nem számított bohémnak, mint az ilyesféle emberek, éppen ellenkezőleg, megbízható volt és

családszerető, sőt olyan, aki a fogához veri a garast, szép pénze gyűlt is már össze bankban, ezt anyai nagymamám nem győzte hangsúlyozni.

Jó partinak is számított Gizella nagymamám számára, hiszen ő szegény családból származott, lévén apja, Kohn Ferenc, egyszerű mészáros egy kóser vágóhídon, s ez a nagymamám ráadásul négyévesen anya nélkül maradt. Anyja, a Sarkadról, kocsmáros szülőktől származó Weisz Fanni, szegény, miután hat gyereket szült, s három hamar be is adta a kulcsot, harminchat éves korában meghalt tüdőbajban. Legidősebb lánya, Margit, aki még felbukkan néhányszor ebben a történetben, mint Mányi, így neveztem, nem tudván kimondani nevét kisgyerekként, fodrásznőként keresett némi pénzt, és nevelte a kisebb testvéreit. Giza nagymamám hat elemít végzett, majd varrodába adták tanulni, de abbahagyta, hogy özvegy apja, aki, a pletykák szerint, egy Nagyvárad környéki faluból származó román cselédlánnyal vigasztalódott, háztartását vezesse.

Nekik Orosháza, Giza nagymamám kifejezésével, „nagy leesés volt”, hiszen Nagyváradon, a Pece-parti Párizsban, költők, írók, újságírók, színészek, helyi hírességek közegében éltek, bár csak egy külvárosi kis kopott házban. Tudtak is a hírességekről, például, hogy a *Nagyvárad*i *Napló* zsidó főszerkesztőjének felesége Schlauch Lőrincsel, a római katolikus püspökkel tart fenn gyengéd viszonyt, tudtak Ady Endréről, felismerték az utcán is, még akkor, amikor korántsem számított híresnek. Nagyváradon élni más volt, mint Szentesen, Csanyteleken vagy Hódmezővásárhelyen és Orosházán. Nagyváradon, mint tudjuk, igazi urbánus élet folyt, Ignác nagyapám naponta betért a Bémer-tér valamelyik kávéházába, és igen elegánsan, általában zsakettban, néha még a piacra is abban járt, a szellemi pezsgés rájuk is hatott, olvastak és jártak színházba. Giza nagymamáméknál bérelt szobát egy ideig Deési Alfréd, az első magyar filmrendező, akit, a hatvanas évek elején, magam is megismerhettem, amikor meglátogatta nagymamámat.

Mellékesen jegyzem meg, hogy Kohn dédnagyapám testvéreinek, voltak vagy kilencen, gyerekei közül többen választották a színpadi pályát, mint például a nagymamám egyik unokatestvére, Kövesi Albert, aki nemcsak színész volt, de a nevezetes jiddis sikerdarab, a *Szulamit* fordítása is a számlájára írható. Öregkorára a New York kávéházbeli asztalát, ez legendárium a színháztörténetben, Kövesi-várnak nevezték. Testvére, Kövesi Rózsa primadonna lett, koloratúr szoprán, férje, Szalkai Lajos ugyancsak színész, aki a miskolci színház igazgatói posztjáig vitte. A következő generáció is adott színészeket, például anyám egyik másod-unokatestvérét Kálmán Györgynek hívták.

Miután egybekeltek anyai nagyszüleim, Giza nagymamám is letette azt a fajta színészvizsgát, a „sorrentói” dalt énekelte a színészegyesület zsűrije előtt Budapesten, s bizony szépen festett, mondhatom, fényképei alapján, kimondottan szép volt. Átment a vizsgán, amelynek révén karba kerülhetett énekelni és táncolni. Bejárták aztán nagyszüleim, Rosenbaumról Rózsára magyarosítva, Nagyvárad után az egész Magyar birodalmat, hol ide szerződtek, hol oda, vagy hét-nyolc felvidéki és erdélyi városba, végül kikötöttek Szegeden. Itt érte őket a trianoni békeszerződés, azontúl más-más országhoz tartoztak a rokonaik meg azok a városok, amelyek színházaiban nagyapám több mint húsz évet, nagyanyám meg tízet eltöltött.

Rózsa nagyapámék Szegeden, miután kiöregedtek a színpadi „táncikálásból”, ahogy Giza nagymamám, aki nem ment a szomszédba a szavak ironikus kifacsarásáért, kifejezte, nem nyithattak, bár szerettek volna, tánciskolát, annyira erős volt ott az úgynevezett „ébredő”, egyfajta szélsőjobboldali mozgalom, hogy zsidóknak, még jóval a zsidótörvények előtt, nem engedtek ilyesmit. Orosházára viszont hívták Ignác nagyapámat, mivel nem akadt táncmesterük megfelelő, át is ment, de Giza nagymamám nélkül, mivel ő nem volt hajlandó faluba költözni, elsősorban azért, mert a fiát, anyám bátyját akkor nem járathatta volna gimnáziumba. Majdnem tíz évig lakott albérletben és ingázott Ignác nagyapám, szegény, Orosháza és Szeged között, hasonlóképpen Giza nagymamám is, szegény, de ő fordítva, Szeged és Orosháza között. Akkor vett egy nagy lélegzetet Giza nagymamám, és költözött Orosházára, kislány anyámmal együtt, aki sírt-rítt emiatt, amikor fiának, Imrének távoznia kellett az országból, mégpedig, leérettségizvén a szegedi piaristáknál, egyenesen a csehországi Brünnbe, ha építésznek akart tanulni, mivel a mi honunkban a numerus clausus miatt, amely csak a zsidókra vonatkozott, nem vették fel egyetemre.

Nem vidámkodott sűrűn Ignác nagyapám sem, nagymamám azt állította róla, „a pincébe jár nevetni”.

3.

Mondom, apám, ellentétben velem, nem volt csodálkozó típus. Talán még akkor sem csodálkozott, amikor behívták 1942 őszén munkaszolgálatra, és az orosz frontra küldték fegyver nélkül, civil ruhában, de katonasapkában, tulajdonképpen egyszerűen és sallangmentesen a halálba. Darnicán, egy Dnyeper menti faluban táborozva, a befagyott

széles folyón át kellett szállítaniuk az egyik oldalról a másikra hat-hét méter hosszú, igen vastag farönköket, németeknek barakkok építésére, hármuknak egyet. Hát enyhén szólva a roppant hidegtől, meg a hitvány ruházat miatt, egyes testrészeik megfagytak, és hogy nem többet, mint három órát aludhattak, s táplálékban, érdekes, nem dúskálhattak, viszont dúskáltak állítólag a keretlegények szitkaiban és veréseiben, így aztán sokan beadták a kulcsot. Apám persze hangoztatta, pontosabban azt hazudta, hogy az ő szakképzettsége szakács, és addig-addig, egy kis pénzzel is nyomatékosítva, amíg sikerült is a konyhára kerülnie, főzni tudott valóban, rejtély számomra, mikor és hogyan tanult meg. Ehetett rendesen, sőt mivel „vételező szakács” lett, egyenesen az élelmiszerraktárakból rendelhetett és szállíthatott a konyhára, ami bizony nagy szerencsének számított, kegyeket osztgatott, és kegyeket szerezhetett. Megmentette az éhhaláltól például Zsolt Bélát, az újságíró és író, akit különben, szemtanúk szerint, és apám szerint is, félig már agyonverték.

Éppen kenyérrel megrakott lovas szekérrel érkezett a raktárból vissza a táborba, mikor látta, százada rendezetlenül fut, honvédek és munkaszolgálatosok, menekülnek, az oroszok áttörték a frontvonalat. Apám leszórta nekik a kocsiról az összes kenyeret, egyet megtartott magának, és az ellenkező irányba indult meg, 1943 januárját írtuk. Egyszerűen gondolkozott, átszökik a szovjethoz, nem várja meg, hogy megöljék a honfitársai vagy a németek, hátha a másik oldalon nem akarnak rá mérni halált, és hátha azok fognak győzni.

Eltűnt a szemünk elől, öt évig nem is került elő, fogalmunk sem volt, életben van-e még.

Nemsokára anyámat, Irma és Giza nagymamámat, Ignác nagyapámat, Margit-Mányi nagynénémet és engem gettóba zártak szülőhelyemen, Oroszában, amelyre, még négyéves sem lévén, nem emlékszem egyáltalán. Mesélték, bezsúfoltak bennünket a fatelep legnagyobb raktárépületébe, egy kietlen, földes hodályba, minden zsidót együvé, aki csak élt abban a faluban. Életerünk a fekvőhelyünkre korlátózódott, mint ahogy aztán később sokat emlegették. Elvettek tőlünk mindent, pénzt, élelmet, ruhaneműt, ékszert, fényképet, emléktárgyat, anyám mesélte, hogy egy csendőr lehúzta az ujjamról a monogramos kis aranygyűrűmet, és én, állítólag, sírtam. Azt is mondogatta, hogy szomjazzunk, ivóvízért, szerinte, órákig kellett sorban állni. Enni, miután elfogyott és elvették, amit bevittünk, nem igen ehettünk, mivel nem kaptunk, és ezt leginkább Giza nagymamám hozta elő mindig. Kaptunk viszont ütleget, de hát ilyesmit felemlengetni felesleges, az természetesnek számított.

Apám, mikor elmesélték neki a gettót, nem csodálkozott.

Majd eltűnt anyám is az életemből, őt ugyanis Irma nagymamám-mal és Ignác nagyapámmal együtt elszállították a gettóból fogházba. A bíróság elítélte őket, rájuk bizonyítva egy úgynevezett „árdrágítást”. Tudniillik apámat a zsidótörvények arra kényszerítették, hogy átadja az üzletet, egy cipőüzlet vezetését kereszténynek, át is adta az egyik segédnek, de csak névleg, és hogy így, az jó sok pénzébe került, ám miután elhurcolták, a tényleges vezetést anyámra, Irma nagymamámra és Ignác nagyapámra bízta. Az a segéd, a stróman, azonban feljelentette őket, azt hazudva, hogy drágábban adják a cipőt, mint a rendes ára, s a bíróság úgy találta, ez bizony így is van, s nem is tudom, hány évi börtönre ítélte őket. Anyám és Irma nagymamám az életét köszönheti ennek a strómannak, mert egy haláltábornál, ahová bezárták volna őket, még egy háborús viszonyok között működő börtön is kedvezőbbnek bizonyulhatott. Ignác nagyapám azonban éppen ennek a strómannak köszönheti, persze csak közvetve és elméletileg, élete elvesztését, mert, mivel nem bírta megállni, hogy még egyszer láthasson bennünket, mielőtt a gettóból elszállítanak valahová, nem tudni hová, kiszökött a békéscsabai fogházból, elkapták, és csak úgy egy Auschwitzba menő szerelvényre rakták fel. Persze erről nem tudtunk, csak évek múlva, mikor az elgázosítottak listáján bukkant fel a neve.

Giza nagymamámat, Margit-Mányi nagynénémet és jómagamat egy Bécs külvárosában, Jedlersdorfbán lévő koncentrációs táborba deportáltak, ahol csaknem egy évig tartottak fogva, és máig nem derült ki, miért is nem öltek meg. Nagymamámat, aki akkor már betöltötte az ötvenötödik évét, cementgyárban dolgoztatták. Nem tudom vagy alig tudom felidézni azt a haláltábornál, pontosabban csak részben haláltábornál, mivel a deportáltaknak csak egy része halt meg ott, s azt sem tudom, hogy amit erről tudok, azt honnan tudom, nagymamám elbeszéléséből, különböző dokumentumokból, könyvekből, filmekből, vagy esetleg még saját emlékezetemből is.

Apám azon sem csodálkozott, hogy életben maradtunk.

Először anyám szabadult ki a börtönből és érkezett vissza Orosházára, a vele együtt szabaduló Irma nagymamám Szegedre ment legidősebb fiához. Anyám senkit nem talált a házukban, kísértetháznak tűnt az neki, s azt gondolta, nincs is életben senki, aki hozzá tartozik, sem a férje, sem a gyereke, sem a szülei. Ezzel a tudattal élt és várt. Majd mi is megérkeztünk hárman, Giza nagymamám, Margit-Mányi nagynéném és én, van egy kép rólunk, úgy festünk rajta éppen, mint a shoát ábrázoló fotók szereplői, halálpontosan úgy. Egyáltalán nem

emlékszem, hogyan zajlott le újbóli találkozásunk anyámmal, csak később mesélték, milyen kövéren láttuk viszont, elképesztő kövéren, mint kiderült, injekciókkal megszüntették havivérzését, ilyesmikkel nem bajlódtak a börtönfélékben akkor, s ettől hízott meg.

És vártuk, most már négyen vártuk tovább apámat és nagyapámat. Apám középső bátyját, Matyit nem vártuk már, megjött a hír, elpusztult mint munkaszolgálatos valahol a Don mellett. Megfagyott, és a kórházat, ahová fektették, felgyújtotta egy ágyúlövedék, ő meg benne égett. Matyi nagybátyám mindkét testvérétől elütött, apámtól is, Jenő bátyjától is, mert szeretett tanulni, érettségizett, főkönyvelő lett, szimpatizált a kommunistákkal, sokat olvasott, nászéjszakáján, állítólag, Ady-verseket szavalt.

Anyám nem tudott nyelni, kinszenvedés volt számára az étkezés, azt gondolta, valami fennakadt a torkán, persze az orvosok megálapították, semmi sem akadt fent azon. Reggelenként legalább egymásfél órán át krákogott a mosdó fölött, fuldoklott, és jött belőle a váladék. Még évekig fuldoklott és köpködött. Nem volt hajlandó egyedül aludni éjjel, amíg apámat várta vissza, anyjához, Giza nagymamámhoz feküdt, és mivel én sem voltam hajlandó egyedül, én is oda feküdtem, közéjük, így aludtunk hárman egy ágyban. Így, amíg apám meg nem jött.

Féltünk mindenkitől, a környezetet továbbra is ellenségesnek láttuk, ugyanis tapasztaltuk, ha szépíteni akarom, ha nem, a környezet bizony ellenségesnek tetszett. Terjedt a mondás, „többen jöttek *vissza*, mint ahányan elmentek”.

Szóval nem hazajöttünk, hanem „vissza”.

Anyám védelmet keresett, és megtalálni vélte a kommunista pártban, belépett ő, akinek fogalma sem volt politikáról, ráadásul ő és a mozgalmárság viszonya a tűz és a víz ellentétéhez tartozott. Meg is vallotta, utált taggyűlésekre járni, ott is félt, mert minduntalan hozzászólásra késztették, s neki nem akaródzott, főleg hogy minduntalan firtatták, kicsoda is, persze ideológiai és osztályszempontból, de, látva mennyi volt zsidógyűlölő és nyilas csapódott a kommunistákhoz, szinte meg-némult. Nemsokára, ahogy elhagytuk Oroszázt, Szegedre költözvén, anyám, út közben, elveszett a párt számára.

Apám, miután megjött, semmin sem csodálkozva, nem sokat teketóriázott, eladta a megrongált, kirabolt házat, és szedték a sátorfánkat. Menekültünk, azt hiszem, ez a jó szó rá, elmenekültünk 1947-ben kiirtásunk szándékának számunka jelképes kiindulópontjáról, Oroszáztól.

Tíz évig laktunk Szegeden, ahol apám és anyám, megint összeszedve magát lelkileg, ismét egymásra találva, öcsém is született, újra megkísérelt élni.

Apám beilleszkedett és érvényesült még a Rákosi-korszakban is, azokon az esztendőkön sem csodálkozott, tulajdonképpen az ő révén teremődött meg a tervgazdálkodásos cipő- és rövidáru-kereskedelem a Dél-Alföldön.

Az ötvenhatos forradalom következményeképpen azonban Budapestre kellett futnunk. Valóban, szinte futni.

Apámnak nem volt ínyére ez a forradalom, mert azt tapasztalta addigi életében, hogy minden felfordulás feléleszti és nyílttá teszi a zsidóellenességet. Úgy vélte, Európának ezen a felén, ahol Magyarország is található, csak a kommunizmus védi meg a zsidókat, még akkor is, ha az antiszemitizmus nem áll vezetőiktől távol, ezért minden antikommunista megnyilvánulást elítélt. A Horthy-rendszerhez hasonló rezsिम restaurációjától félt, mivel egyáltalán nem hitt egy nálunk meghonosítható nyugati jellegű demokráciában. Különben is szorongott minden változástól, hiszen tapasztalnia kellett, hogy neki, mint zsidónak, minden változás után csak rosszabb lett, pontosabban mindig újra kellett kezdenie.

A forradalmat ráadásul a realitástól elrugaszkodónak gondolta, fel sem merült benne, hogy a szovjet majd kiengedi markából a magyart. Nemkülönböztetett idegenkedett a forradalmártól mint típustól, mindenfajta erőszak és szélsőség távol állt tőle. Nem bírta a felfordulást, a rendetlenséget sem, ez alkatából következett. Ki nem állhatta a munkában való lazaságot, fegyelmezetlenséget.

Amikor megalakult apám vállalatánál, ahol főosztályvezetőként dolgozott, a munkástanács, felszólították, mondjon le, vége a „Berkovits-vircsaftnak”. Apámat nem kedvelték, enyhén szólva, a „forradalmárok”, ugye, hatás-ellenhatás, kommunista elkötelezettségűnek gondolták, a Rákosi- rezsिम kiszolgálójának, mert eredményesen, tehát a rendszer hasznára vezette a vállalatot. Irányítási módszereit is azonosították a kemény diktatúráéval, lévén azok bizony autoriter módszerek voltak. A pártból való kizárását, előrebocsátom, belépett, és kizárták, figyelmen kívül hagyták. És apám nem tett semmi gesztust a munkástanácsnak, sőt, kinyilvánította, nem tetszik neki a felfordulás. Furcsállkodását azokon a helyi kommunista kádereken, akik egy csapásra antikommunisták lettek, sem vették jó néven tőle.

Furcsállkodott, de nem csodálkozott.

Kinyilvánította, őt csak az készítheti lemondásra, aki kinevezte.

Ám jónak látta nem bejárni. Azt hiszem, igen kedvetlenül, kelletlenül és szorongva élte meg, bár erről keveset tudok, a forradalom napjait.

A kommunista restauráció egyáltalán nem díjazta forradalomellenes viselkedését. Bár irodájában alakult meg az új, a kádárista párt vállalati szervezete, őt nem vették be. Hiába várta, szegény, majd kapacitálják a belépésre, hisz azt gondolta, magatartásával kiérdemelte, de várhatta. A szegedi pártvezetők, rákosisták és kádáristák, ahogy a „forradalmárok” sem, látványosan utálták, személyiségéből, viselkedéséből kiolvasták, nem az ő emberük. Már-már az állását is veszélyben forgónak érezte. Elkönyvelte, Szegeden nincs jövője.

Szerencsére a minisztériumban egészen másképp értékelték, sok barátja dolgozott ott, és kapcsolatait mozgósítva, meg tudott futni Budapestre 1957-ben.

Többé már nem kellett megfutnunk. És el sem hurcoltak.

Mintha egy kissé csodálkozott is volna ezen apám.

Fontolgattuk néhanapján, el kellene illannunk innen, ebből az országból, de apám mindig lefújta, mondván, nem beszél más nyelven csak oroszul, arra a területre meg nem akar menni.

4.

Látom apámat, amint elborul az arca, ahogy megszokott kiegyensúlyozottságából és kedélyességéből, kiegyensúlyozottságra és kedélyességre törekedett mindig, kilendül. Rágyújt, energikusan fújja a füstöt. A felindultságtól kissé szaggatottan beszél, néha még dadog is.

Okozója persze én voltam, mert már megint szembehelyezkedtem vele, már megint kifogásoltam véleményét, már megint bírálni merészeltem. Nekem még a dadogást is sikerült kihoznom belőle. Pedig tekintélye megfellebbezhetetlen, ezt sugallta magatartása, az apai, a férji, meg persze a főnöki kiváltképp. Elvárta, ne teremtsen senki olyan szituációt, amelyben őt megkérdőjelezi, elvárta, vitathatatlan tekintélyként ismerjék el. Én voltam az egyedüli, a családukban mindenképpen, aki próbálta kikezdeni a tekintélyét.

Mondhatom, talán az egyetlen is én voltam, akin csodálkozott.

Roppant elégedetlen volt velem, hiszen hamar kiderült számára, egyáltalán nem hasonlítok rá, sőt éppen az ellentéte vagyok. Nem mutatkoztam sem ügyesnek, vagyis úgymond élelmesnek, nem csináltam semmilyen tranzakciót, amelyen nyerni lehetett, nem szerettem,

nem is tudtam, szervezni, nem voltam képes érdekeim szerint elrejtetni érzelmeimet és véleményemet, ebben apám magát mesternek tartotta, megvalósítani azonban nem tudta, hála istennek, s amit legfőbb bajomnak tulajdonított, hogy nincs érzékem szerinte az emberekkel való bánni tudáshoz, s itt a „bánni” a fontos szó. Nagyon zavarta gyerekkori félszegségem, tétova kamaszkorom, a csak úgy „élek bele a világba” fiatalemberi viselkedésem. Tartott attól, hogy soha sem fogom tudni az életcélomat.

Nem nézett ki belőlem sokat, szinte semmit. Előre megjósolta, a pénzkereset tőlem távol áll, s ebben, legnagyobb bánatára, igaza is lett. Mindenáron gyakorlati pályára akart erőltetni, például technikumba gimnázium helyett. Egyáltalán nem bánta volna, ha például nem vesznek fel egyetemre.

Kiegyensúlyozott kedélyessége megbicsaklott rajtam.

Étkezések után vagy közben, az ebédlőasztalnál, sokszor robbant ki vita köztünk. Annak hevében nem mulasztotta el sosem, hogy magára hivatkozzon, ez irritált leginkább, mondván, bezzeg ő már saját lábán állt, ha hiszem, ha nem, hétéves korában.

Van az a közmondás, a jég hátán is megél. Apám *megélt a jég hátán is*, muszáj is volt neki, mert, kijelenthetem, sarkvidéki viszonyok közé született.

És tényleg, hétévesen kezdett pénzt keresni, attól kezdve nem kért és nem fogadott el támogatást özvegy anyjától. Igen-igen átélte, hogy nincs apja, ők félárvák a testvéreivel, kirabolták őket, anyjuk küszködik, nehezen boldogul az eltartásukkal, szegények.

Mint első világháborús hadiözvegynek, Irma nagymamámnak járt lakás, kapott is egy szükséglakást valahol Hódmezővásárhely külterületén. És kapott trafikengedélyt, ez is járt neki, hát nyitott egy trafikot szintén valamelyik kültelki utcában.

Abban a trafikban már gyerekként egy külön pultot csinált magának apám, kitalálta, használt tankönyveket árul, az iskolai év végén megveszi olcsón, a kezdetén eladja drágábban, a hasznot befekteti, nem ám elkölte mindenféle gyerekes dologra, mint egy afféle gyerek, be is fektette írószerekbe, és haszonnal adott túl rajtuk. A megtakarításából, ezt is kiötlötte, cigarettát, szivart vásárol, és hétvégeken vendéglőkben árulja azokat.

Elképzelem apámat, amint kilencévesen, elég nehéz elképzelnem alakját, arcát, tudniillik egyetlen egy fényképe sincs gyerekkorából, szivart árul vendéglőkben, szegény, járul egyik asztaltól a másikig, mosolyog, hajlong, akkor is, ha nem hajlong, és hátul a konyha mögötti sötét átjáróban számol, és pénzt ad át a főpincérnek, a haszon felét ter-

mészetiesen meg kellett osztania vele, az vagy megsimogatja a buksiját, vagy tesz egy gúnyos megjegyzést.

Esznél kellett lennie már akkor, s ezt beidegezte egy életre.

Tizenegy évesen felfogadott lányokat, asszonyokat, akikkel úgynevezett „neccelt” kézimunkát, az volt a divat akkor, csináltatott, ágyterítőt, asztalterítőt, függönyt stb., tizenöt-húsz nőt, hogy aztán értékesítse, s nemcsak helyben, Hódmezővásárhelyen, hanem a környékén is.

A második gimnáziumból kimaradt, látta, nem bírja hármuk tanítását anyjuk, írásba is adta, hogy a tanulás abbahagyásáért nem tesz szemrehányást soha neki. Tanulni különben nem szeretett, bukdácsol, minden intézményes tanulást megvetett. Lenézéssel viseltetett egyetemi tanulmányaim iránt is, nem érdekelte, mit tanulok, hogyan vizsgálom. Azt tartotta tanulásnak, amit a gyakorlatban elsajátíthatunk magától értetődő észrevétlenséggel. Hamar felhagyott tehát a gyerekkorával, a maga lábára és kereskedőinasnak állt tizenkét évesen, s mire betöltötte a tizenötöt, segéddé lépett elő.

És ami soha sem fért a fejembe, hogyan merészelt tizennégy és fél éves korában, a fél év is számít ilyenkor, feljönni Budapestre, egyenesen a Britannia hotelba, két szobát bérelni, szerinte nem volt drága akkoriban a szálloda, és árusítással egybekötött árubemutatót tartani a már említett „neccelt” kézimunkákból, meghívva rá a nagykereskedőket, és, ami még meglepőbb, tudta, kiket kell meghívni. Nagyon szép forgalmat bonyolított le naponta, mesélte mosolyogva, amelyből jó haszna származott.

Elképedten hallgattam, és szégyelltem magam, hol vagyok én az apámtól. Persze elég korán elfogadtattam magamban, nem is akarok hozzá hasonló lenni.

Megszokta, hogy nem lazíthat. Azt hiszem, azért vettem magamra számtalanszor bizonyos lezserséget, mutattam lazítást, mert szembe akartam szállni apám állandó és folyamatos lazításmentességével.

Nagy kiugrásnak számított, amikor éppen betöltötte a tizenkilencet és lett a Delka, Deutsch, Ludwig und Kaiser osztrák üzletlánc vásárhelyi cipőüzletének vezetője, főnöke négy segédnek, egy pénztárosnak és egy kifutónak. Ehhez le kellett tennie komoly kauciót, az osztrák cég sokat kért. Az egyik nagybátyja jótállására, annak Párizsban élő építész sógora kölcsönözte három évre, havi térítéssel és olyan kamatra, amely több lett a részletnél, uzsorásként lépett fel az a rokon. És még így is érdemesnek tartotta belemenni apám, mert ezáltal gyönyörűen kereshetett, pedig mindent ő állt, az összes rezsit. Ha valaki tüsszentett a családban, akkor apám, évtizedekkel delkás múltja után is, felkiáltott,

„hapci, hahaha”, s ha még egyet tüsszentett, akkor így folytatta, „hapci, Delka”; ez hirdetése volt az üzletláncnak.

Delkásként apám minden esztendőben járt Bécsbe a cipődivatot meg a kirakatrendezési stílust tanulmányozni, rendezett kirakatot is, és a hatvanas években, amikor megint eljuthatott oda, azt hiszem, 1965-ben, lévén, hogy ott rendezték az ifjúsági vívó-világbajnokságot, és az öcsém a törvívásban ezüstérmet nyert, hát könnyekkel a szemében mesélte, nem csak testvérem, Miklós fantasztikus eredményét, hogy az Operához közeli Delka cipőüzletben felfedezték egymást azzal a hajdani segéd leányzóval, most már üzletvezető hölgygel, akinek ő harminc évvel korábban tetszett.

Apám kezdett feltörni. Mondjuk ki, egy *szelfinédmen* volt.

Élete megváltozott, hirtelen lesz pénze. Fiatalembernek is fiatal, de ismert, még a polgármester előtt is, tehát Hódmezővásárhelyen, amelyről szép emlékeket őrzött, hiszen itt bontakoztathatta ki természetének és vágyainak megfelelő életét.

Öregebbnek látszott sokkal az éveinél, de nem betegség vagy más baj miatt, hanem korán érettsége, korai felnőttisége miatt.

Egy percre sem hagyott ki. Koncentrált.

Megjelenése, öltözködése, kapcsolatai, életformája tekintélyes, tehetős embert mintázott. Törekedett fölfelé és fölfelé, ennek jegyében adta férjhez anyját, mert ő adta férjhez a Központi Szálloda tulajdonosához, egy Kiss L. Pál nevű szimpatikus, öregedő férfihoz, akit csak Pali bácsinak neveztek a városban. Gyerekkoromban nem értettem, hogyan lehet az én Berkovits nagymamám Kiss L. Pálné. Az esküvő alkalmából, mikor Irma nagymamám az ötvenegyedik évébe lépett, a vásárhelyi vicclapban, a *Karikás*ban megjelent egy karikatúra: Pali bácsi karjában tartja nagymamám három felnőtt fiát, Jenőt, futballlabdával, sportklubot vezetett éppen, Matyit, tollal, könyvelő volt, és Ferit, apámat, cipőjén Delka felirattal. Nemsokára azonban Pali bácsi meghalt, és a megörökölt szállodát az idősebb báty, Jenő, akit nagymamám megbízott a vezetésével, elmulatta, tényleg elmulatta, például női zenekart fogadott, és igen gálánsan viselkedett tagjaival, ez a nagybátyám ilyen ember volt. Jenő bátyját apám ki nem állhatta, mondjuk ki, linknek tartotta, és annál nagyobb bünt keveset ismert.

Mikor a szegedi Grácia cipőgyár orosházi üzletének vezetője lett, megint le kellett tennie óvadékot, meg investálnia kellett a berendezésbe és a portálba. Megszerezte a gyár úgynevezett vezérképviseletét is, amely semmi mást nem jelentett, mint hogy ügynökölköhetett Grácia lábbelikkal. A piactéren, tehát jó helyen, feküdt a bolt Orosházán,

nyomokban emlékszem rá, de csak nyomokban. Sikert szoktam aratni társaságban a hirdetésével: A plakáton elegáns hölgy halad el éppen az üzlet kirakata előtt, mögötte jól öltözött férfi, akiről nem tudni, a hölgy hátsó fertályát vagy a kirakatot bámulja-e; egy rendőr is oda van rajzolva, aki megkérdezi a férfitől: „Mi az, mit néz, mit lát ott, ilyen csodát még nem látott?”; a férfi azt válaszolja: „Biztos úr, az úgy volt, kérem, én nem a csípőt, a cipőt néztem”; s persze az üzlet neve és címe.

Szóval apám a jég hátán is megélt volna, de hamarosan már jég sem volt, legalábbis a számára.

A harmadik zsidótörvény után nem rendelkezhattunk jövedelemmel, nem kereshettünk pénzt, sőt vagyonunk sem lehetett. Miből éljünk? Anyám sem, aki apját követve szintén táncanár lett, nagyapám sem taníthatott már táncot. Bankszámlánkat és minden vagyonunkat, elsősorban az ingatlant, tehát a házunkat is zárolták. Zárolták volna ingóságainkat is, ha eleget teszünk bejelentési kötelezettségünknek, de csak részben tettünk eleget, értékeinket meg a pénz többségét elrejtettük. Bevásárolni csak megszabott időpontban, délelőtt nyolctól tízig mehettünk. Már nem engedték be kávéházba apámat, ahová igen szeretett járni, se étterembe, se cukrászdába, engem sem a Musztafához, pedig nagyon szerettem volna abban a fő téri török cukrászdában, mint azelőtt, fagyaltot venni. És nem sétálhattunk végig a piactéren és a fő utcán sem, nem tehettük be a lábunkat a falu parkjába, a Mikolai-kertbe. Csak akkor ülhattunk volna fel a Gyopárosra menő kisvasútra, ha lett volna pótkocsija, és vonatra nem szállhattunk. Be kellett szolgáltatnunk a rádióunkat. Telefonunkat kikapcsolták. Margit-Mányi nagynénémet kiharcolták a kórházból, betegem, s nem vehette igénybe a hivatalos orvosi szolgáltatást. Vendéget sem fogadhattunk, s mi sem mehettünk vendégségbe, más házának küszöbét nem léphettük át, de a miénket sem senki, nem járhattam barátomhoz, Gál Jancsihoz, ő sem hozzánk.

Apám, hogy úgy mondjam, illegalitást vállalt, mert továbbra is járta az országot, mint cipőügynök, persze illegálisan járhatta csak, hamis papírokkal, melyekért súlyos pénzeket fizetett, de tudta, megéri, keresnie kell továbbra is, csak pénzzel javíthat valamit helyzetünkön. Lefizette munkaszolgálatos századának tisztjeit, hogy engedjék el ügynökkölni, azok, a pénzért, megtették, miközben továbbra is szerepeltették a névsorban, mintha jelen lenne. Még mindig bizakodott apám, s ebben nem állt egyedül, bízott a zsidótörvényeknek és azok hatásának kimúlásában, a „jó idők” visszatérésében, de addig is próbált úgy tenni, mintha mi sem történt volna.

Akkoriban kellett csak igazán összeszedettnek lennie.

Sokszor megróttam, amit már szégyellek, ráadásul fensőbbbségesen, miért nem fogtak össze, miért nem lázadtak fel, és szánakozóan néztem rá. Ő is szánakozóan nézett rám vissza, de elnézően is, érdekes, ritkán volt elnéző velem, de ha a zsidóüldözés témája merült fel, az lett.

Amikor megúsza a shoát és a gulágot, újból nagy sebességre kapcsolt, nem tudom, honnan maradt még energia benne. Az orosházai házon kapott pénzen, figyelem, kiszámolta, hogy kétezer-háromszáz pár cipőjébe került, de csak kétszáz-párért tudta eladni, kitűnően számolt mindig cipőkben, és betársult 1947-ben Szegeden egy elhanyagolt kis cipőüzletbe, majd nyitott még egy szebb üzletet később, egyik nagybátyjával együtt, ahol még én is, mert játéknak vettem, kiszolgáltam. Apám boldog volt, hiszen először lehetett önálló, megvalósíthatta élete álmát, mert az önállóság álmát kergette, örült, bár tudta, biztosan tudta, önállóságának napjai meg vannak számlálva. Tudta, mert ha nem tudta volna, akkor nem a kommunista pártba lép be, magántulajdonosként a magántulajdont ellenző pártba. Tudta, hasonlóan számolnak le majd nálunk is a magántulajdonnal, mint a Szovjetunióban, fogságának öt éve alatt kitapasztalta. De amíg nem számolnak le, addig, gondolta, próbálja megalapozni úgymond a jövőt.

Hát ilyen volt az én apám, mondom, egy szelfmédmen.

Két évig sem tartott az öröme, hiszen elérkezett az államosítási hullám hozzánk, javasolták neki, ajánlja fel önként (!) az üzletét, megsúgták, így jobban jár, és ő nem sokat vacillált, megfogadta a tanácsot. Nem tette rosszul, egyből üzletvezetőnek nevezték ki egy államosított bolt élére 1949-ben. Érdekes, éppen abban az évben zárták ki a pártból.

Ennek ellenére aztán megszervezhette a Dél-magyarországi Cipő Nagykereskedelmi Vállalatot, főosztályvezetőként, a munkáskáder igazgató után következőként rögtön a rangsorban. Hetven cipőüzletet nyitott, illetve államosított a három dél-alföldi megyében, jól csinálta, elégedettek voltak vele, hát persze, a szakma a kisujjában volt, szervezni meg imádott, vezetni még inkább. Ráadásul a Rövidáru Nagykereskedelmi Vállalatnál is, nem találva rajta kívül más alkalmas embert, főosztályvezető lett, félállásban, másfél fizetést kapott. Úgy tűnt, kereskedelmi képességei nélkülözhetetlenek a pártállam számára. Képességeihez tartozott a kapcsolatépítés is, sűrűn hívott ebédre minisztériumi fejeseket, akkor a szép tányérokkal és evőeszközökkel kellett teríteni, ám ezek a vendégek mind apámhoz hasonló emberek voltak, csak nem zárták ki őket a pártból, polgárkáderek, mert akik nem ilyenek voltak, hanem munkáskáderek, azok nem értettek

a kereskedelemhez, és azokkal kevésbé tudott szót érteni. De aztán bebizonyosodott, hogy szót tud érteni ő mindenfajta káderrel, ha az engedte, hogy szót értsen vele.

A személyi kultusz korszakában bizony apámnak előnyére vált képessége a felfokozott koncentrációra.

Simon elvtárrsal, a volt bőrgyári munkással, az első igazgatójával, szerencséje lett, vele szót értett, nem is tudtam a keresztnévét, elvtársnak szólítottuk, mert ő nem törekedett szava érvényesítésére, nem is volt szava jószerével, apám nélkül semmit sem mert csinálni, egy levelet nem diktált volna le önállóan vagy írt volna alá, ha apám jóváhagyását nem bírta. Hogy miért így csinálta, ösztönös érdekből, okosságból, vagy mert kedves, lágy természetű ember volt, nem tudom. Munkaerőnek, vezetőnek tökéletesen használhatatlannak bizonyult, súlyos alkoholista volt és maradt, így aztán apám uralkodhatott felette, vezethette a vállalatot kedvére, s erre, természeténél fogva, igényt tartott.

Közben anyámnak is, aki a társastánc mellett ráfanyalodott a néptáncra, segített néptáncsoportokat szervezni gyárakban, mert anyám, a divattal haladva, és a megélhetési kényszerrel, hat-hét néptáncsoport vezetője lett helyi üzemekben, a Ládagyárban, az Ecsetgyárban, a Textilkombinátban, a Konzervgyárban, a Cipőgyárban stb., országos első díjat is nyert. Tudjuk, a népi kultúra, elsősorban is a néptánc lett a divat, annak ideológiai és gyakorlati favorizálása, felső utasításra.

Apám szigorúan követte a maga számára, mondhatom, az önként magára vállalt utat, hogy szakemberként tartsák számon, távol tartva magát a politikainak minősülő posztoktól, például egyáltalán nem akart igazgató lenni, tudta, azonnal megfűrnák.

Káderlapjából, ötvenhatban, mikor mindenki megkapta és megnézhetette, ki is derült, hogy miközben elismerték kitűnő szakembernek és munkaerőnek, sőt tisztakezűnek is, háromszor ki is tüntették a „kiváló dolgozó” címmel az ötvenes évek közepéig, azonközben tudatták vele, „sokat kell még fejlődnie, hogy megértse a munkásosztály harcát a kereskedelem területén”.

Nem fejlődött, legfeljebb csak tette.

Budapesten, már a puha diktatúra korszakában, négy igazgatót kellett elviselnie, kezdetben mindegyikkel jóban volt, szépen kezeli őket, így mesélte, „kezeli”, a tenyeréből esznek, de később aztán mindig kiderült, mégsem így van, azok nem akarnak a tenyeréből enni.

Állandóan az igazgatóiról mesélt, érthető, hiszen, mint örök második, később harmadik, tőlük függött. Mindegyikkel, kivéve az utolsót, harcban állt. Lebecsülte őket, úgy tartotta, ha ő nem volna, régen

csődbe ment volna a vállalat, vagy ha nem is, akkor nagy rendcsinálások, fegyelmi, satöbbik következnének, de legalábbis beköszöntene az áruhiány, pontosabban a még nagyobb hiány. Ezt unos-untig hangoztatta, nagyképszerűsködésként is tartottam, de csak addig, amíg nem bizonyosodott be, hogy tényleg csőd következett, mikor az igazgatói keresztbe tettek neki, vagyis ha nem hagyták saját elképzelése szerint dolgozni.

Apámtól tartottak még a titkárnői is, hát hiszen, aki sosem nevet, aki sosem csodálkozik, aki sohasem lezser, ráadásul keresztülnéz, mert keresztülnézett a gyengébb nemen, legyen az titkárnő is, azzal bizony, elismerem, nem könnyű.

Miután sikerült állást kapnia Budapesten, a Női Ruha Nagykereskedelmi Vállalatnál, továbbra is főosztályvezetőként, hamar összerúgták a port az igazgatóval, pedig nagy reményeket fűzött hozzá, lévén az is zsidó. Apám kiszúrta, a raktározási viszonyok elképesztően szakszerűtlenek, de majd ő rendbe hozza, s mindezt el is híresztelte a főhatóságnál. Az igazgató azt hitte, apám meg akarja fúrni, ellentámadásba lendült, s mint Vörös Akadémiát végzett kádernek, apám nem volt hajlandó ilyen „akadémiákat” végezni, nem sokba került eltávolíttatnia.

Elhelyezték a fővárosi Cipő Nagykereskedelmi Vállalathoz, de már csak főosztályvezető-helyettesnek, lefokozták, s ezt bizony kisebbfajta tragédiaként élte át, s most már nemcsak az igazgatót, de a főosztályvezetőt is ki kellett cseleznie. Ez az igazgatója viselte meg leginkább apámat, aki azt gondolta, mivel együtt voltak munkaszolgálatosok, majd puszipajtások lesznek. Minisztériumi nagykutyának indult ez az igazgató, mégis kibukott onnan, pedig büszkélkedhetett rengeteg párttanfolyammal is, apám az ilyen tanfolyamokat is fumigálta, hát bosszút esküdött a minisztérium ellen, nem akarta, írd és mondd, a tervet teljesíteni, hangoztatva, azt nem lehet, mert a tervezés, majd ő megmutatja, mivel többé ugye nem ő csinálja, dilettáns. Apám azonban nem állt a pártjára, esze ágában sem volt ujjat húzni a főhatósággal, tudta, a terv nem teljesítése tulajdonképpen büntett, mert a terv törvény, s nem utolsósorban prémiumot is akart kapni. Kijelentette, bőven lehet, sőt még túl is lehet teljesíteni, erre élesen összevitatkoztak, s azontúl nem állták egymást. Az igazgató megvonta apám intézkedési jogait, ennek ellenére, s az igazgató tudta nélkül, apám teljesítette a tervet. Erről sokat mesélt, de hogy hogyan csinálta, még sincs fogalmam. Az igazgató fegyelmit varrt apám nyakába, apám jelentette a minisztériumnak, mi a fegyelmi oka, jött a kivizsgálás, hónapokig tartott, ki is derült, apám, az igazgatóval ellentétben, mennyi érdemet szerzett, és lássunk csodát,

az igazgatót, tipikus pártember mivolta ellenére, elbocsátották, de akkor már apám elszenvedte az infarktusát.

Az újabb igazgatója szintén a minisztériumból jött, szintén zsidónak tartatott, ráadásul őt, mint régi cipős família sarját, régtől ismerte apám, pontosabban, bár hasonló korúak voltak, mégis inkább az apját, azzal számított szakmailag egyívásúnak, s nem a fiúval, aki így aztán mintha az apját igazgatta volna; szép lélektani helyzet. Nem is csoda, ha féltékeny lett apámra, holott a szakma legjobbjának tartotta magát. Apám persze nem tűrhette, rivalizáltak. S mikor bejött a gazdasági reform, akkor ez az igazgató, nem értve meg az idők szavát, pedig jogot is végzett, ha csak estin is, amire apám persze gúnyosan legyintett, meg arra is, hogy csinálja csak a hülyeségeit, hát csődbe is vitte a vállalatot, apám csendes mosolygása mellett.

Az utolsó igazgatójával, akit nem ismert előzőleg, s aki nem volt zsidó, kitűnően kijött, az végre hagyta, dolgozzon a saját szája íze szerint.

De akkor már igen meg volt bántódva, átverve érezte magát, hogy még mindig csak főosztályvezető-helyettes, holott esztendőkkal korábban visszaállítani ígérték főosztályvezetői rangját, ráadásul az éppen soros főosztályvezető helyett is neki kellett mindig állnia a sarat. Csálódottságában szabotálásra vetemedett, szöges ellentétben éveken át gyakorolt munkastílusával. Később kelt, komótosan reggelizett, betelefonált, különböző mondvacsínált okokra hivatkozva, hogy ezért és ezért nem ér be időre, ebédelni is hazajárt, Giza nagymamám naponta főzött, mindenki otthon étkezett, majd le is heveredett ebéd után. Azontúl nem is lett konfliktusa senkivel. Nem tűnt fel apám szabotálása, hisz tulajdonképpen mindenki szabotált, ez volt a pártállami munkastílus, ha nem is szabotálásnak nevezték, de ez számított a munka természetes rendjének, és apám dolgozott hosszú ideig rendellenesen.

Kijárta magának a cipőkereskedelem szakmai titkárának tisztjét, ilyen nem létezett, de kreáltak neki, 1969-ben ki is nevezték, s akkor megenyhült, látta, mégiscsak tekintély azért. Igen elégedettnek látszott, úgy oszthatta be idejét, ahogy akarta, a saját maga főnöke lett, nem tartozott sehova, legfeljebb a minisztériumhoz, kapott egy irodát és egy titkárnőt, meg kedvező fizetést. Mellékállásokat vállalhatott, ideje lévén, például hites bírósági áruszakértő lett, és régi városában, Hódmezővásárhelyen a szandálüzem tanácsadója.

Negyvenkilenc munkában töltött esztendő után 1974-ben ment nyugdíjba, és, meglepetésemre, alig várta. Elfáradt, ambícióját elveszítette. Azt mondogatta, neki kijutott a sikerekből, a munkasikerekből,

a vezetői sikerekből, tele volt az élete sikerélményekkel, most már nem hiányoznak neki, most már nyugodtan, kényelmesen, senki, semmi által sem zavartatva szeretné eltölteni hátralévő idejét.

Egyszóval lazítani akart, végre egy kicsit lazítani.

5.

Sokszor felrémlik bennem, mennyire fel tudtam bosszantani. Hallom, pontosan hallom ziháló lélegzését, látom, kapkodja a levegőt, hallom odalökött szavait, félmondait, hallom felháborodott, elítélő, megbélyegző mondatfoszlányait, melyeket képtelen befejezni indulata miatt.

Felindult akkor is, amikor a diplomámat megkaptam, de állást nem. Felelőtlennek nevezett, úgy gondolta, még mindig nem akarok, mert úgy tűnt, nem akarok, a saját lábamra állni.

Mikor kifogyott az odalökött törmelékszavakból, csönd telepedett közénk. Hirtelen felpattant, rám szögezte tekintetét, nézett, engesztelhetetlenül nézett, meg akart semmisíteni ezzel a tekintettel. Annyit mondott, ha ő ilyen lett volna, mint én, akkor még mindig abban a szükségalakásban lakna, mint gyerekkorában, és vele együtt mi is ott, ahol víz és villany se volt bevezetve. Én meg mintha megnémultam volna, mert ezt utáltam a legjobban, ezt, ha magával, az ügyességével példálózott.

Sűrűn példálózott magával pedig. Vagyis hát dicsekedett.

Dicsekedett üzleti érzékével, nem emlékszem, hogy e tekintetben valakit is elismert volna magánál tehetségesebbnek. Dicsekedett vezetői képességeivel, abban sem talált legyőzőre.

És dicsekedett otthonteremtő tehetségével, elsősorban is az orosz házával.

Amikor megjelent Orosházán, feltűnést keltett, főleg a férjhez menendő lányok családjában, természetesen a zsidókéban, a „vegyes” házasságot már törvény tiltotta, hiszen a legjobb korban volt a családalapításhoz, huszonhat évesen, meg aztán jóképűnek tartották, biztos felépésűnek, elegánsan festett, nemkülönben megfelelő egzisztenciának is látszott. Valószínűleg bemutattak neki jó néhány lányt, így anyámat is. Tudni akarta, milyenek az anyagi viszonyai leendő feleségének, nem titkolta soha, jól akar nőülni, minél tehetősebb lányt elvenni, engem is mindig erre kapacitált, lenyomozta, amennyire tudta, a leányzók családjának vagyoni viszonyait, és anyám került ki győztesen.

Anyámék pedig nem voltak kimondottan gazdagok, hiába kerestek jól a tánciskola révén, és verték fogukhoz a garast. Viszont gyanítom, apám számításba vette azt is, hogy anyám pénzkereső, táncmesteri diplomát szerzett a Tánctanári és Mozdulatművészeti Tanítóképzőben Pesten, s örökli majd apja tánciskoláját. Azonban hiába hangoztatta a pénzt, más szempontjai is lehettek, például anyám csábító, tizenkilenc éves fiataltsága, szépsége, jól öltözöttsége, gyanítható érintetlensége, úri lány mivolta. Rögtön felmérhette azt is apám, hogy anyámat lehet vezetni, befolyásolni, rajta uralkodni, persze babusgatni is, és felmérhette, anyámnak meg kimondottan olyan férfi kell, mint ő, aki majd mindent megold, leveszi válláról a gondokat, miközben biztonságot nyújt neki. Megjegyzem, anyám vezetéknéve, a Rózsa mágikus erővel hathatott apámra, mert első szerelme szintén a Rózsa vezetéknévet viselte; micsoda véletlen, vagy sorsszerű, hát nem? De ne bonyolítsuk annyira.

Apámnak, mint vőlegényjelöltnek, sikerült ügyes üzletembernek láttatnia magát, és ez anyám szülei számára, nem lévén üzletemberek, de mindig irigyelve azokat, döntő szempont lehetett.

A zsinagógában keltek egybe 1939-ben, emlékeimben igen nagy az a templom, s aki zsidó volt Orosházán, az ott volt. Sem anyám, sem apám nem tartotta igazán a vallást, még a neológot sem, annak előírásait sem ismerték jól, bár jártak, igaz, rendszertelenül, templomba, de azt társadalmi eseménynek, társasági összejövetelnek tekintették. Szép párnak mutatkoztak, esküvői képük a korabeli fotó-stílus jellegzetes darabja: műtermi felvétel, tökéletesen mesterséges körülmények között, minden zavaró, tehát természetes tényező kizárva, a hangsúly a színpadszerű háttérre és a kimódolt eleganciára tevődött; apám szmokingban, anyám fehér, földet többszörösen söprő tüllruhában, nagy virágcsokorral a kezében mosolygott; és a boldogság meg az egymáshoz illőség külsődleges ábrázolására jó alanynak bizonyultak, sugárzott róluk az ünnepélyesség meg az összetartozás-érzés. Mereven szépek ezen a fényképen, komolyan tekintenek a jövőbe.

Kevesebb hozományt kapott, mint amennyit kialakult apám, ezt még negyven év múlva is felhozta. De apanázst kiharcolt, nagyapám tánciskolája jövedelmének harmadát, amely azonban nem tűnt igazi apanázsnak, anyám ugyanis megdolgozott érte. Nem is tudom, miért apanázsnak hívták, valószínűleg csak azért, mert anyám az apja révén kereste, s azért, mert ezzel is kiskorúsíthatták őt. Vele tehették, kis szava volt, és kevés tekintélye. Keresményét azért maga kezelhette, úgymond zsebpénzként, apám szerette a nagyvonalú gesztusokat,

ám amikor felfedezte, hogy az egyik fiókba csak úgy be van hánnya összevissza ez a pénz, nyomban ítéletet is alkotott, hát ha ennyire érdeklik anyámat az anyagiak, akkor csak táncoljon, mondogatta apám, a többit bízta rá. Rajta is maradt anyámon, hogy ő meg a gyakorlati élet bizony két különböző dolog. Apám szépen el is irányította életét anyámnak, aki nemhogy berzenkedett volna emiatt, hanem mintha kívánta volna is.

És végre megteremthette a neki tetsző otthont apám.

A házat egy orosházi falusi utcában, nyílt árok, partján fű, legelésző állatok, makadámút, téglaköves keskeny járda, parasztházak, bár tulajdonosai valószínűleg jobb módúak, a Bocskai utcában vette meg Ignác nagyapám pénzbeli hozzájárulásával. Teljesen átalakíttatta, radikálisan formálta át. Külsőjében átépítése után sem sokban különbözött a többi szomszédjától, parasztháznak látszott, legfeljebb az ablakai lettek jóval nagyobbak. Belül azonban tényleg polgárházzá változott.

Eléggé élesen tudom felidézni, de éppen a hálósobát, ahol pedig én is aludtam, gyerekszoba nem lévén, a legkevésbé. Jobban emlékszem a nappaliban lévő igazi art deco bútorra, és a hall, nem tudom, miért neveztük annak, hiszen volt ablaka, berendezése, amelynek szintén volt egy kis art decós beütése, zongorával, Blüthnerrel, anyám tudott zongorázni, négerbarna kandallóval, perzsaszőnyegekkel, olajfestményekkel, porcelán és ezüst dísz tárgyakkal. És előttem vannak a „kajütös” stílusú, akkoriban igen divatos ajtókeretek. Fürdőszobánk is lett angol végével, amely igen nagy szó volt akkor egy falusi házban. A kertre, virágokra és gyümölcsfákra néző nagy terasz, egy nyitott és egy fedett résszel, a maga fekete fehér kockás kövezetével attrakciósámba ment. Úgy tűnt, végre megvalósíthatta élete álmát apám, egy ilyen mutatós, sőt divatos és korszerű családi otthont, amellyel dicsekedhetett bárki előtt.

Ki nem bírta volna, ha nem mutogatja festményeit, dísz tárgyait a vendégeinek, mindegyikről kimerítően elmesélve, ahogy kifejezte, „történetét”, vagyis megszerzésének, jutányos és fineszes hozzájutásának kalandját, mert úgy állította be, hogy minden tárgyát így szerezte.

Mint egy tárlatvezető, így rögzült bennem, mutatja be a falon lógó festményeket teátrális mozdulatokkal, mit ábrázolnak, ki alkotta, honnan származnak, mennyiért vette, és mennyit érnek valójában, mindezt kimerítően. Az olajképeket kedvelte blondelkeretben, első képét, egy Glatz Oszkárt, tizenkilenc éves korában szerezte. Hogy hogyan keletkezett gyűjtési vágya, nem tudom. Mindenesetre rengeteg festő kavargott a fejében, akár egy festészeti lexikonban, el tudta

helyezni őket értékük szerint, elsősorban is a műtárgypiac ítéletét alapul véve.

Nemcsak a berendezési tárgyakkal, a képekkel, az ezüstneműkkel, a porcelánokkal hozakodott elő, hanem kinyitotta a szekrényeket is, és bemutatta a ruhákat, elsősorban is az anyáméit. Volt mit mutogatni. Szerettek öltözködni, ebben igen egyeztek, a jólétet gyakran ruhákban mérték. Mindig emlegette apám, mennyi rengeteg öltönyt, vagy tizenötöt és ötven inget, vitt a házasságba.

Apámnak ez az orosházai ház, szegény, csak két évig élvezhette, maradt az igazi családi fészekről alkotott eszményképe. És ezt az eszményképet, miután elvesztette, többé soha nem volt képes újra produkálni, bár megpróbálta.

Házunkat, miután bennünket elhurcoltak, kirabolták, megrongálták, visszatértünk után még ürüléket is találtunk benne, a hallt el kellett kerülni, a fődém leszakadással fenyegetett. Giza nagymamámnak és Margit-Mányi nagynénémnek is hozzánk kellett költözniük, mivel az ő lakásukat, amíg haláltáborban mulatták az időt, más vette birtokba, és esze ágában sem volt visszaengedni őket, és tehetette.

Két otthonunkból egy maradt.

A szomszédoknál észrevettük bútorainkat, festményeinket, szőnyegeinket, ha kegyeskedtek visszaadni, akkor visszakaptuk, ha nem, akkor nem. Anyám és nagymamám találkozott az utcán a ruháival meg apám ruháival, az én ruháimmal is, azokban jártak ismerősök és ismeretlenek, és nyugodtan járhattak. Pénzt és ékszereket adtunk át általunk megbízhatónak tartott ismerősöknek, őrizték meg, hát letagadták. Nem kártalanított senki mindmáig. Az Elhagyott Javaktól szereztünk némi bútort, ócskát, kényelmetlent, csúnyát, és amerikai „Joint” segélycsomagokon éltünk. Anyám táncanfolyamokat indított, és élelmiszerben, hiszen hiperinfláció dúlt, kérte a fizetséget.

Apám, amint megjött, négy napon belül eladta valamikori büszkeségét. Észrevettem, néhányszor körüljárta, meg-megállapodott egy-egy sarkában.

A pénzt nem költhette másik lakásra, be kellett fektetnie, hogy éljünk valamiből, ám szerencsére lehetőségünk volt átköltözni Szegedre, ahol Giza nagymamámnak maradt egy ötlakásos, de rossz állapotú, avítt bérháza, amelynek egyik lakását a törvény beköltözhetővé tette számunkra, lakás nélküli volt hadifogoly családja számára; karhatalommal sikerült is a törvénynek eleget tenni.

A Bercsényi utca, ahol ez a ház állt, nem esett túl messze a belterülettől, az eszményképtől viszont igen, roppant külvárosiasnak számított.

Az utca keskeny járdáját, melyet téglákból raktak ki, széles gyepsáv és persze fák választották el a kockaköves egyenetlen úttesttől. A környező házak is néhány lakásból álló bérházaknak épültek, szintén igénytelen, korszerűtlen épületekként, lakóik, hogy úgy mondjam, a középszegény kategóriába tartoztak.

Hát nem ide vágyott apám, ahol is aztán hét esztendőnt nyomtunk le. De még ezzel is elégedett tudott lenni, elégedettségre törekedett, el ne felejtsem, világéletében, mondván, látnánk csak, hogyan élnek a szovjetben.

Régi, még tizenkilencedig század végi, elavult ház volt a Giza nagymamámé, komfort nélküli, legnagyobb bánatomra sem fürdőszobát, sem angol vécét nem mondhatott magáénak. Mind a két emeletén budik voltak, ráadásul a lakásokon kívül, folyosóról nyíltak, bár annyi, ahány lakás. Mi a második emeletről potyogtattunk lefelé, képtelen voltam megszokni. Másik különleges ismertetőjegye a falépcsős lépcsőház volt, rozoga, élesen nyikorgó, azóta sem láttam ilyet. És hát a külleme, az bizony szegényesnek és lehangolónak, sőt csúnyának tetszett.

Két és fél szobában laktunk ott, akkoriban ez, még komfort nélküli körülmények között is, nem volt megvetendő. Apám a saját szobájakat valahogy berendezte a megmaradt bútorainkból, s a már említett Elhagyott Javaktól származókból, meg amit még hozzá vett olcsón az ócskapiacon, de az poloskásnak bizonyult, ők oda hívták a vendégeket, a rádió is náluk díszelgett egy szekrény tetején. Mi az öcsémmel az erkélyes szobában aludtunk, lám, azért volt erkély is, azt gyerekszobának hívtuk, de abban ettünk is és tartózkodtunk is tulajdonképpen, tehát ebédlőnek és nappalinak is használtuk. Anyám lánykori rózsaszínű berendezése megmaradt darabjait világoskékre mázoltatta apám, vagyis fiúbútorrá varázsolta, ezzel a bútorral rendeztük be azt a szobát; a fiúk bútora, ha a család adott magára, nem lehetett más, mint világoskék, a lányoké meg ugye rózsaszín. A fél szobába Giza nagymamám és Margit-Mányi nagynéném helyezkedett el, rendkívül ócska és lehangoló bútorok közé, például szalmazsákos ágyon aludtak. Hogy velünk laknak, akkor már természetesnek vettük. A konyha igen lerobbantnak tűnt a szememben, ágyonhasználtak, amelyet nem lehet rendesen kitakarítani.

Egy bádogos, egy szabó, egy esztergályos család és egy csupa nőből álló család, nem tudom, miből éltek, két nagy kutyaival, lakta a házat. Hatalmas veszekedések tanúja lehettem ott, élesen emlékszem, üvöltöztek egymásra, útszéli módon, s ebben bizony Giza nagymamám sem maradt le. Hogy miért? Hát a háború, a sok-sok halál, a létbi-

zonytalanság, a közeli nyilas puccs emléke, a német, majd az orosz megszállás, a kommunista puccs, mindez megrongálta az idegeket és a kapcsolatokat. Egyszer a bádigos be akart törni hozzánk, lelocsolni bennünket sósavval. Rettegtünk, már csaknem betörte az ajtót.

Mondanom sem kell, a mélyponton voltunk, főleg a ház államosítása után. És apám képes volt a vendégeinek továbbra is dicsekedni, még azzal a poloskás bútorral is, persze nem tudták, mi rejtőzik benne.

Aztán, 1954-ben apám szövetkezett egyik nagynénjével, aki egyedül maradt Csanyteleken, elpusztult mindkét fia a munkaszolgálatban, majd a férje is meghalt, hozzá jártam nyaralni, s be akart költözni Szegedre, történetesen a házába, amelyet nem államosítottak, mivel csak magasföldszintes és háromszobás volt, de laktak benne, nem tudta kitenni őket, ehhez apám összeköttetései kellettek. Ennek fejében osztotta meg velünk házát a nagynéni.

Újból megálmodott apám egy szép, komfortos lakást, és meg is valósította. Teljesen felújította azt a nagynéni-féle, akkor már rossz állapotban lévő, régi, földszintes házat a Szent István téren, amely bár nem a legjobb, de azért elég jó helyen, tulajdonképpen a belterület és a külterület határán feküdt, a piac terén, a nagy víztoronnyal szemben, ráláttunk szépen a piacra. Az egy lakásos házból kétlakásost kellett csinálnia, tehát kettéválasztania, az egyiket a nagynéninek, a másikat nekünk. Apám elemében volt.

Négy szobánk lett, abból három eléggé kicsi, fürdőszobával, angol vécével, a konyhában gáztűzhellyel, de a nagy fatüzeléses sparheltet is megtartottuk, s ezt a konyhát, otthonosságánál és nagyságánál fogva, ebédlőnek is használtuk. A szüleim szobája, egy tágas tér, mondhatom, apám büszkeségévé vált, ismét megteremtette magának azt a miliőt, amit szeretett. Festmények, perzsák, porcelánok, ezüstök. Vett pianínót; öcsém tanult zongorázni, én, a változatosság kedvéért, hegedülni. Új kárpitokkal áthúzatta a fotelokat és a székeket, kiirtatta a poloskákat. Természetesen az utcára nézett ez a díszes szoba, mint ahogy a miénk is öcsémmel, amely egy nagyobból leválasztott fél szobának minősült, a világoskék fiúbútorunk csak összezsúfolódva fért el benne. A két, udvarra néző szoba közül az egyikben lakott Giza nagymamám Margit-Mányi nagynénimmal, a régi, lerobbant bútorok között, szegényeknek továbbra is szalmazsákos ágy jutott. A másik udvariba Irma nagymamám telepedett, egy még kisebbbe, azt az előszobából választottuk le, átfűteni nem is lehetett, viszont a Giza nagymamáménál lényegesen korszerűbb, Jenő nagybátyám gazdag korszakából származó bútorok jutottak neki.

Magához kellett vennie, lám, apámnak ismét anyját, miután kitelepítették osztályidegennek nyilvánított Jenő bátyját, s lakását társbérletessé tették, hát szegény Irma nagymamám félt a társbérlelőktől. Újabb lakásunk veszett el tehát, egyre kevesebb lakást mondhattunk a magunkénak, s egyre többen kényszerültünk együtt lakni, éppen heten, három öreggel. És, mondhatom, apám még mintha élvezte is volna, hogy nemcsak az anyjával, de az anyósával és annak testvérével is együtt él. Persze takarítottak, főztek, tálaltak, vásároltak, mostak, mosogattak, vasaltak, fűtöttek, vezették a háztartásunkat, szóval kiszolgáltak, a fenekünk alá tettek mindent az öregek.

Megint mutogathatta apám ezt a lakásunkat, mutogatta is megszáloltan a vendégeknek, dicsekedett hevesen vele. Persze az udvarról elfelejtkezett, mert az udvar kopár és kietlen volt, macskaköves és hodály, teherautó-garázsna adott helyet. Elfejtkezett a szuterénról is, mert abban lakatosműhely működött, és a lakatos sokgyerekes családjának hihetetlenül elhanyagolt lakásaként is szolgált, persze veszekedtünk velük a szurtos lurkók állandó zsivaja miatt.

Ez a lakás aztán, röpke három év múltán, ugródeszkának bizonyult a Budapestre költözésünkhöz, kitűnően tudtuk elcserélni még egy fővárosira is, ami igen nagy szerencsének számított akkor, 1957-ben, amikor lakáshoz jutni, cserélni, adni, venni szinte lehetetlennek látszott, különösen nem a vidékről Pestre törekvők számára. Azt a házat néhány évvel ezelőtt lebontották; mikor megláttam hült helyét, mondhatom, megsértődtem.

Aztán még jobban örültünk, de nemcsak úgy egyszerűen, hanem euforikusan, annak a két szoba hallos fürdőszobás, akkor igen elegánsnak tetsző hajléknak a Csengery utcában, az Andrássy úttól egy háznyira, az Oktogontól két sarokra, örültünk a jó környéknek, a négy-szintes, tetszetős háznak, ahol még látszottak az eklektikus díszítések maradványai. A tizenhat lakásos épület legszebb, fő erkélyes lakásába kerültünk, amely természetesen akkor már le volt választva. Jelentékeny polgári lakásnak mutatkozott így is, az 1949-es budapesti VIT-en nyerte egy hegedűs, aki a szegedi színház zenekarához szerződött, ezért cserélt velünk. Gyönyörűen faragott ajtókkal és ablakokkal bírt, szép fürdőszobával, megfelelő, bár inkább kicsi, mint nagy konyhával. Csak hát nem bizonyult túl tágasnak hatunknak még ez a száz négyzetméter sem. Margit-Mányi nagynénémet, a valamikori hetediket, akkorra már eltemettük. És nem három nemzedék számára tervezték. Mégis apám annyira büszkélkedett ezzel a lakással, mint hajdanán az orosházai házzal, csaknem annyira. A nagymamák a leg-

belső szobát foglalták el, az apai és anyai nagymamám egy szobában (!), valószínűleg kuriózum, és, mivel az nem volt külön bejáratú, a szüleimen kellett keresztüljárniuk, no és rajtam meg az öcsémén keresztül. De hát rajtunk keresztül járt mindenki, mert a mi rezidenciánknak az ablak nélküli, sötét, bár tágas hall szolgált, ahol nappal is égetni kellett a villanyt, és amely ráadásul még az ebédlő feladatát is ellátta. Tulajdonképpen csak az alvás szempontjából osztottuk fel a lakást, mert napközben akárhol tartózkodhattunk, én például, ha kedvem úgy tartotta, tanulhattam apám foteljában vagy bármelyik nagymamám ágyán is. Senki sem zárkózhatott be, nem is zárkózott, tárva-nyitva álltak az egymásba nyíló szobák ajtói, legfeljebb éjjel zártuk be, de a szüleim szobája és a miénk közötti ajtót még akkor sem (!), ám ilyenkor éjszaka, megjegyzem, nagymamáim nem jártak azért át rajtunk a vécébe, hanem bilibe végezték a dolgukat. Apám hangot adott annak, hogy lám, ismét feltörtünk. Később tudtuk meg, hogy ez a lakás belügyes házban van, így aztán igyekeztünk magunkat távol tartani a többi lakótól.

A bútorokat különben felújíttattuk, a nagymamáim is szebb berendezést kaptak, apám tovább gyarapította szőnyegei, képei, dísz tárgyai állományát, az ő szemében szobájuk a reprezentativitás csimboraszóójának számított, de én, felcseperedvén, megállapítottam, az bizony csupán egy szerencsétlen kombinált szoba túlfeszített változata volt.

A hatvanas években már csak öten laktuk. A hetvenesben hárman lakták, szüleim és Giza nagymamám, én és az öcsém elköltöztünk. Apám és anyám, ketten együtt, csak öt évig élhetett benne, apám haláláig. Anyám nyolcvannégy éves korában távozott az élők sorából, akkor eladtuk, annál is inkább, mert svábbogarak tünedeztek fel benne.

6.

Bizonyos témákról, például a nőkről, soha sem beszéltünk apámmal. Az udvarlásról, szerelemről, legfőképpen persze a szexualitásról való beszédet mélységesen kerülte, mereven elutasította, sőt viszolygott tőle.

Hogy ilyesmiről szót váltsunk, el sem tudtam volna képzelni.

Azokat a lányokat, akiket az oldalamon mutatkozva megismerhetett, egyáltalán nem szerette, egyetlenegy sem. Mérhetetlen távolságot tartott tőlük, ridegen viselkedett velük, mintha eleve gyanakvással fogadta volna őket. Sőt, mintha ellenséget látott volna bennük, s mintha félt is volna tőlük; igen, nem túlzás.

Számtalan kifogást hozott fel ellenük, elsősorban is, hogy egyik sem a családunkba való, de még csak hozzám sem illik. Vagy azért, mert nem zsidók, vagy mert nem tehetősek, vagy mert nem feleségnek valók, nem anyatípusok, a viselkedésük, az öltözködésük kívánnivalót hagy stb. Semmire sem alkalmasak, képtelenek lesznek például a pályámat egyengetni.

Repedtsarkúak, így nevezte őket, miközben az arcán megvetés tükröződött.

Ha felvillan emlékezetemben, hogyan beszélt szerelmeimről, akkor mint kínosan telő percek villannak fel. Csupa kín. Nem nézünk egymásra, magunk elé meredünk.

Azt hiszem, apám a lányokkal is, akiknek udvaroltam, dicsekedni szeretett volna, s az volt a baja velük, hogy, szerinte, nem lehetett.

Első szerelmét, Rózsa Licit, nemigen hozta elő, néha elvétve, de pontos információk nélkül, mégis tudtam, nem is értem, honnan, milyen meghatározónak számított életében, valahogy inkább talán anyám elszórt megjegyzéseiből. A következőképpen képzelem: évekig tartott, és nem csak plátói volt, ami akkor egy jó családból származó csinos és igen gazdag úrilány esetében ritkaságszámba ment. Lici hozományát, akinek apja az államvasutak főtanácsosa, kultúrmérnök, háztulajdonos és földbirtokos volt, persze zsidó, apám már-már a kezében érezhette, de nyilván nem apámnak szánták, a vele való parti rossznak számított egy gazdag családnak, úgyhogy ment a huzavona. Aztán megoldódott, mert Lici megcsalta, mikor apám katonaiidejét töltötte.

Mire én lányokkal kezdtem járni, apám, úgy látszik, már elfelejtette, vagy el akarta felejteni, ahogy maga is emlegette, „aranyifjú” korszakát.

Tizennyolc éves korától, s ezt büszkén adta elő, kemény kalapban és sétapálcával rótt a vásárhelyi fő utcát. Sokat adott a külsőségekre, elegánsan öltözött, a legtöbb pénzét a ruházkodás emésztette fel, zsakettot, frakkot, szmokingot, sőt fehér szmokingot is csináltatott.

Aki az ő mércéje szerint ízléstelenül öltözött, arra megvolt a sajátos kifejezése: úgy néz ki, mint szaros Pista Jézus lakodalmán.

Kávéházba járt, biliárdozott, kártyázott, partikra volt hivatalos, nyáron garden partikra is tehető házakhoz, persze elsősorban zsidó házakhoz. Az ő helyzete speciálisnak mutatkozott a helybéli „aranyifjak” között, vagy mondjuk úgy, a helyi társaságban, nem rendelkezvén megfelelő családi háttérrel, diplomával, de még érettségivel sem. És mégis bevették, s ezen elbüszkélkedett. Életstílusának, no és persze, ami ezzel együtt járt, a maga által kivívott kapcsolatainak köszönhetően kerülhetett be a társaságba. Erős volt persze, ahogy kifejezte, a „kaszt-

rendszer” a városban, az egyik „kasztból” a másikba nem lehetett csak úgy átkerülni, a zsidóból meg különösen lehetetlen volt a nem-zsidóba, legfeljebb az „aranyifjú” mivolt tartott össze, ideig-óráig, zsidót és nem-zsidót.

Az üzlet zárása után általában kártyázni ment, alsóst, darklit, sment, pókert játszott, „hazardírozott”, úgy tartotta magáról, nem a szenvedély miatt játszik, hanem a pénzért. Általában nyert, ezt mesélte, vagyis többször nyert, mint veszített, tudta, állítólag, mikor kell abbahagyni. Azt mondogatta, kártyázni csak nagyvonalú ember kártyázzon.

Jellemző volt apámra, hogyan vonult be tényleges katonai szolgálatra, két év halasztás után, melyet a helyi zászlóaljparancsnoknak fizetett kétszer- ötszáz pengővel érdemelt ki. Fiákerrel hajtattott a lak-tanyába, az erre az alkalomra csináltatott öltönyében, amelynek szövete hasonlított a tisztek uniformisáéhoz. Hadnagya roppant dühödt lett, meg is parancsolta, mosdassák meg azt a „bűdös zsidót”, a honvédségnél már ez a titulus járt neki. Koszos felmosókefével végigsúrolták az egész testét, ezt értették mosdatáson, két hétig gennyes sebekkel feküdt a gyengélkedőn.

Orosházán bejáratos lett az úri kaszinóba, dicsekedett is ezzel, hogy ő kivételesen járhat, mert zsidót akkor már oda nem engedtek be. Nem értettem, mire volt oly annyira oda, mondtam is neki. Magyarázta, jóban lett a főszolgabíróval, aki „liberális, rendes embernek látszott”, a zsidótörvények végrehajtását késleltette.

Itt az idő, hogy eláruljam: apám kivételezettségre törekedett mindig, és ezt, állítólag, mint büszkén vallotta, el is érte általában. „Velem nem lehet csak úgy”, mondogatta.

Miután egybekeltek anyámmal, volt még vagy szűk három évük, hogy, mint zsidók, éljenek valahogy. Budapestre jöttek nászútra, két hétre, a Britanniában szálltak meg, divatos színdarabokat néztek, apám egyre emlékezett cím szerint, Heltai *Néma leventéjére*, híres mulatókat és kávéházakat látogattak, meséltek a Rozsnyai-féle Arizona technikai csodájáról, a süllyedő-emelkedő színpadról, meg az Ostende kávéház-ról, ahol a száztagú Rajkó zenekar játszott.

Hamarosan már három-négy hónaponként behívták munkaszolgálatra, és amikor én megszülettem, akkor is éppen munkaszolgálatosként kényszerült lávírozni, de két behívás között továbbra is kártyázott, és járt, az utolsó pillanatig, ameddig beengedték, kávéházba, és társaságot hívott szép házába, ameddig tehetette.

Hogy a viszonyok számára nem normálisak, hogy ő már nem állampolgára az országnak, hogy neki már nincsenek jogai, nem akarta tudo-

másul venni, mintha szemellenzőt vett volna fel, mintha valamilyen dans macabre-ot járt volna.

Az igazi haláltáncát azonban a szovjet fogságban járta, s miután eltáncolta és mégis életben maradt, ezen folyamatosan csodálkozom, mindent újrakezdett, volt ereje hozzá.

Be akarván pótolni a tőlük ellopott fiatal éveiket, anyám és apám túlélésük után sokat jártak szórakozni Szegeden, színházba, kávéházba, társaságba, vadul szórakoztak, apám ismét kártyázni kezdett, és persze öltözködtek, hevesen öltözködtek. Szerettek volna visszavedleni annak, akik egykoron voltak, nagyvonalú polgárnak. Jókor persze.

A szegedi munkáskáder vezetők rossz szemmel néztek apámra, kifogásolták például, hogy olyan helyre jár, mint a Virág cukrászda, ahol „kétes elemeknek”, hangzott a vád így, illetve „kispolgároknak” elpletykálja szocialista vállalata ügyeit bizonyára, javasolták is, töltsé másképp a szabad idejét. Apám visszautasította a bírálatot, és, átvéve ellenfelei demagógiáját, azzal érvelt, bizony ő inkább cukrászdába jár, mint italboltba, neki nincs pénze konyakra, rumra, legfeljebb kávéra, és nem gondolja jobbnak, ha egy italbolt ronda környezetében és részegen pletykálna. Nem szerzett jó pontokat, hiszen a pártkáderek találva érezhették magukat ezzel az italbolt-hasonlattal.

Szánalmas figuráknak tartotta apám az új vezető réteg tagjait, „nem volt gyerekszobájuk”, mondogatta róluk, mintha neki lett volna.

Szenvedélyesen járt továbbra is a Virág cukrászdába, ebbe a stílbútorral berendezett, patinás helyre, naponta betért kávé inni, társasági életet élni, villogtatni eleganciáját.

Azért apám is felvette a lódenkabátot, és beszerezett egy bőrkabátot, lóbőrből, sajátos fazonút, hiánycikket, amelyhez protekcióval lehetett csak hozzájutni, így aztán rögtön láthatta mindenki, ő kivételezett, magyarázta utólag, még valami funkcionáriusságot is kinézhetek belőle, s az nem ártott.

Holott megvetette mind a funkcionáriusokat, mind a divatjukat.

Furcsa helyzetünk lett, apám aránylag vezető állást töltött be, jól keresett, a korabeli viszonyokat tekintve, anyám meg, egyik közkatona végrehajtójaként a korabeli kommunista kulturális ideológiának, ismétlem, néptáncot tanított, és mégis a káderezések alkalmával „egyéb”-nek tituláltak bennünket. Miért? „Értelmiségiek” nem lehettünk, hiszen apámnak és anyámnak nem volt meg ehhez az iskolai végzettsége. „Alkalmazottak” lehettünk volna, de nem a jelenlegi státusunkat, hanem a régebbit vették figyelembe, az önálló egzisztenciát, apám boltját, anyám tánciskoláját, ébren tartva, fenyegetésként, honnan is jöttünk.

Ráadásul apámat kizárták a pártból, erről már szoltam, még 1949-ben, állítólag Jenő bátyja miatt, aki, mint már említettem, osztályidegenné küzdötte fel magát. Apám nem azért lépett be a pártba, mert kommunista érzelmű lett volna, hanem tisztán igazodásból, a könnyebb élet reményében, a szíve a szociáldemokratákhoz húzta, annak is a jobboldali irányzatához, de tudta, ama párt napjai meg vannak számlálva. Kizárása után nem érezte magát biztonságban, nem is érezhette, ezért vissza akart kerülni a párt oltalmába. Fellebbezett, de csak hét év múlva, 1956 őszén tárgyaltak ügyéről, és visszavették. Aztán, egy hétre rá, egészen pontosan, a forradalom kitörése előtt egy nappal, a sors finto-raként, kapott egy értesítést, miszerint mégsem vették vissza. Sorompóba álltak ellenségei, akik nem kedvelték polgár mivolta miatt, sem zsidósága miatt, sem vállalatvezetői tekintélye miatt, s amiatt sem, hogy ez a tekintély nem tőlük, hanem az ő egyéni érdemeiből származott.

Nevetségesnek tartott különben mindenfajta párttevékenységet.

Nem tudott megalázkodni, legfeljebb, ha nagyon szorult a hurok, akkor mímelt, pontosabban manipulált a megalázkodással.

Hamar kialakította társaságát Budapesten is, eleinte a hozzánk közeli Abbáziába és Savoyba járt, néha a Gerbeaud-ba is, de oda anyámmal. Később a szintén egy ugrásra lévő Brazil lett a törzshelye, s a munkából nem haza, hanem oda ment, egy szerényen berendezett, kopott, füstös helyre, „de jó beszívni azt a jó eszpresszóillatot”, mondogatta, ott élt társasági életet este hétig, nyolcig, szombat és vasárnap délelőtt szintén, sok ismerőst, barátot szerezve. Imádott dumálni, igen, dumálni, a kerek kis presszóasztal és a gőzölgő erős kávé mellett, kitapogatni a partnerek gyenge és erős oldalait, saját magából persze az erőt mutatva. Egyik cigarettát szívta a másik után, két-három dobozzal naponta, kezdetben Ötéves tervet, majd Fecskét, később Sopianae-t, és nagy nehezen sikerült egy dobozra csökkentenie. Ha összefutottam presszóbeli ismerőseivel, mindig megjegyezték, „Gyurikám, maga biztos nem is tudja, milyen bölcs ember a maga apja”.

Folytatta a festmények gyűjtését, illetve vett és eladott. Egyszer eszébe jutott, hogy van vagy hét-nyolc képe csak úgy a szekrénybe zárva a Delka üzletvezetéséhez szükséges kauciót annak idején uzso-rakamatra kölcsönző, Párizsban élő építész rokontól, aki fiatal korában Endre Béla, a híres vásárhelyi festő műhelyébe járt tanulni, s azokkal kezdenie kéne valamit. Felvitte a Nemzeti Galériába, azt állítva, Endre Béla festette, és a szakértők bevették, hitelesítették, bizonyára ez a távoli rokonunk tehetséges tanítványnak, illetve utánzónak bizonyult, apám meg eladta Endre Béla-képeknek. Csak úgy emlegetjük ezt az akcióját,

mint „endrésítést”. Miután átvert néhány művészettörténészt, megerősödött értelmiségieket lebecsülő véleményében.

Nyugdíjasként még többet ücsörgött a Brazíliában, anyámmal az Intercontinentalban is megfordultak néhányszor, főleg nyáron a teraszon, és még intenzívebben járta a bizományi kép- és dísz tárgyüzleteit. A Hunyadi téri piacon jól ismerték, de mivel keményen alkudott, és bírálta az árut, nem nagyon tett szert népszerűsége. Ha kedve kerekedett, főzött is fűszeres, magyaros, férfias ételeket, nem felejtette el, hogyan kell. Néha elutaztak anyámmal társas utakra külföldre. Roppant óvatosan viselkedett Nyugaton, pontosabban igyekezett jó színben lefesteni a szocialista rendszert. Gyanítom, azért hozakodott elő a diktatúra dicséretével a nyugatiaknak, nehogy szánakozzanak rajta, a szánakozást nem bírta elviselni.

Sosem volt beteg, és aztán hirtelen kiderült, úgy hatvanöt éves kora körül, hogy bizony nemcsak infarktust hordott ki lábón, hanem tüdőtágulása is van, ráadásul a szíve is rendetlenkedett, a fogságban flekktífuszt kapott, és az ráment a szívére, a vérnyomása és a koleszterinszintje is magas lett, sőt érszűkület keletkezett a lábában és nyakában. Lágyéksérve lett, de eszébe sem jutott operáltatni, irtózott a kórháztól, inkább sérvkötőt hordott. Prosztatamegnagyobbodását sem volt hajlandó megműttetni, masszírozatta.

Egy orvos elejtette, hogy szerinte apám szervezete majdnem harminc évvel idősebbet mutat a koránál, több mint kilencvenesztendő.

7.

Amikor rendszeresen aláírtam petíciókat a Kádár-rezsim ellen, apám megijedt. Nem értette, miért ártom bele magam ilyesmibe, miért vagyok ilyen önsorsrontó. Az ellenzéki hangokat önsorsrontásnak bélyegezte, meg néhány hülye, aki jó dolgában nem fér a bőrébe, hőzöngésének. Féltett.

Láttam, jobb, ha eltitkolom. Hiába, megtudta a Szabad Európából, bár nem hallgatta, de az eszpresszójában elmesélték neki, mit hallottak rólam.

Próbáltam érvelni demokráciával, többpártrendszerrel, de visszaverte, mondván, itt nálunk ilyen soha sem volt, nem is lesz egyhamar, legfeljebb, és jött megint a vesszőparipájával, valami Horthy-rendszerféle antiszemitizmus lehetséges, attól pedig mentsen meg a jóisten. Akkor előhoztam a kapitalizmust, gondolván, apám arra nem mond-

hatja, hogy utálja, hogy fél tőle, hiszen jól tudtam, semmit sem szeret jobban, mint a szabad piacot, a kezdeményezőkézség és az üzleti nyereség elismerését, a szerződéses kölcsönösséget, vagyis a gazdasági szabadságot, amely viszont politikai szabadság nélkül, ezt el is magyaráztam, nem létezhet. Azonban elképedten kellett tudomásul vennem, hogy szemrebbenés nélkül megtagadta, amiben lelke mélyén hitt, mert azt gondolta, így kell tennie az érdekemben.

Mondhatom, nagy manipulátor volt.

Apám kísértetiesen mindig ugyanúgy érvelt, ugyanolyan hangsúlyokkal, ugyanolyan érvekkel. Látom magam előtt feszült arcát, amint a lelkemre szeretne beszélni. Mit akarok én, szögezi nekem ingerlően, csak vesztesként kerülhetek ki az úgynevezett ellenállásomból, mert a hatalom sokkal erősebb nálam meg annál a néhány „hőbörgő szalajtottnál”, ahogy kifejezte. Felugrik, járkálni kezd. Vegyem tudomásul, magyarázza, igenis a szocializmus az emberiség többségének a javát szolgálja, vegyem tudomásul, az a legjobb rendszer, mert abban az egyenlőség érvényesül.

Majdnem elröhögtem magam, mert tudtam, apám most szemináriumot tart nekem, holott világéletében utálta a szemináriumot.

Úgy vélte, hogy én az ellenzéki mundért különködésből és az ellentmondásra való hajlamomból vettem magamra, de néhány ilyen hülye kedvéért, mint én, a szocializmus nem fog megváltozni.

Aztán mindig elnémultunk és csendesen ültünk. Hogyan hozzam tudomására, morfondíroztam magamban, hogy tőlem nem kell tartania, nekem elárulhatja, mit gondol valójában. Tudtam, tőlem is tart, bennem sem bízik meg. Tudtam, engem is manipulálni akar, mint mindenkit, akivel kapcsolatba lép. Nem őszinte, még nyomokban sem az, mást mond, mint amit gondol. És élvezi, hihetetlenül élvezi, mennyire rafinált, mennyire megfoghatatlan ő. Sajnáltam, mert úgy gondoltam, most már azt sem tudja, mi az, amit nem akar kimondani, mi az, amire nem akar gondolni. És most már azt sem tudja, mi az, amit valójában szeret, és mi az, amit nem szeret, annyira megszokta az állandó manipulálással járó önmanipulációt. Sikerült magát is annyira manipulálnia, hogy manipulációitól nem lát.

„Apuka nem őszinte”, mondtam, „mi volna, ha egyszer az volna”. Na erre kiborult, és azt kérdezte, „mi az, hogy őszinte?”

Felhoztam a zsidóságunkat és az antiszemitizmust, hátha akkor végre, gondoltam, őszintén beszélhetünk. Ám felhorkant, és kiosztott. Vegyem tudomásul, a kommunista hatalom nem lehet antiszemita, mivel az eredendően antifasiszta, számít a zsidókra, ráadásul az életün-

ket is, felszabadítóként, egy kommunista hatalomnak köszönhetjük, sőt a jelen rendszer ideológiáját sok neves zsidó származású értelmiségi határozza meg; most lám, az értelmiséget, amelyet nem szeretett, jó színben akarta feltüntetni. És vegyem tudomásul, az általam olyannyira megvetett diktatúra az egyetlen erő, amely alkalmas minden olyan erő elnyomására, amely antiszemita volna.

Kikészültem, számomra ez a szemlélet hátborzongatónak és megbecsülhetatlannak tetszett, ám hiába magyaráztam, és persze eléggé agresszívan, miszerint a Szovjetunió, amelyhez igazodnunk kell, alapvetően antiszemita állam, hasonlóképpen a többi szocialistának nevezett országhoz. Az ezekben lappangó zsidógyűlölet, amelyet csak a náci zsidógyűlölete múlt felül, bármikor nyílttá válhat. Példálóztam a szovjet zsidókkal, akik másodrendű állampolgárok, felhoztam Lengyelországot, ahonnan kiűzték, vagy Romániát, ahol dollárért árulták őket stb. A diktatúra egyneműsít, magyaráztam, ám a zsidót, bebizonyosodott a történelemben, nem lehet másokkal egyneműsíteni, a zsidó mások szemében mindig idegen test, szellem és lélek marad, s ezt ugye meg szokták bosszulni elsősorban is a diktátorok. Azt magyaráztam, a zsidóknak, mint zsidóknak, helye nincs egy diktatúrában, csak akkor, ha megtagadják zsidóságukat, mint ahogy szépen meg is tagadják, akik karriert akarnak csinálni, sőt megragadják az alkalmat, hogy identitást változtathassanak, hogy ne zsidóként tegyék, amit tesznek. Nézzük csak magát Marxot, mondtam, nála nagyobb és kegyetlenebb antiszemita, már ami a híres neveket illeti, nem sok találatott. Persze, tettem hozzá, a zsidóság történelme azt bizonyítja, senki sem tagadhatja meg zsidó voltát, legfeljebb ideig-óráig, aztán úgyis visszazsidósítják őket, ha le akarnak velük számolni, és ebben elöl jár minden rendű és rangú diktatúra.

Apám nem bírta a szövegeimet, elkétkülve hallgatta.

Rádásul sokszor elveszítettem önuralmam, és fejéhez vágtam, én bizony nem mentem volna önként és dalolva munkaszolgálatba, sem gettóba, sem haláltáborba, ha felnőttem volna.

Utólag mindig elszégyelltem magam, hiszen jól tudtam, apám valószínűleg sokkal jobban helytállt a munkaszolgálatban, a fogságban, mint ahogy nekem sikerült volna.

Feltalálta magát a balál torkában is, bombasztikus ez a fogalmazás, de vállalom.

Előttem a kép, látom lelki szemeimmel apámat az ukrán meg az orosz hómezőkön, amint megy és megy és megy, egészen pontosan 1943 telén. Megszökött a munkaszolgálatból, mint már írtam, át az oroszokhoz.

Ment a Brjanszki erdőkben, éjszaka már mínusz húsz-harminc fok volt, s a lerongyolódott, kimerült férfi egy idegen ország, amelynek nem ismeri a nyelvét, úttalan erdejének havát tapossa, s nem tudja, hova ér, ha egyáltalán ér valahova, s hogyan fogadják, csak reménykedhet.

Partizánokkal találkozott, lengyelekkel, ám éjszaka meghallotta, amint tárgyalják, ezt a zsidót, vagyis őt, bizony lelövik, hát kerekelt oldott. Hogyan érthette, mikor nem értett lengyelül, fogalmam sincs.

„Nekünk, tanuld meg, minden nyelven kell tudnunk”, jelentette ki.

Szerencséjére közel volt már Kijev, hamarosan odaért, és most jön az, ami nem fér, soha nem is fért a fejembe. Már visszafoglalták a várost a németektől, és apám, miközben a lebombázott, tönkrelőtt házakba húzódott, összeszedett ezekben két kis asztalt, öt-hat széket, lábasokat, tányérokat, evőeszközöket még tűzhelyet is, s bevette magát egy üres üzlethelyiségbe, hogy vendéglőt, pontosabban egy pirozsoksütődét nyisson. Nem vicc, nem kitaláció, hiszek apámnak. Három hétig sütötte a pirozsokot, és árulta. Mindenesetre pénzt szerzett. Azt senki se kérdezze, honnan tudta, mi az a pirozsok, hogyan kell előállítani, és milyen nyelven érintkezett a kijeveikkel.

„Láttam, hiánycikk a pirozsok, magától jött a következő lépés”, mondta.

Amikor felfedezték, a milícia begyűjtötte sok szökevény társával együtt, bevagonírozták és elindították, fogalma sem volt, hová. A vagonoknak hiányzott a tetejük, huzatos kis utazás lehetett az egyre keményedő orosz télben.

Szuhabezvodán, Moszkvától keletre kötöttek ki, egy olyan fogolytáborban, ahol aláíratnak velük egy nyilatkozatot, persze apám akkor még nem értve oroszul, nem tudta, mit ír alá, hogy jelentkezik úgynevezett második frontszolgálatra, és persze önként, és természetesen öt évre.

Valahová az Uralba került egy második frontszolgálatos táborba sok magyarral és zsidóval meg sok más nemzet fiával. Sikerült szakácsnak lennie ott is, mivel mániákusan ismételgette, ahányszor csak a nacionáljáról faggatták, és az sűrűn megesett, bizony ő szakács. Eszébe

sem jutott az igazat megmondani, mert ha bevallotta volna, kereskedő, akkor könnyen Szibériában köthetett volna ki, mint spekulant. Mint szakácsnak ennivalóra nem volt gondja, sőt ennivalóval lekenyerezhetett bárkit, s miután megtette, még a közeli falvakba is kijárhatott könyvért, újságért, no nem olvasni, hanem mahorkának.

Egyszer eltévedt és hínárosba került. A hínárosnak, a klasszikusnak, és ez ilyen volt, az a tulajdonsága, okosított ki, hogy beszívja az embert, ott nincs mese. Még idejében elkapott egy faágot, felhúzta magát, és az egyik faágról kapaszkodott a másikra, faágról faágra haladt, mindig olyan faágra kellett szert tennie, amely megbírja. Öt órán keresztül araszolt így, tulajdonképpen a levegőben, öt órán át, amíg megtette azt a körülbelül százötven méteres szakaszt, ameddig a hínáros tartott. Pufajkája és hátizsákja teljesen elázott, az izzadságától csuromnedves lett.

„Csak nem fogok épp egy hínárosban elpusztulni, micsoda snassz dolog”, tette hozzá.

Következett Krasznogorszk, egy antifasiszta tábor és iskola, ahová 1944 őszén szállították, és ahol sok volt munkaszolgálatos társával együtt hallgatott szemináriumokat még Rákosi Mátyástól is, Andics Erzsébettől is meg hasonlóaktól. Tanították nekik a szocializmus alapelemeit, mi a tőke, ki volt Lenin, ki Sztálin, mit várhatnak a kommunizmustól, kiket kell támogatni és követni, és beírták a nacionáléjába, elvégezte az antifasiszta iskolát. Miután kiképezték, küldözgették különböző magyar többségű fogolytáborokba előadásokat tartani propagandabrosúrák alapján, de, mint megjegyezte, nem kellett neki semmi segédeszköz, fújta kívülről. Közben azért megmozgattak minden követ, hogy hazakerülhessenek, például küldöttséget menesztettek Rákosihoz, intézze el, mondván, ők nem katonaként, nem fegyverrel jöttek a szovjet ellen, hanem kényszerítették őket, ráadásul, mint zsidókat, s mint ilyenek nem is szívesen élnek egy táborban németekkel, nácikkal, a gyilkosaikkal, mert azokból is akadt ott bőven. Rákosi sallangmentesen azt válaszolta, hogy apámék ugyanolyan ellenségei a szovjetnek meg a kommunizmusnak, mint a nácik és a horthysták, mert nem álltak ellent, nem keltek fel.

„Akkor tudtam meg, ki az a Rákosi, nekem már nem szolgálhatott meglepetéssel később sem”, mondta apám.

Mint megbízható papírokkal rendelkező antifasisztát, elhelyezték vezetőnek, igen, vezetőnek egy több ezer vagon krumplit befogadó raktártáborba valahová a Volga mellé, ahol négyszáz nőt irányított, helyi németeket. Kihasználta az alkalmat, és adott krumplit teherautó-

számra a helybelieknek meg a szomszédos településeknek. Nem bukott le soha a nagy mennyiségekkel, ám egy zsák krumpli vesztét okozta. A szomszéd táborba, unokanővére férjének küldött egy zsákkal, de észrevették, meghurcolták, leváltották.

Visszairányították az Uralba, egy állami gazdaságba tűzoltóparancsnoknak, nem tréfa, tűzoltóparancsnoknak, tehát vezetőnek továbbra is, azt a zsák krumplit egy ilyen antifasisztánál, mint ő, úgy látszik, kis botlásnak vették. Harminc-negyven tűzoltóórhelyet kellett ellenőriznie, főleg éjszaka, nem alusznak-e az örök. Nagyon jó dolga volt, mesélte, mivelhogy bejárhatott szabadon a pékségbe, a húsraktárba stb. Furcsa gazdaság lehetett az tulajdonképpen, ahogy kihüvelyeztem, a gulágnak egyik táborra, ahol hazai állampolgárok sínylődtek, kínosan nehéz munkára beosztva, a szabadulásnak minden reménye nélkül. Mesélt egy hatvan év körüli nőről, aki egyszer mutatott neki zokogva egy képet, amelyen férje Sztálintól mindösszesen a harmadiknak áll tábornoki mundérban, majd egyik napról a másikra eltűnt, az asszonyt meg internálták ide életfogytiglanra. Egy fiatal, harminc év körüli, csinos, szép nő is előadta neki történetét sírva, hogy ő francia, de férjhez ment a párizsi szovjet követség egyik munkatársához, akit, miután hazarendeltek, és ő vele jött, egyszer csak elvittek, őt meg ide zárták, nem mondták meg, miért.

Itt történt meg apámmal, hogy szovjetizálni akarták, behívták a tanácsházára, mutatták, szerepel a választói névjegyzékben, szavaznia kell. Értetlenkedett és tiltakozott, ő nem szovjet állampolgár, ő nem szavazhat, nem is akar, inkább haza szeretne már jutni. Mire kijelentették, mire menne ő haza, bizonyára már senkije, semmije sincs, hol van már az ő otthona, jobb, ha itt marad.

No, ez kellett csak apámnak, ráébredt, sürgősen szabadulnia kell ebből az országból, ebből a birodalomból, amely őt be akarja olvasztani. Hát fogta magát, kiment az állomásra, bizony ő megy haza, de nem adott neki jegyet a pénztáros, nyilván idegeneknek nem adhatott, hiába ajánlotta fel apám a jegy árának sokszorosát; pénze volt, dézsmálta a gazdaság raktárait, üzletelt. Mit tehetett volna, felült az ütközőre, és, elbeszélése szerint, huszonhárom napig utazott ütközőn. Február volt, majd március lett, azon a tájon akkor még igen hideg van, fúj a szél, az ütköző bizony nem fotel. Hogyan csinálta, el sem tudom képzelni.

„A legfontosabb, hogy az embernek ne legyen tériszonya”, magyarázta.

Eljutott Moszkváig, tudta, hazatérési engedélyt kell szereznie, el is ment a magyar követségre, kérték az iratait, mondta, ha lennének,

nem jött volna ide, erre az az illető, akivel tárgyalt, eltűnt a másik szobában, de kihallatszott, amint telefonon a milíciát hívta, hát apám nem várta meg, elrohant. Döbbenet hallgattam. Vajon kik lehettek ott akkor, még és már, a háborús vereség után a követségen? Még mindig nyilas érzelműek, akik a zsidókat továbbra is halálra szánták? Horthy hívei, akik apámat szökevényként tartották számon, nem törődve az új időkkel? Olyan emberek, akik a háború elvesztése után igazodtak az addigi ellenséghez, és elárulták honfitársaikat? Vagy a zsidó még mindig nem volt honfitárs? Egyszerűen csak aljas fráterekről volt szó, akik a szovjetek zsoldjába álltak? Hihetetlen történet, de mivel magyar történet, hihető. Még csak arra lennék kíváncsi, ha nem zsidó lett volna, akkor is így viselkedtek volna-e vele?

A pályaudvarra sietett, persze nem adtak el neki jegyet most sem, hát lefizette a kalauzokat, azok betessékelték egy vagonba, majd néhány perc múlva ráhozták a milíciát. Bezárták egy fogdába, amely zsúfolásig telve volt, lakói elzabráltak tőle mindent, amit találtak nála. Az egyik kirablója panaszkodott, őket, szovjet állampolgárokat egész kis kihágásért agyon szokták lőni, apámnak szerencséje van, ő idegen, azokra más törvények vonatkoznak, viszont csodálkozik, miért tették őt velük egy zárkába. Akkor apám ordítani kezdett, és rázni a vasrácsot, tegyék máshová, ő nem ide való. Erre kihozták onnan, egy őrnagy elé vezették, aki kifaggatta, majd, mint egyszemélyes rögtönítélő katonai bíróság, szökésért nyomban el is ítélte fél évre.

„Ha nem kapok észbe, a legjobb esetben is ma már orosz zsidó lennék”, nevetett.

Egy magyar-sváb lágerban kellett letöltenie büntetését, ahol arra is kötelezték, tudja meg, ki kicsoda, ki mit gondol, ki milyen múltat mondhat magáénak, ki a szovjet híve, ki az ellensége, adjon jelentéseket a foglyokról. Hogy könnyebben csinálhassa, orvos mellé tették felcsernek, aki, munkája természetére révén, mindenkivel érintkezik, mindenki bizalmába férkőzhet.

„Még egy szakmám lett, a felcser, sose lehet tudni, gondoltam, mire lesz az még jó”, mondta.

Szolgálatának teljesítése után mégis megvonták tőle az antifasiszta nacionálét, mivel ugye, mint többszörös szökevény, megbízhatatlanná vált, és a továbbiakban internálták Krasznogorszkba, már másodszor, de most egy másik, egy roppant nagy fogolytáborba, ahol rengetegféle nemzet fiait, lányait raboskodtak, és a viszonyok barbárabbnak látszottak még a szokásosnál is, kosz, mocskok, betegség, a nőket nem különítették el a férfiyaktól, nyilvánosan szeretkeztek stb. Itt is felcserként alkalmaz-

ták, s ő, mint ilyen, tájékoztatta a parancsnokokat járványveszélyről, s ha kitör egy járvány, akkor a parancsnokok megüthetik a bokájukat, de ő látja a megoldást, bízzák rá. Most sem tagadta meg magát, mindig tudta a módját, hogyan kerülje el az egyszerű fogoly státuszát. Az egyik parancsnoknak, Popov századosnak, a nyomaték kedvéért, odaajándékozta karóráját, és vodkát is bőven adott, mire az megbízta, tegyen rendet. Rendet is tett, a nőket elkülönítette, kimeszeltetett, a mocskos matracokat, takarókat kicseréltette. Tetszett is nagyon tevékenysége a parancsnokoknak. De a besúgórendszer jól működött, Popovot letartóztatták, kiderült, aki csak akarta, megvesztegethette. Apámat megfenyegették, ha nem vall Popovra, Szibériába küldik.

Tanuljam meg, magyarázta, „nem élhetsz úgy, ahogy ítélsz”.

Ismét megszökött, már 1947-be fordult a naptár, hatodik éve hurcolták el otthonról, ám kísértetiesen ismétlődött minden, lefizette a vasutasokat, azok elhelyezték egy vagonba, majd pár perc múlva leparancsolták, a pénzt persze nem adták vissza. Elindult gyalog megint, gyalog hazafelé onnan Krasznogorszkból. Szegény apám, nem vics, két kilométer után elkapták sokadszorra.

Akkor már csak a hazamenetel érdekelte, ő hazamegy, haza és haza, hajtogatta, és egy briliánssal, egy fogoly német tábornoktól szerezte cserébe kenyérért, lefizetett egy ezredest, aki elhelyezte hazatérőknek szolgáló táborba, történetesen Odesszába, sőt még egy transzport parancsnokának is kinevezte. Holnap indulnak, ez lett a jelszó, a holnap indulás, s ez a holnap öt hónapig tartott. Közben összebarátkozott két helyi zsidóval abban a nevezetes városban, s ahogy leírta őket, Babel hőseire kellett emlékezni, az egyik a villanytelepet igazgatta, a másik az áruházat, a kezükre bízott dolgokkal üzleteltek, sikerült is tőlük egy kisebb briliánst vennie, amelyet bevarrt a ruhájába.

Felhívta rá a figyelmemet, „egy zsidó nem zsidó, ha nincs valamilyen értéke”.

A magyar határon átöltöztették teljesen, nézzen ki valahogy, s ne hurcoljon az országba különböző betegségeket azokkal az undorító ruhadarabjaival. És, szegény, tényleg szegény, nem bírta idejében kivenni a levetett ruhájából a bevarrt briliánst. Egy Molière komédiájába meg egy Shakespeare tragédiájába illő helyzet, egyszerre.

Beszélgetni apám igen szeretett, de csak, ha a saját témáit sikerült előhozni: beszélgetőpartnerének miye és mennyije van, mire költ, mire spórol, lehet-e vele valami üzletet kötni esetleg. Ha más témák kerültek a terítékre, hamar elveszítette érdeklődését.

Soha nem értett velem egyet semmiben, például az újságcikkeimmel kapcsolatban is megjegyezte, sokat bírállok, de ha már így, akkor a javítási módokat is mellékelnem kéne, sőt illene meglátnom a pozitívumokat is. Nem értette, hogy szociográfiáim, amelyeket nemigen olvasott el, miért azokról szólnak éppen, akikről, miért szegényekről, elesettekről. Nem értékelte volna novelláimat, regényeimet, színdarabjaimat sem valószínűleg, azokat sem olvasta volna el, ha megérhette volna kiadásukat, ilyesmiket nem vett kézbe.

Szerinte inkább arrafelé kéne tekintgetnem, ahol a perspektíva van, mert „nem közkatonának kell lenni, hanem tábornoknak”, ismételte.

Azonban nehogy azt higgye valaki, hogy apám becsstelenségre és erkölcstelenségre akart volna rávenni, szó sincs erről, sőt úgy gondolta, az az erkölcsös és a becses, ha valaki jó munkaerő, családszerető, kitűnően tud pénzt keresni, szavahihető, és nem hajlandó köpönyegforgatásokra. De hogyan valósítható meg mindez? Ha valaki *sikeres*, súlykolta, igen, ezt súlykolta, sikeres embernek kell lenni, a siker alapvető, s ehhez kell megtalálni az utat-módot, de ennek az útnak és módnak nem kell feltétlenül együtt járni erkölcstelenséggel.

Ő megtalálta a megfelelő utakat és módokat, ezt tartotta magáról, és nyugodtan nézhet a tükörbe.

Házasságomat, az elsőt, a másodikról már nem tudhatott, mérhetetlenül elhibázottnak tartotta, bár el kellett ismernie első feleségem műveltségét, okosságát, intellektüel voltát, de ennek különösebb értéket nem tulajdonított, sőt úgy gondolta, egy feleségnek, családanyának egyáltalán nem ilyennek kéne lennie. Jobban szerette volna, ha egy szolid, polgári jó módban élő, a család kereteiből nem kilépő lányt veszek el, nem egy olyat, aki minduntalan társadalommegváltó tervekkel hozakodik elő.

Nem tudott mit kezdeni menyével, beszélgetniük nem nagyon sikerült. Bizony igen kínos volt együttlétünk néha, hétvégeken, ünnepek alkalmából. Nem bírta magába fojtani ellenszenvét, számára az újságíró, majd filmdramaturg és filmsztéta egyetemi tanársegéd feleségem, aki a szépprózával is megpróbálkozott, csak akkor lett volna szimpatikusabb, ha már híres és sokat keres. Egy kissé megenyhült talán, mikor

fiunk született, látva, hogy azért anya is tud lenni egy ilyen művész-lelkülettel és értelmiségi izgágasággal megáldott nő.

Miután első feleségem harmincévesen 1979-ben autóbaleset következtében megszűnt létezni, nem sajnálkozott túl sokat, az foglalkoztatta, mi lesz a gyerekekkel, az unokájával, aki még csak négyéves.

Amikor homályos, elejtett szavaiból kivettem, úgy véli, hogy menyé magának köszönheti korai halálát, mint afféle megfontolatlan, hebrencs és szalajtott egyén, lelkiileg sebezhető hangulatember, aki bizonyára éppen olyan hangulatot teremtett magának vezetés közben, hogy direkt ment neki a busznak, mert hiszen egy ilyen alkat, mint az én feleségem, tulajdonképpen elveszett ember, nem is végezhetette másképp, akkor fontolgattam, megszakítom vele a kapcsolatot.

Egészen biztos vagyok benne, hogy második feleségemet, aki tanár, újságíró és szervező egyéniség volt, jelentős pozíciókban is, sokkal jobban kedvelte volna, talán még beszélgetni is tudott volna vele, mert apámnak az lett volna a véleménye róla, legalábbis azt gondolom, hogy ez a feleségem egészen más típus, mint az első, mentalitása sokkal közelebb áll az övéhez, megtalálta volna vele a hangot biztosan, és ráadásul még zsidó is.

10.

Megvallom, szerettem volna legalább egyszer *tegezni*.

Élesen rajzolódik ki előttem a kórházi ágy és benne ő, miután agyvérzést kap, hetvenegy és fél évesen, 1984 karácsonyán, és rengeteg műszerrel körülvéve magatehetetlenül fekszik, már nem tud mozogni, nem tud beszélni, nem is ismer meg, de érdekes, ennek ellenére, mintha intene és mosolyogna, kifejezve: rajta ugyan nem fog ki ez a betegség sem.

Már számon volt egy tegező mondat, de visszakoztam.

II.

1.

Apósommal, az elsővel, viszont tegeződtünk.

Tisztán a forma miatt tegeződtünk, a tegeződés családon belüli divatja készítetett bennünket erre. Szívesebben magázódtam volna vele, az jobban illett volna kapcsolatunk természetéhez. Idegenek voltunk és maradtunk egymásnak, ám nehogy azt higgye valaki, hogy azért, mert más-más környezetből jöttünk, egyikünk zsidó, másikunk nem-zsidó, egyáltalán nem, hiszen akkor számomra anyósomnak is idegennek kellett volna lennie, őt mégsem éreztem annak.

Apósomról szólván, előljáróban szeretném megfogadni egyik tanácsát: „Jaj annak, aki úgy hisz a hamis premisszákból fogant konklúziók örök érvényében, mint hívők a kinyilatkoztatásban, vagy mint a monomániások a maguk téves eszméiben.”

Különben nem felejtettem el ígéretemet, hogy majd elmesélem, miért is haragudott meg egymásra apám és apósom.

2.

A civilizáció vívmányait nélkülözve nőtt fel ez az apósom.

Tanyán született, Méntelekpusztán, Lajosmizsétől tíz kilométerre, egy Varga nevezetű parasztcsaládban, hetedik, utolsó előtti gyerekként születve, 1923-ban, és Bélának keresztelték. Mind az apja, mind az anyja családja, minden nemzedék minden tagja paraszt volt, és igen különös érzéssel töltött el, hogy fiam ükapja még jobbágyként kezdte életét, és Kecskemét, illetve Kiskunfélegyháza környékén élt tanyavilágban.

Ha nem született volna például az apósom apai nemzedékében kilenc gyerek, vagyis örökös, az anyjában tizenegy, akkor még módos családnak is lehetett volna őket mondani, mert például egyik nagypapja még hatvan holdon gazdálkodott. A föld szétaprózódott, ahogy az szokásos volt Magyarországon, a sok utód között, és apósom apja, anyja hozományával együtt is, már csak huszonhat holdon gazdálkodhatott. Nem alakult ki honunkban olyan öröklési rend, amely segített volna a földterületet egyben tartani. Azonkívül nem ismerték, illetve nem alkalmazták a védekezést, nem is tehették volna erkölcsi megfontolá-

sok miatt, mélyen vallásosak, katolikusok lévén, meg aztán arrafelé és akkoriban, úgy látszik, nem is jött divatba a kevés gyerek.

Apósom annyit tudott apai nagyapjáról, hogy a nevét már le tudta írni, meg, mint kifejezte, „ha süttött a hold”, még éjjel is dolgozott, ellentmondani pedig nem lehetett neki, „könnyű kezű ember volt”, például az egyik lányát agyon is ütötte, téglával fejbe vágta hirtelen haragjában, a halottkémnek azt hazudták, betegségben halt meg.

Apját viszont visszafogottnak, halk szavúnak, családját szeretőnek mondta, „nagyon ritkán ütött, de akkor nagyot”, akit a munkában, bár gyomorbetegség gyötörte, megelőzni nem lehetett. A templomba járást viszont hanyagolta. Helyette is járt oda felesége, apósom anyja, aki bigottan elmerült a vallás gyakorlásában, egyetlenegy misét sem hagyott volna ki, pedig a templom több kilométerre esett a tanyától, hurcolta fiait, lányait is.

Földjük rossz, homokos földnek számított, búzát alig, csak rozsot termelhettek rajta, meg kukoricát, krumplit, de paradicsomot és paprikát is. Volt két lovuk, csikóik is, teheneik, borjaik, baromfiak, disznók.

A tanya tipikus alföldi tanya volt, egészen kicsi az embernek szánt része, egyetlen szobából, konyhából és kamrából állt, vályog, szalmatető, földes; sokkal nagyobb volt az állatoknak szánt rész, a különböző istállók. A szobában a szülők aludtak, meg a kisgyerekek a meleg kemencepadkán. Tízéves koruk után a lányok a konyhába kerültek, a fiúk a kamrába és az istállókba.

Nem felejtetem el, mikor meglátogattuk fiammal a nyolcvanas évek vége felé apósom egyik bátyjának tanyáját, hogy elhűlve tapasztaltuk, az bizony semmiben sem különbözik a szüleiétől, mintha el sem telt volna néhány évtized. Fiam, aki akkor a tizenharmadik évét töltötte be, elszótlanodott, látván, milyen körülmények között él nagyapjának egyik testvére. A szegénységnek, az elesettségnek, a világtól való elzárt-ságnak, az avított hagyományok súlyának, a technikai vívmányok, például a villany (!) teljes hiányának megtapasztalása megviselt bennünket.

„Anyagiakban nulláról indultam, idegeimben megtépázottan”, jegyezte meg egyszer apósom.

3.

És kiderült, a tanulás nem minden. Hogyan értem ezt?

Tízéves korában kezdett kiszakadni apósom a tanyasi világból, de még csak kezdett. Tanulni ment, szerencséjére, s nem szívesen látogatott

haza többé, sőt huszonhárom éves kora után szinte sohasem, kivételt apja és anyja halálakor tett, azonkívül talán ha egyszer-kétszer még.

Felkarolta a katolikus egyház, személyesen az egyházközség papja, és tanították, nem csak őt, egyik nővérét is.

Ez a nővére, Varga Rózsi laikus apácának állt, majd a kommunizmus beköszönte után pedagógiai főiskolát végzett magyar–történelem szakon, s közben nyaranta, hogy legyen valami kis pénze, Sztálinvárost építette segédmunkásként. Miközben általános iskolában tanított, a következő huszonöt éve azzal telt, hogy, gépkocsivezető férjével vállvetve, komfortos lakáshoz jusson Budapesten. Sikerrel járt, sőt még balatoni házat is épített. Igazgatóként ment nyugdíjba. Lánya középiskolai tanár, fia közgazdász lett.

Hat testvére apósomnak azonban maradt tanyán, pontosabban még egy közülük elkerült Kecskemétre, egy üzembe munkásnak. Apósom nem tartott kapcsolatot velük, meglehetősen furcsálltam például, hogy feleségem egyetlen tanyán született unokatestvérét sem ismerte.

Osztatlan tanyasi iskolában tanult meg apósom írni, olvasni, négy évfolyam egyetlen és közös tanítójától, aki bizony szerette a körmöst meg a fenekest osztogatni, amint az a nagykönyvben meg volt írva, a nád-pálcájával. Az iskola négy kilométerre esett tanyájuktól, és télen, hogy le ne fagyjon leendő apósom keze, a kesztyűt nem ismerték, két meleg sült krumplit kapott, azok melegítették tenyerét, miközben szépen meg is ette útközben. Szorgalmasan járt templomba is, tetszett neki, amit a pap csinál, ki is választották ministránsnak, s felmerült benne, talán ő is lehetne pap. Annál is inkább, mivel kitűnt a többi gyerek közül az eszével, kapacitálta is szüleit mind a tanító, mind a pap, taníttassák tovább. Apósom kissé patetikusan adta elő, hogyan is próbálta apját megkérni erre: a lóistálló padkáján ülnek, és bár sokáig habozik, elő merjen-e rukkolni kívánságával, nagy nehezen elő mer, esdeklően mondja, szeretne gimnáziumba menni, mire apja szomorúan jegyzi meg, hogyan csinálja, erre neki nincs pénze, meg aztán mit szólnak majd a testvérek.

De a pap segített, és miután beíratta a piarista gimnáziumba Kecskemétre, az első félévi tandíjat kifizette. A továbbiakat azonban a családnak kellett állnia, apósom idősebb testvérei morgásának közepette. Ha anyja, aki igen-igen szeretett volna fiából papot, nem erőlteti, nem harcolja ki, akkor bizony abbahagyatták volna vele a gimnáziumot. Legidősebb bátyja, ha nem látta senki, megverte, annyira nem bírta elviselni, leendő nadrágos ember öccsét. Hamarosan aztán apósom ünnepegyesen lemondott, békességet akarván, az örökségről testvérei javára.

Abba az osztályba, ahová a harmincas évek közepétől járt, ő számított egyedüli parasztyereknek. Suta, ügyetlen, nehezen beilleszkedő fiúnak indult. Ruhái is parasztosak és ócskák, foltozottak voltak, beszéde is tájszólás, gúnyolták is a többiek szépen. A sértéseket, mint mesélte, magába fojtotta. A piarista paptanárok azonban nem éreztették vele, hogy ő más mint a többi, s ezért hálás volt nekik. Még csupán egyetlen nem úri gyerek akadt az osztályban, számára a szegényebb tisztviselők gyerekei is úrinak számítottak, egy munkás környezetből jövő, az lett a barátja. De barátja lett az osztály zsidó fiúja is, akit, bár úri volt, az apja orvos, de mégiscsak kinéztek. Ők hárman csapódtak egymáshoz. A zsidó fiú hozott tízórait nekik, de mivel nem akarták elfogadni, hát becsempészte padjukba. Külön kell szólni egy újabb osztálytársukról, Bagi Lajosról, aki mindhármuk pártfogójaként lépett fel, tehette is, hiszen a városi adóhivatal vezetőjének, a polgármester után a város második emberének a fia volt, gazdag birtokos család örököse. Apósom bejáratos lett mind Bagiékhoz, aki a legjobb barátja lett, tulajdonképpen egyetlen igazi barátja életében, mind a zsidó osztálytársához, révükön gyarapította műveltségét, tőlük kapott ugyanis könyveket. Ötödik osztályban hozta be lemaradását, magyarból és történelemből kiugróan teljesített, pénzért írt irodalmi dolgozatokat, házitanítószkodott is, ebből fedezte a továbbiakban tandíját, csak negyed tandíjat kellett fizetnie, meg a ruházódását, miután jelesre tornázta fel magát.

Felsősként, mivel nem állta már a paraszti munkát meg testvérei rosszindulatát, hivatkozva arra, ha úszómesterséget vállal Széktő fürdőn, akkor lesz pénze, sikerült is elkerülnie, hogy nyaranta hazamenjen.

Miután leérettségizett, jelesen, elindult a számára egyetlen lehetséges úton, a papi pályán, pontosabban a szerzetesin.

Ha egyetlen lehetőségünk van a tanulásra, akkor az, mint látni fogjuk, kényszerpálya, hiszen akkor nem választhatunk.

Novíciusként Szécsényben kezdte a papi kiképzést, a ferenceseknél, 1942-ben, szüzességet, engedelmességet és szegénységet fogadva. Ruházata: posztóból készült barna csuha, amelyet a cingulus, egy fehér, kötélszerű öv fog össze, alatta rövid nadrág és hosszú ujjú nyaktalan trikó, kis kerek sapka a tonzúrán, a haj nem lehet dísz tárgya, azért borotválják ki a koponya közepén, és kapucni, meg saru zoknival, nyáron mezítláb.

A novíciusi év, érdekes, egyrészt zenetanulással telt, harmóniumra oktatták, másrészt latintanulással, azt már gimnáziumban is tanulta, minden latinul ment. Zsolozsma, mise, áldozás. Év végén letette az

ügynevezett kis fogadalmat, kispap lett. Szülei is eljöttek a fogadalom-tételre, anyja sírt a meghatottságtól.

Elkezdhetette a következő esztendőben négyéves teológiai tanulmányait, mégpedig a gyöngyösi rendházban. Megválasztották szeniornak, pedig nem ő volt a legidősebb, de a legalkalmasabbnak találtatott, mivel kitűnően tanult, latinból a legjobb lett, s látszott rajta a mély elhivatottság. Szellemi vezetővé nőtte ki magát. Két évig filozófiát hallgattak, továbbra is latinul, etikát, pszichológiát, kozmogóniát, asztrológiát, logikát, filozófiatörténetet. Részletesen tárgyalták Arisztotelészt, Augustinust, Aquinói Szent Tamást, Kantot, Hegelt, Fichtét, Schellinget, de kitértek Schopenhauerre, Marxra és Nietzsche-re is. Persze egyedül üdvöztőnek Szent Tamás tartatott. Úgy érezte, belsőleg, lelkében már teljesen kész leendő papi hivatására.

Nemegyszer hangoztatta beszélgetéseink során, „ha én valamit csináltam, azt nagyon komolyan csináltam”.

Harmadévtől kezdtek kételyei támadni, egyszerűen azért, mert megcáfolhatatlan tényekkel kellett alátámasztaniuk például Krisztus hol ember, hol Isten voltát, a szentháromság tanát, a pápai csallhatatlanság dogmáját stb. Nem lett volna velük semmi baja, kiegyezett volna ezekkel, de a mindenáron való bizonyításuk, amelyek rendkívül konstruáltak, illetve hiteltelennek tunk a szemében, elbizonytalanították. Számára mindez csak a transzcendens szférában lett volna hiteles. Szórszálhasogatásnak, sőt felesleges bizonykodásnak tartotta a tény-szerű hivatkozásokat. Credo quia absurdum est, ez sem fért a fejébe. És az a naiv hit, amely addig eltöltötte, az a természetes, ösztönös hit, kezdett elszállni. Tépelődött, két esztendeig tépelődött. Pedig, ha nem támadnak fel kételyei, mehetett volna Ausztriába, felajánlották neki az ottani ferences rendi szerzetesi egyetem ösztöndíját. Ráadásul, vallotta meg, kezdte igen terhesnek érezni a szüzességet.

Mindehhez hozzájárult egy új magiszter kinevezése, illetve annak viselkedése, amely visszatetszést keltett benne. Úgy gondolta, egy magiszter nem lehet izgága, fensőbb-séges, embertelen, sőt nem lehet, tudták róla, homoszexuális. Meghasonlításához hozzájárultak egy kispap társa információi a kinti, világi történe-sokról, ezekről nem tudhattak, újság nem juthatott el hozzájuk, rádiót nem hallgathattak, ezt szegte meg az a társa, rádiót hallgatott titokban, onnan hallott a háború dúlásának szörnyűségeiről. Elgondolkozik apósom, hogyan engedheti milliók legyilkolását Isten. Nem tud egyetérteni semmilyen gyilkolással, fejtegeti magánbeszélgetésekben. És hogyan áldhatja meg az egyház, kérdezi, az egyik, a sajátjának nevezett oldal fegyvereit, ha

a másik oldalét elítéli. A magiszter kijelenti, apósom nem való papnak, tudniillik beárulták; az árulkodónak nekimegy, földhöz vágja és megtapossa.

Akkor már maga sem gondolta magát alkalmasnak a papi hivatásra, és a tartományfőnöktől kérte, oldja fel a kisfogadalom alól. Huzavona után végül is 1946-ban feloldozták, levehette a reverendát. Hazament a tanyára, négy év szemináriummal a háta mögött. Anyja, amint meglátta reverenda nélkül, elájult, majd kitagadta. A testvérei vigyorogtak. A szomszédok kárörvendtek, „hiába akart fiából papot a Varga”.

De mihez kezdjen, huszonhárom éves, és semmi, senki, se családja, se pénze, se állása, se hivatása, se lakása. Pedig már tanult ember, ha papírt nem is tud felmutatni róla. Barátjához fordult, Bagi Lajoshoz, aki Kecskemétre hívta, és javasolta, legyen a szőlőjük felügyelője, lakhat a préházban, közben, iratkozzon be a helyi jogi akadémiára. Elvégzett másfél évet mezei jogászként, s már-már úgy volt, ösztöndíjat kap Svájcba, mehet barátja, Bagi után oda, jogot tanulni, de éppen a hidegháborúba kezdett fordulni a világ, az ország a keleti táborba sodródott, és elutasították Nyugatra szülő vízumkérelmét.

Bagi Lajos Svájcban telepedett le, igen jól nőült, jelentős ügyvédi irodát tudhatott magáénak, sőt parlamenti képviselő is lett. Vállalta, hogy keresztapja legyen apósom második házasságából származó gyerekeinek. Sokat járt haza, a Magyarok Világszövetsége nyugati szekciójának elnöke tisztét is betöltötte egy ideig.

Belépett aztán apósom a Tiborc nevét viselő népi kollégiumba, abban jobb körülmények között lakhatott, mint a préházban, hamarosan titkár lett, ott ismerkedett meg leendő feleségével, anyósommal.

A pártba is belépett, minekután kinevezték kollégiumi igazgatónak Pécsre, ahol folytatta a jogot, és elvette feleségül anyósomat. Már két és fél évet elvégzett, amikor kapott egy ajánlatot, erősítse, nyilván mint parasztkáder, az éppen szerveződő néphadsereget, s ő, habozás után, hivatalos, sőt baráti rábeszélésekre is, megtette, abbahagyva tanulmányait.

Ha befejezi a jogot, egészen másként alakulhatott volna az élete.

Még egy évet sem szolgált, úgy hozta a sors, és leszerelték, majd elhelyezték kereskedelmi vállalatához, mire föl beiratkozott a közgazdasági egyetem esti tagozatára, kitűnően tanult ott is, de a forradalom miatt abbahagyta, és csak később folytatva, negyvenhárom évesen szerzett diplomát.

Második felesége szerette volna, ha doktorál, nyilván dr.-né akart lenni, történetesen piackutatásból és szervezésből, de a tanulmányi

szabadságot megtagadták tőle, mondván, az ő munkájában nincs szükség doktori fokozatra.

Szóval, ismétlem, nem minden a tanulás, főképpen, ha, ismétlem ezt is, kényszerpályákon halad.

Szeretném megfogadni apósom egy másik intelmét is, miszerint: „A felfogásbeli különbségek, műveltségbeli differenciák csupán a nagyon egysíkú gondolkodásúaknak szolgálhatnak okot mások személyiségének fensőbbes alábecsülésére.”

4.

Minduntalan felötlik bennem többszöri próbálkozásom, hogy eszmét cseréljek apósommal, mint, leírom, még ha nevetségesen hangzik is, értelmiségi az értelmiséggel. Erőlködtem, de alig sikerült. Zárkózottan mutatkozott velem, s mintha nem is vette volna szívesen törekvésemet. Ezen csodálkoztam, nem értettem. Hiszen némely dologban sokkal műveltebbnek kellett lennie nálam. Folyékonyan beszélt latinul, megtanulta a filozófiatörténetet, legalábbis katolikus szemszögből, elsajátította a keresztény kultúra mitológiai és transzcendens elveit, majd beleásta magát a marxizmusba, erről a következőkben számolok be, és belekóstolt a jogba és a közgazdaságtanba. Gondoltam, mindezzel felvértezve vesz részt majd eszmecseréinkben, ám csalódnom kellett. Pedig éreztem, tudtam bizonyos megnyilvánulásából, elejtett megjegyzéseiből, volna mondanivalója a számomra. Talán, mire én megismertem, annyira megfáradt a napi munkájában, melyet, előre-bocsátom, utált, és a családja érdekében végzett robotként élt át, hogy tanultságát már valószínűleg nem volt képes kamatoztatni, pontosabban értelmiségiként csillogtatni. Esetleg egyszerűen feleslegesnek tartotta, több, ezt is előre-bocsátom, öngyilkossági kísérlete után, hogy még rám is szánjon egy kis energiát.

Persze az értelmiségi nemcsak tudásból áll, nemcsak képzettségből stb., hanem egyfajta habitust testesít meg, értelmiségi habitust, amely lényegesebb a tudásnál is.

Hát igen, a habitus, és a habitust az egyénbe égett, mintázódott történelemként, sorsként is meghatározhatnánk.

Mi is *égett belé* apósomba? Milyen sors? Látszólag unalmas és közhelyes tényekhez kell folyamodnom.

Gyerekként állatokat őrzött, s mezítláb, ha fázott a lába, igyekezett találni friss, meleg tehénlepényt, hogy beleálljon. Kamrában hált

nagyobbacska korától, nem jutott neki igazi ágy, igazi ágynemű, majd lóistállóban, közvetlenül a lovak mellett, szalma között.

Belééghetett a lebecsülés, a megvetés ez iránt a nehéznek, piszkosnak, alacsonyrendűnek tartott paraszti munka meg az embernek nem való körülmények iránt.

Miután a piaristákhoz került, egy fészerszerű szobácskában húzhatta meg magát, az egyik nagynénje szerény kecskeméti külvárosi kis házában, grátisz, de nem sokáig, mert éreztették, kegyelemkenyéren él. Hát most már fizetségért máshová kellett kerülnie, ugyan hová, hát szintén a külvárosba egy vasmunkás családjához, s annak két gyerekével kellett egy szerény fészerszerűségben laknia. Mindezen közben gúny céltáblája a gimnáziumban, megalázó helyzetek kárvallottja.

Belééghetett a számkivetettség, a kiszolgáltatottság, a csökkentértékűség.

Aztán, mivel apja bejelentette, nem bírja állni a tanulás árát, az egyik osztálytársa bevitte a ferencesek zárdájába, elintézve, hogy hozzá hasonlóan ministrálásért, mosogatásért, takarításért cserébe bentlakó lehessen. Hárman laktak a cellát hasonszőrű gimnazisták, de a papok és a barátok szolgának nézték és lekezelték őket.

A szolga mivolt is belééghetett.

Mint kispap már egyedül lakhatott a cellájában, sőt ellenőrizték szigorúan, egyedül van-e, csak semmi szex, viszont, mint elárulta, önkielégített. Egy ilyen cellában tényleg szerzetesi rend uralkodott, és persze aszkétikus egyszerűségre utalt a berendezés: vaságy szalmaszákkal, kis asztal, mosdóállványon lavór, kancsó víz.

Belééghetett a rá mért örömtelen, aszkétikus életmód.

Nem állt a maga lábán, de még népi kollégistaként sem, sőt, megkockáztatom, tulajdonképpen igazgató korában sem igazán. Az igazgatói lakás bent a kollégiumban, ahova a feleségét, anyósomat hozta, mondhatni kincstári bútorokkal volt berendezve, vaságy, szalmazsák, honvédségi pokrócok.

A szegénységből kilábalni lehetetlen, ez is belééghetett.

Miután felkerültek Budapestre, jutott nekik egy társbérlet, ahol két másik családdal osztottak meg egy lakást, hangsúlyozom, három család együtt, szerencsére azért három szoba is akadt, a konyhát, a mellékhelyiségeket közösen kellett használniuk, a feleségem még ide született.

Az is belééghetett, hogy tulajdonképpen nincs semmije, sosem volt, semmire sem mondhatja, hogy az övé.

Huszonhat évesen hajthatta le fejét az első olyan lakásban, amely a civilizált normáknak megfelelt, 1949-et írtunk. Bizonyára óriási ese-

ménynek számított életében, talán a legnagyobbnak addig, amikor ezt a komfortos, aránylag szép lakást magáénak mondhatta, és mindjárt egy jó helyen, a Rákóczi úton. Nem véletlenül, hiszen ezzel fizette ki a katonai elhárítás, amiért hajlandó volt súlyos kötelemeket vállalni. Ez a lakás adott nekik otthont negyedszázadon át. Hogyan laktak benne? Leendő feleségem még tizenéves korában is az öccsével egy szobában, mert csak két szoba volt.

Még én is laktam ott vagy négy évig, éppen mielőtt odaköltöztem, vált el apósom és távozott el, mintha ki lett volna számítva, hogy oda-mehessek. Azelőtt rendezték át, végre az igényeiknek megfelelően, s erre húsz évet kellett várniuk. Nem lehet nem emlékezmem feleségem örömére, büszkeségére, mikor bemutatta az új bútorokat és berendezési tárgyakat, képeket, szőnyegeket, olyanokat, amelyek már neki is tetszettek.

A múltat, az istállót, a fészert, a cselédszobát, a cellát, a társbérletet, a szegényes berendezést azonban, amely apósomba égett, nem lehetett csak úgy eltüntetni.

Új élettársával a Nagyfuvaros utcában élt aztán apósom, vissza-csúszva egy sokkal rosszabb környékre és lakásba. Apám révén, erről majd még mesélek (!), jutott hozzá később a Zichy Jenő utcában egy kényelmes, háromszobás, igazi polgári lakáshoz. Ebben a lakásban lett öngyilkos.

Belééghetett a mások szánalma iránta. És belééghetett a saját szánalma maga iránt.

Komorsága mindig lehangolt. Bezárkózott, ridegséget mutatott. Sohasem oldódott fel velem szemben. Ha pedig közvetlen akart lenni, mert néha akart, akkor viszont a megokolatlan, ügyetlen nyíltsága zavart. Nem tudott velem semmilyen pozitívnak mondható kapcsolatra lépni. Magam sem tudtam vele. Sután érintkeztünk egymással általában. Láttam, együttlétünk kényelmetlen neki, nem is forszíroztam a későbbiekben.

Sejteni véltem, nem magam vagyok az egyedüli, akivel szemben nem találja a hangot, sőt valószínűleg ritka volt az az alkalom, amikor megtalálta. Ehhez először önmagára kellett volna találnia.

Ha magára is talált nagy néha, csak ideig-óráig. Például amikor népi kollégiumi titkár lett, majd igazgató, az testére szabott, ugyanis csillogtathatta szervezői, vezetői képességét, hiszen szépen megoldotta feladatait, amelyekkel megbízták, nevezetesen, hogy konszolidált viszonyokat hozzon létre a kollégiumokban, például az elsőben meg kellett alapoznia a működés feltételeit, a másodikban, ahol úgymond szabad

szerellem dívott, rendet kellett teremtenie. Eredményesen dolgozott, nyüzsgött, ismert ember lett, és mikor erről beszélt, még az általában mindig halott szemében is megcsillant valami élet, vonásai átváltoztak oldottá, derűssé. Azt hiszem, legemlékezetesebb korszakának, amelyre szívesen is gondolt, ez a két-három „fényes szeles” év bizonyult.

A későbbiekben vakvágányra tért, rosszul választott, sikertelenül, mert, hadd szögezzem le újra, kényszerek hatására cselekedett, pontosabban továbbra is kényszerek hatására, vagyis engedte magát kényszerek hálójába kormányozni, és képtelen volt abból kiszabadulni.

Ahelyett, hogy befejezte volna a jogot, hagyta magát elcsalni a néphadseregbe polgári alkalmazottnak, ráadásul nem is volt tisztában azzal, milyen munka várja. A katonai elhárításra került, amit ugyan érdekes feladatnak nevezett, de nem árulta el, esküjére hivatkozva, mit kellett csinálnia, kémelhárítást, kémkedést, de csak későn ébredt rá, mennyire kiszolgáltatottá tette ez a titkos beosztása. Labdázta vele, ahogy akartak, még azt is csak a honvédség közlönyéből tudta meg, mikor hadnagynak kinevezték. Miután, talán fél év sem telt el, hogy oda helyezték, a párt meggyengítette a katonai elhárítást, ezt lehet tudni most már a történetírásból is, és őt, anélkül, hogy megkérdezték volna, egyszerűen áttették az államvédelmi hatósághoz. Abban a kötelékben sem dolgozott tovább fél esztendőnél mindösszesen, de ez a hat hónap a későbbiekben szorongásainak okozója lett. Rosszul érezte magát, mint megvallotta, az ávéhánál, azonban szerencséjére, egy káderezési hullám következtében, mielőtt még nyilván szörnyű feladatához hozzáférhetett volna, kispap múltja miatt, kirúgták. Csapatszolgálatra akarták helyezni, valahová az isten háta mögé, de, életében először és talán utoljára, ellenállt a felsőbbségnek, nem engedte magát, mondván, hogyan lehetne ő igazi katonatiszt, mikor soha nem kapott kiképzést. Kilépett a hadseregből, ez is huzavonákkal, meghurcoltatásokkal járt, de végül is elhelyezték onnan.

Kényszerek, kényszerek és kényszerek. Életét, talán mondhatom, a kényszerek irányították. És a kényszerek égtek belé.

Fogalma sem lehetett a kereskedelemről, mégis engedte magát elhelyezni először a Közért Kereskedelmi Központba ellenőrnek. Nem fért a fejembe, miért hagyta magát mindig úgymond „elhelyezni”, minduntalan ide tenni, oda tenni, ez számomra szokatlan volt. Csálódjáiért hozott áldozatokat, ezzel érvelt.

Beléégett az áldozathozatal.

Majd amikor az összes zöldség- és gyümölcskereskedelmi vállalatot egy trösztben vonták össze, oda nevezték ki előadónak, s miután az

megszűnt, akkor a Nagyvásártelepen, hivatalosan a Budapesti Zöldség és Gyümölcs Nagykereskedelmi Vállalatnál lett ellenőr, előadó, csoportvezető, osztályvezető. Több mint harminc évig, a halálig dolgozott ott, egy helyen, ahol utált dolgozni. Reggel ötkor kellett kelnie; amikor megismertem, már fáradt, fásult volt.

Beléégett foglalkozásának utálata.

Nem kedvelhették túlságosan vállalatánál, bizonyos megjegyzéseiből kivehettem. Vele nem lehetett viccelődni, kedélyeskedni, de még csak barátkozni sem. Egyszerűbben mondván, képtelennek bizonyult természetesen viszonyulni kollégáihoz, de talán még amolyan kartársi kapcsolat építésére is. Valószínűleg igen kimérten, hivataloskodva, humortalanul, mereven, távolságot tartva vezethette osztályát, kerülve a melegebb, intimebb, lazább viszonyulást. Ráadásul túlságosan is elméleti, elvi embernek látszhatott egy ilyen gyakorlati pályán. És bár, ismétlem, szervezni tudott, helyt is állt ebben sikeresen, mégis, azt sejtem, mintha inkább elvont, életidegen személyiségként könyvelték volna el.

Nem tudta palástolni, hogy lenézi, mert lenézte, mind beosztottait, mind főnökeit. Úgy gondolta, nem való közéjük, sokkal műveltebb. Valószínűleg azok is hasonlóképpen gondolkozhattak róla. Nem is léptették elő többé, miután elérte az osztályvezetői szintet. Sértve is érezte magát emiatt. Persze nem iszik, akikkel kéne, ezzel magyarázta mellőzését, nem kártyázik, nem bandázik, nem fúj egy követ főnökeivel elvtelen közös érdekekre hivatkozva, nem üvölt a vállalati farkasokkal. Ő bizony szókimondó, hozta fel, nem tudja, de nem is akarja a fehérre azt mondani, hogy fekete.

Többször próbált állást változtatni, de sikertelenül. Egyszer pályázott a közgazdasági egyetem tanulmányi osztályának vezetésére, mikor ott tanult levelezőn, hasonló munkának gondolhatta, mint azt, mikor a legszebb éveiben kollégiumot igazgatott. Egyszer kacérkodott téeszelnökséggel is, máskor valami áfész-igazgatósággal.

Felhozta: „Csak szeretném megjegyezni, per tangentem, hogy az élet élése önmagában is sokféle kockázattal jár, beleértve a tévedés kockázatát is.”

5.

Lánya, első feleségem, igen-igen kárhoztatta apját, amiért nem változtatott állást, nem ment más pályára, nem fordított az életén. Elég

sokat is ostromozta emiatt. Apja nem való kereskedőnek, tisztában volt vele, szerinte tanárnak lett volna való. Miért nem változtat az apja, veszekedéseik, mert sokat veszekedtek, e körül is forogtak. De kapcsolatukat megterhelő súlyos témaként szerepelt vitáikban: hit és erkölcs, hit és hatalom, katolicizmus és marxizmus, szocializmus és kapitalizmus, demokrácia és diktatúra. Ezek hátterében azonban sokkal személyesebb szenvedély parázslott: hogyan hagyhatta ott családját apósom.

Apa és lánya úgy tizennyolc évig mélységes mély szeretetben élt, mint a mesében, a lány felnézett apjára, tulajdonképpen fetisizálta kiemelkedését, úgy beszélt erről, mint egy mitizált regény szerzője, apja meg egyenesen imádta, gondolván, majd lánya fogja mindazt beteljesíteni, amire ő nem volt képes.

Elöttem a kép: apa és lánya, amint hihetetlen szenvedéllyel marják egymást. Éppen meghitt kapcsolatuk megroppanásának kellős közepébe csöppenek. Fájdalmas érzés volt magamnak is látni feleségem szenvedését, mikor rá kellett ébrednie, hogy apjában nemcsak hogy nem láthat többé példaképet, hanem, miután otthagytá őket, s ahogy a továbbiakban viszonyult hozzájuk, tulajdonképpen apát sem.

Apósom Kecskeméten ismerte meg anyósomat tánciskolában, első látásra beleszeretett, magához illőnek tartotta, verseket írt hozzá. Esztendőre rá, 1948-ban elvette, a nászéjszakáig vártak, akkor derült ki, anyósom érintetlen, de apósomnak is csak egyetlenegy kalandja volt addig mindösszesen, huszonöt éves koráig.

Egész életét, ezt csak felteszem, szexuális válság szöhetette át. Mire alapozom ezt?

Mint kispapnak és szerzetesnek, tudjuk, igen-igen önmegtartóztatónak kellett lennie. Elejtett szavaiból küszködésekre következtettem, persze küszködés nélkül elnyomni a szexuális vágyat lehetetlen.

Nősülése után nem tudhatta, van-e másfajta kapcsolat férfi és nő között, mint amit házassága kínált számára. Talán a kíváncsiság vezethette, hogy megcsalta anyósomat, amikor az, a második gyereket várva, nem engedte magához. És elmesélte kalandját, mert az úgymond öszintéséget tartotta mindenek feletti értéknek. Hogy mély sebet ejtett anyósomon, az nyilván, ezek szerint, kevésbé izgatta. Miután pedig anyósom két gyerek után félt az újabb terhességtől, szexuális viszonyuk tönkrement, ezt ugyanannyira viszolyogva írom le, mint ahogy viszolyogva hallgattam apósomtól, csodálkozva, miért köti az orromra. És más nőket kezdett keresni. Adódott kalandja egy tizennyolc éves lánnyal, akkor, amikor a sajátja is ebben a korban járt. Summa summarum, elrontottnak gondolta szexuális életét, mint az olyanok, akik

úgy képzelik, az bizony tele van titkokkal, amelyek előttük mindig rejtve maradnak.

Amikor otthagyt a családját, már ötven felé közeledett, és magam is tanúja lehettem, mennyire kinyilvánította, hogy új élettársával való kapcsolatuk a nemiségre alapozódik, s hogy végre megtalálta kielégülését. Mondom, számomra viszolyogató volt, ahogy beszélt erről, lehet persze, hogy csak azért, mert nem találta meg hozzá a megfelelő kifejezéseket, legalábbis azokat, amelyet a nemzedékem és az ismeretségi köröm használt. Feleségem meg dühöngött és szégyenkezett.

„Új élettársamnak köszönhető, hogy még beszélgethetek veletek”, írta egy levelében.

Feleségemet mélységesen megbántotta, anyósomat ezen kívül még önbizalmában is megrendítette.

Görög Máriának, anyósomnak, az elsőnek, soha sem volt nagy önbizalma, pedig lehetett volna, mert aki csak ismerte, szerette, sőt kivételes embernek tartotta. Kivételesnek a másokhoz való viszonyulásában, mely tele volt jóindulattal, tapintattal, mérhetetlen segítőkészséggel, sőt, ha a családtagjairól volt szó, önfeláldozással.

Parasztsaládból származott ő is, Kiskunfélegyházáról, annak is a külterületéről, ahol is egy, a földes járdát a szintén földes úttól elválasztó árokkal szabdalt, kies falusias utcában nőtt fel, s ez már előrelépésnek számított, hiszen tanyán született szintén.

Ez volt az a ház, szalmatető, földpadlós vályogház, amely már düledezett, amikor megfordultam benne néhányszor, ez, ahol anyósom szülei, a fiam dédszülei, a Görög házaspár élt. Meg kell vallanom, mikor először látogattam oda, meghökkentem. Kitapinthagtam tényleg ebben a miliőben, a szegénység mellett, az évszázadokon át konzerválódó, magyar paraszti életkeretek ellehetetlenítő viszonyait. Görög mama hiába született okosnak, sőt intelligensnek, három lánya rá hasonlított, a szokások, a körülmények és a lehetőségek egy anakronisztikus világ bélyegét nyomták rá. Feleségem nagyra értékelte nagymamáját, akivel „mindenről” el lehetett beszélgetni, de hiába, minduntalan megmutatkozott, világa egyszerűen *más világ*, nem szívesen használom ezt a jelzős szerkezetet, de kényszerülök rá.

Görög papa, sok testvérével együtt, napszámosként kezdte, majd mikor megjött az első világháborúból, az orosz frontról, pontosabban az évekig tartó fogságból, és megnősülve földet kapott hozományként és örökölt is, gazdálkodni kezdett, úgy húsz holdon, rossz parcellákon, egy kietlen tanyán. Szeretett bejárni Félegyházára piaci napokon, adni-venni, erre mondják, hogy kupeckodó ember, hát ő ilyen volt. Szeretett

kártyázni is, egy kicsit inni, sőt még rossz lányokhoz is járni, egyszer szerzett valami nemi betegséget is, amit Görög mama egyáltalán nem élt meg tragédiának, sőt, volt oka, hogy távol tartsa magától egy darabig. Történt, hogy Görög papa elkártyázta a földet a harmincas évek közepe táján egy külvárosi csehóban, állítólag csalókkal került össze. Kénytelenek voltak beköltözni a tanyáról városi házukba, amelyről már beszéltem, s Görög papa fuvarozni kezdett, Görög mama meg, lányait is befogva, libatöméssel foglalkozott, később aztán vettek néhány hold földet újra.

Anyósom viszolyogva emlékszik a libatömésre, kisgyerekként már hajnalban tömnie kellett, de fiatal lányként is, életét keserítette meg, éppen mert életük e körül forgott, miközben a szegény libák fuldokoltak, ellenkeztek és ürítettek, minden csupa libaszaros lett körülöttük, de ők maguk is. A libaürülék szaga soha nem akart kimenni az orrukból, sem a ruhájukból.

Görög mama igen vallásos volt, három lányát is erre nevelte, és mivel azok kitűntek az iskolában és a hittanon, a pap zárdába javasolta őket, tanuljanak ott tovább. Hasonlóan mint apósoméknál, anyósomék szülei is csak az egyház segítségével taníttathatták lányaikat, de aztán a történelem közbeszólt, és az egyháztól átvette a kommunista párt életük egyengetését.

A legidősebb nővér tehetséges matematikusnak indult már gyerekként, zárdában szerzett tanítónői oklevelet, majd „kiemelték”, az újpesti textilgyár női munkásszállásának igazgatója lett, közben tovább tanult esti egyetemen, történelmet, taníttatta férjét is, mérnöknek. Ő maga aztán kikötött a politikai gazdaságtannál, hasonlóképpen kisebb húgához, mint amolyan ideológiai tárgynál, amelynek révén a legkönnyebben lehetett feltörni, mindketten egyetemi docensként mentek nyugdíjba. Mindezt nem nehéz rögzíteni, de leírni a kezdeti fantasztikus nélkülözéseiket, amelyek bélyegét még akkor is viselték, amikor már nem nélkülöztek, sokkal nehezebb. Gyerekeik mind diplomát szereztek.

Anyósom azonban nem az egyetemet választotta, hanem a férjhezmenetelt, miután Kecskeméten kereskedelmiben leérettségizett, és gép- és gyorsíróként helyezkedett el, majd, mint megbízható párttag meg parasztkáder, titkárnőnek alkalmaztatott Pécsen a megyei pártbizottságon. Nem is írom le a nevét, hogy ki mellett, túl jól ismert név, és bizonyos neveket nem szívesen emlegetek, annál is inkább nem, mert anyósom ezt a nevet csak egyszer hozta fel. Majd apósommal együtt került a katonai elhárításhoz, továbbra is gépíróként. 1949-ben

a *Szabad Nép*hez helyezték szintén gépírónőnek, hogy majd „kiemeljék” tördelőnek, de azt, túl felelősségteljesnek gondolván, meg szakértelme és ambíciója híján, nem volt túlságosan ambiciózus soha, abbahagyta, inkább a levelezési rovatot választotta, és miután a lap *Népszabadság*ra változott, ő továbbra is maradt ott levelekre válaszoló munkatársként nyugdíjazásáig. Évekig írta névtelenül a hetenként megjelenő „Ezt mondja a jogszabály”-t. Érdekes, mégsem a jogra, hanem a közgazdaságira iratkozott be ő is, levelezőre, de nem tett államvizsgát.

Kádernek számított tehát a három Görög lány, sőt hozzáteszem, mindhárom férje is, kettő mérnök, miközben a szüleik haragudtak a rendszerre, a szocializmusra, hiszen megfosztotta őket földjüktől. S mivel nem bírtak a téesszel megbékélni, Görög papa inkább kubikolni ment, majd amikor kiöregedett ebből az embertelen fizikai munkából, ismét fuvarozást vállalt. Anyósom reakciónak tartotta szüleit, de, becsületére legyen mondva, eszébe sem jutott, apósommal ellentétben, győzködni, átnevelni őket. Görög papa, szegény, foglalkozásának áldozata lett: egy teherautó beletaszította az árokba lovas szekerével együtt, és néhány nap múlva meghalt a kórházban, 1976-ot írtunk. Görög mama majdnem tizenöt évvel élte túl férjét, utolsó éveit Budapesten töltve, miután eladta a félegyházi házat, s elosztotta lányai között a pénzt; néhány ruhadarab maradt minden vagyona, vándorlásra kényszerült kis motyójával, hol az egyik, hol a másik, hol a harmadik lányához.

6.

Többször is megpróbálta apósom *eldobni magától az életet* gázszal, orvosságokkal.

Anyósomat megrendítették ezek az öngyilkossági kísérletek, és fel is sértették, úgy gondolta, férje nem érzi magát többé a családhoz tartozónak, illetve hogy ő nem tud nyújtani neki semmit.

Bizony tapasztaltam, meglehetősen egyhangúan éltek, munka és munkahely, ebéd közétkeztetésben, késő délutáni hazajöveletek, esti vacsorafőzés, háztartási robot, és mindez a társadalmi, baráti kapcsolatok feltűnő hiányában, a feltűnőt hangsúlyoznám, például vendégeket, azt hiszem, sosem hívtak, de őket sem hívták. Házasságuk húsz év után kimerült, ez volt a benyomásom, unalomba fulladt.

Válásuk érdekes történet, mert apósom például a válóperi tárgyalásra érkezvén, mielőtt a bíró elé járultak volna, a folyosón azt mondta

anyósomnak, csináljanak vissza mindent. De anyósomban akkor már annyi sérelem halmozódott fel, és annyira nem hitt apósomnak, hogy nemet mondott. Érezte, apósom csak a saját maga sajnálata miatt és házasságuk mítoszának életben tartása miatt, meg önképének és az igazi családról alkotott ideális képzetének fenntartása miatt mondta, amit mondott. Azt is megérezte anyósom, hogy apósom azért visszakozna, persze csak látszólag, hogy úgymond jó színben tűnjön fel, pontosabban a jó szín álcájában. És jól érezte, hiszen miután a bíróság kimondta a válást, tapasztalnia kellett, amint apósom azonnal beugrik egy telefonfülkébe, s beszámol új élettársának, nyilván annak, következtette sírással küszködve anyósom, mert „szinte euforikusan telefonált, és nevetve”, hála istennek, már szabad ember.

Amikor apósom a negyvenkilencedik évét, új felesége a negyvenediket töltötte be, fiuk született; de az új feleségnek, aki pénzügyi csoportvezető volt egy kereskedelmi vállalatnál, volt már egy húszéves fia, az pedig kallódott, csakúgy, mint később, felnővén a másik fiú is.

Miután feleségem autóbalesetben meghalt, apósommal már nem tudtam többé érdemben beszélni. Leveleket írogatott ismert személyiségekhez, hogy lányát, legalább utólag, mint nagy ígéretet, amit nem válthatott már be, tüntessék ki.

Leszűrhettem, az első számú ember apósomnak senki más, csak a lánya lehetett. Halálát feldolgozni nem volt képes..

Talán lánya halálára válaszolt, bár csak találgatom, egy újabb öngyilkossági kísérlettel, ezúttal egy sikeressel, 1981-ben.

Öngyilkos alkat lett volna?

7.

Apósom elsősorban is, talán, ideologikus alkat volt. Mindent megideologizált, például azt is, miért nem csinált karriert. Büszkén vallotta, hogy belső meggyőződésből lett és maradt kommunista, semmifajta külső jutalomra nem tart igényt, nem kacsintgat magasabb beosztásokra.

Tényleg meggyőződéses kommunista volt.

1947-ben, tehát egy évre rá, hogy levetette a reverendát, belépett a pártba. Feleségem, egyik vesszőparipájaként, mindig azt firtatta, hogyan tudott meggyőződésén, a mélységes mély vallásosságán ekkorát, száznolcvan fokot fordítani apja, még akkor is, ha, mint kispap, meghasonlott. Hogyan tudott néhány hónap múltán egy volt kispap,

sőt szerzetes belépni az ateista, az ateizmust militánsan harci zászlajára tűző pártba.

Apósom magyarázataiból kiderült, úgy gondolta, a kommunizmus és a kereszténység összeegyeztethető egymással, úgy gondolta, az eredeti krisztusi tanok, tehát amelyek Jézus szájából hangozhattak, mélységesen, tulajdonképpen forradalmian szociális tanok voltak, ahogy, fejtegette, a kommunizmus tanai is hasonlóképpen, például a *Kommunista Kiáltvány* vagy Lenin radikális társadalomátformáló programja. Úgy gondolta, hogy XII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű enciklikája, amelyben szinte szó szerint benne foglaltatik, miszerint a munkásnak meg kell adni, ami illeti, összeegyeztethető a kommunista párt álláspontjával a kizsákmányolás kérdésében.

Teljesített mindent, amit a párt rá rótt, hajlandó volt például belépni a Polgári Demokrata Pártba, pro forma, kommunista kívánságra, hajlandó volt látszólag polgári demokrata aktivistaként falazni a kommunista pártnak, azt a benyomást keltve a polgári demokrata hívők körében, hogy tulajdonképpen nekik is a kommunistákat kell pártolniuk. Tevékenyen közreműködött az 1947-es választások kékcédulás csalásában Kecskeméten, bevallva nekem, harminc év múlva, de még akkor is úgy, mint valami természetes dolgot.

Felsőfokú szemináriumokat végzett, és középfokon vezetett ilyeneket, például orvosokat okított a bolsevik párt történetére.

Mint azelőtt a teológiai irodalomra, most a marxistára vetette rá magát, mindent elolvasott, amihez hozzájutott, és tökéletesen átformálta nézeteit igen rövid időn belül marxistává. Könnyen át tudta venni a marxista ideológiát, hiszen az ideológiák használatában gyakorlatot szerzett a papi szemináriumban. Ráadásul, mivel kitépte magából, mert a szó szoros értelmében kitépte a katolicizmust, a helyébe keletkezett űrt be kellett töltenie valamivel.

Talán azt a túl nagy távolságot, amelyet át kellett ugrania a katolicizmustól a marxizmusig, sínylette meg?

Kemény, kérlelhetetlen kommunista lett, abból a típusból, akinek mindennapi kenye-re az ideológia, akinek mindenre van megfelelő válasza, aki fürdik a biztos és megingathatatlan magyarázatokban, aki folyton győz, ha vitára kerül a sor, s akinek a valóság, a tények stb., nevezzük aminek akarjuk, csak arra való, hogy, ha nem illeszkedik a hitéhez, magyarázataihoz, kétségbe vonja.

Az a kevés eszmecsere, amely azért mégis kialakult köztünk, az ideológia körül forgott. A szocializmus minden hibájával és bűnével sokkal igazságosabb, mint a kapitalizmus, vélekedett így még a hetve-

nes évek végén is. Igen egyszerűen gondolkozott erről, például a két háború közötti nyomorra hivatkozva, elsősorban is a sajátjára. A kommunizmust, illetve a szocializmust tartotta a legkülönb társadalmi berendezkedésnek az eddigi történelemben. A sztálinizmust s vele a rákosizmust elkönyvelte gyermekbetegségnek, bár kicsit eltévelyedésnek is, ugyanakkor szükségszerűnek, mert ha az erős kéz politikája, így fogalmazta meg a gulág vagy Recsk szörnyűségeihez kötődő rendszert, nem érvényesül, akkor széthullott volna a kommunista tábor s maga a Szovjetunió is. Arra a megjegyzésemre, hogy na és, ennek csak örülni kellett volna, méltatlankodva válaszolta, hogyhogy, vegyem tudomásul, élet és halál kérdésének számított a szovjet léte, és szerinte továbbra is annak számít. Hogy kinek élet és kinek halál, ezt a kérdésemet gúnynak vette, és megsértődött. Kijelentette, persze voltak egyéni tragédiák, nem mondja, hogy nem, de ezeket nem lehetett elkerülni, különben sem ez számít, mert nem az egyén a fontos, hanem a közösség, és, mint ugye tudjuk, a nagy cél, a kommunizmus megvalósulása közösségi, sőt világméretekben közösségi cél. Feleslegesnek tartotta a Sztálin halálát követő szerinte „meakulpázásokat”, mert azok csak gyengítik a kommunista tábor, különben a generalisszimuszról mint nagyszabású, pozitív történelmi személyiségről vélekedett, mondván, hogy csupán csak Sztálinnak volt köszönhető, hogy a Szovjetunió fennmaradt. Ironizálásomra, és ez vajon kinek lehetett annyira érdeke, nem is válaszolt. Állítólag Sztálin-szobrot tartott valamikor az éjjeliszekrényén, ezt sosem mertem megkérdezni sem anyósomtól, sem feleségemtől, így volt-e tényleg.

És egy ilyen embert zárt ki a párt, mert kizárták, mint már említettem, az a kispapság örök folt maradt az életrajzán. Tragédiaként élte át, nem is nyugodott bele, évekig harcolt visszavételéért, fellebbezett állandóan, a legmagasabb pártforumokig elment, de hiába. A végső határozat úgy szólt, tudják, rendes, párthű ember, megfelel nagyon is a párt tagjai elé állított követelményeknek, de nem vehetik vissza klerikális múltja miatt, „dolgozzon szakszervezeti vonalon, úgy segítse a pártot”.

Ragaszkodása a párthoz, annak ideológiájához, a rendszerhez furcsa tettekre ragadtatta. Mikor apját kuláknak nyilvánították, mert nem akart belépni az erőszakosan megszervezett téeszbe, ritka hazalátogatásainak egyikén megróttá, miszerint most már éppen ideje lenne, hogy az „öreg Varga” is megértse az idők szavát. Akkor is apját hibáztatta, amikor végrehajtókat küldtek rá, 1952-ben, ráfogván, nem teljesítette a beszolgáltatási kötelezettségét, és el akarták kobozni összes állatát. Apja azonban ellenállt, bizonyította papírokkal, bizony eleget tett,

aminek kellett, nem akarta adni az állatokat, így aztán karhatalommal, erőszakkal vitték el. Az erőszakot apósom helyeselte, mondván, ő akkor sem tesz kivételt, ha apjáról van szó, és igen jellemesnek gondolta magát, meg olyannak, akinek meggyőződését még családjának tragédiája sem kezdheti ki. Ez után végleg szakítottak vele szülei és testvérei. Apja különben az incidenst követően néhány hétre meghalt.

Rebesgették a rokonságban, hogy egyszer apósom egy földijének leánya, aki nem tudott megélni falujában, feljött Budapestre dolgozni és lakni engedély nélkül, ami akkor főben járó bűnnek számított, tudniillik csak engedéllyel lehetett a fővárosba telepedni meg munkát vállalni akkortájt, és apósomtól kért segítséget, hogy maradhasson, mire apósom feljelentette.

Ötvenhatot következetesen ellenforradalomnak minősítette, Nagy Imrét nem bírta, Nyugat felé való orientációval vádolta, a kapitalizmus restaurálására tett kísérlettel, rosszul értelmezett önállóságra törekvéssel, amelynek következtében a Szovjetuniót ellenségnek kellett tekinteni. Szerinte egyetlen kisebb ország sem önálló, aki önállóságról papol, az hazudik, kis nemzetek esetében ez csak látszat, „Amerika láncára fűzve ugrálják a maguk táncát”. Ha a Szovjetunió kiengedte volna kezéből Magyarországot, vélekedett, akkor lemondott volna határainak előretolt védelméről, és ezt nem tehette meg, és igaza volt, ha nem is tette. Ellenvetésemre, hogy hát azért talán nem a szovjet érdekéből kéne nekünk, nem-szovjeteknek kiindulnunk, kijelentette, a mi érdekünk egyenlő a szovjetével.

„Az a lényeg, hogy a politika váltson ki empátiát és katarzist”, mondta egyszer.

Miután megalakult a kádárista új párt, ismét jelentkezett, és megint csak visszautasították szegényt.

Furcsán hathatott, mint a kommunizmus felkent bajnoka, furcsán, hiszen egyetlen esztendő kivételével, mikor igazgatója lett egy népi kollégiumnak, nem volt meg ehhez a marsallbotja, a pozíciója. Mondhatom, magam is furcsálltam, amikor, megismervén, egy vezető állású ideológust gondoltam pozíciójának, holott csak egy zöldségkereskedelmi osztályt irányított.

Istenhit és ateizmus, tettem fel a kérdést magamnak, hogyan viszonylik egymáshoz? Az ateizmus természetes módon viszi át tagadásának energiáját saját magára, mint egy új hitre, próbáltam így válaszolni. Isten helyett istenember-vezérekre, transzcendens szent cselekedetek helyett, hasonlóképpen, szent cselekedetekre, csak éppen hatalmaskodó politikaiakra. Isten kultusza helyett egy személy kultuszára. Apósom

vallásos és világi hitét ugyanazok a formák jellemezték, és, hiszem, a forma elsődlegesebb a tartalomnál. Katolikus hite motívumainak messianisztikus, eszkatologikus formái áttevődtek a kommunista mozgalmárság formáira, és könnyedén, hiszen azok szintén messianisztikusnak, eszkatologikusnak mutatkoztak.

Miután megtagadta vallásos hitét, ateizmusával egy újfajta hit, illetve álhit foglya lett. Előző hite, amely addig, hogy közhelyt mondjak és vulgarizáljak, tudatában foglalt helyett, miután megtagadtatott, átkerült tudattalanjába, mert az, sokak szerint, a rejtett hit székhelye. Tudatát pedig egy új hit vette birtokába, a marxi hit. Kétfajta hit egy személyben, a megtagadott a tudattalanban, az éppen vallott a tudatban. Nem feszültség forrása ez?

De nem akarom apósomat ebből a képletből láttatni.

8.

Meg kell jegyeznem, szinte soha sem láttam nevetni, ha véletlenül tanúja lehettem nevetésének, pontosabban nevetésszerűségének, erőltetettnek és őszintétlennek láttam. Mosolya, bár sűrűbben nyilvánította ki, hangtalanságában is csikorgott. Azt hiszem, nem engedte el magát soha, a társaságomban biztosan nem. Meglehetősen hiúnak is érezkeltem, sőt gögösnek is.

Mindezekben hasonlított apámhoz. De hiába hasonlított, egészen másképp nyilvánította ki.

Az a hasonlósága is apámmal, hogy szervezete, az orvosok szerint, sokkal idősebbnek látszott a koránál, szintén másképpen mutatkozott meg, szervi betegségben például egyáltalán nem.

A közös hasonlóság rajtuk, bennük, nyilván a korszellem bélyege is.

De hadd jegyezzem meg, amiben mélységesen és leginkább különböztek, az az ironikus hajlam volt, iróniát ugyanis, amely apámat eltöltötte, apósomban nyomokban sem találtam.

9.

Vergődött egész életében, új házasságában is, bár igen nagy energiát fektetett megújulásának látszatába. Árulkodott vergődéséről nemcsak öngyilkossága, hanem utolsó beszélgetéseink egyike is, amelynek során kifejtette, hogy hajlama van, úgy érzi, a végletességre filozofikusan is,

pszichikusan is. Megkérdőjelezi, jelentette ki ezt is, az emberi faj létének értelmét.

Egyszer egy levélben a következőképpen fogalmazott: „Mindent el lehet felejtetni, minden tényezőt, mozzanatot, eseményt figyelmen kívül lehet hagyni, sőt mindezek egy kis szofizmával visszájukra is fordíthatók, s ezek logikus folyományaként kitermelődik önigazolásul a deviáns magatartás, így történt az én esetemben.”

III.

1.

Szóval apám és első apósom megharagudott egymásra; ígértem, elmesélem, miért.

Előrebocsátom, nemigen ismerték egymást, alig találkoztak, és beszélgetni egyáltalán nem tudtak.

Amikor új feleségével apósom egy rossz lakásban élt, apám kiötlötte, nagy mester volt az ilyesmikben, hogy kössön apósom eltartási szerződést. Apámnak persze már megvolt a kiszemelt alanya hozzá, az egyik öreg, eszpresszóbeli ismerőse, beteg és egyedülálló, aki ápolásra szorult, hát vele kössenek, és ápolásért cserébe majd örökölhetik lakását, amely szép lakás. És örökölhetik ingóságait, ékszereit, pénzét, de, és itt jön a lényeg, amiért apám az egészset kitalálta, az utóbbiakat adja oda apósom nekünk, vagyis a lánya családjának. Miattunk gondolta ki apám, eszébe sem lett volna különben nászát lakáshoz juttatni.

Apósomék belementek, néhány hónap múlva ölükbe is hullott a szép lakás, ám az ingóságokat és az ékszereket nem kaptuk meg, csak a készpénzt, az meg nem volt túl sok.

Apám tajtékzott, úgy érezte, átverték, üzletet kötött, és abban nem ismert pardont. Meg aztán az sem fért a fejébe, hogyan járhat el így egy apa a lánya családjával, hogyan rövidítheti meg tulajdonképpen a saját gyerekét.

Igen szégyellte magát feleségem, s magam sem értettem, furcsálltam. Különösebben bennünket nem nagyon érdekelt volna az ügy, de tekintettel kellett lennünk apámra. Így aztán próbáltuk apósomnak magyarázni, milyen helyzetbe manőverezte magát, elsősorban mint apa, az én apámmal szemben.

Apósom, érdekes, úgy vélte, nem ő, hanem apám járt el csalárdul. Ugyanis, szerinte, az ingóságok meg az ékszerek nem szerepeltek az egyességben, ami meg szerepelt, a pénz, azt ő odaadta. Megvádolta apámat csúsztatással, hazudozással, és azzal, hogy az ő kontójára és lejáratásával akar jó színben feltűnni előttünk. Kijelentette, apámnak „évés közben jött meg az étvágya”. Sőt arra is hivatkozott, hogy apám beteg barátja közvetlenül halála előtt készített egy végrendeletet, amelyben az ő új feleségét tette meg örökösévé, hálaként a gondos ápolásért. Ezzel mintegy azt mondta, az örökhagyó döntött.

Szép, de hát az örökhagyó nem tudott apám és apósom megállapodásáról, ezt próbáltuk meg is értetni apósommal. De nem akarta megérteni, valószínűleg új felesége felől fújt a szél.

Apám mérhetetlenül megdühödött, amikor értesült apósom vádjairól meg az úgynevezett végrendeletről.

Fogalmam sincs, mi volt az egyezésben, az, amit apám állított, vagy az, amit apósom, még az is lehet, hogy apósomé az igazság. De még akkor is felmerül, miért nem jutott eszébe apósomnak apám kívánságának megfélelően cselekedni, ha már apám révén jutott egy ilyen értékes lakáshoz.

Apám szoba sem állt apósommal többé, egyszerűen jellemtelennek bélyegezte, s megjegyezte, „mindig tanul az ember, most már tudom, hogy egy olyan alakkal, aki mintha állandóan zavart lenne, s aki nagyon régóta nem lehet rendben idegileg, üzletet kötni marhaság”.

Apósom meg azt mondta apámról, „furcsa, kellemetlen ember, ahányszor csak találkoztam vele, mindig mesterkedni akart velem”.

2.

Akik ismerték apámat és apósomat, azok közül nyilván többen nem úgy ismerték, ahogyan én. Azokból a tényekből, amelyek azért tények, mert azoknak állítom be őket, nem is egyet meg fognak cáfolni. Ha kell, készségesen engedek a cáfolatnak.

Annál is inkább, mert hiányérzetem van. Holott éppen a hiány megragadása miatt is írtam ezt az esszét. Hiányt szerettem volna betölteni, *a magyar történetírás* bizonyos hiányát, apám és apósom alakjának megidézésével.

Apám kedélyes volt, apósom kedélytelen, apám műveletlenebb volt, apósom műveltebb, apámnak sikerült berendezkednie a világban, bár korántsem úgy, ahogy szeretne volna, apósomnak alig sikerült, bár

jobban azért, mint mutatta. És így tovább, sorolhatnám különbözőségüket. De minek?

Sorolhatnám azt is, miben egyeztek, például mindketten magyarul beszéltek, Magyarországon születtek, magyar állampolgárok voltak, egyaránt magyar... stb.

És mégis: *két* magyar történelem.

KETTŐ

HA ÉN BOHÓC LEHETNÉK

Megvallom, a kezdetektől félek, minden új kezdet keserű nekem, ilyenkor megpróbáltatást, elbizonytalanodást élek át, még akkor is, ha jobbnak vélem ezt az újat, mint azt a régit, amelyben előzőleg elmerültem.

Akkor ott, egy keskeny utca sarkán, a budapesti belvárosban kezdődött nálam valami *más*, a Károlyi-kert egyik sarkán, ott, ahol csak balra kanyarodhatok nagy ívben, viszont egy teherkocsi kiálló fara eltorlaszolta a lehetőséget, de talán egy személyautónyi helyet azért hagyott. A kocsik feltorlódnak, sorakoznak tehetetlenül egymás után, állnak, gazdáik kiugrálnak, dühöngenek. A teherautóról egykedvűen rakodnak, a sarki boltba hoztak árut, abszolút nem érdekli őket, hogy megbénították a forgalmat.

Már megint az *övön alulival* találkozom, és egyre sűrűbben, az *övön alulival*, ez most kicsi *övön aluli*, de mindegy az, kicsi vagy nagy. Azok kultiválják, akik mindenáron, az eszközökben nem válogatva előnyhöz akarnak jutni, kivételezett helyet, helyzetet kívívni maguknak, az idők szava szerint. Akit bősít és tenni akar ellene, az magára marad, mintha az *övön aluli* tabu volna. Különben persze tabunak kéne lennie, és elsősorban a megvalósítását kéne tabuként kezelni. Mindenképpen szükségeltetne hozzá egy jó adag hősiesség, *hősietlen hősiesség*. Azonban hogy, ellentétként, az *övön felüli* tényleg felülkerekedjék, és éppen nálunk, valóban *heroizmus* szükségeltetne, ha csak hétköznapi, vagyis hősietlen értelemben is.

Lassan araszolunk előre, lassan, és mikor, tengernyi idő után, magam következem a befordulásban, manővereznem kell előre, hátra ott azon a sarkon, ügyesen kell beirányoznom a kocsit, hogy sikerüljön. *Hol a határ*, mérgeledöm, *határt kéne szabni*, dohogok. Holott én is szeretnék áthatolni a határokon, ha érdekem úgy kívánja, megvallom, de rendszerint visszatart valami, valami megnevezhetetlen, nem tudom, micsoda, valami érzés, valami belátás, talán az, hogy vannak határok, ilyen egyszerű, ezért szoktam határt szabni magamnak.

Egyre dühödtebben manőverezek, pedig biztatom magam, könnyedébben, a belső feszültség kiiktatásával, hátha úgy jobban menne, hiába, feldúltan kapcsolgatom előre-hátra a sebességváltót, megint előre, megint hátra. A rakodómunkás rakodik, nem fűtül se rám, se a mögöttem sorakozókra.

Az összetorlódott kocsik között átjárást kereső járókelők magyar voltát rögtön felismerném Bangkokban, Casablancában, Los Angelesben, Nyizsnyij Novgorodban, Párizsban is, mivel a *legkisebb* ellenállást mutatják, nem érznek meglepetést, arcucsapást, szokatlant, kényszerítést sem, övönaluliséget meg egyáltalán nem, éppen hogy van valami tompító, enyhítő, amely a fej és a szív csillapítására szolgál, a tekintetükben, tulajdonképpen lerí róluk, felkészültek kemény edzésekkel a szabályszegések, a mindenfajta övönaluliség elszívésére.

Tanulhatnék ezektől a járókelőktől, nekem is bele kéne simulnom a mezőnybe, nem szabadna bíznom indulataim meggyőző erejében és fölényességem tudatában, nem szükségeltetne elárulni véleményemet, heveskedő ellenérzéseimtől vezéreltetve, minduntalan a mi katasztrofális mindennapjainkról, semmi haszna a gyakorlatiatlan idealizmusnak, tudhatnám. Magyarországon csaknem mindenki tudja ezt, tudja, a bajok elkerülésének módja a *belenyugvás*. Csakhogy én javíthatatlan vagyok, miközben, elárulom, mentalitásomat végtelenül unom.

Inkább, levezetésekképpen, kiáltoznom kéne, ahogy Joyce regényében, a *Finnegan ébredésében* Wellintén: „Brum! Brumm! Kumbrumm!... Underwetter! Gyócs strázsa tenglang!” Meg kell jegyezmem azért, tévedések elkerülése végett, hogy sokkal kedvesebb nekem Joyce-nál, kortársait tekintve, a szintén nagyregény-író Proust és Musil, csak tőlük, mély sajnálatomra, nem tudtam volna ilyesmit idézni, amit ideillőnek tartottam volna.

Ráébredek, magamban beszélek, miközben még mindig manőverezek. Nem is megvetendő, ha az ember önmagával cserél eszmét, így határai *mögött* maradva saját eszméi erősítik lelkét, az önirányú empátia meg, mert ez az is, a saját élet saját zamatát adja meg. Sajnos, unom az ilyen irányú önellátást is, és unom, hogy ilyesmiket írok.

Feszült vagyok, igen, ha elindulok otthonról valahova, bárhova, akkor ki szokott feszülni ott belül a gyomrom és a szívem között valami, szeretném eloldani magam ettől a valamitől, ettől a kifeszültségtől, de nem sikerül.

Magamban beszélek tehát a kocsiban, miközben manőverezek, és mikor odahajol egy járókelő, egy nő a kocsí ablakához, berikácsolva,

„uram, maga barom, hát rámegy a lábamra”. Felsóhajtok, micsoda egy nő! Most már végre oké, befordulhatok a teherkocsi faránál centre abba a kis utcába.

A magyar stílus *eklektikus*, mint annak az utcának, ahová befordultam, a házai. Történelmünk bizonyítja, hogy egyként megtalálható ebben az országban, talán hivalkodóbban, mint máshol, az övön aluli és az övön felüli, de leginkább összeszövődve. Éppen ezért nehéz kiigazodni, mit tartsunk még övön alulinak és már felülinek, szabály nincs, és direkt nincs, ne kössön semmi bennünket. Összeszövődött, legalábbis a magánéletben, az árulás és a kiállás, a besúgás és az ellenállás, a függőség és a függetlenség, a meggyőződés és a köpönyegforgatás, a barát és az ellenség, a józanság és a kuszáltság, a békéhez ragaszkodás és a csatabárd kiásása, a nyugalom és a nyugtalanság, a kitartás és a türelmetlenség, a reagálásra képtelenség és a túlreagálás, a legkisebb ellenállás és a legnagyobb erőbedobás stb. Erősítik egymást és gyengítik egymást, mindenestre szétválaszthatatlanok, ezáltal viszonylagossá válnak és zavarba ejtenek.

„Tényként lekotyoghatjuk, hogy az Angyalok délutánonként arra járván azt gondolták, maga Edám sem büzlött jobban. Pfű.”; ahogy Joyce és a magyar fordító írja az előbb említett regényben. Meg kell azért vallanom, hogy Joyce-tól eltérően Proustot és Musilt az éjjeli-szekerényemen tartom, bármikor tudom olvasni, és mindkettő többkötetes regényét többször elolvastam, és mindig élvezettel, Joyce híres regényével ellentétben.

Mozog a szám még mindig, holott már sikerült befordulnom, és egyenesben vagyok, hiába, magamban beszélek továbbra is, a rakodó meg, mikor hajtok el mellette, persze csak lépésben még, felfigyel, odanéz, látom, szemének szürke bogara, mint valami támadó bogár, miközben farkasszemezik velem, megsérti *szemhatáromat*. Ez a határsértés a fejembe kergeti még jobban a vért.

Mostanában mintha új életet, úgynevezett új életet kezdenék naponta, akár kamasz koromban, szinte kényszeresen, erről gyorsan le kell szoknom, különben kibírhatalanságom a magam számára eléri majd az optimumot.

Mondom, mozog a szám ott a kocsiban, mozog minden arcizmom a felhergelődésemtől. A rakodó néz, engem néz, s *valamivel*, nem tudom, mivel, találgatom vasból, kőből készülhetett-e, esetleg csak fából, *ráhúz a kocsi oldalára*, de nagyot, szól ám akkorát, nyilván keletkezett ott egy jókora sérülés. Mond is valamit arcizomrándulás nélkül, csak a szája mozgásából tudhatom, persze ő is olvasott nyilván előzőleg

az én szájamról. Valami ilyesmit mondhat érzelemmentesen: „hát ha el tudsz haladni, te geci, mi kell még neked.”

Övön alul, ilyen a magyar mentalitás éretlen fajtája, frivolan övön aluli. Életközelségével tüntet, holott életidegen. Hiszen aki szabad prédát gyárt a másikból, az hamar válik szabad prédává. Nézem azt a rakodót, az rezzenéstelenül néz vissza rám, nincs vita, egymás áldozatai vagyunk, *batáraink*, bárhogya is tiltakoznánk ellene, most már véglegesen összefonódnak. Ilyenek vagyunk mi, két szegény magyar.

„Am Alantassága alulmúlt mindent... a mocskot is!”, olvasom a *Fin-negan*ban, és arra gondolok, lehet, hogy Joyce is találkozott egy hasonló rakodóval, mint én. Egy olyannal, aki „tragikus pojáca valami rebarbarás, maundarinos, sárgászöld, szeppentkék, széllebélelt lörn szopta magát betegre az étellel...” Ez a rakodó is olyan lehet, mint „egy vak gyomor, süket szív, vándor máj, egypár tompor kétötöde, egy forradása minden rossznak, halvér a fattyús lábujjában, egy elszomorult hólyag”.

Most hadd tegyek egy kis kitérőt. Ott az autóban határoztam el, hogy megírom ezt a történetet, és azonnal felöltött bennem Joyce említett műve, és úgy véltem, hogy ehhez a történethez illene némely mondata, sok szava. Már érzékeltettem, hogy nem vagyok igazi Joyce-rajongó, egyáltalán nem. Hanem Joyce, és a fordító hihetetlen nyelvi leleményeiről gondoltam úgy, hogy tükröznék a történetben betöltött szerepem lelkiállapotát. Aztán rögtön eszembe jutott, hogy talán áru-lást követek el példaképeimmel, Prousttal és Musillal szemben, akiket sokkal többre tartok, nekik soha nem jutott volna eszükbe Joyce-hoz hasonló nyelven írni. Állítólag összefutott egyszer Joyce és Proust egy színházi előadáson Párizsban, de Joyce Proust nagy művét nem olvasta, azt nem tudom, hogy Proust olvasta-e a Joyce-ét, mindenesetre nem nyerték meg egymás tetszését. Mikor Musil találkozott egyszer Joyce-szal Zürichben, elbeszéltek egymás mellett, mert Musil ismerte Joyce híres művét, de Joyce az övét nem, és ezen Musil megbántódott. Ilyesmikre gondoltam ott a kocsiban, és egy kicsit magamhoz tértem.

Félreállok, a mögöttem sorakozó autók elhúznak mellettem, sose tudom meg, gondoltam, hallották-e az azokban utazók a csattanást a karosszériámon. Viszont a keletkezett kár több tízezer forintba rúghat, és ez, bárhogya is tiltakoztam ellene, megrendített. Ki fogja nekem megtéríteni? A lehetséges tanúk tehát elrobogtak, a gyalogosok meggyorsították lépteiket, aki láthatta, már eltűnt. Jött még egy öregaszszony, mikor mellém ért, kiszóltam, „hát tetszett látni, ugye”, de az, szegény, meg sem hallotta, botladozott tovább, fal mellé szorítottan a járdán parkoló autók miatt.

Üldöz a balszerencse, hát mit tettem, hogy egy olyan emberrel hoz össze a sors, aki fittyet hány a magyar erényeknek, akire nem hat a magyar közszellem *ügyesen feltaláló* jellege, értve ezen azt, hogy emberünk az övön alulit nem önmagában, hanem az övön felülivel együtt alkalmazza. Ez az én rakodóm viszont csupán csak az övönaluliságot testesíti meg, nyilván így nevelődött. Felhozhatnám még mentségére a gyakorta megterhelt magyar gyomor, az agyondolgoztatott vese és máj, az elmeszesedett gerinc, a mélyhűtött idegek okozta kínzó közérzet elvetemültségre való biztatását.

Jó ötven méterrel arrébb állok meg a saroktól és a rakodótól, figyelem a kocsi hátsó ablakán át, ahogyan dolgozik, de ő felém sem néz.

Finnegan ébredésének hőse vagyok abban a pillanatban, aki „mint-hogy alapvető szabad elvekre támaszkodva azonnal realizálta a fizikai értelemben vett élet mindenekfölötti fontosságát és nem érezve semmi vágyakozást arra, hogy egy puhaorrú golyóval kilikasztva pont akkor az örökkévalóságba surrantsák, rámenősen megállt és azt felelte, hogy közérzete típbot, vigyázat, elővette puskazsebéből a Jürgenson-féle shrapnell movadoxka usenjét, de minthogy ugyanakkor meghallotta a déli pusztaságon át, hogy a harangozómester munkálkodik... azt felelte az érdeklődő *beccmesternek*, hogy Jehovára tizenkettő van belőlük...” Lám, úgy gondoltam, hogy Joyce hőse vagyok, és ezzel bizony elégedetlenkedtem, mert inkább szerettem volna Proust vagy Musil hőse lenni.

A legegyszerűbb az volna, támad az a gondolatom, ha odamennék a rakodóhoz szépen tisztázni a történeteket, mint ember az emberrel, ugye. A kurva életbe, *mindennek van* határa azért, mormolom a kocsi-ban, félre a *batártalansággal*.

Az állapotom súlyos és súlyosbodik, sőt csóddal fenyeget, főleg hogy tudom, egyedül vagyok a rakodóval szemben. Esetleg bevallhatnám annak a rakodónak, tényleg káromkodtam miatta a kocsi-ban, de vallja be ő is, szabálytalanul parkolt, és vallja be, behorpasztotta saját kezűleg a karosszériámat, tehát vállalja a költségeket.

„Éppen ebben az ügyben jöttem, hogy az *én* küldetésem értelmében szót értek veled *te* barbarót! Thor legyen orlózs... Most mérd meg a hosszamat. Vesd össze a te kapacitásoddal. Nos savanyúr?... Feladod magad nemde?” Joyce nem bízik a nyelvben, ezért megerőszkolja, ahogy abban a pillanatban én sem bíztam egyetlen szóban sem, ellentétben mind Prousttal, mind Musillal, akik nagyon is bíztak a nyelvben, a szavakban, nyelvművészként bíztak, csak egészen eltérően egymástól.

Felröhögök, hát azért a parttalan fantáziának is van *batára*, ilyen életidegen kiagyalmányt is, hogy beszéljek vele, azzal a rakodóval, mint ember az emberrel, csak jómagam vagyok képes vizionálni, holott amíg ilyen közel vagyok hozzá, még a kocsiból való kiszállást sem kockáztatom, megvizsgálni, mi is történt a karosszériámmal.

Ugyanakkor, valljuk be, a rakodó nem csinált mást, csak figyelmeztetett arra, miszerint egy magyar nem veheti le csak úgy a keményen alkalmazkodó magatartásformák páncélját, mint én, aki nem a szokásoknak megfelelően viselkedtem, hanem érzékenykedtem csak úgy, *l'art pour l'art*, lázítottam, nem tűrtem el egy rendellenességet, holott az ilyesmit hihetetlen kitartással szokás elviselni nálunk.

Hatalommal kéne felruházni magam, nyilván, mondjuk politikusként kéne fellépnem: vigyázzba merevedett, páncélt viselő pofát ölténék, megbökném azt a rakodót a mellénél mutatóujjammal, érezze, ki vagyok, s felvilágosítanám, amit ellenem elkövetett, azt a demokrácia elleni merényletnek lehet felfogni, sőt saját maga elleni botor merényletnek is, hiszen ő, tudja meg, a szuverén nép egyik beltagjaként éppen önmaga szuverenitását kezdte ki, persze jóváteheti, és akkor nem lakoltatom ki a lakásából, ellenben, ha szükséges, könnyen hitelhez juttathatom, mindkettő előfeltétele a beismerés... stb., juj, bár övön aluli, de kivihetetlen, legalábbis számomra kivihetetlen.

Felrémlik megint a szeme, a szürke szembogara, és ez nem esik jól nekem.

Hitegetem magam, semmi baj velem, de persze nem hiszem el, hogy semmi más nem vagyok, csak egy balfácán.

Erőt kéne felmutatnom, például azt a hitet kelthetném, hogy le tudom leplezni a rakodót egy tévéműsorban, úgy vonulnék felé, mintha máris kamerák pásztáznának, oldottan, derűsen, ruganyosan, egyszerű riporter- sztárként, s egyenesen a szemébe vágnám, őszintén, bizony leleplezem azzal, ami éppen kurrens leleplezés, tök mindegy, mi az, mert, érzékeltetném, módszereim csillogó kavalkádja ellen tehetetlen volna, hacsak... stb. És morális övön aluli nagyvonalúságomat, mely felér az övön felülivel, bizonyítva, fölé tartanám esernyőmet, tudniillik esni kezdett éppen, hadd lássa, óvom az esőtől is.

A kutyaszart az eső sem tudja elmosni, ez egy budapesti mellékutca, itt a járókelők zárkóztak, komorak, elnyűttek, fáradtak, nem néznek a másokra egyáltalán, ha az nem kutya, de véletlenül, ha néznek, akkor övön alul néznek, vagyis gonoszul, lekicsinylően, gúnyosan, becsmérően. Az ebekre persze mosolyognak, a galamboknak turbékolnak, övön felül, a gyerekekre ráförmednek, övön alul, nehogy eszükbe

jusson idegesíteni a galambokat. A galambokat óvják, hadd csipeges-
sék fel nyugodtan az eléjük szórt morzsát. A kutyákat is óvják, hadd
végezzék a dolgukat szintén nyugodtan, és persze a játszótéren. Ezek
a járókelők, rájuk van írva, nem bíznak sem ideákban, sem igazságban,
a *betyárságban* bíznak, mint magyar hagyományban, a betyárokból, akikre
mint kedves, szeretetre méltó lázadókra néznek, sőt, mint az
övről aluli pozitív ideáltípusára.

A *Finnegan ébredése* alakjai nem köztünk szaladgálnak véletlenül?
Mert nézzük: „Egész életemben köztük éltem, de most meggyűlöltem
őket, és elegendő van meleg kis trükkjeikből. És elegendő van közönséges
hamis sűrűségükből. És mindezek a kapzsi áramok a kis lelkükből. És
ez a lusta lucok, ahogy végigfolyik kelekütya testükön... Azt hittem,
fenségesek vagytok mindenben, fertőben és fényben. De csak olyan
kis jószág vagytok.” Így fogalmaz Joyce. Proustnál meg *Az eltűnt idő
nyomában* utolsó mondata így hangzik: „Így hát, ha elég időm marad,
hogy művemmet befejezzem, nem mulasztom el mindenekelőtt úgy
írni le benne az embereket – még ha ettől szörnyetegeknek látszanak
is –, mint akik térben oly szűkre szabott helyükhöz képest nagyon is
tekintélyes helyet, sőt mértéktelenül kiterjedt helyet foglalnak el –
hiszen mint az évekbe merítkező óriások, egyszerre érintenek életükben
egymástól nagyon távol eső korszakokat, melyek közé megannyi nap
sorakozott – az időben.” És nézzük Musil fő művének, *A tulajdonság
nélküli embernek*, a változatosság kedvéért, az első mondatait: „Ala-
acsony nyomású légtömegek úsztak az Atlanti-óceán felett, keletnek
tartottak, az Oroszországot borító magas nyomású légtömegek felé, és
eddig semmi hajlandóságot nem mutattak, hogy északi irányba kerül-
jenek. Működtek az izotermák és az izotérák. A levegő hőmérséklete
szabályszerűen aránylott az évi középhőmérsékletéhez, a leghidegebb
és a legmelegebb hónap hőmérsékletéhez, valamint a havi sporadikus
hőmérsékletingadozáshoz.”

És hirtelen felvidámodom a kocsiban, mert átfut rajtam egy mon-
dat: ha megszagolnak egy művirágot a magyarok, akkor elbódulnak
az illattól, nem tudom, van-e még náció, amelyről ez elmondható. Ki
mondhat ilyet? Ezen töprengek. És hirtelen felkiáltok, hát egy bohóc.
Ilyesmit csak egy bohócfajta ejthet ki a száján. *Ha én bohóc lehetnék*,
akkor megmutathatnám, mennyire hiányzik a magyarokból a *bohóc
sokértelműsége*. És akkor bohócként lejtethetnék a rakodóhoz.

A zsebemben rendszeresített hatszínű golyóstollal arcomra pety-
tyeket, köröket, foltokat rajzolnék, nagy piros orcát festenék, a kocsi-
ban található újságokból meg csákót, pontosabban sipkát hajtogatnék

fejemre, kifordítanám zakóm, lehúznám nadrághasítékom villámzárját, s kacsázva, rikoltozva ugrálnék a rakodó felé, pukedliznék színe előtt, s hablatyolnám, nagyjó uram, nemsokára óriássá, híressé, gazdaggá, érdemdússá fogsz válni, a keresztény kultúrkör nagy tüzeinél sütkérezel majd, ha jóslatom beteljesedik, s ha a karosszériámat... stb.

És tényleg bohóc akartam lenni ott a kocsiban, tehát védett, attól a rakodótól is, mert ha bohóc vagyok, nem hatolhat többé a határait mögé, gondoltam, hiszen a bohócnak *határai nincsenek*, mivel övön aluliként övön felüli, övön felüliként övön aluli, tehát heuréka.

Most már kimondhattam stílusosan, amit még bohócként gondoltam, hogy az örökkévalóság zéró pontja felé érdemes közelíteni a tavaszi bükkös hajnali lehetőségben, és frivolan körülnézni.

Csak hogy bohóc ide, bohóc oda, egy karosszériaajavítás nem kis összeg.

TÚRÓKÉPESSÉGEM NYUGAT-EURÁZSIAI FAKÍR

Minden kényszer, ami, honunkban, felülről jön, ezt szoktuk meg, ezt idegeztük be. Az egyik rendszerben *ez* a kényszer, a másikban *az*, attól függ, de hogy mitől függ, hát ki tudja. A törvényektől egyáltalán nem függ a mi felfogásunkban a kényszer, a törvény is kényszert jelent nekünk, kényszerítést, amely kijátszásra való, mert a törvény távoli, megfoghatatlan, érthetetlen, hatalomszolgáló, rossz, ocsmány. A kormányzás útja, a mi tájainkon, ritkán a kormányzottak útja, inkább kényszerítés.

Ez jut rögtön eszembe, jellemző, mikor utamat állják ketten, rendőrök, mikor édesanyámhoz igyekszem, a lépcsőházban. Szépen elhúzok majd mellettük, tervezem, nem szokott dolgom lenni velük, elég nekem az a kis hely is, amit szétterpesztett lábaik, kényszert sugalló *technikai trükk*, a lépcsőház szélességéből hagynak. Szóval, gyerünk, élek majd az irántuk való közöny kicszelező képességével.

Különben ritkán látogatom meg édesanyámat, nem szeretem már hallani, amit unos-untalan hallok tőle. Hogy elmenjek hozzá, valamilyen alkalom kell, például ebédmeghívás, a csalétek az ebéd, egy vadas marha, azt szeretjük, ahogy ő csinálja, de a múltkor vadas marhára sem mentünk el, egy héten át kellett ennie szegény édesanyámnak azt a vadast. Most azonban minden apropó nélkül megyek édesanyámhoz, vadas marha sincs kilátásban.

Az egyik zsaru keszeg, alacsony, pattanásos arcú, egészen fiatal, miután pár másodpercig farkasszemezünk, az övé a kényszerítő, az enyém a kényszerített tekintete, rekedt, elfúló hangon rám szól, mintha tartana tőlem, nagyon szép nyílt „e” hangzókat használva, igazoljam magam, mire kénytelen vagyok elárulni, a kocsiiban hagytam az igazolványomat, de itt parkolok harminc-, esetleg ötvenlépésnyire a háztól, elmehetek érte, ha tényleg fontos.

Megérzi a magyar, állítólag, mi a kényszer, mikor jön, honnan jön, mit lehet ellene tenni és mit nem, ilyen a honi ösztön, ha egészséges.

De hát hol páratlanul egészséges, hol nevetségesen egészségtelen, mikor hogy, például ha elkap bennünket a büszke megszállottság, elbukunk, ha magunkba szállunk mérlegelő tárgyilagossággal, győzünk, vagy éppen fordítva, hol így, hol úgy. A baj az, nem lehet tudni, mi a jobb. És mivel ez a tapasztalatunk, vagyis a *hiábavalóság*, lázasan keresünk megoldásokat, receptet, hol így, hol úgy. Próbálunk hát alkudozni, akár titkon, akár kiegyezve, akár ravaszul, akár az ellenállás látszatát is beterve, a látszatát, *bátha megalkudhatunk* az éppen ügyeletes kényszerítéssel.

Thomas Bernhard jár a fejemben, az osztrák író, kedvenc szerzőim egyike, egy félmondatát ismételve öntudatlanul, „negyvennyolc éves vagyok, és elegendő van”. Magam bár később születtem, mint ő, de idősebb vagyok valamivel most, mint akkor, mikor Bernhard kimondta, hogy elege van, viszont persze egyetérték vele, aki szerint: „Semmit sem lehet elérni és megváltoztatni, mert a világ járja a maga útját, a dolgok keletkeznek, elmúlnak, jönnek, mennek, eltűnnek nyomtalanul... Ebben a világban az embernek nem is lehet jó véleménye, de rossz se, minden érvényét veszti... Miről akar ma jó véleménnyel lenni?” Ezt kérdezte az őt interjúvoló újságírótól.

Szívesen válaszolnám az újságíró helyett most Bernhardnak, a rendőrségről szeretnék jó véleménnyel lenni mindenestre. Bár fogalmam sincs, mire akar vajon az a két zsarú kényszeríteni.

Megpillantok egy katicabogarat, repülget a lépcsőházablakon beszűrődő poros, halvány fénysugárban, sajátos *közép-kelet európai bogár* ez, szegény, alig tud repülni, holott szárnyai volnának.

Szóval édesanyám, akihez igyekszem, kihoz a sodromból általában, fejemhez vág mindig mindent, még telefonon is, ami eszébe jut, ezért felhívni is nehezemre esik. Igen, mindig mindent és bármit és tapintat nélkül vagdos a fejemhez, maga ellen hangol, mintha ebben találna élvezetet, és ha ingerültté tesz, még képes felháborodni is ingerültségemen. Tudhatnám persze és tudom is, a vádözön az értem való aggodás sajátos kifejeződése. Nem volnék meglepve, ha majd kijelentené, biztosan nem helyénvaló módon közlekedtem a lépcsőn, ezért állta utamat az a két rendőr, köszönjem magamnak.

Az ember förtelmes, ez volt Bernhard véleménye, és „minél csillogóbb ruhába öltözik, annál förtelmesebb”. Sőt egyenesen mézárós, „ez az ember legmélye”. És azt is mondja, hogy „tévednek az emberek, amikor azt hiszik, hogy gyermekeket hoznak a világra. Ez tiszta badarság. Hiszen felnőttjeik lesznek, nem gyerekeik. Izzadó, undorító, lógó hasú vendéglőst vagy tömeggyilkost szülnek, azt hordják ki, nem

gyerekeket.” Hát persze, igazat adok neki, nemhiába olvastam, és milyen élvezettel, csaknem minden művét, és sokszor újraolvasom.

Mi lehet ezeknek a zsaruknak a legmélyén? Tudom, nem szabad firatni semmit egyenruhásoktól Magyarországon, a miérteket magamba kell fojtani, a katonaságnál is a miértezéseimre csesztem rá. Ellenben ha mosolygósan, lágyan, szolgálatkészen viszonyulok ezekhez a zsarukhoz, gondoltam, akkor látják majd, együttműködöm, és tudatában vagyok annak, hová is jutnánk, ha értesülhetnék a rendőri intézkedések mélyebb értelméről.

Tűrőképességem, ha nem édesanyámról van szó, legendás, egyáltalán nem közép-kelet-európai, hanem eurázsiai, pontosabban azért csak *nyugat-eurázsiai*, tehát közel van ahhoz, hogy világbajnok legyen, sőt olimpiai, aki engem dresszúrázni akar *még* egy kicsit, annak korábban kellett volna felkelnie, hogy ilyen közérthetően fejezzem ki magam, s röhögök, persze csak titkon, a zsernyákokon.

Tudom, megőrül majd nekem édesanyám, bár velem, szerinte, egyáltalán nem lehet beszélgetni, ezt felrója mindig, és igaza van, meg is vetem magam ezért, még sincs bennem semmi készítés felújítani az eszmecseréinket, amely hiábavalóságával tüntetne. Panaszkodik is rám, van miért, például nem szeretem kivinni őt a temetőbe, villamosozhat, gyalogolhat a fájós térdével, kifogásolja, nincs bennem részvétel a halottaink iránt, nyilván az élők iránt sincs, inkább egy követ szült volna helyettem.

Ráébreszt arra a másik rendőr, aki zömök, sűrű legény, vörösesbarna bajusszal, és az Alsó-Tisza vidéki, tehát az irodalmi nyelvet beszéli, hogy a személyinket nem a kocsiban, nem is az éppen ügyeletes csajunknál, sőt még csak nem is a matrachban eldugva kell tartani, hanem éppen annak a ruhának a zsebében, amit történetesen viselünk, különben honnan tudná a rendőr, kivel áll szemben, hátha éppen tízmillió forint van a fejemre kitűzve. Elgaloppírozom magam, mint majd kiderül, mert megismétlem, akkor nincs más hátra, mint az autóból kivenni az igazolványt, vagy, s új javaslattal állok elő, eltekinteni az igazoltatásomtól. Későn jut eszembe, csak egy marha engedheti meg magának hazánkban, hogy úgymond javasoljon valamit egy rendőrnek, hacsak előzően nem fizette le őket, de ezt bizony elmulasztottam. Meg is kapom azonnal a vörösesbarna bajsztostól, kinek fékeznie kell magát, nehogy belém rúgjon, hogy van egy harmadik megoldás is, bevisznek, feljelentenek.

Megérdemlem, bírálom magam némán, két lépcsőfokkal lejjebb állva tőlük, alulról felnézve rájuk, igazi alattvalóként, mert alkalmat adok nekik, hogy rendet írjanak elő nekem, hogy kényszerítsenek.

Hirtelen megöregszem, de így stílusos, mert a kényszerítés öregít, és mert hiszem, amiben sokan kételkednek, nevezetesen, s erre fel szeretném hívni minden honfitársam figyelmét, hogy a magyarok egy öreg nép jellegzetességeit viselik magukon, egyszerűen, mivel készek az életet elfogadni olyannak, amilyen, ha kényszer, hát kényszer. Ezt lehet ugyan értéktelenként ostorozni, de nem érdemes. Sőt életszemléletünk felér egy csodával, hiszen találekony és érett és békés a kényszerekkel szemben, ráadásul még bizonyos türelmes nemtörődömség is járul ehhez. Ugyanakkor meg is fiatalodom, de ez is stílusos, a magyar ugyanis ténylegesen inkább fiatal nép, s ha ehhez mértén viselkedik, akkor hevesen kitör a kényszer ellen, s ha kitörését csak néhány maroknyi ellenálló realizálja is, azok mögött ott tömörül azért csaknem egyöntetűen és fenyegetően. Így gondolom én, vagyis így is meg úgy is.

Bernhard viszont úgy gondolta: „Vegyünk magunknak egy fűrőt és fűrünk és tiplit veszünk és akasztunk. Lehetőleg saját magunkat, (...) tanácsolom. Legyünk kevesebben, legyen több levegő.” Ráadásul szerinte az akasztottakra „való emlékezés ugyanolyan borzalmas, mint amilyen kellemes”.

Mit csinálna Bernhard vajon most az én helyemben, fiatal lenne, vagy öreg, meglépne, ellenállna, akasztana? Vagy inkább találekonyan, éretten és békésen felvilágosítaná a zsernyákokat, kérem szépen, rendőr urak, ha nem akadályoznának meg benne, megmutatnám az igazolványomat? No nem, azért ilyesmivel, hogy ők akadályoznának, nem hozakodhatok elő, *nem vagyok én őrült*, sem Thomas Bernhard.

Egy macska surran a lépcsőházban lefelé, de nem fekete, fellélegzem, hanem cirmos, s ahogy meglátja az egyenruhásokat, elnyávogja magát, s szélvészgyorsan elporzik. Nyilván félti az egeret az egyenruhától, sajátosan tenyésztődött *közép-kelet-európai macska* ez.

Lehet, hogy nem jutok el édesanyámhoz, s majd még el sem fogja hinni, hogy el akartam jutni hozzá. Megint megszid, mint nemrégiben is, amikor bizony nem siettem elvinni, ahová kérte, mert az egy tortúra, nem tud beszállni a kocsiba, kiszállni sem tud, probléma van például az esernyőjével, nem nyílik, és mostanában mindig zuhog. Mondogatja is szegény, ez a világ, a Magasságos akaratából, özönvízre van ítélve, csak vigyázzak és ne lepődjek meg, ha egy új Noé majd nem érdemesít a bárkájára.

Ahogy édesanyámnak, úgy ezeknek a rendőröknek a szemében sem lehetek valami érdemes ember, mert a pattanásos képű, azokkal az általam igen csodált „e” hangzóival, rám főmed, na, mi lesz, vagy igazolom magam, vagy nem, itt és most a lépcsőházban, nem apáim (! – a jelek

tőlem) ők nekem, hogy odakísérjenek a kocsimhoz, s szétvetett lábukat még inkább szétvetik. Mintha túl nagy lenne a terpesz, gondolom. Az jó maguknak, érdeklődöm nyájasan, ha édesanyám igazol, merthogy éppen hozzá igyekszem, na mit szólnak hozzá, mosolygok erőltetetten. És nyomban elhűlök saját hülye ötletemtől, de már nem szívhatom vissza. A zsaruk pillantást váltanak, az ilyen pillantások gazdáit szívesen lelőném, s közrefognak, *kényszerítve a testem engedelmességre*, s máris haladunk édesanyám ajtaja felé, aki, előrevetítem, infarktust fog kapni, jobb esetben cukorbajt, ha meglát így, a rend őreitől pártfogoltan.

Bernhard gyorsan elintézné a hülyeségemet: „a szellemi ember fejében minden anarchia”.

Tetszik, nem tetszik, ha pozitívum, ha negatívum, a magyar elnéző a bűn és a rossz iránt, így a kényszer iránt is, mert belátja, hogy a rossz, ha nem is mindig, de időnként büntetni kell, így aztán néha a kényszerítés sem spórolható meg, persze attól még semmi sem lesz jó. No persze, csakhogy én nem csináltam semmi rosszat, és bűnt sem követtem el. De hát elnézzük azt is, ha az úgynevezett jogok, amik igencsak ködösek a fejünkben, nem érvényesülnek, és azt is elnézzük, ha nem ellenőrizhetjük, amit ellenőriznünk kellene, sőt legyintünk a kényszerítés bizonyos formáira, ugyanis nem az ilyesmi *megszűnésétől* várjuk a boldogulást és a boldogságot.

Bernhard semmiféle boldogságról nem tud, a földön semmiképpen, de egy égi boldogságban mintha reménykedne. „Mindig is hittem az égben, gyerekkoromtól fogva. Minél öregebb vagyok, annál jobban hiszek benne, mert az ég valami nagyon szép. Ott minden embernek mindig frissen mosott, fehér ruhája van. Nincs piszok, nincs vegyigyár, nincs higiénia, mert minden eleitől fogva makulátlan tiszta. És minden könnyű és lebegő. Máris örülök neki. Az ember teljesen súlytalan, lebeg mindenek fölött. Már semmilyen filozófia nem tudja becsapni...”

Hát igen, a becsapás, az átverés őshonos nálunk. Azonban tűrőképességemet nehezen lehet becsapni, például ha végigtekintek nyugat-eurázsiai életrajzomon, annak persze egy bizonyos változatán, mert mivel én többfajta életrajza is van az embernek, nevetnem kell ezeken a kezdő zsernyákokon.

Azért arra nem készültem, hogy rendőrökkel csöngessem be édesanyámhoz. El is kerekedik a szeme, de nyomban el is keskenyedik, ahogy meglát a két rendőr között, de semmi ájuldozást nem produkál, sőt, a rendőrökre recscent ércesre állított hangon, azon a hangján, ami mindig kiborít, mondják csak meg a nevüket, azonnal telefonál a kerületi kapitányságra, feljelenti őket, hogyan mernek becsengetni

hozzá, van talán házkutatási parancsuk, és mit akarnak a fiától, zaklatni azt tudnak, meg szkinhedekkel parolázni, meg lefizettetni magukat, nyilván az a bajuk az ő fiával, hogy az nem fizette le őket, meg az nem olyan kopasz, meg nem hord szűrőfegyvert, szóval tűnjenek el a szeme elől, nekem meg lágyan odaszól, „gyere be, apukám, ne törődj ezekkel”, s megvetéssel hessegetné el a zsarukat tőlem, zárná be az ajtót az orruk előtt.

A kényszerítés iránti megvetés mélyen gyökerezik a magyarban, persze vigyázunk arra, ki ne derüljön az ég szerelmére, mennyire magától értetődően gyűlöljük, hát úgy viselkedünk, mintha megbékéltünk volna vele. Ráadásul minduntalan a kényszerítettségünk hitét keltjük, akkor is, ha éppen nincs is erről szó, rájátszunk a kényszerítésre, hatványozzuk, panaszoljuk, sírunk-rívunk miatta, sajnálatjuk magunkat, mindent rákenünk ügyesen, rátermetten, hogy aztán csattanóként kiderüljön, az összes kényszer ellenére, hogyan voltunk képesek elérni, amit akartunk.

Bernhard meg arra szeretne volna kényszeríteni magát, jut eszembe, hogy kivágja az összes platánt, amit csak lát, persze saját kezűleg, „anélkül, hogy valaki is észrevenné, mégpedig *egyetlen* délután”. Ez a Bernhard, vontam le a következtetést, hasonlít édesanyámhoz, már ami a szenvedélyességét, a platán kivágása iránt, illeti, persze édesanyámat a platánok nem izgatják, szenvedélyességével engem céloz meg.

Édesanyám megint a zsarukra förmed, ha nem engedik becsukni az ajtót, elárulom, a lábukat az ajtónyílásba tették, és nem tángítanak mellőlem, akkor a pondrós kutyával eteti meg őket. Aztán rögtön taktikát változtat, és hajlandó elárulni a zsernyákoknak az adataimat, ezek pontosan egyeznek azzal, amit én is bementam már, a lakcím kivételével, ugyanis édesanyám a kommunizmusban használatos utcanévet mondta, én a kapitalizmusban megváltoztatottat, és hiába magyarázzuk a bizonyítványunkat, taszigálni kezdenek lefelé a lépcsőn, a szerintük bizonytalan adatok miatt, nem törődve édesanyám fenyegetőzésével, hogy én majd ezt a galádságot nyilvánosságra fogom hozni; látható, igaza volt, már írom. Taszigálnak, elkap a düh, megmakacsolom magam, de nekik se kell több, hátracsavarják a karomat, *normalizálnak* amúgy magyar módra, lökdösnek, cipelnek, fognak két oldalról. Kényszerzubbony? Majd azt is adnak rám?

A kényszerzubbonyról jut eszembe, hogy talán begőzölhetnék, felvehetnék valami karateszerű pózt, mintha rögtön a zsarukra akarnám vetni magam, és kezemmel hadonásznék. De már késő, le vagyok fogva. Üvölteni még üvölthetnék, szaladjon csak össze a ház, s akkor szépen ordíthatnám, én vagyok ennek a háznak a *fülbesúgója*, táborszernagy-

ként, íme szolgálatba helyezem magam, vííígyááázz, hááátra aaarc, ti zsaruba oltott kerti törpék, lelépni!... De nem tehetem, mit szólna szegény édesanyám, ha kiderülne az egész ház előtt, hogy a fia *őrült*.

Egy kisbabát cipel kocsijában a lépcsőn az anyja, pólyást, azt persze nem igazoltatják, mert még azt sem tudják, hogy manapság a kábszert pólyás baba pelenkájában csempészik a *közép-kelet-európai babaszar* között, pedig abban igazán turkálhatnának az ilyen zsaruk egy kicsit.

Az utcán bámulnak a járókelők, mint hátracsavart karú, veszélyes bűnözőt, s miközben elhaladunk az autóm mellett, azt merészelem mondani, hogy kivenném az igazolványomat. „Ez szemétkedik”, lök ki a foga közül valami ilyesmit az egyik zsarú, hát azt már nem, az szabálytalan, különben is honnan tudják, melyik az én kocsim. (?! – a jelek tőlem). Nógatnak, gyerünk gyorsan, ugye az úgynevezett gyorsaság a kényszerítés gyakorlatában a hatékonyság ikertestvére, erre képezik őket. A kapitányságon bekaszliznak, vagyis újra akarnak a szájuk íze szerint alkotni, *a cella úgy bat rám, mint egy kényszerzubbonny*, mígnem megjelenik párom, édesanyám riasztotta, a slusszkulcsért jött, hogy kivegye az igazolványomat a kocsiból, és kiváltson.

A kényszerítéshez érdekes viszonya van a magyaroknak, furcsán közelítenek ehhez a fogalomhoz és gyakorlatához, ugyanis tisztában vannak azzal, létezik kényszerítés, de nem lepődnek meg, ha az kideríthetetlen és bizonyíthatatlan, sőt azon sem, ha viszonylagos, és akkor sem, ha magyarázatra szorul. Inkább hajlik arra a magyar, hogy a kényszerítést, akár az igazságot, csak *érezni* lehet, mert az az emberi természettel van tulajdonképpen összhangban, és hát ugye tudjuk, milyen is az.

Párom tényleg kiválthatott, persze gyanítom, hogy egy kis baksissal. Kiengednek a cellából, de *a kényszerzubbonny, úgy érzem, rajtam maradt*.

„Minden, ami van, sokkal, de sokkal szörnyűsegebb és borzalmasabb”, mint ahogy egyáltalán kifejezhetjük, ötlenek fel bennem Bernhard szavai. Egyik nyilatkozatában kijelenti: „undorodom a hatalomtól, és ebben az undorban nincs semmi morális, ez az undor... minden egyes testsejt tulajdonsága”. De szeretnék én is ilyesmitet nyilatkozni.

Sebald, másik kedvenc németül író szerzőm, könyveit számtalanszor olvastam újra, írt tanulmányt Bernhardról, nyilván mert ő is szereti, amelyben felhossa, hogy Bernhard munkássága és megnyilvánulásai „nem felelnek meg sem az elkötelezett kritika eszményképének, sem a művészi szenvtelenség valamiféle képzetének”. Kifejti Sebald, hogy „a Bernhardra oly jellemző, minden társadalmi és politikai jelenségre egyaránt vonatkozó általános denunciáció botrányosnak tűnik, és eltö-

kélt konzervatívok és progresszívek egyformán felháborodással reagálnak rá”. Jómagam viszont igen élvezem. Sebald a Kafkáéhoz hasonlítja Bernhard „kulturpesszimizmusát”. Hozzáteszi, hogy „Bernhard hajlik arra, hogy megváltását... olyan nevetésben keresse, amely a világgal és önmagával egyaránt a bolondját járítja”.

Velem is a bolondját járítják a rendőrök. De mit várok, mert minden, ami van nálunk, az rokon valahogy a *kicseszéssel*. Terjed a vélemény honunkban, hogy a normális életvitel lehetőségének megteremtése után a kicseszés elhal. Figyelmeztetnék, vegyük azért figyelembe az abnormalitás körülményeit, amelyek között ez a vélemény született.

Az ügyeletes tisztától búcsúzásképpen még megtudjuk, feljelentik édesanyámat, mivel csúnyán szidalmazta a rend őreit, reméli, tanúskodni fogok a rendőrség mellett, s kíváncsian szemlél. Helyben vagyunk, vizsgáztatnak mint esetet, testet, lelket, normát. Ezek egyszerűen azt akarják, miszerint anyám ellen valljak, őt mártsam be. Talán ez itt az *örültekháza*?

De hát én nem örült volnék, hanem inkább, mint afféle nyugat-eurázsiai, egyszerűen *fakírrá* vagyok kiképezve, mint gondolom, *akinek semmi sem árt, semmi sem használ, ami nem saját magából, a bensőjéből származik*. Magánemberi elkötelezettségeiről látszólag lemondott, de csak látszólag, mégsem közember, de nem ám, hahaha. Redukálta egyéniségét, mégsem hord uniformist. Ez a jelen útja nálunk, a fakír. Az vagyok, az a legjobb. Egy fakírral kicseszni, hahaha, nevetek már másodszor. De jó, hogy felfedeztem fakírságomat. Így aztán *tűrőképességem*, amely, ismétlem, *nyugat-eurázsiai*, edzésben maradhat, mint *fakírnak*, és ennek következtében nemcsak a jelenem, hanem a jövőm is tökéletesen biztosítva van Magyarhonban.

VAGYOK CIVIL, ESETLEG REMETE

Történt, hogy a párom két jegyet rendelt telefonon színházba, a nevére, de közbejött neki valami, a fiunkat viszem helyette.

A nagymamás külsejű pénztárosnő sajnálkozik, csak a név tulajdonosának adhatja ki a jegyeket, illetve annak, aki igazolni tudja, köze van a névhez. Honnan tudnék a félretett jegyekről és a névről, aki félretette, ha nem volna hozzá közöm? Ezt kérdeztem. Logikus vagyok, és számonkérő. De legfőképpen szorongó, mert kezdődik, ami kezdődni szokott nálunk. Kiderül, a pénztárosnő valamilyen okmányra gondol, dokumentumok tanúságtételére. Ugye, milyen kerek volna a világ, ha a különböző hivatalos iratokkal a hónunk alatt járnánk színházba. Viszont néhanapján a világ ellipszis alakú. Ezt el is magyarázom. Kár volt, gúnynak veszi a pénztárosnő. Felvilágosít nagymamás hevülettel, volt már olyan eset a praxisában, mikor valaki kibeszélte ismerősének, félre van téve jegye, az ismerős meg orvul átvette. Figyelem, praxis. Pénztáros praxis. Nevetek. Majd javaslom a fiamat, aki megjegyzi, bőrétől bűzlik a vízisikló, ő igazolná, van bizonyos közöm a jegyeket megrendelő névhez. Ám a pénztárosnő figyelmeztet, ne komolytalanokodjak, neki felelőssége van.

Akkor hát nincs más hátra, mint megfogadni, amit József Attila, miközben ideggyógyász kezelte, írt a *Szabad-ötletek jegyzékében*: „... általában gondolkodj úgy, hogy nézd magadat második személynek... és akkor akár meg is ölheted [akit akarsz], nyugodtan mondhatod, nem én voltam...” Ne ijedjünk meg az ölés szótól, mert például Jung azt állítja, hogy „a neurotikus ember [is]... kora uralkodó áramlataiban sodródik”, vannak „eszmények, amelyek napvilágra törnek [belőle], és az uralkodó kultúrával épp úgy ellentétbe jutnak, mint az ösztönök...”. No de azért én persze nem szeretnék ölni.

Szóval a felelősség, ezt ismerem, a felelősséget, amely úgymond a közemberé. A *magánembert* jobban ismerem, az én vagyok, vagyis én volnék a felelősséget nélkülöző. A felállás máris a honi történel-

münk által van hitelesítve és közhelyessé alacsonyítva, mint a *batóságként* tetszelgő pénztár és az *ügyfélként* pitiző jegyvásárló konfliktusa. Tudom, most kéne jeleznem, hogy *hivatalos* embernek gondolom a pénztárosnőt. Jönnie kéne hát a lekenyerezésnek, a zsozsónak. És akkor elismertette lehetnék, mint magánember, *aki betölti hivatasát*, korrumpálja a hivatalt. Csakhogy sajnálom az anyagi áldozatot. Semmi kedvem úgy viselkedni, mint aki a tilosban jár. Különben is a pénztár nincs felettem a hatalmi hierarchiában, gondoltam.

Kibillenek egyensúlyomból. Milyen kár, mivel így aztán elméletieskedésre adom a fejem. Vagyis gőzölgő aggyal úgy gondolom, nekem járnak, íratlan szokásjog alapján, ezek a jegyek. *Jogosult* vagyok. A pénztárosnő viszont az általa való *jogosítottasághoz* kötné jogosultságomat. Szemben áll egymással a magánemberi jogosultság és a közemberi jogosítottság, amelyek *nem harmonizáltak* sosem a mi országunkban. A magánemberi jogosultság, ami mögött úgymond nincs kellően alátámasztott súly, a közembernek csak értéktelen teher. A közemberi jogosítottság, amit súlyos súlyokkal, számtalan értékkel terhelnek meg, viszont megkeseríti a magánember életét.

Úgy tűnik, ha akarom, ha nem, korrumpálnom kéne a pénztárt, illetve a közembert. Talán nem? Jogosultságomat korrupció árán érhetem el, mert csak egy magánember vagyok. *A korrupció szokásjog* nálunk.

A párom eredményesebb lenne itt a pénztárnál, tudatom, mert igen talpraesett, például talpraesetten kitart mellettem, s ezen, lévén a reménytelenség kísértésével egyenlő, nem győzők csodálkozni, az ilyesmi fölülmúlja befogadóképességemet. Mondhatom, egyedi eset párom, fürkészem is őt ám nagyon, elsősorban ritkaságértékét fedezem fel, hiszen ritka manapság az olyan anyáskodó hajlamú hölgy, mint ő, aki több kotlóstyúkot is megszemélyesít ebben a gyakorló kotlósoktól már csaknem mentes Európában. Persze felsejlik bennem a gyanú, valami nincs rendben vele, hiszen milyen nő az olyan, aki mindenáron és elsősorban családanya akar lenni. Nekem már sok, ahogy pátyolgat bennünket, engem és fiunkat, s úgy, ahogy éppen megfelel nekünk. Sőt egyenesen vészterhesnek látom, mennyire képes kicselezni engem, és éppen ahogy nekem kíváncsú. Biztosan létszükséglet neki, hogy így tegyen, hát nyilván, mert megtalálja kapcsolatunkban a neki tetszőt.

Úgy látszik azonban, feleslegesen tetette félre a jegyeket, nem lesz a miénk. Hiába préselem be fejemet a pénztárfülkébe, s hiába tudom, semmi értelme, mégis érvelek. Ha hazudtam, és kiderül, hajlandó vagyok a jegyeket visszaszolgáltatni, ajánlom föl, és akár a nézőtérrel is kijönni, átadva a helyet a jogosultabbnak. Rontottam a helyzetemen.

A nagymamás pénztárosnő arca elfelhősödik. Tudatja, a nézőtér *rendjét* nem engedi felforgatni a kedvemért, ez egy jó hírű színház.

Hát így állunk. Akkor legegyszerűbben úgy juthatnék a jegyek birtokába, ha szólnék a mai darabban is szereplő színész ismerősömnék. De berzenkedem eme megoldás ellen, mert úgy vélem, az illető színész pénztárosnőt felülmúló presztízsének realizálása nélkül is jár nekem a két jegy, mégpedig *személyemnek* szóloán. Ha protekciót vennék igénybe, csorbítanám személyes jogosultságomat. És máris megindulnék a *személytelenség* lejtőjén.

Bizony „...kakál sakál csak áll mégis áll bál...” Sikerült rímelések az önkontrollt felfüggesztő József Attilától. A pszichiátriai orvoslás megtette hatását. Mélyreható szöveg ez. „...mindig megtelik az ember szarral...” És magyarul szól magyarokhoz. Jung kijelenti: „Az ember nem pusztán értelmes lény, nem tud csak az lenni, és nem is lesz soha az. Ezt minden kultúrbonc jegyezze meg jól magának.”

Megjegyeztem, de közben felment a vérnyomásom. Vérem egyre nyomasztóbb nyomása alatt azt gondolom, miszerint személytelenné kéne változnom, mert akkor hasonulhatnék a pénztárosnő személytelenségéhez. Tudniillik feltételezem, hogy a pénztárosnő, aki a jegyeket eladó személytelen apparátus mundérját öltötte magára, személytelenekkel szeretne érintkezni. A személytelenséghez semmi más nem kell, csak egy *mundér*. Azt felöltve a személy meghal elméletben is, gyakorlatban is. Hiszen aki mundért visel, annak csak a mundérjától és nem személyiségétől függ, meddig mehet el. *Ölhet akár, ha olyan mundérja van*. És ha ölt, személytelenül tette, nem ő személyesen, hanem a mundér. *Így lesz az ölés a világ rendjének megóvása*.

Jaj, istenem, hát miket képzelődöm én itt egy színházi pénztár előtt. Megbuggyantam?

Farkasszemezek a pénztárosnővel önkéntelenül. Mindig ugyanazokkal, személytelenekkel farkasszemezek. A fiam fintorog, és megjegyzi, hogy a remény még vegetál. Szemhéjam egyre súlyosbodik, mindjárt pislantok, oda a farkasszem, ebben is vesztek.

De mintha fordulna a kocka, mivel a pénztárosnő firtatni kezdi, ki vagyok, mi vagyok, biztosan vagyok *valaki*. Áruljam csak el, és mosolyát a kíváncsiság bizony eltorzítja. Nem lepődöm meg, minduntalan beleütközöm az ilyesmi firtatásába. Tudom, ha előlépnék valakivé, ügyem nyerhetne. Morcos leszek, mi az, hogy ki vagyok, kérdezem foghegyről, ingerülten.

A valaki, a *valakik*. Ezeknek a valakiknek az alakját felismeri minden magyar. Éppen bizonyos tetteik miatt, amit magyarázni lehet így

is, úgy is. És akik nagymesterek abban, hogy valakik legyenek, azok, mondanom sem kell, előjogokat élveznek. Kultúránk ma már nem a keresztény bensőségesség kultúrája, elég régóta nem az. Inkább kirakatkultúra, a *jólismertség kasztjának kultúrája*. A jólismertség hitét akarja keltetni mindenki, legyen az akár hajléktalan is, és ha egy hajléktalan ismertségre tesz szert, nyomban lesz hol lehajtania a fejét.

Páromnak vannak hajléktalanjai, akiknek rendszeresen pénzt ad, ő ugyanis véradakozó, ahogy más vérkarrierista. Néha elbódulok véradakozásaitól, mert hát a jóból is megárt a sok. Például megárt, ha nincs miből adnia, s mégis úgy tesz, mintha számolatlanul volna. Az is több nekem a soknál, ha barátjává üti, aki nekem fontos. A legjobb barátommal is így tett, rá is pirítottam, ne dőljön be annak. Persze visszavágott, ne barátkozzak olyannal, aki miatt óvatosságra kell intenem. Ejnye, azért tudhatná, a férfibarátság nem ruházható át csak úgy egy nőre.

Eszembe jut, telefonálok páromnak, igazolja jogosultságomat a jegyekre. Felhívom. Nyomban csitítani kezd a telefonban, csak rendesen viselkedjek a cél érdekében, ne ragadtassam el magam, és minden jóra fordul. Majd intézkedik, felhívja a pénztárt.

Igen ám, csak az a baj, párom is *civil*, mint ahogy természetesen én is civil vagyok. Elárulom, mindig is civil voltam, mindig is az leszek. A civil létevel tagadja a korrupció erkölcsös voltának lehetőségét, meg a világ rendjének öles általi megóvását, sőt a jólismertség kasztjának kultúráját, és a kicseszést is tagadja. Nyilván a párom arra gondolt, mikor az előbb jó magaviseletre ösztönzött a telefonban, ne vigyem túlzásba a civilségemet. Itten nálunk az ilyesmi még egy színházi pénztárnál sem úgymond nyerő. A civil módi nem érvényesülhetett soha, ugyan, hát ki nem legyintett arra nálunk, aki *csak önmagát képviselte*. A mi közszellemünkben a civil a kicsinységgel, gyengeséggel, fogyatékos-sággal, elnyomásra érdemességgel egyenlő. Sőt, mindent, ami civil, illegalitásba kényszerített a legutóbbi hat rezsím, ha jól számolok, amely regnált felettünk, mielőtt a demokrácia világa beköszöntött volna nálunk. Na jó, hát akkor most már a szabad választásokon meg a jogállamon alapuló rezsimekben bújjon elő a civil végre, foglalja el az őt megillető helyét.

Ám a civil nem kell a demokráciának sem, nálunk semmiképpen, mert ez a demokrácia formális, a formalitást kedveli, a szabványosítást. A civil viszont az antiformalitás, az antiszabványosítás embere. Ha a civilt szabványosítják, anticivil válik belőle. A szabályozás, minden szabályozás a *megfosztásról* szól. Persze, ha a korrupciót fosztanak meg létalapjától, akkor csak persze fosszák meg, de ilyen megfosztásról szó sincs. Hanem a civil létének megfosztásáról van szó csupán. Hát

milyen rend, szabvány, törvény az, amelynek alapján megfoszthatnak civilségetől, tulajdonképpen személyiségetől? Ha megfosztanak, akkor akárki, bárki lehetek. De én nem akarok akárki, bárki lenni. És ha megfosztanak, bármire felhasználhatnak. De pontosan ezt szeretném elkerülni.

Lamentálok, kesergek, szerencsére csak magamban, ott a pénztár előtt. Nevetséges vagyok, tudom, túlzó balfácán, mert egy ilyen semmitmondó, jelentéktelen ügy kapcsán egész világmagyarázatot kerekítek. Röhej.

De mit tegyek, ha rám jön a *déjà vu* érzése, ilyen már volt, ilyen pénztár és ilyen következtetések. Utálok a *déjà vu*-t, depresszióba dönt, bebörtönöz, sérti az ízlésemet, hányok tőle.

Rádásul visszhangoztam magamban a *Szabad ötletek* József Attiláját: „tapír, tortapapír... így daraboltam a legyeket... szétverni a világot, póznára húzni...” Lám, magyarok, mit tud egy magyar költő tudattalan nyelve. Jung szerint: „A neurotikus ember lelke gyermeki lélek, amely nehezen viseli el az önkényes korlátozásokat, mert értelmét nem látja be. Igyekszik ugyan a morált elsajátítani, de ezúton meghasonlik önmagával: egyfelől el szeretné nyomni természetes törekvéseit, másfelől fel akar szabadulni.”

Párom előre tudja, mikor jön a kicseszés, empatikus érzéke kivételes, születési adottság, és felkészülten várja és viseli el. Azonban igyekszik nem tüntetni ezzel a képességével, nehogy még ezért is kicsesszenek vele. Úgy tesz, mintha veszni hagyná ezt a képességét, így aztán komikusan félreismerik. Miután kiderül, mert azért ki szokott derülni, utcahosszal jár mindenki előtt a kicseszés előrejelzésében, megtorolják rajta. Vagyis kicsesszenek vele. Pedig szoktam figyelmeztetni, egy perc kihagyás nélkül legyen résen.

A párommal való telefonálás után megint a pénztárhoz megyünk a fiammal, aki megjegyzi, utána majd habfürdőzünk. A párom beszél éppen telefonon a pénztárosnővel, aki megtudakolja a párom lakcímét, telefonszámát. Természetesen vissza is hívja ellenőrzésképpen. Megbizonyosodik, minden úgy van, ahogy mondtam. Átveszem a kagylót, ezért fejemet egészen be kell dugnom a pénztárfülkébe, váltok néhány szót párommal megint, hogy a pénztárosnő lássa. Valami azonban szöveget üthet nagymamás fejébe, mert megint megkér, *bivatalosan* igazoljam magam. Úgy érzem, fejem megnő, és nem tudom kihúzni a pénztárfülke keretéből. És felhergeltlen kijelentem, ahelyett hogy szép csendesen megmutattam volna az igazolványomat, hogy csak a rendőrségnek vagyok köteles, tudtommal, és nem is mindig, igazolni magam.

Mindig és minduntalan „kibúvik a kedves egyéniség...”, mormoltam az ideggyógyintézetben szenvedő költő szavait. „...Twain Mark Márka Markt Marha...”. Figyeltem közben a gyülekező közönséget a színház előcsarnokában, volna-e köztük olyan vállalkozó szellem, aki, miután tájékoztatnám a hercehurcámról, belátná, hogy ezt a pénztárosnőt, József Attilával szólván, „fel kellene falni szájba venni és rágni...”, nem törődve az illemmel. Jung azt mondja, hogy az ilyesfajta megnyilatkozás „az ember eredeti, állati természetének része...” Hozzáteszi: „Túl sok állati eltorzítja a kultúrembert, túl sok kultúra beteg állatokat eredményez”, mármint, gondolom, emberállatokat.

Látható, most már végletekig akarom fokozni civilségemet. Ennek köszönhetően juthat eszembe, mi volna, ha itt hagynék csapat-papot, színházi előadást, elvándorolnék egy kies helyre, szép tölgyeserdőbe, jó levegőre, madárfütttyöt élvezve. És felsóhajtok, de jó volna, sőt akkor *remete* is lehetnék.

Hát persze, a remete a civil ideáltípusa. Remete leszek, alább nem adom. Tökéletesen civil. És ha történetesen remeteként szeretnék színházba menni, megjósolom, ingyen is, jegy nélkül is beengednének majd meglepetésükben, hogy lám, *van ilyen* is. Vizsgálgom magam a színház előcsarnokának tükreben, hátha látja rajtam a pénztárosnő máris a remetét.

Akadnak, akik szerint a remeteség egyszerűen elvonulás a világ, mint olyan, elől. Megfutamodás az ez van szükségszerűségéből. Menekülés a normalitástól az abnormálisba. Kikérem magamnak, éppen fordítva, én az abnormalitás elől vonulnék el a normálisba.

Az előadás kezdetét jelző csengetés után a pénztárosnő félreállít. Tódulnak a hivatalos jegytulajdonosok a nézőtérre. Ketten maradunk az előcsarnokban, fiam meg én. Akkor a pénztárosnő nagymamás kedvességgel szól, átvehetem azt a két jegyet, *nem jöttek érte, úgy látszik*, ilyen is megtörténik, sajnos. És mosolyog.

József Attilával szólván, „ez halandzsa bocsásson meg ez halandzsa buta barom... kutyagumi kutya farka bolti szűz bolti szolga bolti tűz tűz bolt égbolt elég volt...” Jung azt írja, hogy „nem túl sok a normális ember... mert a normális ember ugyanis az az ember, aki bármilyen feltétel mellett meg tud élni... sokan azonban képtelenek erre”.

El kell gondolkoznom azon, távozva a színházból, a pénztárosnő megrökönyödésére, hogy normális ember vagyok-e, miközben a fiam vizslat, és megjegyzi, jé, szögek állnak ki a hátadból, apa, de jó, ez lesz majd a fogasunk.

JÓMAGAM EGY SZABADOS VALAKI

Nietzsche az *Ecce Homó*ban végigtekint művein meg saját magán, megállapítva: „Én Dionüszosz, a filozófus tanítványa vagyok, inkább lennék szatír, mint szent.” Irigylem, kimondta, amit sok honfitársam, talán a többség, kimondana, de nem mer, mármint hogy, bizonyos speciálisan magyar helyzetekben, szatír szeretne lenni. Persze tegyük hozzá, amikor ezt írta Nietzsche, akkor már az idegei felmondták a szolgálatot, összeomlott. De mi az összeomlás? Ha segít abban, hogy az illető elárulja magáról, amit nem árulna el különben, akkor az úgymond összeomlás párban jár az őszinteséggel, a szókimondással, egyfajta különös feltárulkozással.

Mi volna, ha *szatírként* viselkednék, jutott eszembe, annak a tanárnak fogadóóráján, aki nem bírta fiamat, négyes, ötös feleleteit, tanú rá az osztály, kettesre, egyesre szállította le. Mindennapos eset persze, megmosolyognám, ha valaki ilyesmivel traktálna, s ha nem a fiamról volna szó. De hát a fiam tekintetéből kiolvashattam reggelenként, van-e aznap órája azzal a tanárral, ha volt, egy bizonyos sötétebb árnyalatot fedeztem fel a szemében, fogalmazhatjuk üzőtségnak is.

Igen udvarias az a tanár, nem fedezek fel semmi kirívót benne az *udvariasságán* kívül, az ugyanis kirívó. Mit mondjak, udvariasságától nem térhetek a tárgyra, az udvariatlan volna. Azt hiszem, átlátok a tanár szitáján, szerintem azt játssza, fogalma sincs, miért kerestem fel. Ez még hagyján, de közös témánkat takaró udvariaskodásával rám kényszeríti, tegyek úgy, mintha én sem tudnám. Rám erőszakolja tehát, ne mondjam ki, amit szeretnék. És ez, a *rejtettségre* való késztetés, megbénít. A cserebogár halhatatlanságáról, efféléről cserélünk szavakat.

Magyar szokás, kerülgetjük a forró kását, s közben még jobban megutáljuk egymást.

Megunom, hangot váltok, fiamról kezdek el regélni. Elregélem, mennyire bámulom fiamat, aki semmiben sem hasonlít hozzám, belül sem, kívül sem. Pedig csillagképünk ugyanaz, csak fiam egészen más. Nem hasonlít anyjára sem, mindkettőnkől a jobbik énünket,

van nekünk ilyenünk is, örökölte, tetszelgünk imigyen. Ugyanebben a koromban, tinédzserként, fiamhoz képest, óvodás színvonalon mozogtam, regélem tovább.

A tanár mintha meg sem hallotta volna, révedezően mosolyog.

Tapogatózom, tapogatózom egy ember körül, s nem szabad, figyelemzettem magam, hogy belesüllyedjek lelki, szellemi élete úgymond homályainak feltérképezésébe. Még a magam homályait is csak részben vagy úgy sem tudom megvilágítani. Az ilyesfajta tényezők, a magaméi is, ráadásul ismeretlenek és túlságosan számosak, számbavehetetlenek. Különben is az ember fogyatékos állat, olvastam nemrég. Mt akarok? Ha magam ítélnék a tanárról, az, pártos helyzetemből fakadóan, persze csak negatív lehetne. Akkor hát ki vagy mi ítélhet? Állítólag a közösség. De milyen közösség?

Szóval a tanár szótlan, udvarias, mintha rejtőzne, és elnéz mellettem.

Az *Ecce Homo* Nietzscheje kijelenti: „Nem csekély türelempróba számomra az emberekkel való érintkezés.” Mélységesen megértem ezt a már megőrült filozófust, mintha a lelkemből beszélne. Különben pedig Foucault azt állítja, figyelem, figyelem, hogy „az örület az ember csupasz igazsága”.

Hirtelen kiugrik ez a tanár a nyílt terepre, odahagyván rejtettséget. Felajzottan kijelenti, azért fontos az ő tárgya, a történelem, mert szerinte az *üdv történet* fényében lehet szemlélni igazán. Ehhez viszont járatosnak kellene lenni a Bibliában, ezért ő minden tanítványát *keresztény*, közelebbről katolikus nevelésben részesítené, és igen szigorúan, ahogy őt az apja otthon, mert akkor az iskolában éppen nem lehetett.

Elképedtem, üdv történet, mormogtam némán, te jó isten, mint történelem? És majdnem kiléptem én is a nyíltság mezejére, de még jókor visszakoztam. Csak magamban adtam hangot elképedésemnek.

Kibőki hirtelen azt is a tanár, hogy fiamon látszik, milyen *keresztényietlen*, lelki kultúrája tehát *nem európai*. És széles mosoly önti el arcát, ilyen széles mosolyt keveset láttam még életemben, azt hiszem.

Szegény Nietzsche, az *Ecce Homo*-ban első számú ellenségének a keresztény üdv történetet tartotta, és három alapvető keresztény fogalmat: Istent, a felebaráti szeretetet, sőt a részvétet. „Isten otromba magyarázat, undelictesse”; és „A felebaráti szeretettel szemben... tapasztalataim feljogosítanak a bizalmatlanságra”; és akik a részvéttel élnek, „könnyen elveszítik a szemérmet, a tiszteletet, a távolságtartás finom érzékét”. Úgy gondolom, hogy mindez Nietzsche világos pillanataira utal, mert több előző művében, amikor még nem omlott össze, tesz hasonló megjegyzéseket. Amit aztán még megemlíti, azt hajlandó

vagyok szatírának felfogni, sőt tréfának, mert szembeállítja a táplálkozást, amely szerinte lényegesebb „az emberiség üdvénél”, majd az ülepet, „az ülep az igazi bűn a szentlélek ellen”. Ezzel kapcsolatosan bírálja az ülést és a zárt teret, „ne higgyünk azoknak a gondolatoknak”, amelyek ülés közben és zárt térben születtek, ugyanis éppen a nyitott tér, „a száraz levegő és a tiszta ég” teszi éleselméjűvé az embereket, és persze a megfelelő klíma, amely „olyannyira hátráltathatja avagy elősegítheti az *anyagcserét* (a kiemelés tőlem), hogy a hely és az éghajlat helytelen megválasztása... elidegenítheti az embert feladataitól”.

Vajon a magyarok, és főképpen ez a tanár, jól választottak klímát? Vajon az anyagcseréjük és ezáltal elméjük egészséges?

Lehajtom a fejem, nem merek a tanár arcába nézni, még elröhögöm magam, mert Nietzsche jár az eszembe, aki azt írta: „Sok mindent nem szabad meglátnunk, magunkhoz engednünk – ez a legelső okosság.” Próbálok követni, megvalósítani itt és most a tanári szobában. Ha azt nem is tehetem meg, hogy hátat fordítsak ennek a velem alattomoskodó tanárnak, azt megtehetem, amit szintén javasol Nietzsche, „a lehető legritkábban mondjunk nemet”; érdekes, hogy ezt mondja az említett művében, amikor a többi művében állandóan nemet mondott. Szóval nem mondok nemet, és a továbbiakban sem, sőt, amit szintén javall Nietzsche, hogy ne is reagáljak, hát azt is megvalósítom. Mindez különben igen jó tanács egy magyarnak, olyan szituációban, amelyben legszívesebben egy nagy kést rántana elő, s rengeteg magyar szituáció ilyen. De hogyan ne mondjunk nemet? Az ízlés révén, mutat rá Nietzsche, az ízlés mint az „önoltalmazás ösztöne” révén. Aha, szóval, elő kéne venni az ízlésemet.

Akkor lennék aztán bajban, ha elővenném, hogy csak egyet mondjak, akkor befognám a fülem, látványosan, ne halljam azt a tanárt.

Aztán a tanár, mintha az előbb nem is mondott volna semmit, viszsztatér a rejtetthez, az udvariashoz, tulajdonképpen a *bivataloshoz*. Az előbbi kis nyíltsága, amikor tudtomra adta, hogy nyilván rossz keresztények vagyunk a fiammal, vagy nem is volnánk azok egyáltalán, így aztán tulajdonképpen egy *választóvonalat* húzott meg közte és köztünk, kulturális fölényre való törekvésétől áthatottan, tehát megbélyegzett, ahogy a magyar a magyart szokta bizonyos helyzetekben. De most már úgy tesz, mintha nem bélyegzett volna meg, vagyis úgy, hogy megbélyegzése ne bizonyuljon *bivatalosnak*.

Felmerül, mi a teendő, ha kettős játékot játszik valaki, egyrészt hivatalos minőségében udvarias és rejtőzködő, másrészt nem hivatalosan, vagyis magánemberként utálkozik, kinyilvánítva, mennyire

különbözőnk, mégpedig az ő javára. Tudnom kéne pedig, mi a teendőm, naponta kéne tudnom, igen, naponta kéne tudnom. Hogyan tovább? Kezdeményeznem kéne, vagyis a rejtettet nyílttá tenni, ezért jöttem, de nem merem. Ráadásul ha a rejtettet áthatja a közöny és az udvariasság, tulajdonképpen az áludvariasság, mint a hivatalosság sajátja, akkor a nyílt azonnal a kihívásnak számít és az udvariatlanság tartományába lép, mint ahogy már lépett is az előbb.

Ismét regélésbe kezdek fiamról, elregélem, hogy milyen alappilér nekem ő, bekeretezi, megszabja napjaimat. Meghatározza, mikor együnk, mikor keljünk, mikor beszéljünk, mikor menjünk úszni, mikor tartsak neki élethű beszámolót a világ végromlásáról. Igen, a végromlás csúszik ki a számon. Ha nincs jelen éppen, regélem, például úgy adódik, nyaral, akkor, ránk törve párommal bizonyos szabadság, eltévelyedünk, hülyeséget hülyeségre halmozunk, koncentrálni nem tudunk semmire, sem időben felkelni vagy lefeküdni, sem rendesen enni vagy vásárolni, regélem, napjaink kiesnek szerkezetükből. Ilyen hülyeségeket hablatyolok kínomban. Lám, nem fogadtam meg Nietzsche tanácsát, hogy elővegyem az ízlésemet.

Szinte önvalomásnak hangzik, amit mondok, de a tanárt nem lendíti ki közönyéből. Óvatos puhatolózásomra, mi a véleménye fiamról, közönyösen válaszol, talán egy kicsit többet kéne fiamnak tanulnia, még akkor is, ha nem szereti az ő tárgyát, a történelmet, ilyen egyszerű. Még a hazudozást is megengedi, füstölgök magamban, hiszen fiam szereti a történelmet. Témánk, az osztályzatok igazságtalansága csak nem akar napvilágra kerülni elrejtettségéből. Nem sokáig bírom már, tudom. Persze megértőnek mutakozom még mindig. Sőt közönyösnek továbbra is, holott csaknem szétvet az ingerültség. Mindkettőnk lelkében, a tanáréban is, az enyémben is, érzem, a másik iránti düh parázslását. A felszínen viszont, jó magyarként, játszunk az eszünket.

Hirtelen, megint hirtelen, igen hirtelen, a tanár előrehajol és belemondja arcomba, ő *besenyő* származású, családjában mindenki hosszú fejű, kissé büszke, rátarti.

Majdnem elnevetem magam. Íme, kibújt rejtekéből, elrejtettségéből újra, ha csak egy kicsit is. De zavarba jövök, mit válaszoljak erre, a velem és fiammal kapcsolatban látszólag semmi összefüggésben nem lévő, de nyilván bennünket megcélzó szövegre. Hogyan fogadjam, úgy, mint bizalmas vallomást, vagy mint egy *újabb választóvonal* meghúzását közte és köztem, meg persze a fiam között? És ha én is meg a fiam is besenyők vagyunk? Ezen jót mulatok magamban. Hallgatok, habozva

hallgatok, talán erősítem meg, avagy rádírozzam ki ezt a határozott választóvonalat?

A tanár lassan, igen lassan kibontakoztat valami mosolyfélét, de rögtön meg is szünteti. Ám hasonlóképpen, ahogy kibontakoztatta, ugyanolyan lassan szünteti meg.

Most ki kellene röhögnöm, de istenigazából kiröhögni, röhögni és röhögni, fergetegesen röhögni ezen a marhán. Elborítani röhögéssel, lemosni röhögéssel, de nem tehetem, fiam érdekében nem.

Kis szünet után még hozzát teszi, fiam egyáltalán nem hosszú fejű.

Most kellene megveregetni a vállát, mivel bevallja, hogy ő, mint besenyő, egy barbár örökös, legalábbis keresztény mércével, és ez azért nem akármilyen, főleg annak, aki kereszténynek tartja magát. Egy besenyőnek az üdvtörténet? Röhögök magamban, és csaknem kirobban belőlem most már tényleg a röhögés.

Azért, vigaszomra, ha ez vigasz, a tanár torz viselkedése még mindig nem tűnt hivatalosnak, szerencsére, mert a mi viszonyunk, ez már kiderült, csupán a hivatalosban lehet választóvonal nélküli.

Legalább két kérdés merült fel bennem. Először is az, hogy mitől keresztény egy ilyen besenyő? Aztán az, hogy mit csináljak, buzdítam talán a Nietzsche-féle jobb anyagcserére, vagy bontakoztassam ki hangosan az ízlésemet?

Nietzsche persze sem besenyőnek, sem kereszténynek nem tartja magát, a keresztényt megveti, tudjuk, a keresztény kultúrkört, azt dekadensnek bélyegzi. Inkább tartaná magát, gondolom, besenyőnek, ha kiderülne számára, hogy egy besenyő ereiben „egy csepp rossz... vér sem csörgedezik”, ahogy övében sem, mint erre akkurátusan kitér. Hát mit mondjak, ha nem is nagyon, de azért irigylem a jó vééréért.

Kínban érzem magam, és hogy legyőzzem kínomat, megint regélni kezdek fiamról a tanárnak, elregélem, hogy fiam a megtartó erőm, izgulok is, mi lesz belőle, ha felnőtt, és éli majd a maga életét, akkor nekem is élnem kell, párommal együtt, a magunkét teljesen, fel kell nőnünk másodszor is, nem tudom, sikerül-e, hiszen nem kis feladat. Ha nincs igaza fiamnak velem szemben, regélem, akkor nyomban elfogadom véleményét, ha igaza van, akkor azért ellenállok, ezt jól tudja, én meg csodálkozom, hogyan képes egy tizenhét éves ilyen magától értetődően átlátni az apján, holott gyakran úgy tesz, mintha nem is érdekelném, ám egyszer csak hopp, elhint valamit rólam, amire még nem tudtam rájönni magammal kapcsolatban.

A tanár udvariasan végighallgat, még bólogat is. Van erre egy jó

magyar szó, amit utálok, de most kénytelen vagyok idebiggyeszteni: sumákol.

Pedzeni kezdem most már nyíltabban, de még virágnyelven, vajon fiam rossz fát tett-e a tűzre. Hiába, a tanár nem akarja érteni, s végtelen tárgyilagosságot mutatva, van negatív tárgyilagosság is persze, viszonyul problémáimhoz. Elmagyarázza, kicsit szánakozva rajtam, hogy az ő óráin figyelni, dolgozni kell, helytelenre, oda nem valóra nincs lehetőségük a diákoknak. Fiam sem csinálhat semmi olyat, nyugtat meg, ami az ő ellenére volna, mert az eleve, ismétli és hangsúlyozza, elképzelhetetlen, sőt az is kizárt, hogy ő elfogult lenne egyetlen diákjával is akár, nem juthat el addig, s ezt nem a saját gyarló belátására bízta, hanem a módszerére, amely eddig még nem hagyta cserben. Húha, futott át rajtam, a gyarló szót használta saját magára, húha.

Lehangolódom még inkább, de sikerül úgy tennem, bár nehezemre esik, mintha csak a tárgyilagosságot venném át. Jól is jön most nekem, ha átvehetem, mert ellentétben az udvariassággal és a könnyel, a *tárgyilagosság út a nyílt felé*. Tehát felhozom, tárgyilagosan, fiam fél a tanár úrtól, körülbelül így fűzöm a szót. Hozzá kell tennem, mindez a hivatalos felszínen történik, amit a tanár és az én szülői mivoltom még mindig szentesít.

A tanár hirtelen felugrik, és kijelenti, a fiam *nagy demokrata*, abban tetszeleg, sőt *szabados valaki*, s ezzel a légkört rontja az osztályban. Elnevetem magam, önkéntelenül.

Megmerevedik a tanár, szúrósan tekint rám, felugrik, és megjegyzi, hogy az én röhögésem, tipikusan keresztényietlen, szabados röhögés, van kitől tanulnia fiamnak, igen, ezt mondja, s visszaereszkedik székére.

Most én ugrok fel, azonban rögtön visszaülök, úgy téve, mintha mi se történt volna, de azért azt kijelentem, hogy *jómagam még inkább úgy mond szabados valaki vagyok*, mint a fiam, különben is tölem vette át az úgy mond szabadoságot, így nevelem.

Ez egy kis közbjáték, melyet aztán mindketten el akarunk felejteni. Azért akarjuk elfelejteni, mert őszinte volt, nyílt volt, és nem volt hivatalos. Vissza szeretnénk menekülni a hivatalosba, a rejtettbe és a hazugba. Nagy rutinunk van ebben nekünk, magyaroknak.

Torz helyzet és egyre torzabb. Szép kis magyar torz helyzet.

Próbálom mentegetni magamban a tanárt, bizonyára mások megbélyegzésére hajlamosító génállományt örökölt, szegény, s ha így van, akkor sajnálni kell. De nem tudom sajnálni, csúnyákat gondolok róla. „Arra sem méltatom, hogy kocsisommá fogadjam”, ugye ez is Nietzsche, csak ő a porosz királyra mondta, hát ilyen egy örült őszintesége, és

ez is, mint sok minden más, igen nagy különbség Nietzsche és köztem, mert én csak erre a tanárra mondanám.

Megint fiamról kezdek regélni, regélem, hogy egyenrangúnak tekintem magammal őt minden időben, akkor is, mikor pelenkáztam, sőt inkább akkor, mint most, mikoron már közeleg az érettségihez, s ezzel, belépve kezdeti felnőttiségébe, felszabadít a magam szülői önhittsége alól, vagyis tehermentesít. Nem vagyok azért fiammal mindig olyan nagy harmóniában, érdes lesznek kicsit vele, ha mondjuk elképzeléseimet nem váltja valóra, regélem, sőt kiborulok, ilyenkor persze megszán, s eléri, szégyelljem el magam azért én is.

A tanár közönyösen hallgatja, megnyugodva, mert tudja, megint azon a terepen, a hivatalosban mozgunk, ahol ő az úr.

Ezt látva, hirtelen bedobom a törölközőt, és kitálalok, azt hiszem, eléggé oktalan nyíltsággal. Megmondom neki, hogy a fiamhoz másként viszonyul, negatív értelemben, mint a többi tanítványához, s nem tudjuk az okát. Igen, ehhez, hogy nem tudom az okot, ragaszkodom, mert hiszen hivatalosan tényleg nem tudom, persze nem hivatalosan ezekben a percekben tudtam meg, de az azért még mindig nem hivatalos, ugye. Önvédelemből mindenképpen a hivatalos, tehát a felszíni okot keresem. Ilyen értelemben nyílt vagyok, pontosabban korlátozottan és felszínesen vagyok nyílt, de ez is valami. A tanár nem jön zavarba, miért is jönné, hiszen továbbra is az ő terepén mozgunk. Viszont, érdekes, *tanácstalan* lesz, és, megtartva udvariasságát, közönyét, tárgyilagosságát, kifejti, szépen halad pedig fiammal, mert fiam *most már nem röhög* az óráján.

Szóval a röhögéssel volt baja ennek, nyugtázom, ennyi hivatalos nyíltságot sikerült kicsikarnom belőle, s röhögnöm kéne, ha röhejes kedvemben volnék.

A tanár, érdekes, egyre tanácstalanabbul mered rám, igen, mered, s ettől a kőbe vésett meredéstől, mert az kőbe van vésve, meghátrálok, igen, vissza a rejtett felé, hogy védve legyek, s főleg fiam legyen védve, hiszen még mindig kedvezőbb, ha fiamat rejtetten és nem nyíltan különbözteti meg ez a tanár. Visszakoandom, mosolygok, legyintek, hát persze, dünnyögöm, röhögött az a beste, ejnye, s beletaszítom magam én is a tanácstalanságba, követve a tanárt, lássa, jó tanítvány vagyok még apaként is, s ismét a cserebogár halhatatlanságánál tartunk, miközben megnyugtatóan próbálom érzékeltetni: csukott szemmel látok legjobban.

Egyre magyarosabb a helyzet, mert egyre hamisabb, egyre torzabb. Annyira tanácstalanságot játszunk, hogy az már a magyar tanácstalanságok történetében is kirívó.

Már-már elköszönnék nagy tanácsstalanságomban, mikor a tanár hirtelen felugrik, hozzám hajol, és az arcomba, egyenesen az arcomba sziszegi, gyűlölettől sercegeve sziszegi, mondhatom gyűlölettől, hogy egy ilyen diák, mint a fiam, aki az undorító szabadosság égisze alatt van nevelve, és egy olyan ember, mint ő, aki a rend, a szorgosság és a mértékletesség eszményének híve, hát köztük, közte és fiam között, vegyem tudomásul, *választóvonal húzódik egyszer és mindenkorra*. Majd leül, és, mintha nem mondott volna semmit, egyből vedlik is vissza az előbbi tanácsstalanságába.

Hányadik választóvonal is ez? És ez a legújabb vajon hivatalos vagy nem hivatalos? Felcserélődtek most már, vagy csak keverednek? Esetleg a nem hivatalos kapott most már nyíltan szót? Talán a nem hivatalos lett a hivatalos?

Szépen és magyarosan összekuszálódott minden.

Ez egy bálványimádó, gondolom dühödten, bálványimádó, mert amit imád, azt bálványnak gondolja. „Bálványokat ledönteni... mesterségembe illő feladat”, írja Nietzsche. Miért ne lehetne nekem is a feladatom?

Hiszen a tanár megbélyegez bennünket. Számára a bélyeg, az ő kifejezésével, a *szabados valaki*, és az neki nem besenyő vagyis nem magyar, sőt az az európai kultúra hibás útja, és igen távol áll a keresztény erkölcstől. Előítéletek szépecskén a köbön. Ám tudjuk az *Ecce Homó*ból, hogy „az előítéletek a *zsigerekből* (a kiemelés tőlem) származnak”. Így lesz a besenyő-magyar, az európai, a keresztény a tanár fejében *azzá, ami nem az*, a zsigerek révén.

Bizony, a zsigereknek igen nagy szerepük van a magyar véleményalkotásban. Nálunk az eszmények sűrűn származnak zsigerekből.

„Kesztyűt húzok, mielőtt hozzájuk nyúlnék”, mármint az általa elítélt eszményekhez, és azok megtestesítőihez, írja Nietzsche.

Sajnáltam ott akkor, hogy a tanár fogadóórájára nem húztam kesztyűt, hiányában nem nyúlhattam a tanárhoz, kifejezve kritikámat.

Szegény megőrült Nietzsche, micsoda igazságokat mondott örületében; ha nem örült volna meg, ezeket nem is mondta volna. De hát mi is az örület? Foucault szerint „egyszer talán eljön a nap... amikor a neurózisok társadalmunk konstitutív formái lesznek, nem pedig rendellenességek”. És megkérdezi: „Miért helyezte határain kívül a nyugati kultúra azt, amiben olyan jól felismerhette volna önmagát...?” És még fokozza az örület iránti rokonszenvét Foucault, amikor azt írja: „Ma viszont... csodálkozva látjuk, hogy... két beszédmód, az örületé és az irodalomé milyen közel áll egymáshoz.”

HÁROM

A NAGYVÁROSI CIVILIZÁCIÓ ÉS A ZAJSZENNY KULTÚRÁJA

Budapest különleges város, nélküle, állítani merem, nem létezne az a Magyarország, amely létezik. És Magyarország is különleges ország, ugyanis van egy olyan fővárosa, amely köldökszínórként kapcsolja a világhoz, amely felettes énje és tudattalanja egyaránt, jelképe is az országnak, miközben egyáltalán nem azonosítható vele; Magyarország nem Budapest, és Budapest nem Magyarország. Mégis diskurzust folytatni az országról fővárosa nélkül lehetetlen, de nem lehetetlen Berlin nélkül Németországról. Budapest az ereje, a húzóereje az országnak, hiányában, megkockáztatom, az ország sokkal jelentéktelenebb volna.

Felmérték ezt mások szépen, fővárosunk ellenfelei mindenképpen, hiszen a huszadik század vérontásaiban Budapest mindig áldozattá lett, mint célpont, mint megsemmisítésre ítélt, le is rombolták többször, gondolták, akkor az országot is lerombolják, így aztán már a többi magyar város lerombolására nem is kell energiát fordítani.

A lakhatóság feltámasztása

És mindig, minduntalan, ismét, megint *újjáépítették*. Annak, amit újjáépítenek, vagyis amit feltámasztanak romjaiból, *ugyanúgy, mint volt*, okának kell lenni.

Amit újjáépítenek, gondoljuk csak meg, az bizonyítja érdemességét a lakhatásra, *lakhatónak* ítéltetett tehát ez a város. Feltámasztották hát ismét minduntalan: a középkori barokk várnegyed; a tizenkilencedik századból származó, eklektikába oltott neoreneszánsz Andrassy utat; az eklektikusnak is eklektikus Nagykörut; meg a klasszicizmust is, a szecessziót is, a funkcionalizmust is képviselő tágabb pesti belterület; és ugyancsak az eklektikát, meg a Bauhaust, és még néhány modern és kevésbé modern stíluskeveréket, például a mórt is bemutató Rákóczi utat, a közelebbi meg távolabbi környékével együtt. Nem is szólva

az emblemikus Duna-hidakról. Újjáépítették a Lipótvárost, amely a huszadik század elejének összes európai építészeti stílusát felmutatja, s ha Budapest, illetve inkább csak Pest jelenik meg lelki szemeim előtt, akkor okvetlenül a Lipótváros öltözkéiben, nekem ez Budapest, ez, amely a hajdani polgári világ stílárís városépítészeti mintáját testesíti meg. Ez a világ persze különben nem volt fenéig tejföl mindenkinek, aki nem volt polgár, annak egyáltalán nem. De a munkásfellegvárnak titulált ipartelepek egy részét is újjáépítették, például Csepelen.

Tehát, ismétlem, ugyanúgy ugyanazt varázsolták újjá, mert bár lehet, hogy naivan gondolom, de érdemes volt, vagy egyedül járható útnak vélték, vagy ez bizonyult Budapestnek, vagy nem is lehetett volna másképpen elképzelni, vagy... És abbahagyom, mert a továbbiakban csak tautológiákba tévedhetnék. Még annyit: mindenestre a *lakhatóságot* akarták, gondolom, újból és újból feltámasztani. Mert újjáépíteni egészen más, mint felépíteni.

A helyzet, gyönyörű szó, de használnom kell, szóval a helyzet azért bonyolultabb, mert amit hajdan újjáépítettünk, az azért nem biztos, hogy még manapság is tüntet lakhatóságával, használhatóságával, egyszerűen, mert radikálisan *megváltozott a környezete*, hogy csak kettőt mondjak, nevezetesen *a levegőt*, nemcsak mint az atmoszféra legalsó rétegét, hanem mint beszippantható matéria állapotát tekintve, és *a zajt*, amely szerintem manapság ugyanolyan súlyos szennyezéssel látja el a fővárost, ha nem súlyosabbal, mint a kipufogógázok. Ezért aztán ami valamikor lakható volt, ma kevésbé az, az értékes épületek és lakások értéktelen környezetben találták magukat, s ez bizony egy szegény ország számára felér egy nem is olyan kis földrengéssel.

Neurózisaink oka

Manapság egyre több ártalommal, felsorolni is nehéz, kell *dacolnunk* Budapesten, ha lakni akarjuk. Dacolunk? Igen, dacolunk, legfeljebb asztmát kapunk, tüdőrákot, megsüketülünk, s próbáljuk takargatni, ha még sikerül, neurózisainkat. Tehetünk mást? És neurózisaink sokkal inkább a zajtól, mondjuk ki, a *zajszennytől* származnak, mint bármi mástól, legfeljebb nem tudunk róla. Retorika?

Nem szeretnék a retorikus kérdések, sőt válaszok számomra otthon-talan világába tévedni, a retorikusság különben is idegen Budapesttől, inkább a hús-vér valóság jellemzi, ezt találta, ezt vette észre, ezt a materiális légkört és hangot Bohumil Hrabal, a cseh író, aki a kilencvenes

években ide látogatván a következőket fogalmazta: „A macskáimra gondolok itt Budapesten... Kibírnák-e ezt a kap-szoc. nagyüzem zaját, amely remegésre készíti a szemhéjamat... Kafkai zaj... hát az a Franz, az nem bírná ki... Te Deum laudamus...” Rátapintott Budapest jelenlegi lényegére, zaj, zaj, zaj. Ezernyi lehetőség a zajra. Igen, bizony, ezernyi, és még több, tudjuk, élünk vele, s majdnem belehalunk. Fővárosunk, meggyőződéseim, a zajszeny viszontagságos és szomorú fővárosa.

Belegyökerezve a térbe

Negyven évvel ezelőtt a zaj számomra nem létezett, például a Terézvárosban, ahol a szüleimmel az ötvenes évek végén és a hatvanas évtizedben, közel az Andrássy úthoz, laktam, a Csengery utcában. Nem is olyan régen ébredtem csak rá, s meglepődéssel vettem tudomásul, hogy akkoriban mintha nem is lett volna zaj azon a környéken. Azok a decens utcák! Az az urbánus tér, az ottani, nem bizonyult zajosnak, pedig nem volt *üres* egyáltalán. Majd még emlegetni fogom az üres teret. Mondhatom, *betöltött a komfortérzés*, holott egy ideig a pincében gyújtóst hasogattam, begyújtani a kályhákba, szemet cipeltem fel, bár cserépkályhába, s meleg víz sem folyt csak úgy a csapból. A fene tudja, hogyan fejezzem ki, miben gyökerezett ez a komfortérzésem, talán úgy mondhatnám, hogy *pozitív pszichoterápiás* hatást tett rám többnyire minden, amit ott, abban a közelebbi és távolabbi városrészben az *érzékszerveimmel* felfoghattam. Lehet, hogy túlzok, de a fülemnek jól jöttek a viszonylag vastag falak, meg nyilván a ház anyaga, amely inkább tompította, mint erősítette a zajt, meg a nem túl sok lakó s a még gyér utcai autóforgalom, nemkülönben a kor azon illedelmes szokása, miszerint inkább halkabbak vagyunk, mint hangosabbak, szóval *nem batolt be illetéktelen zaj* hozzánk, s itt az illetéktelen a fontos. Miközben egy világváros közepén éltem, persze nem a földrajzi vagy mértani közepén, de hát ez a „közép” szavacska, ennek tudata, rendkívül vonzó és komfortosnak számított nekem. Élveztem, hogy a valamifajta görög oszlopfőket utánzó cirádákkal ékes erkélyünkről láthatom ennek a nagyvárosnak egyik fő tengelyét, ha csak kis részletét is, a presztízszel bíró Sugárutat, az Andrássy út első neve az öt közül, mert öt volt neki, így mindenképpen a város tengelyén érezhettem magam. Lehet, hogy felnagyítom, de a szemem bírta a lakásunk majdnem szecessziósra faragott, nagy szárnyas ajtóit és ablakkereteit és párkányait, s lehet,

hoggy torzítok, de a térérzésem kedvtelve fogadta be a viszonylag tágas és magas szobákat, legalábbis *nem éreztem magam korlátok közé szorítva* abban a lakástérben, még ha az optimálisnál többen is éltünk benne. Egyre inkább arra emlékszem mostanában, ahogy telik-múlik az idő, persze a megszépítő messzeség, hát igen, milyen jó érzések töltöttek el, ha lementem az utcára, általában gyalog jártam és nézelődtem, holott a kisujjamban volt errefelé minden, mégsem untam meg a szemlélődést. Mondhatnám, *belé voltam gyökerezve ebbe a térbe*, nem is tekinthettem másnak, mint a sajátomnak. Boldog korszak, meglepődöm, hogy így leírtam, hiszen nem volt az boldog egyáltalán, ugyanakkor nekem boldog volt, mert most már tudom, milyen boldogság nem kiszolgáltatva lenni a tömegközlekedésnek, meg az autóközlekedésnek, a közlekedés önkényének, sem nappal, sem éjjel annyira, és itt az *annyira* a hangsúly. És micsoda boldogság, egyenesen mennyei, nem kiszolgáltatva lenni a zajnak. Mindent megtalálhattam a közelben, amire szükségem volt, vagyis amit az életmódom igényelt. S most felhúzhatná bárki a szemöldökét, hogyan is van ez, szükségletkielégítésről beszélni ilyen felhőtlenül *a hiány* időszakában? Rádásul azt merem állítani, hogy *akkor* is, vagyis a diktatúrában is lakhatónak tudtam és éreztem, ha csak azt a városrészt is, s ha csupán első személyben is. De éppen ez az érdekes, mindjárt kiteérek majd erre. Meg aztán ugye: juvenventus, mondják. Szóval, haladtam az utcán, a körúton, a sugárúton, errefelé, arrafelé, mindegy, voltak *helyeim*, sétahelyek, eszpresszóhelyek, szórakozóhelyek, sarokhelyek, üzlethelyek, kirakathelyek, randevúhelyek, ahová szívesen jártam, ahol ismertek engem, én is ismertem másokat, vagy ha nem, akkor megismerkedtünk. Enyém volt ez a város, igen, egyre inkább így érzem most, hogy akkoriban enyém volt a városnak az a része mindenképpen, bár akkor nem voltam a tudatában, úgy látszik, előjött a tudattalanomból. Egyszerű ez, jó pszichoterapikus hatások értek abban a térben, hozzáteszem, bármilyen meglepően is hangzik, *védettnek éreztem magam ott*, még a hatalommal, sőt még a zajjal szemben is. Mert *a lakhatóság védettsé*g szerintem.

De hogyan is lehettem volna én, vagy bárki, védett egy diktatúrában? Kérdezném, betévedve ismét a retorikába. Hát éppen hogy a diktatúrával szemben védett meg, úgy éreztem, no nem egészen mindenestől, azt azért nem, de valamennyire megvédett, az a terézvárosi miliő, hiszen egyáltalán nem illett a kommunista hatalomhoz, azt kontrázta, sőt rekontrázta. Mint magyarázzam? Szóval annak a környezetnek a stílusa, mentalitása ellentmondott a létező szocializmus stílusának, mentalitásának. Az a tér, egy klasszikusnak mondható polgári

tér, az a látvány, az a modor, az a habitus, mondhatnám *identitásnak* is, tagadta, enyhén szólva, a diktatúra habitusát, identitását. Röviden, az a mikrokörnyezet, úgy éreztem, óv a makrokörnyezettől. Annak a városrésznek és helyeinek identitása, illenék már önazonosságot mondani, egyenlőnek látszott az én önazonosságommal, persze csak bizonyos értelemben, városlakói minőségemben, s ez adott nekem védettséget egy másfajta, errefelé idegennek tetsző önazonossággal, a hataloméval szemben, s ez persze nagyban növelte komfortérzésemet. Meg aztán más korszakot írtunk, a város, általában a városok boldogabb, kevesebb idegesítő mozzanattal teli és zajtalanabb korszakát, és, ne felejtjük, akkor még húsz év sem telt el, ami nem is olyan hosszú idő, a kommunista puccs óta.

Amikor elköltöztem a Terézvárosból, már nem bántam. Csak annyit: megváltozott a Terézváros önazonossága, a szaporodó diktatúrák évek kezdték megtenni hatásukat. *Azt* a régi Terézvárost *még* érdemes volt újjáépíteni, *ezt már*, némely építészeti értékes részétől eltekintve, bár félve mondom ki, és csak a magam szempontjából, nem lenne érdemes, vagyis ugyanazt ugyanúgy nem. Ha arra járok, csak a romlást érzékelem, a leromlását annak, amit valaha szerettem, identitásának megváltozását, a lakosság kicserélődött, és ez rányomta bélyegét, így aztán az a városrész már nem az enyém.

A város mint szellemi erődtény

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy a *városrombolások* a történelem során folyamatosan és állandóan zajlottak és zajlanak.

Vannak elméletek, amelyek egyenesen azt állítják, hogy a háborúk a város ellen irányulnak, sőt, hogy *a város egyenlő háború*, ezt szokta mondogatni a francia urbanista és filozófus Paul Virilio, szerinte a város egyfajta akadálnak tekintetik, amit be kell venni, le kell rombolni. Ugyanakkor a város a háború kiindulópontja is, s ezt nem kell ám rögtön elvetnünk, bármennyire túlzásnak érezzük, elvégre paradoxon. Elsősorban nem is a város fizikai valóját támadja az ellenség, inkább a metaforáit, hiszen egy város bonyolult jelrendszer, amelyet csak a lakói sajátítanak el maradéktalanul, azok sem mind, s az ellenfél éppen azért lesz ellenség és azért támad, hogy a jelrendszert, amelyet nem bír elviselni, és nem tartja a sajátjának, lerombolja. A határaink mentén nemrég dúló délszláv polgárháború is részben erről szólt, a bizánci katolikus szerbek le szeretnék volna rombolni a római kato-

likus horvátok városainak jelrendszerét, kirívó példa erre a gyönyörű Dubrovnik, de inkább mint Raguzza, amelynek identitása ráadásul még „rómaibb”, mert olasz, pontosabban velencei származék.

A város elsősorban szellemi erődítményként akadály, s mennyi és mennyi szellemi erődítményt romboltak le már az üdvtörténetben is, például Jerikót, Babilont; a mitológiában is, Tróját; és persze a történelemben, Karthágót, Jeruzsálemet, a mennyei Rómát, az örököt, és a mi életünkben is, Leningrádot és Berlint, Varsót és Drezdát, Guernicát és Hirosimát, Lidicét, Kisinyovot, Szarajevót, Vukovárt, Kabult. Budapestet se felejtjük ki, annyira más volt ez a város lerombolása idején, 1944-ben, bár már le volt rombolva szellemileg, de még így is másnak tűnt, mint a bolsevik Krásznájá Ármijá, és másnak, mint a náci Wehrmacht, és ha nem is teljesen másnak, mint a nyilas brigantik, de azért mégis másnak, hát több ilyen „más” között beteljesedett a sorsa.

Vannak eszmefuttatások, amelyek szerint a város, elsősorban a nagyváros nélkül nem törtek volna ki forradalmak, ellenforradalmak, lázadások, polgárháborúk, bizony ez fából vaskarikának tűnik nekem, de azért nem is akarom elvetni, tudniillik a város, a történelem tanúsága szerint, könnyen vesz magára különös, a közértékrendtől és a hatalomtól eltérő identitást, tehát másfajta szellemiséget, erkölcsöt, nyelvet, stílust, ízlést satöbbi, ezért aztán, ha másképp nem lehet megfosztani ettől a hatalom és az ellenség számára idegennek bélyegzett önazonosságától, másságától, főleg, ha ez lázadó vagy forradalmi jellegű, megint csak lerombolják. És lerombolták Budapestet ismét, tizenkét éven belül már másodszor a szovjetek 1956-ban, a magyar kommunisták közreműködésével, holott különben a harci helyzet és az erőfölény az ellenszegülésre fizikailag alig képes maroknyi forradalmárral szemben nem igazán indokolta. De indokolta, úgy látszik, az a jel- és jelképrendszer, mind szovjet- és kommunistaellenes, amely azokban a hetekben beléivódott a városba, ha másképp nem, metaforikusan biztosan, pedig a metaforát rombolással kiirtani alig lehet.

Természetesen a várost, elsősorban a nagyvárost a mindenkori hatalom a magáénak akarja tudni, és mindenáron, persze ha a város önazonosság – rendszere harmonizál a hatalomával, akkor szeretettel van övezve, viszont ha nem, akkor gyűlölettel. Magyarországon természetesen Budapest volt a célpont, Horthyék például, mint közhelyszerűen tudjuk, a bűnös jelzővel illették, és vidékiesíteni szerették volna, felfrissíteni „romlatlan vérrrel”; Rákosiék meg külvárosiasították volna, mondván, elég volt a belváros „öntudatlan” eszpresszólovagjai-

ból, jöjjenek a külvárosi „öntudatos proletárok”; Kádárék újlakótelepesítettek, és ezeket a paneltelepeket, az arra „érdemeseknek” építve értékkel, a régi, patinás negyedeket meg értéktelenséggel igyekeztek, a gyakorlatban szép eredménnyel is, felruházni. Milyen érdekes és tanulságos, hogy a magyar világvárost egyetlen hatalom sem szerette a huszadik században. Talán a budapestieket túlságosan is független állampolgárnak és kevésbé alattvalónak tartották?

Negatív pszichoterapikus hatás

Alattvaló vagy állampolgár, mi vagyok én, merült fel bennem önkéntelenül, mikor a Rákóczi úton, az Erzsébetvárosban laktam első feleségemmel és az ő családjával, amivel hol megbékéltem, hol nem. Megbékéltem, ha állampolgárnak játszhattam ki magam, például a nyilvános tereken, mint vásárló, mint ügyfél, mint vendég, ennyi „állampolgárság” még a pártállamban is kijárt, és megbokrosodtam, ha alattvalónak néztek a hivatalokban, a rendőrségen stb., és ha a házban is, pontosabban, ha úgy tekintett a többi lakó, mint saját magát, alattvalónak, ugyanis a fordulat éve után tényleg alattvalókat telepítettek a házba, vagyis kádereket költöztettek oda. El tudtam képzelni, talán egykor teljesen megbékélten éldegéltem volna itt, a tizenkilencedik század végén, talán a huszadik harmadáig is, amikor emblematisztikus útja volt Budapestnek a Rákóczi, a korábbi kevésbé zsúfolt, kevésbé piszkos, kevésbé hangos, zajos és hektikus állapotában, akkor, amikor ez az út az állampolgáré, legalábbis halvány mentalitásában, lehetett. Mire odaköltöztem, merem állítani, már elszlömösödött, a szememben mindenképpen, identitása, mentalitása is inkább egy szlómé lett, zajgó, átláthatatlan forgalmú, koszlott épületekkel teli sugárúttá vált, áttételesen az alattvaló lelkiségét hordozta, s ez mára beteljesülni látszik.

Ha kinéztem az ablakon, és szemembe ötlött a tömeg, a villamosok, buszok, autók, a forgatag, zaklatott lettem ettől a látványtól, amely igen zavarosnak mutatkozott, egyrészt a túlburjánzó forgalom végtelensége, másrészt a látkép bántó összevisszasága miatt. Úgy éreztem, mintha a város fortyogó vulkánján, milyen közkeletű kép, ugye, laknék, amely rögtön kitör és elpusztít. Be voltam szorítva, mintha nem lett volna távlatom, holott szép kilátás nyílt a szobánkból, igen, illetve dehogy szép, inkább izgalmas, hiszen egy vulkán tetejéről szemlélni a túlburjánzó látványt nem akármilyen. És mégis, mintha nem kaptam

volna fényt, pedig a nap, ha kisütött, beborított, de én akkor is fényteleniséget éreztem. Ha belém zúgott a kinti zaj, az bizony zavart és a fülemben is maradt. Ebből is látszik, komfortérzésem sokat csökkent a terézvárosihoz képest, már az a körfolyosó is lehangolt, ahonnan nyílt a lakásunk. Ha meg kiléptem az utcára, elfogott a feszültség, megérintett a negatív pszichoterapikus hatás a zűrzavaros, kaotikus forgalom közvetlen érintésétől. S hiába kerestem helyeket ezen a környéken, csalódnom kellett, nem éreztem jól magam sehol, az üzleteiben sem, a sarkain sem; azért nem akarom elfelejteni az egyetlen, amit szerettem errefelé, a Hungária kávéházat.

Ebbe az erzsébetvárosi térbe, amely nemcsak fizikailag, hanem szellemileg és lelkileg is lerobbant, nem tudtam belegyökerezni, pontosabban úgy voltam, mint a mániás depressziós, aki egyszer magába roskad, máskor kivirul, hát nekem is voltak ilyen kivirulásaim, ha éppen azt képzeltem, hogy én itt, ezen a helyen egy világváros ütőerén, állítólag a Rákóczi út valóban ütőér volt, tartom a kezem. Több biztonságra vágytam azonban, mint amit nyújtani tudott, mintha nem védett volna eléggé. Hogyan is érezhettem volna magam védettnek, hiszen azt tapasztaltam, hogy a hatalom a maga képére formálta ezt a környezetet, vagyis hagyta elszürkülni, leromlani, elsivárosodni. A lakást megcsonkította, leválasztotta, tehát összenyomta a teret, és megfosztotta minden olyan jeltől, az eredeti díszítésektől, ami a múltjára utalhatott volna, s ami lakályosabbá tehetné volna. Ez a mikrokörnyezet harmonizálva a makrokörnyezettel, ez a zajgó, felbomló, leromlott tér nemhogy megvédett volna, de kiszolgáltatott a hatalomnak, legalábbis így éreztem, ha sokszor nem is tudatosan, de tudat alatt biztosan, ám lehet, hogy túlzok, túlfeszítem, de mindenképpen a létező szocializmus érintését éreztem itt magamon.

Furcsa, de az a roppant zaj, ami ott ért, csupán csak zavart, egyáltalán nem borultam ki miatta. Még nem tudatosodott bennem a zaj, az állandó zaj, az elviselhetetlen zaj. Azonban belém ivódott, és egyszer csak, évek múlva kitört belőlem. Az a tudatosodás borzalmasnak bizonyult, majd erről még beszélni fogok eleget.

Ha a Terézváros régi identitását még akkor csak részben rombolták le, az Erzsébetvárosét, valaha a város értékes részéét, már teljesen. De nem szeretnék igazságtalan lenni, más korszak köt a Terézvároshoz, mint az Erzsébetvároshoz, s a korszakok különbsége nyomot hagy, kemény nyomot a városon. Ha most, ebben a legújabb korszakban átfutok a Rákóczi úton, mert mindig csak átfutok rajta, kocsival, esetleg busszal, nyugtázom, már teljesen lakhatatlan. Hogy egy mikrokörnye-

zet leromlási folyamata megálljon, ahhoz nem elegendő önmagában a makrokörnyezet politikai szempontú változása, a nemrégiben bekövetkezett államrendváltás.

Az építés mint rombolás

Íme, látható, nem szünetel a városrombolás a háborúktól, forradalmaktól mentes időszakokban sem, hiszen rombolásnak könyvelhetem el a szlömösödést is, és rombolásnak kell felfognom *az olyan tervezést*, amely éppenséggel, akár a tervezők saját meggyőződése ellenére is, engedve a felülről irányított parancsoknak, kimondva-kimondatlanul, úgy suba alatt, szükségtelen identitásváltozást céloz. Csak egy közkeletű példa: a megsemmisített patinás Óbuda és a helyébe teremtetten panellakótelep. Persze kismiska ez az erdélyi településrombolásokhoz képest, melyek burkolt célja volt eltüntetni végre a magyar települések eredetére utaló jelkép- és jelrendszert; és kismiska a régi Moszkva lerombolásához képest, meg Kelet-Berlin panelesítéséhez képest; de ezekkel mégis rokon valahogy, azok puha változata, mert amilyen a diktatúra, olyan a városrombolás. Ismételnem kell, hogy a hatalom szeret lerombolni minden olyan városidentitást, bevetve a saját intenciói szerinti tervezést is, amely nem egyezik az övével, szeret *idegennek* bélyegezni, így aztán az ilyen város, mint Budapest is, mindenfajta hatalom és kormányzat számára feltörendő kemény diónak bizonyult. Csupán a pluralista hatalom, amely a kanonizált világvárosok csoportját egyedül pártolja és élteni, kivétel bizonyos mértékig, mivel többfajta identitást ismer el, de mégsem annyit, amennyi létezik, és amennyit mondjuk egy metropolisz képvisel.

No és a haladás, az úgynevezett haladás, mint szemléletmód és világnézet, igencsak motivált különböző városrombolásokat, nyomos okkal és ok nélkül, de a haladásban való hit, ágas-bogas hitrendszer ez, a városok szerencséjére is, egyre jobban tovaröppen. A haladás égiszének örve alatt az utóbbi néhány évtizedben *az építés is rombolásnak tűnik*, mert *totalizálásként* hat, másképpen kifejezve, erőszakként, hiszen minden olyan beavatkozás, mint például ami azzal a rengeteg belvárosi, körúti, sugárúti portál bántó, a ház stílusát megbontó „modernizáló” átalakításával történt, erőszakként. Az erőszakként *telítő*, vagyis továbbvihetetlen, tulajdonképpen szakítás a régi és a leendő harmóniákkal, ahogy a pesti Duna-korzó új, a város látképét bosszantóan megbontó szállodái is, mivel azok szakítást jelentenek a budapesti *folytonosság*

építészeti grammatikájával. Másképp kifejezve, ami *nem illeszkedik* múlthoz és jövőhöz, az *folytathatatlan*, mint az eklektikus díszítőelemek rendszeres elhagyása, amely egész városrészek képét torzította el. S ami folytathatatlan, az szintén egyfajta rombolás.

Folytathatatlan az úgynevezett *alulurbanizáció*, amely a létező szocializmusban őshonos folyamat volt, vagyis ha csak munkaerő minőségében lehetett városi az ember, az ilyen ember az elesettség, a kisemmizettség, a szegénység prototípusa, és lakópolgárként maradnia kellett a városon kívül, ráadásul mivel munkabéréből eleve levonatott a mindent tulajdonló hatalom által az otthonteremtésre vonatkozó összeg, ez az olcsó munkaerő egyik kritériuma, viszont mégsem otthonteremtésre költetett el, akkor a munkaerő kénytelen volt, eleve csökkentett jövedelméből, magának lakhatást teremteni, vagyis a legsilányabban, házilagosan, pluszmunkával építeni, zöldmezőn valamifajta otthonpótlékot. El is burjánzottak a Budapest környéki, közművesítetlen óriástelepülések, évekig kutattam itt, hát nem lettem volna képes élni az idekényszerülők sorsát. Aki csak dolgozni járhat a városba, az nem azonosulhat vele, annak kényszer a város, s jaj annak a városnak, ahol túl sokan, és éppen a kárvallottak, csak kényszerűségből fordulnak meg.

De nem jobb a *dezurbanizáció* sem, a jelen, a létező kapitalizmus folyamata, amikor a legpénzesebbeknek, a legképzettebbeknek, a legsikeresebbeknek nem felel már meg a város, mérgező, stresszokozó, ellehetetlenítő, biztonság nélküli, ahol kevés a high-tech lakás, fantasztikus a zajszenny stb., hát elköltöznak a környékre, a zöldbe, erdőbe, természetközelségbe, tó mellé, a hasonló anyagiakkal és életstílussal bíró szomszédság és a személyes ismertség biztonságába, egy bizonyos paradicsomba a lakhatóság tekintetében, a szuper összkomfortérzés elérése érdekében. Már nem azonosulnak a várossal, ahová csak pénzt keresni, ügyeiket intézni vagy szórakozni járnak. Nagy jaj annak a városnak, amelyből a gazdagok kivonulnak.

És ki merné állítani, hogy folytatni lehetne a jövőben a környezethez nem illeszkedő átépítéseket, vagy az oda nem való foghíjbeépítéseket, vagy a lakások barbár megcsonkítását, vagy az üzletek helyére telepített irodákat és egyebeket, vagy folytatni lehetne a hajdanvolt terek nagyvonalú „utcásítását”, vagy a parkok felelőtlen beépítését. S ki merné állítani, hogy szüneteltetni lehetne továbbra is a várostervezést, amely hajdanán létrehozta azt a Budapestet máig meghatározó egységet és képet, mint az Andrásy út, Hősök tere, Városliget, földalatti, sajnos a Belváros felé lezáratlanul. Vagy ki merné állítani, hogy folytatni lehetne a várostervezésnek csúfolt lakótelepesítést, vagy a zöldövezetek

elzöldövezetlenítését azokkal a hevenyészett telekkialakításokkal, hevenyészett utcavonalakkal, hevenyészett éppen divatos presztízsházakkal, melyeknek presztízse pillanatok múlva el fog enyészni. Ki merné állítani, hogy folytatni lehetne az elirodaházásítást, azokkal a taszító, negatív hullámokat gerjesztő, elsivárosító, élettelen mamutépítményekkel. Ki merné állítani, hogy támogatni lehetne az építészeti alkotásoknak nem nevezhető városszéli bevásárlóközpontok térfoglalását, a szó szoros értelmében térfoglalását, ezeket a dobozokét, skatulyákét, amelyeket régen egyszerűen raktároknak neveztek volna. Ki merné állítani, hogy folytatni lehetne a fedett üzleti negyedek szaporítását, amelyek illuzionisztikus közteret hoznak létre, virtuális világot, ahol nincs nap, nincs eső, nincs szél, viszont a halálát okozzák azoknak a régi kereskedelmi negyedeknek, ahol van szél, nap és eső, tehát valódi tér. Ki merné állítani, hogy folytatni lehetne a főútvonalak bódésítását? És ki merné folytatni az elbázárosítást bizonyos utcáknak? Hát, ha nem állunk ellent, bizony folytatják. Nem építünk bérlakásokat? Micsoda szégyen ez! De a legnagyobb szégyen meg a legdrágább szégyen a panelből épített, sokemeletes szalagházakból álló lakótelepeink minősíthetetlen volta, előre borítékolni lehetett hamaros haldoklásukat.

Az önkontroll csődje

Kezdtém észrevenni a hetvenes években, hogy jelen van a zaj, a zaj terjeszkedik. Még, ismétlem, nem zavart, nem idegesített, még távol voltam, hogy fóbiám támadjon tőle, vagy hogy kétségbe essek miatta. Úgy viseltem a zajt, ahogy általában viseljük a megszokott dolgokat, mindennapjaink kísérőjelenségeként.

De azért a zaj, mivel egyre jobban észrevétette magát, egyre hangosabb lett, egyre zavaróbb, egyre elkerülhetetlenebbé kezdett válni, tehát valamiféle kritizálандó ügy lett a szememben, de akkor még képes voltam objektív szemüvegen át nézni, objektív fülön keresztül hallgatni, még csak valamifajta értelmiségi kritika görcsöve alá venni, mint minden más jelenséget, amely felkeltette a berzenkedésemet.

Foglalkoztatott a zaj, mint az illemszabály megsértése, ha például a szomszédban túl hangosan televízióztak, és ha felszólításra sem voltak hajlandók az illetet betartani, de még nem hisztériáztam, még nem keltett szorongást bennem, nem éreztem úgy, mintha kikezdték volna a társadalmi, sőt a személyes integritásomat. Az sem fordult meg a fejemben, hogy az ilyen zajkeltők, nem törődve mások, a magam

jogaival, jogfosztottá tennének. Ha összefutottam a lépcsőházban velük, még nem tartottam attól, hogy esetleg a kötelező illemszabályokat a velem való személyes érintkezésükben sem tartják be.

Az azért felmerült bennem, miért zaklatnak. Van ezeknek önmérsékletük? Miért sértenek meg? Mert megsértenek a túl nagy zajukkal.

Próbáltam válaszolni, és feltételeztem, hogy ezek a zajkeltők nem képesek az önkontrollra, nem tudnak vagy nem akarnak az ösztöneiknek parancsolni, esetleg érzelmi életükben defekt keletkezett. Ám amikor kérésre, figyelmeztetésre sem változtattak magatartásukon, akkor kénytelen voltam azt hinni, hogy ezek megsértik az együttélésből fakadó kötelező lojalitást, az kötelező ugyanis, legalábbis a hagyományos nagyvárosi kultúrában. Kicsinyes rosszakarát munkál bennük, arcátlanok, ellenségesek, gondoltam. De miért? Mi indokolja? Vagy indokolja valami, csak nem tudunk róla? Megtudhatnánk egyáltalán? Valószínűleg nem képesek kontrollálni bizonyos cselekedeteiket. Esetleg másként szocializálódtak, más szokásrendben. Nem mérik fel viselkedésük következményét. És miért nem? Túl elfoglaltak, idegesek, önzők?

Még arra is vetemedtem, hogy azt gondoljam, talán ezek a túl nagy zajkeltők nehezen fejezik ki magukat, s imigyen kompenzálnak. Vagy esetleg valamifajta gesztussal állunk szemben, szimbolikus gesztussal, csak azt nem tudjuk, mit szimbolizál.

Tovább mentem aztán, ahogy egyre terebélyesedett a zaj, s elméleteskedésemben arra jutottam, hogy talán bizarr cselekvésnek vagyunk a szenvedői, talán fel akarja hívni magára a figyelmet az illető, be akar mutatkozni egyszerűen, mert nem tud másképp. De így?

Miért ne, gondoltam, talán éppen közel szeretne kerülni hozzánk, ha meg távolságot akar tartani ő maga és köztünk, teheti, éppen a zajkeltés normaszegésével. Imigyen szeretné gyógyítani a nyilván szociális gátlását, valamifajta zavarodottságát a környezetével szemben. Az is lehet, hogy megveti a szomszédait, megvetését a felfokozott zajával nyilvánítja ki. Még mentegettem is, nem tud felnőni, gyerekesen viselkedik. Mit tegyünk, hát megszállott popzeneélvező, például picinek találja ehhez a lehetőségét, nagyobbat követel magának, zenehallgatása által szeretné kitágítani a személyes terét, amit a szűkös lakások miatt korlátozottnak érez. Arra is gondoltam, a zajkeltés a divat, egy rejtett divat, ez lett a norma, valamifajta ösztönös norma. De ha ez lett, akkor baj van a nagyvárosi civilizációval.

Ide jutottunk volna? Igen, már a hetvenes években ide jutottunk, hiszen az utca, *a kint* zaja óriásira növekedett, és ha az fékezhetetlen és

folyton növekvő, ha a köz zaja ilyen, akkor mit várjunk az állampolgártól, az egyéntől, a *bent* zajától. Pedig a városi, elsősorban a nagyvárosi civilizáció éppen a köz, a *kint* és az *egyén*, a *bent* összehangolásáról szól. Különben meg ez a civilizáció az ösztönök megfékezésének és az érzelmi élet szabályozásának a folyamatoként határozható meg, tulajdonképpen az önkontroll kiépüléseként. Az ilyen, az ösztönök és az érzelmi élet szabályozásán alapuló civilizáció létrejötte szükségszerűnek látszott a városban, hiszen a nagy tömegben való együttélés lehetősége attól függ, hogy az *egyén* hogyan alkalmazkodik a többi *egyén*hez s végül a közösséghez. Össze kell hangolódni, ne zavarjuk a másikat, szabályoznunk kell cselekedeteinket, akkor is, ha emiatt erőfeszítéseket kell tennünk.

Sokan leszögezték, a kölcsönös függések szövevényéből egy sajátos rend származik, amely rend erősebb, mint az őt alkotó egyes emberek akarata. Átszerveződnek az emberi kapcsolatok, viselkedések a városban, s ez változást hoz a pszichikus habitus szerkezetében is. Automatizmusok keletkeznek ennek érdekében, amelyek aztán szokásszerűen kezdenek működni, s egyáltalán nem vezethetők vissza valamifajta eszmére, ésszerűségekre. A nagyvárosi ember így nevelődik, pontosabban valamikor így nevelődött, az önkontroll, a felettes én, a lelkiismeret pszichés gépezete épült belé, figyelembe veszi, illetve vette a saját és mások cselekedeteinek hatását, így lett civilizált.

Vagyis úgy, hogy a fizikai erőszak megvonatott egyéntől, csoporttól, intézménytől és monopolizáltatott, például a rendőrség által, s ez csökkentette a félelmet és a félelemkeltés lehetőségét. Egyre pontosabb, szabályozottabb tényezőknek vettettetett alá az ösztönviselkedés, az érzelmi élet. Számoltunk a jövőbeni következményekkel, nem akarunk konfliktusok között élni. De ennek vége, igen, mintha vége lenne.

Ha együttműködné mindenki mindenkivel, betartva a játékszabályokat, és kínos pontossággal, akkor kirajzolódhatnának erőszakos cselekedetektől mentes terek, amelyek például az áldozattá válás lehetőségét kizárják, hát ez volna a nagyvárosi civilizáció *optimuma*. Túljutottunk az optimumon, ha egyáltalán beszélhetünk optimumról, szóval túl, erre jutottam, úgy a hetvenes években, és Budapesten is túljutottunk, és éppen a növekvő és mindent megzavaró zajkeltés következtében.

Talán az ösztönök és az érzelmi élet szabadon engedése van soron? Bekövetkezett az önszabályozás csődje? A visszafogottság és a megfontoltság a múlté lett? A szenvedélyes kielégülések meggátlása ellentétes folyamatot indított el? Túlságosan sok kényszercselekvés lett az osztályrészünk? Nem alakult ki pozitív élvezetmérleg? Meg vagyunk

gyötörve, ilyen lett a pszichés habitusunk? Talán az a belső kényszer, amelyet a civilizációs optimum eléréséig a nagyvárosi ember önmagára erőltetett, túl intenzívnek, túl egyoldalúnak bizonyult?

Vége a nagyvárosi civilizáció boldog korszakának, vélekedtem így mindenesetre, hanyatlás előtt állunk, és éppen a zaj korlátozatlan növekedése jelzi ezt a tendenciát.

Mintha megváltoztunk volna, mintha a Norbert Elias fémjelezte, sajátosan német szemléletű civilizatorikus folyamattal éppen ellenkező folyamat indult volna el, a *visszacivilizáció*. Mintha az együttélésből származó függőség ellen védekeznénk, mintha az ellenségeskedés tereit újra felépítenénk. Mintha szentül hinnénk, hogy kielégülésünk érdekében jogunk volna a másikat molesztálni. Mintha parttalan, visszafojtott düh törne ki belőlünk, valami ősi, agresszív vágy erőnk megmutatására, a mások erejével való megmérkőzésre, s hogy felülkerekedjünk mindenáron. Mintha az egymással való kommunikációt hatalmi játszmának fognánk fel. Mintha végtelen közlésvágy uralna bennünket, amely az elszigeteltség szubjektív élményét próbálja feloldani. Mindezt Erving Goffman szociálpszichológus a maga amerikaias szemléletével próbálta igazolni. Talán a lelkünk mélyéig antiszociálisak lettünk? Túlorganizált a társadalom, vagy az eltömegesedés jelensége riasztó? A társadalomtudománytól ennyire tellett, de hagyjuk, mindez mára már közhellyé jegecesedett.

Mindenesetre ha egyre gigantikusabb a közlekedés zaja, az építkezések zaja, a maguk szabályozatlanságában, és más rengetegféle, felsorolhatatlan közös zaj, akkor ne várjunk az egyéntől a zajkeltésben önmérsékletet. És akkor hiába lesz a városlakó, mint egyén, bent civilizált, ha a város közterei, kint, egyre inkább civilizálatlanná válnak, és éppen a zaj által. Mintha valami hatalmas *visszhangkamrává* alakult volna Budapest is.

A nagyvárosi civilizáció, úgy láttam, a zajártalom, tulajdonképpen a zajszenyvi tekintetében kezd csődöt mondani.

A zaj megbetegítő fogságában

Hosszabb ideig éltem, a hetvenes évek közepétől a kilencvenes évek közepéig, kezdetben örömmel, majd egyre nagyobb keservvel egy új lakótelepen, Albertfalván, a Latinka Sándor utcában, előzőleg Mohai út volt, mostanság Rátz László utca lett. Azért költöztünk ide, mert félig-meddig való privilegizáltságunkat sutba dobni nem akartuk,

viszont a privilégium presztízst szül, tehát azt gondoltuk, megfogtuk az isten lábát: a lakás új, mindenkinek külön szoba jut, korszerű, mert tapétás, padlószőnyeges, távfűtéses, melegvíz-vezetékes, balkonos, hívóliftes, kaputelefonos, központi tévéantennás, és messze a kibírhatatlanul rossz levegőjű, mérhetetlenül zajos belterülettől stb. Meglehetősen irigyeltek is bennünket, annak ellenére, hogy a telefonvonalat nem hosszabbították meg eddig a peremig, ez ugye peremváros. Hamar ráébredtem azonban, hiába élek összkomfortban, ez legfeljebb csak fizikailag, statisztikai tényyszerűségeiben igaz, mert különben a komfortérzésem bizony meglehetősen hiányos. Az egyformaság, a jellegtelenség látványa, utca nincs, üzlet, kirakat nincs, a tér elfolyó, alakatlan, csúnya lentől is, fentről a balkonról is, *falanszterérzést* hívott elő bennem, és arra bírt, iktassam ki, zárkózzam el ettől az érzékelésemnek káros tértől. Az eredmény a dupla falanszterezés lett, vagyis maga az üresség egyrészt és a tőle való elzárkózás másrészt. Az igen alacsony lakás miatt attól tartottam, egyszer csak klausztrofóbiás leszek, naponta le kellett győznöm ettől az összenyomott lakástértől való viszolygásomat. Mindenféle gyanús és homályos eredetű zaj, amit csak bent a lakásban hallottam, kint sose, sértette az idegeimet, s ettől a speciális zajzuhatagtól állandó ingerültség lett rajtam úrrá. Ahogy teltek az évek, úgy tudatosult bennem, lelkileg nem bírom elviselni ezt a környezetet. Egyre nagyobb és többféle zajt hallottam, mint valójában volt, sokkal sivárabbnak láttam a lakóteret, mint láthattam volna, sokkal összenyomottabbnak éreztem, mint kellett volna. Sokszor az volt az érzésem, hogy a fölöttem, alattam, mellettem, sőt a szemben lévő lakásban élők annyira közel vannak, hogy illetéktelenül *betüremkednek* valamijükkel hozzánk. Mintha beléptek volna az életembe, ami annál is furcsábbnak hatott, mert különben a köszönésen kívül nem érintkeztünk egymással, nem tudtam hosszú ideig, kicsodák, így a szándékaikat sem ismerhettem. *Anonimitásban* éltünk egymás mellett, nem is élhattunk másképp, hiszen a tér, amely körülfogott bennünket, a folyosó, a lift, a lépcsőház, az utca, az autóparkoló, a játszóhelyet körülvevő fás-füves terület szintén ilyen volt, anonim, megnevezhetetlen. A tér, Jiří Musil cseh lakás-szociológustól tudhatjuk, általában meghatároz társadalmi szituációt is, ám létezik olyan tér s ez a mi lakótelepi terünk ilyen volt, amely nem határozott meg ilyesmit, *halott tér* lett, alak nélküli és élettelen, ahol az egymással való kapcsolatok eleve holtnak bizonyultak, mert mint formátlanok, nélkülözték a szilárd alakot. Az ilyen tér számtalan viselkedést tesz lehetővé, enged meg, és nem tudjuk, hogy a sok közül melyiket válasszuk, vagy melyiket választják vajon, akikkel találkozunk.

Kedvesen köszönnek, vagy előveszik a nagy kést? Bizonytalan voltam abban, hogyan viselkedjek a folyosón, amely a modern szállodákéhoz hasonlított, végtelenül hosszúra nyúlt, kétoldalt nyíltak belőle a lakások. Kié a folyosó? Persze közös. De hát az utca is közös. Odatehetem-e a bejárati ajtóm mellé a virágaimat? Közös terület az, vagy az én területem? No és a liftben? Köszönjek, ne köszönjek, ismerem én ezeket, akikkel együtt utazok, vagy sem, meditáltam, megismerjem azt, akit valójában nem ismerek, ne ismerjem meg, akiről tudom, hogy már sokszor láttam? Vagy egyszerűen úgy utazzam a liftben, mint a villamoson? Személytelenül? Mindez, s az, hogy telefonálni a kezdeti években csak utcai fülkéből lehetett, amelyek mindig bemondták az unalmast, és a döcögő, időfaló tömegközlekedés nyomott hagyott kedélyemen, rontotta közérzetemet. Hogyan is lehettek volna helyeim, hiszen hát helyek sem voltak, semmi, legfeljebb ABC-áruház. Jární sem szívesen járkáltam errefelé, a játszótérre sem szerettem levinni a gyereket, valahogy az is riasztott, azt is barátságtalannak láttam, kellemetlennek mindent, kietlen falnak például a házak falát, amely hosszan nyúlt el, s az ilyen falak tövében, ahol meghalt a köztér, mint tudjuk, bármi megtörténhet. A környezet negatív pszichoterápiás üzenettel látott el. Átfutottam rajta gyorsan, és, amikor lett kocsink, leginkább átautóztam, még az egy saroknyira lévő ABC-be is csak kocsival mentem, ezen a, mondjuk, légtüres téren át, nehogy megfulladjak. Számomra ez a tér értelmezhetetlen, megfoghatatlan, belakhatatlan volt. Kivetett a lakótelep, *védtelessnek* éreztem magam.

Egyszer csak meghallottam, hogy az alattam lévő lakásban túl hangosan tévéznek, a felettem lévőben meg túl hangosan magnóznak. A balkonjaikról meg csecsemő sírás, kutyaugatás és undok beszéd szűrődött be. Ezek nem érzékelik, hogy a balkonról például még a normális tónusú beszéd is áthallatszik? És milyen gyomorforgatóan használják a nyelvet. Szólni kellene, de az nem az én formám. Gondoltam, szólok majd a gondnoknak. Így kezdődött. Aztán a zaj, elsősorban a tévé, rádió, magnó zaja, állandósult letről is, fentről is. Teltek a hónapok, ingerült lettem, kikészültem. Lehetetlen állapotnak határoztam meg a helyzetemet. A zajhoz képest minden mást kezdtem érdektelenné vélni. Ha egy kis zörejt hallottam, máris feszült lettem és összerezsentem. Régi szép idők, gondoltam, amikor még nyugodtan élhettem. Hiába írtam nekik, az engem zavaróknak leveleket, nem érdekelte őket. Fel is mentem, le is mentem hozzájuk, a felettem lakók fiatalok voltak, az alattam lakók öregek, megkérdeztem a fiatal asszonytól, elmebeteg-e, és megfenyegettem, bezáratom az elmeegógyinté-

zetbe, az öreg bácsinak meg azt mondtam, beperelem és gondnokság alá helyeztetem; teljesen kivetkőztem már önmagamból. Lehet, hogy kevésbé zajongtak ezek után, de én nem érzékeltem, és nem is érdekelt, ha csökkentették a zajt, mert én most már egyáltalán nem akartam hallani semmit. A lakásszövetkezet vezetőségét levelekkel bombáztam, ezekben a felettem és alattam lakókat idegbetegnek tituláltam, és érzékeltettem értelmiségi szakértelmemet, miszerint nemrégiben olvastam a zajkeltőket érintő legújabb ideggyógyászati kutatásokról, kértem, tegyenek bejelentést a kerületi ideggondozóba. És vertem a fűtőcsövet, és biztosítottam az alattam és a felettem lévő összes lakót, ugyanis kilenc lakásban, mivel tízszintes volt a ház, hangzott a fűtőcsőverés zaja, mondván, nem őket szándékozom zavarni a fűtőcsőveréssel, de nincs más választásom, ha tudnak jobb megoldást, elfogadom. Már-tírnak akartam kijátszani magam. A ház hirdetőtáblájára sokfajta szöveget tettem ki: felhívást összefogásra a két lakó ellen, tájékoztatást arról, hogy el kell költöznöm a zaj elől a lakásomból, meg arról, hogy szeretném eladni vagy elcserélni, de a zaj miatt nem tudom. Azt is kiírtam, hogy elköltöztem egy barátomhoz, ezt hazudtam, de most már vissza kellett jönnöm. Leszögeztem, el fog szabadulni az önbíráskodás ebben a házban, ha nem lépünk fel közösen a zajkeltő haramiák ellen. Rendszeresen felszólaltam kaputelefonon az alattam és a felettem lakóknak, és fenyegetőztem, káromkodtam. Félni kezdtem a felső lakó zajától, az undorító zenéjétől, és aztán magától ettől a lakótól is. Ügyvédi felszólítást küldtem a felettem és alattam lakónak, megfenyegette őket az ügyvéd barátom, hogy birtokháborítás és szabálysértés miatt feljelentést teszünk ellenük. Meggyűlöltem a lakásomat, de nem volt energiám elcserélni. Aztán hirtelen megszűnt a zaj felülről, elköltöztek, üresen hagyták a lakást, és alulról is, a bácsi meghalt, a néni meg csendes maradt. De hiába, egyik napról a másikra, hogy végre csöndben lehettem volna, hirtelen kopogásokat véltem felfedezni, kopp, kopp, több száz kopogást naponta és szüntelenül. Valami engedelgy nélküli műhelyre kezdtem gyanakodni. Honnan jöhet, melyik lakásból ez az ezernyi koppanás? Fogalmam sem volt. Kérdezgettem mindenkit. Senki sem tudta, sőt nem is hallott ilyen kopogásokat. Felhívást fogalmaztam megint, most a kopogások miatti felháborodásomban, kitettem a hirdetőtáblára, a vezetőség, már tartottak tőlem, kényszerű egyetértésével, s ebben kértem, aki tud a kopogások forrásáról, az jelentse be. Senki sem jelentett semmit. Gondoltam, felfüggesztem a közös költség fizetését, amíg lakásom a zaj miatt lakhatatlan, ugyanis lakhatatlannak bélyegeztem. Aláírást kezdtem gyűjteni a koppanásos zaj ellen,

de két-három lakón kívül, akik szintén hallani vélték, nem írta alá más. Egyszer csak azt hittem, hogy megszűntek a koppanások, mert az egyik délelőtt nem hallottam semmit, és ilyet nem tapasztaltam már két éve, fantasztikus, gondoltam, jó kedvem lett, de korán örültem, megint elkezdődött a kopp, kopp. Még jobban kiborultam, s azontúl a koppanások sűrűsödtek. És megtörtént, amitől féltem, nem tudtam a koppanások miatt dolgozni. Eddig, ha a munkámra koncentráltam, el tudtam felejtetni a koppanásokat. Úgy éreztem, most már teljesen ellehetetlenültem. Nincs egy hely, ahol védett lehettem volna, ahol nyugodtan létezhettem volna, ki voltam szolgáltatva, nem volt otthonom. A fürdugó sem nyújtott megoldást, hiába rendszerezítettem. Ha tudtam volna, ki zavar a koppanásaival, megöltem volna. Meglátogatott a lakásszövetkezet elnöke meg a gondnok, ültek a szobámban, figyelték a koppanásokat, de éppen akkor nem hallatszott semmi koppanás, úgyhogy azt hitték, megbolondultam. Kénytelen voltam kimenni a konyhába, és a seprűnyéllel ütögetni a székeket, elvetemült lettem, de, állítólag, az ütögetésemet sem hallották. Töltsenek el egy délelőttöt nálam, javasoltam nekik, egy óra nem elég. Szégyelltem magam, de pipa is voltam, mintha tudta volna az a kopogó, mikor nem kell kopognia. De az is lehet, összebeszéltek, még ezt is gondoltam, a kopogó és a vezetőség. Néhány nap múlva a gondnok újságot, felhívták a tulajdonostársakat, ahogyan kértem, senki se kopogjon, s a pofámba mosolygott, egy szalajtott pofájába. A koppanásos zaj erősödött. Folyamodtam az önkormányzathoz, folyamodtam a lakásszövetkezetek budapesti szövetségéhez. Sehol nem kaptam segítséget, mondván, ők nem illetékesek. Felhívásokat tettem közzé megint, aláírásokat próbáltam gyűjteni újra. Feltárcsáztam magándetektíveket, derítsék ki a kopogás forrását. Egyik sem vállalta. Megmagyarázták, rengeteg volna a költség, milliókra taksálták, sok mikrofon kellene minden irányban, mert a panel összevissza vezeti a zajt. Az egyik javasolta, hívjam ki a posta zavarelhárítását, mondjam azt, a tévémet valami zavarja. Ki is jöttek, megállapították, semmi sem zavarja a tévét. Akkor rátértem a kopogási panaszomra, mire javasolták, meg kellene vizsgálni a tetőn a szellőzőventillátorokat, hátha azok okozzák. Felvilágosítottak, fordulhatok a KÖJÁL-hoz, nekik feladatuk az ilyesmit kivizsgálni. A KÖJÁL zajelhárítói is kiszálltak hozzám, és megerősítették, tényleg a szellőzőventillátorok kopognak. Egyből felszabadultam, egyből nem érdekelt a kopogás, ha nincs mögöttem egy ember, emberi tevékenység, amit ellenségemnek tudhatok és megtorolhatok, akkor, úgy látszott, nem érdekes. És akkor visszaköltözött a felső lakó a családjával. Kez-

dődött minden előről. Félttem otthon, félttem hazajönni, ha beléptem a lakásomba, már az előszobában figyelni kezdtem, mikor jönnek a zajok, és persze jöttek. Általában a konyhában ücsörögtem, mert oda kevésbé hallatszottak. Egyszer úgy benyomtam a fülnyílásomba a fül-dugót, hogy csak az orvos tudta kiszedni. Semminek nem tudtam örülni, egyetlenegy felszabadult percem sem volt. Most már part-visnyével kopogtam a mennyezeten, dühödten visszakopogtak, és folytatták tovább. Panaszkodtam fűnek-fának a házban, egyszer egy férfinak a liftben, az mosolygott, ő szerencsés, nagyothall. Eszembe jutott, de jó volna, ha én is nagyothallanék, ennek érdekében persze tudnék tenni is valamit, villant át rajtam. Örjögtem, üldözöttnek éreztem magam. Félttem a zajtól, kimondottam félttem. El akartam cserélni a lakást megint, de nem bírtam intézkedni, arra is képtelen voltam. Rettegtem a zajtól, összeomlottam a zajtól. Fohászkodtam, jó isten, adj egy kis csendet. Ha nem hallottam éppen semmit, akkor attól félttem, mikor hallok megint, és ez még rosszabb volt. Dühöngtem, leveleket írtam. A címzettek veréssel fenyegettek. Volt szomszéd, aki azt mondta, ne csodálkozzak, ha meglesnek és jól összevernek. Cédulákat gyártottam magamnak: „Csendet akarok, csendet. Milyen jó volt valamikor, csend volt. Félek itthon, egyszerűen félek, félek a zajoktól, egyszerűen félek. Segítség!” Figyeltem a zajokra, minden kis hangra, szinte előhívtam a zajokat magamban. Hülyének néztek, ideg-betegnek tartottak, beszámíthatatlannak, elmebeteg hallucinálónak, aki azt figyel, mit hall a falak mögül. Miért nem megyek kertes házba, kérdezték. Érzékeltették, egy kis lakótelepi lukban élek, hát, ha nem vittem semmire, mit akarok. Megutáltam a lakótársaimat, elmondtam magamban őket mindennek, ezt most nem részletezem, de fantasztikus különbségeket véltem felfedezni a valamikori nagyvárosi polgár és az én lakótársaim között. Beköszöntött a demokrácia, ugye, mert beköszöntött, de mit számít az ezeknek, füstölögtem. Mit tudják ezek, mi a nagyvárosi civilizáció. Viszont a zajszeny civilizációjának előharcosai ők.

Zajszeny, akkor fogalmaztam meg először.

Az üres tér

A lakótelep valóban *lakógép*, ahogy Le Corbusier elnevezte, s hogy, hogy nem, ezt értéknek volt képes felfogni ez a svájci építész és ideológus, hát persze, hiszen ő volt az egyik kiagyalója, de inkább vidéki

házát La Chaux-de-Fonds-ban részesítette előnyben, mint egy lakótelepet, elméleteit esze ágában sem volt magára vonatkoztatni.

Vajon ki az, aki ezzel, az ilyen személytelen, rideg paneltelepi lakógéppel azonosulni tud? Tapasztalataim szerint nyilvánvalóan akik még ennél is rosszabb körülmények között éltek, és hogy ide kerülhettek, az előrelépést jelentett a számukra, azonban ezzel lehetőségeiket ki is merítették, és rengetegen voltak ilyenek. És akik mint valami levehetetlen sorsot cipelték magukkal szocializálódásuk körülményeit, a boldogtalan, örömtelen életérzést, nem lehettek kevesen. És akik úgymond puritán életelveket, önmegtartóztatót, kuporgatót tettek kényszerűen vagy meggyőződésből magukévá, hát bizony számosan. A szomszédaimat önmegtartóztatónak, örömtelennek, korlátozott lehetőségűnek láttam. Ők magukat természetesen nem ilyennek gondolták, de az látszott rajtuk, hogy nem engednek az úgymond felelőtlen örömeknek, nem szeretnének megszabadulni korlátaiktól, és értékesnek tartják kényszerű puritánságukat. Semmi kilengés, semmi fantáziálás, semmi engedmény. Ebből aztán nem lett más, mint: sem öröm, sem örömtelenség, sem korlátlanság, sem korlátozottság, sem önmegtartóztatás, sem önfelszabadulás. Hanem mi? *Semlegeség. Sterilitás.*

Az ember a belvilágát vetíti ki a külvilágra is, azt olyannak látja, mint saját magát. Aki lakótelepi identitást tudott felvenni, az a külvilágot semlegesnek akarta látni, sterilnek akarta érzékelni. És milyen a lakótelep tere? Semleges. Steril. Nekem, sajnos vagy szerencsére, nem adatott meg, hogy a semleges, steril térben jól érezzem magam. Nem is lett lakótelepi identitásom. Éreztem is és itt aztán igazán éreztem a védtelenségemet, védtelen voltam mind a szomszédaimmal, mind a hatalommal szemben. A semleges, sőt az *üres*, mert ez bizony üres tér, amely a diktatórikus hatalom kedvenc tere, állampolgárainak ilyen létesít, ilyen juttat, mivel ezen tud problémamentesen, látszólag semlegesén és sterilen, hatalmat gyakorolni, ezért épített ennyi paneles lakótelepet.

A város semlegesítését persze elősegítik a legkülönbözőbb építési irányzatok, amelyek egyvalamiben megegyeznek, nevezetesen *értékmentes* térként, no nem a pénz szempontjából, fogják fel a beépítendő területet.

Továbbra is terjed az *alaktalan* térkiképzés, mint a lakópark is, a ma, a demokratikus kapitalizmus divatos lakótelepe, eredménye pedig a paneltelepekhez hasonló karakternélküliség, amely uralma alá hajtja azt is, aminek még volna karaktere, azt nem tűri meg, például éppen a fórumokat, el is törlik azokat a lakóparkba belepistult építészek, ha

tehetik. Inkább úgynevezett *csomópontok* születnek, például a BAH-csomópont, mint meghatározhatatlan, kellemetlen, bizonytalanságot szülő tér, a kifejezés maga is semleges. Városnegyed helyett meg *növekedési sáv* keletkezik, mint Budapest határa és az autópályák metszéspontjában, amely maga az üres tér, pedig egymás hegyére-hátára torlódnak áruházak, raktárak, benzinkutak, szállodák, mégsem más, mint egy *űr*, amelyben elveszítjük térérzékelő képességünket, s bolyongunk autónkkal parkolót keresve, gyalog meg elvesznénk.

Egy társasházi közeg

Mostanság egy olyan térben lakom, második feleségemmel és gyerekeinkkel, a Krisztinavárosban, az Alkotás utca elején, ahol igen sokfajta identitással találkozom. Ablakunkból, a második emeletről, jól látható a Várnegyed, mint a városra hagyományozódott reprezentatív identitás rendi megtestesülése, és a Vérmező, amely tele van, a zöldön és kutyákon kívül, történelemmel, elsősorban is mint a forradalmár magyar jakobinusok lefejezésének színhelye, innen a neve, meg mint a két világháború közötti, az ellenforradalmár, neobarokk polgári elit és mint Horthy gyalogos és lovas sétahelye. Mindez nekem ma már csupán csak táj, amit szívesen szemlélek, akár valami kilátóból. Szemembe ötlík, ha akarom, ha nem. Van, amit azonban egyáltalán nem akarok látni, a Déli pályaudvart, amely bár sikerültebb példánya a létezett-szocialista építészetnek, mégis mindig a pártállam ránk erőltetett manipulatív spekulációi jutnak róla eszembe.

A ház, amelyben lakunk, bár több mint százéves, még mindig áll, ám ezen nem csodálkozunk, hiszen akkor régen még tudtak építkezni. Sőt, bár mindegyik rezsim rajta hagyta az ujjlenyomatát, nem ártott neki. Az úgynevezett boldog békeidőkben épült a földszinti üzlet meg az első emeleti lakás, a háztulajdonos üzlete és lakása. A második emelet, a király nélküli királyság korszakában, ráépítésből származott, ami nem használt az alapoknak. Államosították a kemény diktatúra idején, a lakásokat leválasztották, társbérletesítették. A puha diktatúrában hagyták teljesen lerobbanni, de megszüntették a társbérleteket. A kapitalista demokrácia meg eladta a lakásokat, és társasházasította. Melyikkel azonosulhatók én? Költői kérdés.

Ez a múltja, a jelenében persze agonizál, rossz a tető, a vakolat omladozik, nem renoválták időtlen idők óta, fel kéne újítani, erre pénzünk semmi, s fogalmunk sincs, mit hoz a jövő.

Mégis azzal érkezünk haza mindenhonnan, hogy a mi lakásunk a legjobb, pedig igen szerény. Hogy miért ez az érzésünk? Talán mert sok az olyan köze, sarka, átjárója, s nem tudom én, micsodája, nincs rá szó, amellyel a funkcionális praktikusság nem tudna mit kezdeni, de mi tudunk, mi szeretjük, ha elválasztják és tagolják a teret, szerintünk ilyesmi kis közök, elválasztó terek életnek egy lakást, és bennünket is. Egyetlen szoba kivételével minden helyiségünk kertre néz, vagyis az udvarra, amely a szomszédos házak udvaraival egyetlen, elég terjedelmes, belső zöld sávot alkot, hatalmas, szép, sűrűn leveles fákkal, madarakkal, szemlélhető égboltozattal, sőt mikroklimája lélegezhető levegőt kínál. Kiülhetünk a nagy teraszra, amelyet, ha valaki először látogat el hozzánk, csodálkozva, irigykedve vesz tudomásul, kinyilvánítva, el sem tudta volna képzelni, hogy itt, ebben a zajgó utcában *ilyen*, többen a mediterrán jelzőt is hozzátették, *létezik*. Ez a terasz és kert, a háztömbünk belső terével együtt, mintha kertvárost mintázna.

Viszont támadja a *külső zaj*, hangszigeteltetni kellene, de az horribilis összeg. A szomszédoktól elválasztó falainkat viszont hangszigeteltettük, az nem volt drága, nehogy illetéktelen *belső zaj* hatoljon át hozzánk. De azért a zajok természetesen behatolnak, egyrészt ugye az utcaiak, amelyek sokfélék, de általánosak és állandóak, s az ellen tenni egyszerűen kilátástalan, másrészt az udvari zajok, amelyek egyediek és időlegesek, ez ellen szeretnénk tenni, úgy gondoljuk, lehetne, de nem nagyon sikerül.

Az utcáról beszűrődő zajokat, érdekes, próbálom tudomásul sem venni, azok konkrét információt ritkán hordoznak, mondhatom objektívnak is, robognak az autók, a motorok, a buszok, a villamosok, a kamionok, hallok a tülkölést, a riasztókat, a szemeteseket, a fagyaltos jellegzetes szignálját stb., de ezekkel kiegyeznék, úgysem tehetnék mást. Az udvari zajok viszont tele vannak konkrétumokkal, s éppen ez is a baj, ráadásul nem szükségszerűek, és az ilyenek jobban borzolják az idegeket. Nem emlékszem, hogy lett volna egy nap, amikor az udvar felől ne hallatszott volna falfúrógép vijjogása, ne berregtettek volna fűnyírót, ne kalapáltak volna, ne poroltak volna szőnyeget, ne élvezkedtek volna magnóval, tévével, rádióval, ne beszéltek volna ordítva, és ne bütyköltek volna bármit. Nem emlékszem csöndre, és most csak azokat a zajszennyezőket soroltam, amelyeknek konkrét forrásuk van. Az udvar-kertet körülvevő tömbbe nemrégiben egy high-tech irodaház épült, vagy két évig, időnként éjjel is dolgoztak azokkal a hihetetlenül zúgó, fülsiketítő, borzalmas gépekkel. Írtam a kerületi polgármesteri hivatalnak, az önkormányzat építésgazdasági irodájának,

panaszkodtam ráadásul még az adóhivatal bűnügyi igazgatóságának is, ukrán feketemunkások miatt bosszúból, az illetékes környezetvédelmi felügyelőségnek, a kerületi rendőrkapitányságnak. Kértem, határozzák meg a decibelek maximumát, firtattam, mettől, meddig dolgozhatnak engedéllyel, felemlítettem az egyik szomszédunkat, aki gyomorfekélyt kapott; ezt kitaláltam. Egy napilap levelezési rovatába meg egyenesen azt írtam, miszerint a rákkórházban fekszem halálos betegen, a szomszédos Kékgolyó utcában, az irodaház ott építették, s az építés zaja következtében többszörös áttételeim keletkeztek; nem közölték. Érdemi választ nem kaptam sehonnan. A felépült irodaház szellőzőberendezése zavartalanul zavar bennünket, és ezt akkor sem tudjuk megszokni, ha a saját udvarunkból is, sőt, ha a világítóudvarból, gyengébbek kedvéért lichthofból is egy-egy szellőző zaja hallatszik, mivel a földszinti üzlet ellátott bennünket egy-egy ilyennel, és nem hajlandó zajukat csökkenteni. Ez, a jelen technikájának fantasztikus áldása gondoskodik elsősorban arról, hogy átéljem, a zajszeny kultúrájában tengődöm. De kiváltképpen az egyik szomszéd ház tetején lévő használaton kívüli, elrozsdásodott tévéantenna szeles időben feltámadó nyikorgása borzol fel. Most már a varjúkárogást sem viselem el, tudniillik fészket épített egy varjúcsalád az udvarunk egyik fájára. A gyereksírást is rosszul tűröm, naphosszat visítozik egy kölkök, a kutyaugatásból sem kérek, sok a kutya, és nem tudom a károgás, a gyereksírás, az ugatás vagy a szellőzőberendezés, esetleg a falfűrók zaja visel-e meg jobban. Majdnem elfelejtettem: este tíz óra után az egyik ház udvarán kertészkedni kezdenek. Néha beszűkül a figyelmem, és csak ezeket a kívülről jövő zajokat hallom, ezekre koncentrálok, ha akarom, ha nem. Elképesztő, hogy mégis szeretek itt lakni. Hozzáteszem, az előbb említett udvari zajszeny csak májustól szeptember végéig zavar, amikor nyitva vannak az ablakok, és sokat tartózkodunk a teraszon.

Hogy a zajszeny ennyire elborít, igazságtalanságként élem át. Tudom az eszemmel, milyen veszélyes helyzetbe manőverezem magam, ha bensővé teszem tiltakozásomat ellene, hiszen olyan nagyfokú elégedetlenség és félelemérzet fejlődhet ki bennem környezetemmel szemben, hogy kikészülhetek. És akkor semmi sem ment meg az állandósuló szorongástól, amely hasonlítható a fulladástól való félelemhez. És aztán majd bebeszélem magamnak, hogy nem tudok kontrollálni többé semmit és senkit, magamat sem, és akkor már nem tudok ésszerűen viselkedni, másokhoz viszonyulni, és csak a zaj mint kontextus által fogom tudni magam meghatározni. Hiába, ha bizonyos zajokat

hallok, most már az ösztöneim lépnek működésbe, és elnyomják bennem, ami nem ösztönös.

Szerencsére bent a lakásban védettnek érzem magam. De ha már kilépek a teraszra vagy a lépcsőházba, védtelen leszek azonnal, egyrészt a zaj, másrészt a lépcsőház veszélyesen rossz állapota miatt. Ráadásul ellenséges környezet vesz körül, a többi lakó minduntalan mesterkedik valamiben, amibe mi nem megyünk bele. Nekik van igazuk persze, pénzt szeretnének csinálni, alkalmazkodni próbálnak a pénzcsinálás jelenbeli presztízséhez és gyakorlatához, például a tetőfelújítás érdekében be szeretnék építeni és eladni a padlásteret, ami újabb zajforrás lenne, és nem bírnák el az alapok, de a statikát megvizsgáltatni nem hajlandók; mi meg ragaszkodnánk a statikai vizsgálatához.

A környék, a Krisztinaváros, ha nem is barátságtalan, de nem is barátságos velem, helyeim nincsenek itt. Hiányzik nekem egy főutca, egy otthonos kávéház nyáron terasszal, vagyis egy fórum. Az önkormányzat működése, számtalan intézkedése és stílusa visszatetsző, tökéletesen megtestesíti a jelenlegi rendszert, a korlátozott demokráciát a korlátozatlan kapitalizmussal, a törvények be nem tartását, az informális kapcsolatok virágzását, nemhogy védene, de szemben áll velem. Mégsem költöznék el, most még nem, mert, minden panaszom ellenére, lakható lakásban, lakható térben élek, ráadásul, és ez az érdekes élmény, képes vagyok megvédeni magam, az identitásomat, bár nem tudom, még meddig. A jogra és emberjogra alapozódó önazonosságomat be tudtam csempészni a társasházi közegbe, minden jogtalanságot, amit próbáltak elkövetni, sikerült megakadályozni.

Csak a zajszenny jogtalanságát nem sikerül.

Hangtompítani a fűrógépet

Miért nem építünk olyan lakásokat, és miért nem alakítjuk át a régi lakásokat olyanná, amelyekbe nem szűrődhet be kintről zaj? Talán nincs hozzá technológia? Úgy látszik, a piac törvényei nem támogatják a zajszenny kizárását otthonainkból, inkább magát a zajszenny létét preferálják, ez nagyobb üzlet. A falfűró meg mindenféle fűró nélkülözhetetlen eszközzé vált, mint hajdan a kalapács, nincs perc, hogy ne lehessen hallani elképesztően fülsiketítő zaját. Nem lehetne hangtompítóval ellátni? És nem lehetne hangtompítóval felszerelni az összes eszközt, amelyek hihetetlen zajt csinálnak, például az aszfalt fűrógépet, miért csak fegyvereket lehet ellátni hangtompítóval? Egyszerű

ez, pofonegyszerű, hihetetlen hatalmi érdekek fűződnek a zajtalan öléshez, és nem fűződnek hatalmi érdekek a zajtalan fűráshoz. Meg aztán az egyikre van fizetőképes kereslet, a másakra állítólag nincs.

Luxusnak számít, milyen nevetséges, luxusnak a sokadik hatványon a zajkeltő eszközök zajtalanítása.

Mindenesetre a zajszenygy kultúrája terebélyesedik, ellene tenni semmit sem lehet. Áldozatai vagyunk az információs terrornak, igen, terrornak nevezi több társadalomtudós az információ *kötelező* áramoltatását. És mi áramoltatja az információt? Általában zajos eszközök. Az információs világ óriási zajjal jár. Az információs terror eszközei a zajszenygy kultúrájának képviselői.

Mindenfajta önkontroll nélkül működtetjük a zajszenygyet előállító eszközöket, mintha kábítószereznénk, ordíttatjuk, és beleordítunk. Megszülettek a komputerkorszak agresszívjai, tőlük is származik a zajszenygy. Mihail Epstein orosz-amerikai esszéista szerint feloszthatók alfajokra és csordákra, hiszen minden egyes csoport, mivel csak a saját információit érti, s ezekben önellátó is, bezárul a maga információs biocönózisába, hogy gyakoroljon egy orális autoerotikát, de nemcsak önmagán, hanem rajtunk is, sajnos.

És akkor még nem is beszéltem a politika és a politikusok meg holdudvaruk zajszenygyéről, amely a médián, médiaszájtépőkön és utcai hangosításokon keresztül süketít meg bennünket; és vakít is, mert ott a látvány, mondjuk, az utcai plakátokon, a látvány, oh, azok az arcok! Ez a politikusi és médiaszájtépői zajszenygy és persze látvány-szenygy visszafordíthatatlan károsodást okoz, ezért büntett ellenünk, amit büntetni kellene.

Ráadásul a túl zajos információözönt már el is neveztük információs kultúrának, amely saját magát szívesen nevezi kozmikusnak. Ám ez a meghatározás már foglalt.

Az időben lakni

Emlegettem már a kozmoszt a várossal kapcsolatban, a nagyvárosi kultúra szívesen nevezte magát kozmikusnak minden korban.

Ne feledjük, az urbanitás régtől fogva azonosítódik a *kozmosz min-denség* mikrokozmosz tükörképével, tehát aki a városra támadt, a világ kozmosz-isteni rendje ellen támadt. Később a város azonosítódott a szellemmel, pontosabban a *szabad szellemmel*, szokás volt felruházni ragyogó jelzőkkel, mint méltóság, kifinomultság, gondolat és kifeje-

zés, értelem, érzelem, tett stb. Ugye milyen patetikusán fejeztem ki magam most, de még patetikusabban teszem hozzá: az urbanitás egészen az *észig* hatolt és hatol, az ész otthona és kiteljesedése lett, tehát a tudományé is, a *szabad tudományé*, de nemcsak ezé, hanem, mintegy ellentétéként kiegészítve, a *pénzé*, otthona volt és lesz a pénznek, ám a jelenben újdonságként hozzáteszik, a javaktól elválasztott pénznek mint önálló értéknek.

Az is el van terjedve, miszerint a város hazája a demokráciának, vagyis, hogy ósdi terminusokban szóljak erről, a *népuralomnak*, a *nép*, az általa teremtetten nép otthona és terepe, egy olyan népé, amely megszokott dönteni trónokat és jogokat, hogy új trónokat és jogokat hozzon létre, próbálva szuverenitását megteremteni. Ki is vívta a jogát, az általános és titkos *választójogát*, ha nem is mindenhol. Hát így, kérem szépen.

Mára ez a szuverén városi ember, ismétlem, ahol szuverén lehet, megváltozott, teljesen megváltozott, egyre gyorsabban távolodik egykori önmagától, kényszerítik is, hogy távolodjon, kényszerítik, s hogy sikeresen kényszeríthessék, az úgynevezett közvéleménybe tagosították, hogy semmi másra ne legyen alkalmas, csak befolyásolásra, manipulációra.

Manapság a közvélemény elfogadta, pontosabban azt fogják rá, hogy bizony elfogadta, miszerint a fizikai értelemben megfogható tér egyáltalán nem érdekes, az nem számít, viszont a *virtuális*, pontosabban az *elektronikai tér* a minden; annyira súlykolják, mint még soha semmit. De hát az tulajdonképpen nem tér, hanem, ahogy olvastam, *idő*. A valóságos tér, közte a városi is, már leíratott állítólag, a tér már nem, csak az idő hódít. A várost az időben helyezik el, az időben fogják fel, s mivel a tér nem számít, az sem érdekes állítólag, melyik városban lakunk, úgyis az időben lakunk. Hogy lakható vagy lakhatatlan-e egy a város, miután megteremtettük a magunk időbeni lakhatását, nem lényeges. Komputer, mobiltelefon, autó, repülőgép, high-tech lakás, amely már nem is a régi értelemben felfogott lakás, hanem technikai csoda. Ez a lényeges, az időben lakni, mondják. Mintha turisták, szállodalakók volnánk a saját városunkban is.

És mi van, ha én nem szeretnék az időben lakni? Ki akceptálja? Ezek is költői kérdések.

Észrevettem magamon, akkor azonosulok jobban Budapesttel, ha gyönyörködöm reprezentatív látványosságáiban, akár egy turista, és meszsziről, látványként fogom fel, mint egy képes levelezőlapra fotózott városképet, tényleg mint valami turista, miközben azt mormogom, hát igen, *látogatható* ez a város. Ezzel a látogatható várossal tudok én azonosulni, csakhogy, s ez a baj, én itt nem látogató vagyok, imígyen és természetyszerűen tehát egy *lakható* várossal szeretném megtalálni inkább az azonosságomat.

De hogyan nevezhetném lakhatónak, ha ugyanis emlékeztetve a meghatározásomra, a lakhatóság védettsége, mikor úgy érzem, nem véd meg, sőt támad, mint egy bandita, ha úgy látom, nem lehet az enyém, hiszen például sokszor kiszolgáltatottnak, idegennek tudom magam benne, s ha úgy gondolom, egészen más, mint amilyen én vagyok.

Nekünk, lakópolgároknak egy rendszerpolitikai változás, diktatúrából demokráciába, önmagában még, ahogy be is bizonyosodott, nem jelenti automatikusan a várossal kapcsolatos változások sorozatát, nem is jelentheti, legfeljebb akkor, ha elmozdulhatunk abból a lakótérből, amivel nem tudunk azonosulni, oda, amivel tudunk, ha elköltözhetünk onnan, ahol védtelenek vagyunk, oda, ahol védettek, de ez még, többségünknek, akkor is, ha elkezdünk az időben lakni, s főleg akkor, a jövő titka.

A városom, bármennyire is magaménak gondolom, egyre kevésbé az enyém, egyre kevesebb közöm van hozzá, és neki hozzám. Ki nem állhatom, ha nem pluralista, és nem az. Közszelleme távol van a szimpatikustól. Kinézi már a középkorúakat is, főleg, ha nők; az öregekkel undorítóan bánik, főképpen, ha elesettek; lekezeli a kispénzüket, hát ha még fiatalok is; az érdekkapcsolatokat, az informális ügyeskedést hajkurássza, a formálist kineveti; reklámozza a talmit, ami nem az, észre sem veszi; meglehetősen drasztikusan viszonyul a gyengébbhez, a beteget egyenesen utálja, s hajlong bősztően az erősnek, figyeljük csak meg a közlekedésben. Kifejezhetném Budapesttel szembeni megvetésemet, de sajnálom megbélyegezni, hiszen nem csak rá jellemző mindez, viszont, meg kell jegyeznem, az előbbieknél kimondottan erjesztője.

Milyen tér lesz?

Most pedig megragadom az alkalmat, hogy megkérdezzem, természetesen csak költőien, vajon a várostervezők, várospolitikusok mit szólnak egy költő, nevezetesen Paul Valéry azon kijelentéséhez, hogy „nem is annyira mi gondoljuk el a várost, mint inkább az gondol el minket”.

Kíváncsi volnék, milyennek gondol el majd bennünket az a majdani Budapest, amelyről nekem, megvallom, bármit beszéltem is így meg úgy, nincs sok fogalmam, milyen is lesz. Viszont feltálaltam rossz érzeteimet és kiborulásaimat, és feltálaltam a zajszeny kultúráját, nézzék el ezt nekem.

BUDAPEST ÉS A ZSIDÓ ARC

Hessegetem álmaimat, megfejtés helyett, szeretem elfelejteni őket, mindet egytől egyig, most azonban, hogy olvasom *A zsidó Budapest* című könyvet, Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza (aki szerkesztette is), Pusztai Viktória és Strbik Andrea tollából, amely címével meglepi kedélyemet, azt állítván, hogy a magyarok fővárosa zsidó is, hatására előjön hirtelen egy elfelejtett álmom, s emiatt elbizonytalanodom.

Miért kell nekem elbizonytalanodni, ha egy ismeretközlő mű, akár tekintélyes terjedelemben, két kötetben is, mint ez előttem, felhív, lássam meg a zsidót, amiben esetleg eddig nem láttam, és szembesít a szerinte zsidó *mássalaggal*, és szembesít a városnak, ahol élek, azzal a képével, amely eme *mássalagnak*, amit ráadásul részben ismerek is, feltételezett terepe.

Bevallom, töredelmesen vagy sem, mindegy, azért volnék bizonytalan, mert furcsa, szokatlan nekem ez a magamra vállalt diskurzus a zsidó *mássalagról*, lévén *asszimiláns*, e *mássalagot* levetni igyekvő zsidó, miközben pedig már, hadd tegyem hozzá halkan, egy idő óta, nem is igyekszem levetni, vagyis változtam ebben a tekintetben, már nem tekintem magam asszimilálódónak. Zavar tudatlanságom is, tulajdonképpen *nem tudom, mi az a zsidó másosság* itt és most Magyarhonban, ha már *nem* etnikai, *nem* (szub)kulturális, *nem* nyelvi, *nem* igazán vallási, *nem* nemzeti-nemzetiségi, *nem* életmód- és gondolkodásbeli. Töprengek hosszan, mit soroljak föl még *nemként*. Olvasok, hallok, tapasztalok a minden elképzelhető *nemet* illető *mássalagról* eleget. Azt tudom, együtt *létezik* a *mássalag* és a *nem-mássalag*, amely hiába *nem*, a gyakorlatban mégiscsak *igen*. Hogy van ez akkor? Ezt kéne megmagyaráznom és megértenem.

Álmom, ha igazi, ha kitalált, bennem van, s ha már említettem botorul, meg kell kísérelnem leírni.

Idegen vagyok, egyedüli idegen egy tömegben. Megkérnek, álljak modellt, hogy megmintázhassanak, mielőtt felöltöztetnének a saját ruháikba. Emlékezetükbe szeretnék vésni *mássalagomat* örök érvényűen.

Miután megmintáztak, vagyis idegenségemet megtestesült tárgyként birtokolják, amit bármikor tényként felhasználhatnak akármire, felajánlják, tisztuljak meg önmagamtól, másságom bűnétől, ugorjak a tűzbe. A megtisztulás, látható, elpusztítással azonos. Nem kell már élnem ahhoz, hogy emlékeztessen idegenségemre, kéznél leszek, ha már nem a magam hús-vér mezítelenségében is, de holt anyagba hűen lemásolva *fennmarad különbözőségem az idők végezetéig*. Már löknének a tűzbe, mikor felébredek.

Lám, *tudattalanom nem hisz az asszimilációmban*, és úgy látszik, hogy tudatosítottam, bár eléggé kételkedve még mindig.

Mivel kételkedem mind zsidóságomban, mind asszimilációmban, természetesen kételkedem könyvünk tárgyával, a „zsidó Budapesttel” kapcsolatban is, kételkedem, vajon létezhet-e olyan vonás, a zsidó, amely jellegzetes Budapestre. Ugyanakkor belátom, léteznie kell a zsidónak is a magyar fővárosban, hiszen kétszázezer zsidó élt valamikor itt, és éppen akkor, amikor ez a város magára rajzolta máig legérvényesebb vonásait. És még ma is élnek, élünk *ilyenek* hovatovább, hogy mennyien, azt hosszabb ideje, legalábbis a több mint félmillió magyarországi zsidó kiirtása óta, nem szabad tudni, kényes ügy, magyar és asszimiláns zsidó oldalról egyaránt kényes: kit tartsanak zsidónak, és mi alapján; ezt félő megkérdezni is tulajdonképpen; és azt is félő firtatni, milyen zsidó vonásai lehetnek Budapestnek.

Mégis megkérdezem, *mit tartsak zsidónak a magyar fővárosban és önmagamban?*

Előre bocsátom, magamban azért fellelem a zsidót, majd elárulom, milyet és miképpen, és előre bocsátom, ezentúl Budapesten is fellelem, mert ebbéli tudásomat szépen gyarapítja, észlelési képességemet finomítja ez a lexikális két kötet a magyar főváros zsidó vonásairól. Ámbár milyen zsidó vonásairól, mert a zsidó mint másság, erre kell rájönnöm, sokféle lehet, és ez a *sokféle* a könyv szerzőinek, ha nem tévedek, egyféle.

Szeretek megkülönböztetni, s ha csak magamat vizsgálom, találok bár etnikai és kulturális értelemben bennem lévő zsidót *nem*, de eredetszerű, érzelmi, metaforikus és aurát árasztó zsidót, és olyat, akit ki kell küszöbölni, akinek bűn-hődnie kell, *igen*, együtt is és külön-külön is, ám egyik sem jellemző rám, holott mindegyikből van bennem, azonban, előre bocsátom, *megragadhatatlanul*. És megkockáztatom, Budapest zsidó arculatával is, ugyan sokkal egyszerűbben, hasonlóképpen van.

Már fogalmam sem lehet, milyen az emancipáció korszaka előtti magyarországi zsidó, ha csak éppen a könyvünkben nem, amely a legszínvonalasabb fejezeteiben foglalkozik a *még tényszerűen* zsidó vonásokat viselő városrészletekkel, melyeket nem tud megőrizni a város, a történelem elpusztítja, a társadalom áttervezi, oda a zsidó hely szellemével együtt; ámde szerzőink igyekeznek felidézni színes ábrázolatokkal is.

Eltűnik, mintha nem is lett volna soha, a középkor végén s a kora újkorban keletkezett két zsidó utca Buda Várhegyén, ahol ugyancsak két zsinagóga körül élnek rabbinikus vezetéssel pár százan jiddisül, németül, héberül, sőt spanyolul beszélő zsidók, bármikor visszavonható királyi védelem, tehát letelepedési engedély, így kegy és kiszolgáltatottság révén, elkülönülve gettószerűen, mindenben *idegenként*, viseletben, táplálkozásban, egyéb szokásban, hiedelemben stb., olvasom. És hozzáteszem, zárt *rituális* vallási templomközösségben, a környezettel csak megszabott alkalmakból, ritkaságértékű foglalkozásaikkal, mint pénzveréssel, kereskedéssel kapcsolatosan érintkezve, megjelölve külső jelekkel, csúcsos zsidó süveggel kötelezően, az *etnikum másságában* létezve, az iszlámmal harmonikusabban kiegészítve, a török idején, mint a kereszténységgel. Ma mindez múzeumi lelet, egy feltárt zsinagóga alig azonosítható belső tere, héber feliratos sírkövek, megtalált laptöredékek héber kódexekből és egyéb tárgyak.

Eltűnik az a „zsidóudvar” is, amely a felvilágosodás- és a reformkori Óbudán különül el környezetétől, főrendi, Zichy gróf általi letelepedési engedély védelmében, amely csak visszavonásig érvényes. És eltűnik az ugyanakkoriban létezett „zsidókikötő” Pesten, a mai Erzsébet tér, Deák tér, Király utca torkolata között, nevezetesen az Orczy-ház és környéke, ahová bérlőként a város különleges engedélyével telepedhetnek a szerencsés zsidók, záros határig, ideiglenesen, kik a környezettel, Óbudán is, Pesten is most már kereskedés által sűrűn érintkeznek, így etnikai másságuk külső jeleinek különbözősége, ahogy elképzelem, de csak a külsőé enyhül, a belsőé nem, zártságuk kissé megnyílik, gondolva megjelenésre, habitusra, modorra, de evésre-ivásra is. Persze mindent létrehoznak, imaházat, rituális fürdőt, kóser vágodát, műhelyeket, boltokat, iskolákat stb., ami szükséges továbbra is elkülönült életformájukhoz, hogy tisztán működő ótestamentumi-talmudista gondolkodásmódjukat, *kulturális másságukat* megőrizték. Fennmarad az óbudai zsinagóga mint tévéstudió, néhány Tóra-rekvizitum, számtalan korabeli

leírás és fénykép a labirintusjellegű Orczy-házról, a benne lévő zsinagógákról, jesiváról, raktárakról, üzletekről, lakásokról, rabbikról stb.

Ez a zsidó *tényszerűség*, az eredeti, az etnikai és a kulturális másság régen *elenyészik*, még mielőtt Buda, Pest és Óbuda egyesülne, marad az írás, a fotó és a legenda.

Szívesen ülnék be a valamikori híres Orczy-kávéházba, melyet érzéketlenül elevenítenek fel a szerzők, bár idegennek érezném ott magam, mivel nem élek kóser étellel, itallal, nem szoktam kalapban, sapkában kártyázni, nem értem a jiddis szót, sem a héber újságokat.

A másság mint eredet

A sikeresnek látszó zsidó emancipáció, az állampolgári és jogi egyenlőség megvalósulása, meg az asszimiláció, vagyis levetni a zsidó mívoltot, a vallás kivételével, és felvenni a magyarságot, a Monarchia fennállásának idején, azzal jár együtt, hogy mind kevesebb a zsidó tény, fogy minden, ami zsidó volna, mégis egyre több zsidó vonást találnak a szerzők Budapest arculatán, s adatot adatra halmozó, különben érdekes szövevénnnyel bizonyítják, ez is zsidó, az is zsidó.

Magam mind kételkedőbb leszek, mitől zsidó, mikor már nincs zsidó etnikum, mikor éppen számolódik föl az antropológiai értelemben vett zsidó kultúra, mikor a szubkulturális másság is eljelentéktelenedik, az életmód és a gondolkodás különbségeivel együtt, visszahúzódik a Magyarhonban alig látható ortodoxiába, és egyáltalán nem bontakozik ki a nemzeti-nemzetiségi törekvés, sőt a viszolygás terjed a kisebbségi léttől, a jiddisről meg a cionizmusról szó se legyen, azt meg kell mosolyogni. Marad a *vallási különbség*, de megreformálva, a *neológia* képében, mely maga is asszimiláns képződmény.

És kibontakozik az asszimiláns zsidó, aki nem-zsidó-zsidó, magyar-zsidó, zsidó-magyar, zsidó vallású magyar, zsidó-keresztény, ha ugye áttér, és lesz keresztény-zsidó, sőt zsidó-keresztény-magyar, és annak változatai. Ilyen az asszimiláció Magyarföldön, ilyen öszvér, furcsa, érdekes, mosolyognivaló, sírnivaló, kegyetlen, hiú, ábrándos, kellemes, kellemetlen és légvárépítő, amilyen az asszimiláció lenni szokott.

Az emancipált-asszimilált zsidó, amely kibontakozik, egyetlen kategóriát alkot, az előbbi sokféleséget halmozás ellenére, a *zsidó származású*, nem merem hozzátenni, hogy magyart.

Az *eredet*, bármennyire magyar szeretne is lenni a zsidó, nem vethető le, könyvünkéből is kitetszik, nem és nem, minden levethető, de az ere-

det, *ha* zsidó, legyen akár homályba veszve, feltámad, ha kell, ha nem kell, mindegy, és kísért, kísértet gyanánt, hányszor kell meglepődnöm ezen, de most már egyáltalán nem lepődöm meg.

Szerzőink is az eredetre hagyatkoznak, mikor a zsidóról beszélnek, címnek is jobb volna *Budapest zsidó eredetű arca*. Tehetnének mást, kérдем, az eredetre hagyatkozáson kívül, mikor a zsidó közösség felbomlik, pedig a zsidó is attól zsidó, ha közösség hitelesíti. Az eredet tudása vagy vélt tudása nélkül tudniillik nem volna a zsidó már zsidó.

Nem felejtetem azonban, a vallás is, amely, ismétlem, az eredet mellett a másik különbségként fennmarad, közösségteremtő erő, ám a neológia éppen a hagyomány által szigorúan megszabott élet- és gondolkodásmódot hagyja el, tulajdonképpen *a* zsidót, *a* kultúrát, eltüntet minden ilyesmit. Ráadásul az asszimiláció követelményeihez idomított vallás csupán a szertartásokat hagyja meg, ami a zsinagógában történik, azt is átalakítva, mondhatnám, hogy a magyar zsidóság csak a neológ templomban, bár nem illene templomnak sem hívni, csak zsinagógának, alkot közösséget ezentúl, de amint onnan kilép a neológ zsidó, közössége szertefoszlik.

Milyen tehát a neológ zsidó közösség hitközsége, és milyen szelvényben képezik vallási vezetőit?

Wahrmann Mór nagykereskedőt, nagyiparost, a nemzetközi pénzügyek szakértőjét, a magyar képviselőház első zsidó vallású tagját a miniszterelnök, Tisza Kálmán ajánlására választják meg a pesti zsidó hitközség elnökének, tudatja velem a könyv. Én viszont megkérдем, hát *milyen* az a zsidó hitközség, amelynek ügyeire, a legfontosabbra, az autonómiáját tekintve is, a nem zsidó hatalom ekkora befolyással bír? Hát ilyen, asszimiláns a velejéig, felelem, egy magyar-zsidó hitközség. Meg olyan, amely el akarja tüntetni a kellemetlen képzeteket keltő nevét is, a zsidót, és örömmel fogadja el az állam által javasolt eufémisztikus *izraelita* nevet. Mintegy „magyarosít”, hogy betagozódjék mint magyar *nemzeti zsidó* egyház a keresztény egyházak mellé.

Ha óbecsei Freund Vilmos, a Rabbiképző Intézet, amelyet, érdekes, Ferenc Józsefről és nem például Ákivá rabbiról, ami persze anakronisztikus is volna, neveznek el, internátusának alapítója díszmagyarban lép a nyilvánosság elé, amint könyvünk egyik fotóján látható, akkor ő egy magyar nemes, kinek intézete, a magyar király dicsőségére, magyar *nemzeti rabbikat* képez.

A neológ vallási közösség a maga zsidó látszólagosságával ugyanolyan halovány nyomokat hagyhat maga után, amilyen halovány közösség saját maga. Nemigen sugározhat zsidóként maradandót, különösen

nem a nem zsidó környezetre, hiszen nem zsidó szeretne lenni szintén, s ami hatására kirajzolódó arcvonás Budapesten, az, néhány feltűnőbb zsinagóga kivételével, elmosódó, eltűnő, rejtőzködő, mint az egyletek, körök, alapítványok, társulatok, szervezetek is, pedig volt belőlük valamikor, könyvünk tanúsága szerint is, jó pár, ám magyar környezetükbe olvadnak már virágzásuk idején. A sok tudós rabbi és hatásos hitszónok, kiket a neológ közösség önmaga megmutatása eszközének tekinthetne, emléke sem eleven, hiába elevenítik fel a szerzők élénken, kedvvel, holt hagyatéknak látszik, s hiába igyekszem magam is, nemigen veszem észre nyomaikat a városon; természetesen nem látványként, hanem gondolati hagyományként. Bár a hiba, lehetséges, bennem van; nem is fogok velük foglalkozni.

A szokásokra, az ünnepekre sem térek ki, melyekkel pedig, az ismeretközlés pátoszától áthatottan, túlnyomórészt teli a két kötet, sőt általuk kellene fellelni, felmutatni a Budapestre speciálisan jellemző zsidó mozzanatok, ámde az erőlködés nem hoz eredményt, a magyar fővárosnak nemigen van sajátyszerűsége zsidó ünnepekben, ha csak a Király utcai *purimi karnevál* nem, melynek érzékletes, idézetként való leírását élvezettel olvasom, és csodálkozom, hát volt ilyen is ebben a városban, ilyen színes, forgatagos, az utca nem zsidó nyilvánossága előtt zajló zsidó ünnep, volt ilyen korszak, amikor ezt *mérték?!*

Ismétlem, nincs már külön története a zsidó közösségnek, a magyartól eltérő, és mégis egyre inkább halmozza az úgynevezett zsidó vonatkozásokat a vaskos két kötet. Ahogy teljesedik ki az asszimiláció, úgy festődik föl mind több zsidó alak és tett, úgy számoltatik össze mind több zsidó adalék. Mikor már a Nemzeti Sportuszoda is zsidóvá lesz, elfog a kétely, mitől zsidó, mert tervezője, Hajós Alfréd zsidó eredetű?

A szerzőknek le kellene szögezniük, miről beszélnek, s mivel nem teszik, helyettük hadd mondjam én, *teljesítményekről* beszélnek, zsidó eredetű családok, személyiségek, cselekedetek, vállalkozások teljesítményéről, amelyek tényleg említésre méltók, mint nagyiparosi, kereskedői, politikusi, tudósi, írói stb. életpályák sikerszimfóniái. Arról volna szó talán, kérdem: ha a zsidó asszimiláns teljesítmények az asszimiláció mélyülésével, szélesedésével szaporodhatnak, akkor ugyanígy szaporodhatnak a zsidó voltokra való hivatkozások is? Nem éppen arról van szó, hogy ezek a teljesítmények nem akarnak többé zsidók lenni?

Olvasom, hogy Wodiáner Móric (Mór) miután vállalkozásai révén meggazdagszik, áttér a református vallásra, kaprióriai előnévvel nemeséget kap, majd báróságot, tagja lehet a Nemzeti Casinónak, kiveszi részét a vasútépítések, a gőzhajózásból, a lipótvárosi házépítések.

Vagy itt van Einhorn Ignác (Horn Ede), aki a szabadságharcban tábori rabbi, kapitány, a megtorlás elől Németországba menekül, kibújik rabbi mivoltából, hírnevet szerez a közgazdaságtanban, visszatér, és a kereskedelmi államtitkárságig viszi. Megtudom, hogy Ernst Lajos, mint kora legértékesebb festmény- és szobor-magángyűjteményének tulajdonosa, apja vagyonának köszönhetően felépít magának egy múzeum nagyságú galériát, az első modern galériát a fővárosban, gyönyörű szecesszióst, ahol ő rendezi meg Gulácsy és Csontváry első gyűjteményes kiállítását, az épületet ma Ernst Múzeumnak nevezik.

Szóval, ha leszögeznék a szerzők, zsidó eredetű teljesítményeket vesznek számba és sorolnak, melyek már nem a zsidó, hanem a magyar közösségre irányulnak, és ez természetesen következik az asszimilációból, akkor egyetértőbben lapozhatnám a könyvet, és gondolkoznék pontosabb címen; felöltlik bennem: *Budapest és a zsidó teljesítmény*, hogy aztán rögtön elvessem, mert kérdem, ha mondjuk a teljesítmény építészeti, vesszőparipám, Hajód Alfréd sportuszodája, akkor ez zsidó vagy építész teljesítmény?

Igen, tudom, az eredet megkerülhetetlen akkor, ha az erről való tudás nem felejtődik el, vagyis ha az asszimiláció tökéletlen. Felszámolódhat ugyan minden zsidó sajtószerűség a beolvasás-beolvasztás folyamatában, de ha ellenáll a befogadó közeg az asszimilációnak, akkor az eredet megmarad, makacsul jelez. Ne sértődjön meg tehát a magyar Budapest, ha minduntalan zsidó arcvonásokat fedeznek fel rajta, magának köszönheti.

Mert *nem sikerült az asszimiláció*, hála istennek; ha sikerült volna, akkor én nem volnék én.

Eredetemet nem tudom visszavezetni még ükapámig sem, a zsidókra vonatkozó dokumentumok hiányosak, nem baj, megteremttem, elképzelem, amint leveti zsidó viseletét, magyart vesz fel, nemzetőrként harcol a magyar szabadságért, külön zsidó alakulatban, mert nem ért magyarul. Dédapám, és most csak a nevemet adó családról beszélek, éppen akkor születik, erről van nálunk egy családi legenda, mikor a szabadságharcot leverni segítő muszkák a ház udvarán tanyáznak. Feltételezem, már magyarul beszél, foglalkozása, mondjuk, házaló, viszont magyar közlegényként, ez a fixa ideám, okkupálja Bosznia-Hercegovinát, onnan hoz magának szefárd feleséget, legyen bennem egy kis olyan vér is, mintha előre tudná, a vágyaim közé tartozik. Nagyapám elköltözik a zsidó környékről, nem jár zsinagógába, csak nagy ünnepeken, leszokik a kóser ételről, itálról, róla már tudom, hogy szabómester, de nem zsidóknak, hanem parasztoknak varr, viszont társasága zsidó, ráadásul

mulatós ember, mulatozik, amíg az első világháborúban magyar hősi halált nem hal. Apám kereskedő, és vevői, kapcsolatai révén, bekerül az úri kaszinóba, kártyázik, egyszer még párbajozik is, a magyar úri embert utánozza, bár jár a zsinagógába, de elsősorban udvarolni. Aztán behívják munkaszolgálatra, de ez már egy másik történet. Az anyai ági felmenőim bemutatása nem volna ilyen egyszerű és egyenes vonalú, a könnyebb megoldást választom.

Az eredetemből az következik, na most én zsidó író vagyok? Persze azért a hiúságomat legyezgetné, ha egyszer majd bekerülnék egy ilyen forrásként használható zsidó vonatkozású könyvbe. Mint mi: magyar-zsidó író, zsidó-magyar író, író, aki... Inkább hagyjuk. Mégis, ha szívesen szerepelnék egy hasonló könyvben, amilyenről most írok, mi bajom van vele? Mikor tisztában vagyok azzal, ahogy a szerzőink által is említett Heltai Jenő, Herzl Tivadar unokaöccse, nem bújhat ki Herzl bőréből, magam sem a magaméból? Mikor jól tudom, *más* vagyok, és *másnak* tartanak?

Engedjem tehát beszélni, mintsem könnyedén bírálattal álljak elő, mellyel különben a saját létem alatt vágnám a fát fölösleges tárgylagoskodással, kishitűséggel, meghunyászkodással, a másságot, mint ennek a műnek, amiről írok, a témáját. Redukált másság ez csak, mert *a sikertelen asszimiláció mássága*, a másság nagy ösvényén egy kis eltérés, ám ezt a másságot *el kell fogadnom jelnek*, az el nem felejtés nyelvének, el kell fogadnom mint eredetként virító, stigmaként beszélő jelet és nyelvet. Könyvünk ezt a másságot idézi fel, ezt rögzíti, anélkül hogy hangsúlyozná.

Pedig számtalan példát hoz fel, de a magyar közösségre vonatkozó szép teljesítményeket, ám úgy, amint virít rajtuk, elfelejtethetlenül, a zsidó eredet. Ott van Bloch Móric, aki evangélikus hitre tér, majd arról is a reformátusra, sőt református teológiai tanár lesz, főképpen magyar nemzeti kérdésekről értekezik, ráadásul megalkotja a magyar nyelv „teljes” szótárát, mindezt Ballagi Mórként. Vagy ott van Rosenthal Márkus, aki úgy vonul be a köztudatba, mint a magyar verbunkos zene egyedülálló mestere, a legtermékenyebb csárdáskomponista, s mint Rózsavölgyi Márk. Vagy ott van Csemegi-Nascher Károly, eredeti vezetéknévét jogtalanul írom ide, akár a fajvédők, már magyar néven születik, aki megalkotja az első magyar büntető törvénykönyvet; és ott van Márkus Dezső, eredeti nevét már könyvünk sem tudja, a *Magyar Törvénytár* megteremtője stb.

Törekvésük sikerrel jár: magyar nyelvésznek, magyar zeneszerzőnek, magyar jogásznak lenni, nehezen lehetne vitatni. De a teljesítmény

nem minden, sőt a legkevesebb, ez a két kötet is bizonyítja, bár a szerzők éppen a teljesítményt favorizálják, mert a teljesítménynél léteznek fensőbbeségebb hatalmak, hisz a teljesítmény már régen elenyészik, de *az eredet* gyönyörűen *virul* továbbra is.

Bár méltányolom, ahogyan a szerzők a zsidó eredet nyelvén beszélnek, és elismerem, a zsidó eredetű teljesítmény a magyar fővároson rengeteg nyomot hagy, mégis sok mindent nem értek, és éppen ahogy a teljesítmény ténszerűségeit találják, azt nem, holott a tény „eleve értés” volna, Derrida szerint is, ám ebben a könyvben számomra nem az, kénytelen vagyok, ahogy az előbb említett francia zsidó filozófus írta, én is leírni, hogy „a tény után jönni” nem más, mint értelmezni, tehát próbálok értelmezni.

A másság mint érzület

Ez az elkötelezett hévvel megírt könyv a zsidó eredetű teljesítményeket zsidó érzülettel szemléli; hogyan is szemlélhetné másképp, akiknek nincs ilyen érzületük, nem fognak bele ekkora munkába; a megannyi kimerítő adatszerűséghez jelentést sugalmaz, miszerint, ha valami zsidó eredetű: a vasúti indóház a valamikori Gyár utcában meg a Pannónia Gőzmalom az azokat gründoló tulajdonosai miatt; a Teleki tér a kapedlis utcai árusok miatt; a Párisi Nagyáruház a tervezője miatt; a Japán kávéház ugyancsak a tulajdonos és a törzsvendégek egy része miatt; működjék bár nem zsidóként, nyugodtan érezhetjük zsidónak.

És *érzületileg* Budapestnek tényleg kölcsönözhetünk *számtalan zsidó vonást*, főképpen az azonosuló beolvadás virágkorából, a múlt század utolsó negyedéből, mikor a zsidók számára a beolvadásra tett ígéret pozitív érzületként hat, amely felhajtó erővé válik, bár az antiszemitizmus is akkor kezd virágba szökni, de azt mintha a zsidóság vezetői nem vennék komolyan.

Emlegettetik a Lloyd-palota, az egyik kitüntetett zsidó fellegrádként a Lipótvárosban, amelyben a zsidó tőkések által létrehozott Gabonacsarnok, Kereskedelmi Csarnok, majd a Tőzsde, azután a zsidó jellegűnek titulált Börse kávéház talál helyet. Ezen a valaha városképet meghatározó klasszicista palotán nincs semmi zsidó kívül és belül, azonban ha az előbbieket tudjuk, akkor rögtön feltámadhat a zsidó érzület iránta, akár tekinthetjük a hazai zsidóság egyik érzületi emblémájának. Ámbár a palotát a nem zsidó Hild tervezi, a nem zsidó Nemzeti Casino is benne foglaltatik, a nem zsidó Felsőház ugyancsak egy időben, s ez

mind bizony a magyarságot érintő emblematikusság, ugyancsak tele érzületekkel, magyarokkal. Hát akkor ez a palota zsidó vagy magyar? A kérdés is erőltetett, ilyesmit nem kell eldönteni, nem is lehet, de ha kell, akkor legyen a zsidó beolvadásnak és a magyar befogadásnak, közhelyesen, a magyar kapitalizálódásnak egyik helyszíne, akár közös érzelmi építménye.

Felmerül, vajon a partnerek hogyan érzik magukat egy közös érzelmi építményben?

Hamar kiderül, ahogy az asszimiláció mélyül, hogy a magyarság azon része, amely a zsidót idegenkedve fogadja, rosszul érzi magát, hallani sem akar olyasmiről, mint közös érzület, főleg miután a zsidó azt hiszi, és ki is meri nyilvánítani, hogy a valláson és az eredeten kívül immár semmiben sem különbözik a magyartól. Méltatlankodik, elborzad a zsidóktól ódzkodó magyar, hivatkozik a *lélekre*, és nyomban éppen az érzületre, amely bizony szerint a legjobban és a leginkább különbözik.

Negatív tapasztalataikról értekeznek bőszen, amelyeket bizony közös tudás tárol, miszerint a zsidók ösztönszerűen mások, olyan nyughatatlanok, olyan gúnyolódók, olyan tekintélyrombolók, az eszüket is másra használják, bizony becsapásra, bizony felbolygatásra, bizony kiaknázásra, a rideg materiális javak és az érdek vezérelte racionalitás az istenük, nem szabad velük rokonságba kerülni, a vérkeveredés szégyenletes, szükségtelen velük barátkozni, az együttlét rossz szájízt hagy, nem kívánatosak szomszédnak, a közelség bosszúságokkal jár, elkerülendő velük együtt dolgozni, az együttműködésből ők húznak hasznot. Összefoglalva: a zsidók érzülete és lelke idegen.

A beolvadni szándékozó zsidó és a beolvadást pártoló magyar mindent természetesen az előítéletek számlájára írja, és elkönyveli szintén közös, csak másfajta tudásként, de hiába minden, bizonyos magyar érzület *eleve* ellenséges.

Vallomások, érzületek vallomásai vitáznak egymással, a keresztény-magyar érzület is egy vallomás, a zsidó-magyar érzület is egy vallomás, az egyik egyetért az asszimilációval, a másik mereven tiltakozik ellene. A közeledés hol lehetségesnek, hol lehetetlennek látszik, mindenestre bizonytalannak, mert a vallomás, legyen pozitív vagy negatív, idegen a megismeréstől, a tájékozódástól, nehéz elutasítani és nehéz befogadni. Létezik például olyan vallomás, amely a zsidót idegennek bélyegzi mindörökre.

A saját lélek féltése az idegen lélektől ősi ösztön is, de modern késztetés is, amely ellenségeskedő, *más* érzületekben nyilvánítja meg magát, így a keresztény-magyar érzület nem is hajlandó asszimilálni

a zsidó-magyar érzületet, kijelentvén, azt *nem lehet*, az örökké idegen marad.

Vallomások, vélemények, érzületek.

Aki azonban az érzületeken túllépni akar, és szeretne megismerni és tájékozódni, mint Bibó, az azt mondja, zsidók és magyarok torz képet őriznek egymásról, mert érintkezésük „dehumanizált... úgy vannak társadalmilag egymás mellé szervezve... hamis feltételek között... hogy egymásról rosszat tapasztalnak”.

Miközben belemélyedek ebbe a két kötetbe, mosolygok zavartan, mintha a szerzők érzületüktől elragadtatottan határán állnának a kihívó vádnak, a zsidó formálja a maga képére a magyart, ha úgy értelmezem, ahogyan ők, miszerint zsidó: a Schlossberger-palota a Teréz körúton, mely egyszerű bérház; a *Borsszem Jankó* vicclap, mely mélyen beleágyazódik a magyar városi folklórba; a Vas utcai bauhausiánus, szecessziós díszítésű iskolaépület, mely magyar tanintézet minden időkben; a Vadász utcai Üvegház, mely igen avantgárd építészeti objektum volna bárhol Európában; a Parisiana mulató, ma Új Színház, a magyar szecesszió egyik legszebb példánya; a Baumgarten irodalmi alapítvány, mely írókat segít származásra való tekintet nélkül; a Goldberger Textilművek, mely a magyar nagyipar egyik exportképes gyára; stb. Mindezek, ismétlem, nem zsidókra irányuló zsidó eredetű teljesítmények, azonban könyvünk zsidó érzületet társít hozzájuk.

És miért ne társítana, fordítok, mert fordítanom kell, a zsidó elem szépen bennük van, ha meg a törekvés a nem zsidóvá válásra, éppen a teljesítményeivel is, visszautasíttatik a magyar érzület által, akkor meg vállalja magát egyenesen mint zsidót. Ne legyünk képmutatók, az asszimiláció kettőn áll, nem csak a magyar elem hat, a zsidó is hat. Miért kéne nekem szégyellni, éppen nekem, a zsidó hatást? Miért szégyellném, ha például zsidónak minősíttetik, mondjuk, az operett intézményrendszere, lévén sok a zsidó eredetű művelője, mestere, Kálmán Imre, Szirmai Albert, és nemkülönben színésze. Nem én minősítem zsidónak, most véletlenül nem is szerzőink, hanem azok, akik a zsidó művészekről féltik a magyar érzületet. Vegyem már végre észre, az asszimilációt rühellő magyar érzület készségesen elébe megy, de éppen az ellenkező irányból könyvünknek: zsidónak titulál sok mindent, amit nem kellene, s amire büszke lehetne magyarként is.

Miért bélyegzi bizonyos magyar érzület az érdekes Jálícs-házat zsidónak? Hát mert a hagyományosan, eredete miatt zsidó utcának tartott Király utcában van, amely élénken nyüzsgő üzletutca rengeteg zsidó szereplővel. Pedig a ház építője, tulajdonosa. a Jálícs nevezetű úr nem

zsidó, borpincéje, étterme nem zsidó jellegű, lakóinak egy része nem zsidó. Azonban a Jálícs utódok zsidó származásúakkal is keverednek, ezáltal egyre inkább zsidónak bélyegeztetnek, ilyen az érzület, nem analizál, inkább analógiákkal él.

Az érzületi kijelentések formalizálódnak, sztereotipizálódnak, kano-nizálódnak, követik a rossz hagyományokat, ismétlik önmagukat. Hit és tanítás eszközei, tárgyai lesznek az érzületi különbözőzés alapján egymást elmarasztaló feleknek, mind a magyarnak, mind a zsidónak.

A zsidókat be nem fogadó magyar érzület szerint, mely tényleg tan-könyvi formulába rendezhető szépen, a zsidóság asszimilálja a magyar-ságot. Ám ez a tragikusan hangzó vád szerintem inkább a tiltott gyü-mölcnek szól, és gyónásként terjed. A magyarnak ugyanis, miközben szeretne a tiltottal, zsidó partnerével kielégülni, büntudata támad, azt meg is gyónja, bevallván, rút csábítás áldozatává vált. Az asszimiláns zsidó partner tiltakozik, ugyancsak megvallva, hogy ígéretésekre oda-adja magát, mire rútul becsapják, frigy helyett kikosarazzák, hogyan is volna ő a csábító, ellenkezőleg, őt csábítják el, különben meg hogyan is volna képes zsidóvá változtatni a magyart, mikor már ő maga sem zsidó.

Vicces játékok ezek, torz játékok, érzületi játékok, végigkísérik a zsidók beilleszkedési próbálkozásait Magyarországon, hogy végül kiderüljön, az érzület, ha különbözik, ha más, akkor nem fonódhat össze.

Házasságunk első feleségemmel, aki nem zsidó, pozitív érzülete-inkre alapozódik. Mondhatnám, a szerelem, így, ilyen egyszerűen, csodákra képes. Azonban meg is kell értenünk, méltányolnunk is kell egymást. Hogyan sikerül? Például családjaink különbözőségét másnak nem, csupán csoportkülönbségnek fogjuk fel, szociológiai ténynek, és nyugodtan felfoghatjuk. Élettörténetünk különbségét a minden egyes egyén különös és sajátos egyediségében és a történelemben leljük meg. Eltérő modorunkat a jellem meg a nemek közötti különbség sajátyszerűségével és pszichikumával magyarázzuk. Ha magyarázzuk, ha meglegljük, ha felfogjuk, de ilyesmiket nem csinálunk, hanem éljük az életünket. Persze szerencsénk van, mert a feleségem családja meg a magam szűkebb és tágabb családja is toleráns. Meg persze érdeklő-désünk, törekvésünk, gondolkodásunk hasonló vágányon fut, értjük egymást, vállaljuk egymást. Elfelejtjük származásunkat, feleségem úgy tesz, ösztönösen, mintha eredete és érzülete az enyém volna, én meg úgy, szintén ösztönösen, mintha az övé az enyém volna. Időnként, bár ez elhanyagolható, figyelmeztetve leszek feltoluló, mint már jeleztem, asszimilálatlan tudattalanomtól, ez azonban nem zavarja meg együvé

tartozásunkat. Miután első házasságom véget ér, amihez semmi köze a magam zsidó és a feleségem nem zsidó mivoltának, a fiam mégis úgymond félzsidóvá cseperedik érületileg valahogy.

Megvallom, hajlandó vagyok én is érzületeim után sietni sokszor, mert miért ne dagadhatna a keblem egy-egy híres zsidó-magyar teljesítménytől. Bár figyelmeztetem magam, vigyázat, társulhat ám az érzülethez, bizonyos kéjes érzések hozadékával, a pletyka pikáns, fűszeres dramaturgiája, ez is zsidó, az is zsidó, amaz is, amelynek azonban, jól tudom, a lelki renyhesség állapota felel meg, amikor az ember sok mindent, ami összeszedetten eszébe sem jutna, megenged magának.

Hát akkor, nosza, próbálkozzam az összeszedettséggel, és jöjjenek elő, amivel még nem jöttem, de más sem szokott, a metaforákkal.

A másság mint metafora

Hadd szögezzem le, amit könyvünk nem tesz meg, persze nem is feladata, hogy a zsidó másság az idővel, az asszimiláció haladtával egyre inkább *metaforikusan* jellemezhető csupán. Metaforákba ütközve a másság és az asszimiláció megállapodik, meg is akad, ami nem biztos, hogy nekem és a hozzám hasonlóknak rossz, ha ugyanis nem akadna el, én már, ismétlem, nem volnék én.

Ahogy a zsidó másság ténybelisége és megmagyarázhatósága az eredet homályba vesztésével, persze, amint már érzékeltettem, azért nem vész az homályba annyira, eltűnedezik; ahogy kopik a lelki-érzületi különbözőség, bár minduntalan élesedik is, úgy jelenik meg számtalan metafora a zsidó másság fenntartása érdekében. A metaforák, mint tudjuk, helyettesítenek értelmezést, ítéletet, jellemzést áttételes formában, a tapasztalatot, a hitelességet, a fogalmiságot azonosítják a sejtetéssel, a társítással, a képzetesítéssel.

Mit testesít meg a *Nyugat* mint folyóirat? Metaforák nélkül erre képtelenek lennének válaszolni. Támogatják anyagilag zsidó származású tőkésék, mint Chorin Ferenc, báró Hatvany Lajos, a báró Kornfeld család, a zsidó vezetőséggel bíró Gyáriparosok Országos Szövetsége. Zsidó származású szerkesztők alapítják és határozzák meg irányultságát. Zsidó származású írók emancipációjának fóruma. Mindez unos-untig emlegetődik. Másrészt azt is jól tudjuk, hogy igazi emblémája a nem zsidó Ady, majd Babits, Kosztolányi és Móricz. Tobzódik hát, hasábjainak tanúsága szerint, kétfajta szellem, a modernizált-asszimilált zsidó és a modernizálódó magyar *szellem összefonódottságukban*, érületileg

is lehatolva mindkét lélekig, látványosan, ugye, művészetről van szó. Emblematis metaforája tehát a kétfajta másság összeolvadása termékenységeinek, annak metaforája, hogyan termékenyíti meg a zsidó szellem a magyart és fordítva. Akinek ez az eredmény értékes és pozitívum, annak számára a *Nyugat* magyart, akinek értéktelen és negatívum, annak zsidó. Magamnak pozitívum, mégis tetszik, ha emlegetik közét a zsidósághoz. Azért azt meg kell jegyezmem, hogy Kosztolányinak is akadt egy korszaka, amikor zsidózott, Móricz naplójából meg kiderült, hogy bizony, enyhén szólva, nincs kibékülve a zsidókkal.

A Nemzeti Múzeum előtt magasodó emblematis nemzeti költő, Arany János emlékművének két mellékalakja, Toldi és Botond, a zsidó Müller Dávid tornászról és a zsidó Weisz Richárd nehézsúlyú birkózó olimpiai bajnokról mintáztatott, olvasom könyvünkben. Megvallom, felvillanyoz ez az érdekes adalék, amiről nem tudok, hiszen mindenképpen gyönyörű metaforája ezért ez a szobor *a zsidó és a magyar test összefonódottságának*, jelképezve az együttérzést, a közös erőt, akaratot, törekvést, célt, eszközt, megértést, ám jelképezheti a rossz érzést, az egyik fél hatalmát, a másik kiszolgáltatottságát, nem is beszélve birkózásról, verekedésről, ha összekülönböznek, mikor az egyik úgy érzi, a másik erővel akar rajta felülkerekedni, esetleg ki akarja használni, be akarja csapni. Az értelmezésnek tág tere nyílik: lám, a zsidók nemzetidegen testükkel összeroppantják a nemzeti testet, vagy lám, a zsidók teste sem különbözik, vagy lám a magyar test mintát ad a zsidónak, és lám a zsidó test milyen más stb. Magam, megmondom őszintén, nem kavarnék hullámokat metaforákkal e körül a szobor körül, és lám mégis kavartam.

Folyik, folytatódik az asszimiláció vegyes házasságokkal, névmagyarosítással, a keresztény vallások felvételével, folyik a tudatban, tudattalanban, tudatfelettesben, a lélekben-érületben. Szerzőinknek, amint elhagyják a századfordulót, egyre kevésbé adódik, amiről, mint zsidóról, megemlékezhetnek Budapesten, egyre kevesebb, ami igazán zsidó volna, hiszen a sikeres asszimiláció érdekében a zsidók maguk igekeeznek mindenről, mindenkiről eltüntetni a zsidót.

Alig is van már más zsidó, mint metafora a zsidóról, az viszont akad bőven, s az első világháborút követően hatalomra kerülő fajvédő rezsim által szépen szaporíttatik. Szeretnék eltorlaszolni most már az asszimiláció lehetőségét, inkább a *disszimilációt* sürgetik, ne fonódhaszon többé össze magyar és zsidó se testileg, se szellemileg, se lelkileg, ha lehet, még metaforikusan sem. *A metafora legyen a visszazsidósításé*, akár az etnokulturális vagy a nemzetiségi másságba, tűnjék ki azonnal

ki a zsidó, ne vegyülhessenek el többé, ne lehessen összetéveszteni őket a magyarral, s ha ezt már másképp nem, csak metaforák révén lehet elérni, akkor jöjjenek a metaforák. Megjegyzem, hogy az ortodoxokat és a cionistákat sokkal jobban kedvelik, mert az egyik csoportról rögtön kitűnik, hogy nem akar magyarnak látszani, a másikat meg azért szeretik, mivel el akarják hagyni az országot.

Harsog a húszas – harmincas évek nyilvánossága a vérfertőző, a bűdös, a sáskaként rajzó, a befészkelődő, az élősködő tetű, a görbe úton járó, a szőrös kezű és szívű, a bőrlenyűző, a bogárszaporaságú, a verébszemtelenségű, a patkányfertőzést terjesztő, a sárba tipró, a sátánfajzat stb. zsidókra aggatott képektől.

Ha a magyar szellemre, testre, lélekre „legveszélyesebb” zsidók, mint egy Hauser Arnold, Jászi Oszkár, (von) Neumann János, Szilárd Leó, Wigner Jenő stb. elhagyják az országot, boldogan veszik az ügyeletes véleményirányítók, örülnek, és felruházzák őket a gyökértelenség, a hazafiatlanság metaforáival. Miután híresek lesznek külföldön, persze teljesítményüket nem ütik nagydobra, elejtenek róluk néhány metaforikus megjegyzést, lám, az ilyeneknek mindegy, hol szolgálnak, hol élnek, hazájuk a pénz, a hírnév, a sikerhajhászás. Csak egy másik, következő korszakban, mikor ismét divatba jön az asszimiláció, ismerik el őket utólag, ráadásul magyaroknak aposztrofálva, mint akik dicsőséget hoztak a magyar hazára.

Elmegy rokonom, Lengyel Menyhért is, anyai nagyapám unokatestvére. Emlegetik büszkén, legfőképpen nagymamám, mint aki nevet szerez kint is. Holott érdekes, nem tanul meg semmilyen idegen nyelvet rendesen, anyanyelvén tud és főleg hajlandó szót váltani, csak nincs hozzá ugye „anyja”, hazája, sem mint zsidónak, sem mint emigránsnak. Leginkább magyarokkal, zsidó-magyarokkal érintkezik előszeretettel Amerikában is. Természetesen írni még inkább csak magyarul képes. Tragikusnak látom, képletes értelemben, életének ezen szakaszát, mert ugyan érvényesül, befut, de hát egy író, mint ő, a *Csodálatos mandarin* írója, ha azon a nyelven kénytelen írni, mely kivetette magából, az tényleg azonossági válságot okozhat. Nyelve magyar, de ő maga nem lehet magyar; zsidó sem lehet, zsidó nyelve eleve nincs; amerikai írónak lenni angol nyelvtudás híján lehetetlen, Amerikát vagy később Olaszországot hazájának tekinteni nehéz. Nem lehet tudni, milyen író, se magyar, se zsidó, se amerikai. Nyelv nélküli író metaforikusan, pontosabban az anyanyelvből kitagadott író. Velem is megtörténhet ugyanez, már ami a nyelv nélküli íróságot illeti, mindenre fel kell készülnie az olyannak, mint én, bár nem oly nagy tragédia azért, legfeljebb képletesen.

Nem szoktuk megérteni, miben is rejtőzik az a másság, amelynek tényszerűsége már nem létezik, eredete elenyészett, érzülete nem kimutatható, különben is megfoghatatlan, és *megfoghatatlanságában*, ezt felpanaszoljuk, mégis *fennmarad*. Nem számolunk a metaforák és az aura, amiről még fogok beszélni, másságot felidéző erejével, és persze azoknak az erőknél az alattomoságával, amelyek mindezt előszere-ttel felhasználják, nem számolunk azzal, hogy bizony asszimilálódhat minden, még a lélek is, miközben *asszimilálatlan maradhat a metafora* és az *aurarendszer*, amely a másságot továbbra is fenntartja.

A zsidóság legfontosabb, mindent átfogó-átható metaforája a *kivétel*, a szabályok alól kivétel, melyek egyúttal erősítik a szabályokat is, már-mint a kivételt, és ez a kivétel jelenti a zsidót, azt a zsidót, aki zsidósága ellenére mégis érvényesül. A kivétellel magyarázható, miért szántói Kőrösy József a statisztikai hivatal vezetője, miért lehet igazságügy-miniszter Vázsonyi Vilmos, miért a leghíresebb tüdőgyógyász báró Korányi Frigyes, miért a legnagyobb üzem tulajdonosa báró Weisz Manfréd, bár itt a szabály erősítése is fontos, és kivétel Lajta Béla, a magyar szecesszió jelentős építész alakja, és kivétel Beregi Oszkár, a Nemzeti Színház örökös tagja, és azért kivételek, mert zsidók, és azért zsidók, mert kivételek, kivétel mivoltukban testesítik meg a metaforikus zsidót. A magyar-zsidó mitológiában a kivétel a főszereplő mind a magyar fél, mind a zsidó fél szemléletében, következésképpen a metafora a főszereplő.

A könyvünk is ilyen kivételekkel van tele, ezért, ha akarják a szerzők, ha nem, számomra *A zsidó Budapest* nem más, mint *a magyar főváros zsidó metaforáinak* és aurájának részbeni *föltárása és összefoglalása*.

A másság mint bűn-bődés

A kötetnek akkor lesz megint igazi, asszimilálatlan zsidó tárgya és mondandója, mikor Budapesten irtják a zsidót. Mikor megszűnik a kivétel korszaka, és eljön a szokásosé. Mert akkor zsidó a zsidó igazán, ha pusztítják, akkor, mikor Budapest zsidó arculatát a házakon és az emberek virító sárga csillagok hagyományos jelként, visszaetnikumosítva, mintázzák meg; mikor a „védtetnek” minősített házak tájékoztatják a pogromlovagokat, hol a „védtelenség”; mikor fallal övezett negyedben különíttetnek el, vagyis gettóban, amely korábban a judaizmus teste volt, s mint ilyen bűjtatta szellemét, most azonban egyszerűen csak, Adorno és Horkheimer értelmezésében, „ól disznóknak”, éppen

az olyanoknak, akik „kitalálták a kósert”, hahaha, ahol a rájuk szabott (szub)kultúrában, az emberi mivolttól való megfosztásában, lám-lám, élhetnek ismét; mikor az utcaképet, a megsemmisítésre ítélt alakulatokba és haláltáborokba parancsolt, államból, nemzetből kiközösített, kitagadott páriák csoportjainak felbukkanó-eltűnő menete festi meg; mikor a gyilkolásnak odavetett, attól menekülő, az állampolgári közösség védelmét nélkülöző családok és egyének állati félelmű bujkáló-álcázása életmódként páncélozódik rájuk; mikor a végső megoldás sínjeire állított marhaszaros pullmanokba bevagonírozottak nem emberi tekintetekből kiolvasható a felfoghatatlan sors rémülete; mikor a nyilas kivégzőosztagok által a Duna-partra hurcolt, kijelölt bűnbakok negatív áldozati bárányból a folyóba lőtt pozitív *bűn-hődő* úszóhullává lényegülnek; mikor fényes látványként temetetlenül bűzlenek és bomlanak, vagy éppen láthatatlan, jelöletlen tömegsírokban még élőként eltemetve vagy belelőve; zsidóként mind, igazi tényszerű zsidóként mind.

Hűen, bár nem kimerítően, ami nem is feladatuk, számolnak be erről a szerzők.

Igen, zsidó-vágóhíd hangulata van akkor a városnak. Ősi, örök érvényű zsidó metaforák hús-vér képviselőit küszöbölik ki éppen, hogy a metaforák, csak azok persze, zavartalanul tovább élhessenek. Bűnhődés gyakorlatiasan a gyakorlatban, bűn-hődés képletesen a képekben.

Családom úgy vélekedik, velünk, akiket úgymond befogadnak, akik bizony magyarok vagyunk, vagy legalábbis szeretnénk lenni, nem történhet meg az, ami éppen történik. Négyévesen gettóban, majd egy bécsi külváros koncentrációs táborában, pontosabban egy haláltáborban múlatom az időt. Nem, ez nem eshet meg velünk, tartja családom, miközben történik velünk. És miután túlélünk valahogy, amiben a magyar közösségnek semmi része sincs, visszajövünk, illetve haza. Nekünk, érdekes, van hazánk, az az ország, amely bűn-hődtet, amely halálraítéltet, s amely az ítéletét végre is szeretné hajtani. Mikor évek múlva, már nagykamasként, firtatom, tulajdonképpen miért jövünk mi vissza, körülbelül azt a hihetetlen választ kapom, oda megy az ember, ahol az ingó és ingatlana van, meg a helyismerete, az anyanyelvről nem is beszélve, különben is utálják a zsidót mindenhol. Az igazi ok persze az, hogy a családuk szétszórt tagjai, ha még éppen élnek, újra találkozhatnak valahol. Persze az ingó egy részének bottal üthetjük a nyomát, az ingatlan félig romokban, a helyismeretről meg jobb néha lemondani, főleg, ha kiderül, félreismertük a helyet, meg aztán nem is irtják mindenhol egyformán a zsidót. Marad az anyanyelv, de mondhatja-e egy zsidó, hogy egy nem zsidó nyelv az anyja

nyelve? És jómagam miért maradok, amikor már később, felnőttként el is mehetnék? Nem válaszolhatok másként, csak frivolan: elfelejtem a kiküszöbölésemre tett kísérletet egyrészt, másrészt hívságosan tudatfelettesemet okolom utólag, mely, veszem észre, igencsak asszimilált, a történetek ellenére, és, harmadrészt, asszimilálatlan tudattalanommal harcolva győzedelmeskedik; és bizony megtanultam, hogy tudnom kell egyensúlyozni köztük tudatosan.

Mi rejtőzik a különös, amely éppen nem különös, mert mindenkoron a zsidókra, az utált kivételekre szabott, szokványos, bár éppen hogy nem szokványos, mert a shoáról van szó, megsemmisítési dráma és a kevesek megmenekülésének katarzisa mögött? Lehet erre válaszolni? Megpróbálom.

A zsidó tulajdonképpen, hogy a szóval kezdjem, a bűn és annak megtorlása, a *bűn-bődés* metaforájával egyenlő bizonyos korszakokban. A bűnt, hiszen együtt élni nem lehet vele, ki kell küszöbölni. Csak úgy általában a metafora kiküszöbölhetetlen, ha csak nem lelnek megtestesítőkre. Persze szoktak lelni, természetesen a zsidókra, mert ők, mint kiválasztott nép, ugyancsak metafora, feltűnően különböznek, a másság színeiben tűnnek fel, és a másság bizony a bűn egy fajtája, hát akkor bűnhődjenek. Két légy egy csapásra, a bűnnel együtt kiküszöbölhető az irritáló másság is. A bűn és annak megtorlása metaforájából, a *bűn-bődésből* legott valóság lesz. A metafora azonban tovább él a zsidókról mint bűnös népről, kiirtásuk mindig kezdhető előlről, akkor is, ha már egyetlenség sem lesz a földön, majd kineveznek.

Létezik vonzalom azonban, sőt beteges vágy is a bűn iránt, kiolvasható a Bibliából, a tiltott gyümölcs iránt, amely ha éppen nem toroltatik meg, akkor megbocsáttatik, hiszen létezik ugye a *bűn-bocsátás* is, és akkor elkövetkezik a bűn és így a zsidók iránti elnézés, sőt rajongás, dicsfényövezés, ilyen a világ, változnak a korszakok, hol így, hol úgy. Mindenesetre a zsidóság az asszimiláció korszakában „olyan néppé lett, amellyel mindenki kiválóan múlathatja az időt”, állítja Hannah Arendt.

Az asszimilált magyar zsidó pofájába vágják, egyáltalán nem magyar, nyerve csak vissza zsidó azonosságát, disszimilálódjék, az meg, szegény, nem ért semmit, nem érti, hogy minél kevésbé zsidó, annál inkább zsidónak kell lennie. Nem érti, miért, ha minél jobban teljesíti a nem zsidó követelményeket, akkor annál rosszabb neki. Nem érti, miért vádolják, hogy magyarabb akar lenni a magyarnál. A zsidó csak zsidó lehet, nem érti ezt sem. Hányan és hányan ragaszkodnak magyarságukhoz, tévhiteket illuzionálva, duplán bűn-hődve, mint Radnóti

Miklós is, akinek el kell veszítenie önazonosságát, a keresztényt és a magyart, bizonyítandó, alkalmas a bűn-hődésre. De nem tudja és nem akarja elveszíteni, nem és nem, *Naplója* is tanúsítja, meghökken, miért gondolják őt zsidónak, tévedésnek minősíti a munkaszolgálatra való kényszerítését, képtelen visszazsidósodni. Nem tudhatom, hogy a zsidó bűn-hődéshez illő azonosságot magáévá teszi-e, az titok marad, a sírba viszi, lehet, hogy keresztény magyarként éri a zsidó halál.

És mulatják az időt a zsidókkal, miközben hatmilliót különös módon és élvezettel kiküszöbölnek, szépen, megtervezetten, nagyüzemien, a korabeli legfejlettebb szervezettséggel és technológiával, s ezáltal úgy, ahogyan emberek nem szoktak megölni. Mégis felmerülhet, fel is merül, vajon a haláluk rájuk szabottan különleges-e, vagy csak egyszerűen elpusztulnak, mint a nem zsidó milliók is, egy világégésben. Kiderül, ha mégoly különös és testükre szabott is haláluk, mondjuk ki, a mártírhálál, nem sajátíthatják ki egyedül a mártíromságot, nem lehetnek ők egyedül mártír nép. Mert még az is kérdéses, elpusztulnak-e ennyien, és valóban ennyien-e? Vitatják is elegendő. Ha ugyanis eredendő bűneik miatt pusztulnak el, akkor csak egyszerűen bűn-hődnek, azt kapják, amit megérdemelnek. És az is kérdéses, zsidóként pusztítják-e el őket, vagy nem zsidóként, magyarként, lengyelként, németként, ellenállóként, kommunistaként, antifasisztaként stb., hiszen éppen ők állítják, hogy nem zsidók már, akkor pedig közönségesen hálált hálnak. Lám, ha a mártíromságot kell elvitatni, akkor bűnösök és nem zsidók, ha a bűnösségüket kell megtorolni, akkor zsidók és megérdemlik, bűnhődniük kell, bárhogyan legyen is.

A zsidóság, vigyázat, jön az intő szó, nem lehet mártír, egyedülként semmiképpen sem, nem birtokolhat egy összemberi metaforát, ha az pozitívum, mint a mártíromság. Ha negatívum, mint a bűn, amely szintén összemberi metafora, akkor az persze övé lehet nyugodtan.

És mulatják az időt kiválóan a zsidókkal, miközben felmerül a vád ellenük, nem fogadják el a halálban való egyenlőséget, abban is privilégiumra törekszenek, a bűn-hődésben is kiválasztott nép szeretnének maradni. Világméretű küzdelem folyik a gázkamrák tényszerűségének letagadásáért, hogy csupán csak a metaforáját és az auráját őrizzék meg, hogy a zsidót még egy metaforával, iparszerű kiirtásának metaforájával gazdagíthassák. Azt szeretnék, ha ugyan a tény létezne, de csak metafora képében legyen elismerve, *azt szeretnék, ha a zsidók ugyan ki volnának irtva, de ezt ne kelljen elhinni.*

Minél kevésbé tudható, min alapszik egy zsidó mássága, például az enyém is, annál inkább mulathatják velem az időt kiválóan, annál inkább

kiderülhet rólam, hogy milyen látványosan érzékelhető a másságom, amelyre ugyanakkor nincs meghatározás. Mégis, annál inkább, vagy éppen ezért, kiderülhet rólam bármi, felléptethetnek *kollektív* zsidóként, miközben megfoszthatnak egyéni tulajdonságaimtól, és felruházhatnak bizonyos sémászerű zsidó ismérvekkel, „negatív princípiumként”, Horkheimer és Adorno kifejezésével, „ellenfaj” képviselőjeként, aki csak zsidó lehet, és mint ilyen bármire képes lehet, bármit elkövethet, bármi bűnt, és el is követ. Így aztán eleve bűn-hődnöm kell, *bűn-hődésemre való alkalmasságom miatt, amely másságom legfontosabb tényezőjévé lépett elő* a huszadik század közepén.

A másság mint aura

A szüleim, miután túlélnek valahogy, el akarnak vegyülni bármi áron, félnek, egyrészt, mert megmenekülésük bűn, a közvélemény túlnyomó többségének szemében, másrészt ott van nekik keresztnek a zsidó Rákosi, akitől nemcsak mint diktátortól, hanem mint zsidótól is félniük kell. Érzik, Rákosi tettei a zsidóságra üthetnek vissza, ahogyan korábban Kun Béla tettei ugyancsak. És azért is félik, mivel tisztában vannak Rákosi zsidók iránti megvetésével, gyűlöletével, hiszen gyűlöli, megveti a saját zsidóságát, amelyet bárhogyan szeretne is, nem tud elfeledtetni, ezért igazolásul, önigazolásul bármire képes a zsidók ellen. Hiába nem zsidóként diktátorkodik, mindenki zsidónak tartja, a maroknyi sztálinista kivételével, de még maga Sztálin is természetesen. Fellélegeznek a szüleim, mondhatom, mikor Kádár lesz a diktátor, végre egy nem zsidó, és megnyugszanak. Akkor én már, felnövekedvén, kommunis-tabarátnak bélyegzem őket, éles vitákat folytatunk, pedig érzem, lelkük mélyén nem szeretik a pártállami rendszert, sőt, utálják, de ezt nekem, nehogy rossz példát lássak, nem szabad tudnom. Pedig jól tudom, hiszen apám nem képes titkolni, milyen olthatatlanul vágyódik önálló egzisztencia után. Anyám is vonzódna egy úgymond más, vagyis egy polgári élethez. Megerőszakolják magukat, azt mutatják, mennyire jó nekik, mennyire kedvező a diktatúra számukra, és ennek az az alapvető oka, hogy félnek attól, ha a kommunisták, akik szerintük nem antiszemiták, egyszer megbuknak, akkor majd megint jönnek azok, akik ki akarnak küszöbölni bennünket. Hiába magyarázom, eljöhet az az idő, amikor a Szovjetunió hivatalos antiszemitizmusát kötelező lesz átvenni.

A pártállami rendszerben el kell felejtkezni mindenről, ami zsidó, a zsidó tényekről, eredetről, érzületről, metaforáról, sőt a bűn-hődésről

is, mindezt kiiktatják, természetesen a vallást sem éppen jó követni, el kell felejteni a zsidót, ezért érezhetik magukat a szüleim biztonságban, amely *hamis*. A zsidók, a zsidóság, a zsidó másság kötelező elfelejtése azonban nyom nélkül nem történhet meg, nem is történik, s ha semmi más nem lehet hivatalosan zsidó, akkor az *aura* lehet, a zsidó aura, egyedülként utalva a zsidó másságra, és szépen lengedezik is a pártállamban.

Az aura, Walter Benjamin szerint, aki esztétikai fogalomnak gondolta, körüleng, beburkol, sugároz, tehát bizonyos értelemben légnemű. Magam társadalmi tényezőnek használok, olyannak, ami a zsidók, és majd mint látjuk, az antiszemita körül mint légkör lengedez, vagy mint láthatatlan fény sugároz róluk, illetve mint valami meghatározhatatlan valami burkolja be őket.

A kommunisták is gyönyörűen, kiválóan mulatják az időt a zsidókkal, például kijelentik, ők voltak, vagyis a kommunisták, hatalomra jutásuk előtt, az egyedüli mártírok, ők szenvedték a legtöbbet, az ő haláluk a privilegizált, ebben a zsidók nem versenyezhetnek velük, sőt, mint terjesztik, ők mentik meg a zsidókat. Hálálják meg, szól az ajánlat a zsidókhoz, asszimilálódjanak hozzájuk, ezáltal nekik is juthat egy kis mártíromság, egy kis privilegizáltság a múltból, az áldozatéból, ha nem is zsidóként, de kommunistaként vagy, egye fene, antifasisztaként. Ráadásul, biztatják a zsidókat, bosszút is állhatnak a kommunista oldalon, pozíciót is kaphatnak, s mivel mindezt számtalan zsidó elfogadja, keveredik is csúnyán a zsidó és a kommunista mártíromság és bosszú, bizony lengedezni kezd, mint valami lehelet, illetve szellő, a kommunista-zsidó aurája, a hála, a hit meg a hamis biztonság egyvelegét alkotva.

És bizony tetszik, nem tetszik, lengedezik az aura, amely szerint a zsidó egyenlő a kommunistával, ahogy régebben egyenlőnek tekintetett a kapitalistával, mondom, ez csupán aura, amelynek szelét a kommunistákhoz asszimilálódott zsidók keltik fel. Szerencsére az én családom, alkalmazkodás ide vagy oda, nem árasztott ilyen aurát. Ideírhatom Bibónak azt az anekdotáját, amely akkor is, később is, ma is sugároz egy bizonyos előjelű aurát: „Ugyan, mi bajuk a kommunistáknak N. N.-nel, hiszen mindig liberális volt?” Mély értelmű, hiszen itt az a sugallat, miszerint a kommunista és a liberális ugyanaz, legalábbis abban a tekintetben, hogy a kommunista aurája a zsidóbaráté, illetve -bérencé, a liberális aurája a zsidó hatalomé. Mindez, ismétlem, természetesen csupán aura, mert légneműen elillan nyomban, ha a valóság vagy a gondolkodás próbájának tesszük ki.

A kommunista univerzalitás igénye oltárán el kell tűnnie mindenfajta partikularitásnak, a zsidó másságnak is, el is tűnik, azonban egyvalami, ismétlem, megmarad ebből, az aura, az lengedezik, illetve sugároz, kinek hogyan, szépen vagy csúnyán, és a diktatúra gyönyörűen fel is használja. Tudniillik a zsidó másság meglétére, érzékeltetésére a kommunistáknak szükségük van, akkor is, ha úgy tesznek, mintha nem érdekelné őket van-e zsidó vagy nincs, szükségük van, ha másra nem, de egyfajta légnemű tudásra igen, bizonytalan, sokféleképpen magyarázható, megragadhatatlan, nem szilárd bizonyosságra a zsidókról, ha úgy adódik, kijátszhatják a zsidó kártyát, szükségük van, hogy rámutassanak a zsidó aurára, és rá is mutatnak minduntalan.

A honi zsidóság meg vagy nem veszi észre, hogy lengedeztetve van aurája, vagy nem akar róla tudni, illetve örül, hogy csak az aura jelöli meg. Azonban érzékelik, hogy nemcsak nekik van aurájuk, hanem ellenségeiknek is, az antiszemitáknak, ezt az aurát, a kommunisták eleve engedélyezik, szükségük van antiszemita hívőkre is. Rá is mutatnak egyes zsidók, ha csak óvatosan is, vagy kimondva-kimondatlanul, íme, még mindig létezik az antiszemitizmus, ha másképp nem, akkor sugárzó aura képében.

A kommunisták felismerik, jól jöhet nekik mindkét aura, ha az csak aura, akkor könnyű a dolguk, és legott mesterséges aurát, „reakciót”, illetve „cionista” aurát gyártanak a nemszeretem ellenfelek köré, engedélyeznek kisebb csetepatékat, hogy aztán, hipp-hopp, elfújhatják mindkét aurát, ha érdekük úgy kívánja.

Azonban sugárzik a zsidó aura engedély nélkül is, például az Újlipótváros felett, fénye, megvilágítva zsidó negyedként, még a Horthy-rezsimből származik. Ez a még mindig korszerűnek számító, kényelmes, kellemes, kedvező közérzettel társítható városrész a középosztály lakáshiányát volt hivatott betölteni mind a király nélküli királyságban, mind a pártállamban. Felépülésének idején használatos egy statisztikai kifejezésbe bújtatott fajvédő eufémizmus: a zsidók számuknál nagyobb arányt tesznek ki a középosztályban; nyilván akkor ebbe a városrészbe is többen költöznek százalékosan. A zsidókkal szembeni *ressentiment* jeles megnyilvánulása, ha zsidósítják azt, amit szívesen eltulajdonítának tőlük. Az nem számít, mennyire zsidó ez a negyed valójában, aurája zsidó a létező szocializmus idején is, s ha valakit az „újlipótvárosi” címkével látnak el, amely csupán aura, legyen zsidó vagy se, az egyenlő zsidósításával.

Lengedez egy másfajta, de szintén hagyományörző aura is, a „népi” és az „urbánus”, hadd térjek ki ezekre, mert magam, eltérően a bevet-

től, a diktatúrában már csupán auraként tartom létezőnek. Az „urbánus” aura és a „népi” aura csak a másik révén létezhet, külön-külön nem. A „népi” aurával felruházottak a népből-vidékről jött káderek és azok felkarolói, és az „urbánus” aurával felruházottak, a polgárságból-városból-zsidóságból jött káderek és azok felkarolói egymás felé fújják ellenségesen, utálkozva az aurájukat, ha tehetik, le is köpdösik egymást, s árgus szemmel figyelik, vajon melyik aura nyomja el a másikat. Egymásnak az érvényesülésből való kiszorítását óhajtják hevesen, dühödten. Céloznak azonban mást is, az egyik azt, legyen rámutatható, léteznek ám zsidók manapság is, ne feledkezzünk meg a zsidó másságról, micsoda más is az ő aurájuk, és nem is akármilyen pozíciókat foglalnak el, összetartanak, s hogy a kommunizmus hazai talajba gyökereződjék, az ilyenektől meg kéne szabadulni; a másik meg azt célozza, legyen bizonyítható, vannak ám nacionalisták manapság is, ne feledkezzünk meg ezekről, akik velejéig antiszemiták, elképesztő az aurájuk, főként hatalmi pozícióban, sőt, veszélyeztetik a kommunizmus szép megvalósítását. Mindkét tábor a párt kizárólagos áldását kéri magára, hogy elhagyhassák az aurát, hogy valóságossá válhassanak, és kiáshassák az igazi csatabárdot. A kommunisták, és ez a magyar kommunista vezetésre jellemző, a többi kommunista országra nem igazán, nem akarnak nyíltan antiszemiták lenni, és semmiféle csatabárdot nem engedélyeznek, hanem kijátsszák a népieket és az urbánusokat, aurájuk sajtószerűsége segítségével, egymás ellen.

Szerzőink rámutatnak, nem létezhet zsidó teljesítmény, zsidó személyiség, zsidó karrier a pártállamban, holott fénylik, ámbár csak az aurája. Mosolygok, kíváncsi volnék, ha bizonyos teljesítményeket, például a Kádár-rendszerben, zsidó eredetűnek titulálnának, hogyan fogadnák, hiszen sorolhatnánk is szépen ilyeneket, ha nem is annyit, mint a Monarchiában, s ha nem is annyi joggal. A felvetés eleve szemléleti kérdés. Mekkora botrányt kavart volna ez akkoriban, és minden oldalról, a zsidó oldalról is, hiszen kiderült volna, még mindig létezik zsidó másság, nem csak mint aura, s ezáltal kockáztatnák az aurából való kiszökését, megtöretett volna a zsidóság tudomásul nem vételének tabuja, mert az bizony tabu volt a pártállamban, sajtóságosan éppen a magyarban.

Ehhez a korszakhoz érve zsidó karierről, ha az nem a vallási vagy a hitközségi szervezet illetékességi körébe tartozik, nem tudósíthatnak könyvünk szerzői. Egyházi vagy világi zsidó személyiségek sincsenek, zsidóként ilyeneket a diktatúra nem engedhet kibontakozni. Azt hiszem, egyetlen kivétel a jeles tudós rabbi, zsidó folklorista, Scheiber Sándor

professzor, akit a világ zsidó tudománya egyetlen magyarországiént ismer akkoriban, azonban róla mintha nem szívesen beszélnének szerzőink.

Tudjuk, a zsidó hitközség vezetői pártállami parancsok teljesítésére szorítkoznak. A rabbi hivatás egy ateista államban, életképes vallási közösség híján, rejtőzködő zsinagógák félhomályában, lebecsült, presztízs nélküli foglalatossággá degradálódik. Az megy rabbinak, Budapesten működik a szocialista tábor egyetlen rabbiképzője, akit más felsőoktatási intézmény nem vesz fel, kontraszelektált hát a mezőny. Az sem mindegy, kiket szolgálhatnak a rabbik. Ha csak azokat, akik már vállalhatják a vallásos stigmát, tehát csak azokat, akik, statisztikai műszóval, „inaktívak”, öregek, betegek, elesettek vagy disszimilánsak és deviánsak, tehát akiket már leírtak, és akik akarva-akaratlanul a kívülállás, a korszerűtlenség, a szomorúság, az elmúlás auráját lehelik, akkor az a margóra szorulást jelzi. És bizony ők, a margón lévők, már a temető felé haladnak; és a halál kegyetlenül figyelmeztet az önazonosságra, zsidó származású alattvalóját kegyetlenül zsidó temetőbe fekteti, akkor is, ha életében nem is tudtuk róla, hogy zsidó, ha egyetlen érintkezése sem esett a zsidósággal. Milyen idegenül, zavartan viselkednek ilyenkor a gyászoló rokonok. Csak azt a zsidó származású valakit temetik máshová, aki valamilyen politikai, tudományos stb. pozíciót töltött be, vagy felvette a keresztény vallást.

Az ötvenes évektől a kilencvenes évekig Budapesten ami zsidó, a vallás és a hitközség, nem fedheti fel magát nyíltan, a könyvünknek erről értelemszerűen kevés mondandója akadhat, legfeljebb a zsidóságtól való *megfosztás* tényeit rögzítheti a város arcán. És auráról egy enciklopédikus, tényszerű hevületben fogant műnek nem lehet és nem kell beszélnie.

Az imatermek rejtőzködtek; a temetőket nem nevezték nevükön, úgy mondták például, Kozma utcai; a valamikor zsidó negyed nem szerepelt turista-látnivalónak sem, Prágában szerepelt, a megfosztás gyönyörű áldozata lett; az emléktáblák feltűnésmenteskedtek, általában nem is zsidóként, hanem a fasizmus áldozataként, *antifasisztaként* nevezték meg magukat, ez lett az újabb zsidó eufémizmus. És ha nincs magántulajdon, ha minden az államé, és ha az nem zsidó állam, akkor hogyan is lehetett volna valami is zsidó; vendéglő, üzlet stb.

A zsidó ünnepek is takargatnivalók lettek, suták, bujkálók, szorongók, nyilvánosságtól menekülők.

A Dohány utcai templom az egyetlen, amely, úgy látszik, eltűntetetlen volt, ma is az, mint tény is, mint jelkép is, a sok bujkálóból

egyetlenként tűnt és tűnik elő, viszont, tapasztalatom szerint, nem illet megnézni, ránézni, vizsgálgatni, beszélni róla, csak alamuszin elmenni mellette, csak nem meglátni, mert az több lett volna az auránál, s annál nem lehetett több a pártállami korszakban, legalábbis Magyarhonban, ami a zsidóságból érzékelhető és tudható maradt.

A rengeteg valamikori szervezetnek, intézménynek a helye fellehető volt ugyan, de mint megfosztott, megszüntetett, megváltoztatott, eltagadott szelleme a helynek; a legtöbbszörrel magam is ebben a könyvben találkozom először. A lágymányosi zsinagóga: természettudományi stúdió; a kőbányai zsinagóga: raktár, színházterem, tévéstúdió; az Aréna úti zsinagóga: vívóterem; a rákospalotai és a nagytétényi zsinagóga: raktár; a fiúárvaház: gyártelep; a siketnémák intézete: főiskola; a kórház: egyetemi épület; a leányotthon: a közlekedés rendészet; stb. Mindezekről eltűntették gondosan és hányavetien, mondhatnám, hogy gonoszul, a zsidó jelképeket, rekvizitumokat, az ótestamentumi utalásokat, a héber feliratokat, a Dávid-csillagokat, a bűn-hődés utórezgéseként, folytatásaként, ne legyen tudható eredeti zsidó mivoltuk. Elárvult, megmászott, elhazudott, eltüntetett zsidó arcélt örököl a diktatúrától Budapest, a zsidó másságról való tudás kiirtásának jelképe lett akkoriban ez a város, bár aurája, ismétlem és ismétlem, zsidó szellemként kísértve fennmaradt.

Így vált akkoriban titokzatossá, lappangóvá, pletykatémává a zsidó meg az antiszemita mivolt, így lehelt mintegy áthatolhatatlan, tompa atmoszférát a másság aurája, megtörtén, gyengén pászmázva, találóan kifejezve a pártállamban lehetséges zsidó másság jellegét.

A zsidóságról kialakult aura minden korban, hatalmi formában, rendszerben, úgy látszik, *asszimilálhatatlan*, vagy ha mégsem az, akkor eltűnése az utolsó fokozata a beolvadásnak, illetve a zsidó másság azonosíthatóságának, pontosabban az utolsó lehetőség a disszimiláció elindításának.

A pártállami *parancsasszimiláció*, kiderült nyomban a pártállam bukása után, nem sikerült, mindenkit számon tartottak, aki zsidó, kiderült mindenkiről egy csapásra, mint ahogy az is, ki az antiszemita. Majdnem fél évszázados ezekről való nem tudás vagy a nem tudás imitálása után hirtelen reflektorfénybe került a tudás, és megint a kiindulópontnál állunk: asszimiláció, disszimiláció, integráció, netán bűn-hődés?

Rögtön a napvilágot látott a magam zsidósága is.

A másság mint khóra

Tényleg, honnan tudják rólam, hogy én más, pontosabban zsidó vagyok, ez időnként felmerül bennem. Biztosan tudják, akik ismernek. Akik nem ismernek, azok, mondjuk az utcán, általában nem tudják, még sohasem „zsidóztak le”, ellenben bizalmasan szidták a zsidókat már nekem utcasarkokon. Figyelek arra, nem szégyellem bevallani, felfedezhető-e a zsidóságom, asszimiláns tulajdonság ez. Akad, akinek felfedezhető, akad, akinek nem. Aki tud a zsidóságomról, annak inkább felfedezhető, de hogy miért, arra válaszolni nemigen képes, de aki nem tud, annak nem is felfedezhető vagy sokkal kevésbé. Nézzük az érzékelést: a szemnek nem különbözöm nagyon, az orrnak egyáltalán nem, az ízlelőbimbóknak, fontos bizonyos helyzetekben, sem, a fülnek igen is, nem is, kinek így, kinek úgy. A gesztusaim, a habitusom, a modorom stb. nem tűnnek a környezettől eltérőnek. Mit sorolhatnék még, nyilván rejtett-rejtélyes dolgokat, amiket magam sem ismerek, de másoknak feltűnhetnek. Belesimulok azért a közegbe, biztosítanak és biztosítom magam naivan. Az étletterem, az életmódom, a viseletem, a táplálékom, a szokásaim sem eltérőek a környezettől, vélem szintén naivan, persze joggal is, mivel a magam társadalmassulási folyamata nem tér el a többségtől, gondolok itt a lakóhelyekre, az iskolákra, a barátokra, az ismerősökre, a munkahelyekre. Pályám a magyar nyelvhez és kultúrához kötődik, megtanulom azonban, ennek ne tulajdonítsak túl nagy jelentőséget befogadtatásom szempontjából, sőt. Lehetséges, hogy az ott-honi, családi hatások meg a magánszféra, az intimszféra eltérhetnek, holott a szüleim sem különböztek jobban, mint jómagam. Azonban a családom tagjainak a tapasztalata és története a nem zsidó családokétól elüt, ez azonban nincs rám írva, ha csak el nem árulom, nem tudható. Említettem már első házasságomat, nem zsidó feleségemet is. Ám biztosan tudják, akik kapcsolatba kerülnek velem, a kivételek erősítik a szabályt, zsidó vagyok. Honnan tudják? A nevemről persze tudhatják, de tudták nagybátyámról is, hiába magyarosított. Komikus és tragikus, ha ilyesmin rágódik az ember. Azonban az ilyen pirulni való kérdések egy magyarországi zsidónak kikerülhetetlenek. Félreértés ne essék, nem ámítottam magam soha, hogy lehetnék nem zsidó is, ilyen balga nem vagyok. Zsidó mivoltomat elfogadom, legfeljebb megvágatom, kinek nyilvánítom ki. Szomorú dolog ez a megrekedt asszimiláció, meg vidám, játszani lehet vele. Szerencsére nem önmarcangolom magam, miért volnék én zsidó. Egyszerűen lelem meg a zsidóságomat: ha zsidó szülőktől származom, ami állítólag tény, akkor

a zsidó voltom magától értetődő, természetes, hitelesíti az öröklé, meg az eredet. Többet nem tudok felhozni.

Nem tudok? Hogyne tudnék: a családom és a magam történetét, tulajdonképpen az élményeimet és az emlékezetemet.

Es persze ha ilyesmiket írok, mint ez az esszé itt, akkor van bennem zsidó érzület is, s akkor alkalmas vagyok metaforák és aurák kiindulópontjának, de legfőképpen bűn-hődésre vagyok alkalmas. Azt hiszem, a zsidó önazonosságom fennmaradásában a legdöntőbb tényező, s ezt tudom, átérzem, a bűn-hődésre, a kiküszöbölésre való alkalmasságom, meg persze, ismétlem, az emlék, a shoa emléke.

Mégsem tudom, mi bennem a zsidó pontosan. Ez azért elképeszt. Honnan tudja más, ha én nem tudom. Ez még inkább elképeszt. *Tudja, amit nem tudhat, tudom, amit nem tudhatok.* Egyre érdekesebb vagyok a magam számára. Megkockáztatom, a zsidóságomról való tudás csupán a tudáson alapszik, tautologikus.

Asszimiláns zsidónak lenni bűvészmutatvány, írja Arendt, az ilyen embernek mintegy ketté kell szakadnia. A külvilágban, az otthonán, a családján kívül csak egy ember a sok közül, aki ugyanolyan, mint a többi, nem zsidó, holott éppen a külvilágban különböztetik meg mássága miatt. A belvilágában, az otthonában, a családjában zsidó marad, kénytelen erre, hiszen érzülete, lelke zsidó, az intimszférájában annak kell lennie, holott önmagát nem tartja zsidónak. Hol így, hol úgy. Magára marad a gonddal, közösség híján, zsidó vagy nem zsidó. Az ilyen különleges esetekre, mint az övé, aki zsidó, mégsem zsidó, aki olyan, mint a többi, mégsem olyan, gyógymód szinte nincs is. Hiába szerveződik csoporttá, mert azzá szerveződik, ha csak virtuálisan is, ezzel csak súlyosbít, mert elkülönül más csoportoktól. Mivel nem védi semmi, sem őt, sem a csoportját, az általános jogrendszeren kívül, s még ha az demokratikus is, mivel annyira speciális a helyzete, védelemhez kevés. Így aztán a bűnbakképzés legkiválóbb alanya.

Hogyan lehet beszélni egy ilyen zsidó létről? Azt hiszem, *khóráként*.

Budapest zsidó arca, megkockáztatom, ha manapság, a többpárt-rendszerben, megint gazdagabb zsidó vonásokkal bír is, mint feléledő szervezetek, programok, iskolák, egyesületek, újságok, folyóiratok, vitaestek, az egyetem léte, iskolák, óvodák, üzletek, vendéglők, kulturális fesztivál, felújított épületek és zsinagógák stb., akkor is már csak khóra arc.

Milyen egy khóra arc? Meghatározhatatlan, ugyanakkor kimeríthetetlen, ámbár azonosíthatatlan, és egyedi, de nem sajátosság, nem lehet tudni a helyét, és bizony kibújik minden séma alól, kicselez minden

kinyilatkoztatást, ám befogad mindenféle meghatározást, bár semmiféle meghatározással nem bír, „van, de nem létezik”, ez Derrida khóraértelmezése, Platón alapján.

Hasonlít városom zsidó arca a magam arcához, amely, a zsidóságomat tekintve, szintén khóra arc, szerintem, amennyiben nincs rá helyes szó, helyes kifejezés, helyes mondat, *nem lehet elérni hozzá*, nem lehet a lényegéhez férközni, egyetlen érvényes meghatározása sincs, megnevezhetetlen, anakronisztikus, valami, ami nincs, *semmi és mégsem semmi*, túl van a fogalmán, mégsem meríthető ki, áthatolhatatlan, „e tárgyban, mármint a khóraéban, a lényeg kérdésének nincs értelme többé... nagyon egyedi sajáttalanság, amely éppen hogy semmi... kibújik minden antro-po-teológiai séma, minden történelem, minden kinyilatkoztatás, minden igazság alól...”, írja Derrida.

Ilyen hát az én zsidó arcom, és ilyen a városomé, khóraként jellemezhető, ha ez jellemezhetőség.

Mindez lényeges kérdés nekem, meg *nem is lényeges*.

Ezért aztán számomra, mint egy khóra-zsidó számára, továbbra is titok azért, miben is leledzik a zsidóságom, ha nem táplálkozik az etnikumból, a (szub)kultúrából, a vallásból, a nemzetiségből, a nyelvből, a gondolkodásmódból, a szokásokból.

Megnyugtatók mindenkit, akit érint: *zsidó mivoltom van, de nem létezik*, és *létezik*, mert az emlékezetem létezik; és még sincs.

A lepel lehullik rólam, mert a khóra egy lepel lehullása is, és lehullik Budapest zsidó arcáról, és egyáltalán nem késztet önvizsgálatra és bírálatra most már a könyv címe: *A zsidó Budapest*.

De hogy ne legyen kétsége senkinek, ideírom, ha ismétlésnek hat, akkor is: *mégis zsidó vagyok, ahol a zsidó semmi és mégsem semmi*.

A TERRORISTA, A LÁZADÓ ÉS A FELHŐKARCOLÓ

Ez az írás *évfolyamtársamról* és *atyai barátomról* szól, nemkülönben *szeptember 11-ről*.

Évfolyamtársam azóta, hogy távozott az országból, csaknem negyven éve, levelekkel tartja velem a kapcsolatot.

Az évfolyamtársam utolsó leveléből

Hadd sorolja fel, írja volt évfolyamtársam, a legfontosabb *hívószavakat*. Nézzünk egy kicsit a mélyükre is.

Kisemmizettek vagyunk, volnánk, lettünk formulázza az egyik hívószó, s akik azt gondolják, őket hívja, úgy érzik, tényleg kisemmizték őket. És miért? Mert *elveszítettek* sok mindent, és a továbbiakban is el fognak veszíteni, ugyanis *eltulajdonítják* tőlük, eltulajdonítják a világot, a világ fel van osztva elveszítőre és eltulajdonítóra. Figyelmeztetik magukat, vigyázzunk, mert elveszítjük a családunk és a saját magunk feletti önrendelkezést, vigyázzunk, mert elveszítjük hitbéli és erkölcsi azonosságunkat, vigyázzunk, mert elveszítjük jogainkat, miközben kötelességeinket sem teljesíthetjük, vigyázzunk, mert elveszítjük saját magunkat fejüinktől a talpunkig. Vigyázzunk, mert eltulajdonítják tőlünk a kompetenciánkat, eltulajdonítják tőlünk a formánkat és a tartalmunkat, eltulajdonítják tőlünk a közösségünket, eltulajdonítják tőlünk az egzisztenciánkat stb. Akik kisemmizettek, tartanak attól, hogy *kimaradnak*, sőt már ki is maradtak *a nagy, világméretű közmegegyezésből*, amit az eltulajdonítók egyezségének vélnek. Azt kell látniuk, hogy nekik az elveszítő közmegegyezése jut. Kisemmizettek, mert úgy vélekednek, hogy eltulajdonították tőlük az univerzalitást, partikularitásba szorították őket. Ráadásul mindez akkor történik, amikor egyre kevesebb dologban látszik körvonalazódni közmegegyezés. Úgy látják, hogy egy új, nekik tetsző közmegegyezésért kell perelniük.

Ráadásul szinte minden a *bizonytalanságot* árasztja, nevezetesen: amit a hírközlés terjeszt, s amit nem terjeszt; az imázsteremtésből való kimaradás, és azok imázsának, akik inkább megvetést érdemelnének, térhódítása; a lelketlen és hitetlen technikától való lemaradás, vagy éppen a használatából adódó fejlődés megsokszorozása. És bizonytalanságban tartanak az új eszmék világot bolygató újításai meg a régi eszmék világot bolygató avulása; a hihetetlenül felgyorsult változások tömege. A bizonytalanságot csak fokozza a számtalan figyelmeztetés, hogy válságban van az egészséges nemzeti öntudat és hazafias önbecsülés, az igazi és értékes vallási és nemzeti kultúra és műveltség meg az úgymond normális emberi arc és lélek. Hát nem így van?

A kisemmizettségben meg a bizonytalanságban fogant képletek általában prófétikusan, és személyesen hozzánk szólnak: ellenségeink el fognak taposni bennünket ésszel felfoghatatlan méretű inváziójukkal, ehhez társul ördögien ravasz és perverzen gonosz magatartásuk, csapások csapások után következnek majd, több fokozatban az egyik a másik után, a szenvedés és a lealacsonyodás minden poklát meg kell tapasztalnunk, mire eljön a csúfos vég, az utolsó stádium, amelyről most még azt hisszük, hogy a fantasztikumok köréhez tartozik, mindenesetre meghonosodik a mi csoportunk, vallásunk, államunk, politikánk, eszméink, istenünk, kultúránk, életformánk ellenes világ, meghonosodik az eltulajdonítók világa, és kiszorítja a miénket, az elveszítőket, s ez tulajdonképpen felülmúlja majd az istenítéletes borzalmakat is.

Szorongunk, félünk, rettegünk.

Próféciaák születnek arról, hogy erőszakosak vagyunk, az *erőszak*, közkeletű hívószó, megszámlálhatatlan embert sért, szenvedünk tőle, s mégis, állítják ellenfeleink, az eltulajdonítók, hogy erőszakosak vagyunk. De hát az elszenvedők úgy vélik, akkor szabadulhatnak meg az erőszaktól, ha ők is az erőszak nyelvén, ez is egy nyelv, és bizony roppant régi, kezdenek beszélni.

Szóval szenvedünk ezért is vagyunk, erőszakosak.

Természetesen *fájdalommal* telített az emberiség jó része, ezt is bizonygatják némely hívószavak. Valószínűleg így is van, sok minden *fáj*, merő fájdalom az ember, fáj a lelke, a teste, különösen a szíve és a gyomra, fáj a szelleme, mindene fáj. Élete, ha úgy tetszik, a fájdalom jegyében telik. Mindenfajta fájdalom gyötri, egyéni, családi, csoport, közösségi, etnikai, nemzetiségi, nemzeti, vallási, társadalmi, állami fájdalom, de ennyi még semmi, hiszen el kell, hogy lépje a sorsfájdalom is, az alattvalói is meg a politikai is, sőt a hatalmi fájdalom szintén. Fájdalom a többszörös hatványon.

Fájdalom, véreznek a sebek. Sok helyen kötözőanyag sincs.

A *sebnek*, ennek a divatos hívószónak az alapján két csoportra lehet osztani az emberiséget, a *megsebzőkre* és a *megsebzettek*re, s aki ezt magáévá teszi, az biztosan a megsebzettek táborába sorolja magát. A megsebzettnek fáj a megsebzőtől kapott seb. A világ a megsebzők szándékai szerint változik, a megsebzettnek tehetetlenül kell szemlélnie, hogyan változtatják meg a világot a megsebzők. A megsebzett számára a változás szenny, ettől nyilván undorodnia kell, és persze minden *elszennyeződött*, vigyázat a seb is elszennyeződik majd, minden undort kelt. A megsebzők robbantják ki és szítják a helyi háborúkat, irányítják a tömegmészárlásokat, amelyek kifejezhetetlenül roppant fájdalmasak, s ezek a háborúk meg mészárlások az elrontott és igazságtalan világrend, amit éppen azok teremtettek meg, akik a fájdalmat okozzák, következményei. Milliárdnyian éheznek a földgolyón, és tudjuk, az éhség, az éhezés borzalmasan fáj, az összes fájdalmat magába sűríti, ami csak létezik. És a megsebzők miatt éheznek, a megsebzők semmizték ki őket, mert kisemmizték, sőt megalázták, a megsebzők miatt roppant szenvednek. A megsebzettek dühödten viczorognak a világméretű szegénységre, a kilátástalanságra, amely óriási fájdalommal jár, nemkülönben rámutatnak a világméretű korrupcióra, nem is beszélve a világméretű igazságtalanságról és megtevesztésről, amelyek szintén kibírhatatlan fájdalommal járnak. Megkérdezték vajon a megsebzettektől, miért a sebük? Megkérdezték, mi fáj nekik? A sebek folyamatosan véreznek. A szenny elszennyezi a sebeket, és egyszer csak vége. A megsebzők a fájdalom nyelvére, lám, egy újabb nyelvre okítják a megsebzetteket, egy univerzális nyelvre, az egyetlen olyan nyelvre, amelyet mindenki ért.

Aki úgy érzi, lehetőségei keservesek vagy a nullával egyenlők, aki úgy érzi, nem juthat sikerhez, a világban való otthonosság érzetéhez, ahhoz, hogy valaki lehessen, aki úgy érzi, meg van fosztva a történelemtől és saját sorsa alakításától, az fél, annak fáj, az bizonytalanságban él, az a megsebzett. Aki úgy látja, hite és értékei veszélyben vannak, sőt saját maga is veszélyben van, az könnyen válhat kriminalizálttá, frusztrálttá, bűnbakképzővé, démonképzővé, gyűlöletkeltővé, hiszen kudarcos, csalódott, megkeseredett, dühödt, bosszúvágyó, tulajdonképpen apokaliptikus.

Különben: „Halál Amerikára! Halál Európára! Halál Izraelre! Éljen szeptember 11! Éljen a mártírhálál és a vér szövetsége!”, fejezte be ezzel távolra szakadt évfolyamtársam.

Évfolyamtársam jellemzésén, előrebocsátom, durvítani fogok, egyrészt illik hozzá, másrészt ő is eldurvít, legalábbis leveleiből kiolvashatóan, és semmi más, ismétlem, csak a *levelei* állnak rendelkezésemre. Ha így van, akkor mindahhoz, ami most következik, úgy vélem, nem árt jó adag szarkazmussal, esetleg teljes bizalmatlansággal viszonyulni.

Hogyan is kezdjem? Kezdem azzal a levelével, amelyben visszaemlékezve serdülő korszakára, érdemesnek tartotta megjegyezni: „Igaza volt Baudelaire-nak, amikor leírta, »tükör előtt élni és meghalni«, ez a dandy ellenállásának lényege”. És úgy folytatja, hogy kamasz korában persze fogalma sem volt arról, hogy ő dandy, de az volt, tükör előtt élt, figyelte magát, hogyan fest, milyenek a vonásai, a haja, a frizurája, az öltözéke, s rájött, a haj fazonja a legfontosabb, meg a fejforma, és persze az, hogyan reagálnak különös megjelenésére, mert a divat előtt haladt, s milyen rátartian.

Divatfi mivoltában, s ezt ámulattal kellett nyugtáznom, filozófiai műveket tanulmányozott, fel is vették a filozófia szakra. Kívülállónak és különcként tartották évfolyamtársai, semmilyen úgynevezett közösségi megmozdulásban nem vett részt, még építőtáborba se ment el, ezt is meg merete tenni, és a kommunista ifjúsági szervezet egyetlen taggyűlésére sem tette be lábát. Mélyen megvetette mind a pártállami rendszert, mind az évfolyamtársait, akik természetesen követték a kötelező utat, a marxistát, vagy legalábbis nem mondtak ellent, ki így, ki úgy, az ő kivételével, persze a vizsgákon azért alkalmazkodott. De fényévnnyi távolságot tartott minden tanárától, az akkori egyetemi oktatást a prostitúcióval azonosította.

Keresett, kutatott filozófiai irányokat, a kötelezőtől eltérő ösvényeken járt. Ez a bolyongása a külvilág számára rejtve maradt, még számomra is bizonyos mértékig, hiszen ha kitudódott volna, merre tévelyeg, nem szerezhethett volna diplomát.

Kikötött az egzisztencializmusnál, Sartre lett a példaképe, ezen megbotránkoztam, mert jómagam nem bírtam elviselni, ő azonban kioktatott, mondván, az egyetlen lehetséges kiút az undorító marxista-leninista dogmatizmusból az egzisztencialista tanítás. Levélben fejtette ki, aduként idézve Sartre-t: „Az egzisztencialista szemlélet szerint az ember kezdetben semmi: ez az oka, hogy nem definiálható. Csak később válik azzá, és olyanná, amilyenné önmagát alakítja. Így tehát nincsen emberi természet, minthogy nincs Isten annak elképzelésére. Csak az ember van, és nem csupán úgy, ahogy önmagát elképze- li, hanem

amilyennek akarja, és ahogy önmagát az egzisztencia nyomán felfogja; *az ember semmi más, mint amivé önmagát teszi.*” (A kiemelés a barátomtól.) Elragadó, igen, ezzel a szóval élt, elragadó az egzisztencializmus.

Ő maradt az egyetlen, azt hiszem, az évfolyamon, aki nem kapott állást. Akkor idézte Pessoa-t egy kis cetlire firkantva, egyik könyve angol fordításához hozzájutott valahogy: „a világ ma az ostobáké, az érzéketleneké, a nyüzsgőké... az élethez és a diadalhoz való jogot manapság csaknem ugyanolyan eszközökkel lehet megszerezni, amelyekkel az ember bekerülhet a bolondokházába: a gondolkodásra való képtelenséggel, amorális viselkedéssel, kóros élenkséggel.”

Egy csoportos turistaútról lelépett, rövidke levélben tudatta is velem, kint marad Nyugat-Németországban, azóta nem láttam hát. Már most kell megjegyeznem, feladót nem írt a borítékra sosem, úgyhogy, a címét nem tudván, nem válaszolhattam neki egyszer sem. A lakcímeimről a szüleitől értesülhetett.

Az egyik első levelében felhívta figyelmemet egy Nyugat-Németországban történt emberrablásra, és „önmagukat feláldozó hősök”-nek nevezte az emberrablókat, életmódjukat „a legtisztéletreméltóbb”-nak, mivel ők „az undorító rend kérlelhetetlen ellenségei, a nép védelmezői és megmentői”. Ellenállásról írt, a „hírhedt” nyugati társadalmi berendezkedés megsemmisítéséről, elszánt kis csoportokról, amelyek, s ezt meg fogjuk köszönni nekik, lerombolják majd a „rohadt” európai és amerikai, vagyis a nyugati rendszert. Hozzátette, egy ilyen emberrablás multhatatlanul szükséges, hiszen révén kiderül, vannak, akik nem nyugszanak bele a világ elrothadásába. Elbámultam, dicsőít egy emberrablást, mi lett az egzisztencializmusából? Utóiratként még odabiggyesztette elég talányosan: „Felhívom figyelmedet, nem minden ember ember, aki úgy fest, az evolúció folytatódik.”

A következő leveleiben, a bélyegeken továbbra is nyugatnémet pecsét látszott, sem közölt magáról semmit, csak politizált, ezen boszszankodtam, és még jobban azon, amikkel traktált. Például egy túszszedésről elmélkedvén kijelentette, „így aztán a világ tudomást szerezhet arról, miszerint a jövőben nem léteznek korlátok”, mindent meg kell és mindent meg szabad csinálni az uralkodó rend, amelynek néhány „undorító” képviselőjét most fogva tartják, elsöprése érdekében. Egy ilyen túszszedés felhívja a közvélemény figyelmét bizonyos „kérlelhetetlenül küzdő” csoportokra a „fennálló, hatalmat gyakorló rablóbanda ellen”, és ez, vagyis a közönségre gyakorolt hatás legalább olyan fontos, ha nem fontosabb, mint csapást mérni „az ellenségre”. „Sem egy bombarobbanás a Fehér Házban, sem egy akna a Vatikánban, sem

Brezsnyev halála, sem egy párizsi földrengés nem tudta volna annyira felrázni az emberek lelkiismeretét, mint ez az akció.” Megjegyzem, ezt a mondatot később olvastam egy bizonyos városi gerillaszervezet nyilatkozatában. Agitált is, rá akart venni, higgyek „az életüket vásárra vivő küzdők” igazságában, és „a piszkos disznó hatalomgyakorlók” igazságtalanságában. Megkérdezte, ha polgárjogot nyer, tehát elterjed a tömegek között, hogy a „perverzen gonosz kizsákmányolóknak” nincs igazuk, akkor „elképzелhető-e ennél fájdalmasabb érzés” a számukra? Nem képzелhető el, válaszolta nyomban, akkor pedig szűkölnének is a burzsujok a fájdalomtól, mint a megvert kutyák, fejezte ki valahogy így, és szűkölnének is, mert kutyák.

Egy gépeltérítés után magyarázta el, hogy a mi generációnk krém-jének, azoknak a keveseknek, „akik romlatlanok és tiszta elméjük”, feladata az „engesztelhetetlen brutalitás”, például az eltérített gép utasainak, hiszen burzsóák, kinyírása, amely még mindig „sokkal humánusabb”, mint amit eme utasoknak a többsége művelt, vagyis a parasztok és a munkások millióinak „intézményes elnyomtatása, elidegenítése, megkínzása, és végső soron elpusztítása”. Végre egy fontos tény, mármint a gépeltérítés, tette hozzá, amely több hónapra fog munícióval szolgálni a hírközlésnek, s amely nem válik majd „puszta fogyasztási cikké”, hanem mozgósító és ösztönző lesz, tanulni fognak belőle, mintát fog szolgáltatni. Ide nem illő fordulattal folytatta, „sajnos elhalványulnak a nem hasznosságelvű értékek: a magánélet, a szellem, az aggály követelése”, ahogy a már nem divatos, de a számára még mindig mérvadó George Steiner megfogalmazta, ám egy gépeltérítésnek, tette hozzá, szerencsére semmi köze a hasznosságelvhez.

Sokat kártyázik, érdekes, erre is kitért, elsősorban alsóst vagy kilencet, esetleg huszonegyezik vagy pókerezik. Emlékeztem, itthon soha nem lehetett rávenni kártyázásra.

Egy hírhedtté vált robbantási sorozattal kapcsolatban felszólított, örvendezzek, mert ezen akcióra emlékezvén „ezentúl a despoták a lakomájukat követő desszert felszolgálása közben úgy érzik majd, hogy megindul a föld, a tömegek győzelemsikolyának közepette, a lábuk alatt”. Elképedtem, vajon elmebeteg lett az osztálytársam? És nem is értettem teljesen, talán most már nemcsak a despotáknak, de a tömegeknek is győzelemsikolyban kell leledzeniük? Elengedhetetlenül szükséges megmutatni, pendítette meg sokadszorra, hogy léteznek olyan egyének és csoportok, amelyek kérelhetetlen ellenségei a fennállónak, céljuk, tökélyre vinni a pusztítást, és terjeszteni a bizonytalanságot. Idézte Ecót, hozzátéve, bár nem kedvence, de azért néha elismeri,

milyen éleslátó, hisz azt írja, hogy „a bizonytalanság terjed, mint egy ragályos betegség, megjelenése a chiliasztikus félelmek közé sorolandó: közeledik a világvége”, s megnyugtató, bizony közeledik.

Traktált álmaival is, hadd idézzek egyet: „Miután körülvették a bérházat, ahol laktam, szétszedtem darabokra a géppisztolyt, kidobtam a lichthófbá, levágtam a hajam, szerelést cseréltem, berontottam a szomszéd lakásba, elmartam egy csajt, hátának szögeztem a késemet, na, gyerünk lefelé, nem voltam magamnál, az utcán neki a zsaruknak, több százan álltak velem szemben, de, a csajra való tekintettel, elengedtek... és akkor felébredtem.”

Kezdem gyanakodni, az iménti eset talán nem is álom volt, hanem meg is történt, és persze vele, és akkor, bár azért ebben még nem voltam biztos, a gyerekkori barátom csatlakozott a korabeli napi hírek állandó és rettegett főszereplőjéhez, a *gerillákhoz*, a városi gerillákhoz.

Végre egy olyan levél érkezett tőle, amelyben semmilyen akciót nem említett, viszont előállt egy elmélettel. Mit szólok ahhoz, kérdezte, ha valaki feljogosítva érzi magát bizonyos emberek életének kioltására. A jogról azonban szó se essen, nem jogról van szó különben, hanem ügyről. És az ügy semmi más, mint a világ megváltoztatása, amelynek érdekében félelmet kell kelteni, ölni kell. A számomra ismeretlen Mannonitól, akit egy nyugatnémet folyóirat friss számában fedezett fel, idézett: „Nincs még egy olyan érzélem, mint a félelem, amely képes lenne az emberi lény legmélyebb rétegébe is behatolni, hogy ott elérje azt, ami még a hóhéroknak sem sikerül.” Túl kell lépni a hóhéron, a hóhér túl egyszerű, írta. Az ügynél maradvá pedig, elemezte tovább, nem érdemes arról elmélkedni, hogy például mit jelent az ügy, mint a világ megváltoztatásának eszköze, mert a magyarázatást a legtöbben nem is értenék meg, az veszett fejsze nyele. Magyarázat helyett, természetesen az ügy érdekében, az erőszakos halált kell bevetni, írta, mert azt mindenki érti, sőt megérti, miszerint van olyan erőszak és van olyan halál, amely az igazságosságot és a szeretetet szolgálja. Mit szólok hozzá? És mit szólok ahhoz, ha olyanok ölnek, akiket a szeretet köteléke fűz egymáshoz, és azokhoz, akiket megölnek? Hitelesítheti-e az ügyet? Nyomban felelt is rá, szerinte bizonyos erőszakos halállal járó akciók és azok elkövetőinek igazsága okvetlenül hitelesíti az ölést, mivel nincs nagyobb, elképzelhetetlenebb, fájdalmasabb tett, ha azt öljük meg, akit szeretünk. Mit szólok ehhez? A gyilkolást addig kellene folytatni, tette hozzá, amíg a politikai helyzet hadi helyzetté nem válik. Akkor aztán a szívóbombák belülről vetik szét majd az épületeket, és a foszfortartalmú gránátok külső és belső égési sebeket egyaránt okoz-

nak. „Láttam egy kisgyerek ikerpárt, órákig füstölt a testük, nagy hatást tettek a közönségre.” Talán csak nem ő dobta oda, morfondíroztam, azt a szívóbombát a kisgyerekekre?

Hosszú ideig nem írt, vagy négy évig, amikor végre mérvadó információkkal szolgált magát illetően.

„Új emberre lettem. Búcsút intettem Európának.” És úgy folytatta, hogy nem kér a boldogságból, még ajándékban sem, ha nem lehet nyugodt bolygónk sorsát illetően. Idegen ő a létező dolgok rendjében, nincs oka közösködni vele. Örökre megölte személyes énjét. Honnan jön mindez? Már gyerekkorában szenvedélyesen vágyakozott áldozatot hozni. „Hiába voltál a barátom, ezt te sem tudhattad, mert persze én sem tudtam, utólag jöttem rá.” Az áldozathozatal mivel is mással, mint öngyilkosság elkövetésével járt volna, s elárulhatja, az öngyilkosság minduntalan felötlött benne már kamaszként. Ezt titkolta előttem. Nem lett öngyilkos, de hogy nem, az személyisége elvesztésével járt. Évekig küszködött az ember alatti léttel. Fogalma sem volt, hogyan találjon magára. Jó irányba indult Nyugat-Németországban, de még nem tudta megfogalmazni, legfeljebb halványan és sok bizonytalansággal, mi ez az irány. Most már tudja, a szeretet felé haladt. Leigázta a szeretet végképp, leigázta a milliárdnyi testvére iránti szeretet. Ezért aztán könnyű és édes lesz értük a halál, arca egyetlen izma sem rezdül majd. Halála, amely nemsokára bekövetkezik, tiltakozás a könny és a hitetlenség világa ellen. A halálával megkoronázott ügy tökéletes ügy lesz. De hogy az lehessen, a halálánál is nagyobb áldozatot kell hoznia: hóhérre kell válnia, ámbár csak egy kis időre. Egy baj van azonban, nem bírja a vér látványát. Mint azonban már olvashattuk utolsó levelében, közben megszokhatta a vért.

Kínosan érintett ez a közlés, de a kínosan nem jó szó, jobb, ha azt mondom, nem hihettem el. El akartam felejtetni ezt a levelet, de a következő levelei, amelyek általában más-más arab ország pecsétjével és bélyegével érkeztek, nem engedték.

Egy öngyilkos merénylet kapcsán hosszas magyarázatba kezdett: „Hogy megérts engem, a Koránból kell kiindulni, amely az *ummának*, vagyis a közösségnek a szíve.” Azt mondhatja, a mi európaias pszichológiánkat kölcsönvéve, hogy az umma a test, amely hordozza a szívet és a lelket. A Korán kinyilatkoztatása eltérő a mi zsidó-keresztény kinyilatkoztatásainktól, mert az az igaz hit kinyilatkoztatása. Szögezzük le, írta, hogy a Korán egészen *más*, hiába ugyanaz a gyökere, mint az Ószövetségé vagy az Újszövetségé, mégis egészen más lett. A nyelv kulcsfontosságú: a régi héberek üzenetét arabul fejezi ki, és a ritmus,

a harmónia, sőt a varázslat arabul egészen más. Arabul másként hangzik, hogy „Isten nagy. Ő mindent tud. Ő könyörületes. Ő tudja, te mit teszel. Ő nagy.” Legfőképpen az ismétlések hangzanak másképp. Számtalanszor ismételve, mormolva, és együtt mormolva nagy tömegben összehasonlíthatatlanul más lesz. Az arab nyelvben az ismétlések elbűvölők, az ismétlések olyanok, mint a refrén a versben. Egy kívülállónak sok lehet az ismétlés, azonban az ismétlés, ha az arab nyelven szól, varázslat, zene, ihlet. Gondoljak bele, írta, mi volna velünk, ha a Biblia nem fordítás volna, hanem eredetiben szólna magyar nyelven, és magyarról kellene átültetni más nyelvekre? Na?! A világ egyik uralkodó népe volnánk. A keresztény világ nagy baja, tért át erre, és átká és szerencsétlensége, hogy szent könyve, a Biblia, a Koránnal ellentétben, egyszerűen egy fércmű, pontosabban a fordításban az, tudniillik az európai nyelveken, az ógörögből átültetve, fércmű lesz. Egy fordítás csupán utánzás, utánérzés, sok ferdítéssel és félreértéssel. *A mi Bibliánk egy utánérzés*, írta, és nem hiteles, egyáltalán nem hiteles. Ne higgyem, szólított fel, hogy mindez, amiről írt, a Kelet lázálna. Érdekes ez a Kelet, zöld szín csak a Próféta zászlaján virít errefelé.

Az arab nyelv, mint későbbi leveleiben írta, azonos az eredettel, egyrészt transzcendens értelemben, mint Isten nyelve, másrészt vérségi-biológiai értelemben, mint az Anya (nagybetűvel) nyelve, ezért nevezik a Koránt a könyvek anyjának. És azért nevezik a hívek összességét ummának, mert *um* az anya, vagyis a hívők egy anyához tartoznak, ezáltal egy Istenhez, egy szent könyvhöz, egy nyelvhez, egy földhöz, egy közösséghez. Ez tökéletes, maga a tökéletesség, s mindezt egy gépeltérítés alkalmából jegyezte meg.

Mondhatná, hogy tökéletes rituális keretet és azonosulási lehetőséget nyújt az iszlám, közösségi típusút, összehasonlíthatatlanul hatékonyabbat a kereszténységnél. „Kínáld a messianisztikus reményt, és főképpen a túlvilági igazságszolgáltatást, elsősorban a szerencsétleneknek, s meglátod, ezt az adományt a nehéz sorsú népek milyen nagyra értékelik.” Ugyanabból indulnak ki ők, mint mi, de egészen máshová jutnak, ez az igazi különбözés, ebből, nyilvánvalóan, egy egészen más kultúra fakadt.

Egyszer odavetette, még mindig világítanak tábortüzek a sivatagban, és a tábortüzet vizelettel oltják, ló-, teve és embervizelettel, és annak a szagkavalkádja isteni. Hozzátette, az európai autósztládák szaga meg ocsmány és rákkeltő is.

Általában, és például egy robbantássorozat alkalmából is, hozsannázott az iszlámról, amelyet minduntalan a gyönyör vallásának nevezett.

Az idegennek, aki megkérdezné tőle, miért oly fenséges az iszlám, mert ugye fenséges, azt válaszolná, mivel gyönyört szerez. A mecsetekben a gyönyör például zenei, hívta fel a figyelmemet, „mintha egy gyerek énekelne anyjáról, s mintha anyja énekelne arról, hogyan lakatta jól gyermekét”, írta. A gyönyör az építészetben is gyökerezik, hiszen a mecseteket, a házakat, az utcákat, a sikátorokat, mintha egyenesen az ember méretére szabták volna, képesek beburkolni, védeni, mint gyereket az anyai test. A kalligrafikus arab betűk pedig mintha utánoznák a test vonalait, mintha beleolvadnának a testbe. Az otthon tartózkodó, a férfit hazaváró, az egymás között lévő nők gyönyörét csak ők, az arab férfiak ismerik, világosított fel, azt a családi gyönyört a fürdőben, a kertben, a konyhában. És ott van a hastánc, amit az európaiak félreérteneek, de a muszlimok számára világos és pontos rítus, célja a közösség elringatása, mégpedig a nő, vagyis az anya általi elringatása, ritmusos, eksztázisos elringatás, miközben, s ez a legfontosabb, közszemlére van téve az anyaméh, írta meglepetésemre.

Az elringatásról sokszor és sokféleképpen emlékezett meg. Például a mecsetekben azonnal elringatva érzik magukat, gyönyörködtető hipnózisban van részük, tudniillik, magyarázta, a zenével aláfestett szent szöveg rituális ismétlésözöne ringat el, pontosabban a hang, a stílus, az hat varázslatosan a hívókra, s nem a tartalom. A Korán, amely maga az elringatás, tartalmára nem is érdemes koncentrálni, az nem is fontos, a tartalmat el is nyomja az áradó ritmikuság.

Az iszlám umma hipnotikus függőségben él a szent szövegtől, írta máskor, amely egyúttal irodalom is, tehát a hit és a poétika azonos, s mivel a hit egyúttal politika is, a poétika és a politika is azonos, összeolvasztja a közösség. Az imádkozó tömeg hipnotikus erővel hat az egyénre, erősebben a drognál, ez is egy gyönyör, sőt egyenesen varázslathoz vezet. Ebben a varázslatban gyökerezik talán a fanatikus rajongás. Innen a törvény és a gyönyör közötti kapcsolat. Nem a tartalom számít, amely, ismételte meg sokadszorra, messze esik a valóságtól, elismeri, és még messzebb az igazságtól, a hit ugyanis tartalmazhat bármit, mert, ahogy „ti mondanátok, ti európaiak, nálunk a forma, a stílus az elsődleges”, Európában viszont a tartalom számít, „mert a ti beszéd-módotok gyakorlatias, lapos, tisztán technikai, hideg kommunikáció, főleg az angolszász, amely terjed és a maga képére formálja a kevésbé hidegeket, például a magyart is; két összeegyeztethetetlen beszédmód a miénk és a tiétek”. Az iszlám kijelentő jellegű, írta, haszontalannak tűnik az idézetek jelentésével bajlódni, mert megsemmisítik egymást, a gesztus számít, a kijelentés gesztusa, a gesztus a lényeg. Mindebből

látszik, hogy Mohamed elsősorban zseniális politikus volt, de egyúttal az arab nyelv fantasztikus költője is.

Küldött egy rendhagyó levelet egyszer, mintha rosszkedvében írta volna. Tompultságban üldögélnek, vallotta meg, lefűjtak egy akciót, kint homokvihar. Bent imádkoznak vagy a tévét bámulják, valami filmet, amelyben mindig agyonver valaki valakit. „Ezek persze amerikai produkciók, és még az van elterjedve, hogy az iszlám a vad, az intoleráns, a gyilkos. Ti azt állítjátok, ó, az a végtelen folyamatos háborúzás a Korán nevében, ó, az a számtalan Ali, akik sorra öldösték elődeiket, vetélytársaikat, testvéreiket, szüleiket és utódaikat a borotválkozó ember rendszerességével, holott alig borotválkoztak. Mi azt mondjuk, nektek ehhez semmi közötök, illetve azt, hogy félreértés, mert mindezt az igaz hit nevében tették az eltévelyedetteket megbüntetően. A borotválkozás pedig gyengeelméjűség.” És minden fordulat nélkül megemlítette, ahová csak néz, por kavarog, mindenhol por, behatol a testnyílásokba, a sebekbe, és ráadásul, érzi, porkatasztrófa fenyeget.

Egyszer megírta azt, amit már évek óta vártam: berontottak házakba, mindenre lőttek, ami csak megmozdult. Megölték a vacsorához készülődő, televíziót néző vagy az éppen már alvó embereket. Megesett, hogy mielőtt végeztek volna velük, kinyomták a szemüket, megnyúzták vagy kibeleztek őket. Anyákat és kislányokat erőszakoltak meg tucatszámban. Aztán a mellüket levágták, s baltával végeztek velük. S miután a csecsemők végtagjait kicsavarták, a falhoz verték őket. Majd igen-igen megnyugodtak és Allahhoz imádkoztak.

Megmagyarázta, a közülük való árulókkal kell leszámolnia, most ez a feladata. Nem hagyhatja csupán Istenre azok elpusztításának gondját, akik azon mesterkednek, hogy megfosszák őt, az igaz hitűt, hitétől. A legfontosabb az ilyenek, akik már egyszer az őket gyarmatosítók kiszolgálói voltak, elpusztítása, meg azoké, akik az új gyarmatosítók kollaboránsai, meg azoké, akik el akarják vágni őket a történelem fő sodrától stb. Ő Isten ügynöke a pusztításban is, de ha így van, akkor az már nem is pusztítás.

Többes számban kellett volna beszélnie a levelében, mint írta, mert egyes számban nem létezhet, nekünk minden az *én*, de *ő* nem lehet meg az *umma* nélkül, néha, megvallja, szeretne, de nem lehet. Az is nagyon furcsa már neki, amint átérzi néha a saját, egyedi történetét, erről le kell szoknia.

Félő, írta többször, hogy ellenségeik eltulajdonítják majd a csodálatos intarziával díszített dobozt, amelyben a Próféta fogának egy darabkáját őrzik, meg szakállának egy szálát is.

Ha éppen meg akart nyerni, mert néha meg akart, akkor a következő fordulattal élt: „Ha egyszer vendégül láthatnálak, elhúlnél ettől a fekete szemű, érdesnél is érdeesebb borostával benőtt Kelettől, meg persze az asszonyaitól, hahaha.”

Tulajdonképpen ugyanazt ismételte mindig, meg is próbálom összesíteni vesszőparipáit. A Korán nem az igazságot, hanem a paradicsomot ígéri. Az általa ihletett tanok elmélyítették a tömegek indulatait, megsokszorozták követelését. Egyfajta önrészegítő erő keletkezett, hatásos és erőszakos. Ez az erő képes volt bűnössé nyilvánítani a Nyugatot, amely az ellene irányuló hatalmas indulat meg a saját toleranciája hitének csapdájában kész bűnösnek érezni magát, hogy úgymond etikusan viselkedhessen. Az iszlám majdnem megvalósult messianizmus, igazi tökéletesség, hívei számára óriási jutalom, a világ legerősebb identitását kölcsönzi, a gyönyört adó umma általi fényes igazolást, s egyúttal, hogy megmaradjon a világ végeztéig ez a tökéletesség, az idő és a történelem mozdulatlan értékeinek védelmére ösztönöz.

Sok muzulmán arab akar nyugati módra élni, nem vitás, ismerte el, megigézi őket kezdetben az úgynevezett személyes szabadság, a gondolat- és mozgásszabadság, ám ha megtapasztalják, meg is van az eredménye. Becsmérleően nyilatkoznak a Nyugatról, az úgynevezett emberi jogokról, tisztázatlanoknak látják ezeket, vita tárgyainak még ott is, ahol érvényesülnek. Rájönnek, és leginkább azok, akik nyugati egyetemeken tanultak, hogy ezek a jogok egyszerűen csupán egyetlen kultúra, a nyugati értékei, ami ráadásul megfertőződött sok minden által, egyáltalán nem általános és nem általánosítható értékek, az iszlám nem bízik ezekben. „Biztosítalak, ha megkérdezel a bazárban valakit, azt fogja válaszolni, nekünk is megvannak a magunk emberi jogai.”

A világ legjobb konyhája az arab, ezt is tudatta, a világ legjobb kávéja ugyancsak az arab, a kávézókat imádja, ahol nargilépipát szívnak. És a világ legjobb pálinkája persze az orakó, amely szőlőből készül.

A szeptember 11-i terrorcselekmény után néhány héttel is küldött egy levelet, amelyben dicsőítette a merényletet, dicsőítette a vérfürdőt és a World Trade Centernek, amelyet a Nyugat jelképének nevezett, lerombolását. Tudniillik az ilyen hősies akciók által valósítják meg ők, amit áhítanak, vagyis, ahogy leírta, a Nyugat elpusztítását, ezáltal új értéket létre hozva, egy vérben és áldozatban lakozó új erényt, melyet elterjesztenek a világban. Európa és Amerika természetesen bűncselekmény, az ellenük irányuló terrorista tett tehát jótétemény. Leszögezte, hogy a terror, a jelen ocsmány világában, még azoknál is fontosabb, akiknek érdekében csinálják.

Egy képet is küldött egyik utolsó levelében önmagáról, nem ismerem meg, fehér turbánt, fehér, gallérnélküli inget és fekete, térdig bővülő, térdtől teljesen szűk fekete nadrágot viselt, szakáll, bajusz nőtte be az arcát, ősz szőrzet. A kép hátuljára odafirkantotta: „A túlélésért küzdöttem világ életemben, de most már, mivel elszállt felettem az idő, sajnos tétlenségre vagyok kárhoztatva, többé nem küzdhetek a túlélésért.” Érdekes mondat.

A túlélés

Tegyünk egy gondolat kísérletet, és állítsunk fel egy újabb hipotézist: *az lesz terrorista, aki túl akar élni.* Mindenáron túl akar élni, a hóhért is túl, és ez talán a legérdekesebb, a legérthetlenebb és a legjellemzőbb tulajdonsága. *Mit jelképez a túlélő?*

A túlélő különb, tud valamit, amit más nem; helytáll, mindig azon az oldalon, amelyen a hit, a fortély, a találékonyság és az erőszak lakozik; tanú, általában ott tüsténkedik, ahol a holtá nyilvánítás, képletesen és ténylegesen, folyik; sérthetetlen, mintha páncélja lenne, és rögtön tisztában van nemcsak a védekezés, de a támadás, sőt az eltűnés módjaival is; eszközbirtokos, valahogy bírja azokat az eszközöket, amelyek, legyenek tárgyiak vagy spirituálisak, mind a túlélést szolgálják, és amelyekkel az éppen aktuális harcát, a saját céljaiért, megvívhatja. Ha előlép öngyilkos merénylőnek, akkor a túlvilágon tovább él jutalomképpen. Ha a háttérbe húzódik, mint szervező és parancskiadó, akkor eltűnik, fellelhetetlen lesz, és az evilágon él tovább jutalomképpen.

A túlélés gyönyörteljes, tulajdonképpen szenvedély, tiszteletet ébreszt, a legáhítozottabb siker tiszteletét, sőt titkok övezik, amely titkok félelmet és kíváncsiságot gerjesztenek, nemkülönben hőssé és érdekfeszítővé avatnak. Igen, a túlélő hős, hősieen magába olvasztja az elpusztítottak, de elődeinek és utódainak is szellemét, lelkét, mindenét, tulajdonképpen *manáját*, valamifajta természeti, mágikus és okkult meg személytelen erőt. Hiszen ez jár neki, mint olyannak, aki a világ egyensúlyát először ki-, majd helyrebillenti. A túlélő túlélésével tulajdonképpen magába nyeli a becsületet.

Rendkívül ambiciózus és tökéletesen egyedi értelmezésében Canetti azt mondja, a túlélés legalja változata az „ölés”; leggyakoribb változatai a köpönyegforgatás, a csalás, a besúgás, a cserbenhagyás; „a túlélés pillanata hatalompillanat”, és természetesen hullahegyek tetején játszódik.

Korunk hipotetikus túlélője a terrorista, aki *életében akar halhatatlan*

lenni, azon munkálkodik, hogy sohase fogja igazi golyó vagy eszmei nyíl, ne érje sem nagy vagy kis gáncs, megszervezi, ne adasson neki méltó ellenfél, merthogy kinyilatkoztatja, sohasem vezetik olyan kicsinyes és köznapi dolgok, mint az *érdek*, őt érdek nem befolyásolja, az érdek ismeretlen az ő értékrendszerében. *Aki érdek nélküli, az halhatatlan.* Bár igyekszik meggyőzni, bírálni, parancsolni, megváltoztatni, kinyírni szépen, éppen az érdekét képviselni és megvalósítani, de szerinte őt nem evilági szempontok vezetik, neki nincs evilági érdeke, ha úgy tetszik is, hogy csak az van. Számára aztán édes mindegy a rendszer, a politika, a hatalom, a társadalom, a gazdasági helyzet, a világhelyzet, mindegy, háború vagy béke, mindegy, diktatúra vagy demokrácia, ugyan, ez neki részlegesség, ő viszont teljességre tör. Érdek nélkül létezik, egyszerűen érdek nélküli, és kész, s mint ilyen, halad tántoríthatatlanul a halhatatlanság felé, bizony. Mint érdek nélküli, a természetes emberség példája, az életigazság megtestesítője. A jövőben él, múltja tulajdonképpen akkor sincs, ha van, a jelen meg úgysem számít nála, csinálhat, amit akar, hát istenem, úgylis túlél. Az ilyen addig nyel el, és mindent elnyel, ameddig jól nem lakott, és nem lakik jól soha.

Irigylésre méltó az ilyen, mert van-e nagyobb gyönyör, kábszer, szex, ugyan, a túlélésnél, s kell-e szebb szenvedély; esetleg azért a háború.

Hullahegyek kellenek, mint láttuk, a túléléshez, mivel ha nem volna halál, nem volna halhatatlanság sem, s akkor hova jutnánk. Különben is, aki nem képes túlélni, spirituálisan vagy materiálisan, az magára vessen. A túlélő a jócselekedet megtestesítője, jutalomból él túl, mindegy kinek a jutalmából. Szép, felemelő a sok hulla közt túlélni, katartikus érzés annak, aki túlél, akkor is, ha az ő hullája is ott van véletlenül a sok között, de az csak a teste, a lelke viszont már ki tudja, hol élvezi jutalmát.

A túlélő senkivel sem köt egyezséget, akkor éli világát, ha nincs egyezés semmilyen, *a túlélőnek csak a halhatatlansággal van egyezése.* A túlélő semmi másba, mint a túlélésre való alkalmasság bizonyítási aktusaiba pusztulhat bele. De hogy mikor, azt maga határozza meg és viszi véghez. Ráadásul leginkább a halálában lesz halhatatlan.

A túlélőben megtörtént egy pszichológiai változás, ugyanis szemében *az élet, mivel véges, nem ér semmit*, számára az igazi a végtelen, s az nem az élettel azonos, hanem a túléléttel.

Aki túlél, az olyan briliáns jellemmé alakul, aki embertestvéreit elhalmozza szeretetével, áldozatvállalásával, figyelmességeivel.

A túlélőt és hát így a terroristát, legyen ázsiai vagy európai, nem érdekli az éhezés, a helyi háborúk, a szegénység, a korrupció, a kör-

nyezetszennyezés, a kisemmizés, nem érdekli hit és hitetlenség, nem érdekli igazság és igazságtalanság, sem megtévesztés, sem a szép és a jó, talán Amerika sem, a globalizáció sem, sőt még a zsidók sem, minden csak ürügy a számára, semmi más nem érdekli, csak a totális hatalom megszerzése. *A totális hatalmat szeretné*, bármiről is papoljon. És ez a lényeg, a többit felejtjük el.

Elvessük a hipotézisemet, vagy sem?

Megkockáztatom, a világméretekben terjedő *mértékvesztés* ihleti a túlélést, amely egyúttal magának a mértékvesztésnek a non plus ultrája.

Lázadás vagy terror?

Pedig a *mérték*, a mértékletesen fogalmazó Kant szerint, mindannyiunkban adva volna. Hasonlóképpen gondolja az általában felhevülten író Camus is, aki azt mondja, hogy a mérték „az emberek közös természetéből merít, a természet alapelvét hozza napvilágra”. Még hozzászól, bár sokkal ködösebben, hogy a mérték „tisztaság” és „szépség”, olyan „gondolat” és „cselekvés”, amely „egy bizonyos ponton túllépve önmagát tagadja”, tehát határa egy metaforikus „pont”, amelyet respektálva, át nem lépve, tulajdonképpen azon a „ponton” létezve, és most figyelem, a lázadáshoz juthatunk el, mert „*a lázadás a mérték*”.

A lázadás, maradjunk is ennél, ha az mérték, akkor az az életet igenli és hordozza. Logikája nem a pusztításé, hanem a teremtetésé, az igazságosságé és a boldogságé. A lázadó „tudja, mi a jó”, és csupán csak „kénytelen-kelletlen teszi a rosszat”, de nem tartósan, hogy továbbra is Camus-t beszéltessem. Akik betartják a lázadás mértékét, a valóságban gyökereznek, ők az emberiség zászlóvivői, hiszen „az adott pillanatban fel tudnak lázadni”, és „az adott pillanat” nyilván a változtatás, a megújulás szükséges pillanata, hiszen lázadni szükséges, elengedhetetlen, *az ember azért lázad, mert ember*.

Azt hiszem, nem túlzok, ha megjegyzem, a szeptember 11-i merényletnek semmi köze a lázadáshoz, mert semmi köze a mértékhez.

Ha Camus metaforikus pontján túllépünk, akkor elveszítjük a mértéket, s a mértéktelenség tartományában találjuk magunkat. A mértéktelenség képviselője önmagát életfelettinek és történelemfelettinek tartja, ezért legyint társadalomra, természetre, mások Istenére. Kiválasztottnak tartja magát, úgymond szent dolgok, saját Istene, ideológiája, fantazmagóriái nevében lép fel. Mértéktelen a forradalmár is. Ez is igen pikáns megállapítás Camus-tól, mert szerinte ugyanabba

a kategóriába tartozik a forradalom, mint a terror, és a lázadással áll szemben.

Ha a forradalom és a terror mértéktelen, akkor óvakodni kell tőlük, akkor a forradalmár meg a terrorista az emberiség gonosza. Ha a lázadás a mérték, akkor a lázadó az emberiség egyfajta jótevője.

Túlzásba vittem az érvelést, tisztában vagyok vele, pedig elfogadom Borges szavait: „Emlékezzünk Emersonnak ama mondására, miszerint az érvek senkit sem győznek meg.”

A mértéktartó

Minden megfigyelést, vegyük számításba, torzítanak a megfigyelő személyes tulajdonságai, gyakran jobban tükrözik annak lelkiállapotát és értékrendszerét, mintsem az általa szemlélteteket. Ezt ajánlom megfontolni a most következők előtt.

A szeptember 11-ét követő néhány héttel meghalt atyai barátom, jeleztem már, ő a másik főszereplőm, aki a Felhőkarcoló terrorista lerombolását úgy határozta meg, mint egy minden emberi képzeletet felülmúló aljasságot, de az álnokságot is többször emlegette.

Gyönyörűen bontakozik ki arcéle sokfüzetes *naplójából*, amelyet kiskamasz korától, majdnem nyolcvan éven át vezetett, s rám hagyományozott.

Mint joghallgató, innen kezdem csak, ezt írta naplójába: „*Décadence* (a kiemelés tőle), ez volnék én. Azonban a dekadensek nem fogadnak be maguk közé. Lehet, hogy azért, mert az olyan, mint egy Wilde, nekem túl üres. A barátom, Bánszky, feltűnési viselkedésében, viszont dekadens szeretne lenni, de nem tud. Én tudok, még ha ezt nem is akarják elismerni, az egész eddigi rövid életem erről szól.” Élvezi, ha undorodik. A pulykát szebbnek tartja, mint a pávát. Nem gyön többé, az álságosság. Gyanakszik az úri emberekre, holott az ő családjánál úribb nem kell, távolságot tart tőlük, nem bírja a szagukat sem. Utálja a detektívhistóriákat. Megveti a doppingszereket. Ha öngyilkosságról hall, elfogja a düh. Nincs hajlama az önmegalázásra. És miért ne lehetne homoszexuális? Szereti a kérges lábfejeket. Szimpátiát érez a bolondok és a perverzsek iránt. Sokat álmodik Rimbaud-ról, de, hozzáteszi, sohasem álmodott Sade-ról. Nem hisz a túlvilágban. Olyan, mint lelki fájdalom, egy röhej, az nincs. Na, most, hát akkor, mi ő?

Inkább szabadgondolkodónak sejtettem, mint dekadensnek, annál is inkább, mert szükségesnek tartotta hangsúlyozni, többször is, meny-

nyire nem szereti Krisztust, akit kárhoztatott, mert a halált és a bűnt is anélkül vette magára, hogy viszont sikerült volna mentesítenie ezektől, mint a legnagyobb terhektől, ígérete ellenére, az embereket. Az első világégés után jegyezte be naplójába: „Mivel Krisztus is szenvedett, és önszántából tette, többé egyetlen szenvedés sem számíthat igazságtalannak, a háborús szenvedések a legkevésbé, sőt minden szenvedés és fájdalom szükségszerűnek látszik.” Ebből fakad, írta, hogy elfogadták az emberek az igazságtalanságot, egyenesen az igazságosság mellé emelték, és hol ezt, hol azt, az érdekeknek megfelelően, játszották ki, az egyiket a másik ellen.

Ügyvédi gyakorlatát, úgy vettem ki naplójából, szomorúan szemlélte, a jogot mint praxist ki nem állhatta, tisztátalannak tartotta, viszont a jogteóriákban igen elmerült, ennek eredményeképp dühe az igazságszolgáltatás ellen igen felkorbácsolódott. Volt egy ügye, egy gyilkossági ügy, amelyben a gyilkos, egy kispolgár, aki különben beismerte tettét, azért ölt, mert kiforgatták mindenéből, elüldözték lakásából, sőt a felesége s annak rokonsága bűnözői módszerekkel megakadályozta, hogy a gyerekeit láthassa, szóval, mintha a sátán lett volna az ellenfele, s ez az ember sorsának lehetetlensége miatt gyilkolta meg feleségét, az ő szemében a gonosz megtestesítőjét. És atyai barátom nem tudta megvédeni a halálbüntetéstől, ki is készült szépen. A törvény szerint a gyilkosnak, bármi lett legyen is az indítéka, lakolnia kell, de ezt nemcsak az emberi törvény, hanem, sajnos, az isteni törvény is így látja, írta ezt is naplójában. Ő az istenség fölébe emelt igazságosságért küzdött, a bíróság hüledezése és megvetése közepette. Ez magasabb elv szerinte az isteninél is. Hiszen, ha az isten teremtetett világában szükségszerű a rossz, márpedig az, akkor ez a világ elfogadhatatlan, s akkor az igazságosság elvének felül kell múlnia az isteni elvet.

És előttünk áll atyai barátom, aki a törvényi, az emberi és az isteni igazság ellen küzd az *igazságosság* képviselőjeként. Írhatnám, moralistává lett, mégpedig a többszörös hatványon, hiszen a moralista olyan ember, olvashattam is naplójában, „aki az Isten felett áll”, de rögtön hozzátette, hogy persze eszében sincs, hogy magára gondoljon.

Nem talált igazságot, főleg a bíróságok ítéleteiben nem, így van ez, írta számtalanszor sémászerű fordulattal, így van ez, sóvárog az igazság, egyszerűbben mondva, a jó után. De mivel a jó szerinte elérhetetlen, ezért a kiábrándultság, a csalódottság uralta el, s mindez arra vezette, hogy pálforduljon, és, bár ez túlságosan is determinisztikusan hangzik, parolázzon a rosszal. Erre mentsége a fájdalom, tudniillik fájdalom töltötte el, szakadatlan fájdalom. Hangulatai irányították, naplójából

ez világlik ki, hol így, hol úgy. Aztán a rosszat dicsérő kis kitérője után ismét az ügymond jót választotta, de nem sokáig, hanem megint a rossz után vetette magát. Mivel szerinte a jónak és az igazságnak nincs való-sága, tényszerűsége, csak káprázata. A törvények undorítóak, legyen inkább törvénytelenység. És hipp-hopp, egyszeriben szép lesz a bűn, jegyezte meg. Ezt, az ide-oda pálfordulását azonban sosem értettem pontosan.

És hányszor és hányszor pálfordul és milyen zaklatottan. „Nincs etika, szerinte, ügyvédi gyakorlatából tudja, hogy nincs, csak esztétika van.” Verseket olvas, tárlatokra jár, miközben véleményeivel a különös-ség és a tagadás, tulajdonképpen a bűn esztétikáját teremti meg, mint közölte. Külseje azonban éppen hogy nem harmonizált véleményével, Tolsztoj-szakállt viselt. Roppant ellenőrizte magát, hogyan nyilvánul meg, megnyilvánulásainak esztétikusnak kellett lennie. Gyanakodva nézték, figyelték gesztusait még a családjában és a társaságában is. „Meglépődnek, ha rendes vagyok, a múltkor valaki meg is jegyezte, fantasztikus, hogy te, aki dicséred a bűnt, milyen rendes is tudsz lenni, ki hinné. A barom, hát ki volna nálam rendesebb ügymond? Éppen azért fut minden gondolatom törvényen kívül, mert ugye úgy fut, mivel rendes vagyok, igen, mondhatom, és mindig mindennel, éppen a rendességem miatt, szakítok, most a hivatásommal és a közízléssel, mert ezeket az igazságtalanság és az undorítótság jellemzi.” És tényleg abbahagyta az ügyvédkedést.

Gondolkozott, milyen cselekedetek illenének hozzá, illetnék meg, mondjuk, írni valami felforgatót, csinálni valami megbotránkoztatót, de mit, ezt nem tudta pontosan, s őrlődött. Nemhiába gondolta, hogy átmenetileg a külső látszatra ítéli önmagát, hogy mindent vitasson és annak az ellenkezőjét is, azt remélve boldogtalanul, hogy egy mélyebb létezés meghódítására indul. Kiderült, valamilyen erkölcs után sóvárog, igen, ezt pontosan rögzítette, miközben mindezt magának is meg kellett magyaráznia, hiszen nem látott semmi mást önmagában, csupán csak egy különcöt és hitetlen, bogaras alakot. „Boldoggá tenne, ha áldozat lehetnék, de attól sem viszolygok, hogy hóhér legyek, csakhogy kétféleképpen érezzem lázongásomat”, írta, szerintem idézetként egy költőtől. Áldozat és hóhér egyszerre? Azonban cselekvésképtelen, mert ugyan elutasította mindazt, ami volt és ami van, ám nem csinált semmit, csak tetszelgett.

Hirtelen ismét visszatért hivatásához, belemélyedt az ügyvédségbe, és, figyelem, munkásokat kezdett védeni, csak azokat volt hajlandó, és előadásokat vállalt a jog társadalmi lehetőségeiről gyárakban. A kom-

munista agitátorokat azonban, amikor be akarták szervezni, mereven visszautasította. „Szerencsétlenek, hát nem látják, hogy az orosz kommunizmus, miközben azt hazudja, felszabadítja az elnyomottakat, soha nem látott szolgaságba taszítja őket? Vagy látják, és éppen ez kell nekik!” Munkáslánynak udvarolt, megkérte a kezét, ám lejegyezte: érzi, hogy kalandorságba téved, házassága is egy nagy kaland, vagyis irreális, és nem is realizálható, éppen ezért ragaszkodik persze a kalandhoz, de csak úgy, ahogy Kierkegaard *A csábító naplójában*. Tudja, ő is csábító, ám milyen, hát olyan, akinek szemrehányást tesz a szerelme, miért nem veszi el a szüzességét azonnal, akár erőszakkal is, miért csak kézzel okoz neki élvezetet, ez náluk nem így szokás, az ő munkás köreikben, és ő már gyerekkorában, árulta el, igen-igen önkielégített, tudja meg az atyai barátom, és rápirított, miért olyan úgymond jó és visszahúzó, és ne sértődjön meg, de meg kell mondania, csókolózni se tud rendesen. Mire atyai barátom elsírta magát, és azt makogta, hogy még ők nem férj és feleség. Esküvője után persze családjá kitagadta, ám ő, mintha éppen erre törekedett volna, örömmel véste naplójába: „Megszabadultam végre a konvenciók, az unott ismétlések és a bornírt környezet láncaitól.” Úgy érezte, velejéig megváltozott.

A második nagy világégésben, mint százados, meglépett az alakulattól a Don-kanyarban, néhány bajtársával átvágtak a hatalmas orosz hómezőn hazafelé, akár romantikus hősök egy Jókai-regényben, de minden társa elpusztult. Katonaszökevény lévén, bujkálni kényszerült, s búvóhelyén, a felesége rokonsága tulajdonában lévő, pesti külvárosi pince magányában, naphosszat naplójának élhetett, volt ideje. „Nincs olyan magasabb rendű, a többi emberrel közös érték, amelynek nevében megítélhetnénk egymást 1933 óta. Németország akkor jóváhagyta néhány ember elfajzott értékeit, s megpróbálja rákényszeríteni a civilizációra.” Azon gondolkodott, hogyan hozhatná nyilvánosságra szökését a frontról és annak okait. Röplapokat készített, házi gyártmányokat, és elszórta itt-ott. „Magyarok! A magyar nemzeti érdek semmi más, mint otthagyni a háborús frontvonalat, összefogni a háterszágban, és féktelen dühvel rátámadni azokra, akiknek semmi emberi sem írható a javára.” Gondolkozott merényleteken, de visszariadt. Nem teheti magát gyilkossá, gondolta, nem törhet át egy határt, a terror útjai süppedékesek.

Apám ismerőseként, akkor ismertem meg, mikor mindenki igyekezett munkás külsőt ölteni, micisapkát, lódenkabátot, ám ő, híven önmagához, miközben visszautasított egy magas pozíciót, amelyet régi gyári, munkás kapcsolataival és a felesége rokonságával érdemelt volna ki, hirtelen úriemberré vedlett vissza. Hétköznap viselt sötét, mellényes

öltönyt, fényes cipőt, fehér inget, csokornyakkendőt, és még a szivarra is hajlandó volt rászokni, utánozva, talán heccből, a korabeli tőkés ábrázolásokat. Ráadásul angol meg francia nyelvű könyvekkel a hóna alatt, de úgy, hogy mindenki lássa, közlekedett. Ilyen megjelenést, ilyen külsőt, ilyen *antrét* én még nem tapasztalhattam, tátva maradt a szám a csodálattól, főleg akkoriban, a proletárdiktatúra tombolása idején. Nyomban ellenségnek bélyegezték, megfosztották hivatásától, s még örülhetett, hogy odalöktek neki valami fizikai munkát. Mint úr járt egy gyárba hajnalonként, mint úr dolgozott betanított munkásként, és mint úr távozott a futószalag mellől délutánonként. „Bolondnak néznek, gyengeelméjűnek, ugratnak, kurva mód ugratnak, és csodálkoznak, mennyire leperreg rólam. Különben jól érzem magam, mert magamat adom. ... Némely ember úgy fut a pártügyeletre, mint ahogy valamikor az oltár elé térdelt. A kor, amely szemérmetlenül minden más kornál lázadóbbnak vallja magát, ezért nem nyújt egyebet konformizmusnál. A huszadik század szenvedélyes szerelme a szolgaság.”

Apám megijedt tőle, és megszakította vele a kapcsolatot, bánatomra. Nekem hiányzott.

A forradalom idején elszökött Prágába, majd Varsóba és Kelet-Berlinbe fellázítani az ottani ellenerőket, csatlakoztatni őket hozzánk és egymáshoz, mondván, ha négy ország lépne fel a szovjet ellen egyszerre, az kész győzelem lenne keleten is, nyugaton is. Mikor dolgavezetetlenül visszatért, alig ismertem rá, mert addig csak elegáns úrként láttam, most viszont bakancsban és kék kezeslábasban mutatkozott, alatta több pulóverrel. Most látom naplójában, hogyan gondolkozott a forradalomról, és gyanítom, mivel olvasott franciául, Camus hatott rá: „Minden forradalmár elnyomóként vagy eretnekként végzi. A forradalmárok, ha győznek, vagy a rendőrséget fogják választani vagy a tébolyt. A forradalom különben is arra ítélte, hogy lemondjon, hála istennek, az alapelveiről, a nihilizmusról és a történelemről, és föllelje a lázadás éltető forrásait. A lázadás azt mondja a forradalomnak, hogy nem mondhat le a törvényről, legyen bár metafizikai vagy morális, mert a törvény szabályozza a történelem őrjöngését. A lázadás azt mondja a forradalomnak, hogy jöjjön végre világra az ismeretlen ember.” A vérbíróság előtt csak azt a kalandját a környező országokban, ami igaz volt, tagadta, a többi ügynevezett vádat, amiből semmi sem volt igaz, sőt több társáét is, mind magára vette.

Börtönből való kiszabadulása után továbbra is mindig abban a kék kezeslábasban és bakancsban láttam viszont, amelyet a forradalom idején is viselt, ám ez igen megfelelt a portási állásnak, amit betölthetett.

Nem járt sehová, olvasott, a portásfülkében is olvasott, el is nevezték a gyárban „az olvasó nép”-nek. Dosztojevszkijt olvasott, és nekem, aki akkoriban sokat látogattam, magyarázta, hogy ha szükségszerű a rossz, márpedig szükségszerű, akkor ez a világ elfogadhatatlan. Kijelentette, megbocsát a gyilkosnak, de nem talál mentséget a hóhér számára. Kissé talányosan hangzott, de nem tudta vagy nem akarta megmagyarázni. Stirnert is olvasott, és azt mesélte róla, hogy engesztelhetetlen lázadó, de olyan, aki még a lázadástól is irtózik, és olyan, aki szerint csak az létezik, ami az egyén hatalmában áll, és olyan, akinek élni annyi mint áthágni bizonyos dolgokat, és aki azt vallja, hogy csak egyetlen igazság van, erre nagyon emlékszem: „a csillagok tündöklő önzése”. Nietzsche is olvasott, évekig róla beszélt, sajátosan interpretálva, úgy, mint a szabadság bajnokát. És szabadnak lenni azt jelenti, Nietzsche szerint, tanította nekem, hogy eltöröljük a célokat, mert a szabad szellem elveti a célt, inkább a szükségszerűt szereti, éppen azért, mert a szükségszerűség, ha abszolút, nem jár kényszerítéssel. Utánanéztem, de sajnos ilyen gondolatot nem találtam Nietzschénél. Breton is olvasott, belőle azt hallotta ki, naplója szerint, hogy „az élet lendülete, a tudattalan ösztönzése, az irracionális kiáltása, ezek a tiszta igazságok, aki ez ellen szegül, el kell pusztítani, és különösen a társadalmat kell elpusztítani”, brr, baromság, mondta, és a földhöz vágta.

Nem sokkal a nyugdíjazása előtt visszanyerhette az ügyvédséget, de csupán cigányokat volt hajlandó védeni, és grátisz. Rejtély, miből élt, azt hiszem, kölcsönkért, és azt hiszem, sokszor nem adta meg, ezt onnan veszem, mert nekem sem adta meg. Mária, a felesége keresett pénzt, de éppen akkoriban halt meg, megjegyzem, házasságuk egyáltalán nem kalandnak, hanem szövetségnek bizonyult, attól kezdve atyai barátom gyászolt, feketében járt, fekete öltönyben, fekete nyakkendőben, de még az inge is fekete volt, nemkülönben a cipője és a nagykabátja meg a kalapja. Sokat mutatkoztunk együtt itt-ott, barátaim, ismerőseim csak „fekete illető”-ként emlegették.

Már a hetvenes éveinek a végét taposta, amikor felváltotta a diktatúrát a demokrácia, ám akkor sem hagyott meglepetés nélkül, tudniillik röpiratokat kezdett gyártani és terjeszteni. Tulajdonképpen illegálitásba vonult, kérdeztem is tőle, miért akkor éppen, amikor semmi nem kényszeríti erre. Elmosolyodott: „Ugyan, mit hiszel te? Azt hiszed történt valami jó?” Ő maga vitte el bizonyos, szerinte illetékes helyekre személyesen a röpiratait, mondván, neki is úgy juttatták el, de azt nem tudja, kicsodák, ő csak továbbítja, s bár gyanakodtak rá, elfogadták a magyarázatát, s udvariasan átvették, amit hozott, hogy aztán eldobják.

Röpirataiban fellépett bizonyos szavak ellen, pontosan száznegyvenhét szó ellen az évek során, kimutatva, hogy az ellenkezőjét jelentik, mint amit általuk sugall egyrészt a propaganda, másrészt a divat. A legvehemensebben két szót leplezett le: a *szabadságot* egyrészt, *Amerikát* másrészt. Az ő sajátos felfogásának szemüvegén át szemlélte és elemezte a szavakat, ezt a két szót is. A szabadságot, amely bár kétségtelenül létezik, ismerte el, az úgynevezett demokráciákban, a különböző *visszaélések* szabadságaként értelmezte, megdöbbenésemre. Nevetett, mikor döbbenetemet a tudomására hoztam. Az igazi szabadság, mutatott rá, a visszaélések eltörlésének szabadsága volna.

Amerikát a mértéktelenség jelképeként jellemezte, s mint ilyent, évekkel a szeptember 11-i merénylet előtt, a terrorista, egy másik mértéktelenség tükörképének fogta fel. A kép és a tükörkép nem férhet meg egymással, vallotta, jóstehetségként.

Sztrájkokat is akart szervezni a pénz uralma ellen, igen, egyenesen és kimondottan a pénz uralma ellen, ne röhögjön senki, sajnós, mondhatom, nem sok sikerrel.

Sors és jellem? Vegyük figyelembe Benjamin értelmezését, miszerint „akinek jelleme van, sorsa lényegében konstans”, vagyis sorsa nincs, különben is a sors alapján jellemre nem következtethetünk, viszont, a görögök nyomán egy „büntetlen életmódba” ágyazódó sors nem más, mint „a legsúlyosabb vétségre, a hübriszre vezető kísértés.” Hát így is lehetne értékelni atyai barátomat.

A World Trade Center, vagyis a Felhőkarcoló lerombolásának másnapján máris elvetette Amerika mértéktelenségéről vallott szavát. És, mint már említettem, aljasnak meg álnoknak nevezte a merényletet. De nem telt bele néhány nap, és gúnyosan megjegyezte, egyszerű *performanszról* van szó, és a *médiáról*, vagyis a különböző csatornák *helyszíni közvetítéséről*. A performansz a divat, meg a médiák helyszíni közvetítése, ismételte, egyre több ilyen performansz és közvetítés lesz, és ez az igazi baj, mert eddig csak az etika forgott veszélyben, de most már az esztétika is, hiszen az ilyen performanszok és közvetítések csúnyák, visszataszítók, gusztustalanok, színvonaltalanok, sőt hiteltelenek.

És megtért a költészethez öregen és betegen, különben az öregségről mint „tisza vidámság”-ról írt, a betegségről mint „karneváli hangulat”-ról. És költőként *lázadt fel* a Felhőkarcoló lerombolásának terrorista merénylete ellen, számtalan verset írt ebből az alkalomból, azt ismételte, „a költészet a terror ellen van és a lázadás mellett”. Verseiről nem szeretnék mondani se jót, se rosszat, nem is idézek belőlük. Hitt abban, amiben legújabb felfedezettje, Brodskij is, miszerint

„az ember inkább esztétikai, mint etikai lény”. Halála előtt sokszor hangoztatta Dosztojevszkij szavait, „a szépség megmenti a világot”. Látható, mennyire hangsúlyozta a *megment* igét, így tett azon a napon is, amikor kilencvenéves korában meghalt. Miközben haldoklott, azt ismételgette, ha emberek vagyunk, akkor nem tehetünk mást, mint mentünk, ráadásul a mentés egyenlő egyfajta lázadással.

A jelkép

A hétköznapi emberének azt sugalmazták, elsősorban rejtetten, hogy a World Trade Center, mint a világ valaha legmagasabb épülete, nem más, mint csupa jelkép.

Felhőkarcolónkat kéttornyúra tervezték, de ezek hagyományos értelemben nem tornyok. Jelen volt az egész világon, ott magasodott előttem, előttünk, bele a felhőkbe, sőt az égboltba, ha akartuk, ha nem. Látványként szerepelt, megtestesítve magát a látványt, mindenki láthatta, az is, aki sosem látta, mert mindenhol felbukkant képeken, mozgó- és állóképeken, a tömegközlekedési csatornáin. Mindenhol a földgolyóról képletesen látszott, s mint kilátóról az egész világot szemügyre és birtokba vehettük innen, ha csak képzeletben is. Látkép és kilátó, megtestesített két merőben ellentétes funkciót, a világról alkotott kép és fogalom ellenkező végleit.

Megszámlálhatatlan tevékenységet fogadott magába, a legkeresettebb, a legfelkapottabb tevékenységeket, kismillió presztízscég bérelt benne irodákat, s ezernyi étteremmel, kávézóval, szórakozóhellyel, testedző teremmel dicsekedhetett, az élvezetek kavalkádját, jó pénzkeresetet meg kellemes pénzköltési lehetőségeket nyújtva. És mint minden olyan tevékenység színhelye, amely eleget tesz a modern világ embere legalapvetőbb kívánságainak, mint a komfortérzés, a változatos időtöltés, a jelentősegtudat megszerzése, egyúttal és ráadásul tehát a társadalmi ranglétrán való felemelkedést is kölcsönözte. Aki benne dolgozott vagy csámborgott, érezhette magát az összes érzék komfortját mesterségesen megteremtett, elzárt szigeten is, ugyanakkor az egész világ birtokosának is.

Nem mindennapi térként funkcionált, mégis és éppen a hétköznapi világ becsempészése révén, mint evés, ivás, vásárlás, szórakozás, testedzés, ámulás-bámulás, a szabadidő és az ünnep funkcióját is betöltötte a látogatók számára, amíg a benne dolgozóknak ügyintézés, kereskedést jelentett, vagyis hétköznapi és munkaidőt. Családiasnak

és szelídnek tűnt, ez is egyik tulajdonsága volt, s ezáltal a különös, a különleges feloldódhatott a köznapiság meghittségében.

A tornyok általában a természetre néztek valaha, ám az Eiffel-torony, írta Barthes, meg a Felhőkarcoló két tornya, teszem hozzá, a városra néz, illetve nézett, ezáltal a várost természetté változtatta, tájjá alakította a városi nyüzsgést, sőt panorámává varázsolta. A panoráma maga olyan kép, amelyben megpróbáljuk felidézni a jól ismert helyeket, azonosítani a támpontokat, tulajdonképpen eufórikus látvány, madártávlat-lépték, Barthes elmés kifejezésével. S ha volt valami szépség a Felhőkarcolóból előtáruló New Yorkban, akkor azt a madártávlat-eufória különlegességével és a levegőég, amelybe beleveszett, szépségével írhattuk körül.

És New Yorkot jelképezte, a városok városát, a város jelképét, és miközben jelképe ez a város volt, azonközben a város jelképe ez a Felhőkarcoló volt, jelkép a jelképben megint, most már másodszor, hatványozott jelkép.

A jelen, sőt a jövő jelét testesítette meg, a mindenkori újét, mint modernség, potencia, teremtő erő, a rakéta, a fallosz, a kommunikáció, a posztmodern egyveleg, a technika mindenhatósága, pénz, pénz, pénz, a jövő század, természettől védett társadalom stb. Összekapcsolta az eget és a földet. Az alkotó vakmerőségnek, annak a modern gesztusnak a szimbóluma volt, amellyel a jelen megtagadta a múltat.

Nem is kérdéses, szuperjelképpé stilizálta a reklám, féktelenül burjánzó metaforának írta le, aki leírta.

Csoda lett, a technika csodája, a teret, ha úgy tetszik, a világ terét teljesen átrendezte. Közelebből az építészet csodája volt, a rugalmas és villogó könnyűfém, az alumínium, meg az átlátszó és csillogó üveg csodája, két, természettől idegen anyagé, az első a nehéz vasat és a rugalmatlan követ váltotta fel, a második a fényt és a levegőt csempészte be, egyik sem építési anyag eredetileg, mégis akként funkcionált itt.

A Felhőkarcoló kapu is volt, valamiféle tudás kapuja, a metropolisszal és Amerikával azonosuló helybeliek és főleg az idetelepedő és idelátogató idegenek előtt megnyíló vagy éppen bezáruló kapu, a szocializáció kapuja, hát ezért áldoztak neki a megtekintés szertartásosságával. Olyan becses világkapuja volt, amelyen belépve megnyílt az út az úgymond igazi élet, a nagy érvényesülés felé, vagy éppen nem nyílt meg, s amelyen át bemenve és végighaladva rajta a siker boldogsága vagy a sikertelenség nyomasztó súlya előtt hódolhattunk. Az idelátogatók meglehetősen hasonlítottak ahhoz a frissen megtért hívőhöz, aki a beavatás reményében szinte kötelességszerűen járja végig ezt a számára jelentőségteljes teret.

És a jövő volt, a jelen jövője, a jövőbe mutatott, s ezt a jövőt rombolták le, ráadásul repülővel, amely szintén olyan anyagokból készült, vagy hasonlóakból, mint a Felhőkarcoló. Sőt a repülés, amely az emberiség számára mindig is döntő jelentőségű volt, a nehézkedés természeti erejét legyőzendő mítosz lett, szorosan kapcsolódott a magasba törő torony mítoszához, így a Felhőkarcoló állítólag megtestesítette a repülés jelképét is, s mint ilyennek éppen egy repülőgéptől, micsoda tragikus vétség, illetve kettőtől kellett elpusztulnia.

Az sem kizárt, hogy sokkal inkább jelképe lesz a holnap emberének, mint lerombolása előtt lett volna, hogy jelképe lesz a fanatikus ördögi démoniség romboló ösztönének, amelyről ugyan régóta tud az ember, hiszen megteremtette az ördögöt magát, sőt égi lakhellyel, ezáltal mennyei jelentéssel is felruházta. És tudjuk, felruházta azzal az eshetőséggel is, hogy alászálljon közénk, és, bár ez többször megtörtént már eddig is, mostani alászállása mégis óriási megdöbbenést és felháborodást okozott.

Por és törmelék meg hullák, hullák és hullák keletkeztek abból a monstrumból, megsemmisítése után, ezeket vágták az arcunkba a terroristák, a világ arcába.

Sokak számára azonban a Felhőkarcoló jelképisége sivár gondolatok halmaza volt, maga pedig tökéletesen hiábavaló építmény, a kihívó nagyképűség és maga a megalománia, nemkülönben a mesterkéeltség netovábbja, badar giccs. A benne megtestesülő modern ember ügyének úgynevezett diadala legfeljebb mint szuvenír tárgy birtoklása tekintetében volt igaz. A fogyasztásra szakosodott nárcisztikus alany szereti az ilyet, az ilyen szuvenírt és tornyot, mint amely úgymond szimbolizálja világának meghittségét, de hát az a banalitás meghittsége. Az persze igaz, hogy a pénz jelképe volt, amelynek nyilvánvalóan sem lelkiismerete, sem határa nincs. Kellett ilyen nekünk, egy ilyen építmény, kérdezték sokan, amely azt a hitet kelthette, miszerint felhőket karcoló létét egy igen-igen fentről, a felhőkön túlról elrendelt, de csak az emberiség egy részét pártoló istenség által szponzorált tervnek köszönhetette. Újjá is építették.

Atyai barátom utolsó naplóbejegyzéséből

2001. szeptember 11. Dátum a legújabb mítoszhoz.

Nincs sok kedve erről elmélkedni, írja, már sztereotipizálódott, elgicscsesedett. De kénytelen mégis, a következőkben kiderül, miért.

Mert azt sulykolják, akik tehetik, hogy a World Trade Centernek, a továbbiakban Felhőkarcoló, nagybetűvel, a világ legmagasabb épületének lerombolása, bár már építettek magasabbat, az elrablott, utasokkal, ártatlanokkal, vétkelennel teli repülőgép, mint leendő koporsó, nekivezetése ennek a több ezer emberrel, vétkelennel, ártatlannal zsúfolt nevezetes épületnek, pokoli két toronnyá változtatva azt, öngyilkos és egyúttal tömeggyilkos merényletként, már a robbanások első másodpercében beivódott örökre a világ tudatába, mint egy *új időszámítás* kezdete.

Akik a felfoghatatlanság döbbenetével viszonyulnak ehhez a naphoz, úgy érzékelik, megváltozott a világ. *Ilyen* hangon, mert ez is egy hang volt, nemigen szoktak eddig beszélni, mondogatjuk, az emberi *képzeletet* felülmúlja. Pedig azt hittük, hihettük is, teszik hozzá az ezen elméledők, minden létező hang kipróbáltatott már rajtunk, meglepetés nem érhet. Mégis meglepődünk ezen a hangon, írják és vallják bizonyos közvélemény-irányítók, amelyet a *gonosz* hangjaként azonosíthatunk.

No lám, a gonosz.

Azonban kétli mind a képzetet, mind a gyakorlat felülmúlását, legfeljebb *újításról* beszélhetünk.

Azonban akik ezt az újítást euforikusan éljenzik, azok az *igazság* hangjaként ünneplik.

Igazság, no nézd csak.

Gonosz vagy igazság?

Akik megtapsolják a szeptember 11-i terrormerényletet, azok, bizony sok száz milliónyian, az emberiséget emlegetve, a *gonosz* elleni győzelemnek könyvelik el. Akik meg, szintén sok százmilliónyian elítélik, szintén az emberiséget emlegetik, ugyancsak a *gonoszt* vádolva, s ellene háborút hirdetnek.

Létezik kétféle gonosz?

Ha létezik többféle kultúra, civilizáció, értékrendszer, jogrendszer, hitrendszer, életmód, sőt igazság, és ha az egyikféle nevében egy másikféle ellen támadnak, akkor létezik, és nemcsak kétféle, hanem annyiféle gonosz, ahány kultúra, értékrendszer stb. képviselőjében próbálják leradírozni a másik kultúra képviselőit.

A döbbenet, legalábbis a keresztény országokban, pontosabban a nyugati világban, és az eufória például keleten, a muszlim világban, az a leírhatatlan, éppen azt fejezte ki pontosan, azt az érzést, amely azokat, akik *az egyik* létező értékrendszerben élnek, elöntött: talán csak nem akarnak *megsemmisíteni*, mert esetleg *más* vagyok?!

De hát erre volt már példa, számtalan.

Mondhatná persze, a tömeggyilkos terroristák tényleg a gonosz képében törnek az emberiség ellen, tehát kiiktatják magukat minden-fajta kultúrából. Mások viszont meg azt mondják, éppen hogy a gonosz elpusztítói, az emberiség lelkiismeretének felrázóí ezek a terroristák.

Emberiség elleni merénylet történt, vagy a gonosz elpusztítása?

Bármennyire is ódzkodik, a kérdés azért szorongató, nemkülönben a szorongásról is szól. Született is egy hipotézise: ezt a szorongást a *mértéktelenség* terjedése és a *mérték* elvesztése váltja ki.

Mérték és mértéktelenség, szeretné, ha mindkettő *hívószóvá* válna.

Mert a jelen hívószavait, azokat, amelyeket unos-untig ismételgetünk, s egyre inkább belénk ivódnak, mint erőszak, fájdalom, szenny, bizonytalanság, félelem, hit és hitetlenség, eltulajdonítás és elvesztés, igazság, megsebző és megsebzett, hát ezeket fel kellene már váltani másokkal, mert halálosan unalmasak és régiek.

Azt mondják, azért lett ilyen, fájdalommal telített, erőszakos és bizonytalan az ember, mert már egy ideje saját egójának állandó forradalmában leledzik. Ezzel a forradalommal, illetve forradalmakkal szétzúzott minden egyetemes tekintélyt, nem hajlandó elismerni maga fölött senkit, legfeljebb különböző úgymond *célszerűségeket*, újabb hívószó, amelyek azonban sűrűn, a különböző céloknak megfelelően, változnak. És vigyázat velük, a célszerűségekkel, kapjuk az újabb figyelmeztetést, azok ugyanis nem ismernek pardont, a meghamisítástól a gyilkossáig minden szent és sérthetetlen önmaguk oltárán. És mégis a különböző célszerűségeknek, nevezzük inkább értékeknek, mint igazságosság, véleménynyilvánítás, jog, szabadság stb., és ezek ellenkezőjének hívei vagy ellenségei vagyunk.

Zúdul ránk, mindenfelől zúdul az a hívószó, hogy *félünk*, s hogy félünk, arra okunk is van, sőt egyre több mindentől félnünk kell. Azt magyarázzák nekünk a hívószavak körül csatározók, azért félünk, mert büntudatot érzünk, például a humanitás elvesztése, a szolidaritás hiánya, az erőszakot illető passzivitásunk, a szeretetlenség stb. miatt, és a büntudat feloldozásra vár, a vezeklés lehetőségére.

Mintha Jung jóslata bizonyosodott volna be: „Az ember még soha sem félt ennyire, mint mostanában... mert isteni hatalma lett, s ettől az isteni hatalmától úgy fél, mint Istentől... [ráadásul nem tud semmit] Isten természetéről és arról, ami metafizikájában játszódik le”.

Mi igaz ebből? Hm, hm. Tudja valaki? Tudja valaki, mi van az *igazsággal*, ezzel a legnevezetesebb hívószóval?

Terjed az igazságmánia, az biztos, nemcsak az egyéni, hanem a közösségi, a hatalmi, a politikai, az állami, az etnikai, a vallási igazság-

mánia, a mániákus igazság nyelvén, egy újabb nyelven, és ezen egyre többen beszélnek. Szerves, sőt univerzális eredetű nyelv ez, könnyen megtanulható, átlátható, ok-okozati összefüggésekre visszavezethető, csak a fundamentumában, amely lehet igaz is, hamis is, kell hinni, s rengeteg változata burjánzik.

Az igazság úgynevezett birtoklói, sokan vannak, és szaporodnak. Az igazság hangján szólnak hozzánk, mindegyik a saját igazságának hangján. Ha az igazságukat elutasítjuk, akkor megtorlással fenyegetőznek. Az igazságbirtokosok, hamar kiderül, az igazságot egyszerűen azonosítják a maguk mániáival. Ráadásul a véleménynyilvánítás lehetőségét csupán a saját véleményüknek tartanak fent. Ha véletlenül a jogokról szónokolnak, akkor ők szeretnék meghatározni, kit illet. Kisajátítanák harcosan az egyetemes kultúrát maguknak, de csak azért, hogy a saját céljaikra alkalmassá tegyék, lefarigcsálnának belőle a maguk szempontjai szerint, és újra elosztanák eszmetestvéreik között, de csak közöttük, így alakítva az egyetemest részlegessé és egyúttal a szájuk íze szerint totálissá.

Ám a sokféle igazság hangjai azt állítják, *mindig a másik ember az igazságtalan*. Aki pedig ezt elhiszi, azt gondolja, hogy csak mások elpusztítása árán menekülhet meg.

De hát csak nem azt akarja valaki állítani, hogy ez újdonság?

Az igazság, bármely kizárólagos igazság hangja vádolni szokott. Sok mindennel, még annál is többel vádol, elsősorban is *hitetlenséggel*, vallási, ideológiai, testvéri, erkölcsi, emberi stb. hitetlenséggel. Megteremti a valamiben hívő és a semmiben sem hívő kibékíthetetlen ellentétét. Azt állítja, létezik egy hittel átitatott társadalmi ideál, amely magát veszélyeztetve érzi egy hitetlenségtől átitatott társadalmi ideáltól. Ennek a két ideálnak a küzdelmétől lenne ma, állítólag, hangos a világ.

Micsoda szakadék két ideál között.

És máris a történelemhez, a közös történelmünkhöz érkeztünk, és visszaérkeztünk.

És aki így beszél, annak ismernie kell Walter Benjamin elméletét, amely arról szól, hogy „ha sikerül kitörni ebből a körforgásból, mely a mitikus jogi formák fogságában zajlik le, ha sikerül fölszámolni a jogot, az erőhatalmakkal együtt, melyekre támaszkodik, miként azok meg rá... akkor ezzel új történelmi korszak veszi kezdetét”. Akkor benne vagyunk egy új korszakban?

Sötétbarna massa, orrlyukig ér már, de csak orrlyukig, hogy azért lélegezni még tudjunk egy kicsit. De meddig?

KORSZAKVÁLTOZÁSOK, ÚJ KEZDETEK – EGY ÁBRÁND

Azt hiszem, *prédikációnak*, amit eleve utálok, lehet felfogni, az alábbi eszmefuttatásokat, nézzék el nekem, hogy beletévedtem és eltévedtem a prédikálásban, nézzék el, legalább önök, kedves olvasók, mert magamnak nehezen tudom elnézni és megbocsátani, mégis megírtam, mert van az úgy, hogy az ember azt írja, amit nem szeretne, engem például a *korszakváltozásokról* meg az *új kezdetekről* való gondolkodás, ami rop-pant izgat, vitt erre a nemszeretem útra.

*Első prédikáció:
A szép, az igaz meg a pénz*

A párom még munkálkodott az íróasztalánál, ezzel azonban nem törődve, se szó, se beszéd, nyomban előhozakodtam, megzavarva őt a *korszakváltozásokkal*, *új kezdetekkel*.

Kijelentettem, hogy csak akkor lehet *változás*, ha a *szörnyűségeket*, a világ minden rendű és rangú szörnyűségeit a jövőben másképp fogjuk majd fel, mert mostanság a szörnyűségek, ahogy felfogjuk és értékeljük, már nem is szörnyűségek. Hiszen a szörnyűségeket tapasztalva szenteskedünk, leckéztetünk, lelkizünk, tanulságosdit játszunk, és sekélyes módon, éppen mikor az összes tanulság ízlés dolga lett, és tudjuk, hogy létezik a szenteskedésből és tanulságosdiból levont ízlés, amelynek igen tetszik például a hétköznapi hullahegy. A hatalmi büntetteket követő lelkizés, leckéztetés, szenteskedés meg a tanulságok levonása már régóta párban jár a hatalmi büntetssel, mert például a szenteskedés semmi más, mint felhívás keringőre. Ezért és a változás érdekében a tanulságosdinak, az undorító lelkizésnek meg a helyes viszonyulás és viselkedés leckefelmondásának kiiktatására kéne törekednünk, mert leszerepeltek, tudniillik minden leszerepelt, ami nem jár tökéletes megtisztulással, mondtam.

Párom bólogatott, és megjegyezte, ezt már sokszor elmondtam neki. Visszavonultam hát, és azon töprengtem, hogy tulajdonképpen *mit kéne megtisztítani?* Hát elsősorban a szellemet, gondoltam. A szellem megújítása manapság elengedhetetlen, mormogtam magamban, általában a szellem, amely szerintem a legnagyobb hatalom, megújításának mindenképpen be kell következnie, különben romba dől a világ. A szellem, tehát tulajdonképpen *a szép és az igaz* lovagjainak volna szükséges összefogni, merült fel bennem, egy új eszmény megteremtése és gyakorlati meghonosítása érdekében, vagyis meg kéne valósítani a lélek függetlenségét, a szabadságjogok velünk születettségének és az igazságosság tiszteletének mindenek felett elismertetését, meg a másik iránti kiállás erkölcsét, amely megalapozhatna egy új szellemi érzületet. Ehhez, vagyis hogy az élet szerves elemévé varázsolhassuk a legjobb, legigazabb, legszebb tulajdonságokat, létrehozandó volna egy nemzetközi szellemi egyesület, vélekedtem, amely a szellem lovagjait tömörítené, hogy, mint szervező központból, irányítsanak.

Mikor eddig jutottam, lelombozódtam, mert ugyan gyönyörű-szép eme gondolatfutam, gyönyörű, csak baromság, mert mióta világ, a világ ilyesmit vagy hasonlót követelnek a szellem és tényleg a szellem lovagjai, gondoltam, ám követeléseikből soha nem lett semmi, és nem is lesz soha, gondoltam ezt is, mert hogyan is lehetne megteremteni eszmények, érzületek szellemi központját. Nem is beszélve arról, hogy a szellem lovagjai tényleg olyannyira lovagok volnának?

De azért nem adtam fel, és aztán azon morfondíroztam, hogy ha *korszakváltozást* akarunk, akkor át kellene itatni a mindennapokat a megtisztulást beteljesítő, egyedül beteljesítő szellemmel, vagyis *művészzel és tudománnyal*, minden létező és komolyan vehető művészzel és tudománnyal, mivel az, bár szintén megítélhető ízlés alapján, és szintén mutatkozhat a gyilkolásra való biztatás köntösében, de ha be akarná tölteni igazi és eredeti hivatását, mindenképpen megtisztulást hozna el. A mindennapokat átítatva a művészzel, irodalommal, filozófiával, a társadalomról szóló tudományos tudással, a szörnyűségeket is megtisztulásként élhetnénk át, megtörve ama viszonyulást, amely nélkülözné a továbbiakban a közönséges, undorító megrendülést és a manapság érvényesülő olyan megtisztulást, amely megcsúfolja a megtisztulást. Ha a művészeti szép meg a tudományos igaz szempontjai érvényesülnének, akkor a szörnyűségek közepette is a szép meg az igaz volna a viszonyítás. Ám hatalom nélkül semminek, senkinek sincs esélye, gondoltam, a szépnek meg az igaznak sem, *batalmat kell tehát adnunk* a szép meg az igaz képviselőinek, és elsősorban nekik, *pénzhez*

juttatva az igaz meg a szép képviselőit, a legtöbb pénzhez éppen őket, hogy, bármennyire is hangozzon furcsán, sőt talán még nevetségesen is, még inkább bolondul, a pénz és a szép meg az igaz legyen, először a világon, barátságban, békességben, sőt közös érdekekben egymással. A pénz meg az igaz és a szép együtt csodákra volna képes, *új kezdetet* elhozva, és akkor a szép meg az igaz hozná a pénzt, a pénz meg a szépet és az igazat.

Mindezt később előadtam páromnak. Na mit szól ehhez? Ezt kérdeztem tőle. Elképesztő, mondta, csak ennyit tud mondani, mondta, és eléggé kétértelműen, mint kihallottam, mondta.

Na erre gyorsan fordítottam a szón, és kijelentettem, egy *korszak-változás* persze az volna, ha nem fogalmakat emlegetnénk, sulykolnánk, szeretnénk, és ha belátnánk, érvekkel nem megyünk semmire, az okoskodás meg szellemi lovagság ide vagy oda, keveset ér, inkább csábítónak kell lenni, mert az elmélet és az eszme tulajdonképpen szita, átfolyik rajta az élet, átfolyik a szabadságon, a kiállás erkölcsén, átfolyik az igazságosságon, a lélek függetlenségén, a szellem hatalmán, és főleg átfolyik a szépen meg igazon. Be kellene látni, hogy eme nagy szavakat el kell söpörniük kis szavaknak, ha *új kezdetet* szeretnénk, engedni kell olyan kis szavaknak, mint szeretet, méltányosság, irgalom, barátság, nyíltság, méltóság stb. Eme belátások őszinteségével és elfogadásával, sőt reklámozásával tulajdonképpen ellenállóvá tennénk magunkat mindenféle szellemi fertőzéssel szemben, egészségben létezhetnénk, talán még túl is élhetnénk.

Ámen, mondta párom.

Második prédikáció: A sebesség csábítása ellen

Az egyik reggel, mikor kinéztem az ablakon, döbbsen állapítottam meg, hogy a világosszürke bogárhátú, amely a házunk előtt, szokás szerint, parkolt, roncs lett, tökéletes roncs. Valószínűleg egy ámokfutó mehetett bele, találgatta a biztosító szakértője, nyilván éjjel, vagy százzal, vagy még többel, ámokfutó, hisz Buda belterületén százzal menni, és sötétben meg esőben, mert esett, és csúszott az út, azt csak egy ámokfutó reszkírozza.

Sürgös lett és mind sürgösebb, elméletieskedtünk kínunkban párommal, egyre többen lépnek fel a *sebesség* hívének, nem törődve a rengeteg áldozattal. Minduntalan a sebességbe ütközünk, a sebesség növekedé-

sebe és növelésébe, a sebesség mindenhová való behatolásába, amelyet sok értelmező széles körű *változásnak* fog fel.

Mert létezik szociológus, akinek véleménye szerint életmódunkat, akarva-akaratlanul, gyorsasági móddá tettük. Ennek következtében uralkodott el a gyorsaság donhuanizmusa, mint az antropológia egyik irányzata megállapította, tehát a sebesség csábítása, ám mivel a sebesség üres, álságos, hasonlíthatóan Don Juan csábításaihoz, életünket is kiüresítette, álságossá változtatta. Ezzel egyetértve némely esztéta kijelentette, hogy sajnos az a látszat uralkodott el, miszerint semmi sem tágasabb, mint az üres dolgok, ez bizonyul a sebesség titkának, miközben pedig, éppen ellenkezőleg, a sebesség összezsugorít mindent, sőt általa vesztítettük el a tágasság szabadságát és szépségét. A tudattalanunknak teszünk eleget, sugallják pszichológusok, mikor előállítjuk azt a szám-talan, testünk kiegészítéseként működő szerkezetet, például telefont, repülőt, űrhajót, komputert stb., amivel megváltoztattuk mindennap-jaink sebességét. Van filozófus, aki abból indul ki, hogy az űrutazást, vagyis a földi sebesség többszörösét, másként nem is lehet felfogni, mint a Paradicsomból való kiűzetés megismétlésének. Átléptünk, egyes történészek szerint, önmagunk sebessége korlátozásának korából, mikor minduntalan fékeket építettünk be magunknak és környezetünkbe, átléptünk a féktelen és fékezhetetlen gyorsító szerkezetek mindenható-ságának korába, már időnk sem maradt gondolkozni semmi lényegesen, a gyorsítók űznek, hajtanak bennünket. A sebesség és a politika egymást hülyíti, véli egy-két merészebb politológus, a politika gyorshajítás lett, rengeteg balesettel, de nem számít megannyi áldozat sem, mert aki bir-tokolja a legnagyobb sebességet, az szerzi meg a hatalmat, és ez bizony óriási változás, már-már tényleg korszakváltozás, csak rossz értelemben.

Mert egy jó értelemben vett *korszakváltozás* akkor következhet be, gondoltam párommal együtt, ha a hatalom azé lesz, aki a lassúsá-got értékeli, kiiktatva a baleseteket és ezek áldozatait; ha a lassításnak tulajdonítunk újdonságot, fontosságot és értéket, hogy legyen időnk gondolkozni; sőt, ha nem a tudattalanunknak, hanem a tudatunknak teszünk eleget, előállítva, az ésszerűség alapján, lassító szerkezeteket, ezeket nevezve a legkorszerűbb találmányoknak; és ha majd általános hasonlattá tettük a lassúságot, elterjesztve, miszerint a lassúságban rejtőzik a szépség és szabadság; és ha majd a lassúsággal csábíthatunk, akár Don Juanként is, akkor divat lehet, hogy ne legyen sürgős, érvünk rá; és ha lassúsági móddá tennénk életformánkat, és olyan lassúvá, mint a Paradicsomban, hát ez lehetne egy *új kezdet*, legalábbis a magam és párom értelmezésében.

Harmadik prédikáció: Harmóniátlan harmónia

Egy társaságban többször meghallgattuk CD-ről Reich művét, a *Drummingot*, amely bizony még mindig szokatlanul, idegenül hat sajnos a közönségre, állapítottuk meg.

Magam beszélni kezdtem erről a zeneműről, mondván, hogy *Reichet*, ezt az amerikai zeneszerzőt, a *változás* zeneszerzőjének állítják be a zenei pápák, elsősorban éppen a *Drumming* miatt, és ezt a következőkkel támasztják alá: önálló formaképző elemmé tette a ritmus és a dallam bizonyos részleteinek ismétlését, mondhatni, egyhangú és súlyos ismétlését; miközben kibontakoztatott egy lüktetően ritmikus dallamot, ugye tanulmányozva az afrikai dobzenét, hogy eme dallam-ritmika mellett meg felett, nagy léptékű, lenyűgöző hangzásfelületeket létesíthessen. Tökéletesen új zenei szerkezetet hozott létre, állítják hívei, a hangnemek, hangszínek, hangerősségek állandó változtatásának sajátos rendjével, sokat tanult, mint olvastam, a Bali szigeteki gamelán zenéből, amely révén érzékeltetni volt képes a végtelennek tűnő, mégis minden pillanatban átélhető idő múlása megszakítatlan folyamatát. Megfogalmazta, méltatói szerint, a jelen embere szörnyűségeken is átsegítő hitének, gyönyörű és persze a kiábrándulás szomorúságától sem mentes, ám teljesen új életérzésének zenei megfelelőjét, a héber énekekből is merítve. A *Drumming* előadásához, és ezt is a mű eredményének tartják, önmegtartóztató visszafogottság szükséges, jegyeztem meg, másképp kifejezve, az előadónak háttérbe kell szorítani személyiségüket, háttérbe a tolmácsolás egyedi szabadságát, vagyis minden zenésznek fogaskerékként szabad csak működni, így szolgálni, magától értetődően feláldozván önmagát egy zenei gépezet oltárán.

Azonban milyen *változás* az, mondtam, és feleltem a hangomat, milyen változtatás, ha valaki olyan zenét szerez, amely bár roppant lenyűgöző és hatásos, sőt a tehetség is megnyilvánul benne, de éppen a fennállót zengi, jellegzetességeit kottázza, mert hiszen a fennálló éppen a személyiség elnyomásában, az egyedi megnyilatkozás megsemmisítésében, egyáltalán a gépezet terrorjában, és, mindezzel kapcsolatosan, a fogaskerékbe való kényszerítésben, ami éppen hogy megnyomorít bennünket, jeleskedik. És az aztán egyszerűen tévedés, tettem hozzá, ha olyan hitet sugall ez a zene, ráadásul egy Reich szerint létező hitet, mint szintén gondolják bizonyos zenei guruk, amely átsegíthet még a szörnyűségeken is. Ráadásul, bármennyire is tehetségesen csinálja, mert azért Reich roppant tehetség, a siváran lüktető ismétlésekkel

semmi mást, csak boldogtalan, megnyomorított világunk hétköznapijainak siralmas egyhangúságát idézi fel, abból merít, hát bele is fullad, jegyeztem meg. Holott az volna az igazi változás, hangsúlyoztam még emeltebb hangerővel, sőt *korszakváltozás*, legalábbis a zeneszerzésben, ha a szerző feledtetné a megnyomorítottságot, széttörné egyszer és mindenkorra a sivárságot, egy olyan zenével, amelyben kifejeződne a sokhangú boldogság. Mert torkig vagyunk a boldogtalan és harmóniátlan világgal, harmónia után vágyunk, természetesen nem hiteltelen, lejárt és hazug, hanem hiteles, megújult és igaz harmónia után, amely nem lehet persze a régi harmónia, főleg nem a harmóniátlanság közegében, csak egy *harmóniátlan harmónia* lehet. Ha megalkotta volna Reich a harmóniátlan harmóniát, mégpedig egy olyat, ami a felemelő és kicsattanó méltóságérzetet közvetíti, ezáltal egy még nem létező, újfajta hitet is, egy, a folytonos csapások képzetétől megszabadított hitet, akkor lehetne Reich nemcsak egy új típusú zeneszerző, hanem egyúttal *új kezdetet* hozó erők létezéséről tudósító nagyformátumú zseni, esetleg még után is füttyülhető, harmóniátlan harmonikus dallamokkal.

Jaj, de hülye vagy, szegezték nekem, nagyszerű mű ez, de te mindig csak azt keresed, hol köthetnél bele valamibe.

Megsértődtem és visszahúzódtam.

Negyedik prédikáció: Régi és új tettek meg áldozatok

Arra jutottam, hogy a világban eddig zajló politikai *változások* nem mutattak túl önmagukon, csupán a hatalom cseréjét, csereberéjét célozták. Egy embert megillető világ eddig semmilyen politikai változással sem jött létre, továbbra is az embert, emberiséget tönkretévő maradt. Na mármost az új, a friss mozgalmak számára élet-halál kérdése volna pedig rámutatni, gondoltam, a korábbi bűnökre, öldöklésre, kirablásra, önbíráskodásra, pártoskodásra, megvesztegetésre, megtollasodásra, hazudozásra, átverésre, megfosztásra, megfosztásra jogoktól, méltóságtól, tulajdontól és így tovább; ám a minderről való cselekvést, de még a beszédet is, vitáról nem is szólva, a *mindenfajta* változás irányítói hanyagolják vagy csak mondvacsínáltan teszik. Ha pedig számon kérnek, akkor képtelenek végigvinni, kivitelezni, maradnak a szavaknál, illetve a ronda vádaskodásnál, és persze felléptetik magukat önkényes bírónak, és nem azokat vádolják, akiket kéne. Ha meg például felmerül a kárpótlás, akkor eszükben sincs a sértetteket kárpótolni, nem

a megnyomorítottakat, megfosztottakat, tehát nem az áldozatokat segítik meg, hanem az új, feltörekvő sértőket, megnyomorítókat és megfosztókat párnázzák ki. Ígérve van, ámde nem teljesül sem a tettesek megbüntetése, sem az áldozatok megkövetése, mert ne tévedjünk, az alapvető felosztás *a tettes és az áldozat*.

Átlépve egy új rendszerbe, a politikussá váló fennforgók nem képesek levetközni az előző rendszer, rendszerek bélyegét, fölöttébb tudatlannak, hanyagnak és közömbösnek látszanak az új rendszer, rendszerek nézőpontjából, pontosabban az *ideális* nézőpontjából, például egészséges ítéletalkotásra képtelenek, mesterkednek erre, arra, amarra, a saját érdekeiknek megfelelően cselekednek, és csak a sajátjuk szerint, és mindezt úgy adják elő, mint kizárólagos megoldásokat, és úgy, mintha azok megvalósítása minden állampolgár érdeke volna.

Értelmezhetetlen zagyaságok keletkeznek mind fent, mind lent, gondoltam. Pedig ha igazi *korszakváltozást* szeretnénk, akkor a változást követelő mozgalmaknak roppant erőfeszítést kellene tenniük azért, hogy ne az uralmat-hatalmat ragadják meg, hanem a *szolgálatot*, ha fellengzősen vagy röhejesen hangzik is, hiszen csak a szolgálat és csak a szolgálat érdekében kellene életre hívni új intézményeket, új szervezeteket. Természetesen a saját hívek előnyös helyzetbe hozásáról is el kell tekinteni, tetszik vagy sem, ha másképp nem megy, hát sírva-ríva. Olyan szunnyadó erők felélesztése volna szükséges, amelyek, merőben szokatlanul, a harácsolás, a hazudozás, a saját érdek ellen hatnak. Ennek szellemében szét kéne csapni az új kirablók, önbíráskodók, pártoskodók, megvesztegetők, megtollasodók, megfosztók között, akik összefognak a régiekkel. Ezért aztán a legfontosabb volna ellehetetleníteni őket, de csak őket, az új tetteseket meg a velük szövetségre lépett régi tetteseket, kik ráadásul számszerűen kevesen vannak, meg nem is kár értük, sőt ellenkezőleg. Ellehetetlenítésük friss lendületet adhatna egy *új kezdetnek*, amire, tehát a lendületre szükség is volna, hisz új áldozatok, vesztések és elnyomottak, mint egy sablonosan új kezdet legfeltűnőbb hozadéka, születnek meg, és hozzácsapódnak a régi elnyomottakhoz, vesztésekhez, áldozatokhoz. Eme folyamatnak volna szükséges útját állni, gondoltam, hogy a változás valódi változás lehessen, mindenki üdvét szolgálja, sőt, tettem hozzá magamban mosolyogva, és csak úgy, egy ötlettől vezérelve, hogy tehát a változás *művészi* is lehessen, művészi, művészi.

Ki fogja nálunk, kérdeztem hangsúlyosan, elrendezni eme dolgokat kormányzati szempontból valóságosan és művészien? Költői kérdés, válaszoltam magamnak. És azt is gondoltam még, hogy ha el merném

mondani például a saját társaságomban is mindezt, naiv hülyének néznének. És nem bírtam ki, elmondtam. És bejött, hülyének néztek.

*Ötödik prédikáció:
Havel, amint felborzolja kedélyemet*

Az íróból politikussá lett Havel, aki egy szavazás szerint az ötödik legbefolyásosabb értelmiségi volt egykor, sőt kultusszal övezett szerző, és a hajdani diktatórikus hatalommal szembeszegülő cseh ellenálló, hát az ő egyik beszéde, címe szerint *The Postcommunist Nightmare*, amelyet a *New York Review of Books*-ban olvastam annak idején, felborzolta kedélyemet. És aztán azt láttam, hogy a szovjet hazájában sokszor megbüntetett, még a gulágot is megjárta, szerencséjére Amerikába kivándorolhatott költő, Brodskij is olvasta, és hasonlóan vélekedett róla, mint én. Engedjék meg, hogy a magam és Brodskij, akit kitűnő esszéistának is tartok, kifogásait összemossam.

Szóval rá kellett jönnöm, hogy Havelnak a múlttól, jelenről és jövőről szóló következtetései annyira különböznek az enyémtől, hogy úgy véltem, egyikünknek nem lehet igaza. Kifogásoltam, miszerint Havel, megcsúfolva írói és ellenzéki múltját, csaknem három évvel azután, hogy a kommunizmus, amelyet annak idején a demokratikus világ első számú lídércnyomásának, persze feltalálva a spanyolviaszt, nevezett, hirtelen összeomlott, mint felhozta, és miután jött egy új, az ő, Havel közreműködésével is kialakult rendszer, amelynek még elnökévé is választották, azt a rendszert nem szégyelli ugyancsak lídércnyomásként emlegetni, mert így emlegeti, *posztkommunista lídércnyomásnak*, ami nem volna más, szerinte, mint elfordulásunk a valóságtól, hogy aztán álságosan, a színpalak mögött, végül is megadjuk magunkat neki, nem számolva az ilyen magatartás következményeivel, például a társadalmi öngyilkossággal. Hűha, Havel úr! Ez igen! Persze egyetértünk. És akkor mit kifogásolok? Hát azt, hogy ha így gondolja, akkor miért nem tesz ellene? Hatalmában állna! Megmondom, miért nem tesz semmit, mert képtelen rá, tehetségtelen politikus. Az alkalmatlansága a politikára persze lehetne pozitívum is, mert tudjuk, milyenek az úgynevezett alkalmas politikusok. De most nem erről van szó.

Arról nem is beszélve, mennyire értékelhetetlen, semmit sem jelentő mondandó, amit kifejt; társadalmi öngyilkosság, ejnye. Ráadásul még csak meg sem áll itt, tulajdonképpen a jelen rendszerének elmarasztaló jellemzésénél, amelyet közben nem szégyell elnökölni, hanem

tovább megy, *változást* követelve, ami szép dolog, azonban, ó jaj, a következő kifejezések használatával követeli, mint: az ember világban való helyének újfajta megértése; megváltozott kapcsolat a világmindenséggel, a metafizikai renddel; globális felelősség; pluralisztikus metakultúra. Úgy látszik, az egykor tehetséges író elfelejtett írni. Úgy látszik, elfelejtette egykori alkotó voltát, és most talpig mint uralmat gyakorló politikus fogalmaz, úgy, mint egy mindennapi elnök, vagyis röhejesen, értelmetlenül, képzavarosan, hazugul, körmönfont ravaszkodással, semmit sem jelentő kifejezésekkel, még olyan hatalmasságként is tetszelegve, aki más, mint a többi hatalmasság, mert maradt, önmaga értékelése szerint, intellektuel és művész. Sőt, mint ilyen, hát önkritikusként is tetszeleg, mert ugye, nem áztatja magát azzal, hogy elnöki mivoltát annyira szeretné, így aztán tetszeleg a szókimondásban, mutatva, hogy bizony nem változott, ellenzéki maradt, és ha kell, a saját maga ellenzékének is fellép. Nevetséges és riasztó. Az úgynevezett szellemet, amelyre cikkében hivatkozik, belefullasztja a szegycmentességbe, dagályos szóvirágokat hangoztatva, honnan is máshonnan persze, mint egy magaslatról, az uralom emelvényéről, ahelyett hogy, ismétlem, csinálna valamit, mert ki csinálhatna, ha nem egy ilyen elnök, és, ha másért nem, legalább azért csinálhatna, hogy ne kelljen a posztkommunizmusról csúnyán beszélnie. Szívesen felszólítanám, hogy ne tegyen úgy, mintha kívülről bírálhatna, ne tegyen úgy, mintha ugyanúgy panaszkodhatna, mint régen, mikor nem volt hatalmon. Jusson eszébe, hogy bírálatának tárgya, vagyis a posztkommunizmus azért is olyan, amilyen, mert benne elnökösködve, egy ilyen elnök, mint ő, elnökként szerezte vissza a családi vagyont, ami sok egyszerű halandónak nem sikerült. A posztkommunizmus is egyfajta tükör, és ha Havel belenézne, láthatná magát benne, mint olyan hatalomgyakorlót, aki azt gyönyörűen képviseli, miközben állíthat mindenféle önmagát is bíráló hülyeséget, leszokva az érdemleges mondandóról.

Ha viszont a posztkommunizmust nem gondolja *igazi* változásnak, és ezt akarta ilyen képmutatóan és tehetségtelenül érzékeltetni, akkor, ismétlem, egyetértünk, de csak ebben az egyben, és képmutatás nélkül. Változást követel, nagyon helyesen, csak nem tudja, mi volna a változás útja, hát megmondom. Abban is állna egy változás, ha egy ilyen elnök nem tehetetlenkedne, nem ráolvasással foglalkozna, nem tenne úgy, mintha eszköztelen volna, hanem kiiktatná, éppen elnöksége alkalmát megragadva iktatná ki a posztkommunizmus általa is elítélt jellegzetességeit, elsősorban amelyet a kommunizmustól örökölt, pél-

dául, Brodskij kifejezéseivel, a gonoszság hatalmát, amelynek hatására a tömegek a közös nevezőjüket a legkisebbre csökkentették, és elfogadták, ismét Brodskij kifejezésével, a szívükben támadt szakadékot, amely elnyelte a becsületet, az együttérzést, a nagylelkűséget, az igazságot stb. Teremthetne olyan körülményeket, amelyek révén semmissé lehetne tenni az előbb felsorolt borzalmas folyamatokat. És ha egy ilyen, valaha becsületesen gondolkodó író átmentette volna becsületességét elnöki mivoltába is, akkor útját állná annak, hogy átemelődjön a kommunizmus hagyományából a posztkommunizmusba, ismét Brodskijjal, az emberi természet egy bizonyos csődje, akkor segítene a szív botlásait, a lélek szakadékait orvosolni, ezáltal lökést adhatna egyfajta *korszakváltozásnak*. És olyan lökést, amelynek következtében egy ilyen elnök leköszön az elnökségről, mert az ilyen tényleg csak a posztkommunizmus figurája, ám ha nem teszi meg, akkor éppen ideje volna egy valóban *új kezdetnek* eltakarítani az útból.

A mandátuma lejárt, és, tudatom, azóta csak sokkal rosszabb lett.

Hatodik prédikáció:

Érték és erény

Vitaklubba hívtak vitatkozni egy neves íróval meg egy orvosprofesszorral az *értékekről* meg az *erényekről* az értékválság szemüvegén át. Szép kis téma, gondoltam.

Nem volt nehéz dolgom, könnyedén a társaim fölé kerekedtem, ami ugye, nagyképpen hangzik, bár semmi kedvem nem volt ehhez, vagyis felülkerekedni, hiszen ebben a hármas mezőnyben nem túl nagy teljesítménynek értékeltem már jó előre, aztán be is bizonyosodott, ahogy előre gondoltam is, hogy egy írónak nálunk, főleg, ha befutott, torz fogalmai vannak szinte mindenről, elsősorban is értékekről, erényekről, ezekről egyenesen ferde és mulatnivaló. Egy orvosprofesszor meg, ha felül is múlja majd, amint vártam, hát nyilván, az író, ami be is következett, mégsem lesz képes módszeresen a végére járni annak, gondoltam, aminek szeretne. Persze hogy! Az író ihletetten próbálta előtárni, micsoda nagy válság is van, válságban van a hit, mindenfajta hit, meg az áldozathozatal, a jóság, a szeretet, nem mintha ne lett volna igaza, de hát homályban hagyta, hogy mindez önmagában semmit sem jelent, ha nem vizsgáljuk meg, mire irányul meglétük, hisz például a hit irányulhat mások kiirtására is. Lerántotta mondandóját háziasszony színvonalú okoskodásával, ilyenek hagyták el a száját, miszerint az

emberek megölnék egymást egy kanál vízben, pedig abban, egy kanál vízben, tette hozzá jópofáskodva, igen nehéz; miközben összekeverte az értékeket az erényekkel. Az orvosprofesszor színvonalasabban és újszerűbben szerepelt, képes volt szembeállítani és igen találékonyan az értékekkel az erényeket, felhozva, miszerint ha értéknek fogjuk is fel a haladást, az ésszerűséget vagy a technikát, mégis egyre kevésbé valljuk erénynek, s ha erény és érték nem esik egybe, akkor baj van, hát dicséretére, nem is tévedett, de itt meg is állt. Azzal fejezte be, hogy felvetette, mondjon neki valaki olyan technikai szerkezetet, amely a szeretetben fogant. Elismerően bólogattam.

Jómagam azzal kezdtem, hogy, no persze, érték és erény soha nem volt összhangban egymással, soha nem volt, az emberiség egyetlen korszakában sem, és azért, mert a mindennapokban, és a mindennapok a lényegesek, eme kettő együtt, és az együtt hangsúlyozandó, nem magától értetődően hatott. Ha hihető, ha nem. Mikor egy erény magától értetődően hatott véletlenül, például a jóság, akkor megkérdőjeleződött érték volta, nevettek a jó emberen, ha meg elfogadtatott értéknek, erényként ritkán emlegették. Bizony, bizony. Mert a mindennapjaink, a gyakorlatunk szemben állt és áll az elméleteinkkel, elveinkkel, két külön érdekkört alkotnak. Nem meglepő persze. És mégis, akad néhány korszak, mikor az ember szellemét, ha nem is a gyakorlatát, de legalább a szellemét egymással összhangban töltötte be erény és érték, például a tízparancsolat kialakulásának időszakát tekintve mindenképpen. Ne ölj! A tízparancsolat ugyan egyáltalán nem hatott a gyakorlatban magától értetődően megfogalmazása idején sem, és ma sem hat magától értetődően, szépen ölünk, öldöklünk, de mert elfogadtuk erénynek is, értéknek is, az elvet tekintve, ezért észrevétlenül, sőt egyszer csak magától értetődően, persze miután a kereszténység uralkodó helyzetbe került, leszállt az elvek magaslatáról, áthatotta a mindennapokat is, minek következtében új lelkeség jelent meg, új szellemiség terjedt el, új tudat keletkezett, amelyek az emberiség egy részét átformálták, teremtve új kultúrát, civilizációt, és ez a lényeg. Új tudatban, új szellemben, új lelkeségben kezdtünk élni, mindez azonban, ne felejtjük, mégsem akadályozta meg mondjuk az ölést. Hát így. Mégis az emberiség mérvadó részét átalakította a tízparancsolat, viszont ma már nem formálja, hisz manapság már nem embert formáló. Kimerült. Például a ne paráználkodj meg a többi parancs mostanság már sem érték, sem erény, úgyhogy nyugodtan paráználkodjon csak mindenki, mondtam és mosolyogtam. A tízparancsolatos civilizáció halott lett. Ismét új lelkeségre, új érzelmvilágra, új

tudatra volna szükségünk, másfajta erényekre és értékekre, mondtam komolyra fordítva a szót. Mély csend fogadta eszmefuttatásomat.

És rátértem vesszőparipámra, a *korszakváltozásokra, új kezdetekre*, mondván, ha ismét egy új emberiségformáló *változást* akarunk, akkor egészen másfajta erényekre és értékekre volna szükségünk, frissebb tíz- vagy akár húszparancsolatokra volna szükségünk, olyanokra, amelyek egy új hitet, nem akármilyet, hanem egy eddig még soha sem volt hitet teremtenének meg. Úgy bizony. Meg kellene alkotni egy olyan hitet, amelynek parancsolatai között szerepelne például: a társaid ellehetetlenítéséről mondjál le, ha viszont mégis megteszed, ismerd el és lehetetlenítsd el magadat is; felejtsd el vereségeidet is, győzelmeidet is, ne legyenek neked ilyenek; élj a másik javára, annak érdekei szerint; légy birtokos, gazdag és hatalmas, birtoklás, gazdagság és hatalom nélkül; érzékelj jót azoknál, akiknél szívesen tapasztalnál rosszat. Na szóval ezt, ilyesmit kéne megvalósítani, szónokoltam, és még sok minden más hasonlót mondtam.

Elképedt rajtam a hallgatóság, az értetlenség elképedését arattam le, de mivel tekintélyes szavakat használtam, ráadásul újfajta összefüggésben, megtapsoltak, hiszen az újdonság, ha elképedést szül, akkor mindenképpen sikert arat. Megtapsolom önöket, mert megtapsoltak engem, mondtam, és tapsoltam, és arra gondoltam, milyen ócska demagóg is lettem, és kedvetlenül, mélységesen szomorúan hagytam el a terepet.

Hetedik prédikáció:

Az elfajult vásárlás

A *vásárlás* minduntalan felötlött bennem, főleg vásárlás közben elmélkedtem róla, a vásárlásról, mint olyanról, amely elfajult, akár mint időtöltés, szenvedély, szükséges rossz és jó, vagy akár bevett napi elfoglaltság; hát igen, elfajult. Előrebocsátottam magamnak, nem volnék vásárlásellenes egyáltalán, az hülyeség is lenne, bár mikor bemegyek egy üzletbe, sorstragédiát élek át, így aztán, ha tetszik, ha nem, vásárláspárti sem vagyok, de ez legyen az én egyéni gondom és sajátosságom. Viszont a vásárlás fel van ruházva manapság eseménynek, kalandnak, lelki felüdülésnek, az élettartam meghosszabbításának, előrejutásnak a ranglétrán, a magánélet közéletté avatásának, a lélek felszabadítójának, sőt a szellem megújulásának. Mindezt röhejesnek tartom. Nem hiszem, amit többen vallanak, hogy a vásárlás esetében nagylelkűvé,

derűssé, boldoggá válnék, még egy percre sem, nem hiszem, hogy az álmaimat valósíthatnám meg a révén, ahogy sokan hinni szeretik, és hiszik, noha mindezek ellenkezőjét sem gondolom, sőt azt sem hiszem, hogy a politizálás ellensúlya volna, mint néhányan hirdetik, inkább úgy vélem, miszerint egyfajta világnézet lett, *bétköznapi világnézet*. És a vásárlás jelenlegi formájában inkább vásároltatás, vélem, tulajdonképpen túlnövesztett, elhülyítő, átverő kényszer, a *legkisebb közös nevező* sajátja. Ezen dohogtam.

Egy *korszakváltás* az volna, ha a vásárlást egyszerű, gyakorlati, hétköznapi tevékenységnek tekintenénk, mindennapos szükségletnek, tehát a legegyszerűbbnek, mint egykor. Hiszen mindenki vásárol, és gyakran, és amit mindenki csinál, abban roppant lehetőség rejlik, és eme lehetőséget meg kellene ragadni, például arra, hogy éppen nem a legkisebb, hanem a *legnagyobb közös nevezőre* ihlessen, nevezetesen a mértékletességre, a csábításnak való ellenállásra, harcra a minőségért, és harcra az átverés meg a reklámozás elfajulása ellen, fellépésre az árak ellenőrzése és letörése érdekében, egyúttal ráébresztve, hogy a vásárlás ne lehessen beteges, időpazarló, az élet roppant eseménye, hogy ne úgy vegyük, mint a lélekre ható nagy kalandot, ne belőle származzon elismerés, ne miatta váljunk ki a többiek közül, ne révén kapcsolódjunk ki vagy kapcsolódjunk be, esetleg tartsuk magunkat karban, hát nem így. A vásárlás intézményéből ki kéne iktatni mindezt, ábrándoztam, egyúttal megteremteni a vásárlás lehetőségét az éhezőknek, szomjazóknak, nyomorgóknak, létrehozva a vásárlás révén is a világ harmóniáját, és ez lehetne egy *új kezdet*.

És röhögtem magamon.

Nyolcadik prédikáció:

A nem szupermen szuperember

A napokban adta ide egy író barátom terjedelmes regénykéziratát, hogy mondjam el a véleményemet róla, annál is inkább, mert tudja, foglalkoztat a *változás*, és szerinte regénye a változást sürgeti. Miután elolvastam, és élvezettel, hát elismerően szóltam főszereplőjéről, egy bátor, különleges asszonyról, akit ritkaság számba menő jellemnek tartottam. Megdicsértem, mint írói telitalálatot, manapság telitalálatot, sőt példaszerű találatot, ezt az asszonyt, aki kisemmizte magát, hisz a nagypolgári jólétből, társaságból, környezetből nagyvonalúan és önként kivonult, és az önként fontos kifejezés. A peremre került, ott élt, nem

fűtötte semmiféle érvényesülés, megvetett, lecsúszott figurákkal tartott kapcsolatot, közönyt mutatva a divat, a fősodor, a politikai igény, a felfelé törekvés, a pénz stb. kívánalmainak. Általában lecsúszottnak tartanak egy ilyen asszonyt, sőt, az illető magát is lecsúszottnak, azonban ezt az asszonyt író barátom mégsem lecsúszottnak ábrázolta, nem is szerencsétlennek, nem is sajnálatra méltónak, inkább irigylendőnek, mert úgy élt, ahogy élni akart. Magától értetődően vonult felre, ha lehet ezt mondani, tudniillik nem is tudatosította félrevonulását, hogy peremre sodródott, számára félrevonulása nem peremre sodródás lett, hanem természetes vállalkozás, hisz csak így és ott, a peremen tudott létezni, miközben pedig az ő köreinek, ahová született, szokványos, követendő, kötelező életformáját, ami nem vonzotta, sutba vágta. Különösen viszonyult, mindenképpen ritkaságszámba menően erényekhez, bűnökhöz, politikához, történelemhez és persze az emberekhez. Kivonult, mindenhonnan kivonult, de nem csinnadrattával, hanem észrevétlenül, csendesen, nem is valami elvi megfontolásból, tehát nem tüntetően, ám nem is tehetetlenségből, tehetségtelenségből, meg-nem-felelésből, még csak nem is lelki fogyatékoság vagy szociális betegség miatt, hanem ösztönei által vezéreltetve, zsigerei parancsára, természetéből adódóan, így született, ilyen vonzalmakkal. *Nem is gondolta, hogy kivonult, számára a kivonulása nem számított kivonulásnak.* Ép és egészséges maradt, épebb és egészségesebb mindenkinél. Kisemmizte magát, de, és ez a lényeg, nem érezte magát kisemmizettnek. Jelentős nőalakja lesz a jelen regényvilágának, mondtam íróbarátomnak, sőt páratlan, ráadásul a háttérben a huszadik századi torz magyar történelem régi és mai figuráival.

Viszont egy változáshoz, fordítottam a szón, *korszakváltozáshoz*, vesszőparipámhoz, ilyen példa, az asszony példája, bármennyire is megejtő, nem elég, még egy regényben sem, mondtam író barátomnak. Mert a kivonulás, bármilyen kivonulás nem hozhat el változást, sokan vonultak már ki, és a változás leghalványabb jelét sem tudták felrajzolni. Egy új kezdet regényét az fogja megírni és a regény új kezdetét az fogja megformálni, mondtam, akinek teremtménye, főhőse a jelen korszakunkban nem is létezik, nem is létezhet, aki nem lehet más, csak egy olyan szuperember, férfi, hölgy, mindegy, aki ellentétben a ma divatos szuperemberekkel *nem-szuperember*, és mégis az, csak nem úgy, mint egy szuperember, semmi szuper sincs benne, tehát egyáltalán nem a tudományos-fantasztikusság szülötte, nem a hiteltelen cselekedetek bálványa, ellenkezőleg egyszerűen csak eszményien hiteles, a mindennapokhoz kötődő, egészséges, ha tetszik, képletesen és valójában

is egészséges, olyan, aki ellentétben a jelen regényhőseivel egy csomó nem-mel jellemezhető. Vagyis nem-beteg, semmilyen értelemben nem, nem-roncs, nem-félbemaradt, nem-tehetetlen, nem-alkalmatlan. És nem-ügyes, semmi módon sem ügyes, de nem is ügyetlen, és nem-becstelen és nem-becses, nem-hazug és nem-igazmondó, nem-álnok és nem-őszinte, nem-önáltató és nem-önpusztító, nem-ízléstelen és nem-ízléses, nem-tudatlan és nem-tudatos, nem-fondorkodó és nem-egy-ügyű, nem-szemellenzős és nem-haladó. Nem-ideológus, nem-gerilla, nem-partizán, nem-filiszter. Nem-besúgó, nem-kiálló, nem-bátor és nem-bátortalan, nem-gyilkos és nem-áldozat. Sőt nem is nem-stb. És legfőképpen nem-politikus, az aztán nem, semmilyen értelemben sem politikus, sem hatalomban sem hatalmon kívül. És, ismétlem, nem-szuper. Ha majd egy ilyenfajta *nem szupermen-szuperember*, akiben tehát semmi szuper nincs, megszülethet és élve maradhat, ha csak egy regényben is, akkor mondhatjuk, hogy az a regény valamifajta változás igényében fogant, vagyis a *korszakváltozás* regénye.

Író barátomnak nemigen tetszett ez az elemzés.

Kilencedik prédikáció:

Művészi kormányzásról elmélkedve

Ébredjete rá már végre, szólítottam meg a társaságot, ahová meghívtak, ébredjete rá, ha nehezetekre esik is esetleg, hogy egy *változásban* a feladat, a valódi feladat a *kormányzás művészetének* megteremtése, amelybe nem tartozik bele zsarnokok és diktátorok bármily művészi uralma sem, mert az is lehet művészi, sajnos, de olyan művészi, amely nélkülöz mindenfajta esztétikumot, sőt etikusságot is.

És előadtam, hogy persze a kormányzás művészete egyrészt, és erre kéne ráébredni, különösen körmönfont és bonyolult feladat ugyebár, főleg egy *korszakváltozást* tekintve, másrészt azonban egyszerű és egyenes cselekedetek sorozata. Bizony, bizony.

Az igazi változás, amely *korszakváltozást* is jelenthetne, magyaráztam, egy olyan kormányzás megteremtése volna, amely még sohasem létezett, és amely a hétköznapiok hitelességén nyugodna, a gyakorlatias hozzáértés fondorlatoktól mentes mozzanatait tagolná szerkezeti egységbe, a tisztán látó kételkedés áttetsző okossága irányítaná, őszinte, vonzó tettekkészség szóné át, és amelyben az erőteljes, a minden egyénen alapuló felelősségtudat és sokféleség magától értetődően adódna össze. Olyan kormányzatot kéne megalkotni, mondtam, amilyen eddig

még az utópiákban sem létezett, egy számunkra valószínűtlennek tűnő kormányzást, ám ami valószínűtlen a jelen pillanatban és állapotban, az a jövőben valószínűvé, sőt nemhogy nem utópikussá, hanem éppen ellenutópikussá válhat, jelentettem ki. Az *utópiától mentes ellenutópia* valószínűtlenül valószínű valószínűségében kell hinni, ez az egyetlen út, mert az egyetlen, amely a jelen megvalósított túlkapásokkal terhelt hiteltelenségét, valószínűtlenségét orvosolhatná, magyaráztam.

Elcsodálkoztak rajtam, mint tekintetükben felfedeztem. Pedig szégyelltem magam, mert szépen halandzsáztam, veretes szavakkal.

*Tizedik prédikáció:
Maszkban és maszk nélkül*

Úgy véltem, hogy civilizációnknak két arca van, de csak az egyikről veszünk tudomást, és ezzel, az első arccal takarjuk el a másik, a második arcot. Az első arcot tekintjük egyetlennek, sőt még csodáljuk is, ez van dicsőítve, ez, mint az ésszerűség arca, semmi más, csak az ésszerű, minden többi más a szemétdombon, tehát az ésszerű, mint kedvenc és kegyenc, az ésszerű a kizárólagos, meg a belőle fakadó, származó úgy-mond hatékonyság, az elfogulatlannak, tárgyilagossnak nevezett ok-okozatiság, nemkülönben a szervezetheztől való elragadtatás, no meg persze a fennálló fennállását biztosító törvények, a törvényesség, és az iránta való elismerés. Ennek az arcnak a tekintete saját magával néz szembe, semmi mással, nem is szeret másra tekinteni, önmagán kívül. Viszont mégiscsak kényszerül szembenézni mással is, bár nem szívesen, és ha így van, akkor képviselői kijelentik, hogy bizonyos problémákkal néznek szembe, és rögtön hozzáteszi eme arc hangja, hogy a megoldásra tekint, rögtön a megoldásra. Tulajdonképpen nem is a problémával magával, hanem annak megoldása mikéntjével foglalkozik. Mert csak az lehet a probléma, csak az, ami megoldható, mégpedig hatékonyan, ok-okozatilag, szervezeten, jogszerűen, a jogon az éppen uralkodó törvényeket értve, mert ha nem lehet így, akkor az nem probléma, akkor nincs probléma, mert amit nem lehet megoldani a fentiek szellemében, az ugye nincs. Ha megoldható, akkor a megoldás, illetve annak módszertana tökéletesen világos, az kidolgozott ügymenet, és az ügymenet mint varázsszó uralkodik a szervezetek, intézmények ésszerű működésébe vetett elképzeléssel együtt. Tehát az értelem a kulcs, meg ugye az ésszerűség, mint ami mindenre gyógyír, vagyis az ésszerű döntésnek nevezett folyamatba vetett hit meg az ennek való engedelmesség, amely

aprólékos szabályozásokból, törvénycikkelyekből és rendeletekből, no meg persze az intézkedési módok meghatározásából, körülírásából és alkalmazásából tevődik össze. Tehát a probléma és annak megoldása nem a probléma természetéből adódik, hanem az előbb leírt módszertan természetéből, amelyre ráfognak, mennyire igaz meg igazságos.

Ha például problémává válik, hogy léteznek, akik nem olyanok, mint mi, vagy rájuk van mondva, hogy nem olyanok, sőt veszélyesek ránk nézve, akkor nem az az érdekes, hogy a probléma emberekről szól, mivel mindegy miről szól, a megoldás adott, vagyis a módszertan adott, megkezdődhet a megoldás, és ha mondjuk hullahegyek termelésével jár, akkor az, a módszertan szerint, ugyanolyan termelés, mint mondjuk a csapágy termelése, így aztán a hullahegyet is termelésnek lehet felfogni, sőt lehet termelése még technikailag újszerű is, szervezési szempontból tökéletes, sőt jogszerű. Persze csak akkor, vigyázat, ha törvény van rá, és akkor, ha a megoldás, a hullagyártás megmarad a helyes ügymenet keretei között, korszerű döntésekkel, kiegyensúlyozott működéssel, hatékonyságot bevetve, azaz ha a végrehajtást a logika, a logikusság vezérli, a szabályokat, törvényeket nem megszegve és persze elfogulatlanul alkalmazva, egyéni álláspontok kiiktatásával, tehát ahogy nagykönyvírók által a nagykönyvben meg van írva. Szépen, sőt gyönyörűen oldhatjuk meg így a problémát, a hullahegyek gyártását is, megszabadítva magunkat az ösztönszerű sajnálattól, személyes bánatunktól és gátlásainktól, miközben képesek vagyunk gyilkost faragni magunkból még akkor is, ha semmilyen értelemben nem volnánk elfajzottak, és ha nem volt szándékunkban gyilkolni, nem is neveznek bennünket, ha a fenti módszert alkalmazzuk, gyilkosnak, akkor sem, ha gyilkoltunk. A lényeg, hogy tőlünk függetlenül képzeljük el mások kiirtását, gondolván, nem mi tettük, akkor is, ha mi tettük, hogy aztán esetleg csodálkozva állapítsuk meg, jó, hát mi tettük, viszont rögtön hozzátéve felmentően, azért tettük, mert a munkamegosztás terepén ezt a munkát kaptuk, egy kitűnő közösségben dolgozhattunk, ahol mint kollégák szerettük és becsültük egymást, fejlett, ragyogó gépezet, a haladás gépezete állt rendelkezésünkre, nemkülönben minden törvényesen, szabályozottan, ésszerűen, szervezeten és hatékonyan történt, az ügymenetnek megfelelő szakszerűséggel és persze kitűnő légkörben. Így aztán lelki egészségünk, erkölcsi tartásunk sértetlenül vészelheti át embertársaink gyilkolását. Különben is a hullák, amikor még nem voltak hullák, már akkor sem voltak olyanok, mint mi, hanem elő voltak készítve problémának, és aki elő van készítve problémának, az tőlünk különbözik, az más, mert mi nem vagyunk probléma. És ha

kiderül, hogy a probléma megoldása talán nem is a hullahegyek általunk való termelése lett volna, akkor képesek vagyunk áldozatnak tekinteni magunkat, a hullahegyek gyártása élő áldozatainak. Így aztán, a fenti képlet szerint, igen sok jobbra, szebbre, igazabbra áhító ember tevékenysége torkollik bűnös tettekbe, bűnözők cselekedetei pedig jónak, szépnek, igaznak látszanak. Imigyen aztán el is jutottunk, gondoltam, civilizációnk kifogástalan tetőpontjára.

Mindebből következően arra jutottam, hogy a mi civilizációnkban az igazi kérdés, hogyan szegülhetünk szembe az ember önmagából való kifordításának, mert kifordítjuk magunkat emberi voltunkból, ha az értelmet hatékonyabbnak tüntetjük fel az érzelemtől, az ész elfogulatlanabbnak a szívtől, ha a közre erőltetett szabályozottságot meg szervezettséget ellentétbe állítjuk az egyén szabálytalanságával, ösztönösségével, a személyes elköteleződéssel, és ha eleve mérvadóknak tekintjük az uralmi érdekek által vezérelt törvényeket, a hatalom befolyásolta jogalkotás felkentségében való hittel együtt, eltekintve egy magától értetődő józan, természetes jogérzéktől. Tulajdonképpen egy *maszk van rajtunk*, a problémáink megoldási folyamatainak maszkja.

Az volna a követelmény, és *korszakváltás*, gondoltam, ha levennénk ezt a maszkot magunkról, amely erőszakkal tétetett ránk, és amely nem a mi arcunk, csak a *probléma arca*. Az ilyen maszk nélküli arcunkon talán még kirajzolódna az elutasítás, sőt a rettenet mondjuk a hullahegyek gyártásától, kirajzolódna esetleg az a tekintet, amely tükrözné, hogy cselekedeteinkért vállaljuk a felelősséget, egyáltalán nem felesleges fényűzésnek gondolva, és nem megbújva a közös és általános felelőtlenségben. És ha megjelenik ezen a maszkot nélkülöző arcon a csak eme arcra jellemző, a pillanat ihlette megoldások ábrándja, például a hullahegyek gyártása leállításának eszméje és gyakorlata, sőt az ellene való lázadás, akkor meg kéne éljeneznünk és fel kéne használnunk, javasolva, hogy legyen egy ilyen szabálytalanságra való késztetés a szabály meg a szokás, és máris egy *új kezdetben* találhatnánk magunkat.

Tizenegyedik prédikáció:

A viszolyogtató játék

A múltkor, mikor leálltam játszani társaságban, mert igen kérték, legyek résztvevője egy scrabble-partinak, és éppen a győzelem kapujában, igen meg kellett fontolnom, hogyan és miként, különben nem nagyon érdekelt, hogy győzzek, ennek ellenére kissé sokat töprengtem, mire

az egyik hölgy, egy szőke, aki hatvan felé közeledve is huszonévesre maszkírozta magát, és aki szintén esélyes volt még, rám förmedt, mondván, úgy látszik, kissé lassan kapcsolok, nem gondolom, hogy elmeszesedtek az agyereim?! Hát felálltam, és otthagytam őket.

Magam különben is utálok a társasjátékot, és gondolkozni kezdttem, mért is utálok, pedig a játék az egyik lényeges emberi tevékenység. Arra jutottam, hogy a játékban szerintem nem a gyerekkor az érdekes, mint gondolnánk, hiszen a gyerek azért gyerek, hogy játsszon, hanem a felnőttkor az érdekes. Ámde felnőttként azért nem szerettem játszani, mint már említettem, mivel az, amit játéknak neveznek manapság, és a felnőttek körében, viszolyogtatott. Nem tudtam feloldódni ezekben, pedig a feloldódás a játék egyik fontos eleme és hatása lenne, nem voltam képes mégsem feloldódni, mert a játékok éppen olyan rendet követelnek mostanság már, mint az uralkodó, játékon kívül eső, kis és nagy rend, és nemcsak a szabályokat tekintve, hanem a játszás stílusát tekintve is, ami feszültséget, görcsösséget, akarnokságot mért rám, olyat, mint általában a játék nélküli mindennapok is. Az ilyen játék sokszor véres küzdelmet tükröz. És semmi kedvet nem éreztem játékból elvérezni. Amíg a kis meg a nagy rendből származik a felnőttek játéka, addig eltorzul, gondoltam, és az általa megnyilvánuló magatartás és hangulat elfajul. Sőt ahelyett, hogy az egyéniségünk feloldódna a játékban, éppen ellenkezőleg, kiterébélyesedik, kirívóan mutatkozik meg, és ilyenkor sokszor elviselhetetlenül is, persze egyéniségtől függően. Mindezek hatására a játékot valaha jellemző öröm, mosoly, lazaság, feloldódás elenyészik, helyette következik a kesergés, őrlöngés, keménykedés, belemerevedés. Nekem ez nem kell, gondoltam, semmi kedvem még játék közben is úgynevezett egyéniségek természetével bajlódni. Bajlódjak az elvadult győzelemre vágyóval? Vagy bajlódjak a szabályok felrúgóival, a képzeletvilág lerombolóival? Mert paradicsoma van, és ez persze nem újdonság, a hamisjátékosnak, a játékrontónak. Hiszen a hamisság, a rontás, a felrúgás, az elvadultság, a véres küzdelem lett a rend, az uralkodó rend mostanság, és már elég régóta, ami a felnőttek játékában eleve tükröződik.

A játék révén szépen kiderülhet, mennyire az ember sajátja az úgymond emberen kívülinek tartott embertelen játékvilág. Végre már a saját magunk természetében illene felismerni pedig, hogy éppen a játékvilág van tele, ha lehet így mondani, mennyi álmainkkal, pokolbeli szertartásainkkal, ferdének tartott képzeletünkkel, szégyenlendőnek minősített vágyainkkal. Tudatosítanunk kéne, hogy állatok is lehetünk a játékokban, mennyi példa van erre, ugye, nem kell ehhez eltévelyedni, ármánykodni, világban kívülinek lenni. Ha beismernénk,

hogy például a játék során a sátán valóságos lehet bennünk, máskor persze az angyal is, és hogy létezésüket már elégszer megtapasztalhattuk magunkon, elsősorban a saját magunk józanul és éberen és tudatosan elkövetett játékos cselekedeteiben, hát ez volna egyfajta *változás*. És most már ideje volna belátni, hogy például természetünk láthatatlan vagy sötét oldala tulajdonképpen már jobban látható a játékok játszásában, mint a világos.

Az volna egy *korszakváltozás*, tényleg korszakos, vélekedtem, ha a játék nem az uralkodó rend szája íze szerint folyrna, hanem egy másik rendet teremtene, egy olyat, ami éppen ellenkező az uralkodóval. Ez a rend alapulhatna az örömet okozáson, a vidámság és kedvesség magaslataira emelkedésen, a természeti és népi ünnepekkel meg a gyermeki viszonyulással rokon világon. Épp ideje volna már egy ilyen játékos világban elmerülni, amely ki is ragadna bennünket a mindenáron győzelemre törekvő unalmas erőszakosságából, a vérre menő versengés sivárságából, egyúttal megszabadíthatnánk magunkat mind a hétköznapi nyomasztó voltától, mind az ünnepnapi hamisságtól, legalábbis egy játszás erejéig, és ez talán tükrözné egy *új kezdet* reménységét.

Ja igen, és azt válaszoltam annak a szőke hölgynek, hogy mene, tekel, ufarszin.

*Tizenkettedik prédikáció:
Politikától mentes politika*

Különböző értékesnek gondolt szerzőktől olvasva le kellett szűrnom, hogy egy forradalom semmi más, ha a forradalom címet ki akarja érdemelni, mint *küzdelem a szabadságért*, csak azért, csak és egyedül a szabadságért, és ha a szociális kérdésbe belegabalyodik, a szegények gazdagok elleni lázadásába, akkor az félresiklatja.

Felborzolták ezzel kedélyemet ezek a szerzők, ugyanakkor azt gondoltam, hogy érdekes felfogás az övéké, mert ha elfogadjuk, akkor igazi, tiszta forradalom még nemigen zajlott, talán a tizennyolcadik századi amerikai és a magyar huszadik századi, ötvenhatos kivételével, amikor a küzdelem valószínűleg, ha jól érzékelem, csak a szabadságért folyt. A forradalmak, mint a szerzőim hangsúlyozták, eltorzultak, mindig is eltorzultak, mivel a forradalmi erőszak rendszerint nem a szabadság, legfeljebb részben, hanem az igazságosság, a jólét és a boldogság kivívását célozta meg, mint elengedhetetlen *szükségyszerűséget*. Ime, a szabadság és a szükségyszerűség találékony, tehetséges szembeállí-

tása, gondoltam. A szükségszerűség nem indokol, eme gondolkodók szerint, forradalmi erőszakot, sőt félreviszi a forradalmat, már nem a szabadság lesz az érdekes, a fontos, hanem inkább a magasabb élet-színvonal, viszont az erőszak, sőt a terror a magasabb életszínvonalért bizony megengedhetetlenül aránytalan. Csupán a szabadságért való harc magyarázhatja, amint írták, a forradalmi terrort, a túlkapasokat, a vérontást. Éljen, gondoltam. A szükségszerűség ráadásul megsemmisíti, állították, a politikát, pontosabban az igazi politikát, mert az igazi politikában a szabadság a központi kérdés, ugyanis *a szabadság csupán egyetlen érdekkörben, a politikától átszőtt életvitelben valósulhat meg*. Vagyis a szabadság nem más, mint élni egy politikai életformában, ám ezt a lehetőséget rendszerint meggátolja a szükségszerűség, ami csak politika-pótlék. Éljen, éljen, mondogattam. Vagyis, összefoglalóan, egy forradalomnak a szabadság eszméjével áthatott politikai életformát kell megvalósítani. Háromszoros éljen!

Ha pedig így van, akkor nálunk a közelmúltban lezajlott *változás* nem is mutatható a szabadság irányába, gondoltam, hiszen ami révén a szabadság egyedül kivívandó lett volna, a forradalom, az eleve nem szerepelt a napirenden, legfeljebb a függetlenség kivívása. Viszont, ami napirendre került, a szükségszerűség, hát annak megoldásáról sem szólhatunk, hisz az életszínvonal csökkent, az igazságosságra meg a boldogságra meg csak legyintheztünk. Ha pedig sem a szükségszerűség győzelme, sem a szabadság nem valósult meg nálunk a politikai változás során, vagyis sem az igazi politika, sem a politikapótlék, még a politikapótlék sem, akkor ne is emlegessünk *korszakváltozást, új kezdetet*.

Aztán meg arra gondoltam, miszerint a szerzőim tételezte igazi politika, a szabadságban fogant politika sosem létezett, szabadság és politika, ugyan, semmilyen példát a kettő kapcsolatára nem találhatunk, és soha nem érvényesült egy olyan politikai életforma sem, amely a szabadság letéteményese lett volna. Csupán álságos politika volt és van, gondoltam, ezért egy *korszakváltozást* az eddigi, szokásos politika lerombolása jelenthetné, vélekedtem, és újbóli, egészen más alapokon nyugvó felépítése, ámde olyan felépítése, amelyre rá sem lehetne fogni, hogy az politika volna, a szó eddigi, hagyományos értelmében, hisz az eddigi politikáknak semmi köze az általam ismertetett gondolkodók révén elismert igazi politikához. Nem lehet hinni politikának, ez a véleményem, sem réginek, sem újnak, semmilyen eddig létezőnek, lejáratódott minden politika. Éppen ezért akkor vívhatnánk ki szabadságot, ha bekövetkezne egy olyan változás, amelyben *egy politikától megszabadított politika határozná meg a politikát*, a felháborítótól mentes, az aljasságtól

mentes, a kedélyünket borzolótól mentes, a keserűségünk előidézésétől mentes stb. Ebbe a formulába, a politikától megszabadított politikába, amelyben a politika meg lenne fosztva bűnöző voltától meg emberhez méltatlanságától, boldogan vethetnénk magunkat, önfeledten, másokkal vállvetve és egymásban bízva. A politikától megszabadított politikában aztán villoghatnánk szabadon és szabadságban, hajjaj, de mennyire, viszont egyáltalán nem a saját, egyéni szabadságunkkal kéne villognunk, hanem a másik, a társunk, a társaink szabadságával, ha tetszik, ha nem, és akkor talán igazi *új kezdetről* is beszélhetnénk. És akkor netalántán még az igazságosság, a jólét és a boldogság is, bizony, szükségszerűségként, megmutatná magát, főleg nálunk nem volna baj, ha megmutatná, ha csak politikapótlékként is, de országunkban még ez a politikapótlék is, összefüggésben a szükségszerűség, vagyis a kedvező életszínvonal megvalósulásával, elmaradni látszik.

És leszögeztem magamban, hogy egy *korszakváltozás* nem lehet más, mint egy politikától mentes politika érvényre juttatása.

Tizenharmadik prédikáció: Majdnem hullák vagyunk, bizony

Volt kollégámmal összetalálkozva, megörültünk egymásnak, és beültünk egy kis presszóba, elhadarni, igen nyomatékos hangsúlyokkal, lesújtó véleményünket szinte mindenről, egy kávé mellett, mikor is elhangzott a volt kollégám szájából, hogy ebből a nemzedékből, a mienkéből, hiányzik mind a személyiség lenyomata, mind a szellem pecsétje. Helyeseltem, és hozzátettem, de legfőképpen az élet jele hiányzik, tehát *majdnem-hullák* vagyunk, mondtam, ráadásul fel sem ismerjük majdnem-hulla voltunkat. És előadtam a majdnem-hulla viszonyokat és azt, hogy az ilyen viszonyok miatt nincs *változás*, és akkor persze marad a felismerése annak, miszerint majdnem-hullák maradunk, hisz ha nincs változás, akkor bekövetkezik a társadalmi halál, és majdnem-hullákból *tényleg-hullák* leszünk. Változtatnunk kell, de persze vigyáznunk is, nehogy bekövetkezzen egy olyan változás, amelynek során hamarabb lehetünk, mint különben, majdnem-hullákból *tényleg-hullák*, amire nálunk van esély. Az életünkben történt eddigi változások, akár nagyobbak, akár kisebbek, mert voltak persze változások, mondtam, sőt jelentősebbek is, talán jobb lett volna, ha be sem következnek, mert hatásukra mindig és minduntalan közelebb kerültünk bizony *tényleg-hulla* mivoltunkhoz. Hullává lényegülhetünk nemsokára, az egész ország hullá

lehet, ha így folytatjuk, ráadásul *divatjamúlt* hullák, és ennél még az is kedvezőbb volna, ha frissebb, *divatosabb* hullákká válhatnánk.

Volt kollégám feszengett, egyre zavartabb és kedvetlenebb lett, piszegetett is, ne annyira hangosan. Jobbra, balra tekintgetett a presszóban, ráncolta homlokát, és azt mondta, szinte suttogóra fogva hangját, hogy a *változás*, illetve a *korszakváltozás* igen kényes kérdés, különösen nálunk az, itt és most, és faképnél hagyott, se szó, se beszéd, miközben tekintete félelmet tükrözött. Rá kellett jönnöm, hogy tőlem fél, valószínűleg mert sokszor használtam a hulla szócskát. És mivel már nem tudhatam elmesélni volt kollégámnak, milyen változásra gondoltam, milyen folytathatatlanságra, így csak magamban, némán mondogattam, hogy egy igazi *korszakváltozás* csupán hullaellenes változás lehet, hullaellenes, bármilyen hullaellenes, igen, bármilyen, csak hullaellenes legyen, hisz elsősorban hullaellenes személyiségek kifformálódását, hullaellenes szellem létrejöttét, hullaellenes élet követelését kéne napirendre tűzni. Szükséges volna kifformálnunk a hullaellenes mivoltunkat, hullákból élőkké kéne válnunk, akár divatjamúlt élőkké is, csak ne maradjunk hullák, divatos hullák sem, vagyis időszerű volna már hulla voltunkból feltámadnunk, mivel feltámadásunk is felérhetne valamifajta *új kezdettel*.

Baktattam haza gyalog és nevettem, igen, nevettem az iménti gondolataimon.

Tizennegyedik prédikáció: Neveessünk kínunkban is

Szóval nevettem. És észrevettem, milyen kínosan nevetek. Hát persze, átvettem a családomtól a kínos nevetést, ha ugyanis a szüleim meg a nagymamáim nevettek, akkor *kínosan nevettek*. Mennyi, de mennyi kínos nevetésben volt részem életemben. Mert ugyan, ez volt nálunk a mondás, minek örüljünk? Ezt kérdeztük minduntalan, ezt, persze csak a lakás négy fala között.

Ám felfedeztem, hogy nemcsak jómagam, a szüleim és a nagymámám, hanem sokan mások is kínjukban nevetnek, és ez mostanság jellemző. Persze másfajta kínok azok, mint a mi kínjaink, gondoltam, hisz mindenkinek megvannak a maga kínjai, a kínok, egyéni kínok, és hát rengetegen nevetnek, no meg persze sírnak a maguk kínjain, tehát kínosan nevetnek vagy sírnak. De most hagyjuk a sírást, akkor is, ha a kínok bőven tenyésznek, mivel a nevetésről van szó. Akkor is a nevetésről, ha csalódottak és szenvedők vagyunk, általában. Ugyanis

felszámolódott a személyes és az egyéni, ha nem is teljesen. Kiiktató-
dott az önkéntelenség, a közvetlenség, bizony, ki. Uralkodik a rossz
álmok ijesztő rémületességében fogant, rendmázzal leöntött fejtel-
ség, az emberietlenségről nem is szólva. Hitekben való hitetlenség,
kiábrándító rajongás, hazug eszmények alapján létrejött borzalmas
zűrzavar és rombolás vágy terjed. Nem is beszélve a vak engedel-
mességgel átszótt rikító ostobaságok meg hülye rendelkezések éle-
tünket ellehetetlenítő drámájáról. Elvekbe bújtt elvtelen viszonyok
hálóznak be bennünket. Bűzösen lengedeznek a hivatalos díszünnep-
ségek világának nevetséges baromságai. Hát ne vessünk mind ezen,
barátaim, elég kínok ezek, hogy ne vessünk rajtuk, és hát sokan és
sokat nevetünk, kínunkban nevetünk, bizony, az előzőek ellenére.

Azonban rá kellett ébrednem, ha ily sokan nevetnek kínjukban, vagy
egyáltalán nem is nevetnek, mert ugye ez is lehetséges, akkor változást
kéne elérni a nevetésben, és azonnal vesszőparipámra, a *korszakváltó-
sokra, új kezdetekre* összpontosítottam. Felöltött bennem, hogy témává
kéne tennünk, magát a nevetést, központi témává, körül kéne írunk,
taglalni kéne hatásait, és meghatározni, a meghatározáson is nevetve.
Bevezethetnénk a vallomást a nevetésről, vallhatnánk lépten-nyomon,
mindig és mindenhol a nevetésről, a nevetésről mint olyanról tarthat-
nánk beszámolókat, a róla való tudást elmélyíthetnénk, és új, friss tudást
szerezhetnénk. Ezzel, a nevetésről való új tudással megerősíthetnénk,
hogy a nevetés és az ember egymásból következik, csak az ember képes
nevetni, és ha az ember nem használja ki eme különleges, egyedi képes-
ségét, akkor nem maradhat ember. Ha ki akarunk mászni jelenlegi
siralmas állapotunkból, amiben most vagyunk, mert állíthatom, hogy
eléggé siralmas az állapotunk, akkor nevetnünk kell, mindenképpen
nevetni, sőt *kacagni, vigyorogni, mosolyogni, röhögni*, lehetőleg teli szájjal
és persze ösztönösen, igen, ösztönösen, vagy ha nem megy, akkor lehet
tudatosan is. Sőt, meg kellene kísérelni, hogy bánatunkban is ne vessünk,
vagyis ne vessünk, ha sírni volna kedvünk, akkor is ne vessünk, meg akkor
is, ha nincs is örömünk, igen, ez volna egy igazi változás, *korszakvál-
tozás*, nevetni öröm vagy tréfa vagy siker hiányában, bánatból nevetni
és aggodalomból és sikertelenségből nevetni, nevetni a mindentől való
megfosztottságunkon, a méltóságunktól való megfosztásunkon is, sőt
nevetni azon is, ha ki akarnak irtani, és persze egyáltalán nem kínosan
nevetni akkor sem. Erre kellene törekednünk, de tényleg, mert öröm,
siker kevés van, bánat, aggodalom, kín, kiirtás meg sok, és ha bánatunk-
ban, aggodalmunkból vagy kínunktól függetlenül, no meg kiirtásunkon
is nevetnénk, nevethetnénk akármikor, és ez bizony valamifajta *új kezdet*
lehetne.

NÉGY

A SZEX ÉS A BIOHATALOM

1.

Ismerősöm nemrég elvett egy Guineából származó nőt, és a nászéjszakán derült ki, hogy szegény hölgynek nincs szeméremajka, nem tud élvezni, felesleges neki a szexuális aktus. Megdöbbsentem, mert bár tudtam, hogy több száz millióra rúg azon nőknek a száma, akiknek megcsónkították, így vagy úgy, különböző módszerekkel, a nemi szervét, rituálisan, szokásból, legtöbbször otthon, fájdalomcsillapítás nélkül és fertőzött eszközökkel, késsel, pengével, ollóval, üvegdarabbal, megnövesztett körömmel, éppen ami jött, de hogy egy ismerősöm felesége is így járjon, az sok volt nekem. Egy távolinak hitt világ egyszerűen közel jött, túl közel is, nehezen viseltem.

A háromkötetes *A szexualitás története*-ben az általam igen nagyra becsült Foucault meg sem említi, érthetetlen módon, hogy bizonyos országokban a nőket valamifajta erkölcsiségtől vezettetve, megfosztották és megfosztják attól, hogy emberi életet éljenek, bizonyítva elsősorban alacsonyabb rendűségüket, alávetettségüket, megtagadva tőlük, a nemi szervükbe való különböző beavatkozásokkal, a számukra illetlennek vélt élvezetet, mert hát a nő az élvezetnek nem alanya, csak tárgya, az élvezet csak a férfinak jár. Már a törzsi társadalmakban dívott ez a szokás, de egyáltalán nem mindegyiknél, az antropológusok inkább azokat írják le, ahol nem dívott. Az ausztráliai és afrikai bennszülöttek bizonyos törzsei alkalmazták, mások meg nem; az ókori Egyiptomban divat volt; a római rabszolganők közül nem is egynek a szeméremajkait szöggel vagy tűvel összekapcsolták, hogy ne essenek teherbe; sőt Európába is behatolt ez a szörnyűség egykor, szerencsére igen ritkán, például ha egy nőt feljelentettek, meggyanúsítva, hogy túl sokat önkielégít, vagy nem normális, és ez nimfomániában is megmutatkozik, és így tovább. Aztán az iszlám alkalmazta, eleve, természetesen, jellegzetességeitől, például attól vezettetve, hogy a nők alacsonyabb rendűek meg alávetettek, és manapság, mint jól tudjuk, az iszlám országok járnak elől a nők nemi élvezetének megakadályozásában. És a muszlim nők élete tele van félelemmel, félnek, egyrészt a férfiak bánásmódjától és

természetesen a megcsonkítástól, másrészt attól is, ha nem csonkítják meg őket, mert akkor esetleg a társadalmi kirekesztés jut nekik.

Ugyanakkor Foucault, ismét hozzá fordulok, mint a szexualitás leghíresebb műve szerzőjéhez, szóval hozzá, aki *normalizáló hatalomról* beszél, amelybe bele kell hogy értse azt is, amiről nem szól, a nők felett évezredes hatalmat gyakorló társadalmakat, amelyek megakadályozzák a nők szexuális élvezetét.

Foucault véleménye az, hogy a normalizálás a szexualitást illetően különben annyira kiterjedt a történelemben, „mintha szabályos öntőformája volna a fegyelmezés különféle formáinak”. Hát igen, a normalizálás kiterjedt a szexualitásra is, tudjuk, *a szexuális tevékenység a politikai-ideológiai uralom függvénye*, amióta világ a világ; és az úgynevezett perverziók, amelyek tulajdonképpen mindennaposak, pszichologizáló jellemzésük és elítélésük semmi más célt nem szolgál, mint mindannyiunk idomítását és fegyelmezését, akkor is, ha rólunk, a túlnyomó többségről viszont nem mondható el semmilyen perverzitás; nem beszélve az abortusz körüli hatalmi küzdelmekről; és ez mindenhol, ahol ember él, így van.

2.

Ha egy olyan törzsi társadalomba születek, ahol nem csonkítják meg a nők nemi szervét, akkor mint ifjú, a házasság előtt, szabadon és boldogan élhetek, csak *a szórakozás és a gyönyörök hajszolása a célom*, ahogy némely antropológus állította, ez meg van engedve, intézményesítve van, sőt számos tabu terhétől is mentesítenek, például a mágiától, tehát valamifajta varázslattal sem lehetne megrontani a szerelmeskedéseimet. Persze az ellenségeim, ha vannak, tesznek arról, hogy mágikus hatást szenvedjek el. Mind a lányok, mind a fiúk nemcsak a partnerükkel, hanem másokkal is élnek szexuális életet, de vigyáznak az illendőségre, és az illendőség nem más, nekünk is ismerős, mint hogy eltitkolják. Azonban arra is vigyázok, nehogy megvendégeljek egy lányt, ez persze nem minden törzsnél van így, de soknál igen, tehát nehogy vacsorát ajánljak fel neki például, mielőtt elveszem feleségül, mert az a legnagyobb gyalázat, és elítélés jár érte.

Ha megházasodom, *a párom családjának állandóan adóznia kéne nekem* és a családomnak, tehát *a szexualitásra alapozódik a gazdasági élet*, szűrtem le olvasmányaimból. Nem rossz egy férfinak akkoriban, gondoltam. De a nő is kárpótolva van, mert az adózás fejében viszont az utód, az

utódok az anyai nemzetségbe tartoznak, a *leszármazás* ugyanis *anyaági*, mert az anya a biztos.

Általánosítok, vigyázat, mert nem minden törzsben hasonlóak a viszonyok, és továbbra is általánosítani fogok.

Érdekes és egészen elbűvölő, hogyan vélekedtek a terhességről és a szülésről. A gyermek születése nem a közösülés eredménye, de nem ám, mert *a születésnek* semmi köze egyáltalán a fizikai aktushoz, hanem *lelki tevékenységen alapszik*. *Valamely halott szelleme*, ha mondjuk a párom szeretné, hát *csecsemővé válik*, és a méhébe jut, de van egy megszorítás, az illető halottnak ugyanahhoz a nemzetséghez kell tartoznia, mint a leendő anyának. *Apa tehát nincs*, igazi apa soha nem lehettem volna, ha akkor élek, bár nevelhetem a párom gyereket, de akkor sem történik semmi, ha elhagyom, a gyerek, ismétlem, az anyáé. Így aztán a nemi egyesülés egyetlen eredménye *a kielégülés, a boldogság*, nem kell félnem a gyerekáldástól és következményeitől.

Ugyanakkor, mivel nincs például apai kötelezettségem, könnyen el is válhatok, a válás gyakori, annyira, hogy a párom is otthagyhát igen egyszerűen, a rossz házasságokat nem tartják fenn. Persze gyorsan vigasztalódhatnak is, találnék partnert bőven, mint ahogy a volt párom is, mert nemcsak én, mint férfi, hanem az elvált nő is teljes nemi szabadságot élvez, senki sem avatkozna nemi életünkbe, viszonyt viszonyra halmozhatnánk, *nem érne bennünket intézményes megbélyegzés*, nem ellenőrzik minden lépésünket, legfeljebb mások féltékenysége szólhat közbe, és ez a féltékenység esetleg azonban, vigyázat, még a vetélytárs halálához is vezethet, és *az ilyen halált megértően fogadják*. Ugyanakkor viszont a házasságtörést szigorúan büntetik, ha rajtakapom, *meg is ölhetem a páromat*, a párom viszont ezért nem ölhetne meg engem, mint férfit, ebben nincs egyenlőség a nővel.

Ez utóbbi, az említett megölés lehetősége, elég nagy feszültségekkel jár, a már említett felhőtlen kielégülés és boldogság mellett, a szex tehát, mondhatom, már akkor is feszültségek forrása volt, mert a szex pontosan tükrözi, minden korban, az emberi természet biológiai és lelki jellegzetességeit. *A szexualitás által gerjesztett feszültség, úgy látszik, időtlen, állandó és kiiktathatatlan*.

A családnak azonban van komoly feladata ebben az ősi társadalomban is, mégpedig kettős, egyrészt fenn kell tartania a csoportot, nem meglepő ugye, és a kultúra folytonosságát szintén, és ez a férfire hárul, tehát rám hárulna, mert a *férfi, pontosabban a törzsfő képviseli a törvényeket, a törzsi kötelmeket és az elfojtó tabukat*, például a vérfertőzés tabuját. Isten ments, hogy felmerüljön bennem, hogy vérfertőzzek, ez

azt vonná maga után, hogy a törzsfő, varázslói segítségével, egyszerűen rituálisan eltesz láb alól.

Ebben az ősi társadalomban tehát, azt mondhatom, bár tévedhetek is, hogy *a normalizáló hatalom a törzsfő és a ritualitást megjelenítő varázslók személyében van jelen.*

3.

Ha az ókori antik világban élek, akkor, mint tudjuk, ha éppen nem vagyok rabszolga vagy szegény, nincstelen közember, akkor a pater familias pozícióját tölthetem be, egy olyan családfőét, aki mind a magán-, mind a közhatalmat egyaránt képviseli, miközben a többi családtag tulajdonképpen alig számít, nem bír hivatalos jogokkal, különben sem önálló jogalany, bár a családi munkamegosztás szerint szerezhethet, például a nő, íratlan, igen, csak íratlan jogokat. Ebben a családban, általában nagycsaládban, úgy uralkodom, ahogy csak akarok, annál is inkább, mivel nem érzelmi, vagyis *nem szexuális alapon szerveződik*, nem fontos, hogy vonzódjunk egymáshoz a párommal, sőt az sem számít annyira lényegesnek, bár nem elhanyagolandó, hogy legyen vagyoni, vagyis gazdasági alapja. Hát akkor mire alapozódik? Arra, és *a leglényegesebbnek ez tűnik, hogy ne térítsen el engem, a férfit, a politikától*, a politizálástól, mert mint a családfői mivoltomban megtestesült hatalomnak, legfontosabb teendőm a *politizáló életforma* megteremtése és megtartása, ha ez sikerül, a többi dolog kevésbé számít. A magánszférámat nem különböztethetem meg a közszférától, ha akarom, akkor sem, de nem akarom, mert akkor megvetés tárgya leszek, sőt megszűnök tekintélyes polgár lenni. Tehát a magán és a köz egybemosódik, mármint az olyan férfi esetében, aki polgár, politizálhatok reggel, délben, este, de nem bent, vagyis nem otthon, ami nem szokás, hanem kint, tehát a fórumokon. Különben az otthonomban a párom és a rabszolgák mindent elintéznek.

Csodálkozom meglehetősen azokon a barátaimon, ismerőseimen, akik szerelemből házasodtak, és így, tehát szerelmesen egyesülnek a párjukkal, mert én ezt felesleges luxusnak tartom, sok más férfival együtt, és mondhatom, hogy a többséggel együtt. Magam ugyanis a párommal *nem az élvezetért szeretkezem nagy néha, csak kötelességből*, hogy utódunk legyen, különben *számtalan szeretőm van*, mások feleségei és rabszolgánők között is, meg férfiak között, elsősorban fiúk között. Viszont a páromtól megkövetelem a hűséget, mert az a szabály, de ha rájövök, hogy megcsal, ami, nem takargatom, sűrűn megtörténik,

mégis úgy teszek, mintha nem tudtam volna meg, mert hát csinálja, ha kedve tartja.

Neveltetésem különben arra visz, hogy megtanuljam, hogyan kell élni, viselkedni a gyönyörökkel, *hogyan kell szinte a művészet rangjára emelni a szexet*, ehhez választok megfelelő szeretőket.

Ugyanakkor szigorú elveket kapok örökül, az előző gyakorlatokkal ellentétes elveket, amely elvek alapján tartózkodnom kell, meglepő vagy sem, a házasságon kívüli nemi viszonytól, és le kellene mondanom a fiúkkal való testi kapcsolatról. De mindezen csak mosolygok, mint annyi más férfi ismerősöm és barátom is, mert a gyakorlat, mint már jeleztem, egészen más. Ha magamba szállok, megtartom az elveket, elsősorban akkor, amikor eszembe jut, hogy elültették bennem, miszerint *a szexuális tevékenység együtt járhat az életerő meg a saját magam feletti uralom elvesztésével*, és ettől megriadok.

Hat rám az az egyszer csak beköszöntő korszellem, amely az *önkorlátozás kívánalmait erősíti*, a házasságon kívül létesített viszonyt megrója, hűséget ír elő, a fiúk iránti szerelem értékét megkérdőjelezi, de azért nem ítéli el természetellenesként. Terjed, hogy a gyönyörszerzés lehet negatívum is, de nem tekintik persze rossznak, az egészség ugyan esetleg kárát láthatja, betegségek is keletkezhetnek. És ha mindez befolyásolja rossz irányban a mindennapi politikai tevékenységemet, sőt, az úgymond létezésem is kárát látja, akkor figyelmeztetve leszek a társasági köröm által, hogy megállj, ez így nem mehet tovább. De nem ölti a tilalom formáját, inkább egy úgymond *létezőművészet*, ahogy például Foucault kifejezi, szükségességének kibontakoztatásából ered, az ember önmagával való akkurátus törődéséből, és ez nincs ellenemre. Ahogy mind idősebb leszek, annál inkább betartom az önkorlátozás kívánalmait, nyilván, hisz a vágyam is csökken, elmerülök a létezőművészet gyakorlatában, sőt, az erkölcs terepének kezdem tekintetni a gyönyörszerzés módozatait, és követelmény lesz számomra az önmagamon való uralkodni tudás erénye és az, hogy *szépen éljek esztétikai és etikai értelemben egyaránt*, és tapasztalom, hogy nem minden gyönyörszerzés adja meg ezt az érzést és tudatot.

A hatalom csúcsán, kivételektől eltekintve, persze köpnek és köptek minderre. Nekik nincs szükségük arra, hogy egyfajta életesztétikát gyakorolva bizonyítsák, hogy tudnak uralkodni, hisz az önkorlátozás nem az uralkodók sajátja, nem is várja el senki tőlük, legfeljebb néhány filozófus erénycsösz, hogy korlátozzák magukat a szexben. Viszont *a hatalom birtokosai nem avatkoznak be a szexuális életembe*.

Nekem viszont, mint egyszerű polgárnak, nyilván úgy gondoltam

volna, bizonyítanom kell, hogy elismerjék, na igen, *tudok uralkodni saját magamon*, például a nemi egyesülést tekintve, és akkor nagy valószínűséggel másokon is tudok, vagyis a páromon, az utódaimon, a házam népén, a rabszolgáimon.

Magam vagyok a normalizáló hatalom, amit magamon is gyakorolok, mint politikában elmerülő családfő, hasonló társaimmal együtt. Úgy is ki lehetne fejezni, hogy nincs normalizáló hatalom, hanem a korlátozás az egyénbe kerül, önkorlátozás lesz, a szabályok nem szigorú előírások, hanem egyénileg átélhetőek és módosíthatóak.

4.

Isten akarata szerint élhetnek csak szexuális életet, a középkori kereszténység térhódítása idején, ha nem akarom, hogy megbélyegezzenek, sőt megkövezzenek, hiszen a megszorító és csak megszorító, *gúzsba kötő erkölcsök időszaka* ez a korszak. A tiltások szegényessége és egyhangúsága lehangol, de mint jó keresztényt gondolkodóba is ejt. Nekem is vadul kell támadnom a szexualitás ellen? És hogy az Isten mit akar, azt honnan tudják a papok? Aztán azt is látom, hogy szinte senki sem tartja be, amit az egyháziak prédikálnak, a szomszédaim egyáltalán nem. Viszont a feleségem, aki templomjáró és állandóan imádkozik, igen tartózkodó velem. Kénytelen vagyok időnként magamhoz nyúlni és szajhákhoz járni. A gyóntatóm, miután bevallom neki, megfedd szigorúan, kijelentve, hogy *a szex*, persze nem használja ezt a szót, és *a bűn párban jár*. Isten pedig azt szeretné, gyóntatóm tolmácsolásában, ha csak a feleségemmel élnék nemi életet, szigorúan csak az oldalbordámmal, akivel örökre szóló és kizárólagos életközösséget kötöttem. Megmagyarázza, hogy szükség van a vágyak, a cselekedetek, a fantázia megtisztítására, megtisztulására, mert erkölcsösen csak így élhetnek. Azonban elpanaszolom, hogy feleségem nemigen élvezi a velem való együttlétet, mire a gyóntatóm komoran megint, no persze, mert feleségem nyilván észrevette, hogy egyáltalán nem a gyereknemzés céljából vagyok vele. Higgyem el, *fontos az önmegtartóztatás a házaséletben is*, mondogatja a gyóntatóm, és hozzá szokta tenni, hogy ne nagyon élvezzem a feleségemmel való együttlétemet, mert *azt az állatok is élvezik* az éppen aktuális párjukkal, de mi emberek vagyunk, és nem úgy kell elképzelni a feleségbe való behatolást, ahogy az állatok elképzelik. Így mondja, hogy *behatolás*. Nem csodálkozom szóhasználatán, mert tudtam a házvezetőnőjétől, hogy szeret kimondani bizonyos

sikamlós szavakat. És lehet teljes életet élni nemi egyesülés nélkül is, ismételteti ez a gyóntató, hisz a papok is teljes életet élnek. Csaknem elnevetem magam, hisz el van terjedve, hogy a gyóntatómnak több szeretője van, a püspök meg a gyerekeket hajkurássza, nem is beszélve a pápáról, aki köztudottan imádja a kurtizánokat.

Visszatérve a sikamlós szavakra, azt kell mondanom, olvasmányaim alapján, hogy, az előzőekkel ellentétben, megszokott dolog akkoriban, bármily meglepő, és ellentétesnek látszik a korszellemmel, az őszinteség, az őszinte szó, a dolgok nevén nevezése, a nemiség tekintetében is. Az egyházi tiltások kihívják az ellenérzéseket, a tiltásokkal mintegy ellentétesen, *a szex gyakorlatát nem rejtegetik*, nem kell elhallgatni bizonyos szavakat, nem kell szégyenlősen takargatni egyet és mást, elnéző meghittség övezi a szexualitást, ha csak nem az egyháziakról van szó. A durvaságot, az obszcenitást és az illetlenséget szabályozó szimbólumrendszer igen tág teret enged az embernek, olvasom több tanulmányban, hogy kifejezze, mit is csinálunk az ágyban vagy valahol máshol. Gyakoriak az egyértelmű mozdulatok, a szemérmetlen szavak, a testrészeket szabadon mutogatják, a test pucéran illegetheti magát. A gyerekeknek korán felnyílik a szemük, és nincs bennük feszélyezettség, ott lábatlankodnak az éppen közösülő felnőttek között. Sőt, a tilalomszegések rendszeresen nyilvánosak.

Az egyház által szorgalmazott szexuális szabályrendszer a gyakorlatban egyáltalán nem vállalható, magam sem vállalom, kibírhatatlan terhet ró mindenkire, és aki vállalja, azt bolondnak nézik. *A szexuális szabályok betartása ezért ezoterikus formákat ölt*, a szekták, kis közösségek, amelyek burjánoznak, teszik magukévá, beavatottnak érezve magukat, én egyikbe sem lépek be, eszemben sincs.

Úgyanakkor például ha lovag volnék, akkor nyilvánosan szerepelve mondanám, illetve szavalnám vagy énekelném el, hogy milyen szerelmes vagyok, sőt öngyilkos, halálba vivő szerelem az enyém, és mennyire hevít a vágy, elsősorban szűzleányok iránt, igyekszem is meghódítani őket, de eszem ágában sincs feleségül venni egyiket sem, mert egy lovag nem házasodik, sőt, nem is él feltétlenül szexuális életet, legfeljebb fantáziál róla. Még talán varázsitalt is alkalmaznék. Ilyen az udvari szerelem, persze csak elméletben és a költeményekben, ilyen a trubadúroké, *boldogtalan, kielégítetlen szerelem*. Sokan kinevetik őket, elsősorban az uralkodók és köreik, akik, kivételektől eltekintve, habzsolják az életet.

Azonban sokfajta lovag van, akad lovag, aki *boldog és kielégített*, mert mások feleségét hódítja meg, csábítja el, a legkülönbözőbb módokon

és praktikákkal, sőt erőszakosan, gondoljunk csak *Don Juanra*, illetve legendájára.

A lovagi retorika, mindkét fajta, a boldogtalanságot meg a boldogságot zengő is lassanként köznyelvivé válik, elterjed a közemberek körében is. Azt is mondhatnánk, hogy *a szenvedélyes szerelem úgy jelenik meg, mint a kereszténység ellenhatása*, úgymond pogány szerelemként, ami persze semmi pogányt nem jelent.

Leszögezhetjük, hogy Isten, az egyház és a szexualitásra vágyó szerelmes lélek között, sőt a világi uralkodó csoportokat is beleértve, *kiegyensúlyozatlan, képmutató kapcsolat* állt fenn.

Ennek ellenére *a normalizáló hatalom ekkor az egyház, a nemiség* tekintetében.

5.

Ha polgár lennék a polgárság korában, akkor a feleségemmel való együttlétünk helyszínét, a hálószoját hermetikusan el kéne zárnom, annak ellenére, hogy azt a hitet volna szükséges keltenem, a feleségemmel együtt, hogy ott nem történik semmi. *Kerülöm a testiségről a témát, mert az ugye, nincs*, ha pedig véletlenül szó kell hogy essen róla, persze az ilyen alkalmak igen ritkák, akkor elhessegetem, vagy a legsterilebb módon nyilatkozom róla, amely semmi mást nem tükröz, csak az *érthetetlen mellébeszélést, sőt a néma csendet*. Átveszem a korabeli normát, a szabályt, a modellt, amelyek szerint *szexualitás nem létezik*, legalábbis a családban, ott aztán nem, illetmudóan viselkedem, sőt úgymond erkölcsösen. Belém verik már gyerekkoromban, hogy a család, az én családom is, az erkölcsi intézmény magasát képviseli, és nekem is, mint családfőnek, jól tudom, ehhez méltóan kell viselkednem.

Közhely különben, hogy azért kell elfojtani a szexet, mert összeegyeztethetetlen az intenzív munka követelményeivel, amely a tőke uralmának beköszöntével minden réteget átfog, dolgozni kell, dolgozni, *a munka az elsődleges*, arra kell koncentrálni, és a kemény munkával nem egyeztethető össze a féktelen tobzódás a gyönyörökben. A munka birtokolja az erkölcsiséget, a vallástól átvéve bizonyos értelemben az erkölcs szerepét, ezzel, a munkaerkölccsel állítva szembe a szexualitás erkölcstelenségét. Ez a szemlélet nem az egyháztól származik, de az egyház igyekszik megfogalolni.

Az akkori erkölcs szerint *a szexualitás tulajdonképpen felesleges nyűg*,

sőt, művelése elvonja a figyelmet más, sokkal fontosabb teendőktől. Magamnak is így kell éreznem. Csak a bordélyban természetes, ott kiteljesedhet, de ott nagyon, esetleg még az elmeógyógyintézetben van a szexnek jogosultsága. Járok bordélyházba, és úgy érzem, mintha a megvetendőnek, szertelennek és szokatlannak beállított szexuális aktus, amelyről hivatalosan, a családban, ismétlem, nem tudni, csak ezekben az intézményekben lenne a helyén. Persze titkolom, hogy járok oda, mert általában borzongással szólnak róla, viszolygással és félelemmel, magam is így, holott mást gondolok, jótéteménynek fogom fel, bár néha undorít és szégyellem. Ugyanakkor a bordélyban megmenekülök a szexet elnyomó, elfojtó, megtorló kibírhatatlanul puritán légkörtől. A szexualitást elítélő szorításból csak úgy lehet kiszabadulni, *ha nagy árat fizetünk érte*, mert elég nagy ár nekem bordélyházba járni, hisz a belém vert erkölcsi törvényt megszegem, *ugyanakkor meg is éri ez az ár, mert kárpótol*, hogy nem kell törődnöm tilalomfákkal, és kimondhatom és megtehetem, amit nem szabad.

A munkásokra, akik megtestesítik a munka társadalmában való létet, ugyanakkor mindez alig vonatkozik. Ha munkáscsaládból származom, akkor sokkal hamarabb kezdem el a szexuális életet, és merem élvezni, és ha megházasodom, akkor is merem élvezni, hiszen számomra, mint egy munkás számára, a polgárok által uralt külvilág ellenségesnek tetszik, eszméivel együtt, tehát a szexualitás elnyomásával együtt, ebben egyáltalán nem osztozom, a munkás belvilága egészen más. Szókimondóan beszélek a szexről, és nem csak a kocsmában.

A kritikus értelmiségiek, akik abban korban jelentkeznek először, viszont felhozzák, hogy a világ elszigetelt, magányos egyének világa lett; az igazi szex megvalósíthatatlan; a szeretet helyett az álszeretet bizonyos formái uralkodnak; az elidegenedés a jellemző; a szerelem rengeteg betegségben szenved.

Ugyanakkor a tudomány emberei azt is megállapítják, hogy az előbbiekkal homlokegyenest ellenkezőleg mégiscsak a polgári társadalom termelte ki magából, éppen azt, a *modern eroszt*, ha tetszik, ha nem, amely a *szerelem szellemi vonatkozása*, és jellegzetességei a kölcsönösség, az elfojthatatlanság, a szabályozatlanság, az érzékiség, tulajdonképpen *az önmagát megvalósító szerelem*, a szerelmi jó, a szerelmi igaz meg a szerelmi szép. Ez iránt igen nagyfokú a vágyódás. Ámde ez a modern erosz összeegyeztethetetlen a polgári család prűdériájával, emiatt büntudat és a szorongás jegyeit viseli magán. Egy ilyen család válságban van, állítják a kutatók.

Most már számtalan törekvés serkenti, és egyre fokozódó mértékben

a *szex diskurzussá formálását*, a tudásvágy, bármily meglepő, egyszer csak korántsem torpan meg a tabuk előtt, elszántság mutatkozik a szexualitás tudományának kidolgozására. A kutatók rámutatnak, hogy a nagyfokú individualizáció elterjedésével a modern erosz egyre inkább követel magának jogot, és ez a szerelem az érzelmeken nyugszik, miután a felszabadult egyén, mert az felszabadult, legalábbis a régebbi korokhoz képest, tehát a felszabadult egyén érzelmei a fontosak, ezáltal *a család érzelmi egység is lehet*, amely azonban akadályokba ütközik, mert az érzelmeken alapuló nemiséget *megveti és elnyomja az uralkodó ideológia*. Egyrészt elismeri tehát ez az ideológia, hogy a család érzelmi egység, ugyanakkor ellene, az érzelem ellen uszít. Ez hatalmas ellentét, óriási törés a mindennapi életben.

Ez az ideológia, vagyis az akkori *normalizáló hatalom, munka elsődlegességét valló, és a mindenkinek feletti tőke elvakult képviselőinek* eszméje *a hasznosságon, az anyagiakon, a tulajdonon nyugszik*, elvetve az érzelmet, mindezt az úgymond az *értelem* jegyében, szexeljünk úgy, hogy ne csak a szex lebegjen a szemünk előtt, szexeljünk praktikusán, értelmesen. De hát lehet értelmesen, praktikusán?

6.

Amikor megszületek, azonnal felöltöztetnek, sőt még pólyába is burkolnak (a fiam és az unokám már nem kap pólyát, de ruhát igen), így a magam és az anyám teste közé, amely a nemi viszonyulás első fizikai megnyilvánulása volna, a ruha helyettesíti az anyám testével való közvetlen kapcsolatot, az elengedhetetlen bőrérintkezést kizárva. Cumi-süvegből is itatnak, a szoptatás mellett, és cuclit nyomnak a számba, ez akkor, mikor csecsemő vagyok, örömet jelent nekem, így aztán eme emlékből táplálkozva keletkezik valami homályos gyermeki elképzelésem a kielégülésről. Fejlődésem minden szakaszára jellemző, hogy valami *mindig behelyettesítődik az igazi nemi nevelés és szereptanulás helyébe*. És emlékszem, hogy éppen abban az életkorban, amikor a fiúk egyáltalán nem hajlamosak még a nemi tevékenységre, a fiú-lány kétnemű játszócsoportokat erőltetik, a külön fiú- és lánybandák helyett, így belesodródunk még akkor, amikor nem kellene, egy olyan viselkedésbe, amely az ifjúkor nemi viselkedését utánozza. Pedig ekkor, kiskamasz-korban, amikor az ember nem igazán vágyik még a másik nemre, sőt, *szükségem volna a másik nemtől való visszavonulásra*, hogy mentes legyek minden felzaklató igénytől, amelyeknek nem vagyok még képes eleget

tenni, de nem is akarok, a megfelelő mirigyműködés híján. Nagykamaszkoromban meg kell tanulnom az úgynevezett *randevú-játékot*, amikor a fiúk és lányok, a gyerekkori testi gyönyörűségek emléke hatására, és a feltámadt szexualitás ösztönzőjeként, kezdenek vágyani egymásra, azonban belejátszik ebbe és *eltorzítja a nyilvánosságnak szóló üzenet*, hogy csábítónak, eredményesnek, sikeresnek és népszerűnek kell lennem a másik nem szemében. Muszáj, hogy részt vegyek *a nemi fitogtatásban*, mert ez a játékszabályok közé tartozik, de csak forma marad, mert ha gyakorolnám, számtalan módon megbüntetnének, és számtalan, egész életemre kiható következményekkel járna. Kénytelen vagyok maszturbálni, fantáziálni, mély válságot élek át. A kamaszkor persze szokásosan válságos szakasz a mi kultúránkban, de csak abban, mert antropológusok más kultúrákban nem tapasztalták.

És mit jelent felnőtté válni ebben a kultúrában, fiatal felnőtté? Átélem, hogy felnőtt annyit jelent, hogy én is hosszúnadrágot viselek, meg nyakkendőt, esetleg már pénzt is keresek, mert munkám van, meglehet, hogy elköltözöm otthonról, talán kocsit is vezetek, és moziba meg eszpresszóba egy lányt viszek magammal.

És közben *a középpontban a szex áll*, nekem meg a barátaimnak, és csaknem minden korombeli fiatal férfinak a szex. Dicsekedünk, kinek hány nője van és volt, hányszor tudjuk és tudtuk kielégíteni, *a potenciát számokban fejezzük ki*, és mesélgetjük, milyen jó vagy rossz partnerünk van éppen, és a szempont az, hogy a partner mennyiszer élvez, ha többször, mint mi, akkor büszkéek vagyunk magunkra, mert úgymond igazi férfiként brillírozhatunk. Az önbecsülésünket mással is kell bizonyítanunk, például azzal, hogy mint hímek megelőzzük a nőstényeket pénzben és rangban. És azt várjuk el a nőktől, hogy tapintatosan figyeljenek arra, nehogy ők előzzenek meg bennünket, mert azzal nemcsak nekünk ártanak, például a szexuális teljesítményünknek, hanem saját maguknak is, esélyüknek, hogy férjhez mehetnek hozzánk. Így tárjuk a kaput szélesre ugyebár a nők előtt.

A nemi szerepek a mi kultúránkban úgy alakulnak ki, hogy *nem illenek össze*, nem közelítik egymáshoz a két nemet, mások *a férfiszerep és a nőszerep törvényei, szokásai, eszményei, és a gyakorlatai* különválnak. A mindkét nemre érvényes tulajdonságokat ez egyik nemre ruházzuk, és nem engedélyezzük, hogy a másiknak is jusson belőle; de ha nem ezt műveljük, akkor meg kimondjuk, hogy mi a férfias és a mi a nőies, de ezekben nem csak *biológiai* különbségekre tekintünk, mert kiosztunk a nemeknek *társadalmilag* rájuk úgymond jellemző vonásokat is, amelyek közül sokról elmondhatjuk, hogy önkényesek, hazugok,

nevetségesek. *Az így megalkotott nemi szerepek nem a férfi és nem a nő eredendő tulajdonságaira vezetődnek vissza.* Sőt a művészi és irodalmi produkciók és jelképek is hasonlóak. Mindez sok férfi és nő életét keseríti meg, ráadásul a nemek lelki egyensúlyát, a nemiség tekintetében, befolyásolják, annyira, hogy *az felborul.*

Számomra azonban *rejtve marad, milyen is a szexuális kultúránk,* mert a jelenségek, folyamatok olyan bonyolultak, hogy átláthatatlanok, törvényszerűségeikben nem mutatkoznak, alig tudom kibontani, meghatározni a különböző intézményhálózatok és életformák rengetegéből. Nem találok rá a lényegre. Mert az nem lényeg, hogy mondjuk, biztonságosan elkülöníthetjük, először a történelemben, a coitus gyönyörszerző és utódnemző funkcióját; és az sem lényeg, hogy mindkét nem felveheti a másik egynémely tulajdonságát, így aztán a nemi szerepek különbsége kezd eltűnni; és az sem lényeg, hogy ebből következően is megnőtt a házastársak között a konfliktus; és hát, istenem, a férfiak nem kötelesek az öltözködésükkel azt a benyomást kelteni, hogy családjuk gondviselői, de a nők sem a kinézetükkel, hogy jó anyák és háziasszonyok. Különben sokan megpendítik, hogy *a szex az utolsó kalandlehetőség mostanság,* tehát igen fel szeretnék értékelni.

Jöttek hozzám különböző kérdezőbiztosok megtudni, mi a viszonyom az élvezethez. Mit élvezek jobban, az együttlétet egy nővel, vagy a maszturbációt. Mit élvezek jobban, a házasságon belüli vagy a kívüli közösülést. Nem érzek-e hajlamot a homoszexualitáshoz vagy a pedofiliához. Megkérdezik, hogy természetes nemi közösségnek tartom-e a feleségemhez fűződő viszonyomat. Hogy nem érzem-e elszigeteltnek, magányosnak magam a családomban meg a nemiségben. Megtudakolják, hogy szerintem mi a különbség a testvéri, az anyai és az erotikus szerelem között. Nem gondolom-e, hogy a házasság csak a szexualitás törvényes pótléka. Nem gondolom-e, hogy a szerelem és a szex ellen hat a bürokratizálódás, a munka mechanikussá válása, a fogyasztói mentalitás, a végtelen komformizálódás. Nem gondolom-e, hogy a szerelem már mostanság patológikus lett, beteg. Nem vélekedem-e úgy, hogy a feleségem egész életemben idegen marad nekem. Nem gondolom-e, hogy szex sivataggá vált.

Mosolyogtam, vagy elhárítottam a választ, mert hagyjanak békén, mi közük hozzá. Miközben jól tudom, hogy tudományos vizsgálathoz kérlek a segítségemet. Ezért aztán, mert fontosnak tartom a vizsgálatokat, és lényegesnek a szexualitásról való őszinte beszédet, megerőltettem

magam, és próbáltam válaszolni. Csupa pozitívumot válaszoltam, ezen csodálkoztak.

Hát persze, mert az én köreimben *látványosan dobjuk el a szexről való képmutatást*, és bár terjengősen beszélünk arról, hogy bizonyos dolgokat még mi is képtelenek vagyunk kimondani és megtenni, pedig szeretnénk, ugyanakkor makacsul részletezzük mindazt, amit mások nem mondanak el, és persze *megbélyegezzük a közeget*, amely mindenáron benne akar rekedni bizonyos régi szokások szorításában.

Azt is megkérdezte tőlem a múltkor telefonon egy kérdező, hogy van-e szükség a szexben úgymond normalizálásra. Hát én ezt nem tudom, válaszoltam, és még azt is hozzátettem, a fene tudja. De nem bírtam ki, hogy ne büszkélkedjek, miket tudok én, és visszakérdeztem, talán a *normalizáló hatalomra* gondol? És azonnal le is tettem a kagylót.

Pedig válaszolhattam volna azt, hogy a normalizáló hatalom, a mi korszakunkban, *mindenképpen a politikai hatalom*, bármilyen is legyen az.

7.

Foucault bedobja a *biotalom* fogalmát, amely, mint már említettem, hogy a normalizáló hatalom egy válfaja. Ámde hogy ki vagy mi gyakorolja, azt nem határozza meg. Valószínűleg nem is tudná, mert elemzéséből kiderül, hogy ez a fogalom, a biotalom, sokfajta -féle hatalmat takarhat egyszerre.

Megpendíti, hogy: „A szexualitás mechanizmusát *csak a kortárs hatalmi technikákból kiindulva* lehet elgondolni” (a kiemelés tőlem).

De azért vigyázzunk, ez a mai kor biotalma más, mint a törzsfők és a ritualitást megjelenítő varázslók hatalma; más, mint az uralom kikezdhetetlenségét megjelenítő pater familias, vagyis az egyén elsa-játította önkorlátozás; más, mint az élvezeteket megtagadó egyházak inkvizíciója; és más, mint csupán a magasra hágó érzelmeket lebecsülő pusztaság és lapos, sőt semmitmondó polgári hasznosság és értelem érdeke a nemi aktusban. A jelen biotalma összetettebb és szerteágazóbb.

Szerzőnk kijelenti, hogy a *test behódoltatásával* kezdődik a biotalom korszaka, egyszerűen és röviden fogalmazva. „A szexualitás egyrészt szorosan összekapcsolódik a testi fegyelmezés formáival: az *idomítással* (a kiemelés tőlem), az erő hatékonyabbá tételével és elosztásával, az energiák összeegyeztetésével és a velük való takarékoskodással. Másrészt szorosan összefügg – mégpedig a következményei révén – a lakosság lélekszámának szabályozásával. A szexualitás ugyanis egyszerre két szín-

ten helyezkedik el, egyrészt alkalmat ad a lehető legtüzetesebb ellenőrzés, az állandó felügyelet gyakorlására, a tér lehető legaprólékosabb szabályozására, homályos célzatú orvosi és pszichológiai vizsgálatokra, *a test feletti mikrohatalom érvényesítésére* (a kiemelés tőlem), másrészt alkalmat ad a tömegeket érintő döntésekre, statisztikai számításokra, illetve olyan beavatkozó intézkedésekre, amelyek egész társadalmi csoportokra irányulnak.” A biohatalom képviselői szeretik úgy beállítani tevékenységüket, hogy ők bizony az életet, persze beleértve a nemi életet is, védik, mégpedig pozitív módon, gondját viselve a szexuális aktusnak, számtalan ideológiai kampányt is folytatnak ennek bizonyítására. De hát ez nem újdonság, ezt tudjuk.

Foucault leírja: „Alig-alig értjük majd [mármint a későbbiekben], miképpen volt lehetséges, hogy egy olyan civilizációnak, amely *a termelés és rombolás hatalmas mechanizmusait fejlesztette ki* (a kiemelés tőlem), még arra is jutott ideje, hogy – ha nagy-nagy szorongással is – eltöprengjen azon, hányadán is áll a szexszel.”

Mit jelent ez? Semmi mást, mint hogy *átfogó módon* szeretné szabályozni ez a biohatalom a szexualitást, azzal a jelszóval, hogy a társadalom és az ember életéről gondoskodik, nemkülönben a fennmaradásáról. *De a hátsó szándék az*, amely nem is annyira hátsó, hogy *birtokba vegye az életünket a szexualitás ellenőrzése révén, és hozzáigazítsa az uralkodó érdekekhez.*

„Arra kell gondolnunk, hogy egy szép napon – amikor egészen más lesz majd a test és az élvezet ökonómiája –, senki sem fogja érteni, miképpen sikerülhetett a szexualitás stratégiájának, ennek a hatalom által is aládúcolt mechanizmusnak kiterjesztenie ránk a nemiség zordon monarchiájának fennhatóságát, és miképpen sikerülhetett ránk erőszakolnia, hogy... *szakadatlanul firtassuk titkát és a legmeghittebb vallomásokat próbáljuk kicsikarni az őt övező félhomályból* (a kiemelés tőlem).” Hogy megint Foucault-t idézzem.

És hozzáteszi: „...ma már abban keressük saját értelmezési elvünket, amit hosszú évszázadokon át tébolynak láttak [tehát a szexualitást], ... az identitásunkat pedig abban, amit korábban homályos és névtelen hajtóerőnek tartottak.” Azért, hogy ezáltal is kiderüljön, milyen is a személyiség, milyenek az egyének, akik felett a hatalom uralkodni szeretne, ugyanis, Foucault kifejezésével: „A szexualitás lesz a személyiség monogramja”.

Hosszasabban kell idéznem Foucault szép megállapítását: „Aki a szexualitásról beszél, bizonyos mértékig kivonja magát a hatalom fennhatósága alól; megkérdőjelezi a törvényt; és ha csak egy csipetnyit

is, *megelőlegezi az eljövendő szabadságot* (a kiemelés tőlem)... valahányszor a szexualitásra fordítjuk a szót: talán büszkeségünkben, hogy van bátorságunk szembeállni a fennálló renddel; a hanghordozásunk azt sejteti, hogy tudjuk, mennyire bomlasztóak vagyunk, a lelkesedésünk pedig azt, hogy semmi közünk a jelenhez, nekünk csak a jövő fontos... Aki a szexuális elnyomásról beszél, annak a szavaiban mindig ott *a szabadság, a lázadás ígérete* (a kiemelés tőlem), hogy nemsokára új kor köszönt ránk ... így kapcsolhatjuk tapintatosan össze... a forradalmat meg a boldogságot... a forradalmat meg a gyönyört...”

Foucault tehát azt javasolja, álljunk ellent eme jelenlegi, általa sem konkrétan meghatározott *biohatalomnak*, meg is jegyzi, hogy ha ellenállunk, akkor nem teszünk mást, „*csak a nemiség jogait védjük a hatalom minden formájával szemben.*” (a kiemelés tőlem).

Azt azonban elismeri végül is, az előző szavaival, mondataival homlokegyenest ellentétben, hogy a szex azért nincs elnyomva, mármint a „normális” szex, tehát a lázadás miatta, érte valami helyett van.

Azonban a politika nem mond le a biohatalomról, mert nem szeret lemondani semmifajta hatalmáról, és keres magának ellenfelet, például az azonos neműek szerelmében, még azokban az országokban is, ahol törvényesítették, ugyanis fenntartja magának a jogot arra, hogy a család mibenlétéről és a „normális” meg az „abnormális” szex definíciójáról döntsön.

A POLITIKUS MINT ÁLCA, KÉPMÁS ÉS BÉLSÁR

1.

Ráébredtem, és már, higgyék el, elég régen, hogy szeretnék tudomást sem venni a politikáról, ráadásul a politika minden teret betölt, és egyre inkább betölt. Szeretnék tényleg kivonulni a politika teréből, és nemcsak mint alany, hanem mint tárgy is, mert igen-igen rossz lesz a közérzetem, ha a politika szele meglegyint, a politikával szembeni kételyeim és bizalmatlanságom egyre inkább *felbőszítenek*. Meg vagyok győződve arról, hogy a politika általam való utálata bizonyos mértékig szükségszerű, hisz a politika és a politikusok váltják ki, ugyanakkor bizonyos intellektuelek szerint nagyfokú tévedés a politika iránt táplált gyűlöletem és megvetésem. Mondhatnak akármit, engem nem lehetne már rávenni, hogy komolyan vegyem a politikát, és, meglepő vagy sem, a politika természete miatt nem, aljas és undorító természete miatt, ez persze teljesen közhely, szerintem legalábbis, tehát újat nem mondok, mert mutasson valaki olyan politikát, amely az aljas és az undorító ellentéte volna. A politikát fétisként imádók, akik akkor is imádják, ha az éppen regnáló politikusok nem a szívük csücske, persze tudnak mutatni, azért is tudnak, de ezen én csak elhülök és röhögök.

Nekem mindig visszataszító és bűnöző politikai közegben kellett élnem és kell most is élnem, nemkülönben szüleimnek is, nagyszüleimnek is, dédszüleimnek szintén, és mehetnék tovább visszafelé az időben.

Ugyanakkor az is felmerült bennem, hogy nyilván elfogult vagyok, illetve a politikát nem úgy kell nézni, ahogy én nézem stb. De hát nem bírtam ki, és megkérdeztem magamtól, csak magamtól mertem megkérdezni, tudok-e olyan politikáról, amely megfelelt volna valamilyen értéknek. Elviekben bizonyára van és volt, az elvek egy része gyönyörű, válaszoltam szintén magamnak, de *a gyakorlatban nem tudok olyan politizálásról, amelyet értékkel ruházhatnék fel*. Bizonyára tévedek, és amikor mindezt több társaságban elhintettem, hát tényleg tévedéssel vádoltak, sőt, az orromra koppintottak, hogy na, azért elvetem

a sulykot, de nagyon elvetem. Ám én kötöttem az ebet a karóhoz, vagy a karót az ebhez, mert miért ne lehetne fordítva is.

2.

Hadd szögezzem le, bár nem én találtam ki, hogy még soha senkinek nem volt kétsége afelől, hogy *az igazság és a politika meglehetősen hadilábon áll egymással*. Tehát nem várom el, nem is várhatom, hogy a politika és az igazság párban járjon. Elvárhatnám? Már évszázadokkal korábban megállapították mélyen gondolkozó emberek, miszerint a politikus mesterségének egyik lényeges eszköze *a hazugság*, sőt, némely okos, igen okos ember még azt is megkockáztatta hozzátenni, hogy a politikus hazugsága *szükséges és jogos*. Nehogy azt higgyék, hogy elképedtem. De menjünk tovább.

A politika nem más, mint *arculatformázás*, vallja és ismételteti szinte minden politikával foglalkozó kutató. A kíváncsatos arculat megformázása érdekében polgárjogot nyer és nyert a megtévesztés, a szavahihetetlenség, a csalás, az őszintétlenség, a meghamisítás, a múlt átírása, és folytathatnám napestig. Arról van szó persze, és nem másról, hogy eltagadható vagy figyelmen kívül hagyható minden ismert és elfogadott tény, el is tagadják, figyelmen kívül is hagyják, ha fennáll a lehetőség, hogy sérti a politika meg a politikus kíváncsatos arculatát.

Van hagyományos és hagyománytalan hazugság, olvastam ezt is. A hagyományost az ellenségnek szánják és szánták, a hagyománytalan, ami már szintén hagyományossá vált, saját magunknak, vagyis a politikusok szánják országuk lakóinak. És ha eme hazugságokat igazságnak fogadjuk el, márpedig a többség elfogadja, az felér az önmegsemmisítéssel. Érdekes, és nem győzők ámulni rajta, hogy, bár roppant igyekeztünk és igyekszünk, *még nem semmisítettük meg teljesen magunkat, csak részben*. Ugyanakkor van neves ember, aki azt vallja, hogy a hazugság jól szolgálja az igazságkeresést. Érdekes logika, de lehet, hogy csak én nem értek vele egyet. Akad olyan is, szerencsére, aki megpendíti, hogy ha az állampolgároknak mást adnak be, mint amit eleve tudnak, akkor lábra kap a hitszegés. Ezt nyugodtan beláthatom, hisz *a hitszegés közegében élek, amióta létezem*. Azt viszont egyre kevésbé látom be és hiszem el, amit némely filozófus elhintett, hogy nem vagyunk hajlandók egy olyan világban élni, amely teljes mértékben nélkülözi az igazságot. Ugyan már, bizony hajlandók vagyunk, de még mennyire. Azonban a világ nem lesz képes fennmaradni olyan emberek nélkül, szól egy újabb vélemény,

akik készek azt mondani, mindenképpen kimondani, ha esik, ha fúj, azt, ami van, ami létezik, ami köztudott, vagyis ami az igazság. Ejnye, mosolygok, hát a világ fennmaradt, holott volt időszak és most is van a világ sok-sok szögletében, ahol senki sem meri elhinteni, elmesélni, kimondani, no nézd csak, hát ez van, bizony, ez és ez. Különben meg úgy teszünk, a nagy többség, a tömeges többség, mintha hinnénk, mintha mindent elbinnénk, hisz az életünk azon múlik nem is kevés helyen manapság, és azon múlt sokszor a történelemben, hogy higgyünk vagy tegyünk úgy, mintha hinnénk. Hohó, de hát a mi tájainkon, közel és távol, úgymond vélemény szabadság van, bár hazánkban már nemigen. Mire azonnal rávágja, aki utánanézett, hogy *a vélemény szabadság csak komédia, ha nincsenek biztosítva a tényt szerző információk*. És, mondhatom, nincsenek biztosítva, Magyarhonban egyáltalán nincsenek, soha nem is voltak, néhány év kivételével talán, és főleg mostanság nem lehet tudni tényekről, ha véletlenül mégis lehet, akkor azokat fent, a politikus közegben tagadják, hogy tények volnának, és talán azért, mert állítólag, legalábbis több tehetséges és szókimondó filozófus szerint, *a tények a hatalom felett állnak*. Hát ha így van, akkor a tények helyében nem szeretnék lenni, mert akkor *a tényeket elítélhetik, börtönbe is zárhatják*, pontosabban a tényeket feltárókat és nyilvánosságra hozókat, meg is teszik, mert a hatalom felett nem állhat semmi más, csak a hatalom, azért hatalom. A legfrappánsabb vélemény, amitől elhültem, aztán jót nevettem rajta, amit Lessing fejezett ki, miszerint: „Mondja ki-ki azt, amit igaznak vél, de az igazságot magát bízunk Istenre”. Szédületes megjegyzés, egyúttal mélységesen reményvesztett, legalábbis azt gondolom, hogy reményvesztett, bár nem tudhatom, mi volt Lessing lelkében, lehet, hogy éppen ellenkező, vagyis egyáltalán nem reményvesztett, hanem azt vallja, hogy létezik egy legfőbb igazság, egy abszolút, és minden ahhoz viszonyítható.

Nekem az felel meg legjobban, ha magamutogatón és nevetségesen hangzik is, hogy az igazság szempontjából szemléljem a politikát, és ha így teszek, akkor nem tehetek mást, mint *kívül helyezkedek a politika világán*. Ja persze, van még egy lehetőség, a bírálat, de *a bírálatban már nem hiszek*, az falra hányt borsó lett már elég régen.

De miben hiszek? A politika és a politikusok tökéletes elutasításában, illetve a hatalom természetének sohasem volt, *sohasem megvalósult kendőzetlen jellemzésében*. Mit értek ezen? Semmi mást, mint hogy a politikát úgy bemutatni, mint eddig soha, ezt persze jómagam megtenni nem tudom; vagyis a politika jellemzését minden érdekre, előzetes ítéletet kiiktatva, a begyökeresedettől lényegesen eltérően szemlélve jellemezni,

nem mentetgetve, hogy a politika ilyen meg olyan, illetve olyan meg ilyen volt, és kellett lennie, amióta világ a világ, és változtatni rajta nem lehet, nyugodjunk bele. Mindez, vagyis az előbbi elképzelésem több volna bírálathoz, sokkal több. És csak keresem és keresem azokat, akik képesek erre, keresem, vajon hol találom őket, illetve hol olvashatom, hallhatom vagy nézhetem műveiket, de nem találom sehol.

Amire jómagam képes vagyok, az nem sok, azonban azt azért vallom, ami, jól tudom, nevetséges utópia, és nem is tőlem származik, hogy *azt a politikát szeretném, amely egy politikán túli társadalmat igyekszik előkészíteni.*

3.

Meggyőződése, hogy egy politikus valamiképpen *álcázza* magát. Ez az *álca* többféle lehet, egyrészt lehet egy olyan álca, amely a *legaktuálisabb*, lehet, jobb esetben, a politikus *önmagá*, akkor magát is álcaként viseli, aztán lehet egy számára *ideál*, lehet a *közönsége képmása*, és leggyakrabban lehet egy *általános politikusi sztereotípi*a, és így tovább, mert még lehet más is, ám a legtehetségesebb politikusnak azt tartják, jellemzően, aki képes eme álcákat, illetve az összes álcázást *vegyíteni*, különben meg azt az álcát kiemelni a többi közül, amellyel *népszerű* lehet.

De mitől függ, hogy az álca milyen lesz? Hát mitől? Írom az unalmas felsorolást, hogy függ, elképzelésem és mások elképzelése szerint is, a politikus élettörténetétől, származásától, tanult szakmájától, hivatásától, ha egyáltalán van, családjától, példaképeitől, életvitelétől, no és persze nem utolsósorban életérzésétől, gondolkodásmódjától, mentalitásától, attól, hogy miben hisz. Hát tényleg, miben hisz? El sem tudom képzelni. Egy politikusról?! De még a hobbijaitól is függ az álcája. Ha szereti a focit, focistának is álcázhatja magát, így aztán népszerűsége az egeket fogja verni. Mindezzel persze nem mondtam sokat. Hogy többet mondjak, hozzá kell tennem, hogy álcája elsősorban a *közönségtől függ, attól, hogy hívei milyen álcát fogadnak el tőle.* Hogy ne tévedjünk, rátermett politikusról beszélek, mert aki nem ilyen, nem rátermett, annak esetleg fogalma sincs, milyen álcát, álcázást is kéne követnie. Esetleg nem is álcázza magát, mert nem szereti az álcát. Ez esetben, nem kertelek, szerencsénk volna. Hát nem? Egy álca nélküli politikussal ne volna szerencsénk? Az volna, szerencsénk volna, de nem sokáig, hamarosan megbukna, mert egy politikus álcázás nélkül nulla.

Gondoljuk el, hogy mi, választópolgárok egy nézőtéren ülünk, és a színpadon politikusok ágálnak, és mindegyik hívévé akar tenni bennünket. Ebben a helyzetben igen jól megfigyelhető, hogyan álcázzák magukat.

Meg kell jegyeznem, hogy a nézőtéren, amely persze, nem is kell mondanom, képletes, tapsolunk vagy elhűlünk, kitör belőlünk az öröm, vagy csendben feszengünk. Miért?

Nemcsak azért, ahogy egy regényemben írtam, hogy felismerjük egy képviselőben azt az óvodástársunkat, aki, ha várat építettünk, azt minduntalan és kéjjel lerombolta, és aztán egész életében ehhez hasonlókat tett, és most a színpadon azt adja elő, mert természetesen politikus lett, hogy ő egy oly áldásosan tevékenykedő jóember, akit nemrég az isten is megáldott. Vagy észrevesszük azt az osztálytársunkat, aki az általános iskolában mindenkiről árulkodott valamit a tanároknak, ravaszul befeketített bennünket, és most beharangozza, hogy szeretett népe iránti megbecsülés élharcosa, mint államtitkár, és világ életében a szeretet volt a vezérlő eszméje. És látjuk azt a gimnáziumi társunkat, aki bejáratos volt a tanári szobába, és az osztály, vagyis a közösségünk minden titkát elárulta, és most egy nagyváros polgármestere, aki azzal győzött, hogy megígérte, hogy a város közösségének élhető tereire áldozna minden pénzt, mert a közösség eszméjéért élt és halt egész életében. Arról már nem is beszélve, hogy egyik évfolyamtársunk, aki az éjjeliedényt is a professzorai alá tette az egyetemen, most a megbízhatatlan karrierista senkiháziak ellen szónokol, mint miniszter. No persze, ez egy regényből van, fikció. És az is fikció talán, hogy az ilyenekből lettek és lesznek a politikusok, miniszterek, államtitkárok, képviselők, polgármesterek stb., fikció talán? Maradjon a kérdés költői. De azért azt megpendíthetem, hogy hát nehezen tagadható, miszerint a politikusok nagy többsége olyan, mint a regényemben, így születtek, ilyen a karakterük, vagyis kéjjel rombolnak, ravaszul befeketítenek, hányingerkeltő árulók és senkiházi seggnyalók. Nyilván, hogy álcáznunk kell magukat. Elragadtattam magam? Sokan persze azt fogják mondani, hogy igen, elragadtattam. Én meg tagadom, sőt tudatom, hogy engedékenyen fogalmaztam.

Tudjuk, hogy álcáznak a politikusok, és mégis képesek vagyunk velük azonosulni, ki ezzel, ki azzal, ki emezzel, ki amazzal az álcával. Tragikomédia, hát nem? A képletes színpadon is egy ilyen komédia játszódik.

Kiderül szépen a nézőtéren, hogy mi, a közönség tagjai nem azt hisszük, amit tudunk, hanem bizonyos mértékig azt, amit beadnak

nekünk a színpadról. Valamifajta valóságot, sőt igazságot olvasunk ki a nekünk szánt maszlagból. Sokszor még az előzetes tudásunk sem befolyásol abban, hogy elfogadjuk a bűzlő képtelenségeket.

No persze, nem csak tudatos lények volnánk, sőt, sokkal inkább az érzelmek vezérelnek bennünket, és az érzelmek bizony annyira elragadtatnak, hogy ha megjelenik a színpadon az a politikus, akinek álcája a vágyott mintaképünket testesíti meg, mondhat bármi arcátlanságot és szégyenletesen átverhet, mégis arra törekszünk, hogy elfogadjuk álcáját, arra törekszünk, hogy hozzá, vagyis *vágyképünkhez legyünk hasonlóak, akkor is, ha tudjuk*, az értelmünkkel felfogjuk, hogy *becsap, hogy személtáda*, de nem számít, mert érzelmeink arra visznek, hogy *azonosuljunk* vele. Különös, hát nem? De, figyelem és vigyázat, hasonlatosok leszünk hozzá, hasonlatosak bizony, és ez azért nagy ár, de hiába nagy ár.

Ám nemcsak azonosulást keresünk, hanem, ami ezzel rokon, *mintát* is, olyan mintát szeretnénk követni, amely már bennünk van, amellyel meghatározzuk magunkat, ilyen politikusi álcát keresünk, olyat, amely megtestesíti modorunkat, megjelenésünket, pozíciónkat, ruházatunkat, nemünket, életkorunkat, sőt, keresünk olyat, ha kényes, ha nem, ami megfelel biológiai örökölt testi jellemzőinknek is. *És ha mintánk esetleg nekünk nem tetszőket mond, és nekünk nem tetszően viselkedik, akkor sem mondunk le róla, hogy kövessük.*

Még gyakrabban figyeljük azt a nézőtérrel, vajon milyen szerepet is tölt be egy politikus a színpadon, vagyis hogyan szerepel, tetszik-e nekünk a szereplése, egyetértünk-e azzal, amit mond, de még inkább, ahogyan mondja, szeretjük-e, ahogyan kifejezi magát, a beszédfordulatait, a mozdulatait, az arckifejezését, és a leglényegesebb, hogy tudjuk-e, illetve akarjuk-e *utánozni*. Azokkal a szerepekkel azonosulunk, amelyeket már követtünk az életünkben, hisz a megélt és gyakorolt szerepeknek van hatásuk, mert azok a szerepek, amelyeket nem ismerünk követhetetlenek, érthetetlenek. És ha esetleg a *szerepideálunkat megtestesítő politikusunk* nekünk tetsző szerepe betanult, ideiglenes, álságos, átverésre való, vagyis lehullik a szerep-álca róla, akkor is *ritkán fordulunk el tőle*.

És persze megjelenhetnek a színpadon azok a politikus álcázók is, akik bizonyos *értékeket sulykolnak*, mutatva, hogy elkötelezettek ezek iránt, olyan közönségre számítva, akik hasonló értékekben, egyáltalán értékekben hisznek. Ilyenkor erkölcsi érzékenységünk számít, amely, hogy komolyan fogalmazzak, függ lelki adottságunktól, neveltetésunktől, kulturális körülményeinktől, társadalmi pozíciónktól, szokásaink-

tól, normáinktól, világnézetunktől, de még eszmei befolyásoktól meg divatoktól is, amelyeket befogadtunk, vagyis attól, hogyan értelmezzük életünket, egyáltalán az életet. *Ha kiderül, hogy a mi értékeinket hirdető politikusunk értéktelen, akkor sem akarunk csatlódni benne.*

Megtörténik, hogy *felismerjük az álcát*, hogy az bizony csak álca, és mégis elnézően, enyhén ítéljük meg, holott *megtéveszt*, mert ugye megtéveszt. Elsősorban bizonyos jellegzetes álcázók, például akik álca nélkül egyenesen csak szélhámosok, besúgók, sikkasztók, magamutogatók, hatalmaskodók, másokat letaposók stb. lennének, hát azok tévesztenek meg leginkább, mikor politikusnak csapnak fel. És belőlük kerül ki a politikus garnitúra jelentős része, ők aztán szántszándékkal megtévesztően adják elő életük valamennyi tényét, a legtöbbet persze el kell titkolniuk, jól tudják, hogy el kell, esetleg mi is jól tudjuk, és mégis elfogadunk tőlük minden, enyhe kifejezéssel, füllentést, *még az alvilági tetteiket is*, ha azokat szépen álcázzák.

Pofátlanság nemcsak tőlük, amiért pofátlanul lépnek fel, hanem tőlünk is pofátlanság, akik vágyképünk, mintahősünk, szerepfelfogásunk, érték-, illetve értéktelenválasztásunk miatt követjük őket, az ilyeneket. A *pofátlan álcázást* úgy foghatjuk fel, mint amellyel kapcsolatban kétségbevonhatatlan bizonyítékunk van arra nézve, hogy aki eljátssza, az pofátlan, és szándékosan pofátlan, hisz cinikusan néha megmutatja, hogy csak álcát hord, mégis sokan leborulunk előttük, éppen mert tetszik nekünk pofátlanságuk, sőt, csodálattal adózunk nekik, mivel mi is szeretnénk ilyen pofátlanok lenni vagy legalább ilyen pofátlan álcát öltetni.

Az, hogy elfogadjuk a politikusoktól, hogy álcázzanak, önmagában is érdekes és furcsa, hát még a következménye, miszerint egyúttal azt is elvárjuk logikusan, mi, eleve kis megtévesztett ökrök, hogy megtéveszenek bennünket. Így aztán megköveteljük azoktól is, hogy álcázzanak, akik valóságos alakjukat, igazi arcukat álcázás nélkül szeretnék megmutatni. Ők azok, akik azt hiszik, hogy álcázás nélkül léphetnek fel, *ők a többnyire becsületesek, őszinték, segítőkészek, kedvesek és toleránsak, szerények vagy egyenesen, úgymond, jót akarnak, és nem csak mondják.* Rajtuk csodálkozunk, mára már oda jutottunk, hogy az ilyen politikus tulajdonságokon bizony elképedünk, sőt nem hiszünk nekik, nem és nem, így aztán ha nem álcázzák magukat olyan álcával, amely eltakarja igazi valójukat, kihullanak a politikusi mezőnyből. Ellenben egyesek közülük, mielőtt elvéreztek volna, mégis rájönnek, hogy félniük kell önmagukat adni, hát akkor persze valamilyen álcát rendszeresítenek, de sajnos nem mernek mást, esetleg nincs is kéznél más álcájuk, mint

a semleges, semmitmondó, lanyha, átütő erő nélküli, általában ilyesmi, mert ők nem készültek álcázni, nem is szeretnek, ebben sikertelenek, így rájuk csak legyintünk, és akkor ezért tűnnek el. Hát nem nevetségés?

Persze azért azt is meg kell jegyezni, hogy még egy rokonszenvező közönséget is megzavarhat, megrendíthet és meggyengíthet hitét tekintve, ha valamilyen, mégoly jelentéktelen törést fedez is fel az álcázó képében. Néhány kisebb jelentőségű véletlen és akaratlan mozdulat, árulkodó szó, mondat vagy tekintet is alkalmas arra, hogy az álcázó által keltett benyomás ellen hasson, ilyenkor a közönség kénytelen visszariadni attól, hála istennek, hogy megfelelően bekapcsolódik, és higgyen az álcázó álcájának.

Összefoglalóan le kell szögezni, hogy egy politikusnak álcáznia kell magát mindenestre, és nem véletlenül, mert alkatilag, meggyőződése, *hasonlít a bűnözőhöz*, némely esetleges és véletlen kivételtől eltekintve.

4.

A politikus úgy tudja, véleményem szerint, hogy az álcája nem álca, hanem inkább *képmás*, és ezt a képmást nyugodtan állíthatja az egész társadalom elé, és állítja is.

A közönség e fölött a képmás fölött okoskodik, nem akarja észrevenni, hogy álcából van teremtve, és szándékosan nem akarja, ahogy a szakértők többsége sem, bár ismerik a szándékot, mégis elfogadják az álcát képmásnak, és a képmás tulajdonságait véleményezik elismerően vagy elmarasztalóan.

Az álca és a képmás között az a különbség, hogy míg a politikus álcáját a hívei veszik magukra, addig a képmást a politikus a híveitől kölcsönzi, és a saját jól felfogott érdekében, a közönsége képmásából alakítja ki. A politikusok igen-igen szeretnek villogni közönségük képmásával, amely vélt vagy valódi.

A rátermettebb, tehát minden valamire való politikus közönségének valódi képmását tudja magára venni, mögötte tehát olyan hívekből álló tömeg tömörül, amely magára ismer ebben a képmásban. A politikusra, pontosabban a képmására szavazó hívekből közösség formálódik, amely a kollektív tudat jellegzetességeit viseli magán, *ez a kultúra azonosságán, a meggyőződés bizonyosságán, sőt a stílus közösségén* alapszik. Ha a közönség nem ismer magára a politikus képmásában, akkor a politikus megbukott.

A képmást fogyasztjuk tehát, főképpen a saját magunkét, a politikus képmása által, mert fogyasztjuk, nem magát a politikumot, ahhoz csak a kutatók, ha szerencsénk van, meg a titkosszolgálatok férnek hozzá, persze a politikacsinálókon kívül, és csak általuk ismerhetjük meg, ismerhetnénk meg a politikusok szándékait, mert különben *csak egy képmás szándékát ismerjük*. És azt könnyen meg is ismerhetjük, főleg, ha a miénk, a mi képünk, mert a magunk képét eléggé ismerjük.

A politika csavarja tehát az, hogy ha hívók vagyunk, akkor a saját képmásunkat láthatjuk viszont a politikusainkban, és rávetítjük politikájukra is, és ezzel el vagyunkelve, meg vagyunk elégedve. Persze ha nem mutatkozunk a híveinek, akkor ezt a képmást elutasítjuk, sőt szidalmazzuk, és például azt mondjuk, hasonlít az utált szomszédunkra.

Egy olyan országban élek, amelyben létünk viszontagságos, és frusztrációk által táplált érzelmeket vált ki. Csak akkor árulhatjuk el, kik is vagyunk, ha a mi képmásunkat viseli a politika, ha nem így van, akkor magunkra kell venni, nyugalunk érdekében, a politika képmását, hogy alkalmazkodjunk, ám az ilyen alkalmazkodás, amely kényszerű, alkalmatlan arra, hogy megmutassa igazi valónkat. Ez annyit jelent, mint fogcsikorgatva kiszolgáltatni magunkat az uralkodó tényezőknél meg önmagunk kikényszerített alkalmazkodásának, annyira, hogy már magunkra sem ismerünk, mintha más nevet hordanánk, nem a sajátunkét. Ha viszont nem vesszük magunkra a nekünk idegen képmást, amely pedig uralkodó képmás, akkor megnézhetjük magunkat. Ilyenkor nagy a kísértés bennünk, eltüntetni nyomainkat.

Aki politikusként nem képes sok-sok polgár képmását magára venni, és aztán egy fordulattal a saját képére, képmására megteremteni egy kiterjedt létszámú hívót, illetve csak a saját képmásában tud mutatkozni, az tehetségtelen politikus. A magyar politikában sok a tehetségtelen dilettáns, elsősorban az ellenzékben, aki önképmásának politizál, így egyetlen csoport képmásával sem harmonizálhat, esetleg csak egy maroknyi hívével, rokonával, haverjával.

Amit mindennapjaiban a többség nem élhet át, mert a politikusok bizonyos értékeket felszámolnak, nem létezővé tesznek, azt átértékelik a manipulációs gépezetük. Ugyanis a politika szűrőket alkalmaz, ezeken az égető kérdések fennakadnak, csak azok szűrődnek le, amelyek az elviselhetetlen valóság előli menekülést szolgálják. A politika termékei tehát hamisak, manipuláltak, reklámjellegűek, sztereotipizáltak, hiteltelenek, másolatok.

Szívesen alkalmaznak a politikusok olyan képmást, amelynek ábrázolata az úgymond átlagember vagy az úgynevezett kisember, amelyet

úgy tesznek naggyá, hogy mindent az ő méretére kicsinyítenek le, manapság már a demokratikus értékeket is, és ebben az esetben vagyunk úgymond demokratikus elkötelezettségűek, vagyis akkor: ha mértékünk az egyszerű polgár; ha erényünk az ő erénye; ha vigyázunk, nehogy túllépjünk a mindennapokon; ha nem ütünk el a nagy többségtől.

5.

Különben is a politika mára a szórakoztatóipar nagy bevételű játszmájává alakult, a politikusok sztárok és celebek lettek, azok teljesítmény nélküli magamutogatásával, szemérmertlenségével, trágárságával, kirívó fellengzősségével, alvilági tulajdonságaival, kriminális viselkedésével meg egy krózus életvitelével; isten ments, hogy a kisunokám megpillantsa őket. Egy politikus, ha nem fedi el álcájával vagy képmásával magát, akkor a celebritások strici és prosti magatartását tükrözi. Mert ma már ez az igazi valója, kivételek mindig vannak. Nem véletlen egyáltalán, hogy így alakult. Tudniillik a közönség túlnyomó többsége a politikusban semmi mást nem lát, mint sztárt, illetve celebet. És mivel manapság már nem működhet aktívan közre abban az állampolgárok többsége, legfeljebb kisebbsége, hogy a politika, főleg az általa kedvelt politika forgalomba kerüljön, passzivitásra van kárhoztatva ez a többség, mert kiiktatódott az életmódjából, bár eleve benne sem volt, a politikai javak megértése, így aztán a politika termelése elválik fogyasztásától, miközben a politikai javak nyilvános ellenőrzése is kicsúszik ennek a többségnek a kezéből. Ezért vagy nem tudnak ezekről a javakról, vagy nem érzik magukénak, tehát a politika egyszerűen érthetlenné válik a tömegek, a hívó tömegek számára is. A felfoghatatlan politika természetesen nem kelendő, tehát felfoghatóvá kell változtatni azt, és ezt a szórakoztatóiparra bízák. Felháborító, hát nem? Ha a cégérre azt írják, mondjuk, hogy szabadság és egyenlőség, már azt sem érti a közönség. Hogyan teszik érthetővé számára? Úgy, hogy a cégér alatt mást árulnak, mint amit a felirat jelent, csupán a fogyasztás szabadságát, és ugyancsak a fogyasztásban lévő egyenlőséget. Ez érthető mindenkinek, de a veszélye ennek az értésnek nem más, mint az, hogy azt is megértik, milyen iszonyú korlátot szab mindennek a vásárlóerő, ezért aztán különböző statisztikai hazugságokat terjeszt a politika, legalábbis nálunk, az életszínvonal hihetetlen növekedéséről.

Különben a szórakoztatóipar és az általa gyártott politikus celebek, mint a politika különös képmásai, teszik érthetővé a politika áruját

közhelyszerű patronokkal, banális közhelyekkel, az úgymond mindennapok felismerhető mozzanatai hangsúlyozásával, a köztudottal, és elhintik, hogy gyanakvással kell fogadni a gyakorlat elé helyezett elveket. No persze, de ennyi nem elég azért, a szórakoztatásnak és a politikus celebeknek bizonyos értéket kell kölcsönözni. Mik ezek az úgynevezett értékek, amiket aztán tőlük kell nekünk visszakölcsönözni? Például: legyünk boldogok; élvezzünk, élvezzünk és élvezzünk; sajátítsuk el az életművészetet; kövessük mindenben a divatot; ügyeskedjünk a dörzsölt fickókhoz hasonlóan; és nem utolsósorban törekedjünk kikapcsolódásra meg persze szórakozásra. És máris visszajutottunk a szórakoztatóiparhoz. Ugyanakkor dívik az erkölcsre való tanítgatás, a családi életre való rábeszélés, a nemzeti büszkeség hangsúlyozása és a közösségi élet iránti áldozás, természetesen a politika oltárán. Igen egyszerű és érthető, hát nem?! *A hangsúly tehát, mint kitűnik, áthelyeződik a politikában arra, ami nem maga a politika*, vagyis arra, ami a politikán kívül létezik. Nincs terhelve a választópolgár az általa érthetetlennek vagy zavarosnak minősíthető politikai-társadalmi kérdések valódi bonyolultságukban való felvetésével. Mindenre van már egyszerű válasz, *celebválasz*, bizony, bizony. Csak az győzhet mostanság, nálunk főképp, csak az birtokolhatja a hatalmat, nálunk mindenképp, aki úgy viselkedik, mint egy celeb.

6.

Komédiát játszanak nekünk, celebkomédiát adnak elő a politika színpadán, ahonnan azt harsogják, nem felelősek közvetlenül a tetteikért, és darálják, profetikus álmok szállták meg őket, amikor elkövettek ezt, azt, am azt, ha egyáltalán elkövettek valami csúnyát, és tulajdonképpen csak viccből csinálták. Különben is víziók pattantak ki belőlük, ezekhez köteleződtek el, és nemhiába, mert lám, bebizonyosodott, a vízióké az igazság, tulajdonképpen a profetikus álmodozásoké, és ők csupán a prófétaigényt, mert volt és van ilyen igény, elégítették ki.

A nézőtéren felharsan a taps, azonban néhányan elhűlünk, megnémulunk, csöndben feszengünk.

Azt is kántálják a színpadról, hogy a valóság gyenge lábakon áll, és félredobható, a tények megváltoztatandók és sehová sem vezetnek. Különben is a víziók és az álmok az ébrenlétnek felelnek meg, az ébrenlét meg a vízióknak és az álmoknak, és aztán a vízió a tény, és a tény a vízió, pontkum.

Micsoda előadás, mormolják sokan élvezettel, már-már kacarásznak is, miközben mi, kevesek elbizonytalanodva fészkelődni kezdünk.

És amikor deklamálják, hogy amit csináltak és csinálnak, azt szükségyszerűségből tették és teszik, tisztán abból, ráadásul persze a saját egyéniségük és elkötelezettségük különben látnoki tevékenységének szükségyszerűségéből is, és persze, summa summárum, a mi érdekünkben való szükségyszerűségből, akkor már sokan nem bírnak magukkal, és vastapsban törnek ki, nekem viszont ilyenkor üvölteni volna kedvem.

No és akkor a színpadon lesz ám bájjúnároskodás, ripacskodás, bohóckodás, még nagyobb tapsot kiváltva. Dalolni is kezdenek hang és énektudás nélkül, és csatlakozik hozzájuk a közönség egy csoportja. Eldalolják, szeretnek bennünket, akkor is szeretnek, ha ellehetetlenítenek, akkor is, ha megfélembreznének, akkor is, ha kinyomják a szemünket, sőt akkor szeretnek a leginkább, a szeretet pedig csodákra képes. Táncolásba is belefognak táncstudás és koreográfia nélkül. Aztán, formabontásként, felhívják nézőket a színpadra, és a fülükbe sugdosnak. Vagyis fülbe gyónnak, figyelem, helyzetkomikum, és közben figyelmeztetnek, gyónásuk, mint afféle fülbe gyónás, titok ám.

Jó kis komédia azért, hát nem?

Ám nem marad így, komédiaként, mert tovább játszanak, és bizony meggyónják, hogy volt, amikor csúnyán viselkedtek, persze kényszer hatására, s mivel meggyónták, és az okot is feltárták, fel vannak mentve, fel vannak oldozva, és látjuk, amint a kárhozat árnyékából a kegyelem fényébe lépnek, s ezt a lépést a rendezők igen gondosan begyakoroltatták.

A vastaps orkánszerűvé válik, nekünk, néhányunknak pedig görcs szorítja össze a torkunkat.

7.

Leginkább persze az *élpolitikusokból* van elegendő.

És szidtam magam, hogy az élpolitikusok már annyira a bögyömben vannak, hogy folyton-folyvást akadályoznak, miben is, mondjuk, a politikus nyelvezettel ellentétesen kifejezve, a létezés elragadtatott, örömteli állapotának elérésében, igen, igen, akadályoznak ebben. A lelkesülés és az akaraterő kibontakoztatásában is akadályoznak, ezt nyomatékosan állítom. Ám elsősorban is ellehetetlenítenek, ellehetetlenítik az élményeket, a boldog életérzést, és persze ellehetetlenítik a képletes magaslatokra való felhágást, ellehetetlenítik a névszokat,

a nyelvet, a logikát stb. Megtámadják az egészségemet, sőt, megtámadnak ugye morálishan, és örüljek, ha nem kerülök velük kriminális kapcsolatba. Versenyeznek a terroristával, *hatalommániás* minőségükben versenyeznek. Mert hatalommániás orvosi eset és lény az élpolitikus, nevetségesen nyomorúságos hatalommániás, hányingerkeltő hatalommániás, egyébként meg nyilván, és most nem fékezem magam, és leírom, hogy sorozatgyilkos és lánykereskedő, hullarabló és besurranó tolvaj, provokátor és mutogatós.

Még tovább megyek, gondoltam, és leírom, mert szeretnék mosolyogni, végre mosolyogni, hogy az élpolitikus transzszexuális modellé vált, miközben sem transzról, sem szexről nincsen szó; és olyan protézis lett, amely maga virtuális klón; és nemsokára ki lehet majd mutatni, hogy androidszármazék. Ha börtönökbe látogatunk, akkor sem találkozzunk olyan alattomos tekintetekkel, akkor sem bámulhatunk olyan alávaló arcokat, mint az élpolitikusoké. *És ott áll előttiink egy frankensteini báj.*

Engedjék meg, hogy egyik kedvenc írómmal példálózzak, Canetti-vel, akinek háromkötetes memoárját nem győzőm újra és újra olvasni.

Azt írja *Tömeg és hatalom* című művében, hogy egy politikus, pontosabban a hatalom képviselője, az én szóhasználatommal tehát élpolitikus, „már rég üldözi a zsákmányt, amikor az még fel sem ismerte a szándékát. ...Bonyolult csapdákat fundált ki. ... pontosan olyanná álcázza magát, mint a megcélzott vad. ...»olyan vagyok mint te«, mondja... Bekövetkezik az első érintés.” Majd jön a „*letartóztatás*” orvul. „Elég vállunkon érezni a fölhatalmazott letartóztató kezét, hogy általában megadjuk magunkat, mielőtt valóságosan megragadnának. Meghunyászkodunk, követjük a letartóztatót.” Ezt „*megragadásnak*” nevezi szerzőnk. „A begörbülő marok ürege előürege a szájnak és a gyomornak, amely majd végleg bekebelezi a zsákmányt.” Következik a „*mállasztás*”. Érdekes kifejezés. Azt jelenti, hogy a hatalmaskodó marka összébb szorul, mint hogy a zsákmányt fogva tartani szükséges volna. Aztán jön a „*megörlés*”. Ehhez a száj lát hozzá a fogakkal, amely a hatalom titkos tekintélye.

Canetti világosan lát, azt mondja: „Minden király oroszlán szeretne lenni.”

Már-már szinte túl világosan is fogalmaz: „Aki emberek fölött uralkodni akar, az megalázni törekszik őket, kicselezni ellenállásukat, elsinkefálni a jogaikat, amíg olyan tehetetlenek nem lesznek vele szemben, akár az *állat* (a kiemelés tőlem). Használja őket, mint a barmot, habár nem mondja ki, *magában* mindig világosan tudja, hogy mennyire sem-

mibe veszi őket; bizalmasai körében birkanyájáról és csordáról beszél. A végső célja mindig egy: bekebelezni a sokaságot, és kiszipolyozni. Hogy mi marad belőle, az nem érdekli. Minél gyalázatosabban bánt el vele, annál jobban megveti. Ha már semmi haszna, akkor titkon szabadul tőle, mint a *bélsarától* (a kiemelés tőlem), és tesz felőle, hogy ne szennyezze bűz a háza levegőjét. ...Semmi sem lehetett az embernek annyira tulajdona, mint az, ami már csak bélsár. ...A bélsárból ismerni föl, hogy mit gyilkoltunk meg. Összesajtolva benne van minden bennünket terhelő körülmény.”

A FEJE TETEJÉRE ÁLLÍTOTT KULTURÁLIS PIRAMIS

Szívesen írnám, hölgyeim és uraim, hogy *nem* vagyok kibékülve, egyáltalán nem vagyok, a ma dívó művészettel és irodalommal. Kivéve a kortárs zenét, mert abban képes vagyok elmerülni, az az én világom, abban nagyon ritkán csalódom.

Ám persze ez a magánügyem.

Mert ha a különböző művészetekről és irodalomról van szó, akkor nem én vagyok az érdekes, nem én, aki könyveket jelentet meg, hanem a közönség az érdekes.

Hogyan is van a nyilvánossággal?

Tanulmányoztam, merő kíváncsiságból, hogy milyen állatfajta, no, no, ne sértegezzünk, szóval milyen emberfajta is az úgynevezett közönség, de főleg csak lapos szociológiai megközelítésekkel találkoztam, amelyeket figyelmen kívül hagyok, mert roppant kevés lényeges gondolatra leltem bennük.

Azt azért megtudtam, hölgyeim és uraim, hogy a művészetek meg az irodalom nem létezhetnek *nyilvánosság* nélkül, milyen jó, hogy ezt végre megtudtam. Eme nyilvánosságnak a természete azonban koronként változik. Ezt persze sejtettem. Magvasabb gondolkodókhoz fordultam. Mit szűrtem le?

Korábban, jóval korábban, a középkori és a kora újkori Európa nyilvánosságában csupán a hatalmat, az ilyen-olyan hatalmat képviselők szerepeltek, szerepelhettek, tulajdonképpen nem is voltak a nyilvánosságnak fórumai, csak a hatalomnak, a hatalom reprezentált a számára tetsző alkotásokkal, mondhatjuk *reprezentatív nyilvánosságnak* is, Habermas szerint. Ez a nyilvánosság származási, születési előjogokon nyugodott, főleg a királyi udvarhoz tartozó előkelőségek tartoztak hozzá, *arisztokraták és a valamivel kitűnt nemesség és a figyelmet magára*

felhívó polgárság képviselői közül azok, akik kiváltságos szerepet tölthettek be. De ne feledkezzünk el az itáliai városállamok patrícius származású vezetőinek udvartartásáról sem. Ez a nyilvánosság a kulturális javakat magától elidegeníthetetleneknek gondolta, a műalkotásokat egyenesen magukat szimbolizálónak látta, tulajdonképpen meg is követelte, hogy így legyen. És azok a művészek, írók, filozófusok sütkérezhettek a hatalom, eme reprezentatív hatalom fényében, amint tájékozódtam, akiknek műveiben megtapasztalhatta eme kiváltságos réteg a saját értékeinek kifejezését. Ámbár számos alkotó művében, és ők voltak az igen jelentősek, nem fedezhették fel az uralkodó helyzetben lévők az értékeiket, viszont, és milyen érdekes, sőt meglepő, tisztában voltak vele, miszerint ezek az alkotások, ha nekik nem is, de önmagukban értékesek.

Hogy is van, hogy is volt ez?

Tudjuk, hogy arisztokráciák és patríciusok micsoda megrendelésekkel árasztották el Michelangelót; tudjuk, hogy Molière a királyi udvarban csinálhatta meg a színházát; tudjuk, hogy egy-egy Mozart-bemutatóra elment a császár; tudjuk, hogy számos uralkodó versengett Voltaire-ért, hogy udvarába csábítsa; tudjuk, hogy Frigyes császár kéziratban olvasta Kantot, és tanácsokat adott neki; és azt is tudjuk, hogy még Ferenc József is megvitatta Jókaival a regényeit.

Szóval valahogy tisztában volt azzal a régi, születési előkelőség, amivel a ma hatalmat gyakorlók már csak elvétve, és amit Hannah Arendt fogalmazott meg éles elmével, hogy *a műalkotásoknak semmiféle funkciójuk nincs*, a szó szoros értelmében *nem az emberek, sőt nem is a társadalom, hanem a világ számára készülnek*. Igazi kultúra csakis ott jöhet létre, ahol ezt elismerik. És a reprezentatív nyilvánosság résztvevői, furcsa vagy sem, *elismerték*, vagy tudatosan, de inkább ösztönösen, és akkor is elismerték, ha éppen nem volt kedvükre való, és *támogatták*; no persze nem mindig, ha éppen úgy gondolták, akkor szépen *megtorolták* az alkotókon. Például Danténak, el kellett menekülnie városából, mert máglyahalálra ítélték.

Az elismerés, a támogatás és a megtorlás játékából, így és innen, ebből a szemléletből származik a hatalmas európai kultúra.

El van terjedve, hogy V. Károly lehajolt az ecsetért, amelyet Tiziano elejtett, mert a császár úgy vélte, hogy egy olyan mestert, mint Tiziano, egy császár is kiszolgálhat.

Az előkelő körökben az irodalmi műveltség számított a legfontosabb követelmények egyikének, ennek szükséges volt megfelelni, tudni kellett a költészetről beszélni és irodalmi kérdéseket fejtegetni.

Bekövetkezett aztán az a korszak, egy-két száz évvel később, ha nem is tartott sokáig, mikor a mindennapi beszélgetés arisztokrata társaságokban a költészet nyelvét utánozta, fennkölt lett, és affektált.

Szalonok jöttek létre, ahol a művészet és az irodalom az elsődleges téma volt, és eme társaságok tagjai maguk is megpróbálkoztak alkotni, ez divat lett, kézírataik kézzől kézre jártak, és megvitatták azokat.

A nagyúri háztartásoknak megvoltak a maguk festői, színészei és lantosai, esetleg még költői is.

Nagy költségekbe verte magát az arisztokrácia, alapítványokat hoztak létre a művészet és irodalom anyagi segítésére, és bevezették, figyelem, a pályázati rendszert.

Az érdekes az, hogy a művészeti piacot akkoriban még nem a kínálat, hanem a kereslet határozta meg. A műgyűjtők megjelenése változtatott ezen.

A későbbiekben *elfajult* ez a reprezentatív nyilvánosság, mert a királyi és arisztokrata udvarok az ízlés irányító fórumaivá akartak válni, és váltak is, akár *cenzorként* is fellépve, a művészekről, a maguk ízlését követelve, káprázatos, fényes alkotásokat rendeltek, a saját udvaraiknak megfelelőt, amelyek akkor már igen-igen káprázatos, fényes jelleget öltöttek, és egyre káprázatosabbakat és fényesebbeket. Aki művész, író nem parírozott, azt félreállították. Ekkoriban már az udvari életnek mind kevesebb kapcsolata maradt a valóságos élettel, ahogy az udvari művészetnek szintén.

Sőt, a királyok eljutottak oda, legalábbis Arnold Hauser szerint, hogy: „azt kívánták, hogy a művészetnek egységes jellege legyen, mint az államnak, a formai tökély benyomását keltse, világos és pontos legyen, mint egy rendelet, feltétlen szabályokat kövessen, mint az állam minden egyes alattvalójának élete”.

Ez azzal is együtt járt, hogy a művészeket az államtól függővé tették, véget akartak vetni a magánemberek mecénáskodásának, legyen csak a király az egyetlen műpártoló, még az arisztokratákat is kiszorítva. A király manufaktúráiban az úgymond ésszerű művészeti munka megszervezése és a király és tanácsadói mániáinak megvalósítása volt a cél.

No és mi történt ezután?

Azt gondolhatnánk, hogy előrébb léptünk, mert később, a tőke uralmának megszilárdulása idején egy úgynevezett *valóságos nyilvánosság* keletkezett, Habermas szemlélete szerint mindenképpen, valóságos, a *polgárság* fémjelezte korszakban. Ez a nyilvánosság sokkal több tagot számlált, mint az előző, mert minden polgár, akit annak lehetett nevezni, tagjává válhatott, pontosabban inkább csak a tehetősebbek,

mondjuk ki, hogy többnyire a *nagypolgárok*, akik adhattak arra is, hogy olvassanak, színházba, hangversenyre és tárlatokra járjanak. Hogy ki lehetett eme nyilvánosság része, gazdasági versenyben dőlt el az úgymond szabad piacon, tehát a piac felhajtó ereje avatott valakit a nyilvánosság tagjává. Számon tartották az általuk favorizált művészeket és írókat, akiket még személyesen is ismertek, ha nem is mindnyájukat. De az alkotók is ismerték ezt a közönséget, többnyire polgári származékok lévén, a festők ismerték azokat, akik gyűjtötték a vásznaikat, a zeneszerzők azokat, akiknek szalonjaiban játszhattak, a színészek azokat, akik támogatták őket, az írók, költők azokat, akik a műveik és folyóirataik kiadására pénzt adtak, illetve gyűjtést szerveztek. Azonban ez a nyilvánosság ha tágasabb is volt az előző reprezentatívnál, mégis igen szűk lehetett.

Habermas igen kedvezően ítélte meg ezt az általa valóságosnak elnevezett nyilvánosságot, amelyet magam inkább *polgárinak* neveznék. Szerinte eme nyilvánosság tagjainak feladata és lehetősége volt, hogy „okoskodjanak”, ez az ő kifejezése, elmélkedjenek a kulturális javakról, meg is tették, és ez az okoskodás előfeltétele volt annak, legalábbis Habermas értelmezésében, hogy az esztétikai javak forgalomba kerüljenek. Leírja, hogy bizonyos polgárok nyilvánosan és közösen reagáltak a művészi megnyilvánulásokra, és csak ez után, a *megvitatás után vettek tudomást, ők is meg a nyilvánosságuk is, ezekről az alkotásokról*. Ezt gondolja Habermas.

Nem túloz? Kicsit se? Nem tudom megítélni.

Habermas szerint a klasszikus polgári korszakban a nyilvánosság résztvevőinek „okoskodása” elvileg „kívül maradt a csereviszonyokon”, bár a kulturális javak áruformát öltöttek, ezt elismeri, de tartalmuk még nem minősült szerinte árunak, mert a polgárok mint *citoyenek* teremteték meg ezt a nyilvánosságot, vagyis azok, akik elmélyült műveltséggel és önálló politikai öntudattal bírtak, akik már megteremtették a „sértetlen magánszférát” és az „intakt magánautonómiát”, és az ezekből következő erkölcsi és esztétikai értékeket és viselkedési mintákat tették magukévá, vagyis nem bízák a piac önkényére a művészeti alkotásokat. Így aztán megtehették, hogy épen és érintetlenül megőrzött életmódjuk szerves részévé és belső érdekükké tegyék a kulturális javak elsajátítását. Annál is inkább, mert a polgári nyilvánosságba csak az kerülhetett, aki megfelelő műveltségre tett szert, a pénz állítólag nem volt elegendő.

Idilli kép, micsoda idilli. Tulajdonképpen hihetetlen, nem is hiszem el, dehogy hiszem.

Inkább adok Hannah Arendt véleményére, aki egészen másképpen látja ezt a korszakot, és ezt a nyilvánosságot, azt állítva, hogy a klasszikus polgári időkben *került igazán ellentétbe a társadalom és a kultúra*, legalábbis rendkívül problematikus viszonyban álltak egymással. Szerinte a polgárok, akiket a kulturális javak érdekeltek, illetve érdekelhettek egyáltalán, a frissen meggazdagodottak voltak, és mint ilyenek, egyenesen „barbár nyárspolgárok” lettek. Roppant utálja őket Arendt. A művészek meg az írók is *nyárspolgárnak* nevezték ezeket a polgárokat, ugyancsak utálva őket, holott sokszor a szüleiket és nagyszüleiket tisztelhetették bennük.

Hát akkor hogyan is volt ez?

Arendt véleménye lesújtó a nyárspolgárról, aki a filozófusnő szerint mindent a közvetlen „*hasznosság*” és „*az anyagi érdekek*” szerint ítél meg, semmibe véve az esztétikumot. Illetve ha „*önmaga művelésére és tökéletesítésére*” használta is az alkotásokat, mert nem lehet letagadni, hogy használta így is, és ez bár első látásra elismerésre méltónak tűnhet, Arendt szemében botrány, mert a nagy műalkotások nem erre valók, gondolja, nem arra, hogy saját magunk művelésére használjuk. Ez a vád megegyezik a művész és az író a társadalmat illető, pontosabban a polgárságot illető vádjával. Olvasmányemlékeimből én is azt szűrtem le, hogy *a minőségi, tehetséges alkotások létrehozói akkoriban a társadalom ellen fordultak, ellenségesek lettek vele*, ám ez tulajdonképpen azóta is így van.

Az Arendt-féle kultúrafelfogás igen radikális, tudniillik szerinte a műalkotások nem nekünk, embereknek, nem is a társadalomnak, tehát nem is a polgárnak, a polgári, úgymond valóságos nyilvánosságnak készültek és készülnek, hanem a „*világnak*”. Hogyan is mondja Arendt? „A pusztta tartósság tekintetében a műalkotások vitathatatlanul minden egyéb dolog felett állnak; mivel bármi másnál hosszabb ideig maradnak a világon, ezért *mindennél világibbak* (a kiemelés tőlem). Továbbá egyedül a műalkotásoknak nincs semmi funkciója a társadalom életfolyamatában...” Roppant érdekes, és igen fontos volt számomra, amit Arendt kifejtett.

Azonban a polgári nyilvánosságtól igen távol áll, hogy elismerje, miszerint egyáltalán *nem* neki, nem a számára készülnek a műalkotások. Legfeljebb egy új réteg, amely belőle származik, az *értelmiség* ismerte el, de csak egy része, hogy a műalkotás a világnak készül, dühödten támadják is a polgárságot, a szüleiket meg a nagyszüleiket ők is, le is nézik a polgár műveltségét, kétségbe vonva, hogy az igazi lenne, és mindenestől a szemétdombra hánynák, és testvérüknek érzik a művészeket, írókat.

Ráadásul a polgárok arra használták a művészeteket meg az irodalmat, hogy távol tartsák maguktól, tehát az életüktől a valóságot, hogy a valóságot, ahogy Arendt kifejezte, „a műalkotások kellemességének és a fényének fátyolán át nézzék”, elősegítve *a valóságtól való irtózást és menekülést*, tehát a kultúra segítségével való menekülést.

De térjünk ki arra is, amire Arnold Hauser is kitér, ezt a polgári korszakot tárgyalva, ellentétbe állítva az előző, a királyok, arisztokraták művészetpártolási korszakával: „A művészet emberibbé, hozzáférhetőbbé, igénytelenebbé válik, már nem félistenekhez és felsőbb rendű emberekhez, hanem közönséges halandókhoz, gyöngé, érzéki, élvezethajhászó teremtményekhez szól. Már nem nagyságot és erőt fejez ki, már nem csodálatot akar kelteni és lenyűgözni, hanem elbűvölni és tetszeni akar.”

Új, állandó olvasóközönség kezdett kialakulni, rendszeresen vásárolnak könyveket, és így megélhetést adnak bizonyos íróknak. A regény világa a polgárság szerény, gyakran idillikusan ábrázolt magánéletére korlátozódik. Műgyűjtők sokasága élte a festészetet.

Mindenesetre az a polgár, akiről eddig szó volt, elkezdte kisajátítani a kultúrát, így és innen ered, véleményem szerint, a sajátosan polgári műveltség kultusza, amely mindmáig tartja, bár egyre kevésbé, hadállásait.

A következő korszak, tulajdonképpen a közelmúlt és a jelen időszaka óriási változásokat hozott, mert a nyilvánosság *tömeges méretű lett*, most már minden rétegből és csoportból megjelenhettek benne, annál az egyszerűnek tűnő oknál fogva, hogy a piac, mind a termelői, mind a fogyasztási piac, kiszélesedett, és az életszínvonal megemelkedett. Tudjuk, ez semmi mást nem jelent, mint a *fogyasztás felfutását, mégpedig tömeges felfutását*. Az más kérdés, és nem is tartozik témánkhoz, hogy a fogyasztás helyettesítette és helyettesíti az igazi mobilitást.

Szóval a nyilvánosság átalakult, mindenki résztvevője lehet tehát, aki fogyaszt, és bizony tömegek fogyasztanak. Ez a megállapítás természetesen régen közkeletű, sőt közhellyé vált.

Ezt a tömegméretű nyilvánosságot Habermas *álnyilvánossággént* határozza meg, mert tagjai többé nem működhetnek közre abban, hogy a műalkotások forgalomba kerüljenek. Passzivitásra kárhoztattak, a kulturális javak nyilvános megbeszélése megszűnik, egyáltalán nem elmélkednek róluk, legfeljebb szűk körű értelmiségi társaságokban.

Az álnyilvánosság azért ál, és nem valódi, mert tagjai életmódjának nem alkotórésze sem a hagyományos, sem az újdonságszámba menő értékeket, tartalmakat, stílust, modort, formát stb. felmutató, *esztétikai*

értékkel bíró kulturális javak befogadása, nem érzik magukénak, mivel *nem értik meg*, hisz nem követeltetik meg tőlük sem az iskolázottság, sem a műveltség, elég, ha, ismétlem, fogyasztanak. Az igazi, az esztétikummal jellemezhető kulturális színtérbe való bekapcsolódásuk nem része mindennapjaiknak.

A művelt szellem kialakulását és a műalkotások megértését több minden akadályozza, de legjobban, Arendt szerint, *a politika világában és a közügyekben való elmerülés*, aktív vagy passzív elmerülés. Ugyanis a politika, ahogy már régóta érzékelheti mindenki, a maga mindent letaroló természetével a legfőbb és a legfontosabb téma lett, a politika az első számú fogyasztási cikk. Annál is inkább, mert ahogy a politikusok, úgy a politikához és a közügyekhez kötődő fogyasztói állnyilvánosság tagjai is bizalmatlanok a művészekkel, írókkal szemben, megvetésük valójában politikai megfontolásokból ered, mert a művészek és írók tevékenysége, ahogy Arendt írja, „nem tartozik a politikai tevékenységek körébe, sőt éppenséggel ellentétes velük”.

Már régen mondom, de mindig ellentmondtak nekem, mikor kifejtettem, hogy manapság, mert egyáltalán nem mindig volt így, a mindent előtű és mindent háttérbe szorító politizálás, így vagy úgy, menekülés a mindennapok problémái elől, önmagunk elől, és legfőképpen az esztétikum elsajátítása elől. A magam egyik baráti köre, amely liberális személyiségekből áll, ráadásul magasan képzetekből, be van oltva, tapasztalatom szerint, az esztétikum ellen, mintha süket lenne a műalkotások iránt, mintha eme liberális alkatnak nem volna sajátja a művészetek és az irodalom iránti igazi érdeklődés, és csak a politizálással töltik az idejüket. Még a liberálisok is, hát akkor mit mondjunk a többiekről.

Különben manapság fogyaszthat mindenki, akárki, aki fogyasztani képes, vagyis aki nem szegény, nem elesett, de mivel az utóbbiak rengetegen vannak, ez a fogyasztói állnyilvánosság is csak, ne tévedjünk, a népesség egy bizonyos részét foglalhatja magába. Persze az sem mindegy, ki mennyit képes fogyasztani, mennyire van ellátva pénzzel, vagyonnal, aki gazdag, annak nagyobb szava van, hisz többet képes fogyasztani, *a tehetőség szerint rétegeződik* ez az állnyilvánosság.

A gazdagok manapság már, kis kivételtől eltekintve, mert kivételek mindig vannak, nem áldoznak a kultúrára, legalábbis Magyarországon, nem segítik az alkotások megszületését, sem nyilvánosságra kerülését, pedig megtehetnék.

A kulturális intézményrendszerből kell várni mindent, különösen nálunk, ámde az függ egyrészt a piactól, másrészt a politikától, és ha

éppen a piacnak meg a politikának úgy van kedve, akkor beint, hogy nana, nem tartja fent, sőt leépíti a művészeti és az irodalmi intézményrendszert, és nincs semmilyen nyilvánosság, amely ez ellen hatna, csak álnyilvánosság létezik, amely hiába tömeges, illetve éppen tömegessége miatt, egy léggömb, csak szétpukkadni tud.

Persze megtörténik, hogy a politika segít, ami *szerencse, véletlen vagy csoda*, de általában inkább részrehajló, a saját híveit hozza helyzetbe, illetve ami még rosszabb, *hatalmi parancs* lesz belőle.

Azonban el ne felejtjük azt az igen lényeges dolgot említeni, hogy a jelen nyilvánosságának csatornái *kétfajta befogadást ismernek, egyrészt a tömegnek szólót*, ez tulajdonképpen az álnyilvánosság, *másrészt a művelt egyénnek szólót*, résztvevőit szívem szerint nem sorolnám az álnyilvánosságba, mert *ők az esztétikum javait nem fogyasztják*, hanem élvezik. De akkor hol a helyük? *Oly kevesen vannak, hogy nincs is helyük*, de szerintem az *igazi* nyilvánosságot képviselik, illetve képviselhetnék. Hozzá kell tennem azonban, hogy Magyarhonban nem képviselik, speciálisan nem, mert itt akkora a sznobizmus, annak provinciális formája, és akkora sztárkultusz, a komoly alkotók sztárkultusza is, mint vezérlő elvek, hogy az esztétikum számít a legkevésbé.

A kétfajta nyilvánosság mégis persze elkülönül, mások a szerzőik, a fogyasztók másként jutnak az alkotásokhoz. Ha a könyvárúsítást hozom fel példának, akkor kijelenthetem, hogy a kínálat árulkodik arról, hol árulják a könyvet, belvárosban, külvárosban, bevásárlóközpontban vagy benzinkútnál, egyetem, templom, gimnázium, gyár vagy színház közelében, sőt a környező lakosság foglalkozási struktúrájára is fény derülhet. Látszik a kínálaton, hogy a tömegnek vagy a művelteknek szól. Az egyik kínálat alkalmazkodik a tömeges ízléshez, törvényszerűen alkalmazkodik, és nagy példányszámot ér el. Ha valamilyen műtípusnak sikere van, akkor a kiadó a prototípust fáradhatatlanul ismételteti, csak a cselekményen változtat egy keveset. A másik kínálat a művelteket célozza meg, annak árán is, hogy a példányszám sokkal kisebb lesz.

A tömegkultúra mélységes agresszivitása

Mivel a népesség nagy tömege bele tudott már olvadni a társadalomba, ismétlem, hölgyeim és uraim, a fogyasztás révén, létrejött az unos-untig hangoztatott *tömegtársadalom*, amelynek elegendő szabad ideje marad a kultúra számára is.

Érdekes megkülönböztetést tesz Arendt a társadalom és a tömeg-társadalom között. Azt állítja, hogy köztük az a legfőbb különbség, hogy a *társadalom akarta az igazi kultúrát*, ugyanakkor viszont azonnal felbecsülte és árucikké értékelte le, és a saját önző céljai érdekében használta és kihasználta, ámde *nem fogyasztotta. A tömegtársadalom nem kultúrát, hanem szórakozást akar*, és a szórakoztatóipar által kínált portékát éppúgy *fogyasztja*, mint bármely fogyasztási cikket. Ez volna a *tömegkultúra*.

De milyen ez a kultúra?

Van saját érdeke, vannak saját alkotói, akiknek műveit szeretik, sőt felmagasztalják, illetve fogyasztják. Ám *hogy fogyasztható legyen, fogyaszthatóvá kell tenni*.

A *szórakoztatóipar*, amely már mindent behálóz, elvégzi a fogyaszthatóvá tételt, óriásira növekedett, lényegében bekebelezte a filmet, a televíziót, az internetet, már a kőszínházat is, nem is beszélve a zene populáris ágáról, meg a könyvek több mint kilencven százalékaról, amelyek krimik, sci-fik, szexben utaznak, horrorról szólnak, ezotériáról, furcsa kalandokról, botrányokról, vagy szakácskönyvek stb. Beveti a derűt, a kacagást, a csodálatost, az ismeretlent, a titokzatost, az érdekfeszítőt, a kedves csibészeket, a sikeres életeket, a szép nőket, a végzet asszonyait, az izgalmat, az ügyes, bátor, vakmerő, lehetetlent nem ismerő férfiakat, a borzalmat, a szadizmust, a félelemkeltőt, a könnyet, a fájdalmat, a csalódást, a kiábrándulást, a megrázkódtatást, az összeomlást, az öregedést, a halált, az elszegényedést, a csődöt, a bukást, a hontalanságot, a nyomort, a magányt, az elhagyatottságot, a kiürült otthont, az elárvult családi tűzhelyet, a közösülés különböző változatait, pozitúráit, mintha tanítani akarná, és nem utolsósorban ma már az idegen bolygókról származókkal is igen riogat. Ez az ipar glóriával övezi saját magát, hatalmas bevételre tesz szert, irányítói a politikai és gazdasági ranglétra legmagasabb fokaira kapaszkodtak, mint *a kultúra képviselői a hatalomban*. Tulajdonképpen létrehozták közönségük számára *a kompenzáció társadalmilag intézményesített eszközrendszerét*. Ez alapozza meg a sikerét.

A szabad időben szeretnék megvalósítani azt egyre többen és fokozottabban, amit a munkájukban nem tudnak, kiteljesíteni magukat, a valamihez való vonzalom és értés biztonságát megszerezve. Ez a szórakozás szakértelme. Mára tiszteletet vívott ki. Én ugyan nem tisztelem, de ki törődik ezzel.

Unos-untig elmondták már, magam csak megismétlem, hogy a szórakoztatóipar eszközei nem eredetiek, ismétlik önmagukat, mechani-

kusak; általa nem jutunk mélyebb belátáshoz; elvesztette kapcsolatát az értékekkel, a szépséggel például, azzal soha nem is volt kapcsolatban, annak tiszteletéről lemond; sugallja, hogy egyformán átlagosak vagyunk, nivellál; úgy jó, ahogy éppen van, konzervál; közhelyeket gyárt futószalagon; nem tarthat igényt a belátás és az igazság közvetítésére, igazság soha nem is foglalkoztatja; kritikátlan azzal szemben, amit ábrázol, amiről szól, ha kritikus volna, megszüntetné önmagát, legfeljebb álkritikus lehet; a valóság számára nem más, mint a média világa és a saját maga által közvetített eltorzított tapasztalat meg a divatos tárgyi világ. Tehát termékei hamisak, manipulatívak, reklámjellegűek, közhelyesek, hiteltelenek, másolatok.

És, ki kell mondanom, *agresszívok*, felettebb agresszívok a tömegkultúra csinálmányai és csinálói, és egyre agresszívbak. Csak egy példa, ha nyomogatom néha, nagy néha a televízió távirányítójának csatornaváltó gombját, hát elborzadok, és nem vagyok képes néhány pillanatra sem megállni és nézni, ami azokon, főleg ami a filmcsatornákon megy. Nem gondolják, hölgyeim és uraim, hogy a tömegkultúra mérhetetlen agresszivitása nagy hatással van a politikára, a hatalmi viszonyokra, az egymáshoz való kapcsolatainkra, mindenre és mindenre, ami a világban létezik?! Nézzék meg, mi történi a világon! Ugyanaz, ami tömegkultúra színterein, a mérhetetlen agresszivitás. A filmipar produkcióiban hullanak az emberek, mint egy terrorista merényletben, sőt, mint a háborús frontokon. Mintha a szórakoztatóipart utánozná a valóság.

A szórakoztatóiparra ruházódott az a szerep, amely a mindennapok problémáinak végiggondolásában, konfliktusainak felismerésében és megoldásában egykor a művészeté volt, de ezt a szerepet nem tudja sem elvállalni, sem megvalósítani. Hála istennek. A szórakoztatóipar ugyanis a konfliktusokat elfedi, ott élezi ki, ahol nincsenek, megfosztja az embert attól, hogy igazi problémáit felismerje és végiggondolja.

Már igen régen megfogalmazták mérvadó elmék, hogy a tömegember orientálatlan, igen-igen befolyásolható, normái nem mértékadók, ítélkezésre, különbségtételre képtelen, önmaga körül forog, önző, a világtól elidegenedett; ez utóbbit alig merem leírni, mert ez ma már avítnak számít.

Hauser Arnold megpendíti, hogy „ennek az egész világot átfogó emberáradatnak rendkívül zűrzavaros a szociális összetétele... amorf, tagolatlan egységes és kontúr nélküli tömeg... sem osztály-, sem műveltségi szempontból nem tekinthető szervesen létrejött, világosan meghatározható rétegnek”.

Adorno, aki egyik fő alakja az elitizmus bírálatainak, amely divatos ideológia lett, és akit korszerűtlenséggel illik vádolni, amit én nem osztok, kérlelhetetlen éles kritikával illeti a tömegkulturális produkciókat, amelyek szerint „az egész világot átvezetik... szűrőjén”, és amit a szűrő átenged, az „az *elviselhetetlen valóság* (kiemelés tőlem) előli menekülést szolgálja.”

Menekülés, az egész világ menekül.

Hát igen, és a szórakozás érdekében megsemmisítik az esztétikum tárgyait; újrainak, tömörítenek híres regényeket, vagy kivonatolják, sőt giccsé silányítják például filmváltozatok vagy egy-egy színház kedvéért; szignállá alacsonyítják Beethovent vagy Mozartot; plakátokra másolnak egy Mona Lisát vagy Picassó figurát.

A tömeglapok és az internet orgánumai olyan világszemlélet kialakítására törekednek, amely szerint a haladás nem más, mint anyagi javak utáni hajsza, az egyenlőség erkölcsi egyszintűség, a szabadság pedig véget nem érő felelőtlen élvezet alapja. Azt sugallja, hogy akkora a szabadság, az egyenlőség, a haladás, hogy bármi lehetséges, megszűnt minden mérték. És a szex, hogy megint felhozzam, a bulvármédiában meg az internet számtalan fórumán szinte a vallás helyébe lép.

A tömegkultúra azoknak az alapvető szimbólumoknak és értékeknek a hordozója ma már, amelyek a társadalmi csoportokat összetartják. Hát ezért sincs egyáltalán összetartás, hanem széttagoeltság uralkodik. Ha ezt végiggondoljuk, akkor megborzonghatunk.

Képviselői, például a sztárok és celebek, olyan produkciókban szereztek ismertséget és elismerést, és arról papolnak, ha megkérdezik őket, márpedig mindenhol ők szerepelnek, miszerint: az úgymond boldogság az elsődleges, úgy általában; a szív komfortjára, a jó közérzetre kell alapozni; nem kell túllépni önmagunkon; a külvilág kockázataival szemben a család banális melege ad biztonságot; öngazolásra kell törekedni; nemkülönben az életművészet elsajátítására, egyúttal az úgynevezett fogyasztás szakértelmének megszerzésére; kerülni kell az erőnket meghaladó erőfeszítést. De ennyi még nem is elég, mert sugallják, csak sugallják, mert nyíltan még nem divat, a csalárdtságot, az átverést, a kíméletlenséget, sőt a másik megsebzését stb. Hasonlókat sugallnak az úgymond családi mozik és regények, sokkal emberibbnek tűnő formában, amely szerintem csak álembert, ezt a műfajt „rózsásbőrű Jolánká”-nak nevezte el már jó régen Enzensberger.

Viszont a tömegek saját életmódja, értékrendszere, ideológiája nem szerepel a tömegkultúrában. Milyen érdekes. Ez is a cél, hogy ne szerepeljen. És a tömegek elfogadják, mert utálják azt, ami önmaguk.

Láttam egy felmérést, amelyben azt kérdezték egyetemista fiataloktól, olvasnak-e verset. Kikérték maguknak, ha nem is mindegyikük, hogyan is lennének ők versolvasók, ők normális emberek, nem buzik.

Egy Los Angeles-i színházi rendező nem ismerte Albee-t. Számára nem ez a jeles szerző volt az érdekes, hanem az, mennyien vásárolnak jegyet a színházába, és valószínűleg Albee nem vonzott volna elegendő közönséget, de amit ő, vagyis ez a rendező megrendez, az bizony, mint kijelentette, igen magas színvonalú.

A szórakoztatóipar esztétikai rangot követel. Meg is kapja, és egyre inkább megkapja. Pedig, meggyőződésem, hogy elősegíti a személyiség hanyatlását.

A közérthetőség terrorja

Azonban vigyázzunk, mert nem egy alacsony és egy magas színvonalú kultúra áll egymással szemben, hölgyeim és uraim, illetve egymás mellett, hanem egy *közérthető* és egy úgymond *érthetetlen*.

A közérthető fogalma tulajdonképpen nem is oly régi fogalom, a fogyasztói álnyilvánosság fogalma és a benne szereplők *követelik* az úgymond közérthetőt.

Korábban nem volt érdekes, hogy tömegek értik-e a művészetet, irodalmat, mert nem voltak a nyilvánosság tagjai. Mit törődött azzal a reprezentatív vagy a polgári nyilvánosság, hogy a nem közülük való érti-e, amit ő ért, tulajdonképpen a tömegnek nem is volt szabad érteni.

Úgy tűnik, hogy az itáliai patríciusok megértették az olasz operaszerzőket. A polgároknak, ha igazi polgárok akartak lenni, ugyan-csak meg kellett érteni például az impresszionistákat, és úgy látszott, hogy megértették, ha nem is azonnal, hanem óriási botrányok után, mégis magukévá tették eme alkotásokat, bár jó időnek kellett eltelnie ehhez. Az értelmiségiek pedig egyenesen pártolták és pártolják például a különböző művészeti irányzatokat.

Ma már mindez, és mindenfajta esztétikai újdonság és megújulás partikuláris lett.

Más világban élünk, a közérthetőség ideológiája világában, mert *ez ideológia*, és akkor nyert teret, mikor a tömegméretű álnyilvánosság létrejött. Az álnyilvánosság fogyasztója csak azt fogyaszthatja, és akarja fogyasztani persze, amit megért, és csupán a szórakoztatóipar produkcióit érti meg, azt tartja sajátjának. Az érthetetlen esztétikai

javak természetesen nem kelendőek, azokat nem hajlandók fogyasztani. Hogy kelendőek legyenek, érthetőkké, fogyaszthatóvá kell őket változtatni. Közérthetőkké. A közérthetőséget a szórakoztatóipar teremti meg, saját céljai és érdekei szerint. A tömeges közönség rábízta magát a szórakoztatóiparra, mivel nincsenek saját céljai, igazi érdekeinek sincs tudatában, önreflexiója ki sem épült.

A közérthetőség ideológiája szerint tehát létezik közérthető irodalom és művészet, és kevésbé érthető vagy egyenesen érthetetlen, feltételezve, hogy a művészet belső sajátosságaihoz tartozik eme érthetőség vagy érthetatlenség. Ez persze nagy tévedés, csak *a befogadást minősítheti* az értés vagy nem értés.

A szórakoztatóiparosok a bevételeiket, a nyereségüket mérik a közérthetőségen, mert minél közérthetőbb az árujuk, annál kelendőbb a produkciójuk, annál nagyobb a nyereségük, ezt kár is volt leírni, hisz ez magától értetődő. A haszon bizonyítaná az úgymond értéket. Az esztétikum is csak akkor ruházódik fel értékkel, a közérthetőség ideológiája szerint, ha értékesíthető, de hogy értékesíthető legyen, meg kell érteni, ám kevesen értik, és a kör bezárult. Tehát az esztétikum, ha nem eladható, nem ér semmit.

De lehetséges-e egyáltalán közérthetőség? Bizonyos, a szórakoztatóipart esztétikai jegyekkel felértékelő értelmiségiek szerint lehetséges. Mert vannak ám ilyen értelmiségiek, akik a szórakoztatóipar szolgálatába álltak. Árulók! Szerintem nem lehetséges közérthetőség, mert a közértéssel felruházott tömeg eltérő rétegekből áll, amelyek igen különböznek egymástól, értésük is különböző, *a közértés tehát fikció*. A közértés fikcióját viszont valóságossá kell változtatni, ez a szórakoztatóipar manipulációjával sikerül is. A manipuláció semmi mást nem jelent, minthogy egyre sekélyesebb produkciókat hoznak létre, amely egyre több pénzt hoz, mert azt egyre többen értik.

A közérthetőségre alapozódott kulturális piac arra törekszik, hogy kiküszöbölje a közérthetőségen innen és túl lévő rétegeket és életmódokat, éppen a közérthetőség *terrorjával*. S közben azon igyekszik, hogy háttérbe szorítsa a nem közérthető művészeti és irodalmi alkotásokat.

Adorno évtizedekkel ezelőtti kritikáját, bár sokan már figyelembe sem veszik, én nem kerülöm meg: „A közérthetőséget követelő felháborodott befogadó mindenről egyszerű és egyértelmű képet alkotott a szórakoztatóipar szenzuálisan igazolt sztereotípiái révén, így biztos talajon áll szemben minden mélyebb megismeréssel, mindenre van már egyszerű válasza, amelynek segítségével zavarosnak minősítheti a kérdések valódi bonyolultságában való felvetését”.

A közérthetőség különben a *legkisebb közös nevező* a kultúrában. A rétegzett tömegméretű közönségnek azonban nem minden rétege fogadja el azt a nevezőt közösnek, például azért nem, mert esetleg réteghelyzeténél alacsonyabb szintre kerülne. Ezért nemcsak a művészet szférájából éri kritika a szórakoztatóipari produkciókat, hanem a saját közegéből is. Minden réteg a neki megfelelő ideológiával szeretné ellátni a szórakoztatóipari árut, hogy a saját értékrendszerének megfelelően fogyaszthasson. A közérthetőség pápai erre reagálva, átveszik a kritikát, de felhasználják az alkalmat, hogy a kritika révén lényegében esztétikai értéket kölcsönözzenek az esztétikai értéket nélkülöző termékeiknek, amelyek így aztán felértékelődnek.

A közérthetőség tulajdonképpen integrációs folyamat képzetét keltve, törvényerőre emeli, hogy *nincs különbség* egyének között, nincs különbség rétegek között, és ezt megkísérli beépíteni a tömegtársadalom tudatába. Célja az, hogy az igazi mobilitást helyettesítse, a mobilitás hitét keltse. Ebben igen hatásosan működik közre. Ez az ideológia győztes ideológia, sőt, már győzött.

És ezt bizonyos értelmiségiek, ismétlem, magukévá tették, azok, akik szeretnek „haladni a korral”, akik igen korszerűnek akarnak látszani, akik szerint mindenki lehet művész és író, akik szerint csak ne legyen oly nagyra egy művész vagy író magával, aki nem közérthető, mert hát hisz kinek alkot, legfeljebb saját magának.

Jómagam viszont, úgy látszik, maradi vagyok, mert például a bulvárlapokban szerepeltetett sztárokat, celebeket nem ismerem, egyet sem ismerek. Ha néha metróban, buszon a mellettem ülő újságjába nézek, bulvárlapokba, és olvasom a neveket, kik váltak el, kik csalták meg egymást, ki kivel közösült, ki kit átkozott meg, ki kivel veszett össze, ki kibe mártotta a nagykést stb., fogalmam sincs, kiről és miről van szó. Még Hollywood sztárjait sem ismerem, és egyetlen popegyüttest sem. Ha ezt elmondom, furcsán néznek rám.

Kulturálisan elesettnek érezhetem magam, bizony, és bizonyos emberek annak is tartanak. Hát szívesen vállalom, hogy kulturálisan elesett vagyok, és büszkén viselem.

Még csak annyit, hogy léteznek a tömeges fogyasztói nyilvánosságon belül egy újabb is, persze már évtizedekkel ezelőtt kiformalódó nyilvánosság, elnevezésemben a *rajongók nyilvánossága*. Ezek szektákra oszlanak fel, különböző rajongó szektákra, rajongásuk tárgyáról mindent tudnak és még annál is többet, nagyzásba esnek, végletesen gondolkodnak, imázsteremtők, kulisszák mögé látók, illúziókba ringatják magukat. Jellemző rájuk a nyelvi infláció, a szuperlatívuszok használata,

amely egyenlő a tartalmatlan semmitmondással. Számukra a rajongás tulajdonképpen életforma, függés rajongásuk tárgyától, mint a kábítószertől. Emblematikusnak, ikonnak gondolják, amiért rajonganak, virtuóznak, legendásnak, királyinak, isteninek, varázslatosnak, és persze legfőképpen győztesnek.

Azonban ma már a magas kultúrán belül is ez a rajongó viselkedés uralkodik, sajnos, mert a magas kultúrát is lehet a tömegkultúra módjára fogyasztani, fetisizálni alkotókat, vagy például „a legszebb operaáriák” gyűjteményét hallgatni.

Egy kis reménysugár

Azonban a fogyasztói álnyilvánosságon kívül is létezik még nyilvánosság, nem tudom, még meddig, egy aprócska, amely, a magam gyártotta gyarló meghatározásom szerint, az *esztétikai siker nyilvánossága*, hölgyeim és uraim.

Mondjuk, létezik *komoly* művész, komoly író, és van komoly közönség. Nincs sok egyikből sem. Vékony réteg, igen-igen vékony réteg. Bár ez a közönség is veszi, ha nem is mindegyik közülük, a szórakoztatóipar termékeit.

Azt mondja Arendt, hogy a tömegtársadalomban egyetlen individuum maradt, a művész, nyilván a komolyan vehető művészre gondolt. Magam hozzáteszem, hogy a komoly közönség tagjai is individuumok, mindenképpen azok. Vagyis, egyszerűbben és érthetőbben fogalmazva, nem a tömeg részei.

Műértésre törekednek, a komoly közönség műértően viselkedik. Tudja, hogy feladata van, az, hogy bármikor rekonstruálni legyen képes a hivatkozási rendszert, amely megadja a műnek esztétikai fényét. És nem utolsósorban az olyan alkotásokat szereti, amelyek révén úgymond esztétikai örömben részesülhet. Ez persze Arendt véleményének ellentétében van, de istenem, legyen ellenére. Ám Arendt is azt mondja, hogy a művelt ember az, aki ki tudja választani társaságát a jelen alkotóiból, éppúgy, mint a múltéiból, mert van ízlése. Hát akkor?

Azt is tudja ez a komoly közönség, hogy diktálja az ízlést. De kinek? Tulajdonképpen saját magának, illetve csoportjának, mert azt is tudja, hogy csak önmaga körül kering, és tisztában van azzal is, hogy a tömeg ízlését nem tudja befolyásolni.

Sznobok, ezek sznobok, vádolják őket főleg a szórakoztatóipart kiszolgáló értelmiségiek és művészeknek és íróknak egyáltalán nem

nevezhető művészek és írók. Hát legyenek sznobok, ha ez az ára, hogy legyen közönsége a komoly, vagyis az esztétikailag értékelhető produkcióknak. Felvilágosítom önöket, hogy az a véleményem, miszerint szerintem is vannak sznobok, de megkülönböztetek kétfajta sznobot. Az egyik a „jó” sznob, ahogy elneveztem, azokat megbecsülném, mert ők tulajdonképpen elkötelezett hírvivői az újdonságyszámba menő és a legkevesebbeknek szóló alkotásoknak. Ellenben a „rossz” értelemben vett sznoboknak az a céljuk, nehogy a mű túlnőjön rajtuk, ha túlnő, elmarasztalják.

De vigyázzunk, a komolyan vehető művész vagy író csak akkor találja meg komoly közönségét igazán, ha *név lesz*. Még lehet név manapság is az ilyen alkotóból is. Még lehet. Nem tudom, meddig lehet még.

Ugyanis a mű közönséghez való eljuttatásához kell az alkotó ismertsége, vagyis *a név ismertsége*, „mint minden emberi vagy isteni kézjegyhez”, említi Derrida. Meg kell adnunk magunkat a névnek. Akinek nincs neve, arról semmit sem lehet mondani. Neve nem nevez meg semmi érvényest.

Tehát komolyan vehető, esztétikai jegyekkel felruházott sikeres mű az, amelynek alkotója nevet szerzett, így vagy úgy, elsősorban azért, mert a szerző csoportja a szerző által magára ismer, mivel azt kapja, amit a csoport vár tőle. Minden csoport kiválaszt bizonyos számú eszmét, hiedelmet, érték- és valóságítéletet, amelyet evidensnek tekint, és nincs szükségük sem igazolásra, sem bizonyításra, sem hitvédelemre. Viszont mindehhez neveket, sikeres neveket társítanak. Ha az irodalmat hozom fel, akkor azt mondhatom, hogy az író és közönségét a nyelvi eszközök közössége határozza meg, az írónak csupán a szókincse és mondatainak szerkezete van meg, lehet, hogy még a modora is, minden mást a csoportjából merít, sőt, a csoport kényszeríti az íróra a műfajt és a formát, esetleg még a témát is, ha nem is egyben.

De mi ez a csoport? Magyarhonban, hogy kitérjek erre is, sajnos klikkekről van szó. Az alkotót klikkek emelik fel. És nem akarnak tudni más alkotóról, csak a sajátjukról. A saját alkotójuk nevét visszhangozzák csak.

Az viszont nem lehet név, akinek aktív, értő elsajátítása nem következik be, az ismeretlen marad, arról nem vesznek tudomást, nem kerül be a diskurzusba, jobb esetben a passzív tudomásulvétel kíséri.

A legsikeresebb művek azonban azok, tájékoztatom önöket, amelyek áttörik saját csoportjuk korlátját, eljutnak tömegekhez is, és azok is ismerik a mű szerzőjét, a nevet, akik feltehetően, maroknyi kivételtől eltekintve, soha sem fogják olvasni vagy megnézni vagy meghallgatni

alkotását, és nem is szándékozzák. Csak tudják, hogy a neve ismert, elterjedt, híres. Az ilyen név a legcsodálatosabb név. Sőt sztár név. Mert van komoly művész, ismétlem, aki még sztár is lehet. Éljen! Ez ad még egy kis reményt az esztétikumnak.

A névszerzés esetlegessége

De hogyan lehet nevet szerezni manapság egy komoly művésznak, írónak?

A legegyszerűbb az volna, hölgyeim és uraim, ha művének esztétikai értéke alapján lehetne neve, és kaphatna díjakat a művész vagy író, ez az *egyenest út*. Megtörténik, léteznek ilyen egyenes utak is, de ez a kivétel, jelen korunkban, sajnos, hogy ezt kell leírnom, és megismételnem, ez a kivétel, a nagy-nagy kivétel. Leginkább *görbe utak* vannak, tapasztalatom szerint.

Tudniillik olyan társadalomban élünk, legyen az nyugati, keleti stb., amely vezető erőinek minden eszköze megvan arra, hogy *meghamisítson* mindent, elsősorban is a *kommunikáció* révén. Az uralkodó kommunikáció elterjeszti a sommás, a saját érdeke által vezérelt ítéleteit, és ha érdeke úgy kívánja, akkor *minden valódi kompetenciát felszámol*.

A médiák úgy uralkodnak, ahogy csak akarnak, minden következmény nélkül állíthatnak akármit, és elvtelenül befolyásolják a kura-tóriumokat, a zsűriket. Ha művészetről, irodalomról van szó, akkor egyre inkább tanúi lehetünk annak, hogy egyfajta öröklétet biztosítanak a harsány jelentéktelenségnek. Alig merem leírni, hogy, hosszabb idő óta, a Nobel-díjat kapott írók legalább kilencven százalékát gyenge, érdektelen szerzőnek tartom.

Manapság már médiaszemélyiségnek kell lenni, ha valaki, komoly alkotóként is, nevet akar szerezni, jó, ha hosszabb ideig szerepelt a tévében, mint műsorvezető vagy akármi, és akkor már regényíróként is híres lehet. Az sem rossz, ha valamilyen zenekarban, amely aránylag népszerű, mondjuk gitárt penget, és akkor festőként is kiemelkedhet a mezőnyből. Egészen ritka dolog, hogy valaki a média meg a piac ítélete ellenében legyen közismert. Ha művész és író, és mégsem foglalkozik vele a média, és a piacon is alig található meg, az azt jelenti, legyenek alkotásai értékesek vagy értéktelenek, hogy az illető gyanús alak.

Ezek igen primitív megjegyzések, tisztában vagyok vele, de hát eme jelenségek is primitívek, mondhatnám, neoprimitívek.

A médiát és a piacot senki sem kritizálhatja többé. Megteszik persze a twitteren vagy a facebookon, de az tulajdonképpen nem érdekes, ha nem okoz botrányt, mert ha nem, akkor magánügy marad. Ebből következik, hogy *a legjobb a botrányokozás*, mert a botrányokozónak egyből neve lesz. Ha valaki a művei révén okoz botrányt, máris felkapják. Sok botrányos szerző van, és szaporodnak, mert kifizetődő, ha csak az irodalomnál maradunk, akkor mondhatom, hogy a legtöbbjük tökéletesen írástudatlan, mondhatnám, botrányosan az, de nem ez számít, hanem az öntelt demagógiája, amely rengeteg embert vonz, a szélsőséges pártokhoz hasonlóan.

És óriási különbség, ha valakiről a barátai vagy ha az ellenségei írhatnak kritikát. Jómagam előre tudom, persze csak Magyarhonban, most csak az irodalomnál maradva, a szerző és kritikusa neve alapján, mielőtt elolvastam volna a kritikát, hogy dicsérik-e vagy lerántják, alig szoktam tévedni, legfeljebb az első köteteseknél nem vagyok ezzel tisztában. Azt szokták erre mondani, jó magyar kifejezéssel, le van vajazva, hát bizony, le van. Nálunk nem a művet, hanem a nevet bírálják a kritikusok, egyszerűen a nevet. És a név nem írhat, nem festhet, nem komponálhat stb. rossz művet. Ha véletlenül egy merészebb ítésk lerántja a név egyik sikerületlenebb alkotását, akkor azonnal akad vállalkozó, aki megvédi a nevet egy vitacikkben. Szolga módjára védi meg, mert az illető nem más mint egy szolga. És közben reménykedik abban, hogy ő is név lesz, és általában az is lesz, a szolga megkapja jutalmát.

Azt is tudom, hogy majd vádaskodással fognak gyanúsítani, annál is inkább, mert a mai közszellemhez az is hozzátartozik, hogy elég a vádaskodásból, pontosabban azok vádaskodásából, akik nem a vádaskodásaik révén szereztek nevet.

Valamikor a művészet és irodalom bírt bizonyos önállósággal, ma már ez nem így van, a piac és a média eltörölte autonómiájuk utolsó nyomait is, többé senki sem várja el a művésztől, írótól, hogy megértse a világot, vagy hogy bármin is javítson.

Tehát nevet úgy lehet szerezni, egy komoly alkotónak is, legegyszerűbben, ha az alkotó csábító, csaló, álságos, csaloéka, alattomos, szemfényvesztő, lépre csaló, provokátor, manipulátor, visszájára fordító, vagyis így szerepel a médiában. És akkor, ha egy klikk tagja, és kritikusok ajnározzák, díjakat kap. Bonyolultabban is lehet nevet szerezni, úgy, ha valaki tehetség, de már nem sokáig, a tehetséget, ha az nem csábító, nem manipulátor és nem provokátor stb., akkor egyre kevésbé veszik észre. Tudniillik egy olyan világban élünk, ahol többé

már semmi sem igazolódhat be, ha beigazolódhat, akkor az bámulatra méltó.

De hogy teljesek legyenek az ellenérzéseim, például a díjazásokkal szemben is, ideírom: egyetlenegy Oscar-díjas filmet tudtam csak végignézni. Sőt, gyakran el szoktam menni a színházakból az első szünetben, nálunk a színház egy múzeum feladatát látja el, ezért olyan darabokat nem szívesen nézek meg, amelyeket szünet beiktatása nélkül játszanak.

A megfordult piramis

Szétesett tehát a kultúra, hölgyeim és uraim, egy tömegesre és egy elit által favorizáltra. A tömegtársadalom előtti időkben a kultúra egységes volt, és az úgymond elité volt, a tömeg a maga gyártotta kultúra keretei között élt.

A jó ízlés kódex valamikor felülről lefelé hatott, most fordítva. Ebben a mostani kódexben a közérthetőség közös nevezője foglaltatik, mint jó ízlés, és nem a művészet igénye. A tömegtársadalom mindennapi életének, megismételhetem, ugyanis nem követelménye a művészet értéke.

És bizony *nem bővíthetők azok a kis létszámú csoportok*, amelyek tagjai számára elengedhetetlen, hogy szakértők legyenek az esztétikum elcsúsztatásában. Ez, úgy látszik, törvényszerűség, magam hajlamos vagyok annak látni. A statisztikai adatokat nézve, arra a következtetésre kellett jutnom, hogy az igazi művészetet és irodalmat körülbelül mindig ugyanannyian, mármint a népesség bizonyos állandó százaléka szerette és értette a korábbi időszakokban is, legalábbis Magyarországon. Nyugati országokban sokkal kiterjedtebb az esztétikailag művelt közönség, ugyanis azokban az oktatásnak és a kultúrához, művészetekhez való hozzáférésnek léteznek mérvadó csatornái. Nálunk viszont *kulturális kirekesztés* van.

Tehát mindig is kevesen élvezték az igazi művészi értékeket, de akik nem élvezték, hanem mást szerettek, azok is tudták és elismerték, hogy létezik úgymond magas művészet és irodalom, hogy az az igazi kultúra, hogy az magasabb rendű, vagyis az, amiben ők nem részesítik magukat, és bizonyos értelemben és korábban felnéztek a kulturális elitre, illetve elismerték, hogy az a kulturális elit. Tudták, hogy a kulturális piramis hegyén és igen keskeny részén az igazi művészetet és irodalmat kedvelők foglalnak helyet. Tehát a magasban és a hegyen. Most viszont éppen ellenkezőképpen, azt gondolják, hogy *a piramis*

legszélesebb helyein találhatók azok, akik a kulturális elitet alkotják, a közérthetőség álesztétikumának bővületében, és lenézik, lebecsülik, sőt kiröhögik a piramis hegyén lévőket. Úgy vélik, hogy ők vannak felül, akik eddig alul voltak, mert az az igazi művészet és irodalom, amit ők szeretnek, vagyis a szórakoztatóipari termék, és lebecsülik az általuk érthetetlennek bélyegzett komoly művészetet és irodalmat. A piac ítélete győzött. Így aztán a piramis megfordult, a hegyére állt, és az alsó szélesebb része került felülre.

Ez igazi változás, felmérhetetlen változás, és valószínűleg visszafordíthatatlan.

EGY ELTŰNŐBEN LÉVŐ VILÁGRÓL ÉRTEKEZVE

1.

Mondhatom, mélységesen unom, hogy elegendem van a világból, a szelleméből és a gyakorlatából, hogy elegendem van abból a világból, amelybe beleszülettem, unom, hogy elegendem van az úgynevezett *modern* világból, pontosabban *abból a világból, amelyben élek*, de az is lehet, hogy *már nem is modern*, szóval tényleg unom a világról alkotott véleményemet, amely keserű és elmarasztaló.

Minduntalan bírálók, bírálni kényszerülök, s ezt unom legjobban. Mennyire unom, amikor kijelentem, hogy ebben a világban az igazság sem igaz. És mégis kerepelem, kerepelem: a megtévesztés gépezete eltipor, fáj mindenünk, bizonytalanok vagyunk, gyűlölködünk, mértéket vesztett aktivitás játszik velünk, hullahegyek mindenfelé, ezt csak így frivolan, odavetve mondom, nem tudjuk már meghatározni a bűn fogalmát, káosz uralkodik, a hamisítás káosza, a valóság láthatatlanná vált, életünk csapda lett, abszurd is lett, vereség utáni állapotban vagyunk, *minden hitelét vesztette*, minden újrahitelesítésre vár, elveszítettük a formát, mindenfajta formát, *az ember eltűnőfélben van, legalábbis az az ember, akit eddig ismertünk*. Az élet a legfőbb botrány stb.

Szememre vethetik, éppen rossz a hangulatom. De nem, tényleg nem erről van szó.

Ugyanakkor el is utasítom abbeli véleményemet, miszerint nincsenek már hiteles magyarázatok, és hogy a leleplezések egyszerűen szájtépések, mert nem tagadom, nem is tagadhatom, hogy keletkeztek nemcsak szájtépő magyarázatok, és léteznek hiteles leleplezések is, viszont mégiscsak unom ezeket, mert hatásuk nulla, annyi, mintha nem lennének. És azt is elutasítom, amit hangoztatni szoktam, hogy meghalt az értelem, a világ egyszerűen felfoghatatlan lett, Isten igazsága már réges-rég elenyészőben, nem mintha valaha is hittem volna benne, a Természetet meg úgy, ahogy van, egyenesen megsemmisítésre ítéltük. Na és a Társadalom? Ugyan, arra az agyrémre, ezt szoktam mondani, hogy agyrém, ha végképp nem tudok mást, csak legyinteni

érdemes, s ezt a legyintésemet utasítom el leginkább. Értsük meg, mindezt hangoztatom, ugyanakkor el is utasítom, és unom, még az elutasításomat is unom.

Szégyellem kimondani, és mégis kimondom: *mára minden kiüresedett*. Mi maradt? A hihetetlen technikai csodák! De eme csodák ellenére, úgy érzem, menekülnöm kell, és a csodák előtt is menekülni. Persze nincs hová menekülni, mert a világ tér- és helynélkülivé vált.

Ilyeneket gondolok, ha megvetnek, akkor is, vagy ha kiröhögnek, akkor is.

Ügynevezett értelmiségi vagyok, állítólag; Walter Benjamin megfogalmazása szerint, „értelmiségi az, akinek az arcán szemüveg, és a szívében ősz van”, hát akkor csak félig volnék értelmiségi, mert hordok ugyan szemüveget, de a szívemben azért, az előbbi megjegyzéseim és alapállásom ellenére, amely persze igen őszi, azért tavasz is van. Nahát, nem kell azért tőlem annyira megijedni. Még akkor sem, ha szinte nem is csinállok mást, mint úgymond leleplezek, ha írásban kevésbé is, mert igazi műfajom, a regény, nem erre való, szóval megtartóztatom magam, de szóban annál inkább dühöngök. Unom, mélységesen unom a leleplezéseimet, dühöngéseimet. *Nebezen viselem*. Szeretnék kilábalni ebből. Ugyanis *hiábavalónak* gondolom most már, hiábavalónak a morgásaimat, felháborodásaimat, elutasításaimat, leleplezéseimet.

Remélem, nem tűnök arcátlannak.

Sokat köszönhetek egy társadalomtudós könyvével való találkozásomnak, amely könyv *kétségbe vonja a hagyományos értelmiségi kritika értelmét*, és ezáltal engem is kétségbe von.

Örültem ennek a felfedezésemnek, hogy kétségbe vonnak, örültem ennek a könyvnek, amely a rengeteg tudományban utazó kutató által írt semmitmondó könyv közül, azt hiszem, egyedülállóan sokatmondó, és hihetetlen tehetségre vall.

2.

Sobasem voltunk modernek, állítja Bruno Latour francia–amerikai antropológus művének már a címében is. Latour több kötete közül ez az egyetlen, amely magyarul is megjelent, ám nem keltett feltűnést nálunk, én azonban fennakadtam rajta, valódi szellemi kihívást láttam benne.

Fogadják némi megértéssel az itt következő eszmefuttatásomat.

Elöljáróban hadd jegyezzem meg, Borges nyomán, „nem a tant kísérlem meg igazolni, hanem a szemléletet”. Mi ragadott meg a műben? Idézem utolsó bekezdését: „Aligha van sok választásunk. Ha nem változtatjuk meg közös otthonunkat, akkor nem leszünk képesek helyet biztosítani a többi kultúra számára, melyet nem uralhatunk már, és sosem leszünk képesek szállást adni a környezetnek, amelyet nem irányíthatunk többé. *Sem a természet, sem Mások nem lesznek modernek.* (A kiemelés tőlem.) Rajtunk múlik, hogy változtassunk azon, ahogy változtatunk. Másképp hiába omlott le a berlini fal a csodás bicentenáriumi év során, amely egyedülálló gyakorlati leckét adott nekünk a társadalmasítás, a »szocializmus«... kudarcából.” Szónokias megfogalmazással állunk szemben, de nem baj.

Nem lehetünk többé azok, akik vagyunk és voltunk, most még mindössze ennyit szögeznek le Latour nyomán, de nem csak az ő nyomán, magam is elég régóta tudatában vagyok ha csak annak is, hogy *nem lehetünk többé olyanok, mint eddig*, mi, európaiak és észak-amerikaiak.

Válság van, állapítja meg magától értetődően Latour. Tudjuk, egy modern állításról van szó. Mióta az úgynevezett modern korba léptünk, vagy háromszáz éve, sokszor, sokféleképpen, de állandóan ismételtgetjük, válság van. Szerzőnk azonban tökéletesen szokatlan szemlélettel, legalábbis úgy vélem, elemzi a modern válságát.

Kezdeném onnan, ahonnan ő, aki felhozza példának az újságot, ugyanis összefüggést talál a hírekben és tudósításokban emlegetett ózonlyuk, a nemzetközi megállapodások, a jövő generáció jogai, az ökoszféra elleni bűnökkel vádolt Atochem és Monsanto menedzserei, a klorofluorkarbon, a hűtőgépek, az aeroszol, a helyi választások, multicégek igazgatótanácsi ülései, az AIDS-vírus, az államelnökök tevékenysége, a mélyhűtött embriók jogai, az égő erdők és füstoszlopok, a rádiós nyomkövető készülékkel ellátott bálnák, a római pápa, a méhkürtök és a texasi fundamentalisták, az Európai Unió, vagy egy észak-franciaországi salakbánya munkásainak kizsákmányolása, a DNS, az irodalmi Nobel-díj, az afrikai éhínségek, bizonyos tévéfilmproducerek, képernyőszabvány- változások stb. között. Mert átláthatatlanul keverednek, állapítja meg, a kémiai és politikai reakciók, a biológia és a társadalom, a tudomány, a gazdaság, a jog, a technika, az irodalom, a kultúra és a természet meg a vallás, ráadásul kibogozhatatlanul. De hát a modern világ ilyen, nem?

Éppen hogy nem ilyen, valami effélét mond Latour, csak az újságban ilyen. Pontosabban, amit az újság tükröz, az a mindennapi gyakorlatunk, ám, és most jön a váratlan fordulat, ezt a *gyakorlatunkat letagadjuk*. Fel-

tételezem, hogy az olvasó most meghökken, és megkérdezi, hogyhogy letagadjuk? Hogyhogy letagadjuk, amikor az újságban olvashatjuk?

3.

Folytassuk egy kis kitérővel.

A szemléletünkben *a természet* nem egyszerűen csak úgy létezik, hanem mi találtuk fel, állítja szerzőnk, és egyenesen laboratóriumban, ugyanakkor ennek a természetnek, az ilyenfajtnak semmi köze sincs a társadalomhoz meg a politikához és annak képviseléséhez. Ráadásul *a társadalmat* is mi találtuk fel, és szintén laboratóriumban, és ennek a társadalomnak semmi köze a természethez és annak képviseléséhez. Pedig valamikor, a modern kor előtt a természet és a társadalom még szoros kapcsolatban állt egymással.

Mi hát a titka a modern világnak, kérdezi Latour, és kérdezem most már magam is. Mondanom sem kell, igen éles logikával válaszol rá, sőt megejtő paradoxonokkal; három paradoxont különböztet meg.

Az első paradoxon: A társadalom a mi alkotásunk, képesek vagyunk szabadon alakítani, az tulajdonképpen bennünk rejlik. Viszont a természet nem a mi alkotásunk, az rajtunk kívüli, ki vagyunk neki szolgáltatva.

A második paradoxon: A társadalom nem a mi alkotásunk, az rajtunk kívüli, hatalmasabb nálunk. Viszont a természetet mi hoztuk létre, ha csak laboratóriumban is mesterségesen, bennünk rejlik, képesek vagyunk úgy alakítani, ahogy akarjuk.

A harmadik paradoxon: Noha mi konstruáljuk a természetet, az mégis olyan, mintha nem mi konstruálnánk. Noha mi konstruáljuk a társadalmat, az is olyan, mintha nem mi konstruálnánk. A természetnek és a társadalomnak azonban mindenképpen szétválasztottnak kell lennie.

Azt mondja Latour, ez igen elegáns struktúra, tulajdonképpen művészi. *Mindennek a megteremtését lehetővé teszi.* Hogyan és miért? Ezt kérdezem magamban. Szerzőnk azt válaszolja, hogy, figyelem, képessé lehet tenni a természetet, hogy beavatkozzon a társadalomba, miközben azt lehet mondani, hogy erről, *a társadalomrombolásról nem tehetünk*, mert a természet felett nincs hatalmunk. Képessé lehet tenni a társadalmat, hogy beavatkozzon a természetbe, miközben azt lehet mondani, hogy a társadalom felett nincs hatalmunk, ténykedéséről, *a természetrombolásról nem tehetünk*. Tulajdonképpen *nem tehetünk semmiről, amiről kimondjuk, hogy nem tehetünk*. Nem rossz, nem rossz bizony.

Ne felejtkezzünk el még arról sem, mondja szerzőnk, hogy kiiktattuk Istent, tulajdonképpen eltüntettük. Megszabadítottuk a természetet mindenfajta isteni jelenléttől, és megszabadítottuk a társadalmat az isteni eredettől. Nincs szükségünk többé Istenre, intelmeit már csak allegorikusan értelmezzük. Isten nem avatkozhat be többé sem a természet, sem a társadalom törvényeibe

Szépek ezek a kulcsszavak, nem? És ilyen formás ellentétekbe rendezve még szebbek. Számoljunk azért a *tévedés lehetőségével*.

Ugyanakkor fenntartottuk a jogot, állítja Latour, hogy a természet és a társadalom konfliktusa esetében folyamodhassunk Istenhez, *ezáltal úgy lehetünk ateisták, hogy közben vallásosak maradunk*. Ez persze nyilvánvaló, ebben élünk, mégis megköszönhetjük szerzőnknek a világos fogalmazást. A mindenható Isten, miközben nem avatkozik be a modern ember ügyeibe, még mindig képes a lelkébe hatolni. Vallásosak is, vallástalanok is lehetünk egyszerre. *Eltávolítottuk Istent, és mégsem távolítottuk el*. Engedjék meg, hogy kimondjam, Latournak ez az egyik legszebb megállapítása, hiszen pontosan definiálta a modern kor istenhitét, vallásosságát, egyházának szerepét.

Foglaljuk össze a megfogalmazásomban. Egyszer azt mondjuk, a természetet nem mi hoztuk létre, mert mi a társadalmat hoztuk létre, máskor azt mondjuk, mi hoztuk létre a természetet, viszont a társadalmat nem mi hoztuk létre, megint egyszer azt mondjuk, egyiket sem mi hoztuk létre, Isten hozott létre mindent, megint máskor azt mondjuk, Isten nem hozott létre semmit, mi hoztunk létre mindent. Micsoda *bravúr*, hát nem? És éppen ebben áll a modernnek kivételessége és hatalma, legalábbis szerzőnk szerint. Így aztán váltogathatjuk tetszésünk szerint hatalmunk forrásait, ahogy érdekünk kívánja, miközben létezik egy olyan döntőbírónk, Isten, aki teljes tehetetlensége ellenére mégis a legfőbb ítélelhozó, még akkor is, ha ítéleteit kétségbe vonjuk.

Mozgósíthattuk a természetet, miközben kijelenthettük, a természet kicsúszik a kezünkől. Elidegeníthettük magunktól a társadalmat, miközben rámutathattunk, a társadalom a mi alkotásunk. Eljátszhattunk Isten spirituális jelenlétével, miközben megtiltottuk, hogy közbeavatkozzon.

Rá kellett ébrednem, ha elfogadom Latour eszmefuttatását, akkor meg kell állapítanom, hogy bizony igencsak eredeti konstrukció a miénk, vagyis a modern, és gyönyörű mechanizmust működtet.

Ámde vigyázat, mindennek következtében *átláthatatlanná válik* a modern világ működése. És micsoda erőfeszítéseket kell tennünk,

hogy átlássuk, erről szól társadalomtudományunk és kortárs bölcséletünk, és mégsem látjuk át, ezért is mondjuk, hogy bonyolult a világ.

Bonyolult, bonyolult, de ki szeretném emelni, amire Latour világosan rámutat, hogy a modern világban mostanság már kétségbevonhatatlanul látszik, miszerint *kettős összeomlás* következett be, amely még inkább bonyolítja a világot, *összeomlott a hit*, a kommunizmus veresége után, *egy igazságos társadalomban*, és *összeomlott a hit*, a földgolyó totális tönkremenetelét érzékelve, *hogy a természetet a magunk szolgájává alacsonyíthatjuk*. Éppen a modern okozza, a Nyugat, a természet súlyos károsodását, legalábbis elkezdte, de talált folytatóra, utánzóra a nem nyugati országokban, következésképp átélhetjük például az újabb és egyre gyakoribb éghajlati csapásokat vagy a társadalmi katasztrófákat, a képtelenül nagy arányú éhezést, vagyis a globális szegénységet, nem is beszélve a gyarmatosításról, tulajdonképpen a nem-modern leigázásáról és annak következményeiről stb. Ezt azért mindenki tudja, még ha nem is akarja tudni, de elsősorban az tudja és főleg érzi át, aki *nem* a nyugati társadalom híve, és nem is abban él. Azonban a nyugatiak nem akarják tudni, számukra az említett kettős összeomlás és a többi válságjelenség mint probléma vagy nem létezik, vagy ha létezik, akkor még mindig azt gondolják, birtokában vannak a ravasz trükknek, reformokkal, forradalmakkal, paradigmaváltozásokkal, hogyan maradjanak nyeresben, bár egyre nagyobb a kétely bennük.

Így aztán hit és kétely között őrlődve, semmit sem tud javasolni a Nyugat, most már semmit, ami cselekvés volna, ami a válságból kimozdíthatna, miközben, ezt látva, és ezen keseregve, állandó és folyamatos kritikát érvényesít, *hitelteenné téve a kritikát*, hiszen kritikája egyáltalán nem segít.

4.

Hát igen, mondhatom, a kritika régóta hiteltelen, ezzel azért tisztában kéne már lennünk, sőt hatástalan, el is lehetetlenedett, s akár kulcsszónak is tekinthetjük az ellehetetlenedését. Mégis művelik, műveljük, mert, hadd mondjam ki, *rituálévá vált*, modern rituálévá. Elárulom, hogy ez volt, vagyis hogy *a kritika semmi más, mint egy rítus*, az egyik fontos állítása a könyvnek, amiért felfigyeltem rá.

Nézzük sorban, hogyan is lehetetlenült el, szerzőnk értelmezésében, a kritika.

A modern kezdetén a kritika hatalma bizony fantasztikusnak látszott. Hadd beszéljek, engedjék meg, többes számban. Hogy *kiszabdultunk a vallás úgymond béklyójából*, így aztán bírálhattuk a premodern hatalmak obskurantizmusát, vagyis haladásellenességét és úgymond népbutítását. Miután felfedeztük a természet törvényeit, ezt neveztük *felvilágosodásnak*, bírálhattuk az előítéleteket, a tudatlanságot, a maradiságot, a mozdulatlanságot stb. Ezek a korszakok tulajdonképpen a kritikai leleplezés paradicsomává váltak. Valósággal lenyűgöző a kép a kritikáról, minden kritika, minden a kritika által úgymond változik, fejlődik. Egy idő után, a *második felvilágosodás* idején, amikor a társadalom törvényeit is felfedeztük, nekimehettünk azoknak az úgymond újabb előítéleteknek, újabb tudatlanságnak, újabb maradiságnak, újabb mozdulatlanságnak stb., amelyek éppen az első felvilágosodás óta gyökereztek meg. A későbbiekben meg kritizálhattuk szépen a gazdaság törvényeinek, a tudattalan felfedezésének vagy a szociológia megteremtődésének révén stb., stb., éppen azt, ami az utunkban állt.

Három kritikai szakaszcól beszélhetünk. Természetesen csak utólag láthatjuk világosan, hogy az első, amely a természettudományok felhasználása segítségével, Isten létének igazolhatatlanságával az Istentől eredeztetett politikai *hatalom* nagyon is emberi kíméletlenségének, *önkényének* leleplezésére szolgált, miközben különbséget tett a haladás és a maradiság, valamint az úgynevezett tudománytalan hamisság és a tudományos igazság között. A második szakaszban, a társadalomtudományok felhasználása segítségével, a kritika éppen a természettudományokat, tulajdonképpen a tudományos hatalmat leplezte le, elítélve a felszínes, leegyszerűsített, lényegétől megfosztott, empirikus, *igazolásra* szoruló vélekedéseket, összefoglalóan az úgynevezett *jelenséget*, és egyúttal rámutatva az *igazolatlan uralomra*. A jelenség mögött kell még lennie valaminek, ezt nevezték *lényegnek*, amely nem mindig mutatkozik meg, fel kell tárni, igazolni, hát feltárták, igazolták, természetesen, egyúttal kijelölve a cselekvés és ezáltal egy *igazolható uralom* határait. A harmadik kritikai szakasz, amely mai napság is tart, a *totális* bírálaté lett, amely éppen most hullik hamvába.

Mi történt? Kijelentettük, a természet törvényeivel szemben tehetetlenek vagyunk, ám sejtettük, hogy vele kapcsolatban mégis határtalanok a lehetőségeink, a természet mozgósítható, humanizálható, társadalmasítható. Kijelentettük, a társadalommal szemben szabadok vagyunk, ugyanakkor sejtettük, törvényei tehetetlenségre ítélnék, a társadalom túlél, legyőz, uralmába hajt bennünket.

A modernnek *kritikai hatalma abban gyökerezik*, mondja Latour, hogy egyrészt mozgósítani tudják a természetet, miközben pusztítják és végtelen távolságban tartják az emberi lényektől; és másrészt szabadon teremtik és végzik ki a társadalmat, miközben törvényeit elkerülhetetlenné, szükségszerűvé és abszolúttá teszik.

Mindent megtehetünk, hittük ezt, meg is tettünk, győzelmet győzelemre halmozva, gondolván, legyőzhetetlenek leszünk mindörökre.

Ez a kritikai hatalom egyszersmind persze kiválthatja bárkiben a csodálatot, ki is váltotta hosszú ideig, mert igen találékonyan és sok-sok tudást felhalmozva működött, hadd mutassam meg Latour mondataival:

„Azt gondolod, hogy a villám egy istenség? A modern kritika megmutatja neked, hogy pusztá fizikai mechanizmusok idézik elő, amelyeknek nincs befolyásuk az emberi ügyek menetére. Leragadtál a hagyományos gazdálkodásnál? A modern kritika megmutatja neked, hogy a hatalmas termelőerőket mozgósító fizikai mechanizmusok megzavarhatják az emberi ügyek menetét. Azt gondolod, hogy az ősök szelleme örökre törvényeik fogságában tart? A modern kritika megmutatja neked, hogy a fogva tartó te magad vagy, és a szellemek világa a te emberi, túlságosan is emberi konstrukciód. Azt gondolod ezek után, hogy mindent megtehetsz, és úgy alakíthatod a társadalmadat, ahogy jónak látod? A modern kritika megmutatja neked, hogy a társadalom és a gazdaság vastörvényei sokkal kevésbé rugalmasak, mint az ősök törvényei. Felháborít téged, hogy a világ egyre mechanikusabbá válik? A modern kritika majd mesél neked a teremtető Istenről: minden az Övé, és Ő adott mindent az embernek. Felháborít téged, hogy a társadalom szekularizált? A modern kritika megmutatja neked, hogy a spiritualitás ezáltal válik szabaddá, és az egészében spirituális vallás sokkal magasabb rendű. Vallásosnak mondod magad? A modern kritika teli torokból nevet rajtad. ... Ha azt mondjuk nekik [a moderneknek], ateisták, akkor egy mindenható Istenről kezdenek beszélni, aki [bár] végtelenül távol áll [tőlünk]. ... [Ám mi, modernek, minden hitetlenségünk ellenére] nem szüntünk meg erkölcsösek és jámborak lenni... „

A modern kritika olyan eredeti konstrukció, amely magától értőddőnek, határtalanul terjeszkedőnek és legyőzhetetlennek látszott. Úgy tűnt, hogy *a hatalom minden forrása a kritika képviselőinek kezében összpontosul, de ha szükséges, olyan sebességgel rendezik át véleményüket, hogy sosem lehet őket rajtakapni*. Éppen ez hiteltelenedett el, vált mára látszattá. Eddig tartott volna hát?

És csak fokozza a hiteltelenségét a kritika azzal, hogy *a természet, az istenség és a társadalom szétválasztását követeli*, ha úgy látja, nincse-

nek eléggé szétválasztva, márpedig mindig úgy látja, pedig azok már igencsak szét vannak választva egymástól. Holott ezek egyáltalán nem választhatók szét, gondolja szerzőnk, ezért aztán azt is gondolja, kritikánk *tévedésen nyugszik*.

El is utasítja, nem is gyakorolja szerzőnk ezt a hagyományos kritikát: „Én tehát megpróbálok olyan cselesen lépni, hogy anélkül derítsek fényt a modern [működésére], hogy a modern típusú leleplezéshez folyamodnék. Ehhez számot kell adnom arról a bizonytalan és kellemtelen érzésről, hogy újabban éppen annyira *képtelenné váltunk a leleplezésre, mint a modernizálásra*. (A kiemelés tőlem.) Úgy tűnik, nincs már megfelelő alapunk arra, hogy kritikai álláspontot foglaljunk el.”

5.

Vége a modern leleplezésnek? Vége van, próbálja tudatosítani a könyv, és ezzel vége van, közli, a modernnek is. Ha megfosztjuk a modernt a kritikájától, akkor az egyik léalapjától fosztottuk meg. Hiszen ez a kritika eleve be van építve, mint láttuk a paradoxonok felsorolásakor, a modernbe. *A modern nem létezhét ugyanis leleplezése nélkül*. Ha egy modernt megfosztunk a felháborodástól, kritikai lehetőségétől, akkor, gondoljon mindenki csak magára, önbecsülésétől fosztottuk meg. Ha megfosztjuk például a kritikai értelmiségieket leleplezéseik lehetőségétől, akkor életük értelmét veszítik el.

Viszont Latour feltalálni vél egy új alapállást, gyakorolni is próbálja, és azt mondja, ő *a kritikai szellemet teszi témává, arról rántja le a leplet*, a kritikai szociológia helyett a kritika szociológiájához lát.

„Amikor azt állítom, hogy a modern [...] *nem teszi lehetővé önnön megismerését* (a kiemelés tőlem), amikor azt javaslom, hogy tárjuk fel a létezését lehetővé tevő gyakorlatokat, amikor kijelentem, hogy a kritikai mechanizmus túlélte hasznosságát, úgy viselkedem, mintha egy olyan új korba lépnénk, amely a modernnek korát követi?” Erre nemmel válaszol. Mert nem törekszik arra, hogy még úgymond okosabb és még kritikusabb legyen, hanem inkább „feltár, ahelyett, hogy leleplezne, hozzáad, ahelyett, hogy elvenne, barátságot ajánl, ahelyett, hogy feljelentene, megrostál, ahelyett, hogy lerántaná a leplet”.

Támadja a kritikát, a kritikusokat, akik, mint láttuk, a modernnek legmodernebbjei, és akik belénk sulykolták, hogy helyrehozhatatlan bűnököt követtünk el, nem szokványosakat, mert szerzőnk szerint ez a vélemény *totalizáló vélemény*, ne totalizáljunk semmit, figyelmeztet,

például a technikai racionalitásnak ne kölcsönözzünk totális racionalitást. Minden totalizálás, még ha az kritikai is, a totalitarizmust segíti. Feltételezi ugyanis, hogy a totális kritika eredménye a totális kapitalizmus, a totális imperializmus, a totális tudomány, a totális technika, a totális uralom, legalábbis a képviselőik törekvéseiben. „A kritikai szellemnek megfelelően a modernnek egyszerre találták fel *a totális rendszert*, a rendszernek véget vetni kívánó *totális forradalmat* (a kiemelések tőlem), és a forradalom megvalósításának ugyanennyire totális kudarcát, azt a kudarcot, amely ... kétségbeesésbe juttatja őket! Nem ez az oka a bűnök jó részének, amelyek miatt hibáztatjuk magunkat?”

Persze a totalizáló kritikus továbbra is forradalomban gondolkozik, amelynek mindig újból és újból el kell kezdődnie, meg kell ismétlődnie. Azonban: „Ha van valami, amit képtelenek vagyunk véghezvinni, most már tudjuk, hogy a forradalom az, legyen akár a tudományban, a technikában, a politikában vagy a filozófiában. Még mindig modernek vagyunk azonban, ha ezt a tényt csalódásként értelmezzük.”

Latour merészen elveti a forradalom, amely szerinte csupán egy modern konstrukció, csak a modern ismeri, mindenhatóságát, hiszen azt tartja, hogy a forradalom csak egy a történelem sok erőforrása közül, amelyek többsége ráadásul nem is forradalmi, hiszen „a modern világ ... aligha enged meg többet a gyakorlatok kismértékű kiterjedésénél, a tudás körforgásának enyhe felgyorsulásánál, a társadalmak aprócska kibővülésénél, a cselekvők számának kismértékű növekedésénél, a régi vélekedések apró módosulásánál”.

Biztat, ha többé nem leszünk totális kritikusok, akkor megszabadíthatjuk magunkat a totalizálástól, mindennemű totálistól.

Helytállónak tűnhet ez az érvelés? A modernnek számára nyilvánvalóan semmi esetre sem.

Kivételes eseményeknek kellett eljönniük, mutat rá szerzőnk, hogy a modern hatékony mechanizmusát, mert ugye az hatékony bizonyos szempontokból, *egy eltűnőben lévő világnak tarthatjuk manapság*.

Latour szerint: „Az éhező milliók sorsát és szerencsétlen bolygónk végzetét ugyanaz a gordiuszi csomó köti össze, és nincs az a Nagy Sándor, akinek még egyszer sikerülhet átvágnia.” Mi ez a gordiuszi csomó? A modernnek két garanciája: „*a dolgok egyetemes törvényei és az egyének elidegeníthetetlen jogai*”. Éppen ezek, teszi hozzá Latour, *nem ismerhetők fel többé* sem a természet, sem a társadalom oldalán.

Mindez persze vitatható, tudom, de kétségtelenül felkelti bennünk azt a sajátos örömet, amit a radikális szókimondás ki szokott váltani.

Miközben azt hitetjük el magunkkal, hogy a modern világ tényleg varázstalanná vált, szemben a premodernnel, tehát saját múltunkkal, azonközben, veti fel a könyv, megteremtettük és magunkévá tettük „a modern pátoszt”, miszerint remegő hangon ítéljük halálra Istent és az Embert, örömről leljük abban, ha emlegethetjük az állandó krízist, a hódító imperializmusunktól való undorunkat, az anómiát, (a normaszegést, az élet értelmének elvesztését) az entrópiát, (félelmet, szorongást, bizonytalanságot) vagy a civilizáció, illetve a történelem végét. Mogorván kéjelgünk az állandó válságunkban, a gyökértelen és undorító modern tömegkultúrában, a szcientizált és technologizált ember rémisztő életmódjában. Könnyeket hullatunk az értelem nélküli világért, az elgépiesedett mindennapokért, meg a karkai bürokrácia miatt, az átvért, illetve a mohó fogyasztó miatt, a motorizált, mediatisztált társadalom miatt. Sajnáljuk magunkat, hogy állandóan manipulálnak bennünket. Mindezt azért, véli Latour, mert a világ szemünkben varázstalan lett, varázstalanítottuk, persze a többi nem-nyugati kultúra varázslataival (reflexológia, kínai gyógy módok, indiai vallások stb.) szeretnénk magunkat kárpótolni. De különben is, kérdezi szerzőnk, hogyan varázstalaníthatnánk a világot, amikor laboratóriumaink és gyáraink fantasztikus gyártmányokkal, termékekkel, amelyek minden varázsló alkotásánál varázslatosabbak, népesítjük be?

„A modernnek összekeverték a termékeket a folyamatokkal. Azt hitték, hogy a bürokratikus racionalizáció véghezvitele racionális bürokratákat előfeltételez..., hogy a hatékony technikák kidolgozása a mérnökök hatékonyságához vezet, hogy az absztrakció termelése maga is absztrakt, hogy a formalizmus termelése maga is formális. Ezen az alapon azt is mondhatnánk, hogy az olajfinomító kifinomult módon állítja elő az olajat, vagy hogy a tejüzem vajas módon termeli a vaját! ...A tudomány ugyanúgy nem tudományos módon termeli magát, ahogyan a technika sem technikai módon, vagy a gazdaság sem gazdaságos módon.”

Nem tudjuk igazán, mi okozza, hogy megteremtődtek a tudományok, létrejött a technika, megformálódtak a szervezetek, és mindez hogyan, nem tudjuk, mi okozza, hogy megnevezhetünk egy olyan szférát, mint például a gazdaság. Latour azt állítja, többet tudunk az alládokról, mint magunkról.

És jön a végkifejlet.

Latour gondosan megkülönbözteti a saját szemléletét az antimodernek szemléletétől, akik különben szerinte mindenben egyetértenek, az előjelek kivételével, a modernekkel; megkülönbözteti a magáét a posztmodernekek szemléletétől is, akik ugyancsak egyetértenek a modernekkel, legfeljebb szidják őket. Mindhárom tábor egyaránt osztja a véleményyt, hogy teljes mértékben különbözünk másoktól, a *nem-nyugatiaktól*, és radikálisan szakítottunk múltunkkal. Amikor az antimodernek azt állítják, sírva-ríva, hogy a modernnek racionalizálták és varázstalanították a világot, és számukra a helyzet katasztrófának tűnik, akkor, mondja szerzőnk, tévednek. Amikor a posztmodernekek örülnek a katasztrófának, szintén tévednek.

„Az emberi lények megóvása a gépek és technokraták uralmától dicséretre méltó vállalkozás, ha azonban a gépek tele vannak emberi lényekkel, akik ott találják meg a boldogulásukat, akkor egy ilyen megóvás pusztán abszurd. Csodálatra méltó annak az igazolása, hogy a szellem ereje keresztüllép a mechanikus természet törvényein, de ez a program örülség, ha az anyag korántsem anyagi és a gépek korántsem mechanikusak. Csodálatra méltó egy elkeseredett kiáltással a Lét megmentésére sietni, épp abban a pillanatban, amikor [egy csodálatraméltó létet teremtett meg] a technika...”.

A szokványos dimenziókat kell megérteni, szögezi le Latour. És ráébredt, miszerint: „Egy transzcendentális (tapasztalattól független?) és homogén természetet nem lehet átrendezni. Egy teljesen szisztematikus technikai rendszert senki sem tud átalakítani. Egy karkai társadalmat nem lehet átszervezni. Egy »deterritorizáló« (minden területet felfaló?) és teljesen skizofrén (talán tudathasadásos?) kapitalizmust senki sem reformálhat meg.”

Meglepő gondolatsor, számomra annyira meglepő, hogy nem is akarom elhinni. És további meglepő gondolatokkal áll elő.

Hiába bíznak a kritikusok abban, írja, hogy mindannyian *a gazdasági racionalitás, a tudományos igazság és a technikai hatékonyság* alattvalói vagyunk és maradunk is, hiába, mert nem számolnak azzal, hogy *eljutottunk egy olyan pontra, ahonnan nem lehet, az előbbieik érdekében, több forradalmat, talán még reformot sem indítani.*

És figyelmeztet, hogy olyan rettentő sok az általunk előállított csodás termék, gyártmány, áru, hogy senki sem tudja, mit lehet kezdeni velük.

Ámde hadd tegyek egy vallomást, egy röpke vallomást.

Ha modern emberként szocializálódtam, a modern értékeit, magatartását, viszonyulását, jeleit, hiteit, gondolkodásmódját, életformáját stb. tettem magamévá, ha a szelleme a sajátom, akkor lehetek egyáltalán *más*, lehetek nem-modern?

Levetkőzhetem a leleplezést, a kritikát? Nem fogok többé hinni forradalomban? Belenyugodhatok abba, hogy az én világom alig terjed túl rajtam, hogy a tudásom szűk körű, és nem is lehet más, hogy a régi vélekedések nem módosulnak, hogy a társadalom csak némileg változik?

Egyáltalán, le kellene mondanom az úgynevezett modern értékekről, és az úgymond szokványos dimenziókat, hangsúlyozva azok nem-modernségét, kéne megértenem?

Megtehetem, hogy képviselem, képviseltetem hivatalosan az ózonlyukat, az erdőirtást, a fagyasztott embriókat, a digitális gépeket, és mondjuk jogokat adok nekik? Megtehetem, hogy alkalmazkodom hozzájuk, amikor ők esetleg nem alkalmazkodnak hozzám?

Képes volnék elfogadni, hogy az idő nem a fejlődés, nem a haladás érdekében telik? Elképzelhetem, hogy nincs fejlődés vagy hanyatlás?

Elhihetném, hogy a tudomány éppen annyira érvényes vagy érvénytelen, amennyire a nem tudományos megfigyelés és tapasztalat, hogy tehát az, amit hiedelemrendszernek vagy hamis tudásnak nevezünk, és éppen mi, modernnek, az is annyira érvényes vagy érvénytelen, mint a tudomány?

Rá kellene jönnöm, hogy a természetfogalmam csupán csak a természet reprezentációja, laboratórium-fogalom, és a természetről mint valóságos létezőről fogalmam sincs? Rá kellene ébrednem, hogy a társadalomfogalmam mindenestől hamis? Hogy a társadalom számomra csak a képzeleteimből kivetített jelenség, konstrukció, valami, ami nem olyan, amilyen valójában, igazi létéhez hozzá sem férek? Újból el kellene fogadnom, hogy az istenség univerzálisan létezik, tőlem, a benne való hittől függetlenül mindenhol jelen van és mindent áthat?

De nem omolna össze hirtelen akkor a világom?

No meg aztán, be kellene ismernem, hogy nem értem a saját világot, merthogy fogalmaim nem felelnek meg gyakorlataimnak?

Higgyem el, hogy varázstalan világunk teli van varázslattal, mint a nem-modernké? Tehát hihetnék minden, a modern számára hihetetlenben, jóslásban, természetfelettiben, babonában, hermetikusan stb.? Akkor aztán tudomásul vehetném, hogy nem létezik gazdasági

racionalitás, tudományos igazság és technikai hatékonyság? Akkor a világ egy csapásra megváltozna, nem volna többé modern? Vagyis nem volna a mi teremtményünk?

Higgyem el azt is, hogy *egy eltűnőben lévő világban élek?*

Azt tartják rólam, hogy én például ironikus vagyok, sőt egyenesen abszurdak a megnyilvánulásaim, mikor éppen olyan a kedvem. Ha levetném modern bőrömet, akkor is lehetnék ilyen?

Megkérdézem Latourtól: Ön talán nem modern értelmiségi? Nem azért szeretne valami mássá változni, nem-modernné például, mert velejéig modern? Vagy én talán nem ezért fogadtam lelkesen ezt a könyvet, mivel, mint igazi modern, szeretném a tudásomat megújítani?

Nem vagyok képes búcsúzni, megvallom, a modern világtól, annak szellemétől.

Azt hiszem, hogy erre nagyrabecsült szerzőnk, Latour sem volna képes, bármennyire is eltűnőben lévőnek véli.

ÖT

MAGYAR LÁTVÁNY

Az utóbbi 150 év divatja Magyarországon, avagy a magyarság hét vezetőjének megkísértése és látomása

Bizonyos értelemben, ami itt következik, az u-chronia, az u-topia párja: leírás arról, ami nem úgy történt, de azért csak bizonyos értelemben nem úgy, mert több dolog úgy történt, ahogy leírom, ha nem is minden, a többi sejtetés.

I.

Osztrák–magyar divat.

I. Ferenc József osztrák császár magyar királlyá koronázása.

1867. június 8.

Szól Liszt Ferenc *Koronázási miséje* a pesti Eskü téren, a korabeli jellegzetes palotákkal, templommal keretezett, Duna mellett fekvő, szabálytalan formájú téren, amelyről nem is kell mondani, milyen kitűnően látszik Buda egy szelete, a festői Gellért hegygel meg a Várnegyeddel, ma a Március 15. tér nevet viseli.

Szépen süt a június eleji nap, tényleg szépen, az emlékezések szerint, elég melegen, és sugaraival bevonja a teret.

Akik játsszák a *Koronázási misét*, a zenekar tagjai, díszes *buszáregyenruhát* viselnek: atilla-mentét, vagyis gyapjúsövetből készült zubbonyt, világospiros színűt, fekete prémszegéllyel, szorosan testre szabottat, mellrészén sűrű arany zsinórzattal; sötétpiros posztó csizmanadrágot; térdig érő, fekete bőrből készült lovaglőcsizmát; világoskék magasított csákót, az elmaradhatatlan aranyozott paszománnyal és zsinórozással.

Ágyúlövések, harangzúgások hallatszanak.

Az újságok azt írják, hogy minden üzlet, kávéház, étterem, sőt még a legtöbb korcsma is be lesz ezen a napon zárva.

És özönlik rengeteg mennyiségben a nép. Kora hajnalban kelnek, hogy legyen helyük látni, csodálni és élvezni a koronázási ünnepséget. A főútvonalak zsúfoltak, a mellékutcák kihaltak. Félmilliónyian gyűlhetnek össze az Eskü téren és a környező utcákban, zajonganak, fel vannak hevülve.

Jómagam viszolygok a tömegtől, nem tudom, elmentem volna-e, ráadásul mindig viszolyogtam ettől a Ferenc Józseftől is, ettől a császártól.

Megjelennek *bandériumok*, vagyis lovass csapatok, minden egyes magyar vármegye lovassága egymás után tűnik fel, kiválóan ülik meg a paripát, kápráztató díszruhákban, csillogó-villogó fegyverekkel, zászlórengetegben, a saját vármegyei zászlójukkal meg persze nemzetiszínűekkel, jelképezve eme színekkel egyrészt az erőt, nevezetesen a *pirossal*, másrészt a hűséget, a *fehérrrel*, harmadrészt meg a reményt, a *zölddel*. Sokan *történelmi jelmezekben* pompáznak; például *Árpád* idején hordott gyapjúkaftánokban, csodaszarvast mintázó tarsolylemezekkel; *Szent István* idején divatos tógaszerű lenkabátban, vállukon az István-féle koronázási palást utánzatával; aztán *Mátyás király* korabeli tunikát formázó menteszerű brokátköntösben, a Hunyadiak hollós jelvényével meg birodalmi címerével; és idézik a *Rákóczi-szabadságharcot*, kuruc viseletet öltve, rövid, zsinóros, igen kopott fekete mentét, világosbarna, testhez simuló, elhasznált, itt-ott rongyos szürke nadrágot, és Rákóczi zászlóját lengetik. Többen még súlyos acélinget is viselnek, mások kényelmetlen farkas-, medve-, párduccacagányt, az erő, az ügyesség, a gyorsaság, a bátorság és a hősiesség jelképeként, mérhetetlenül izzadva a nagy melegben. Sok a tollbokréta, a madárszárnyutánzat, amely utal az isteni világhoz való tartozásra, az égbe emelő erőre meg a mennyei hatalomra. És táblák erdeje magasodik ki, rajtuk a legjellemzőbb felirat: *Él magyar, áll Buda még*. Mintha Jókai több regénye elevenedett volna fel bennem.

Feltűnik *apródcapat*, leendő főtisztok, *csatára felkészült ruházatban*, sodronypáncéllal, farkasbőrből készült, sötétbarna, menteszerű köpenyben, csúcsban végződő, orrvédővel ellátott, báranybőrrel bélelt páncélsisakban, másfél méter hosszú kopjával, piros nemezből készült, vastag övükben nehéz szablyával és súlyos fokossal. Úgy ülik meg a lovat, mintha azon születtek volna.

És akár az áradat, közelednek a *mágnások*, a *titkos tanácsosok*, a *lovagok*, a *kamarások*, a *vármegyei karok és rendek képviselői* ugyancsak lóháton, csapatokra tagolva, és mind-mind különböző színű *díszmagyarban*: panyókára vetett, prémmel szegélyezett, bársonymentében; állógal-léros, magasan záródó selyemdolmányban; testhez álló, selyemtrikó

nadrágban; atlaszselyemből készült mellátvetőben; aranyrojtos nyúlvánnyal ellátott fekete csokornyakkendőben; térdig érő, sarkantyús, fényes, fekete csizmában; ezüst mintákkal kivert kardhüvelyükben vékony, egyenes, nemzetiszínű bojtos karddal; filcből készült süvegükön prémszegéllyel és tarka tollazattal; minden ruhadarabjukon rengeteg a sújtás, a zsinórozás, az öv, a díszgomb, mind aranyozva; és számtalan jelvényt, kitüntetést viselnek, tele van aggatva ezekkel a mellük.

A díszmagyar divatjára, hosszan tartó divatjára, mint kiderült számomra, felfigyeltek szerte Európában, hol tetszett, hol megmosolyogták, hol meg egyenesen gúnyolódtak rajta, mindenesetre nem hagyhatták szó nélkül, hát ez nem is volt olyan ruházat, amit szó nélkül lehetett volna hagyni.

Érkeznek a különböző rendű és rangú *egyletek, társaságok, iskolák, egyetemek és testületek* képviselői saját lobogóik alatt, egyszerűbb és olcsóbb díszmagyarban, sietve helyezkednek el kijelölt helyeikre.

Gyülekeznek a külföldi diplomata is országuk jellegzetes díszruháiban.

Egyre erőteljesebben hangzik Liszt Ferenc *Koronázási miséje*.

Hintók jelennek meg *zászlósurrakkal*, többségük már igen öreg, aggyastyán, mint a főudvarmester, a főkamrás, a főajtónálló, a főasztalnok, a főpohárnok, a főlovászmester, ősrégi magyar és osztrák családok sarjai; mindegyik különböző állatbőrben, legtöbbször tigriskacagányban, a nemes hatalmat jelképezve, aztán medvebőrben, a harcos kaszt szimbólumaként, oroszlánbőrben, az uralkodásra termettség jeleként, mindezzel a régmúlt időket idézve; kardmarkolatuk arannyal és ezüsttel gazdagon díszített.

Az utcai tömeg valóságosan el van ragadtatva. Tapsolnak: taps, taps, taps. És éljeneznek. Hát persze hogy éljeneztek, hisz nagy mutatvány volt ez, óriási mutatványos műsor, magamnak is el kellett ismernem, hogy hát ez valami, ez a mutatványosdi, ugyanakkor kissé a hiábavalóság érzésétől elteltlen gondoltam erre.

Megérkeznek a *főrendiház tagjai* fekete lovakon, és mind-mind egyöntetűen *fehér* díszmagyarban, az ugyancsak fehér csákójukon vörös tollakkal; rubintokkal és smaragdokkal kivert övük meg átalvetőjük igen feltűnő; és nem kevésbé feltűnő aranyozott kardmarkolatuk; meg a rengeteg jel, jelvény, kitüntetés a mellükön, sorban egymás mellett, a legtöbb aranyból és briliánsból.

Majd a *képviselőház küldöttsége* következik barna lovakon, ők viszont a *legkülönbözőbb színű* díszmagyarokban, azonban egyöntetűen fekete csákókban, nemzetiszín tollazattal.

Tömeg: Éljen, éljen!

Berobog hintóján a *bíboros prímás*, mögötte több hintóban a püspökei, kíséretükkel. A bíboros bíborszínű öltözéket visel tetőtől talpig; bíborszínű lenselyemből készült a reverendája, amelynek harminchárom, Jézus földi évei számával egyenlő aranyozott gombja van; kalapja is bíborszínű, kör alakú, alacsony és keskeny karimás, mind a négy égtáj felé tizenöt zöld bojtal, magas rangjának és lelki tanító voltának megfelelően; kezében aranyozott, gyémántokkal díszített, csigás kampójú, hosszú pástorbót, ujjain több pástorgyűrű, aranyból és drágakőből. Püspökei hasonló öltözékben díszellegnek, csak feketében, fejükön meg kettős csúcsú főveg, lila színű, amely a kegyesség jelképe.

Tömeg: Éljen! Éljen!

Szól Liszt Ferenc *Koronázási miséje*.

És érkezik a *miniszterelnök*, aki, a felsőház tagjaihoz hasonlóan, teljesen *fehér* díszmagyart ölt, viszont a csákója fekete és nemzetiszín tollas, mellét fényt visszaverő számtalan kitüntetés és jelkép borítja. Mögötte a *miniszterek*, ők a *barna* és a *lila* különböző árnyalataiban pompázó díszmagyart hordanak, és bordó meg fekete csákót, ugyancsak nemzetiszínű tollazattal.

Fehér lovakon hat *hírnök* vágat be a térre, citromsárga huszáregyenruhában, narancssárga csákóban, és megfűjják aranyozott harsonáikat.

Csend lesz, mélységes csend.

Az ellenzéki lapok megemlékeznek arról, hogy a szabadságharc leverése után a trónra lépő fiatal I. Ferenc József kivégezteti az első magyar miniszterelnököt meg a forradalom tizenhárom tábornokát, akik térdepelve, szívükre téve jobb kezüket, a balt kitárva, várják, hogy beléjük fűrődjön a golyó, és lőporfelhő borítja be holttestüket. Ferenc József a legnagyobb szigorúságot parancsolja a magyar ellenállókkal, a derekukat be nem adókkal szemben. Fel akarja darabolni Magyarországot négy különböző részre. Az osztrák rendőrminiszter, a császár kezdeményezésére, megfenyegeti Széchenyit, miután házkutatás tart nála Ausztria-ellenes műve miatt, öngyilkosságba kergetve a legnagyobb magyart.

De van ellenzéki lap, amely a kormánypárti lapokhoz hasonlóan azt írja, hogy *kiegyezés* kell, mert ma már más időkét élünk, a császár megváltozott, és a magyarság érdeke a megbékélés.

Hogy jómagam mit írtam volna akkor? Fogalmam sincs, ne haragudjanak, de tényleg nincs fogalmam, hogy mit írtam volna.

Fényes, kis létszámú lovascsapat robog be a térre, élükön a császár *főhadsegédével*; világoskék, arany zsinórozású mentét viselnek; alatta

sötétzöld, fehér sujtásokkal ellátott, elől rövidre, hátul hosszabbra szabott dolmánnyal; fehér, vastag selyemátvetővel; ugyancsak fehér, testhez simuló nadrágot hordanak, azokon pedig arany sújtások vannak; fekete, fényes a csizmájuk; sötétkék a csákójuk, rajta fehér toll. Egy vitéz a *Habsburg-család zászlóját* viszi, amely téglalap alakban piros-fehér-piros vízszintes sávokból áll, az erő meg a hűség színeiből; közepén a *Habsburg-címer*: fekete kétfejű sas, a megvilágosodottság madara, az isteni hatalom és a nap jelképe; körülötte a Habsburg-ház országainak és tartományainak tizennyolc, színesebbnél színesebb jelképe.

Kissé bonyolult, gondoltam, nagyon megbonyolítottam.

És megjelenik egy már kopaszodó, azonban még egyáltalán nem öreg, dús pofaszakállas és bajszos lovas, *I. Ferenc József osztrák császár*, egyszerű tábornoki egyenruhában: világoskék, nehézselyem zubbonyban, piros szegélyekkel, jobbra zártan aranygombokkal, szorosan simuló állógallérján és mandzsettáján fekete aranyozott minták; gyapjúselyem, fekete nadrágban, oldalán vastag aransujtással a bokáig; fehér könnyű selyemövével, szintén aranyozva; két átalvetővel egymás mellett, az egyik piros-fehér-zöld, a másik piros-fehér-piros vékony selyemszalag; fehér csákót visel, rajta aransujtásokkal és a saját, császári címerével, elől sötétzöld forgóval, fehér tollbokkrétával. A Habsburg-ház jelvényei virítanak jobb mellén. Fehér paripájával eggyé válik, mint a gyertyaszál üli meg. Árad róla a született méltóság, egyenesen előretekint, se jobbra, se balra, lovát könnyed ügetésre fogva.

Tömeg: Éljen a király!

Ámde fújolásba is kitör ez a tömeg, fúj, fúj.

Azonban a többség elnyomja, mert felzúg: Éljen a király! Éljen a király! Most már éljen a király!

Hogy én fújoltam volna-e? Ki tudja, magam sem tudom, hogy fújoltam volna-e.

Liszt *Koronázási miséje* dicsőségesen szól.

Olvasni lehet bizonyos lapokban, hogy ugyan mikor is volt az, hajjaj, hogy tömegmozgalmak keletkeztek és ellenszegültek a császár intézkedéseinek, sőt a feledés homálya borul arra is, amikor szinte mindenki megtagadta az adófizetést meg azt is, hogy katonának álljon. Már nem is lehet emlékezni arra, mikor Ferenc József bevezette, az országgyűlés feloszlatása után, az önkényuralmat, vagyis a rögtönítélő bíraskodást, megszüntette az önkormányzati testületeket, megrendszabályozta a sajtót, felszámolta az emigrációval kapcsolatot tartó ellenállási mozgalmak maradványait. De nem felejtettük el, írják neves publicisták, milyen széles körű követelésünk volt a negyvennyolcas, forradalmi törvények

maradéktalan helyreállítása, nem felejtettük el, és a császár, akit nem-sokára megkoronázunk magyar királlyá, helyre is állította a legtöbbet.

Megjelenik egy szép asszony, káprázatos hintóban, *Mária Terézia bintójában*.

Tömeg: Éljen Sziszi! A magyar királynő! Éljen, éljen a mi Sziszink! Sziszi szeret bennünket, magyarokat! Szeressen továbbra is még inkább, mint eddig!

Szegény Sziszi, a magyarok úgymond szeretetével és viszonz szeretetével kompenzálta utálatát császári férje iránt, ötlött fel bennem, de lehet, hogy teljesen meggondolatlanul írtam ide; persze nyilván még több minden mással is kompenzálta.

Az asszony, *Erzsébet császárnő* integet, mosolyog, csókokat küld. Nem könnyű viselni ragyogóan fehér, harminc méter atlaszselyemből készült, fehér tafttal bélelt ruháját, hiszen tizennyolc kiló színarany van benne. Szoknyája négy méter hosszan és fehér flanellal megbélelt uszályal hullámozik utána, kihímezve egyméteres magasságban, száz-húsz centi szélességben különböző színű virágokkal, és hetvencentis sávban aranszegély követi minden redőjét; testhez szabott mellény-része körmöcbányai aranycsipkézet; öve fehér gyémántcsatos arannyal átszőtt atlasz; fátyla ugyancsak fehér, áttetsző és szintén arannyal átszőtt, háromméteresen húzódik utána; köténye aranyozott virágokkal meghímzett; atlaszcipője szintén dúsan aranyozott, bőrkesztyűjével együtt, melyek különben vakító fehérek; egyedül a csipkekalapja lila, ámbár az is fehér orgonavirággal díszítve; és ugyancsak lila napernyőt tart fölé egy udvarhölgye; egy másik udvarhölgy pedig strucctoll legyezővel kavarja körülötte a levegőt; mindkettő uszályos fehér selyemruhát hord, fehér csipkekalapot, fehér kesztyűt, fehér cipőt.

Tömeg: Éljen! Éljen! Csodálatos! Nagyszerű! Felülmúlhatatlan! Éljen! Éljen!

Liszt *Koronázási miséjének* hangjai betöltik a teret.

Díshintó tűnik fel a magyar *szent koronával* és a koronázási jelvényekkel, az *országalmával*, a *jogarral* meg a *koronázási paláttal*. Nyolc pompás, fehér ló húzza, aranyozottan felszerszámozva, amelyek, ha rájuk esik a fény, kápráztatóan csillognak. A *koronaőrség* kíséri délceg, sötétbarna lovakon; fekete atilla-mentében, azon fehér, sűrű sujtásokkal; vállra vetett piros-fehér, hosszú köpenyben; piros, ugyancsak fehér sujtásokkal teli csizmanadrágban; világosbarna csizmában, szintén fehér díszekkel; fekete csákójukon visszaköszönnek a fehér sujtások és a fehér tollbokréták; fehér kesztyűs kezükben lándzsát tartanak, oldalukon kard.

A főrendiházi és a képviselőházi elnök leszáll lováról, megközelítik Erzsébet császárnő hintóját, tisztes távolságban megállnak, földig hajolnak, és megkérik, engedje magát megkoronázni magyar királynőnek.

Erzsébet magyarul, aránylag jó kiejtéssel: Örömmel teljesítem a nemzetnek, szeretett magyar nemzetemnek, sőt az általam legjobban szeretett nemzetnek önök által kinyilvánított kívánságát, és áldom az isteni gondviselést, hogy e magasztos percet megélnem engedte.

A legendás Sziszi, gondoltam, mert a magyarság köreiben Erzsébet királynő egy legenda.

Tömeg: Éljen Erzsébet, a magyarok magyar érzelmű királynője!

A Tisztelt Ház két elnöke Erzsébet jobb vállá fölé tartja a szent koronát.

Liszt *Koronázási miséje* harsogóvá válik.

Tömeg: Éljen Erzsébet, a magyarok magyar és legmagyarabb királynője!

A miniszterelnök és a hercegrímás a lovon ülő Ferenc József császár elé járul a jogarral, az országalmával és a palásttal meg a szent koronával, amelyet a házelnökök közben átadnak nekik. Az osztrák császár leszáll lováról, kissé meghajlik, hogy a fejére tehessék a koronát, nyakába a palástot, jobb kezébe a jogart, bal kezébe az országalmát.

A fényt többszörösen verik vissza a király fején lévő koronából a gyémántok, a gyöngyök és az arany.

Egy csapat huszár robog be, mindnek kezében a felnagyított magyar címer: egy hasított pajzsalak két mezőre osztva alul, közepén kihegyesedve, tetején a szent korona; első mezejében három vörös és négy ezüst vízszintes sáv, ebből az ezüstök négy folyóra utalnak, a Dunára, Tiszára, Drávára, Szávára; a második mezejében zöld hármashalom, három hegységet, a Tátrát, Mátrát, Fátrát jelképezve; a középső, kimagasodó halmon kettős fehér kereszt az apostoli királyság szimbólumaként; mindez körül a társországek, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Erdély címerei; kétoldalt egy-egy ezüstruha szárnyas angyallal megtámasztva.

Ferenc József beadja derekát, írják a lapok, nemcsak visszaállítja a negyvennyolcas forradalmi törvények egy részét, hanem engedi pártok működését, választásokat ír ki, és amely párt nyer, kormányt alakíthat. Visszaállítja az Országgyűlés meg az önkormányzatok szabadságát, a megyéket a magyar karok és rendek kezére bízta. A választást nyert pártok vezetői, mint országvezetők, igazgathatják az országot önállóan, kivéve a pénzügyet, a hadügyet és külügyet. Es oszthatatlan egységes

magyar nemzetet ismer el a császár és most már király, vagyis magyar-nak tételezi, a magyarság nagy tetszésére, a magyar területeken élő szlovákokat, románokat, szerbeket és így tovább, függetlennek tételezve a Magyar Birodalmat.

Érdekes magyarok ezek a szlovákok, románok, szerbek stb., vélekedtem, és a magyarok képesek voltak komolyan gondolni, hogy ezek magyaroknak tartják magukat, hahaha.

A miniszterelnök leszáll lováról, földig hajol a király előtt.

Miniszterelnök: Felséges császár és most már apostoli királyunk! Legkegyelmesebb urunk! A jelen napon hálatelt szívvel jelenünk meg Felséged előtt, hogy kifejezzük hódolatunkat a ma hatályba lépő törvény szentesítéséért és az abban foglalt nyilatkozatért, miszerint elfogadja a magyar nemzet koronáját. Az elfogadás visszhangja milliók és milliók hálás szívéből és ajkáról száll fel a trón zsámolyához, tudniillik nem akármilyen magyar nemzetet fogad el, hanem függetlent és önállót, amely egyenrangú partnere Ausztriának. Úgy fogunk tenni, mint őseink tévének, mindennapi imánkba foglaljuk a fohászt nemzetünkért és királyunkért. Isten, áldd meg a magyar királyt!

Felcsendül a *Himnusz*: „Isten áldd meg a magyart jókedvvel, bőséggel”.

Tömeg éneklí, majd felordít: Éljen sokáig a király! Éljen a haza!

A bíboros hercegprímás is a királyhoz járul, meghajol, majd a fülébe suttog, nem lehet tudni, hogy mit.

Ferenc József, most már magyar király, visszaül lovára, elővesz egy papírdarabot, és abból olvassa magyarul, de alig érthető kiejtéssel: Nagyon szépen hangzottak a beszédek, öröm volt hallgatni. Mindig megcsodálom a magyar nemzet helytállását, hogy fönntartván ez államot sok viszontagság között, nemcsak a harctéren tudta vitézségével a trónt és hazáját mindenkor megvédeni, hanem békében is méltó helyet vívott ki magának és foglalhat el a művelt nemzetek között. Örömmel teszek eleget a magyarok kívánságának, hogy királyuk legyenek, hisz bizalmam van a magyarok hősi és hűséges erényeiben. Megszüntettem azt a törvénytelen állapotot, amely Magyarországot sújtotta évek óta, visszaállítottam az alkotmányosságot, összehívtam a legális országgyűlést, és kineveztem a magyar minisztériumot. Örömmel üdvözlöm kedvelt Magyarországom főrendjeit és képviselőit, az egész magyar nemzetet és népet, hálát mondok az isteni gondviselésnek, mert megélnem engedte, hogy szeretett magyarjaim királlyá koronáztak engem. Isten békéje vezessen bennünket.

Tömeg: Isten kegyelméből király! Éljen!

Díszlövések hangzanak, harsonák szólnak.

Ferenc József nyáron hajnali négy órakor, télen ötkor kel, megborotválkozik, no persze vigyáz dús oldalszakállára. Majd elfogyasztja szerény reggelijét, általában egy pohár tejet. Hét óráig fontos leveleket ír, és az előző napról elmaradt ügyekkel foglalkozik. Aztán kéri a kabinetirodák, a titkárságok és a vezérkar által aznapra előkészített felterjesztéseket, majd tíz óráig megjegyzésekkel ellátva visszaküldi. Fogad családtagokat, kérelmezőket stb., és átfutja az egyetlen lapot, amelyet erre méltónak ítél, a hivatalos kormánylapot, a *Fremdemblattot*. Rövid sétát tesz a Burg egyik kertjében. Délben megebédel, általában valami tézstaféléhez valami húst, hozzá Spattenbrau sört vagy tokaji bort iszik. Hivatalos kihallgatásra fogad minisztereket, főhercegeket, tábornokokat. Intézi a délutáni postát. Sétál a Schönbrunn kastély parkjában. Öt órakor megvacsorázik, elolvassa lapja esti kiadását, elmaradt ügyekkel foglalkozik, és nyolckor ágyba bújik. Feleségével rossz a viszonya, Erzsébet nem bírja elviselni ridegségét, hivatalnoki mentalitását, botfülét, hisz osztrák létére a zenére süket. Szeretőket tart, főleg színésznőket.

A tömeg üdvörlalgása mindent betölt.

Egyre erősebben szól Liszt műve, a *Koronázási mise*.

Az új magyar király felpattan lovára, és felkaptat a fényben úszó, erre az alkalomra épített *koronázási dombra*, amelyet hetvenkét magyar vármegye földjéből emelnek, és kardjával négy felé sújtva tesz jelképes esküt az ország védelmére.

Százegy ágyúlövés hangzik el, díszsortűz háromszor egymás után, és százezrek éljen-ordítása.

Liszt *Koronázási miséje* még erősebben szól.

Hát nem mondom, mondtam magamban kissé elhűlve, micsoda banzáj, holott nem kellett volna elhűlnöm, hisz abban a korszakban egy ilyen ünnepség egyáltalán nem volt ritka.

A király odaléptet az Országgyűlés elnökéhez, és átadja neki a koronázási *hitlevelet*. Aztán bejelenti, hogy a nemzettől kapott koronázási ajándékot, ötvenezer aranyat, felajánlja az ellene folytatott szabadságharcban elesett honvédek özvegyei és árvái javára. És Szent István-renddel tünteti ki Arany János költőt, aki egyszerű, fekete szalonkabátban veszi át. És avatni kezd úgynevezett aranysarkantyús lovagokat, akik *piros* díszmagyart öltenek, kivétel nélkül.

Felcsendül a *Szózat*: „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar”.

A pénzügyminiszter, fekete díszmagyarban, arany- és ezüstpénzeket dobál lováról a nép közé. A tömeg egymást taposva hadakozik a pénzért.

A király a lován ülve körülnéz, ráncolja homlokát, gondolkodik.

Király: Nem látom *Deák Ferencet*. Hát hol van?

Miniszterelnök: Legkegyelmesebb uram! Nincs itt. Nem jön el. Senki sem tudja, miért. Ő maga nem jelezte előre, és mikor észrevesz-
szük hiányát és küldöncöt menesztünk érte, a küldönccel azt üzeni,
nem jön, de semmi magyarázatot nem hajlandó adni, miért, viszont
küld egy feljegyzést.

Király: Hm. Érdekes. Na, mindegy. Lehetne pedig a főtanácsadóm.

Tömeg: Hol van Deák Ferenc, a *baza bölce*?

Ezt a kérdést adtam a tömeg szájába; én is megkérdeztem volna,
ha ott vagyok.

Miniszterelnök széttárja karját, mintegy válaszolva a tömegnek,
hogy nem tudja. Majd szónokolni kezd ismét: Elárulom, hogy elfog
a *kísértés*, elárulom, sőt a megkísértés, hogy a jelent múltként éljem
meg, a múltat meg jelenként, sőt a jelent és a múltat jövőként is, *egy
eljövendő korból nézsek múltra, jelenre, jövőre*, egyúttal megkérdezve,
ugyan ki képes erre, így nézni, szemlélődni a magyar nemzet vezetőin kívül,
és ki képes úgy tevékenykedni, úgy vezetni az országot, hogy mind
a dicső ősapák, mind a méltó utód *ősunokák*, mondhatom ősunokáknak,
elégedettségét egyaránt kivívjuk. Elárulom, a mi népünk és más népek
történetét szemlélve, azon eredményre jutottam, és ez megkísértésem
lényege, hogy az egész nagy világon *csak egyetlenegy nép dicsekedhetik
őseinek, jelenének, sőt utódainak oly lenyűgöző hagyományával*, mely, ezer
év minden viszontagságának dacára, *a legméltóbb egy nemzethez*. Igen, ez
kísért meg, hogy *a magyarság története a legméltóbb egy nemzethez*, igen,
és még az is megkísért, ezek után logikusan kísért meg, hogy megál-
lapítsam, *kiváltságos nép vagyunk*. És ha a magyar mentalitás elterjedt
volna egész Európában, akkor Európa egészen más Európa lenne.

Milyen igaz, gondoltam, hogy Európa egészen más Európa lenne,
ha a magyarságtól függött volna, milyen igaz ez, ha mondta a minisz-
terelnök, ha nem mondta.

Tömeg: Éljen a Magyar Birodalom, édes hazánk! Éljen és virágozzék
az idők végezetéig! Éljen dicsőséges történelmünk!

Kavarog a sokaság a téren. Színegyveleg úszik. Ócska díszmagyar-
ban kucsmás fejek. Vasárnapi munkásöltönyön vörös kokárdák. Fekete
frakkhoz árvalányhajas kalap. Papi talár felett sodronying. Medveka-
cagányhoz gyűrött gombakalap. Bakák sötétké egyenruháihoz fehér
forgós csákó. Szalonkabáton rókatorok prém. Kopott vászondolmány-
hoz arany-ezüst gallér. Falusi viselethez selyem brokátatilla. És a nők
ugyanígy, hasonlóképpen.

És elhallgat a *Koronázási mise*, jönnek falusi kórusok, fény esik rájuk,

népdalokat énekelnek: Édes jó Istenem, indítsd meg a vizet; Elment a két lány virágot szedni; Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz. És katonadalok versenyeznek velük: Katona vagyok én, ország őrizője. Aztán jönnek a polgári körök dalárdái: Fel fel a vérző kebelről. Megjelennek munkások énekkarai: Zengj dalt, köszöntsd, nép, ős arád. Ám mindezt elnyomja a cigányzene, húzzák a cigányzenekarok, a közönség zengi a magyar nótát, ezt zengi leginkább kedvtelve, és táncol rá: Már én többet kocsislegény nem leszek; Piros bort ittam az este; Jaj de magas ez a vendégfogadó; Kondorosi csárda mellett; Nagy a feje búsuljon a ló; Csak egy kislány van a világon; Ki tanyája ez a nyárfás; Tele van a város akácfavirággal.

Király, aki lovával Miniszterelnök lovához lépked, azt mondja halkán, ahogy elképzeltem: Engem viszont az *kísért meg*, az, amit egyáltalán nem szeretek, mégis megkísért, hogy felgyorsul minden, *süllyed az a világ, amit megszokok és szeretek*, megkísért, hogy jön új technika, új erkölcs, új értékrend, új tudomány és művészet, új életstílus, új emberek és csoportosulások, mindezt elutasítom, de megkísért az is, hogy *tehetetlen vagyok ezekkel szemben*, sajnos, és megkísért, hogy *mennyi sohasem volt vágy fog támadni, minek következtében milyen rengeteg ellentét fog egymásnak feszülni, mennyi remény nem válik valóra, és rohanunk, rohanunk, ki tudja, hová*. De mindez, amit mondtam, szigorúan maradjon köztünk.

Miniszterelnök ugyancsak halkán Királynak: Hasonlóképpen gondolom mindezt, mint felséged, és hasonló fenntartásaim vannak, kísértetiesen hasonló *megkísértéseim*, de hát egymással való kiegyezéssel szövetségünk ezen is alapszik, ezért a hasonlóság miatt is jöhet létre, és azért is, hogy küzdjünk minden erőnkkel az olyan világgal szemben, amelyet elutasítunk.

És évek múlva ismét feloszlatta Ferenc József a magyar országgyűlést, mert az ellenáll némely elképzelésének, látjuk, amint rendőrökkel és katonasággal vezetteti ki a kiabáló, feldúlt képviselőket, nem habozik. Közben Budapest világváros lesz, épül, szépül, hatalmas, reprezentatív épületekkel, sugárutakkal, körutakkal. A polgárok sétabotjaikat lóbálva, cilindereikkel köszöngetve haladnak a Duna-korzón. Földmunkások és szegényparasztok lázadnak, összeszorított foggal, megtámadják a megyeházát; gyári munkások sztrájkolnak, tüntetnek, elszánt, kemény az arcuk, de elszánt és kemény az őket körülvevő rendőrkordon és csendőrcsapat is. Parasztok és munkások mennek ki Amerikába. És Ferenc József hadat üzen, kitör a világháború: mindenhol hullahegyek, sebesültek, rémült katonaszemek. Már *agg* a császár

és király, mozdulatlan merevséggel, lehunyt szemmel hajtja le fejét a rossz hírek hallatán, és csak rossz hírek vannak, és mikor megszólal, maga elé mormogja alig halhatóan: Ami *megszületett* egykor, annak vége, az bevégeztetett, a Mindenhatóval nem lehet ujjat húzni, de remélem, hogy egy, az enyémnél magasabb erő helyreállítja majd azt, ami egyszer már megszületett, én sajnos nem tudom megtartani. Ágyban fekszik, körülötte a hozzátartozói és orvosok, szótlanok, látják, csaknem haldoklik már, ámde felkel és az íróasztalához ül dolgozni, alig van jártányi ereje, mégis dolgozik, hívja a megszokás, a kötelező kötelesség.

Keresgél egy papírlapot, és mikor megtalálja, halkan mormogja, Deák Ferenc, a *haza bölcse* feljegyzése, megvan, megtaláltam.

Volt-e ilyen feljegyzés vagy nem volt, nekem most mindegy, a lényeg, hogy Deák gondolkozásáról beszéljek, ezért a cikkeiből, beszédeiből merítettem, de kiegészítettem a magam ötleteivel is.

A haza bölcse feljegyzése: Kiegyezésünk Ausztriával nemcsak a miénk, hanem Európa érdeke is, két egyenrangú fél szövetségéről van szó, amely egyúttal *reálunió*, mint gondolom. De azt is gondolom, hogy ez nem fog megvalósulni, sajnos, nem. Ugyanakkor a legtisztább *idealizmus* talaján is állok, egy eszmény, egy elkötelezettség talaján, amely nem más, mint hogy *a magyar nemzet, a magyar nép megmaradjon a földi létnek végső határáig*, megmaradjon ezeréves távlatában, ugyanakkor *a kornak megfelelő szellemben haladjon előre, hogy méltó párja legyen ama nemzeteknek, amelyek elől járnak az emberi fejlődés útján*. Ezért kell a kiegyezés Ausztriával. Van egy *látomásom*, mégpedig az, hogy az Osztrák–Magyar *Monarchia megakadályozza a Magyar Birodalom felbomlását*, ámde a látomásaim közé tartozik az is, hogy akkor akadályozhatja meg a felbomlást, ha *nem hisszük magunkat erősebbnek, mint amilyenek vagyunk*. Ha pedig erősebbnek fogjuk hinni magunkat a valóságosnál, és *a többi, velünk együtt élő nép elnyomásának kétes dicsőségét magunkra vesszük, akkor kihívjuk ama népek hozzánk való viszonya elmérgesedését, talán még háborút is előidézve, minek következtében nagy árat fogunk fizetni*, akár birodalmunk elvesztésével is, és *a magyarság a világ szemében bűnrészcse válik majd*, és jómagam is bűnrészcse, hiszen nem adtam jelét eddig eme látomásomnak, és ez is látomásaim közé tartozik. Hát ezekért a látomásaimért nem mentem el a császár királlyá koronázására.

Ferenc József visszabotorkál íróasztalától az ágyába, lefekszik és nem kel fel többé. Szép kort ér meg, ahogy a birodalma is; *végelgyengülő* kort, végelgyengülő birodalommal.

II.

Milyen divatot diktál egy vörös vezér?

Forradalmi majális.

1919. május 1.

Hajnal van, a nap, amely áprilisi napból májusi nappá vált, éppen felkelőben.

Az *Internacionálé* hangjai hallatszanak: Fel, fel, ti rabjai a földnek.

Egy *munkásegylet* zenekara és énekkara vonul be az épülőben lévő *Millenniumi Emlékmű* elé ragyogóra fényesített, térdig érő, fekete csizmában; szürke, egysoros, négygombos, viseltes, zubbonyzerű öltönyben; fehér inggallérjuk kaucsukból van; fejfedőjük pörgekalpagra emlékeztető fekete keménykalap. Kör alakú, fodros szélű, vörös kokárda a mellükön, nyakkendőjük is vörös, az újjászületés jelképeként.

Megjelennek teherkocsik és daruskocsik, a még nem befejezett Emlékműhöz hajtanak, egészen közel hozzá, munkások ugrálnak le róluk sötétkék kezeslábasban, a legújabb, korszerűnek mondott overallokban, és újnak látszó, igen nagy, sötétszürke, fekete, tekintélyes ellenzővel ellátott tányérsapkában, ez a legfeltűnőbb rajtuk. Gyorsan, gyorsan, gyerünk, gyerünk, kiabál az ugyanígy öltözött munkavezető, telik az idő. Ferenc József szobrához sietnek hatalmas kalapácsokkal, ütéseket zúdítanak rá, ütik és ütik, törik össze, és, miután összetörik, a törmelékeket az egyik teherkocsira rakják. Aztán hozzákezdik bevonni *vörös vászon* anyaggal az Emlékművet, mintegy eltakarni, pontosabban semmissé tenni, még pontosabban vörös tömeggé változtatni, hamarosan olyan is lesz, mint egy hatalmas vörös fal. *Atrendezik* így, a magyar királyok, a magyar történelem emlékművét a vér falává. Újabb teherkocsi robog be, rajta két óriási fehér gipsz dombormű, leemelik róla, és felállítják a vörös falra. Kitűnő, kiabálja a munkavezető. Mindannyian megállnak és szemlélik, mosolyognak. *Marx* és *Engels* domborműve néz vissza rájuk, hét-hét méter magasak. Majd nekiállnak felépíteni egy szószerket a két dombormű alá, mikor kész, feldíszítik rengeteg *vörös zászlóval* és sokkal kevesebb *nemzeti színűvel*, meg egy hatalmas *plakáttal*, amely *óriás munkásalakot* ábrázol meztelenül, az igazságtalan társadalomból való kivonulást szimbolizálva, vonalvezetése feldúlt, izgatott, mozgalmas, kirobbanó erőt, energiát fejez ki, hatalmas izomkötegekkel, hátrahajlik, kezében nehéz kalapács, a kemény beavatkozás jeleként, hogy teljes lendülettel és erővel sújtsa le.

Kun Béla népbiztos, a kommunista puccs vezérének parancsára *rendezik át* így ezt a teret és az Emlékművet, persze forradalmi tettnek tartva.

A lényeg a lényeg, Kun szimbolikusan is átrendezi a magyar múltat, ha tudta, ha nem tudta, de én úgy vélem, hogy tudta.

A májusi nap már a szemhatáron halad, élesen, bár még ferdén sugárzik, szép időt jósolhatni, ennek ellenére nincs túl meleg, elkél a felöltő is.

Tömegek kezdenek gyülekezni, gyorsan ellepik a teret, amelyet betölt a *forradalmi munkásindulók* ütemes ritmusa: Itt van május elseje, énekszó és tánc köszöntse.

Gyerekkoromban rengeteg hasonló ünnepségen kellett részt vennem, és megmondom őszintén, hogy mint afféle fiúcska, tulajdonképpen a katonáskodás, a katonai játékok egy fajtájának fogtam fel.

Ezen a reggelen munkás- és katonazenekarok ébresztik a várost, írják a vörös forradalmat ünneplő lapok, a házak vörös lobogódíszat öltenek, az iskolás gyerekek kiflit kapnak, az asszonyok húsz deka fehérlisztet, elfelejtkezünk az éhezésről. A Királyi Palota vörös lepelben, a Vérmezőn Martinovicsnak vörös koporsót állítanak, előtte Lenin szobrával, a Köröndön óriási, vörös földgömbök. Mennyi vörös posztó kellett ehhez? Minden fonó- és szövőgyár vörös drapériákat gyárt hetek óta ingyen. Proletár gyermekek tömege özönlik a várbeli királyi palota kertjébe és a Margitszigetre, uzsonnát osztanak nekik, mosolyogva, jókedvűen habzsolják. És megnyílik a köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása, szobrok, képek sokasága.

Kezdődik a felvonulás, több, időközben megérkező munkás- és katonazenekar forradalmi dalainak ritmusára: Fel, vörösök, proletárok.

Tetőtől talpig *vörös ruhába öltöztetett kisgyerekek* sokasága nyitja meg a sort, kezükben papírból készült, kicsi, vörös zászlókat lengetnek.

Tömeg: Éljen a jövőnk!

Szegény tömeg, gondoltam, de a tömeg mindig szegény, akkor is, ha hatékony és győz, de csak ideig-óráig szokott győzni.

Következnek a *Lenin fiúk*, teljesen feketében, fekete bőrben, combig érő, kétsoros, magasan záródó bőrkabátban, rajta hatalmas, vörös kokárdával, bőr csizmanadrágban, alacsony szárú bőrcsizmában, bőr lábszárvédőben, vörös csillaggal díszített, bőr tányérsapkában, bőrkesztyűben; fegyverzetük karabély, pisztoly, a korszerű Steyer gyártmány, de szurony is, aztán tojás-kézigránát, amelyet dobálnak egyik kezükből a másikba mosolyogva. Az élükön halad a parancsnok, nevezetes ember, egyéni öltözkében: óriási, a tetején hullámokat vető, világosszürke,

fekete ellenzős, gyapjú micisapkában; a nyaka köré többszörösen tekert, hosszú, fehér selyemsálban; barnás árnyalatú, kockás, combig érő, kétsoros, feltűnően nagy-nagy gombokkal teli szövetzakóban; igen vastag barna bőr övszíjának tartójában a Steyer pisztoly meg a szurony foglal helyet; balról jobbra átvetve bőr vállszíjat hord keresztben a mellén; jobbról balra meg a karabély bőrszíja díszeleg rajta; és a kézigránatokkal úgy játszik, nagy fogait kivillantva, mint egy mutatványos.

Eljenek a mutatványosok, de csak a cirkuszban, ez merült fel bennem.

A térre felszerelt hangszóró harsogja azt a szöveget, amelyet stílusosnak gondolok: Eljött a Vörös Isten. Hozsanna néked új isten, hozsanna! Bizony, bizony elfeledkezik ezen a mai napon a vörös város a tegnapról, a nélkülözésekről, az emberek örülni akarnak, hinni a mindjárt kezdődő népgyűlés és a majális munkáserőt sugárzó optimizmusában.

Es jönnek a *Kommunisták Magyarországi Pártjának* és az *Oroszországi Kommunista Hadifoglyok Szövetségének* tagjai, vezetőikkel, ugyancsak vörös zászlókat lengetve. Civil ruhájuk mintha egyenruha volna, mindannyian sötétszürke, hosszú, csaknem combközépig érő, négygombos, kétsoros zakót viselnek, középszürke mellénnyel, fehér, lekerekített galléros inggel, fekete nyakkendővel és fekete, keskeny karimás puha kalappal; mellükön a *Tanácsköztársaság címere*: piros, ötágú vörös csillag, a proletárforradalom jelképeként; körülötte sárga búzakaralászik, vagyis hit az állandóan újjászülető életben; közepén egy hátán fekvő kis emberpár, vagyis mintha az lenne, mert nehezen felismerhető, hogy tulajdonképpen emberek-e, vagy éppen azért nem ismerhetők fel, mert már ők az új, a még ismeretlen ember mintái, akik majd ezután formálódnak ki. Jelszavak harsognak: Éljen a proletárdiktatúra! Éljen a Világforradalom! Éljen a Tanácsköztársaság! Győzünk!

Bevallom, hogy jelszavakat ordítani sosem szerettem.

Az előző hónapokban vonatok haladnak hazafelé a frontról, tele katonákkal, a vagonok teteje is feketéllik a rongyos egyenruháktól, az éhes, fáradt, reménytelen tekintetektől. Katonaszökevényeket fognak el csendőrök, lefegyverzik, megbilincselik őket, ádáz, ölü pillantásokkal néznek egymásra. Munkásasszonyok éhségmenetelnek, fáradtan, keserűen, elesetten kiabálják: Békét! Kenyeret! Munkások elhagyják az üzemeket, sztrájkra szólítanak, és öklüket rázzák a rendőrök sorfalára, amely elállja útjukat magasba emelt kardlapokkal. Tömegek áramlanak az utcákon, feketéllik a sokaság, és kiabál: Le a burzsoákkal! Jogot! Megélhetést! Kenyeret! A főútvonalakon katonai teherautók robognak, társzekerek dübörögnek, bennük zsúfolásig tele levegőbe lövöldöző és

forradalmat éltető fegyveres katonákkal meg civilekkel. A Parlament előtt több száz ezres tömeg őrjöng a forradalom, az úgymond polgári forradalom győzelmének örömmámorában, nemzetiszínű és vörös zászlók alatt. Kiabálják: Éljen a köztársaság! Akkor még Kun Bélát, kommunista volta miatt, kopaszra nyírják a rendőrök, és eszméletlenre verik, sok sebből vérzik, rendőrorvos siet hozzá, vizsgálja, bekötözi, gyógyszerezi, azt a parancsot kapja, mindenáron akadályozza meg, nehogy meghaljon. Nemsokára a meggyógyult Kun Béla beszél óriási közönség előtt: Munkások! Elvtársak! Az osztályuralom önzése elkerülhetetlen végzetszerűséggel forradalomba, igazi, proletár forradalomba kergette az országot, most rajtatok a sor, ki az utcára! Szüntessétek be a munkát! Megszállni a középületeket! Elfogni a városparancsnokot!

Tömeg: Éljen! Már elfogtuk! Éljen! Győztünk!

Mindig is azt gondoltam, hogy a tömeg sok embert hatalmába kerítő hisztérikus lelkiállapot.

Áramlanak és áramlanak a vörösbe burkolt Emlékmű terére, mint tábláikon jelzik, a *Budapesti Munkástanács*, a *Gyárfoglaló Mozgalom*, az *Ifjúmunkások Országos Szövetsége* tagjai, vagyis az általános sztrájkok meg az utcai megmozdulások résztvevői, mozgatói. Menetelnek a *nagyüzemek*, mint a Mátyásfüldi Repülőgépgyár, a Ganz Villamossági, a Lipták-gyár, a Csepeli Weiss Manfréd, a Ganz Danubius, a Magyar Fémlemezgyár, az Északi Főműhely, a Budapesti Automobilközlekedési Rt. munkástanácsai és munkásai. Vörös Csepel, vezesd a harcot, éneklük.

Hogy milyen öltönyt viselhetnek, azt mutatja a nagykabátot nélkülöző, tavasziasabban öltözködők ruházata, hát combközépig érő, négygombos, bő és gyűrött zakót, szűk mellénnyel, eléggé kopott állapotban, kirottosodott nadrággal. A nők térdig érő, kimustrált nagykabáttal takarják el a bokáig érő, lobogó, rosszul szabott, olcsó varrónő által készített vagy maguk varrta ruhákat; és félretaposott sarkú, otromba, fekete cipőt viselnek. Sokan azonban nem is öltenek ünneplőt, valószínűleg nincs is nekik, hanem viseltes, hétköznapi ruhákban jelennek meg; elhasznált köpenyben és zakóban; fehér kaucsuk inggallérral, amelyhez nincs is ing; de van zsinórhoz hasonlító, feketés nyakkendő; nadrágjuk elkopott, esetlen, a szürke, a barna meg a kék különböző árnyalatait tükrözi, olcsó gyapjúból, vászonból, vagy egyenesen házi-szöttekből, nem is túl tiszta, esetleg foltozott vagy rongyos.

Ütemes taps fogadja azt a menetet, amelyben *bányászok* a munkaruháikban vonulnak, majdnem az egész törzsüket beborító barna bőrkötényben, hátulról terítik magukra, és elöl rögzítik sárgaréz csatokkal; alatta otthon szőtt, világoskék vászoning; ördögbőrből kávé-

színű nadrág; bőr lábszárvédő és bakancs; sisak alakú ellenzős fekete sapka. Menetüket bányatisztek vezetik fekete, katonás zubbonyban, világosszürke nadrágban, sötétszürke mellényben, fekete simlis, zöld sapkában, karddal és fokossal. Még nagyobb tapssal üdvözlik az *olvasztárokat, öntőket és hengerészeket*, akik jó nagy, lepedőszerű, bokáig érő kötényt viselnek, rongypokrócból, zsineggel erősítve a derekukra; alatta kifakult, kék vászon kezeslábas; fatalpú, barna bakancsban csattognak; zsákanyagból készült kesztyűjük van; és kucsmaszerű, fekete kalap a fejükön. Kezükben égő gyertya, olajmécses, karbidlámpa, fáklya, a napfényes világosság ellenére.

Tömeg: Éljen világító fáklyátok!

No lám, mit talál ki, általam, a felajzott tömeg.

A munkaruhások élén *Kun Béla népbiztos* halad. Fekete, jól szabott, bár egyszerű, lábszárközépig érő, egysoros, fekete felöltőt visel, nincs begombolva, rajta vörös csillag; kilátszik az ugyancsak fekete, egysoros, egygombos, hosszú, lekerekített zakója, tulajdonképpen szalonkabát; bő nadrágja szürke; inge fehér, kerek galléros, vörös selyem nyakkendővel; kalapja fekete, széles karimájú, puha.

Mikor megtudtam, hogy ez a Kun valamikor Adyt korrepetálta, elcsodálkoztam, és figyelmeztettem magam, csak semmi meglepetés.

Kun mellett egy jól megtermett sötétkék kezeslábast viselő munkás viszi a *Tanácsköztársaság zászlóját*, egy vörös négyzetet, amelynek közepén két kalapács díszleg, a munkásosztály jelképeként; felette ötágú vörös csillag; mindezt babérkoszorú övezi, mint a győzelem és a megbecsültség jele; és egy felső félkörben a felirat, Világ proletárai, amely folytatódik egy alsó félkörben, egyesüljetek!

Azt beszélik, hogy Kun Béla egyénisége csupa ösztönzés, rátarti a forradalmára, a proletáriátusra, ellentmondást nem tűr, főleg, ha a tőkésekről van szó, a bakák nyelvén beszél a katonákhoz, elsajátítja a munkások érdes, de lényegre törő szókinsét, minduntalan új szempontokkal bombázza harcostársait. Ő, az egykori újságíró, kevesebbet alszik, mint a fronton vagy a fogságban, mert ugye orosz fogságból tér haza; nem él magánéletet, az neki dőzsölés. Egyesek új legendák vörös királyfijának, mások a népmesék gonosz farkasának ábrázolják, pedig sokkal egyszerűbben és földhöz közelebben is megfogható az alakja, írják a vele szimpatizáló lapok, hisz semmi más, mint egy hétköznapi kommunista. Azonban a suttogó propaganda szerint nem kell az országnak egy olyan, mint ő, aki állítólag zsidó, ámde ne féljen senki, szól így a nyugtatás, ha zsidónak is születik Kun, ő már nem zsidó, hanem vörös forradalmár, sőt vörös világforradalmár. Ő az, aki képes

tudatosan kiválasztani a korabeli magyar társadalom azon csoportjait, amelyekben a kommunisták jelszavai a legnagyobb visszhangra találhatnak.

És özőnlenek katonatömegek virágokkal díszített fegyverekkel: a *Leszerelt Frontharcosok Szövetsége*, a *Vörös Katonák*, a *Vörös Őrség* meg a *Fővárosi Népőrség* alakulatai, a *Szent György csatahajó felkelői*, a *Hatodik Gyalogezred lázadói*, a *Katonaszökevények Bizottságai*, a *Vasutas Nemzetőrség*, az *Acélipar Proletár Nemzetőrsége*, gyári vörös gárdák és munkásezredek, vörös zászlók és nemzetiszínű zászlók erdejével. Éneklük: A csitári hegyek alatt. Elhordott a zubbonyuk, amely kétsoros, csukaszürke, durva vászonból készült, csaknem térdig ér, és keskeny gallérral végződik egészen a nyaknál, sok leszakadt gombbal; a combjánál lobogósrá bővült, itt-ott már rongyos csizmanadrág, nem kevésbé kimustrált, gyakran nem is csizmába, csak feketés és silány bakancsba van bújtatva; különböző sapkákat viselnek, mint tányér, főveg, sipka, csákó, bocskai, még kalap is, kemény és puha egyaránt; vállukon szuronyos puska, eléggé korszerűtlen.

Tömeg: Éljenek forradalmár fiaink! Ne féljetelek értünk halni!

Fogalmazhattam volna azt inkább, hogy vér, tetvek, remény, elkeseredés, vereség, apátia?

Hangszóróból: Megtanuljuk, milyen fontos a postaépület, a vasút, a távíró feltétlen megszállása, megtanuljuk, hogy őrt állni a telefonközpont előtt egyike a legveszélyesebb és legbecsülendőbb feladatoknak, megtanuljuk, hogyan mozgósítható több száz ezres proletár tömeg.

A menetet a *Forradalmi Kormányzótanács*, tulajdonképpen a *népbiztosok* és helyetteseik meg a *Tanácsok Országos Gyűlése* tagjai zárják. Hosszú, bokáig érő, egysoros fekete felöltőjükből csak fehér állógalléros ingük és vörös nyakkendőjük látszik ki, fejükön pedig olyan ellenzős micisapkát viselnek, amelyet Lenin hord. Jelszavakat kiabálnak, például: Megvédjük a proletárforradalom és a kommunizmus győzelmét.

A teret betöltő tömeg sűrű sorokban helyezkedik el a szószék mint középpont előtt.

Egy vörösbe öltözött kisfiú áll a szószékre, és szaval: Indulj, munkás, tüntetésre, május hónap elsejére, nemzetközi munkásünnep, minden munkás ülj ez meg, éljen a munkás szabadság!

Érdekes, az én gyerekkoromban ez a versike már nem volt divatban, érdekes, hogy nem.

Tömeg: Éljen! Hurrá! Éljen! Hurrá! És énekelni kezdik az Internacionálét, majd a Marseillaise-t.

Az a szóbeszéd terjed el, hogy mikor Kun Béla feláll egy katonáktól körül vett emelvényre, és beszélni kezd, mondván, katona testvéreim,

de csak ennyit tud mondani, mert egy tiszt közvetlen közelből pisztolyt emel rá, céloz, halálos csend, de Kunnak semmi baja sem lesz, és Kun megszólal, százados, illene tudnia, ha löni akar, ki kellene nyitni a závarzatot; dübörgő éljenzés.

A nap már a delelő felé tart a téren.

Kun Béla igyekszik a szószerk felé, feláll rá, leveszi kalapját, azzal integet nagy mozdulatokkal, és beszélni kezd: Elvtársak! Munkások! Katonák! Bár még bele sem kóstoltatok, de meg fogjátok látni, a proletárdiktatúra felemel benneteket, ti lesztek az elsők az egyenlők között. A Tanácsköztársaság a szabad népek szabad szövetsége. Aki proletár, aki dolgozó, aki elnyomott, azé lesz az ország. Mi felszabadítunk benneteket, kétkezi munkások, tekintet nélkül arra, milyen nyelven beszéltek. Majd mi megmutatjuk, mennyire jó dolog a proletárdiktatúra. Elvtársak! Munkások! Katonák! Az országot az összeomlás anarchiájától csak a kommunizmus megteremtése mentheti meg.

Tömeg: Éljen Kun Béla! Éljen a kommunizmus!

Hatalmas plakátok emelkednek ki a tömegből. Az egyik: erőteljes és óriási munkásasszony alak, fekete ruhában, a gyász és a világmegvetés színében, fehér derékkal és kézelővel, a megvilágosodottság jelképével, magasba emelt karral, ég felé tekintve, háta mögött feketéllő asszonytömeggel és a felirattal: Dolgozzatok, mert fogy a kenyér! Egy másik plakáton, Világ proletárjai egyesüljete! felirat alatt két meztelen, arányosan szép, mozgalmas vonalvezetésű férfialak, akik vörös zászlókat lengedeztetnek, a zászlók és az alakok egybeolvadnak. Egy következő plakáton Vörös katonák előre! felirat felett négy katonafigura, igen leegyszerűsítetten, valószínűleg páncélban, vállukon puskával, mögöttük végtelen tömegben érzékeltetve, hogy katonák serege hullámszik.

Lepényeket osztanak a téren gyerekeknek, akik lélegzetet sem véve falják, arcuk a boldogságtól és lepénymaszattól csillog.

Tömeg: Éljenek a lepényosztók! Éljenek a lepényevők! Éljen a forradalmi majális!

Miért ne ordíthatta volna ezt a tömeg, ki kívánhatja a tömegtől a szélesebb összefüggéseket, az éleslátást stb.-t.

Elterjed, hogy Szamuely Tibor népbiztos talpig bőrruhában, kezdetleges repülőgépen utazik Oroszországba, hogy találkozzon Leninnel, kérje tanácsait, majd a Vörös téren szónokol, és Lenin üzenetével tér haza. Odamegy a szószerkről lelépő Kun Bélához, és azt mondja: *Lenin elvtárs személyesen azt üzeni neked, illetve tanácsolja*, ezt már egyszer elmondtam, de megismétlem, hogy legyél kitartó, Béla, legyenek kitaratóak a magyar kommunisták és proletárok, és akkor győznek, győzől,

győzünk, Kun elvtárs. Lenin elvtársnak különben látomása van, amit még nem mondtam el, az a látomása, hogy, *ha nem habozunk, és eltüntetjük az útból azokat, akiket el kell tüntetni, akik veszélyeztetik a hatalmunkat, a proletárhatalmat, és ha nem válogatunk finnyásan a módszerekben, akkor ő, Lenin elvtárs optimista a jövőnket illetően*, mert ez esetben megteremthetjük az egyeduralmunkat, amely nélkül nem győzhetünk, és nem lehet miénk a hatalom, hát ez a látomása, amiből az következik, hogy *nincs kegyelem az ellenségnek*.

Mit is mondhatott volna mást egy Lenin, hát fogat fogért, de még inkább fogsort fogsorért.

Nagyszerű, Tibor, jegyzi meg Kun Béla, nagyszerű, Szamuely elvtárs. Engem is megkísért egy ilyen látomás, Tibor, és megkísért, hogy nem sokáig leszünk egyedül, *a nemzetközi proletárforradalom új és új osztagai sietnek segítségünkre*, és akkor együtt azokkal, akik ma még ellenséggént állnak velünk szemben, mint most a francia és a román imperializmus csapatai, amelyek nagy sereggel vonulnak a proletár Budapest ellen, *megteremtjük Európában a szovjet után a második munkáshatalmat*. Képzeld, Tibor, milyen hallatlan dicsőség másodiknak lenni, főleg, ha az első egy Lenin. Megkísért a jövő is, mégpedig az, hogy a most még ellenfélnek fellépő szomszéd országokkal fogjuk előre vinni a nemzetközi proletárforradalmat, hogy *megteremtsük a tanácsok nemzetközi köztársaságát*. Megkísért, hogy megvédjük mindenáron, *bármibe is kerül, megvédjük Magyarországot, vagyis a Magyar Birodalom kommunista tanácsállamát*, ezt az igazán dicsőséges ágát a nemzetközi proletárforradalomnak, és megkísért *a diktatúra, persze a proletárdiktatúra győzelmének levegője*, igenis megkísért. De megmondom őszintén, hogy megkísért az is, miszerint esetleg *pubák vagyunk*, félünk az általunk fakasztott és fakasztandó vértől, holott a vér vörös, és mi is vörösök vagyunk, ráadásul megkísért, ahogy Lenin elvtársat is megkísértette, hogy *a vörös véröntás szükségyszerű*.

A tudatosan élő proletár vért ont, ezt megtanultam gyerekkoromban.

A nap már delelőn áll.

Több cigányzenekar, tagjainak fekete zakóján vörös kokárda, húzzák a forradalmi indulókat, például a Vörös Csepelt csárdásritmusra; és a tömeg táncra perdül, óriási a forgatag.

A kora esti órákban végigzúg a városon egy szokatlanul erős vihar, ronggyá szaggatva a vörös ünnepi díszítményeket.

Es Kun Bélának hamarosan *menekülnie* kell, Bécsbe fut, majd Moszkvába emigrál, és húsz év sem telik bele, bár az nem kis idő bizonyos

korszakokban és bizonyos helyeken, Sztálin kivégezteti, nem tudni, hol van a sírja, és egyáltalán van-e, nem szívesen hivatkoznak rá még a kommunisták sem.

III.

*A kicsivé lett ország divatja a nagyság visszaszerzésének ábrándjában.
A Nemzeti Hősök Országos Emlékkövének avatása.
1929. május 26.*

Huszárzenekar, élénkpiros huszáregyenruhában, *kesergőket* játszik, például Csíkországi fenyvesekben-t, az ünneplő tömegtől lassan benépesedő, a nyáriasan sütő, május végi napfénnel teli *Millenniumi Emlékmű* előtti téren.

Az Emlékműre már visszaállították Ferenc József szobrát.

Megjelennek *bírnökök*, pontosan tizenkettő, sárga kacagányban, vagyis bal vállukra vetett farkasbőr bundában, a tavasz végi hőség ellenére is így, izzadnak, miközben megfűjják harsonáikat, amelyek, hangsúlyozandó, ezüstből vannak, csillog rajtuk a napfény, erős, harogó hangjuktól zeng a tér.

A már teljesen elkészült Emlékmű előtt egy fehér vászonnal *beburkolt építmény* emelkedik, elég hosszan, nem túl szélesen és feltűnően alacsonyan, Árpád lovas szobrának lábánál. Előtte *szószéket* építenek fel.

Hangszóróból: Énekeljük együtt *kesergőink* dallamait, szövegeit az országunktól, nemzetünkötől elrabolt területek visszacsatolásáért.

Tömeg: Édes Erdély, itt vagyunk, érted élünk és halunk.

Feltűnnek *gyöngyösbokréta*-táncegyüttesek, táncolva közelítik meg a tér közepét, élükön lépdelve a *Bokréta Szövetség* vezetői fekete kismagyarban, más néven *bocskaiiban*. A legegyszerűbb változatát viselik eme ruházatnak, tulajdonképpen az alapszabásút, amelynek zakója fekete szövetből készült, magasan gombolódva, erősen karcúsítottan, tehát derékba szabottan, feszesen testhez simulva, combközépig érve, állógallérosan és dupla ujjasan a válltól a könyökig, ferdén bevágott zsebbel, fekete zsinórozással, vagyis zsinóros gombolással, a galléron zsinórszegéllyel, a kézelőn és a dupla ujjon zsinórsujtással; nadrágja egyszerű szövetpantalló.

A gyöngyös bokrétások szaporán ropják a pernyi seprútáncot, a szanyi verbunkost, a tordai farsangköszöntőt, a karádi rezgőst, a csurgónagymartoni lakodalmi csárdást, saját zenekaraik kísérik őket.

A néptáncot jól ismertem, anyámnak mint tánctanárnak kötelezően néptáncsoportokat kellett szervezni Rákosi korszakában is.

Hangszóróból: Íme az ország bokrétája, ami kihajtott a Trianon utáni szomorú magyar avarról, és amely bizonyítja a világ előtt, hogy a fehér fajok milyen tehetséges, szép, büszke, ősi és nép-nemzeti része a kis magyar nemzet, ugyanakkor eme bokréta keleti származásunkról is bizonytságot tesz, ámde mondhatjuk, hogy ezen a keleten tündöklük a nyugat tisztasága.

A különböző gyöngyösbokréta-táncosok öltözéke hasonló, bár némileg tükrözi a vidéket, a tájat, ahonnan érkeznek. A nők lábszárközépig érő, többszínű háziszóttas vagy kékfestő vagy bársony- illetve selyem szoknyát viselnek; alóla kilátszik öt-hat-tíz, mikor mennyi, kikeményített fehér vászon alsószoknya. A férfiak nadrágja fekete, kék, fehér vagy szürke posztóból készült, paszományokkal ellátva a combon; ingük fehér vászon, hímzett állógallérral, lobogós ujjal; rajta mellény, fekete vagy sötétkék posztóból, illetve selyemből, díszes gombokkal és paszományokkal cifrázottan.

Néhányszor kísértem hegedűvel, gyerekkoromban, vagy húsz évvel később, hasonló néptáncsoportokat, egy egészen más rendszerben.

Lovascapat érkezik, az úgymond *Nemzeti hadsereg*, másképp nevezve a *fehér különítményesek* maradványa, vágóban, a térre érve lassítva, üggetésre váltva. Ruházatuk a huszáruha, a díszmagyar és a bocskai viselet keveréke, piros és fekete színekben; feltűnő rajtuk a fekete főveg fehér darutollal, ez a magyar úri rend hagyományteremtő sapka és kalapdísz; és elmaradhatatlan a sárga zsinórozás és paszomány a zubbonyon; jellegzetes a világosbarna, térdig érő, sarkantyús csizma; és díszes, vastag bőrvükön fityeg a magyar Frommer feltalálta öntöltő pisztoly meg a keleties, ferde szablya piros-fehér-zöld kardbojttal. Megállva a tér közepén szavalni kezdenek: Nem kell nekünk bolsevik, azt üzeni Horthy Miki, magyar az ő katonája, darutollas a sapkája.

Ezek a különítményesek akasztanak, lelőnek, megcsonkítanak, ahol megjelentek, évekkel ezelőtt, ott folyik a főleg kommunisták és zsidók vére. Később aztán, évek múlva segítenek a kardlapozó lovas rendőröknek feloszlatni tüntetőket, kik munkát, kenyeret követelnek, és segítenek a csendőröknek kordában tartani mindenféle zendülőt.

Tömeg: Éljen a Nemzeti Hadsereg! Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!

Hintók közelednek, bennük a *kormány tagjai*. Az első hintót öt pej ló húzza, benne a *miniszterelnök* fehér díszmagyarban, még mindig divat a díszmagyar, mintha a múlt században élnénk. A miniszterek

különböző színű díszmagyarokban pompáznak. A tér közepén a hintók megállnak, a miniszterelnök és a kormány tagjai kiszállnak, feltartott kézzel üdvözik a közönséget, majd mintegy díszőrséget állnak a fehér lepellet letakart építmény előtt, és fogadják a felvonulókat.

Felhangzik a *Szent István litánia* zenéje és szövege: Uram, irgalmazz nekünk! Krisztus, kegyelmezz nekünk! Szűz Mária, Istennek szent anyja, könyörögi érettünk!

A *Magyar Revíziós Liga* tagjai következnek, árpádsávós zászlókkal, egy kitüntetésekkel elhalmozott író vezetésével, a Székely himnusz t énekelve: Ki tudja, merre, merre visz a végzet, göröngyös úton, sötét éjjelen, vezesd még egyszer győzelemre néped. És kiáltozzák: Lesz, lesz, lesz, csak azért is lesz, miénk lesz még Kassa, Pozsony, Eperjes! A bocskait Álmoska-szabásban viselik, vagyis a zakót aransujtásos díszes zubbonyként, és mivel combközépig ér, felsőkabát benyomását kelti, hozzá fehér tollbokkrétás fekete kalap a fejükön.

Majd a *Turul Szövetség* küldöttsége jelenik meg, ismert nevek vezetésével. Szavalják: Magyarország nagy lesz vagy nem lesz! És harsogják: Ki a galiciánerekkel! Tábláikon, turulmadár társaságában, hirdetik: Nemzeti újjászületést! A bocskai Árpádka nevezetű viseletében díszelgnek, amely rövid dolmány, prémmel szegélyezve és panyókára vetve; fekete ellenzős sapkájukon visszaköszön a fehér darutoll.

Követi őket az *Ébredő Magyarok Egyesülete*, közszereplésnek örvendő katonatisztekkel az élükön. Nemzetiszínű szalagokkal és a szent koronával feldíszített tábláikon a felirat: A keresztény-nemzeti társadalom szerves fejlődéséért! Majd rátérnek kedvenc dalukra: Erger-berger Sósberger, minden zsidó gazember. Fekete, bokáig erő, kétsoros, hatgombos, nyakig záródó, katonás kabátot hordanak, erre kihajtják fehér, nagygalléros ingüket, fövegük feltűnő sárga zsinórzattal díszített, tollas fekete forgóval van ellátva; fegyverük keleties formájú szablya.

Tömeg tapsol és ordít: Minden zsidó gazember!

És a szüleim, szegények, mégis azt ismételtgették, lehetett azért akkor élni, lehetett, lehetett, azért lehetett, szóval lehetett ebben az országban élni nekik, zsidóknak.

Következnek a *cserkészek* népes csapatban, *farkaskölykökkel*, és ritmizálják: Ha hazaszeretet él szívünkben, élni fog a hon! Rajta, ifjú nemzedék, itt az alkalom! Egyenruhájuk zöldesbarna színű a kalaptól a zokniig, kivéve nyakkendőjüket, amely fűzőld; vászoningük szabályos ing; szövetnadrágjuk térdig ér; kalapjuk igen feltűnően széles karimájú, jól felmagasodó filc, jellegzetes, fehér árvalányhajjal, a természet szeretetét jelezve; mellé fel van tűzve a jelképük, mint ahogy

a széles bőrvüket összekapcsoló fémzáron is meg az inggombokon is: háromágú lilium, a tisztaság szimbólumaként. Tisztelgésre emelik jobb kezük három ujját, amely három erényre figyelmeztet, a kötelességre, a segítőkészségre, a törvénytartásra. Tábláikon: Légy résen! Hűek vagyunk Istenhez, hazához, embertársainkhoz.

Jól tudom mindezt, voltam cserkész, ha csak farkaskölyök is, ilyen egyenruhában szerettem számháborúzni.

Mögöttük halad a *Nemzeti Munkaközpont* küldöttsége, amely jelzi tábláin: Kétkezi munkával Nagy-Magyarországért! Bocskai-viseletük sárga sujtásos, fekete, kurta dolmányyszerű zakó, szarufás zsinórzattal; vagy bő szabású, mentét utánzó zakó; panyókára vetett, malaclopó-szerű, fekete köpönyeg; sokan fekete-fehér hímzett sárközi nyakkendőt hordanak.

Újabb kesergőket játszik a huszárszenekar, mint például Kassa felett.

És érkeznek a vitézek, a *Vitézi Rend* képviselői, zöld bocskai-öltönyük zakója a mente szabásához van igazítva, és ellátva gazdag sujtásokkal meg egy második ujjal a felkartól a könyökig. Az élükön haladók neve közszájon forog. Az Erdély-indulót éneklik: Édes Erdély, itt vagyunk, érted élünk és halunk, győz a szittya fergeteg, a rohanó sereg. Tábláikon: Külön magyar utat! Zászlójuk nagy fehér mező, melynek szélein kis zöld és piros háromszögek sorakoznak egymás mellett, így lesz nemzetiszínű. Mellükön a jelvényük: kék mezőben koronás címer, arany sugarakkal, ezüstözött kard, zöld tölgyfaág, az életfa jegyében, piros makkokkal, arany kalászzokkal, az újjászületés jeleként.

Majd jönnek a *Történelmi Lovastúra Egyesület* tagjai természetesen lovon, dolmányyszerű, hosszabb szabású bocskaiban, vagyis annak Rákóczi-változatában.

És feltűnnek a *Turáni Vadászok* a bocskai Vajk néven emlegetett zakójában, amely a tunikát utánozná kissé és részben, a csodaszarvas ábrázolataival, táltosjelvényekkel.

És érkezik a *Frontharcosok Szövetsége* a bocskai Zrínyi-változatát felöltve, vagyis súlyos prémszegélyekkel.

És következik a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége* bocskai-kosztümben, amely koromfekete, bő és ódivatú, citromsárga zsinórozással és szegélyekkel, fekete pamutharisnyásan, fekete főkötőben, amelyből kilátszik a nemzetiszínű szalaggal átkötött hajfonatuk.

És megjelennek a *Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége* tagjai, közülük egyesek dohányleveles formával díszített gomblyukas bocskaiban, amelyet majd Imrédynek fognak később nevezni, mások Deák-köpönyegben, amely zsákszabású, bő ujjú felöltő.

Mögöttük lovas *csendőrszakasz* fickándozik tarka paripákon, lobog fekete, keskeny karimás, szíjjal állhoz rögzített, ellipszis alakú kalapjukon az ugyancsak fekete, dús kakastoll, az éberség jeleként, hisz a kakas a felkelő nappal, igen korán felébredve kukorékol; zubbonyuk khakiszínű, kétsoros katonai uniformis, ezüstözött gombokkal, piros váll- és gallérlapokkal, barna szíjakkal; szuronyos puskájuk a vállukon átvetve; tele szájjal mosolyognak.

Majd kissé lemaradva következik a *Gyáripárosok Országos Szövetségének* menete gyalogosan, igazán jól ismert iparmágnásokkal és bankárokkal a soraikban, táblákon viszik a feliratot: Demokráciát, de nem a nyers tömegek uralmát! Ruházatuk úgy fest, mint bármelyik európai országban, finom, drága flannelszövetből készült öltöny, az éppen uralkodó módi szerint. Soraikban, a többi csoporttól eltérően, ha az nem kimondottan női csoport, nők is vannak, ugyancsak gyalog, akik különböző színű kosztümöt hordanak, könnyű, vékony szövetből, az éppen divatba jövő, karcsú és lányos Chanel-kosztümöt, világosszürkében, sötétkében, méregzöldben, melynek kabátkája mélyre van szabva, csípőig ér, követve a test vonalát, mint Marlene Dietrichnél; vagy a legújabb párizsi divat szerint; arcuk lárvaszerűen fehérre van porozva, ajkuk keményre rajzolt, vörös, vastag vonal, szempilláik fekete kormosak, kiszedett szemöldökük helyén fekete sáv, hajuk különböző színűre festett, bőrük napbarnított. Ez a csoport jelvényeket nem hord, zászlót nem visz, és igen kevesen viselnek kitüntetést.

Anyámnak is volt Chanel-kosztümje, nem is egy, emlékszem egy feketére, ami nekem roppant tetszett, anyám abban igen karcsú volt.

Tömeg kiabál: Le a zsidó destrukcióval!

Feltűnik fekete lovon Habsburg József főherceg, a *magyar Habsburg*, az Akadémia elnöke, aki olyan piros díszmagyarban pompázik, amely ugyanakkor hasonló Ferenc József egykori tábornoki egyenruhájához is, ahhoz, amelyben királlyá koronáztatta magát.

A huszárszenekar áttér indulókra, katonadalokra, mint például: Hideg szél fúj, édesanyám.

És aztán jönnek kényes lovakon az *arisztokrácia* küldöttei káprázatos díszmagyarokban. Virítanak égszínkék selyem- meg sötétvörös menték; piros prémes és fehérén csillogó atillák; fűzöld posztódolmányok ezüstgombokkal; sötétkék brokátnadrágok aranyozottan; kócsagtollas sipkák; platinasujtások és -paszományok; virágmintás zsinórzatok; barna préme; nyusztprémes csákók; hajtókákon vörös, rózsaszín, szürke és zöld szalagok; és csillognak a kardhüvelyek, villognak a lószerszámok. És jönnek az arisztokrata feleségek hintókban; kápráztatnak a fekete

selyem, az orgonavirág színű, rózsaszín csíkos, galambszürke, krém-színű, fehér betétes, földig érő szoknyák; mindenféle színű bársony, testhez álló, dudoros ujjú ruhák; fehér-kék mintás kabátkák; téglapiros, ezüstözött csipkeövek; aranyfényű kosztümök halványkék virágmin-tákkal; fehér brokátöltözékek, aranycsatos övekkel; gyöngyházzsínű mellények, hullámszerű mintázattal; igazgyöngyökkel díszített lila bársonyok, perzsaláb prémek, briliánsozott csipkék; és kalapok, a legkülönbözőbb színűek selyemből, bársonyból, hermelincsokrokkal vagy fekete tollakkal, sokfajta virággal; és feltűnnek földig érő sálköltémé-nyek aranyozott velencei csipkéből, citromsárga gézből. Legyezőkkel hűsítik magukat, miközben öltöztetőnőik rózsaszín, sárga, lila naper-nyőt tartanak föléljük. Arcuk, hasonlóan a gyáriparos küldöttség nőtag-jaihoz, lárvaszerűen fehérre van porozva, ajkuk keményre rajzoltan és vörösen villog, szempilláik fekete kormosak, kiszedett szemöldökük helyén fekete vonal, frizurájuk a legkülönbözőbb színű, viszont bőrük nem napbarnított, hanem hófehér. Ők sem hoznak zászlókat és táblákat, viszont bőven el vannak látva kitüntetéssel.

Tömeg: Kápráztató! Nagyszerű! Ez igen!

Felcsendülnek *egyházi dallamok*: Uram, irgalmazz nekünk! Krisztus, kegyelmezz nekünk!

Es megjelenik egy hintó, hat pej ló húzza, benne, díszes baldachin alatt a *hercegprímás bíboros*, vállára vetett meggyszín bársonyköpenyben; égszínkék, arannyal áttört brokátmentében; bordó selyemdommányban; bíborszínű főveggel; a nyakában vastag aranyláncon lógó hatalmas aranykereszt, amely rubinttal meg smaragddal kirakott láncon függ, rajta felirat: Isten és Haza. Kanonok ül mögötte, aki egyszerű, fekete reverendát visel. Egy másik díshintó, amelyet négy pej ló húz, a prí-más *papi kíséretét* hozza, püspököket, kik világossárga, aranyozott, sárga-piros csíkos miseruhában és fehér fővegben pompáznak. Őket a primási udvar apródjai követik lovon, kiknek ruházata a kanonokéval rokon, csak sötétszürkében, viszont szőke és vörös parókát és meggy-szín főveget hordanak.

Tömeg: Éljen a hercegprímás!

És jönnek az egyház további képviselői, *szerzetesrendek, apácarendek*, élükön az *Apostoli élet társaságával*; érkezik a papság serege, narancs-sárga, piros csíkozású reverendában, lila sapkában; plébániák *zarán-dokcsoportja* tűnik fel, tábori papokkal. Mormolják: Uram, irgalmazz nekünk! Krisztus, kegyelmezz nekünk! Szűz Mária, Istennek szent anyja, könyörögj érettünk!

És megjelenik egy fehér aranyozott hintó, öt fehér lóval, benne a *kormányzó felesége* két barátnőjével.

Hangszóróból: Éljen a nagyméltóságú kormányzó úr *felesége*, jószáshelyi *Purgly Magdolna* főméltóságú asszony!

A kormányzóné feláll hintójában és integet, jól látszik, hogy hasonló ruhát visel, mint Erzsébet királynő a koronázásakor, vagyis fehér atlasz-selyemből varrottat, amelynek minden egyes része színarany sűrű hímzésekkel teli, mintázata növényindákhoz hasonlítható, fehér tafttal bélelt; blúz része követi a mell és a derék vonalát a csípőig, kerek kivágású, de nem túl mélyen, és körmöcbányai aranycsipkével keretezett; ujjá bő, könyökig érő; szoknyája fokozatosan szélesedik, és elérve a földet már igen lobogós, és széles aranyozású szegélydíszes uszályban végződik, amely roppant hosszan a földet sepri; nem látszik ki cipője, amely aranyhímzéses atlaszcipő; kezén ugyancsak aranyhímzéses fehér bőrkesztyű; fején aranyozott fehér főkötő; arcát fehér könnyű fátyol takarja.

Iskolás gyerekek sorakoznak fel az Emlékmű előtt letakart építménynél, és szavalnak: Hajnalodik, közeleg a reggel, indul Horthy a magyar sereggel, a zászlója piros-fehér-zöld, a hazája drága magyar föld.

És belovagol a térre fehér lovon egy szálfagegyenes, kitüntetésekkel teli, középkorú úr, érdekes egyenruhában.

Tömeg: Éljen Horthy Miklós! Éljen Magyarország kormányzója! Éljen a legfőbb hadúr!

A huszárszenekar indulót fúj: Horthy Miklós, édesapánk, küldjél a csatába.

A *kormányzó*, *Horthy* a megszokott altengernagyi ruháját viseli, melynek zubbonya sötétkék szövet, magasan záródó, és a test vonalát követve csaknem a térdéig ér, két sorban öt-öt nagy aranygombbal, ujjá aranyozott kézelőben végződik, vállán aranyozott vállpánt, hosszan, vastagon és dúsan ellátott aranybojtokkal és a rangjelzéssel; igen széles selyemátvetőt hord, melynek közepe fehérén, két széle piros és zöld sávban ragyog; fehér ingének csak a nyaka látszik, azon sötétkék csokorszerű nyakkendő; és mellét beborítják csaknem teljesen a kitüntetései meg a jelvényei, körülbelül hatvanhat; az ugyancsak sötétkék posztó csizmanadrágjának két oldalán széles aranysujtás húzódik a bokáig; csizmája lakkozottan fekete és ezüstözött sarkantyúval ellátott; vékony kardja fémesen csillogó ezüsttokban log barna bőrvén, nemzetiszínű kardbojtokkal. Fején a kissé ritkás és őszülő haj szabadon lobog, most nem viseli altengernagyi tengerészsapkáját. A fehér, nevezetes lován

aranyhímzéses takarók, nyeregkapája gyémántokkal kivert, a díszkantárokat még hadsegéd korában kapta Ferenc Józseftől.

Piros bársonyból készült huszáregyenruhában és fekete lovon poroszkálnak körülötte a *testőrei*, kék selyemre hímzett zászlókat markolva, a kormányzói címerrel, amely a hagyományos szent koronás címer, kétoldalt fehér ruhás angyalokkal megtámasztva.

Nemrég történt, hogy Horthy Miklós, a Monarchia hadiflottájának utolsó parancsnoka, és a vörös forradalmat leverő Nemzeti Hadsegereg fővezére fehér lovon bevonult Budapestre, mögötte a különféle egyenruhákban, de egyként darutollas, fegyveres különítmények tisztiszázadai lovon, a fehér ellenforradalom erői. A főváros hódoló küldöttsége fogadja őket díszmagyarban, szalonkabátban és cilinderben a Gellért szálló előtt. Horthy határozott, katonás, rövid beszédben kijelenti, tetemre hívom ezt a bűnös várost. Hálaadó istentiszteletek zajlanak, katonai zászlókat szentelnek. A Nemzetgyűlés közfelkiáltással kormányzóvá választja Horthyt az Országházat megszálló, kézigránatokkal is felfegyverzett fehér osztagainak jelenlétében, majd bevonul a királyi palotába, és igyekszik úgy viselkedni, mint Ferenc József császár és király, akinek valaha egyik szárnysegéde volt. És elrendeli a rögtönítélő bíraskodást.

Nagymamám, szegény, bármit is képviselt Horthy, tekintélynek fogadta el, és mint valami mesebeli hősről beszélt nekem róla, mikor kisgyerek voltam.

Horthy odalovagol a fehér lepellel letakart építményhez, leszáll lováról, miközben a leplet lerántják arról munkások, és láthatóvá válik az *Emlékkő*, amelyre Horthy koszorút helyez.

Felhangzik a *Himnusz*, a tömeg énekl.

És megindul a koszorúzők serege.

Hangszóróból: A Nemzeti Hősök Emlékköve hat és fél méter hosszú, három méter széles, egy méter harminc centi magas mészkőtömb, tehát szerény; előlapján a felirat: 1914–1918; hátlapján a szöveg a következő: Az ezeréves határokért; felső lapját egy stilizált kardmarkolatra emlékeztető kereszt díszíti.

Horthy a szószékre siet, beszédet mond: Nem ünnepelni jövünk össze, nincs mit ünnepelni, hisz előttünk sírkő áll, Emlékkő formájában, amely több mint ötszázezer háborúban elesett magyar hős emlékét örökíti meg. És ez az emlék tőlünk, élőtől számon kéri Nagy-Magyarországot, amelyért ők, a hőseink az életüket adták, és ameddig visszaszerzéséről nekik számot adni nem tudunk, addig ünnepséget ülnünk nem lehet. Mi nem tartományokat veszünk el, bennünket feldarabol-

nak, de mi a fajunk egyharmadáról örök időkre le nem mondhatunk, ezt igazságnak elfogadni nem tudjuk. Minden lépésemet az elrabolt és jog szerint továbbra is az országhoz tartozó területek visszaszerzése motiválja. Magyar hősök, hozzátok a Kárpátoknak vértől harmatos koszorúja a méltó. Azt kell mondanom, hogy az Emlékkő *átrendezi* ezt a teret, átrendezi, miközben az *Emlékkő felnő a Millenniumi Emlékműhöz*, ha nem is nagyságában, gazdagságában és történelmet átfogó mértékében, hanem *szimbólumában*. Amíg az *Emlékműre fel kell nézni*, addig az *Emlékkő előtt fejet kell bajtani*, nemcsak ténylegesen, hanem jelképesen is. Emlékkövünk a főhajtás terévé teszi ezt a teret, és mert a főhajtás hősök előtt szokásos, javaslom is, hogy nevezzük el *Hősök terének*. És ünnepélyesen ígéretet teszek a nemzet színe előtt, hogy beteljesítjük hőseink üzenetét, nem, nem, soha.

Tömeg: Nem, nem, soha! Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország! Éljen Horthy! Isten hozta! Éljen a Hősök tere!

És felhangzik: Vitéz nagybányai Horthy Miklós katonája vagyok én.

Tömeg: Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában. Ámen.

Az újságok sűrűn írják, mintegy sulykolva, hogy a magyar nemzet újjászületésének élő jelképe Horthy Miklós, a mondák fehér lován érkező új honfoglaló, aki Árpád, Szent István, Mátyás, Rákóczi és Kossuth után az új atya. Közel áll a nép szívéhez, kemény, izzó lelkű fajmagyar, vitéz, daliás fővezér, rendkívüli ember, jóságos, igaz magyar úr. Becsületben élenjáró, hazugság soha nem hagyja el száját. Fényes diplomáciai és katonai képességekkel, magabízó férfiasággal bír. Derűsen, felszabadultan vezet hadúrként az országot. Ünnepélyes hála és törhetetlen bizalom árad felé. Meg tudja nyerni más országvezetők rokonszenvét akár egyetlen találkozó során. Kemény munka, nemzeti büszkeség, a család és az egyház iránti elkötelezettség jellemzi. Érdemei elévülhetetlenek, vakon megy utána a nemzet még a halálba is. Terítőkbe hímzik nevét, óvodások rajzolják alakját, iskolások levelet írnak neki, ösztöndíjat, tanulmányi versenyt neveznek el róla, naptárak, albumok vannak képeivel díszítve.

A sok burjánzó *titkos társaság* közül, az egyik vezetője, a *neve is titkos* a közvélemény előtt, odalép a szószékről távozó Horthyhoz, odaléphet, a testőrök jól ismerik, Horthy gyakran találkozik vele, *tanácsokat* fogad el tőle.

Titkos társaság vezetője: Kormányzó úr! Felvettünk kapcsolatot német fajvédőkkel, és mondhatom, nagy élményben volt részem

Münchenben, mikor bemutattak a vezetőjüknek, egy Hitler nevezetű bámulatos embernek. Ez az ember mágikus erővel bír, mondhatom, azzal. És, nagyméltóságú uram, igen tájékozott bennünket illetően is. Dicséri önt, aki Európában először hoz zsidóellenes törvényt. És elmeséli *látomásait* rólunk, így mondja, látomás, és mondandója igen megörvendeztet engem. Az a látomása Hitler úrnak, hogy helyes úton haladunk, bizony, hiszen *fejlett nemzeti öntudattal és nemzeti érzéssel vagyunk felvértezve, és mert a természetes vezető erőink uralkodnak nálunk, jelen pillanatban*, ámde hogy továbbra is uralkodhassanak, *el kell érniünk*, ez is a látomása, *hogy még erősebb magyar irredenta érzésekkel telítődjünk, és ki kell iktatnunk minden maradék zsidó és maradék szabadkőműves tényezőt, sőt sajtáságos magyar vallást kell teremtenünk*, igen, kormányzó úr, *magyar vallást*, és szövetséget kell majd kötnünk az ő sajtáságos német, illetve germán vallásával, amely persze nem hagyományos vallás, hanem mitológia, szerinte ugyanis a jelen mítoszait kell megteremteni, nemzeti mítoszokat, és ezek alapján egymással szövetséget kötni. Mindehhez le kell leplezni a titkos összeesküvéseket országaink ellen, nekünk például azért, hogy helyreállíthassuk Szent István-birodalmunkat. És még az is a látomása Hitlernek, figyeljen jól, kormányzó úr, hogy *Európa fejet fog hajtani hamarosan előtte, akkora erővel fog bírni, miután hatalomra jut, és mivel a mi magyar vezető rétegünk és tömegeink szerinte hozzá hasonlóan gondolkoznak, szövetséget szándékozik kötni velünk, együtt harcolunk majd, ismét nagyok leszünk, ők is meg mi is*, kormányzó úr.

Horthy: Nagyszerű. Ön mindig és már számtalanszor érdekes információkkal lát el. Ámde hadd mondjam el önnek, hogy én nem ismerem ezt a Hitlert, és csak olyanokkal tudok szövetséget kötni, akik szemében a magyar különleges nemzet. Mert engem *megkísért*, hogy *mi, magyarok természetes nemességgel bírunk, egy magyar más, mint a körülöttünk élő népek*, főleg a szomszédaink, mert *egy magyar nem tud viselkedni tisztességtelenül*, és *megkísért*, hogy *az embertelenség idegen a magyar alkattól*. És egy *ilyen nemzet*, mint a mienk, *amelynek gondolkodásmódja emelkedett színvonalú*, sajnos egy barbárságtól körülvelt szigeten kénytelen élni. *A mi fajtánk életforrása a századokon át táplált Istenbe vetett hit, tiszta erkölcs, katonai vitézség, szorgos munkakedv*. Hát igen, ez kísért meg, és ez nemcsak megkísértés, hanem ez a valóság is. Ha megkísértéseimet a maga Hitlerre elfogadja, akkor talán még tárgyalhatunk is egyszer, ha ez a Hitler olyan pozícióban lesz.

Titkos társaság vezetője: Szép megkísértések ezek, az öné, bizony mondom, kormányzó úr, főméltóságú uram, és, titkos forrásaim szerint, eljön az idő, mikor mindenki el fogja ismerni a kormányzó úr által

felsorolt jellegzetességeinket, nagyra fogja becsülni nemzetünket. Így tesz majd Hitler is, ebben biztos vagyok. És meg vagyok arról is győződve, hogy Európa, sőt a világ egyik vezető hatalma leszünk, együtt a Hitler vezette Németországgal.

Horthy: Úgy legyen.

És úgy lett, kivéreztetett a magyar nemzet és országa; mindig is csodálkoztam az akkori vezető réteg ostobaságán és tehetségtelenségén.

A templomok harangjai megszólalnak. Hatalmas *kivilágított kereszt* érkezik, fehér miseruhás egyházi emberek kezében, *égő fáklyát* tartó cserkészek sorfala között haladva. És *tűzijáték* fényei villannak fel, köztük egy hatalmas *Nagy-Magyarország-térkép* bengáli tűzből, amely egy nemrég feltalált vegyszerből származott, és pirosra festi a főváros egét.

A huszárszenekar magyar nótákat játszik: Már minálunk, babám.

Horthy bensőségesen mosolyog Mussolinire, miközben feketeinges, fasiszta csoportokat üdvözlnek mindketten, cifra, különleges, rájuk szabottan egyéni egyenruhát viselve. Ugyanebben az egyenruhában parolázik Horthy, évek múlva, egy másik különleges egyenruhással, Hitlerrel, náci, barnainges tömeggyűlés élén, majd felesége, Magdolna asszony felavat egy német páncélos hajót. Horthy aláírja háborús szövetségét a nációkkal és a fasisztákkal, miután bevonulhat elmaradhatatlan fehér lován a jutalmul visszacsatolt Észak-Erdélybe csapatai élén; az országától elszakadt magyarság tömege kitörő lelkesedéssel fogadja. Kényszerül hadat üzenni, szövetségesei nyomására Nagy-Britanniának, az Egyesült Államoknak, a Szovjetunióknak, mosoly nincs az arcán, de határozottságot mutat, azt, hogy kényszer nélkül is megtenné. Orosz hómezőn bekerítve a második magyar hadsereg, reménytelen helyzetben, ám Horthy megtiltja a visszavonulást, a feladást, sőt kitörést, ellentámadást ír elő, és mindenhol magyar katonahullák és sebesültek meg foglyok, több mint százezren. Német csapatok szállják meg az országot, ezek után magyar csendőrök zsidók százezreit terelik gettóba, majd marhavagonokba, haláltáborba küldve őket. Miután Horthy erőtlenségre kísérlete, a vereségre ítélt Hitlerrel, kudarcba fullad, mert határozatlan és ügyetlen, sőt a náci barát hatalmi tényezők elárulják, és kudarca után nem tesz semmit az ország függetlensége megőrzéséért. Majd elfogják a két S betűsöket, kényszerítik, adja át a hatalmat a zöldinges nyilasoknak, és átadja, törvényesítve így egy emberirtó politikai alvilágot, miközben ama zöldingesek és náci számukra politikailag gyanús egyéneket és csoportokat vesznek őrizetbe és végeznek ki, valamint zsidóvérengzéssel töltik az időt.

Azt szoktam mondani, hogy azért maradtam életben, mert burokban születtem.

Horthynak *menekülnie* kell, a nácik *foglyaként* hagyja el az országot, majd amerikai fogságba kerül, és Nürnbergben, a háborús bűnösök perében eljáró törvényszék elé tanúként idézik meg, bár sokak szerint háborús bűnösként kellene; összevissza, ellentmondásokba keveredve, zavarosan tesz vallomást. Számkivetettségben hal meg a portugál Estorilban, halála után csaknem negyven év múlva hozzák haza hamvait, eltemetik egyrészt nagy cécóval, másrészt tiltakozások mellett, régi birtoka földjébe, amely zarándokhelye lesz bizonyos csoportoknak, másoknak meg botrányos hely.

IV.

*Hogyan divatozik egy kemény diktatúra?
Az úgynevezett felszabadulás egyik ünnepe.
1952. április 4.*

Felhangzik az *Internacionálé*: A győzelem napjai jönnek, rabságunknak vége már.

A *Néphadsereg Központi Fúvószenekara* adja elő, khakiszínű, szovjet utánzatú egyenruhában, indulóként, erőteljesen és harsányan, barna csizmás lábukkal az ütemet verve; barna ellenzős, a Vörös Hadseregben használatos khaki tányérsapkájuk az álluk alatt rögzítve van, le ne fújja a szél, mert az eléggé viharos. Egy hatalmas emelvény előtt játszanak.

Az *emelvény* a Dózsa György út Városliget felőli oldalán, a Hősök terétől eléggé távol van felállítva, mintha az ország vezetői jelezni akarnák, hogy nekik, az új hatalomnak nincs sok köze az eddigi magyar történelemhez, vagyis a téren lévő *Millenniumi Emlékműhöz*, sem a *Nemzeti Hősök Emlékkövéhez*, tehát a korábbi magyar jelképekhez. Különben is átalakítják az Emlékművet, kicserélik az öt Habsburg-király szobrát a Habsburg-ellenes szabadságharcot vezető *négy erdélyi fejedelem* és a 48-as forradalmat vezető *Kossuth Lajos* szobraira. Így akarja bizonyítani a hatalomra került proletárdiktatúra vezetősége, hogy kik a közvetlen elődei. És kicserélik az Emlékkövet az *Ismeretlen Katona sírjára*, amelynek szimbolikus halottja a népért és nem a népet elnyomókért áldozza életét, mint magyarázzák. Átrendezik tehát a Hősök terének szimbólumrendszerét.

Melyik szimbólum az igazibb, melyik a jobb? Amikor ezt a kérdést feltettem magamnak, hosszasan nevettem, igen, nevettem, ha megvetnek érte, akkor is nevettem.

Vörös drapériával vonják be az emelvényt, *vörös és nemzetiszínű zászlókkal* veszik körül, és *Sztálin* meg *Rákosi* hatalmas *képeivel* és a *Népköztársaság címerével* díszítik. Ez a címer kör alakú pajzs, kétoldalt sárga búzakoszorúval, az újjászülető élet jelképével, közepén, világoskék mezőben, egymást keresztezve búzakalász és kalapács, a parasztság és a munkásság összefogását szimbolizálva, tetején a nemzetközi proletárforradalom vörös csillaga, amely sárga sugarakat bocsát ki, ugye, az országra fény derül mostanság, alján nemzetiszínű szalag.

Állandóan ezt a címet rajzoltuk az iskolában, de nemcsak rajzórán, hanem osztályfőnöki órán is, már címermérgezésben szenvedtem, igen, címermérgezésben.

Az emelvény mellvédje mögött a *Magyar Dolgozók Pártja* első számú vezetői, középen *Rákosi Mátyas főtittkárral* és *miniszterelnökkel*, várják a felvonulás megkezdését.

Már összesereglik a felvonulók tömege a Dózsa György út közepén, és felgyűlik a bámész közönség az út két oldalán és a Hősök tere minden szegletében.

Hangszóróból: Április négy a legnagyobb ünnepünk, mert ezen a napon szabadította fel teljesen hazánkat a Vörös Hadsereg, lehetővé téve, elsősorban Sztálin elvtárs által, a népi demokratikus Magyarország megszületését. Dózsa, Rákóczi és Kossuth szabadságtörekvései végre megvalósulnak, és Rákosi elvtárs révén valósulnak meg, aki megteremti és megvédi hazánk függetlenségét. Éljen Rákosi elvtárs, akinek útmutatásai alapján építjük hazánkban a szocializmust. Éljen bölcs vezérünk, Rákosi elvtárs!

Tömeg: Éljen Rákosi! Éljen Rákosi! Éljen Rákosi!

Gyerekként meg kiskamaszként oda se figyelve éljeneztünk, pavlovi reflexként.

Feltűnnek a felvonulók első sorai, élükön *fehér ruhás, izmos sportolók*, akik magasba emelnek egy óriási Sztálin-képet, és néhány méterrel hátrább egy hasonlóan óriási Rákosi-képet, és hozzák hatalmasra felnagyítva az ötágú vörös csillagot és az új magyar címet.

Tömeg ütemesen: Éljen Sztálin! Éljen Rákosi! Éljen a népi demokratikus Magyarország! Éljen a Párt!

Sztahanovisták jelennek meg, tucatnyian, sötétszürke kezeslábasban, kezükben a gyártmányaikkal: dinamóval, fűrésszel, kapával, ruhával, edénnyel, motoralkatrésszel stb.; sietve veszik az irányt az emelvény

felé, fellépnek, és a mosolygó Rákosit, miközben ölelkeznek vele, megajándékozzák a gyártmányokkal. Egyikük a mikrofonhoz lép, beleszól: En ötszáz százalékos teljesítménnyel szavazok Rákosi elvtársra. Éljen Rákosi! Éljen a Párt!

Tömeg: Éljen Rákosi! Éljen a Párt!

Rákosi Mátyás tizenkettedik gyereknek születik egy szegény falusi családban, ahogy hivatalos életrajza előadja, de már hatévesen ő olvassa fel az angol–búr háború híreit a kovácsműhelyben. Tanulni akar, tanulni és tanulni erős akarat. Éhezik, állítólag. Magánórákat ad érettségi után. Bélyegeket ragaszt borítékra, tízet egy fél süteményért, ahogy írják. Tanulni, tanulni, tanulni, erős akarat van benne, és törekvése eredményes lesz, elvégzi a Keleti Akadémiát. Továbbra is éhes, sőt rongyos is. Házitanító egy gazdag gyárosnál. Németországban és Angliában próbál szerencsét, akkor alakul ki benne a kapitalizmus iránti megvetése. A háborúban orosz fogságba esik, vöröskatona lesz, és a magyar hadifoglyok kommunista szervezetének egyik megalapítója. A Tanácsköztársaság forradalmának irányítói közé tartozik. Emigrálnia kell, de földalatti megbízatással hazajön, elfogják és tizenhat évet ül Horthy börtönében. A Szovjetunió úgymond küzdelme a kiszabadításáért sikerrel jár, Moszkvába kerül, és akkor ismeri meg a gyakorlatban, amit elméletben már tud, milyen nagyszerű is a kommunista rendszer. A felszabadulás után hazajön, illetve hazaküldi Sztálin, hogy felépítse országunkban a népi demokráciát. Rákosi elvtárs és pajtás a dolgozó emberek meg a gyermekek nagy barátja, népünk bölcs vezére, Sztálin legjobb magyar tanítványa. Egyesek zsidónak tartják, ugyan már, zsinagógába sohasem teszi be a lábát, és hogyan lehetne zsidó egy nemzetközi forradalmár és forradalmár hazafi. Terítőkhöz hímszik nevét, óvodások rajzolják alakját, iskolások levelet írnak neki, munkaversenyt, tanulmányi versenyt, művészeti és sportdíjakat neveznek el róla.

Tömeg ütemesen: Éljen Rákosi! Éljen Rákosi! Éljen Rákosi!

Ha a rádióban közvetítették a beszédét, mindannyian mély csendben hallgattuk, és szüleim próbáltak következtetni mondandójából arra, mire számíthatnak, általában az ellenkezőjére számítottak annak, amit mondott, éppen az ellenkezőjére. Mindenesetre igen feszült volt ilyenkor mindig a légkör nálunk, alig bírtam elviselni.

A *Néphadsereg* egy tiszti százada ér az emelvény elé, barna lovakon, díszegyenruhában, amely a szovjet mintára kialakított hadiruha ünnepi változata volt, combközépig érő, khakiszínű, magasan záródó, keskeny gallerral, karcsúsított, két sor rézsínűre festett alumíniumgombbal, bő,

löttyögős pantallóban, barna lovaglósizmában, világosbarna bőrövekkel, Kalasnyikov géppisztollyal, vörös és nemzetiszínű zászlók erdejével.

Hangszóróból: Erősítsük a béke frontját!

Majd *úttörők* következnek, akik fehér vászoninget vagy blúzt viselnek, piros selyemből készült, sálszerű, vörös nyakbavalót, sötétkék, térdig érő nadrágot, illetve szoknyát, vastag barna bőrövvvel rögzítve a derekukra, nagy, kerek fémcsatján az *úttörőjelvény*, amelyre nemzetiszínű zászló van vésve, közepén piros lánggal és Előre! felirattal, és ugyanilyen jelvényt viselnek a mellükön; vezetőik piros színű, a szélein fehér és zöld farkasfogazatú zászlót emelnek a magasba. Kiabálják: Éljen nagy tanítónk, Rákosi pajtás! Éneklik: Ej, haj, száll az ének, zeng az ének, szép az élet.

Hányszor játszottam ezt az úttörőindulót hegedűsként egy úttörőházi zenekarban. Az úttörőegyenruhát szerettem, úgy tizenkét éves koromig, mint afféle kisfiú, ha hűvösebb lett az idő, akkor sem voltam hajlandó erre az egyenruhára felvenni semmi melegebb ruhadarabot, nehogy eltakarja, inkább alá vettem akár két pulóvert is.

És jönnek és jönnek az *állami nagyüzemek proletárjainak* képviselői, ünneplő, rosszul szabott, kényelmetlen öltönyeikben, sötétkékben és sötétszürkében, tábláikon felirat: Sztálin Vas- és Acélművek, Sztálinváros; Rákosi Mátyás Művek, Csepel; Lenin Kohászati Művek, Diósgyőr, és így tovább. Jelszavakat kiabálnak: Urak országából dolgozók országává váltunk! Tábláikon hirdetik: Két és fél év alatt valósítjuk meg a hároméves tervet. És éneklik: Szódd a selymet, elvtárs!

Hangszóróból: Hazánk a vas és acél országa. Éljen az államosítás!

Be kellett bifláznunk, mennyit is termeltünk vasból, acélból, alumíniumból, meg aztán búzából, kukoricából, rizsből, gyapotból, villanyáramból, készruhából stb., bebifláztuk, hogy amennyit most termeltünk, az mennyivel több, mint amit korábban termeltünk.

Érkezik a *Magyar Függetlenségi Népfront* küldöttsége, öltönyt viselnek, nyakkendővel. Éneklik: Szépen, mint igaznak fényes csillaga. Tábláikon: A munkás-paraszt szövetségért.

És jönnek a *Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának* képviselői csizmákban, paraszt-szabók varrta, vastag szövetű, sötétszürke öltönyben. Tábláikon: Föld, kenyér, szabadság. És éneklik: Zúgnak a traktorok, és Ragyog a fény minálunk a faluban.

Vonul a *Magyar Írók Szövetségének* küldöttsége, ki jól szabott, csínáltatott, sötét öltönyben, ki ingujjban és könnyű világos nadrágban, ki pulóverben. Kórusban szavalják: És mostan nagy csodát mesélünk el, a múlt héten dolgunk van egy hivatalban, szépen, gondosan járnak el,

hát könnyű nekik, hisz Rákosi elvtárstól tanulják. Tábláikon: Az alkotó értelmiség szövetségben a kétkezi dolgozókkal. És harsogják a Nemzetközi Brigádok Harci Indulóját: Madrid határán állunk a vártán.

A felvonulás menete megszakad a *Magyar Állami Népi Együttes* táncos előadásával, nagy taps köszönti őket, a Tápéi lakodalmast adják elő, hű népviseletben; a lányok: kék, piros sűrűn ráncolt szoknyában, amelyet virághímzéses kötény takar, alatta hat fehér alsószoknya, blúzuk fodros gallérú és fehér, rengeteg virágmintával, sokszínűen hímzett főkötdőben, piros csizmában; a férfiak: fehér vászoningben és fehér, lobogós, igen bő, hosszú ugyancsak vászongatyában, fekete, ezüstgombos szűk mellényben, pörge, fekete kalapban és fekete, fényes csizmában.

Megjegyzem, éppen a Tápéi lakodalmassal nyert anyám díjat a szegedi konzervgyár néptáncsoportjával.

És jön a *Magyar Nők Demokratikus Szövetségének* küldöttsége, változatos ruhákban, akad, aki falusi népviseletet ölt, van, aki mintha szövőnőt mintázna, akad, aki hivatalnoknőt, van, aki a legújabb divatot. Tábláikon: A nők munkába állításáért és demokratikus jogaiért harcolunk! Élükön halad az első női mozdonyfűtő, az első női hegesztő, csillás, híradós, kéményseprő stb.

Szorosan mögöttük a *Dolgozó Ifjúsági Szövetség* aktivistái haladnak, kék öltönyös egyenruhában, fehér ingben, vörös nyakkendőben. Énekelik: Nem ismerünk címet, rangot.

És jönnek a *földalatti gyorsvasút építői*, keszonruhában, tulajdonképpen a bűvaruha egy változatában, és szavalják: Tiéd az ország, magadnak építed.

És érkeznek a *Munkára Harcra Kész* szervezet, a szabad idős testmozgás aktivistái, fehér atlétatrikóban, fekete klottnadrágban, fehér tornacipőben, tornagyakorlatokat végezve.

Szegény apám, neki is emhákáznia kellett, szegény, munka után futott, távont ugrott, magasat ugrott, diszkoszot vetett, szegény, meg is sérült, bizony szegény, no akkor kikelt magából.

Következnek *élsportolók*, köztük olimpiai bajnokok is, tiszta fehér melegítőben, nemzetiszínű és vörös zászlókkal. Tábláikon: Rákosi vezetésével a győzelmekért. Tornászaik bukfenceznek, kézenállásban és cigánykerekezve haladnak.

Hangszóróból: Legyen egy kis csend! Mert most érkeznek a *Munka Hősei*.

És feltűnnek a különböző munkaverseny-mozgalmak, mint a *Kuznyecov-, Utkin-, Csorba-, Gazda-, Deák-, Loy-, Róder-mozgalmak* győztesei, sötétkék kezeslábasban, és kiáltozzák: A népe a gyár, a föld, az

ország; Dunapenteléből is várost csinálunk; Hát a Kistext? Arról is tudunk mi egy szépet, Löntör Vilma lát el ott pont tizenhat gépet.

Megtöri a menetet egy táncoló csoport, amely *zakatol*, összefonódva körtáncol, a Szegedi *Textilművek híres zakatoló együttese*, divatos ruhákban, a lányok szűk szoknyás kosztümben, a fiúk csőnadrágos öltönyben, énekelve: Hegyek között, völgyek között zakatol a vonat, én a legszebb lányok közül téged választalak, egy a jelszónk, tartós béke, állj közénk és harcolj érte.

Majd érkezik a *Határőrség* egy százada, khaki egyenruhájukon zöld jelzések, az Ej Uhnyem-et énekelik. Tábláikon: Határt mutatunk a reakciónak!

Fúvószenekar tűnik fel, az *Állami Hangversenyzenekar* fúvósai, fekete öltönyt viselnek, fehér inggel, fekete nyakkendővel, és játsszák: Zeng, zúg a mozdonyok sípja, minden szavát a szívünkbe írta.

És jönnek a kék parolisok, kék sapkaszegélyesek, az *Államvédelmi Hatóság* százada, harsogják: Megfogtam egy szúnyogot, nagyobb volt egy lónál. És tábláikon hirdetik: A munkásosztály ökle vagyunk.

Suttogtak róluk otthon is, ezekről a kékparolisokról, ha úgy vélték, hogy meghallottam, gyorsan elhallgattak.

Hangszóróból: Éljenek a biztonságunkért életüket is áldozók!

Tömeg: Éljenek!

A *Magyar Rádió Kórusának* menete fejezi be a felvonulást, vidám nótákat énekelnek: Vasasok, mi lehet e széles föld felett szebb dolog az életnél; Béres legény, jól megrakd a szekered.

A felvonulókat szegélyező járdákon összegyűlt bábész közönség közül a nők a tavasz első sugallatára láthatóan előveszik könnyebb ruhákat, amelyek igen-igen mintások és színesek, különböző anyagokból, leggyakrabban kartonból, de gyűrődős selyemből és rossz minőségű szövetből is, szabásukon látszik, hogy otthon varrottak, esetleg olcsó varrónőnél vagy gyárban, futószalagon készültek; kivitelezésük a legegyszerűbb, általában blúz részük szűk és magasan záródó, galléros, rövid ujjú, derékhoz simuló, szoknya részük meg bő, térdén alul ér. A férfiak általában szürke, olcsó szövetből készült, igen viseltes, nem rájuk szabott öltönyt viselnek, háromgombost, különböző színű ingekkel, a legtöbben nyakkendő nélkül, a zakóra kihajtva, és rendszerint barna félcipőt hordanak, legtöbben műbőrből. De akad egygombos zakó, szürke overall, khaki katonaruha, kék munkaruha; csizma is van, sőt mezítlábasok is megjelennek. Hajuk rövidre nyírt, sőt felnírt, kevesen hordanak kalapot, helyette micisapkát rendszerítenek.

Az újságok azt írják, hogy a nőideál szerencsére megváltozik, nem kötelező már nádszál karcsúnak lenni, légies tüneménynek, mert a divat ma már nálunk a teltebb lány, asszony, a jól felépített, stramm nő, mert nem baj, ha kicsattannak a duzzadó élettől, hogyan is állhatnának helyt különben a munka frontján. A férfiaknak sem árt, ha olyan öltözetet viselnek, amely egyáltalán nem emlékeztet a polgári csökevényre, inkább viseljenek olyat, amely a munkások divatjára emlékeztet.

Ha úgymond szépen voltam öltözve, akkor surrantam kifelé a házból, surrantam, ne vegyen észre a többi kölök az udvaron, az utcán, akikkel együtt fociztam, és akiknek nem volt az enyémhez hasonló öltözeke, szégyelltem magam, lelkipurdalásom támadt, hogy nekem viszont volt, szívesen elbújtam volna eleganciámmal akár egy egérlyukba is.

Rákosi az emelvény mikrofonjához lép és beszélni kezd: Elvtársak, dolgozó népünk! Elhatároztuk, hogy gyökerestől kitépjük a reakciót és a reakciósoakat! Elhatároztuk, hogy megsemmisítjük a nép ellenségeit! Közben persze Pártunk a dolgozók életszínvonalának erőteljes emelésére veszi az irányt. Tudja ezt az ellenség is. De *Sztálin elvtárs* mellettünk van, és amíg ő mellettünk áll, addig *látomásai* iránymutatóak számunkra. Sztálin elvtársnak több látomása van, ezeket pártunk magáévá tette, mert ezek *nemcsak látomások, hanem a valóságban gyökereznek*, mint az is, hogy *az ellenség még csak sötétben sem bujkálhat, mert még a sötétben is megtaláljuk és leleplezzük és méltó büntetésben részesítjük*. Ámde *az ellenség*, Sztálin elvtárs egy másik látomása szerint, *mindent meg fog tenni, hogy megzavarja békés építőmunkánkat*. Egyetértünk Sztálin elvtárrsal abban, hogy a mi belső ellenségeinket mélységesen támogatják az imperialista háborús gyújtogatók, ezért ellenük *kérlelhetetlen harcot kell folytatnunk, és le kell lepleznünk őket, nem válogatva az eszközökben*; és ez most már a mi látomásunk is. Elvtársak, dolgozó népünk! Hadd adjak számot *kísértéseimről, sőt megkísértéseimről*. Kísért engem, és örömmel megkísért, *hogy egységünket, erőnket minden aljas provokáció, ellenséges aknamunka növeli, növeli és növeli, sőt elmélyíti mélységes baráti viszonyunkat a nagy Szovjetunióhoz*, így aztán óriási kísértés él bennem, hogy kimondjam, hogy a mi erős és egységes pártunk, összeforrva a néppel, és a nagy Sztálin generalisszimusz elvtárs útmutatásai alapján, megold minden feladatot, ami elé a történelem állítja. És van még egy kísértésem, tudniillik megkísért az is, hogy *ezeréves történelmünk még csak most, pártunk győzelmével kezdődik el*.

Számtalan hasonló cikket írtunk az osztály faliújságjára, persze gyerekes kifejezésekkel, hát igen abszurd írások keletkeztek így.

Hangszóróból: Éljen Sztálin! Éljen Rákosi!

Tömeg: Éljen Sztálin! Éljen Rákosi!

Rákosi Sztálinnal kezel, miután aláírják az úgynevezett magyar-szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Dühödten, kiabálva leleplezi az úgymond szenzációhajászó bulvársajtót, és betilt egy csomó lapot. Kitelepít ellenségesnek ítélt családokat putriszerű házakba, megfosztva őket mindenüktől. Üresek az üzletek, a betévedő vásárlóknak az eladók ismételtetik, nincs, kifogyott, hiánycikk. Rákosi derűsen tréfálgozik egy pártkongresszus szüneteiben a küldöttekkel. Barázdált arcú, kopott kalapot viselő aratók társaságában búzakalászt szemlél, és megjósolja, igen jó termés lesz. Acélöntödében figyel, izzadó, félmeztelen munkások között, hogyan forr, izzik a nagy hőség közepette a pirosan csillogó ötvény.

Meghal Sztálin, mire kritikát gyakorolnak Rákosi felett egy nagy teremben, amely zsúfolásig teli, vicsorognak rá utálattal, leváltják, és ő hamuszürke arccal, mély csendben vonul a háttérbe. Azonban minduntalan Moszkvába zarándokol, és a szovjet vezetők segítségével sikerül visszatérnie a hatalomba, sőt, hatvanadik születésnapját nagy felhajtás, fülsiketítő taps és éljenzések kíséretében ünneplik az Operaházban, hatalmas képe alatt ül a színpadon. Zalaegerszegi keresztgyereket ölbe veszi, fejét simogatja, mosolyog rá. De forrong az ország, még a párt is forrong. Ismét leváltják, sietve megfut, kiment a szovjet, Moszkvába repítik. Már nincs az országban, amikor hatalmas, tüntető tömeg, nemzetiszínű zászlókkal kiabálja, forró vizet a kopaszra, egyforintos kenyeret, Rákosira kötelek. Forradalom. A felkelő tömeg uralja a budapesti utcát, Rákosi-képeket égetnek, ledöntik Sztálin szobrát, a szobor feje az aszfalton, köpdösik, ráírják, vécé.

Rákosinak tehát *menekülnie* kell, azt gondolja, *elárulták*. A szovjet vezetők bukott diktátorként bánnak vele, Moszkvából Krasznodarba telepítik, majd onnan is egy isten háta mögötti kirgiz faluba, Tokmakba, tulajdonképpen száműzetésben él, és úgy is hal meg, hamvait évek múlva titokban hazahozatja a magyar vezetés, a nyilvánosság óvatos kizárásával temetteti el, ám sírját valahogy mégiscsak felfedezik és minduntalan megbecstelenítik.

V.

*Divat egy forradalom leverése után.
Nevezetes majális.
1957. május 1.*

Napfény, tavaszi langymeleg tölti be a Hősök terét.

Az *Internacionálé* hangjai szólnak: Egy a jelszónk: a béke.

A *Néphadsereg fúvószenekara* játszik, tagjai a talpig vastag posztóból készült *hadiruha* úgynevezett *kimenő* változatát viselik, amely khaki színű, zöld jelzésekkel; gombjai réz hatásúak alumíniumból, rajtuk a még régi, *rákosista címer*; oroszos, barna ellenzős tányérsapkájukon, amelyen ugyancsak zöldék a jelzések, kis, ötágú vörös csillag díszleg.

A Magyar Ifjúság útja, régi elnevezése szerint az Andrássy út torolatában, eme sugárútnak hátat fordítva magasodik, a Hősök tere felé fordulva egy *emelvény*, amely meglehetősen nagy téglalap forma, csaknem az egész sugárút szélességében nyúlik el, párkányán gondosan nevelt, feltűnő, messziről is jól fejlettnek látszó, piros virágokkal, elől hosszabb kiszögeléssel, ide várva a pártvezetőket és a kormány tagjait. Az egész emelvény fehér anyaggal van burkolva, a napfény élesen visszatükröződik róla, mellvédje alsó részének közepén hatalmas *vörös csillag* virít. A hátsó párkányán zászlók lobognak sűrűn, *nemzetiszínűek* és *pirosak*. És a párkány mögött felmagasodik egy falszerű építmény, ugyancsak fehérrel burkoltan, rajta három kép, *Marx, Engels* és *Lenin* óriásira nagyított, megszokott ábrázolatai egymás mellett. Jelmondatok is virítanak: Éljen a Magyar Szocialista Munkáspárt! Éljen a béke! Éljen a békéért harcolók harci szövetsége! Éljen Kádár János!

A néhány hónapja újonnan alakított kommunista jellegű, új párt, a *Magyar Szocialista Munkáspárt* és az általa létrehozott kormány, saját elnevezése szerint *Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány* vezetői megérkezve felsietnek az emelvényre, és várakozva tekintenek szét egyszerű, szürke, háromgombos vagy kétgombos, gyárinak látszó zakóból, pantallóból álló öltönyökben, fehér ingben, sötét nyakkendőben, és ugyancsak sötét, meghatározhatatlan színű felöltőkben, legtöbbjük kalapja szürke, élükön a friss első emberrel, a negyvenes évei közepén járó *Kádár Jánossal*, aki viszont kirí közülük, ugyanis világos drapp ballonkabátot hord, és fedetlenül viseli megritkult, sötétszőke haját.

Mikor még fiatal és föld alatt szervezkedő, kommunista vezető Kádár János, és Horthy bebörtönzi, miközben már a szovjet hadsereg ostromgyűrűje zárja körül Budapestet, hát a foglyokat a börtönőrök

rabvagonokba hajtják, és szállítják el a nyugati országhatár felé, de Kádár ügyesen megszökik, és gyalogolni kezd vissza Budapestre, ami nem egyszerű, mert az utakat ellenőrzik, így egy szál deszkát vesz a vállára, és minden igazoltatásnál azt mondja, helyi lakos, csak a következő faluba viszi ezt a deszkát. Rákosi kinevezi belügyminiszternek, sőt főtitkárhelyettesnek, aztán börtönbe csukatja, életfogytiglani büntetést kap, a bíróság árulónak bélyegzi, arcán tükröződik az iszonyú csalódás, csaknem összeesik. A börtöncellában jegyzet: Számvetést készíték, a lelkiismeretem tiszta, de az a szörnyű, hogy majd sokan elhiszik, hogy elárultam a kommunizmus ügyét. Mikor kiszabadul, más ember, haja megritkult, arcbőre sárgás, a szeme ráng, a keze remeg. Aztán Budapest megint romokban, mint a háború végén, a házak ledőlve, törmelékekkel, üvegcserepekkel borítottak az utcák, mindenfelé szovjet tankok, lázadókat ejtenek foglyul orosz katonák. Forradalmárok hullanak, Kádár viszont a szovjetbe megy, a közeli Ungvárra, *ölelkezik* a Budapestet leromboló *Hruscsovval*, mindketten barna kalapban, mosolyognak egymásra. És Kádár megalapít egy új kommunista pártot, majd nem tudni, milyen rádió stúdiójából szózatot intéz: Ami most van az országban, az nemzeti tragédia, úttévesztés, irányítást várnak tőlünk, sorsdöntő órában szólunk azokhoz, akiket a nép és a haza iránti hűség, a szocializmus tiszta eszméinek szolgálata vezetett ahhoz a párthoz, melyet Rákosi és klikkje vak és bűnös politikával a zsarnokság eszközévé züllesztett. De nem azért ömlött magyar ifjak, honvédek, munkások, parasztok vére, hogy a Rákosi-féle önkényuralmat az ellenforradalom aljas uralma váltsa fel. A szónoklat előtt, közben és után az orosz tankok mindent letarolnak. Százak lógnak akasztófán, később pedig tízezrek sínylődnek börtönökben. A nagyüzemek nem veszik fel a munkát, sztrájkolnak. Az Írószövetség működése felfüggesztődik, írók felajzottan vitatkoznak. Mindszenty bíboros az amerikai követségre menekül. A határokon tízezrek próbálnak átjutni nagy csomagokkal kezükben és hátukon, zordan, kétségbeesetten, de elszántan menekülnek. Röpcédulák jelennek meg: Márciusban újrakezdjük.

Gyülekeznek a felvonulók, az emelvénytől kissé messzebb, a Dózsa György úton, első soraik már látszanak; és szép számmal gyülekeznek a nézők is, a környező utakon és a Hősök terét övező járdákon, azok, akik nem akarnak résztvevői lenni a mindjárt elkezdődő felvonulásnak, csak tájékozódni szeretnének, beleszagolni, vajon mit várhatnak az új rendszertől.

A mi családunkból, rokonságunkból senki sem vett részt ezen a megmozduláson, azok sem, akik utálták Rákosit, azok sem, akik nem szim-

patizáltak a forradalommal, nekem eszembe sem jutott odamenni, számomra Kádár nem jelentett semmit, illetve csak egy gyanús alakot.

Ki gondolta volna még napokkal ezelőtt is, írják a lapok az eseményről tudósítva, hogy ennyi ember, legalább ötszázezer gyűlik össze erre a munkásünnepre, hiszen még fél éve sincs, hogy az úgymond forradalmat, amelyet inkább ellenforradalomnak neveznének, leverik a hazai kommunisták legjobbjai, Kádár János vezetésével, szövetségben az internacionalista kötelességből fellépő, baráti Szovjetunióval. Novemberben, pár hónappal ezelőtt Kádár elvtárs a leggyűlöletesebb ember volt, és íme most a legkedveltebb. Kétfrontos harcot hirdet, egyrészt a rákosisták, másrészt a Nagy Imre-hívők ellen. Híres mondása, ott voltam, ahol lennem kellett, azt tettem, amit tennem kellett.

A zene átvált egy *munkásindulóra*, dübörögve szól a Vörös Csepel, vezesd a harcot.

Általában felöltöben, ballonkabátban van felöltözve mind a felvonuló sokaság, mind a bámész tömeg, mert az igazi tavasz ellenére fúj egy kis szél is, sokan kalapot is vesznek, férfiak és nők egyaránt, de nem kevés a micisapka meg a kendő is.

És kezdetét veszi a felvonulás, az élen két sötétkék öltönyös, fehér inges, sötét nyakkendő *sportoló*, kik magasba emelik a néhány hetes, új, óriásira formált *kádárista címet*, amely egy pajzs; felette ötágú vörös csillag, és, mint a proletárforradalom jelképe, aranyszínű sugarakat bocsát ki, napként ragyogva; közepe sötétkék, ívelt oldala a piros-fehérvörös magyar zászlóra utal, körülfonva sárga búzakoszorúval, az újjászülető életet jelezve; mindezt balról szintén nemzetiszínű, jobbról meg vörös színű, tehát a proletár nemzetköziséget jelentő szalag fogja át.

Majd következik *négy* középkorú, *kitüntetések*et viselő munkás, világoskék kezeslábasban, ketten nemzetiszínű, ketten vörös zászlót lengetnek.

Mögöttük *tizenegy* fehér inges, sötétkék nadrágos fiatalember, mindegyik kezében egy hatalmas fehér tábla, rajtuk egy-egy vörös betű; a tizenegy tábla betűi kiadják a felkiáltójellel együtt a következő jelszót: Éljen a párt!

Őket kisebb távolságból úttörők követik, a háború után alakult és, úgy látszik, továbbra is fennmaradt *Magyar Úttörő Szövetség* csapata, fiúk és lányok, és továbbra is a megszokott egyenruhájukat viselik, fehér inget vagy blúzt, kék rövidnadrágot, illetve szoknyát, vörös, nőies nyakkendőt, nagy táblákkal a magasban, a már évek óta ismert Előre! felirattal. Néhányuk kezében, mind *kislányok*, és *szőke copfosak*, *tízévesformák*, szépen kibomlott piros rózsa, ők felszaladnak az emelvényre,

hogy rózsáikat átadják Kádárnak és társainak, akik csókkal köszönik meg. És felhangzik az *Úttörőinduló*: Sej, haj úttörőnek kedve mindig jó.

A zene aztán átvált egy másik indulóba, a másfél hónapja alakult *Kommunista Ifjúsági Szövetség indulójába*: Fel, kommunista ifjú sereg, hajnal vezesse léptedet, éneklis, mikor feltűnik népes csapatuk, középkéklíngben, illetve blúzban, vörös férfi nyakkendőben és sötétkéklíngben, illetve nadrágban, a lányok is férfias nyakkendőben, és térden alul érő, bő, szintén sötétkéklíng szoknyában; zászlójuk nemzetiszínnű, felső részén vörös csillaggal, az egyik felén KISZ, a másik felén 1919–1957 felirattal. Az *Ifjú Gárda* nevezetű kiválasztottak vezetik menetüket, vörös karszalaggal, rajta fehér IG felirat, mellükön kerek, aranszegélyes, halványkék jelvény, felső ívében egy újabb felirat, Ifjú gárda, alsó ívében Munkásőrgárda, a két feliratot vörös csillag választja el.

Akkor még nem voltam hajlandó belépni ebbe az alakulatba, nem és nem, hiába parancsolt rám az osztályfőnök, hiába ösztököltek a szüleim, mondván, ha itt maradtam, ha nem mentem el a hülye fejemmel, mikor nyitva voltak a határok, akkor be kell lépnem, a jövőm miatt kell belépnem, mert ha nem lépek be, nem lesz jövőm.

Megjelennek a pár hónapja még nem létező *Munkásőrség* közepiszürke kezeslábast viselő tagjai, igen katonás menetben, vigyázva, hogy egy ritmusra lépdeljenek; géppisztoly fityeg hanyagul vállukon; és az ugyancsak szürke tányérsapkájuk elején ötágú, domború vörös csillag, *zászlójuk* nemzetiszínnű, benne egy nagy, szürke géppisztoly, övszíjuk csatján és mellükön a *jelvényük*, vörös csillagban kör alakú zöld kalászosok arany mintákkal és szegélyezve vörös szalaggal; tábláikon: Véd a munkáshatalmat!

Majd megérkezik az emelvény elé az újonnan alakult *Országos Béke-tanács* küldöttsége, tekintélyes férfiúk, többen igen ismertek az újságokból, a rádióból és most már a televízióból is, tudósok, művészek, színészek, vállalatvezetők, hírlapírók. Sötét, többnyire rájuk szabott, csináltatott öltönyben feszítenek, általában finom szövetből, amely az alapszínhez mérten eltérő mintákat is tartalmaz, de csak halványan, főleg csíkokban, zakójuk háromgombos, hozzá mellény, amely hatvagy hétgombos, nadrágjuk bő, fehér inget és feltétlenül sötét, mintás nyakkendőt hordanak; egyetlen nemzetiszínnű és egyetlen vörös zászlót visznek; vannak közöttük fekete reverendás egyházi emberek is.

Aztán feltűnik a *Magyar Forradalmi Honvéd Karbatalom*, a karhatalmisták, a köznyelvben *pufajkások*, mert sötétszürke pufajkát viselnek, vattakabátot és vattanadrágot, igen melegük lehet, izzadnak; megbízható párttagok, tisztségviselők, partizánok, karrieristák a tagjai,

géppisztollyal és a kitüntetésekkel a mellükön, azokból van bőven; tábláikon: Segítsd az új karhatalmi alakulatokat a rend helyreállításában!

Kádár János és társai mosolyogva integetnek.

Ezután következik szabálytalan sorokban a *tömeg*, áramlanak és áramlanak, sétálva, mosolyogva, beszélgetve egymással, kis, papírból készült, hurkapálcikára feltűzött nemzetiszínű és vörös zászlókkal, és színes, legfőképpen vörös és sárga léggömbökkel. Azonban mintha csoportokra lennének osztva, csoportokra, aránylag szervezeten, *egy-egy vezető irányításával*, hatos, hetes, nyolcas sorokban, néhol tízesben is. A vezetők mellett nemzetiszínű és vörös zászlókat vivők és táblát cipelők haladnak; a feliratok: Éljen május 1., a munkás nemzetköziség nagy ünnepe! Éljen a munkásosztály harcra kész serege! Éljen a világ dolgozóinak nagy seregszemléje! Éljen a béke ünnepe! Vesszenek az ellenforradalmárok! Sok-sok arcképet is visznek, elsősorban Kádár Jánosról.

Felhangzik: Föl, föl, ti rabjai a földnek, föl, föl, te éhes proletár.

Ünneplőbe van öltözve a felvonulók sokasága, de igen különböző, ám mindenképpen ünneplőruhákba, amelyeket csak vasárnap vagy színházba hordanak, nem divatosak, általában igen közönségesek, valószínűleg soha nem is bizonyultak divatosnak, vannak közülük még háború előttiek, esetleg csak tíz év óta hordottak, gondosan megőrizve és megkímélve. Ezekből az ünneplőkből következtetni lehet a foglalkozásokra. Nem is kevesen a családjukkal jelennek meg, férj, feleség, gyerekek, sőt nagyszülők is, gondolva nyilván a majálisra, hogy majd a Városligetben töltik el a napot a fűvön heverészve, miközben sört isznak és virslit esznek, a gyerekek meg fagyaltot nyalnak és hancúroznak.

Akik csak bámészkodva nézik a járdákról a felvonulókat, azok egyrészt hanyagabbul vannak öltözve, nem ünnepélyesen, másrészt viszont mintha divatosabban is, és nem rí le róluk annyira a foglalkozásuk. Persze még mindig a néhány év előtt meggyökeresedett módit követik, a nők az olyan ruhát, a legkülönbözőbb anyagokból, amelynek igen szűk a szoknyája, és csak térdig ér, nehezen tudnak lépkedni benne, ki is rajzolódik a fenekük és a combjuk, látható a vádlijuk, felső része viszont igen bő, zsákszerűen szabott. A férfiak a legkülönbözőbb színű és mintázatú szövetből készült öltönyöket hordják, az igen hosszú zakót még mindig, már évek óta, nagyon bő háttal, magasított válltöméssel, széles kihajtóval, egyetlen gombbal, és a lefelé szűkülő csőnadrágot, hozzá vastag gumitalpú cipőt, csíkos zoknival, és nemcsak fehér inget igen színes nyakkendővel, hanem fekete vagy mintás ingeket is nyitott nyakkal; és előszeretettel tesznek a fejükre stüszikalapot, amely a vadászkalapból származik, zöld, keskeny karimás, magas tetejű, és tele van tűzve jelvénnnyel.

És nyüzsgönek *szürke öltönyös*, a fiatalabb korosztályhoz tartozó férfiak a bábéskodók között, mindenhol nyüzsgönek és vizslatnak, sőt a felvonulók körül is ott vannak, elválasztva azokat a bábéskodóktól, mintha sorfalat is vonnának, bár vigyáznak arra, hogy ne látsszon sorfálnak, mindenesetre csak úgy laza láncot képeznek.

Egyszer csak megtorpan és megáll a felvonulók tömege, mikor megtelik a tér, tökéletesen megtelik, és akkor az emelvényre szegeződik minden szem. Felhangzik a *Himnusz*, mindenki vigyázállásba merevedik, és énekl.

Kádár János leveti világos ballonját, kiderül, sötétszürke öltönybe, halványkék ingbe és sötétkék nyakkendőbe van öltözve, az emelvény mikrofonerdejéhez lép és beszélni kezd: Munkások, elvtársak, budapesti dolgozók! Miben van ma különös jelentősége a mai magyar május elsejének a magunk számára, és, nyugodtan mondhatjuk, nemzetközileg is? Ezen a napon ünnepelhetjük, hogy az októberi ellenforradalmi támadás felett döntő győzelmet aratott a magyar nép a munkásosztály és szovjet elvtársaink segítségével. És most szabadon ünnepelhetjük a proletár nemzetköziség ünnepét. Messze hangzóan hirdethetjük, és ezt hallja meg barát és ellenség, hogy népünk begyógyítja az ellenforradalom által ütött sebeket, és eltökélt szándéka, hogy magyar földön, amelyen a bitang úri rend tizenkét évvel ezelőtt romokat hagyott örökül, és néhány hónappal ezelőtt ismét romokat, hát ezeket eltakarítjuk, és felépítjük a szabad, független, szocialista hazánkat, a jó tapasztalatokat felhasználva, a múlt hibáit gondosan elkerülve, felépítjük a mindenféle kizsákmányolástól mentes szocialista Magyarországot.

A televízió, amely nemrég kezdte meg adásait, közvetítette, már vettünk tévékészüléket, abban néztük, apám figyelmesen, anyám persze kevésbé, nagymamám viszont ismételtette, hogy már megint hirdetik, hogy cucilizmus, cucilizmus, így szokta kifejezni, jómagam meg gúnyolódtam, akkor már mindenben gúnyolódtam és állandóan ellentmondtam, ha kellett, ha nem, a szüleim mindig leintettek, mondván, rossz végem lesz, mint örök ellenzékinek.

Taps. Ütemes taps. Vastaps. Tapsol a tömeg. A teret betölti a taps. Felharsan ismét az Internacionálé: Egy a jelszónk, a béke.

Hangszóróból: Éljen a párt!

Tömeg: Éljen a párt.

Ütemes taps.

Hangszóróból: Éljen a Magyar Szocialista Munkáspárt, a magyar nép vezető ereje!

Tömeg: Éljen a párt, a magyar nép vezető ereje!

Hangszóróból: Éljen a béke!

Tömeg: Éljen a béke!

Szól az Internacionálé: És nemzetközivé lesz holnapra a világ.

Apám tanácsalankodott, és megkérdezte, neki is be kéne lépnie ebbe a pártba? Néztünk rá, vonogattuk a vállunkat, én kijelentettem, hogy még csak az kéne, oda belépni.

Kádár János megint felveszi ballonkabátját, lelépdel az emelvényről, és elvegyül a tömegben. Több szürke ruhás férfi követi, elől és hátul és oldalt, de úgy tesz, mintha nem követné. A tévé közvetíti, amint Kádár elvegyül a tömegben, és egy munkásembernek látszó kalapos, bajszos, kitüntetéses, középkorú férfi azt mondja Kádárnak, hogy Kádár elvtárs, nem kell bennünket, látja, megrendezni, tudjuk mi, mikor vonuljunk ki, tudjuk, mikor éljenezzünk. Efelől nincs is kétségem, elvtárs, mondja mosolyogva Kádár.

Meg van rendezve, köptem be. Apám legyintett. Még szép, hogy megvan rendezve, mondta nagymamám. Anyám megkérdezte, tényleg megrendezték?

A televízió legelső vezető riportere interjút kér Kádártól. Kádár elmondja nagyjából ugyanazt, amit a beszédében is, de akad egy újdonságszámba menő mondata: Tudnunk kell, hogy vannak tömegek, amelyek még mindig az ellenség politikai, ideológiai befolyása alatt állnak. Majd hozzáteszi, hogy felejtethetetlen élmény marad számára ez a demonstráció, hiszen minden szónál meggyőzőbben bizonyítja, hogy a tömegek, mihelyt olyan vezetés áll az élükre, amely iránt bizalmat éreznek, hát követik annak irányvonalát, úrrá lesznek a szorongásokon és a vívódásokon, és újra cselekvően részt vesznek a harcban. Mindenekelőtt az hat rájuk, hogy látják, érzik, olyan emberek intézik az ország dolgait, akik velük együtt, nem pedig nélkülük akarják elérni a szocializmus céljait. Az egészséges szocialista társadalom útja az, hogy a kisemberek tömegei saját tapasztalataikon keresztül győződhesse meg arról, hogy a párt őérettük van. Akik nem akarják tudomásul venni pártvezetőként, hogy ők vannak a népért, s nem a nép őérettük, sokszor többet ártanak a pártnak, mint saját ellenségeik. Most azonban kijelenthetem, hogy az ország fellélegzik, megszabadul a lidérceitől. Régi sportember vagyok, a húszas években, mint Vasas-ifi a Hársfa utcai fiúkkal együtt rúgtam a futballt a Népliget bokáig érő homokjában, jó háromórás meccseket játszottunk, később szurkoló lettem, mégpedig, mint öntudatos munkáshoz illő, Vasas-drukker, és most a tagok megtisztelő bizalmából újra a Vasas elnöke lehetek, és büszke a csapatomra.

Behozta a futballt, ügyes, mondta apám. A Vasas lesz a bajnok, mondtam, majd meglátjátok.

A tömeg elszéled a Városligetbe, ahol ingyen sörrel és virslivel lesz megvendégelve, már aki ki tudja várni a hosszú-hosszú sort; aki nem hajlandó erre, az fizet.

Az emelvényre felmehetnek nyugati újságírók, azok, akik engedélyt kapnak és kérdezhetik Kádárt. Az egyik felveti: No és Hruscsov *úr*, ahogy maguk nevezik, *elvtárs*, aki megígérte, hogy majd egyszer talán belemegy az úgynevezett békés egymás mellett élésbe, az enyhülésbe, az ön barátja, Kádár *úr*, nem üzen semmit? Kádár: De üzen, azt üzeni Hruscsov elvtárs, hogy van egy *látomása*, miszerint *Magyarország a szocializmus mintaaországa lesz*, az a látomása, hogy *most emelkedik fel a szocializmus igazán híven és elevenen hazánkban*, az a látomása, hogy *a történelmi kezdeményezés a szocializmus erőinek kezében van, hogy a szocializmus hajója, zátonyok, hullámverések eltérítő ereje ellenére is benne van a fősodorban, és előre megy*. Sőt még az is a látomása Hruscsov elvtársnak, ami igen érdekes, hogy *több hús lesz majd, jobb jövedelem, komfortosabb, nagyobb lakások, és még autója is lesz a közönséges balandónak nálunk*. Egy másik nyugati újságíró azt kérdezi: Kádár *úr*, mit üzen a világnak? Kádár: Azt üzenem, hogy engem *megkísért* igen sok minden. Megkísért, hogy *helyreáll hazánkban a szabadság*, amelyet a múlt reakciós erői újra el akartak venni tőlünk, és helyreáll abban az értelemben is, hogy megtanuljuk, a korábbi évekkel ellentétben, miszerint *jobban éljünk a szabadsággal, amelyet szovjet testvéreink segítségével sikerül megvédeni*. És megkísért, hogy *a magánéletet hagyja békén a politika*. Megkísért, hogy a nemzeti egység alapján kell felsorakoztatni mindenkit a szocializmus építéséért, a béke ügyéért, össze kell fogni a párttagoknak meg a pártonkívülieknek, legyen a szocializmus felépítése az egész nép ügye. Megkísért, hogy *a valódi lojalitást kell megszerezni*, a hozzánk fűződő valódi lojalitást, *nem a kikényszerítettet*. Megkísért, hogy *élni és élni hagyni*.

Aztán kivégezteti a forradalmár miniszterelnököt, Nagy Imrét.

Az újságok hallgattak a kivégzésről. Én magam, mint tizenéves, épp akkor a rock and roll figuráiban mélyedtem el, szégyen, nem szégyen.

Telnek az évek, és Kádár János most már mindig egy sötétszürke hatást keltő, szokványos és szokásos, hanyagul szabott, háromgombos öltönyben feszít, fehér ingben és sötétszürke nyakkendőben, és világos ballonkabátja helyett sötétet rendszerezít, a többi kabátjához hasonlóan.

Együtt utazik Hruscsovval New Yorkba, a Baltika hajó fedélzetén, az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlésére, azonban Kádár beszéde alatt több delegáció kivonul a teremből, és az úgynevezett

magyar kérdést vizsgáló bizottság tagjai kijelentik, hogy az országban spontán népfelkelés zajlott a kemény diktatúrával szemben, és a Kádár megalapította új kommunista kormány a diktatúrát tovább vivő bábkormány, amely a szovjet hadsereg jogtalan beavatkozása révén, Hruscsov támogatásával került hatalomra, nem is tekinthető törvényesnek.

Kádár évek múlva közkegyelmet hirdet, vonulnak ki a börtönből az ellenforradalmároknak bélyegzettek, lehajtott fejjel, és kapnak lehetőséget, hogy éljék az életüket, ki gyárban, ki hivatalban, ki tudományos intézetben, ha visszavonultan is, ha nem is éppen felvetett fejjel, de dolgozhat. Persze lehallgatják a telefonjukat, és besúgók hada veszi őket körül. És ha a termelőszövetkezetbe való belépési nyilatkozat aláírása idején könnyeznek a parasztemberek, nemsokára már nevetnek, mintha megtalálták volna a számításukat, dolgoznak is látástól vakulásig. És a gyárakban barátságos, kedélyes a légkör, szinte tapinthatóan kedélyes; tágas, üzemi ebédlőkben ebédelnek csaknem ingyen; mennek nyaralni kedvezményesen, bár nem minden évben; építik házukat, ha egyesek két kezükkel is, és műszak után. Az értelmiségiek fontos emberként néznek büszkén magukra meg a tükörbe, sőt a kamerába.

Magam is azt gondoltam, hogy, az egyetem elvégzése után, fontos embernek kell lennem. Miután úgymond értelmiségi lettem, egyúttal sokkal szemellenzősebb is, mint fiatalabb koromban, ezt be kell vallanom, mert azt gondoltam, hogy javítani lehet az ország sorsán.

Kádár Jánosról elterjed, hogy alkotának és életfilozófiájának lényege a valóságérzet. A kompromisszum robotosa. Mélységes kötelességtudat tölti el, nem hevernek íróasztalán elintézetlen akták, megválaszolatlan levelek, a befejezetlen, lezáratlan ügyek idegesítik. Amikor munkás volt, hamarabb ment be a műhelybe, mint kellett volna, hogy rendbe tegye a padját, a szerszámain. Kora reggeltől késő estig dolgozik, kivéve egyetlen délutánt, mikor filmet néz. A hivatalában ebédel fásírozottat vagy felvágottat, meleg ételt este, otthon eszik, a felesége főztjét. Reggelente sokáig pepecsel, szöszmötöl, kényelmesen mosdik, borotválkozik, hosszan néz ki az ablakon, szívja a cigarettáját, napi húsz cigarettát szív el. Azt tartják róla, hogy ösztönös tehetség. Leveleit, beszédeit maga írja, mint terjesztik róla, kézzel, ceruzával. Televíziója nincs, sajnálja az időt elvenni az olvasástól, kedveli a klaszszikus regényeket, nem akad este, amikor ne olvasna szépirodalmat, könyvek és képek veszik körül. Szenvedélyes sakk- és kártyajátékos, ultizik. Szereti a társaságot, a tréfát, a csípős bemondásokat. Azonban szemérmes ember a szó legősbibb értelmében, ha egy híradóban őt mutatják, kimegy a vetítóból, soha nem nézi meg magát. A hatalom

mindennapos tehertétel a számára, írják róla egy könyvben, két dologtól fél: a fogorvostól és a hatalomtól.

A Hruscsovot leváltó Brezsnyev komoran tekint Kádárra, és kifejezi igen rosszallóan, Kádárnak, hogy túl sok a reform, Kádár engedi eluralkodni a kispolgári nézeteket, a nyugati divatokat, nem elég éber, a kapitalisták kedvence akar lenni, mire Kádár leváltja a reformereket, és szájon csókolják egymást Brezsnyevvel, majd vadászni indulnak; és ölében Kádár kisgyereket simogat. És Kádár szónokol, és elvegyül, kezet fog, mosolyog kissé fanyarul, kitüntetésekkel osztogat, parolázik, és kacsint, a jobb szemével kacsint, vagy felemeli jobb kezének mutatóujját mintegy derűs figyelmeztetésként. Ha ellátogat városokba, és híre megy, hát mindenki látni akarja, tolonganak az utcákon, összezúfolódva, alig tudnak a testőrei utat törni neki; nyugodtan halad a tömegben, néha leáll beszélgetni, üdvözlésre emeli kezét, körülötte tapsolnak, mosolyognak, és kezet akarnak vele fogni, sokan virágokkal integetnek, kitódulnak az erkélyekre, megtelnek az ablakok.

Telt-múlt az idő, bizonyos értelmiségiek megelégtették a diktatúra uralmát, és mozgolódni kezdtek, felhívások születtek Kádár ellen, hát én is mozgolódni kezdtem, nehogy lemaradjak.

Kádár eladósítja az országot, hogy az amúgy is gyenge életszínvonal ne legyen még rosszabb, miközben a szovjet megroppan, és elengedi Kádár kezét, mire azonnal forrongás kezdődik, a pártban is forrongás. Kádár kénytelen lemondani, azt képzeli, *elárulják*, azt képzeli és hiszi, hogy, miután már nincs hatalma, bíróság elé citálva elítélik, fejére olvasva gyilkosságait, elsősorban Nagy Imre felakasztását, a forradalom vérbe fojtását. Fél, szorong. Egészen kivetkőzik régi önmagából. Egyes jelekből arra lehet következtetni, hogy *meg akar halni*, és minél előbb. Bizonygatni próbálja, hogy *megszületik*, igen, megszületik az igazi gulyástól, tehát a magyar marhától elhíresült kommunistának nevezett állam, megszületik általa, amelyet méltán hívnak olyan barakknak, amelynél vidámabb barakk nincs semmilyen táborban, nem is beszélve, hogy mennyire sajátos hűtőszekrény-szocializmus teremődik itten, bizony. Sokak szerint *meghibban* szegény. És hát ugye előregszik, túl hosszan húzza a hatalomban.

Százezres tömeg kíséri Kádárt utolsó útjára, a temetőbe.

Akadnak, akik sírjára mindig friss virágot helyeznek. És akadnak, akik sírját feldúlják, nyomdafestéket nem tűrő feliratokkal látják el, sőt, még el is lopnak testéből bizonyos részeket, tulajdonképpen koponyájának csontjait viszik el, és hiába nyomoz utánuk a rendőrség.

VI.

A nemzeti gyász divatja a demokrácia hajnalán.

Nagy Imre jelképes eltemetése.

1989. június 16.

Bach egyik gyászmiséje szól, az egész Hősök terét elárasztja ez a zene. Gyülekezik a tömeg erre a térre, hosszabb idő óta gyülekeznek már, akik *Nagy Imre*, az ötvenhatos forradalom úgymond mártírhalált halt miniszterelnökének harmincegy év óta esedékes temetési szertartására érkeznek, tudniillik, miután kivégzik Nagyot, jeltelen sírba helyezik, nem temetik el rendesen, tulajdonképpen sehogy sem, azt lehetne mondani, hogy egy gödörbe kaparják. A rendőrség szerint mintegy kétszázötven-ezren gyűlnek össze. Csendben vannak, mélységes csendben. Sokan vártak erre a napra, de hogy eljöjjön, a szovjetnek meg kell gyengülnie, Kádár János diktátornak le kell mondania, és meg kell indulnia a folyamatnak, amely majd a demokráciához vezet; megtörténik mindhárom.

A klasszicista *Múcsarnok* felé tekint mindenki, mint a szertartás látható központja felé.

Nyomban szembetűnik, hogy ott, eme vöröstéglás, három részre tagolt, meglehetősen terjedelmes, tekintélyes és hagyományos múzeumi épület előtt játszódik le majd az esemény, hisz nem lehet véletlen, hogy most, ezen a napon csak a körvonalai látszanak, mivel teljes homlokzatát *fehér vászon* borítja, amelyet megszakítanak *fekete sávok* szélthében és hosszában. Feketével van betakarva a timpanon, vagyis a tető alatti, neoklasszicista szobrokat tartalmazó háromszög alakú oromzat. Ugyancsak fekete vászonnal van bevonva a nyitott előtér tetejét tartó összes dór utánzatú oszlop. Ezeknek az oszlopoknak az oldalaira *nemzetiszínű* zászlók vannak függesztve, *lyukas zászlók*, mint a forradalmárok kezében, mikor a felkelés napjaiban a kommunista címet kivágják a közepükből, így válnak aztán eme zászlók a forradalom egyik fontos jelképeivé. Egy *szónoki emelvény* kerül az oszlopos előtér jobb oldalára, ahová a lépcsősor vezet; és elég magasan van ahhoz, hogy a tér minden pontjáról jól látható legyen. Tulajdonképpen rozsdás vasból összehegesztett *hajóorrt utánzó, roncszerű* építmény ez az emelvény, olyan, mint Kháron, a halottak lelkét szállító révész ladikja, ráadásul még *macskaköveken* is áll, tehát a forradalmi barikádok hagyományosan jellegzetes anyagán. Mellette szintén rozsdásan egy *L alakú*, ugyancsak vasból készült alakzat emelkedik, emlékeztetve *akasztófára*,

vagyis a forradalom első emberének kivégzésére, és rajta egy középben ugyancsak lyukas, nemzetiszínű, de *fehér zászló* is lobog; a fehér is lehet, mint tudható, a gyász kifejezése. Az oszlopos előtér másik, bal oldalán egy furcsa, megnevezhetetlen alkotmány van elhelyezve, ugyancsak rozsdás vasból, tulajdonképpen *tűztér*, magasan lángol is benne a tűz, örök tűzként, emlékeztetőül nyilván a forradalmárok által felgyújtott, égő orosz tankokra. Középben egy huszonkét méteres oszlopon nemzetiszínű, lyukas zászló lobog.

A Millenniumi Emlékműt nemzetiszínű, közepén körkörösén kiégett zászlókkal, tehát a forradalom zászlóival díszítették fel. Szoboralakjait ellepte a tömeg, felmásztak a lovas szobrokra is. Az Ismeretlen Katona sírjára fekete drapériával bevont oszlopot helyeztek.

Szól Bach gyászmiséje. Ha nem szólna ez a zene, mély csend ülné meg a teret.

Ott voltam magam is, és meg voltam hatódva, meg voltam rendülve.

Egyáltalán nem uralkodik a sötét ruházat, nem uralkodik a fekete, pedig számosan viselnek fekete, sötétszürke vagy sötétkék ünneplöltöntyt, illetve kiskosztümöt, fehér inggel, blúzzal, sötét nyakkendővel, vagy nyakravaló nélküli kigombolt gallérral, de mivel meleg nyári nap van, még többen hordanak egyszerű világos nadrágot, szoknyát, világos trikóval, pólóval, esetleg mintás színes inget vagy blúzt, selyemruhát, sokan viszont csak farmert húznak, nem kevesen dzsekiben tűnnek fel, férfiak, nők egyaránt. Hallgatagon csoportosulnak továbbra is, várva a szertartásra; és jelképek nélkül mutatkoznak, még nemzetiszínű zászlót is csak keveset hozva magukkal, és kevés transzparenst, azon is csak csupán annyi felirat szerepel, mint például Borsod megye, Cegléd vagy Székelyföld.

Dísztelen öt fekete koporsó fekszik a szószék és az örök tűz közötti térben egymás mellett, a forradalom halálra ítélt és meg is gyilkolt vezető személyiségeinek koporsói, amelyek nemcsak jelképek, mert igazi koporsók is, bennük a mártírhaltak haltak holtteste, Nagy Imréé is. Középben áll magasított emelvényen elhelyezve egy üres koporsó, ez igazi jelkép, figyelmeztetve arra, hogy a hős halottakat annak idején nem temették el rendesen. Fény világítja meg, és le van terítve egy közepén lyukas nemzeti lobogóval, amelyet Chicagóból hoztak haza. Körülveszik *ezüstözött fémkandeláberek*, a bennük *lobogó láng* az újjászületést jelzi, hatásuk olyan, mintha valami romantikus színházi díszletből származnának, egy opera fenségességének hitét keltve.

Nagy Imre ifjúságát nehéz anyagi körülmények között éli le, szegényparaszt családból származva, majd vasmunkásként dolgozik. Mikor

oroszfogságba esik a fronton, belép a bolsevik pártba, majd miután hazajön, az illegális kommunista pártban tevékenykedik, halad felfelé a ranglétrán, a párt mezőgazdasági politikájának felelőse lesz, de már korán ellentmondó figura, például a Komintern egyik kongresszusán, Bécsben, ahol kijelenti, hogy ellenzi a föld államosítását, sőt kijelenti, soha nem fogok vigyázban állni az Internacionálé előtt sem. Aztán, hogy Moszkvába emigrál, önkritikát gyakorol, de kimarad a magyar emigráns párt hatalmi és frakcióharcaiból, tudományos munkát végez a mezőgazdaság témakörében, és szívesebben barátkozik a vezetők helyett, mint hírlík, a Moszkvába került magyar munkásokkal.

Az oszlopos előtérhez vezető, igen széles lépcsősor fekete anyaggal van letakarva, mint szőnyeggel, minden egyes fokán fekete öltönybe, fehér ingbe, fekete nyakkendőbe öltözött fiatal férfiak állnak mereven, mint *díszőrség*. A fekete szőnyeg a járdán és az úttesten is folytatódik, eléggé hosszán, erre rakhatja le a közönség a koszorúit, virágait. A nagyobb koszorúkat előre el kell helyezni, mielőtt még az ünnepség elkezdődne, mert a titkosszolgálat ellenőrizni akarja, tudniillik *a még hivatalban lévő pártállam kormánya* is koszorúzni óhajt, és hát ugye, szegyen, nem szegyen, még egy ilyen, őket elítélő esemény alkalmából is őket kell védeni.

A teret tökéletesen megtölti már a továbbra is mély csendben várakozó tömeg, csak Bach különböző gyászmiséi szólnak. Hangtalanul, magába fordulóan viselkedik mindenki, a megilletődöttség uralkodik.

Magamba mélyedtem, és nem szerettem volna ismerőssel találkozni, pedig voltak számosan, akkor beszélgetni kellett volna, és nem tudtam volna mit mondani, meg úgy is gondoltam, hogy felesleges most éppen a beszéd.

Már egy ideje sorban állnak azok, akik le szeretnék tenni virágaikat, kisebb koszorúikat, melyek egyre halmozódnak egymás mellett és egymáson a kijelölt helyen, színes szőnyeget, illetve egymásra halmozottan kisebb falat alkotva.

Egyetlen szál piros rózsa volt a kezemben, azzal álltam sorban.

Feltűnnek Nagy Imre koporsója körül *családjának tagjai* fekete öltönyben, illetve fekete kosztümben, fehér ingben és blúzban, fekete nyakkendővel, illetve fekete vállkendővel. Megjelennek a többi koporsó mellett is gyászruhás családtagok, barátok, mind *túlélő*. Mintegy díszőrséget állnak. Egymást váltják öt-tíz percenként.

Hangszóróból egy ismert színész hangján egy nemzethez szóló felhívás hangzik el, amelynek lényege, hogy emlékezzünk ugyan, és ítéljük el a gyilkosokat, de alapvetően békéljünk meg egymással.

Aztán a hangszóróban felsorolják a kivégzett forradalmárok névsorát, annyian vannak, hogy csaknem egy óra hosszáig tart. ... kivégezték, élt 21 évet...; kivégezték, élt 33 évet...; élt 57 évet...; kivégezték...; élt 75 évet...; kivégezték...; kivégezték...; kivégezték...

Minden egyes név felborzolja az idegeket. Sokan könnyeznek.

Dermedten álltam, dermedten, pedig tudtam a kivégzésekről.

Megkezdődik a hivatalos koszorúzás, *batvan* hazai és külföldi szervezet, előre megállapított sorrend szerint, koszorúzhat; elsőnek *Kaposvár*, a forradalmár miniszterelnök szülővárosának képviselő-testülete.

Aztán a hivatalos szervezetek következnek; élükön az elsőként alakult új párt, a *Fiatal Demokraták Szövetsége* vezetőivel.

Majd a *Népköztársaság* hivatalban lévő *kormány*a koszorúzik a miniszterelnökkel az élen; aztán az *állampárt*, a *Magyar Szocialista Munkáspárt*, amelynek jelen vezetői közül már akkor is hatalommal bírtak többen, amikor Nagyot kivégezték, ennek ellenére egy darabig még díszőrséget is állhatnak.

Tulajdonképpen fel voltam háborodva ezen.

És koszorúzik a többi, frissen megalakult párt, mint a *Magyar Demokrata Fórum*, amely a több száz főnyi rendfenntartó erőt is adja; a *Szabad Demokraták Szövetsége*; és az úgynevezett feléledt történelmi pártok, mint a *Kisgazdapárt*, a *Kereszténydemokrata Néppárt* vagy a *Nemzeti Parasztpárt*.

És jönnek és jönnek kegyeletüket leróni az elmúlt hetekben engedélyezett szervezetek, mint a *Független Jogász Fórum*, a *Politikai Foglyok Országos Szövetsége*, a *Recski Szövetség*, a *Történelmi Emlékbizottság*, vagy az olyan körök, mint például a *Hajnal István Kör* és a *Bibó István Társaság*.

Koszorúznak az *egyházak*, a *hadsereg*.

A *nagykövetségek* képviselői is koszorúznak, négy nagykövetség másik huszonhat nevében. És koszorúzik az *olasz miniszterelnök*.

Továbbra is szól Bach egyik gyászmiséje.

Majd ismét magánemberek koszorúzhatnak a saját nevükben, harcostársak, ismert közéleti emberek, művészek, írók, tudósok, egyre hosszabb, szünni nem akaró, kígyózó sorokban.

Végre le tudtam tenni a piros rózsámat a neki jutott helyre.

Nagy Imre lesz a földosztó minisztere a pártnak, hisz külső megjelenésében, ízes beszédében, széles, tempós mozdulataiban, ízlésében és jelleme szerint is jelképezi azt, aki a népből jött, idézi a földhöz ragaszkodó emberek jellegzetes vonásait. Földet oszt végtelen határu szántóföldön állva, kalapos parasztemberekkel körülvéve, segít mérni a terület nagyságát, karót ver le, és az egyik parasztgazdára mosolyog,

akire igen hasonlít is, mutatja a gazdának, ez és ennyi lesz a földje, és a gazda hálásan bólogat. Viszont mint begyűjtési miniszter, egy parasztház padlásán kutatva felfedez egy gabonahegyet, mire parancsot ad kíséretének, söpörjék ki a padlást, vigyék el a terményt, a parasztgazda sír. Nemsokára azonban hevesen vitatkozik Rákosival, egy Rákosit ábrázoló festmény alatt, mondván, többé padlást nem söpör, és ellenzi, hogy a parasztoktól, szövetkezesítés ürügyén, visszavegyék a földet; hátat fordít Rákosinak és a kormánynak. Nemsokára azonban szedik le a halott Sztálin- meg a még élő Rákosi-képeket mindenhonnan, és miniszterelnöknek választják Nagyot, aki országgyűlési beszédében kijelenti, hogy szeretne javítani az ország közérzetén, mérsékelné a magánéletbe való beavatkozást, szabadabb folyást adna a szellemi életnek, mire óriási tapsot kap. Majd nemsokára óriási tapsot kap Rákosi is, aki ismét győz, szovjet segítséggel, és visszajön, és jobboldali elhajlónak nevezi Nagyot. A bolsevizmus dzsungelében eltévedt reformistaként, kommunista utópistaként jellemzik hívei és barátai Nagy Imrét, aki bízik egy jobb, szelídebb szocializmus lehetőségében, bár képes az apparátus kíméletlen szabályai szerint is viselkedni, és a kommunista fogalmi rendszertől sem tud megszabadulni. Ugyanakkor nem öli ki magából a nemzeti gondolatot soha, és természetes erkölcsi érzéke minduntalan felülkerekedik, ízig-vérig népérdekben gondolkodó, békeszerető, mérsékelt megnyilatkozású, visszafogott, józan realista embernek születik és ilyen is marad, így jellemzik, legalábbis a hívei.

A szószerken és egyúttal egy hatalmas kivetítőn is megjelenik egy eredetileg *halálra ítélt, de kegyelemben részesült, börtönviselt forradalmár*, akiről még nem tudni, hogy majd néhány hónap múlva az akkor kikiáltott demokratikusnak nevezett köztársaság, a harmadik köztársaság elnöke lesz, és zaklatott szavakkal, fekete öltönyben, fehér ingben és fekete nyakkendőben megnyitja az ünnepséget. Amikor visszaemlékezik erre az eseményre, évek múlva, azt mondja, ott láttam magam előtt több száz ezer embert, és azok után, hogy a kivégzettek névsora elhangzott, minden név egy kalapácsütésként hangzott az ember szívére és a történelemre. Döbbenetes volt. Az volt az érzésem, hogy valami rettentő nagy dolog történik, mint ahogy valóban ez volt az utolsó katarikus pillanat a magyar politikai fejlődésben, ez az áttörés a maga néma erejével és hallatlan fegyelmével.

Felcsendül a *lélekharang*, percekig szól. Megáll az élet egy percig. Az egész ország néma csendben áll.

Majd felhangzik a *Himnusz*, az egész tér, mindenki énekl. Egyre többen könnyeznek.

Hangszóróból: Magyarország nem volt, hanem lesz.

Tömeg halkan mormolja: Magyarország nem volt, hanem lesz.

Ebben reménykedtem én is, a jövő Magyarországaiban, egy olyan ország jövőjében, amilyen ország ez az ország még sosem volt, de majd lesz.

Némely újság és rádió meg televízió felidézi az 56-os forradalom bizonyos eseményeit, mint például hogy tüntetés zajlik a rádió székházánál és a Bem-szobornál, Sztálin, Lenin, Rákosi, Marx és Engels könyveit égetik. Az Országház előtt, nemzetiszínű lobogók alatt, piros-fehér-zöld kokárdás tömeg éneklí a Kossuth-nótát, a Marseillaise-t, az Internacionálét, és ritmusosan kiabálják, új vezetést akarunk, Nagy Imrében a bizalmunk. Megjelenik Nagy Imre az Országház előtt, és úgy szólítja a tömeget, hogy elvtársak! Mire óriási lesz a felzúdulás, nem vagyunk elvtársak! Nagy Imre zavartan hallgat, majd helyesbít, a háta mögött álló barátai súgnak neki, honfitársaim! A Köztárság téri pártházat elfoglalják a forradalmárok, és megölik az ott tartózkodó pártfejeseket, akasztanak. Szovjet tankok lepik el az utcákat, lönek, folyik a vér, halottak fekszenek a földön, és romok mindenhol.

Fellépnek a szószékre a kijelölt, hivatalos szónokok, egymás után, mind sötét öltönyben, fehér ingben, sötét nyakkendőben, igen ünnepestyes hangulatot árasztva.

Az első szónok Nagy Imre *barcostársai* nevében beszél, eléggé visszafogottan, érzelemtől mentesen, nincs is nagy sikere, mondandója annyi, hogy Nagy Imre több volt, mint politikus, nagyvonalú és bölcs államférfinak bizonyult, és a magyar név soha sem csillogott oly fényesen, mint Nagy ötvenhatos miniszterelnöksége idején. És annak ellenére kap gyér tapsot, hogy kijelenti, nyíljék új fejezet nemzetünk történetében.

A második szónok a forradalmár munkásokat képviselő *munkástanácsok* nevében felajzottan, elragadtatva magát beszél, mondván, az egyetemes magyarságban bízik, hogy fölülemelkedik apró érdekeken, és kivívja a magyar szabadságot. Magyarország, édes hazám, mondja és hangsúlyozza, hogy a magyar nép újra feltámad. Majd felszólít, énekeljük el együtt a Boldogasszony anyánk című éneket. Megnyeri a tömeget, vele éneklí, nagy tapsot kap.

A harmadik szónok a *balálraitéltek* nevében lép a mikrofonhoz, állából kinőtt szakállt visel, tegeződik, felkorbácsolja az érzelmeket, kijelentve, hogy lelkiismeret-vizsgálat ez a nap, az önvizsgálaté, a korszakváltás határköve és a remény napja; fogadjuk meg, hogy rabok tovább nem leszünk. Fogjátok meg egymás kezét, és mondjátok, rabok

tovább nem leszünk, szólít fel. És mindenki kézen fogja a mellette lévő, aztán mondja, rabok tovább nem leszünk.

Aki a kényszerlakhelyekre *kitelepítettek* nevében szónokol, harsány, nagy hangon, figyelmeztetve, szinte bódult önkívületben, és ugyancsak tegeződve, hogy ne féljete azoktól, akik megölik a testet, mert a lelket nem tudják megölni. Mondjátok velem, példátokat, szabadságharcosok, követjük, Isten úgy segítjen. És a tömeg mondja. És taps, taps, taps.

A *Nemzetőrség* vezetőjeként szóló katonás, már nem fiatal férfi, napszemüvegben, akinek sikerült elmenekülnie a megtorlás elől, tényyszerűen, ugyanakkor szenvedélyesen és hatásos fogalmazásban beszélve kijelenti, hogy Nagy Imre vállalta a vértanúságot, de most forradalmi hév nélkül, tehát vér és erőszak nélkül kell a szabadság országának lennünk. Taps, taps, taps, taps, taps.

És mikrofonhoz lép még egy igen fiatalember, borostásan, fekete haja kócos, sötét öltönyt hányavetin viselve, kigombolt nyakú fehér ingben, máris pártvezér, leendő politikus, aki úgymond az *ifjúság* nevében beszél: Ma sem engedhetünk a negyvennyolcból, így nem engedhetünk ötvenhatból sem, mondja. Taps. Ha hiszünk a magunk erejében, képesek vagyunk véget vetni a kommunista diktatúrának. Taps. Olyan kormányt választhatunk, amely azonnal tárgyalásokat kezd az orosz csapatok kivonásának haladéktalan megkezdéséről, harsogja. Taps. Éljenzések és taps, taps, taps, taps, taps. A legnagyobb sikert aratja.

Csak részben tetszettek nekem a szónoklatok, nem ragadták meg szerintem a lényegét, de hát istenem, valószínűleg egy tömegnek így kell beszélni, én sosem tudnék így, gondoltam.

Felhangzik újból a Himnusz. Mindenki éneklí a téren.

Nagy Imre egyik beszédében kijelenti: Honfitársaim! Súlyosan veszélyezteti a szocializmus sorsát, sőt a szocializmus rendszerének demokratikus alapjait a hatalom elfajulása, mert egyre inkább elszakad a néptől, és mind élesebben szembekerül vele. A népi demokráciát, a proletárdiktatúra válfaját, a párt diktatúra váltja fel, Rákosi személyi kultusza. Barátaim! Honfitársaim! Népünk dicsőséges felkelése lerázza a nép és az ország nyakáról a Rákosi-uralmat, kivívja a nép szabadságát és az ország függetlenségét, amely nélkül nincs, nem lehet szocializmus. Büszkék vagyunk arra, hogy a fegyveres felkelésben becsülettel helytállnak munkások, parasztok ezrei, írók, újságírók, egyetemisták, számtalan kommunista, áthatva igaz hazaszeretettől, a szocializmus iránti hűségtől.

Egyik *értelmiségi tanácsadója*, nem tudni melyik, mert több is van, a következőket mondja Nagy Imrének: *Látomásom van*, arról van látomásom, hogy a hazánkban mind szélesebben kibontakozik a forradalom. Az a látomásom, hogy a demokratikus erők hatalmas megmozdulása válaszául elé állít bennünket, és a nemzeti kormánynak, az ön vezetésével, Imre, a nemzet életében sorsdöntő elhatározásra kell jutnia, nevezetesen a *koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjaira helyezni a kormányzást, a demokratizálás érdekében, az egypártrendszer megszüntetésével*, ez a látomásom.

De a szovjet tankok leverik a forradalmat. Nagy Imre a jugoszláv követségre menekül barátaival, menekülnie kell. A Kádár vezette új magyar hatóságok szavatolják biztonságát. Azonban mikor autóbusz jön érte és harcostársaiért, egy rendőrtiszt tiszteleg neki, majd hirtelen odasúgja, nem hazamegyünk, Nagy elvtárs, magát átverik. A forradalmat és a forradalmi miniszterelnököt tehát *elárulják*.

Nagy Imre fekete ruhában, fehér ingben, nyakkendőben egy hosszú asztal mögött a vészjósló, komor arccal ülő bíróság előtt, az utolsó szó jogán tárgyilagosan kijelenti: Elmarad a bizonyítás, csak a vád tanúit engedik szóhoz jutni, a védelem tanúit elutasítják, az ítéletet nem az objektív tényeknek és nem a történelmi igazságnak megfelelően állapítják meg. Védelmemre felhozni semmit sem kívánok, nem másítom meg tetteimet, nem magyarázom másképpen, mint ahogyan történt, nem hangolom át az ellentétére, politikámért vállalom a felelősséget, annál is inkább, mert minden téren a legalitás keretei között jártam el, törvényesen lettem kormányfő, intézkedéseim a kormány és a párt illetékeseinek tudtával és jóváhagyásával történtek, így a felhozott vádak ellenem hamisak, ezért nem vagyok hajlandó vallomást tenni, a bíróság illetékességét nem ismerem el.

És szembenéz a bírósággal, egyenesen áll, mint a cövek.

A *Lelkiismerete*, így, nagybetűvel, *tanácsára* hallgat, amely azt tanácsolja neki, legyen *állhatatos, önmagához hű*, és úgy véli, ha nem tévedek, hogy a lelkiismeret a legjobb tanácsadó, akkor is, ha tanácsa halálba vezet, és oda is vezetett.

Felhangzik a Himnusz ismét a téren.

A koporsókat gyászokcsira rakják a koszorúkkal, virágokkal együtt, mintegy harminc halottaskocsira, hogy meginduljanak a temető felé. Csak korlátozott számban van engedélyezve, mintegy ezer embernek, hogy kövesse.

Szól Bach egyik gyászmiséje.

A kivégzett Nagy Imre holttestét ama börtön udvarán, ahol fel-

akasztják, titokban ássák el, fölé egy teherautónyi limlomot hánynak. Három év múlva kiássák, ugyancsak titokban, és az Új köztemető 301-es parcellájába szállítják, ahol Borbíró Piroska néven süllyeszti el, de még ezt a nevet sem jelzik a síron, az jeltelen marad, különben is besüpped a földbe, nincs felhantolva. Kádár János lemondása után felkutatják. Nagy Imre holttesteme arcára fordítva fekszik, keze drótkötéssel átkötve. A megmaradt fogprotézise és a koponyája alapján sikerül, nagy nehezen, azonosítani.

Sírja zarándokhely lesz.

VII.

Lumpen-divat és butik-módi.

Puccskísérlet a demokráciában.

2006 ősz.

A Kossuth téren, az Országház előtt hatalmas tömeg gyülekezik. Megjelennek a következő szervezetek: a *Honfoglalás 2000*, Trianon jelzésű fakeszttel, a Történelmi Magyarország felnagyított térképével; a *Hatvannégy Vármegye*, Magyar Ellenállás feliratos táblákkal; a *Magyar Nemzeti Front*, hirdelve, hogy Szellemi Végvár vagyunk; és két párt, a *Jobbik* meg a *MIÉP* aktivistái és szimpatizánsai, árpádsávós zászlókat cipelve, és ha nemzetiszínűeket is, akkor rajtuk van a szent koronás címer. Tábláikon: Magyar újjászületést! Külön nemzeti utat!

Gyorsan megalakulnak a következő szerveződések is: a *Forradalmi Nemzeti Bizottmány*, a *Lelkiismeret' 88*, a *Magyar Nemzetért Mozgalom*, a *Magyar Október Bizottság*, a *Nemzeti Felemelkedési Mozgalom*, a *Pajzs Szövetség*, a *Sors-Társak Közhasznú Egyesület*, a *Szent Korona Szövetség*, a *Szeptember Tizenennyolcadika Csoport*, az *Új Magyarországért Egyesületet*, az *Inconnu Csoport* meg újból aktivizálja magát. Sűrűn hangoztatják, hogy fel kell lépni a sorosgyörgyök és más idegenek meg a balliberális kormány visszaéléseivel, uralkodásával szemben, mert azok élősködnek a magyar nemzet testén.

És elnyerik a *Kossuth-térik* elnevezést.

Viszolyogtam tőlük, kissé úgy, mint mikor az utcán, bocsánat, kutyaszarba lépek. Nem bírtam rászánni magam, hogy odamenjek, körülnézzek, még belém kötnek, gondoltam. Szóval bocsánat, de semmi kedvem nem volt odamenni.

Nyilván azért lesz ennyi szervezet, mert bizonyos személyek vezetésre termettnek tartják magukat, sőt személyiségnek, ideológiagyártónak, esetleg csak nem nyughatnak a bőrükben, nem érdekli őket az sem, ha mégoly mondvacsinált csoport és kevés ember gurui is, csak guruk lehessenek. Úgy gondolják, hogy a magyar népet, amely úgymond vesztes lesz, nekik kell győzelemre vezetni, tehát ők egyrészt a *magukat kisémmizettnek érzők iskolázatlan szájtépői*, másrészt lejárt, *embertelen, aljas eszméktől* fertőzött *lumpenértelmiségiek*, akik úgy érzik, hogy eddig nem eléggé érvényesülnek, de érvényesülni akarnak. Egyet szeretnének, akkor is, ha vitatkoznak, gyűlölködnek egymással és széthúznak, azt, amit az egyik úgynevezett ügyvivő nyilatkozik: egy új jobboldal megszervezését, amelynek célja az összefogás, az integrálódás, illetve *egy új rendszerváltás*. Mit takarhat mindez, hát nagy vonalakban: visszaállítani Nagy-Magyarországot; diktatúrát csinálni, az általuk vezető erőnek tartott erő, vagyis a saját maguk szélsőjobboldali diktatúráját; a Nyugat helyett a Keletet; a cigányok gettóba zárását; a zsidók megregulázását; kiszorítani a külföldi gazdasági szereplőket, elsősorban a multikat; a saját maggazdagodásukat elősegíteni; kilépni az Európai Unióból; és persze leleplezni az úgymond nemzetközi összeesküvéseket az ország ellen.

Hogyan is mondta korábban apám, hát hogy fasiszta érzelmű ez az ország. Azért nem az egész, vitatkoztam vele. Legyintett. Most is ezt mondaná, diadalmasan, győztesen, ellenem győztesen, hogy lám, ugye hogy fasiszta, szóval ezt zúdítaná rám, ha élne, és én most is azt mondtam volna, hogy nem az egész.

Hogy összhang legyen teremtvé némileg eme sok szervezet és vezető között, megalakul a *Magyar Nemzeti Bizottság 2006*, élére egy úgynevezett *néptribunt* választanak, egy gépészmérnököt, közfelkiáltással.

Végre el tudtam hitetni magammal, hogy fontos lenne, ha a térre látogatnék, hát megtettem. Igyekeztem közömbös arcot vágni, nehezen ment. Legszívesebben befogtam volna az orromat, befogtam volna a fületem, befogtam volna a szememet.

Fából készült, összegányolt fészerszerű építményeket húznak fel a téren, és sok-sok sátort vernek. Tehát hosszabb távra rendezkednek be, megkapják a rendőrségtől a tartózkodási engedélyt, nyilván megkapják, és mindig meg is lesz hosszabbítva a számukra, mert ugye a gyülekezési és szólásszabadság szent egy liberális demokráciában. Toi-toi vécék és gulyás ágyúk is megjelennek, árusok tanyáznak le, lehet vásárolni, enni, inni, pihenni, aludni, csaknem teljes a háztartás. A szélsőséges *verőcei polgármester* és a *Magosz*, a *Magyar Gazdakörök*

Országos Szövetsége állja a költségeket, tagjaik elkezdik a traktoros tüntetéseket, felpályás útlezárásokkal, a legtöbb gazda overallban.

Dzseki, pulóver, kimustrált zakó, ócska és rongyos farmer nadrág, esetleg csálé szövetradrág, sőt rövidnadrág, ez a viselet; a ruházatra nem adnak, de arra igen, hogy bizonyos jelképekbe burkolják magukat, például Árpádsávós sálba, vagy a dzsekijükre borítsák ezt a zászlót, esetleg szoknyaként kössék fel a nadrág fölé; és hasonlóképpen hordják a koronás címerrel ellátott zászlókat is.

És tömegesen szállják meg a teret a jellegzetes, kopaszra borotvált, kigyúrt, illetve túlhízott, a rendőrség elleni utcai harcokban meg-edződött *footballhuligánok*, elsősorban fradisták, zöld-fehér mezben, és kispestiek, piros-fekete mezben. Lehet olvasni több orgánumban, hogy különbuszokkal szállítják ide a nyíregyházi és debreceni *ultrákat*, akik különböző színű, lehordott kapucnis dzsekikben és farmer nadrágokban feszítenek.

Sokfajta ember látogat ki a térre, nap nap után, persze a legtöbb szimpatizáns, de ők azért csak *látogatók* maradnak, illetve *kíváncsiak*, és nincsenek kevesen. A látogatók egy része, nem mindegyik része, és a téren tanyázók között bizony már külsejükben is látható a nagy különbség.

De vannak másfajta látogatók is, például a Fidesz létrehozta *Polgári Körök* baráti társaságának tagjai, a legkülönbözőbb rétegekből és korosztályokból. Fel lehet fedezni, hogy milyen sokan közülük mintha egyenruhát viselnének, fekete anorákot, fekete pulóvert, fekete kordnadrágot, fekete cipőt meg fekete szemellenzős sapkát, kifejezve, hogy az ország gyászban van, mert nem azok győztek a választásokon, akiknek kellett volna. De piros színek is feltűnnek, a forradalom színe, elsősorban a piros sál, és főleg az elkötelezett nők egy csoportján látható, hogy a fekete szereléshez piros zakót és piros magas szárú cipőt hordanak, piros táskával, piros nyaklánccal és piros karkötővel meg kitűzővel. Vannak sokan, akik fekete kordbársony ingkabátot öltenek, hozzá fekete-piros csíkos pólót, és magas szárú, fekete, esetleg piros tornacipőt. Nem kevesen zöldesbarna színű vászonnadrágban, ugyanilyen színű trikóban járnak-kelnek, figyelmeztetve, katonás lépteikkel is, hogy bármikor katonává léphetnek elő.

És milyen sokan, jól öltözött fiatal párok, tolnak babakocsit, ugyanakkor nem kevés a lerobbant, alig vánszorgó nyugdíjas sem, főleg azok, akik rendszeresen tüntetésre járnak.

Tízezresre nő a Kossuth-tériek tömege hevenyészett számítások szerint. Csatlakoznak hozzájuk például a *Dobánylobbiellenes Szervezet*

képviselői, vagy a *Baumag-botrány kárvallottjai*, de, érdekes, az *Egészségügyi Dolgozók Demokratikus Szakszervezete* vezetői is, és még sok sértett ember, akik a vesztesekhez tartoznak, vagy úgy vélik, hogy azokhoz tartoznak, egy részük elsősorban és sejtetően *kis- és közép vállalkozó*, akiknek rosszul megy, vagy akik egyenesen tönkrementek.

A legnagyobb ellenzéki párt, a *Fiatal Demokraták Szövetsége*, vagyis a *Fidesz* egyik országgyűlési képviselője, 56-os forradalmár nő, háromszor is felszólal a téren, szemüvege villogtatásával, igen egyszerű, elhanyagolt, rozsdabarnára festett, rövidre vágott frizurában, elhordott szürkés anorákban, bő, fekete, kimustrált nadrágban, egy mérhetetlenül agresszív nagymama hatását keltve, kijelenti, ismét forradalmi helyzet van az országban, mert a miniszterelnök hazudott, és hazudik reggel, délben, este, félrevezetve az embereket, pártjával, a *szocialistákkal*, és koalíciós partnerével, a *liberálisokkal*, szembeköpi az egész magyar népet.

Több fideszes képviselő és vezető is rendszeresen felszólal, otthon hagyva a parlamenti öltözékét, vagyis sötét öltönyét, fehér ingét, nyakkendőjét, és hányavetien, úgymond lezseren jelenve meg a szószéken, utánözva, ha nem is egészen, a térieket, kigombolt ingnyakkal, farmerban, trikóban, pulóverben, dzsekiben.

Hogy a Fidesz szolidaritásáról biztosítja a tüntetőket, hatalmas ováció fogadja: Hurrá, az ország velünk van, ez forradalom.

A tériek a következőket ordítják rendszeresen, amikor ott voltam, akkor is: Szabadság városa. Gyilkosok, gyilkosok! Táncolj, Feri! (A miniszterelnökre célozva). Elkúrtad, elkúrtad. Búcsúbuli. Nagy a jólét, héjjaó! Vesszen a kormány! Ötvenhat, ötvenhat!

A *köztársasági elnök* meg azt nyilatkozza, közepesen rosszul szabott, átlagos sötét öltönyében, az elmaradhatatlan fehér ingben és sötét nyakkendőben, úgy lépdelve a palotájában felállított mikrofonhoz, mint egy kiszolgált hadvezér, hogy *morális válságban* van az ország.

Azokban a napokban igen rosszul éreztem magam, szorongás töltött el, próbáltam magam lebeszélni, hogy ne szorongjak, de csak szorongtam.

Egy Magosz tulajdonában lévő *traktor* és egy Kossuth téri *ügyvivő* felvezetésével, mint némely újság megírta, több mint ezer fő megindul a Jászai Mari téri Képviselői Irodaház felé, azt akarják megostromolni, mert tudomásukra jut, hogy akkor a szocialisták frakciója ott ülészik. A rendőrség kordont von az épület elé, sörösuvegekkel dobálják meg őket, és minden egyébbel, ami a kezük ügyébe kerül, aztán visszavonulnak a Kossuth térre.

Az egyik napon, nevezetes nap lesz ez, a Szabadság tér felé veszi az irányt több ezer tüntető, a Televízió székházához, élükön fejüket kapucnival, arcukat sállal eltakaró fickókkal, akik között, mint hírlett lapokból, rádiókból, televíziócsatornákból, többen *kidobóként*, *autótolvajként* vagy *drogdílerként* működnek, nem is kevesen *börtönben* is ültek.

Jól meg lehetnek szervezve, gondoltam. És feltettem magamnak a kérdést: de ki által? Voltak sejtéseim. A fülemben csengett az ellenzékbe került, mert már két választást is veszített *Fidesz elnökének*, érdekes, hogy kockás ingben tett, nyilatkozata: *a felbáborodás jogos*.

A tévészékházhoz áramló tömegben egyesek *Fradi*-sálat és -mezt viselnek, a fétisszámba menő zöld-fehéret, mások *UTE*-kendőt és -mezt, vagyis lila-fehéret, és ez a két ellenséges banda, amely más-kor megölné egymást, most nagy egyetértést mutat. Sokan közülük részek, állatias hangon üvöltenek és hergelik magukat. És azt ordítazzák: Ria, Ria, Hungária! Magyarország, Magyarország éjjáóó! És az úgynevezett kommunistákat gyalázzák, meg a nemrég választást nyert miniszterelnököt szidalmazzák. A *Hír-TV*, a közvetítésében, forradalmároknak nevezi őket. A térre érve kockaköveket szednek fel, szerencsájuk van, mert a Szabadság tér felújítása után könnyen felszedhető kockaköveket találnak. Három csoportra oszlanak, mint olvasható egy azóta megjelent könyvben, az első a köveket fészíti fel, a második továbbítja, a harmadik meg dobja a rendőrökre, akik többnyire fejszerűlést és sípcsonttörést szenvednek.

A rendőrség láthatóan tanácstalan, kevesen vannak, vezetőik nem tudják, mit csináljanak, felkészületlenek, gyengeséget mutatnak, szervezetenek, vezetőik rossz utasításokat adnak. Vízagyújukat felgyújtja Molotov-koktéllal a csőcselék, a tévészékház előtti autókat szintén, behatolnak a székházba, a rendőri ellenállást könnyedén megtörve, a büfét kirabolják, dokumentumokat, cédéket és számítógépeket, és amit találnak, mindent zsákmányolnak, miután petíciójukat nem veszik át a tévések. Majd felgyújtják az épületet, nyilván készülnek rá, mert csak úgy hirtelen, felkészülés nélkül nehezen lehetne egy masszív épületet felgyújtani, tehát felgyújtják, mint egy olyan hírgyár szimbólumát, amely nekik nem tetsző híreket közöl, és amelyre előzőleg már árpádsávos zászlót tűztek ki, ahogy a Szovjet Hősi Emlékműre szintén.

A Fidesz vezére, Orbán Viktor látszólag csillapít, mert azt nyilatkozta, hogy nem az autók, nem a rendőrök, nem a tűzoltók és nem a tévé épülete tehetnek a szerinte törvénytelen, illegitim kormányzásról. A következő mondatában azonban már lázít, mert kijelenti, az emberek

ne húzódnak meg a házaikban, hanem védjék meg az érdekeiket, a Fideszre mindig számíthatnak. A megoldást az erkölcsi megújulás szellemében kell keresni, teszi hozzá. Persze ravaszkodik, mert miközben elítéli a törvényellenes randalírozást, ugyanakkor fontosnak tartja a szólás- és gyülekezési szabadság tiszteletben tartását. Ez alattomos felszólítás további akciókra.

A tanácsot megfogadják. A következő napokban állandó tüntetések, randalírozások zajlanak, és a legfőbb jelszó és törekvés a következő: leszámolni a szocialista–szabaddemokrata kormányral és a balliberális médiával.

Orbán Viktor az alsó néposztályból származik, faluban látja meg a napvilágot, ott is él gyerekkorában, szegényes, egyáltalán nem komfortos körülmények között, amíg városi diákotthonba nem kerül. De mindig mindenhol vezér akar lenni, ami nagyrészt sikerül is neki, őrsvezető, KISZ-titkár. Kitűnik határtalan ambíciójával, be is kerül a budapesti jogi karra, és szakkollégiumába. Itt az egyik szeminárium-vezetőtől megkérdezi, lehetne-e ő az Egyesült Államok elnöke. Mikor megkapja a választ, hogy sajnos nem, mert nem az Államokban született, lehervad. Megszervezi, hogy baráti körének tagjaiból kerüljön ki a kollégium vezető ereje. Állandóan szervez, szervezkedik, mozgalmárkodik, hiperaktivitás jellemzi. Minduntalan lázad, nehéz megfékezni. Álma, hogy politikus lesz. Még az egypárti diktatúra idején, az igaz, hogy az utolsó évében, mikor már igen-igen rogyadozik az a rendszer, létrehoz, közeli haverjaival, egy ellenzéki pártot, az első ilyen, a Fiatal Demokraták Szövetségét.

A tüntetések nem szűnnek, a főszereplők, ahogy a médiából tájékozódni lehetett, *utcakődobálók, buszfoglalók, barikádépítők, autófelgyújtók, rendőrökkel gúnyolódók, és hergelők-fújolók*. Eléggé lerobbant szereléseket viselnek, leginkább külvárosi kocsmákban hordanak ilyeneket.

Motorosok is megjelennek, nem egy közülük a *goj-motorosok* közé tartozik, hatalmas robajjal, fekete motoros egyenruhában, még Harley Davidson motorokon is, és akad, aki koromfekete Only/Vero Moda szerelést és fekete, Gucci motoros szemüveget hord.

A Polgári Körök egyik vezetője azt ismételteti, miközben tüntetőik élén halad, ám ő jól szabott sötét öltönyben, fehér ingben és nyakendőben, hogy megkezdődik az igazi rendszerváltás.

A Magyar Nemzeti Bizottság 2006 alkotmányozó nemzetgyűlést javasol, és nemzeti kerekasztal összehívását a *Fidesz*, a *KDNP*, a *Jobbik*, a *MIÉP*, a *Magyarok Világszövetsége* és a *Batthyány Társaság*, tehát csak a szélsőségesek részvételével.

Orbán Viktor felveti, most már sötét öltönyben, de nem fehér, hanem világoskék ingben és sötétkék nyakkendőben, hogy ügyszavazást kéne tartani a kormány több intézkedéséről.

Az első szabad választásokon pártja és ő maga is, a kebelbarátaival bekerül a parlamentbe, és ott senkivel sem egyező, sajátos utat követ, amelynek a lényege, hogy mindenáron megszerezze a hatalmat. Sikerhajhászként szerepel, kudarcot nem ismer, illetve nem ismer el, állítólag a kudarc, amelyben azért bőven van része, pánikba kergeti. Azt vallja, csak akarni kell, és mindent el lehet érni. Miután baloldali liberálisból jobboldali konzervatívvá és nacionalistává maszkírozza magát, szövetkezve a többi jobboldali párttal, eléri, hogy, igen fiatalon, választást nyerjen és miniszterelnök legyen. Kiderül, diktátor típus, és mint ilyen, úgy gondolja, ő mindenható, nincs, ami korlátozza, soha nem hibázik, és nincs morális és semmilyen fék, amely megakadályozhatná abban, amit el akar érni. Minden helyzetben az erőhöz folyamodik, megfélemlít, ellehetetlenít, híveit jutalmazza, kinevezett ellenségeit bünteti, zsarolja. Megsemmisíti a többi jobboldali pártot, ügyes taktikával, pontosabban alvilági és titkosszolgálati módszerekkel, az egyház áldását is megszerezve, ő maga meg a pártja marad csak egyedül a jobboldalon. Mint állítják róla, hihetetlenül magabiztosnak mutatkozik, öntelt, hiú, önfejű, önszerető, nagyzási mániás, de azt is állítják, akik ismerik, hogy szavahihetetlen, őszintétlen, hazug, csaló, manipulátor. Ellensúlyozni próbálja mindezt, időnként simulékonytságot mutatva, kedveskedő arcot öltve, bájologva, jópofizva. Azt ellenfelei is elismerik viszont, hogy kitűnő a taktikai készsége, tud rugalmas és hajlékony lenni, ha akar, gyorsan kapcsol és lényeglátó. Ám akik jobban ismerik, azok számára feltűnik, mennyire frusztrált, hogy a rá jellemző erőltetett mosoly és tréfálgatás álca, állandó bizonytalanságérzéséből is fakad, amelyet azonban sikerül eltitkolnia. Tulajdonképpen kollégiumi társaival, sőt szobatársaival szerzi meg a hatalmat, a baráti társaságával, a haverjaival, egyedülálló módon Európában, és úgy működnek, mint egy törvényt nem ismerő galeri, gengszterbanda, ez a mentalitás adja csoportjának kollektív erejét. Támadnak és támadnak, mindent eltulajdonítanak, amire szemet vetnek, nincs bűntudatuk, sem szégyenérzetük. Miután kormányával meg pártjával a legutóbbi választáson megbukik, eszében sincs lemondani a pártvezérségről, mint ahogy az Európában szokás ilyenkor, inkább megszilárdítja helyzetét, és a választási szabályok megsértésére, törvénytelen ségre és utcai megmozdulásokra biztat, amelyek, íme, be is következnek, tulajdonképpen puccsot szeretne végrehajtani, hogy ismét hatalomra kerüljön.

Szegény Kossuth-térief, gondoltam, lumpenbanda, velejéig lumpen, tulajdonképpen a söpredék képviselői.

A Nemzeti Felemelkedési Mozgalom követeli az összes parlamenti képviselő lemondását.

Az erőszakmentességet és előítélet-mentességet hirdető *Humanista Mozgalom* bár nem tart a Kossuth-tériefekkel, hogyan is tarthatna, mégis illegálisnak véli a kormányt, miután a miniszterelnök bevallja, hogy hazudott, viszont az ellenzéket sem kíméli, hiteltelennek bélyegzi. Szimbóluma a híres *Békejel*, amelyről, mindannyian tudjuk, hogy az egy egyszerű kör, benne átlóval, amely alul két háromszögre oszlik, de minden érdekelt, hogy úgy mondjam, tesz a békére.

Október 6-án a Fidesz nagygyűlést tart, ahol Orbán Viktor pártelnök nyakkendő nélküli, kigombolt, de fehér ingben kijelenti, hogy a választók szembekerültek választott vezetőikkel. A miniszterelnök nem hallgat az emberekre, az emberek nem hallgatnak a miniszterelnökre. Ez nem vezet sehova. Zuhan a forint, a devizahitelek rosszul járnak, és elmennek az országból a befektetők. Meghirdeti az *Igen Magyarország kartát*.

Az Új Magyarországért Egyesület is alkotmányozó nemzetgyűlést óhajt.

A *Magyar Lobbi* felkéri a Parlamentet, hogy a képviselők bizalmatlansági indítványt nyújtsanak be a kormány ellen, úgy látszik, hogy éppen ez a lobbi-érdeke.

A *Védegylet*, amelyet korábban a köztársasági elnök vezetett, nem vesz részt az utcai megmozdulásokban, viszont szóvivői kijelentik, elégük van a látványpolitizálásból.

Tanácsstalan voltam, vajon mit értettek ezen az összetett szón, valószínűleg a kormányellenes köztársasági elnök alá akartak lovat adni. De milyen lovat? Látványlovat?

Közben a Kossuth-térief továbbra is a Kossuth téren tanyáznak, szépen berendezkedve hosszú távra, a gyülekezési szabadságra hivatkozva. Lármájuk hatalmas, köröttük valóságos felhő gomolyog testük és a gulyáságtyúk kigőzölgésétől. Lassan, de biztosan előnti a teret a felhalmozódó szemét és ürülék, sokak szerint a fertőzésveszély nyilvánvaló.

Mikor ismét elmentem a térre, hányingerem támadt, féltem, hogy tényleg elhányom magam, és ha elhányom, jaj, csak nehogy, mert ha elhánytam volna, ott nyilvánosan, akkor megnézhettem volna magam.

És újabb és újabb csoportok népesítik be a teret, például a minden rendű és rangú erőszak, politikai, családi, munkahelyi stb. *erőszak áldozatai*, de persze, a sors fintoraként, a *tettesei* is. És feltűnnek a *halálós*

betegek meg a rokkantak képviselői, a koldusok tömegei, hajléktalanok áradata, munkanélküliek ezrei ugyancsak, koszlott ruháikban.

Leginkább a tetoválásokon döbbsentem meg, meggyőződésem lett, hogy a Kossuth- tériek mentalitását leginkább, ha áttételesen is, a közöttük lévő rengeteg *tetovált* fejezi ki.

Nemi szervek a nyakakon; az arcokon csatok, hálók, napernyők; köldökökön aranypor- rajzolat; kék színű felhők a halántékokon; karbunkuluskövek a hasakon; vakondok- rajzolat az állakon; kabátrojtok a homlokokon; szikrát hányó tüzek a melleken; elefántcsont szelence a lábszáron; gyémántszőgek az állkapcsokon; villámcsapások a karokon; gépfegyvertüzelés a combokon; struccból bőbiták; ezüstelefántok; gyémántskorpiók; fekete szemhéjak; lihegő, nyitott szájak; aranycsengettyűs napernyők; néger rabszolgák és kínai kulik; pásztoridillek; nyüzsgő, ordító sokaság-rajzolat; Vesta-szüzek és kurtizánok; tömjénfüst; szalagsokrok; megváltók; féllábúak és háromlábúak; vakot vezető kutyák; téli álmot alvó medvék; artisták cigánykerekeznak; bohócok orrukából lángot fújnak; pálmaerdő; kristálytisza forrás; csendéletek virággal, tündérrel, lepkékkel, ördöggel, cicivel, füttyivel; babérkoszorúk; Jézus és Hitler, Mózes és Sztálin; de a legtöbb a bíborszín sugár, de még több a közösülés ábrázolása. Egy férfi, akinek egész testét ellepik a tetoválások, színorgiában úszik, rajta a Bábel-tornya közhelyes utánzata, kiegészítve azzal, hogy a torony tejéről éppen letaszítják Istent.

Október 14-én a *Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége* a nyilas hatalomátvétel 62. évfordulójának megelőző napján tiltakozó emlékgyűlésen ítéli el a Kossuth-tériek és az utcai megmozdulások résztvevői antiszemitizmusát, rasszizmusát, irredentizmusát, nacionalizmusát, a demokrácia iránti megvetését, a diktatúra iránti nosztalgiáját és azokat a Fidesz-politikusokat, akik nem áttallanak szónokolni a térieknek, szájuk íze szerint, védelmükbe véve őket.

Az 56-os forradalom évfordulóján kora reggel a rendőrség házkutatást tart a Kossuth-térieknél, és, ahogy egy könyv szerzője említi, kődarabokat, lándzsákat, késeket, zokniba töltött faszént, kalapácsokat, fűrészeket, csőfogókat, vasgolyókat, gyúlékony anyagokat foglal le.

A forradalom évfordulóján, vagyis október 23-án a Fidesz engedélyezett *nagygyűlést* tart az Astoriánál. Ugyanakkor engedély nélküli tüntetők jelennek meg a Bazilika közelében, a Deák téren, és áramlanak a Corvin-közi ünnepségből is az Astoria felé, sejtethetően, hogy a rendőri erőket a nagygyűlésre tereljék. Orbán Viktor ezt nem bánja, és állítólag ezért szemeli ki helyszínnek az Astoriát, ahol, hiszen az nem egy nagy térség, azelőtt soha sem tartanak nagygyűlést itt, sőt,

tulajdonképpen erre játszik, vagyis arra, hogy keveredjenek csak össze az úgymond békés nagygyűlés résztvevői a békétlen randalírozókkal, és a rendőrök ne tudják megkülönböztetni őket, egyformán járjanak el mindkét csoporttal szemben.

Különben a következőket szónokolja a nagygyűlésen, jól szabott sötétké, majdnem fekete hatást keltő öltönyben, vakító fehér ingben és kékes színű nyakkendőben: Nézzünk hát szét az ünnep magasából a mai magyar életen. Hazugságok ipari méretű termelése, a hatalom eloldása az ellenőrzés pányvájától, sutba hajított felelősség, intézményesített korrupció, maffiamódszerek. Demokrácia nélküli többpártrendszer, szociális válság, tömeges elszegényedés, munkanélküliség, eladósodás, kiszolgáltatott magyar gazdaság. Dobra vert ország. A független és szabad élet elfojtása. 2006. október 23-án a békés, törvénytisztelő polgárok emberi méltóságát tapossák sárba maszkjaik mögé rejtőzött verőlegények. Mögöttük a megrendelő hatalom jól kivehető sziluettje.

És bekövetkezik, amit Orbán Viktor a beszédében már megjósol, az általa verőlegényeknek nevezett rendőrök tényleg brutálisan lépnek fel a Fidesz-nagygyűlés befejeztével, tudniillik az engedély nélkül tüntető tömeg valóban összekeveredik az engedélyezett gyűlésről elmenőkkel, így a rendőrök nem tudnak különbséget tenni a békés emberek és a békétlenek között, egyaránt üldözik őket.

Állítólag mindenki ott van a színen, aki él és mozog Budapesten. Ott vannak a színen Nagycsaládosok, Agglegények, Szinglik, Baloldaliak, Jobboldaliak, Szélsőségesek, Liberálisok, Konzervatívok, Zöldek, Szakszervezeti tagok és Szakszervezeten kívüliek, Kerékpárosok, Gördeszkások, Testkultúrások, Állatbarátok, Növénybarátok, Emberbarátok, Kerekesszékesek, Vakok, Némák, Süketek, Rákbetegek, Szívbeteg. És ott vannak a függők: Alkohol-, Kábítószer-, Világháló-, Szerencsejáték-, Munka-, Szex-, Politika-, Tévé-, Turkáló-, Zenebanda-, Technika-, Öltözködés-, Márka- és Stílusfüggők. Ott vannak az Emósok, Melegek, Transzvesztiták, Feministák, Hipszterek, Fültágítósok, Punk-utódok, Új-Rockerek és így tovább. Ütik, verik őket a rendőrök, folyik a vér. Bekapcsolódnak Füvezők, Táltosok, Farmeresek, Internacionálé-dalolók, Drága Magyarország őrző-védők, Egyháziak, Szabadkőművesek, Csonka Magyarország nem ország éneklői, Kurucok, Bennfentes közreműködők, meg Amikor a stílus testet ölt tagjai, Csodaszarvas-hívók, Kossuth-jelmezese, Miseruhások és Darócköpenyesek meg Díszmagyarba meg Bocskaiba öltözöttek, és létezett szocialista hívők és Nyilas barátok.

Mindez így csapódott le bennem, így, de nem tehetek róla, az a kavargás hívta elő belőlem az iménti leírást akarva-akaratlanul, az a hihetetlen, páratlan kavargás a Kiskörúton.

És egyszer csak megindul egy *tank* a Deák tér felől, egy *T-34-es*, orosz gyártmány, az 56-os forradalmárok elleni egyik fegyver. A tank az Erzsébet téren, a forradalomra emlékeztető, kiállítási darab. A férfi, egy műszerész, aki majd megindítja, azt látja, hogy többen már felmásztak rá, ő is így tesz, és kíváncsiságból meg nosztalgiából, a katonaságnál harcokcsit vezetett, a vezetőülésre ül, benne találja az indítókulcsot, és csak úgy megpróbálja, mint később nyilatkozta, beindítani, és hát, meglepetésére, hogy van benne üzemanyag is, elindul. Ez a műszerész, aki a falujából jön fel egy barátjával a *Vér és Becsület* gyűlésére, fekete nadrágot visel, zöldesszürke pulóvert, sötétkéék dzsekit, fekete bocskaisapkát, minden egyes darab igen kiszolgált már. Elindul a rendőrsorfal felé a tankkal, még a lövegtornyot is bekapcsolja, amely forogni kezd. A rendőrök azt hiszik, mindjárt löni is fog, kiborulnak, rettegnek. A tömeg üdvívalgással fogadja, még többen másznak fel rá, és kitűznek a tetejére egy árpádsávós zászlót. A rendőrök rémülten igyekeznek megállítani, vízágyúval lövik. De a műszerész önként leáll. A rendőrök felmásznak a tankra, kirángatják, ütik-verik, leteperik, a földön rugdossák, a tömeg felháborodott fújlása közepette. Tíz perc alatt játszódik le az egész.

Nekem ez a tíz perc megrendezett filmjelenetre emlékeztetett, egy ötletes és tehetséges filmjelenetre, sokaig nem is hittem, hogy nem filmet forgattak éppen.

Az Erzsébet híd mindkét hídfőjén barikádot emelnek a legelszántabb ellenállók, amelyet benzinnel öntenek le, hogy majd felgyújtják. A rendőrök hóékével felszerelt KrAZ teherautóval törik át.

Most már igen keményen közbeavatkoznak, de szakszerűtlenül. És úgy tűnik, bosszút akarnak állni, hogy megalázták őket a tévészékház ostromakor, felgyújtásakor, és válogatás nélkül ütnek-vernek. Hiába ordítják a randalírozók, a békések persze szótlanok, hogy: Magyar rendőr velünk van. Könnygázt és gumilövedéket vet be a rendőrség, tömeget oszlat keményen, géppuskából vaktöltényt lő, sörétes puskákból riasztólövéseket ad le, még lovasrohamra és kardlapozásra is vetemedik.

A jogvédő szervezetek, mint a liberális *Társaság a Szabadságjogokért*, meg a *Helsinki Bizottság*, és mint az antiliberális *Nemzeti Jogvédő Alapítvány* meg a *Civil Jogász Fórum* egyaránt, bosszúhadjáratról, embervadászatról, rendőrterrorról, szemkilövetőkről, véreskezű rendőrségről beszél.

Szerintem okkal is beszéltek, meg oktanul is, mert volt rá okuk, elsősorban az antiliberálisoknak volt, a liberálisoknak ugyan sokkal kevésbé volt, hiszen az antiliberálisok akarták *megpuccsolni* éppen a liberális demokráciát, amely pedig védekezésre kényszerült, és úgy látszik, hogy ezt, a puccsszándékot a liberálisok észre sem vették, és ezen röhögnöm kellett.

Mindenki tudja, csak a liberálisok nem, annyira elfogultan ostobák, hogy az ellenzék vezére, Orbán Viktor a főszereplő, hiába húzódik a háttérbe. Propagandistáinak, akik drága sötét öltönyt viselnek, kijelenti, regényírói fantáziám szerint, hogy: Csak annyit bocsátok előre, figyeljenek jól, hogy régi és jelen dicsőségünk, vagyis nagyszabású történelmi múltunk és nem kevésbé nagyszabású történelmi jelenünk legszebb, legmegkapóbb pillanatai kell hogy felelevenedjenek az ötvenhatos forradalomra visszaemlékezve. A hetekben lezajlott utcai megmozdulásokról azt kell sulykolni, a törekvésem és a pártom törekvése szerint, hogy az semmi más, mint ötvenhat megismétlődése, egyúttal, bármily meglepő, sulykolni kell, hogy az utca most kifejezi a magyar állameszme rendíthetetlenségét, nagyszabású múltját, jelenét, sőt jövőjét. *Régi és jelen dicsőségünk, vagyis nagyszabású történelmi múltunk és nem kevésbé nagyszabású történelmi jelenünk legszebb, legmegkapóbb pillanataihoz kell hasonlítanunk ezeket a mostani megmozdulásokat.* Éljen! Ezt sűrűn hangoztatni. Isten óvja ezerszáz éves hazánkat! Ezt is sűrűn hangoztatni. Éljen és virágozzék az ezerszáz éves nemzet! Milyen fontos ez, nagyon is lényeges. Megvallom, de maradjon köztünk, hogy szeretném, ha annyi-felé vágnánk, ahány felől mifelénk vágnak, bár nem akarok ellenséges indulatot kelteni senki iránt, hanem akarom, hogy rokonszenvezőink erőt, de egyúttal békét is kifejezzenek, és amennyiben ez nem sikerül, akkor *azt kell mondani, hogy az ellenfeleinknek, ellenségeinknek köszönhetjük az utcai háborús helyzetet, természetesen nekik.*

Rengeteg a drukker, akik nem jelennek meg a színen. Házibulikon nézik a televízió és a rádió közvetítéseit, és izgatottan tárgyalják az eseményeket, ők butik-eleganciájukban.

Van buli, ahol a divat a Max Mara, illetve Todd Snyder ruha, Tiffany & Co. fülbevalók, Adam Levine cipők.

Van buli, ahol különböző színű Vic Matié bársony forrónadrágban kell megjelenni, Dream Aut Loud aranyozottan csillogó vállpántos topban, piros-fehér csíkos óriástalpú Vagabond csizmában.

Van buli, ahol Rick Owens farmert, LNA polót, Edelstein bakan-csot viselnek.

Egy klubban, amely a *Bennfentes közreműködők* nevet viseli, Stella

McCartney zakóban és Rodarte nadrágban ülnek, persze feltűnik Louis Verdad öltöny és Elie Saab meg Jenny Kayne öltöny is, meg Gucci selyemruha, Oscar de la Renta csipkeruha, Ralph Lauren, Jenny Packham és Maechesa szerelés.

Egy másik klubot, amelynek nincs neve, pontosabban titkos, hatalmas párnákkal és színes takarókkal terítene be, azokon heverészenek, a férfiak APC X világoskék, kopott farmert, aránylag olcsó fehér Springfield pólót vagy fekete nyitott Zara inget viselnek, viszont drága Thomas Sabo nyakláncsal, Rolex órával.

Egy zártkörű rendezvényt tartó étteremben kaviárgombóc meg tatárbífsztekés szendvics jár körbe, nem is beszélve homárról és langusztáról, no meg legalább háromféle márkájú bourbon whiskyről és francia borokról, itt mindenki szmokingban jelenik meg.

Egy nevezetes összejövetelel jelmezeket öltenek, utánózva Julia Roberts, Sandra Bullock, Laura Leighton, Halle Berry, Dalton James, Elle Macpherson, Robert Downie, Scott Wolf kinézetét.

Az *Ott vagyunk a csúcson* nevezetű klubban, amelynek elnevezése nem publikus, ahová csak férfiak járnak, politikusok, vállalkozók, színészek, producerek, rendezők, jószolgálati nagykövetek, sőt különböző világmárkák nagykövetei is, Burberry öltöny a divat.

De van, ahová csak nők járnak, öltözköket versenyeztetve egymással, Gucci fekete selyemszövet kosztümkabátot viselve, fehér kihajtóval, kapcsokkal és láncokkal, The Row díszes fehér selyemfelsővel, Miu Miu csipke bézs miniszoknyával, és magas sarkú szintén bézs Christian Louboutin borjúbőr cipővel; és a szót viszi egy vakítóan szőke hölgy, aki Mendel kabátruhaban díszeleg, Louis Vuitton pulóverben, Cavallini szoknyában, fülbevalója Harry Winston, gyűrűje a jobb kezén Bulgari, és Tiffany&Co. a bal kezén.

Egy klubba csak úgy lehet belépni, ha Berschka farmert visel az illető, Porfois nadrágszíjjal, Tom Ford mellénnyel, azon merész optikai alakzatokkal, csak úgy, ha ingük, Surface to Air, robbanócsillagmintás, hosszú, fekete szürke csíkos frakk-kabáttal, esetleg hasított bőr, világos barna Gas dzsekivel, hollófekete Marc Cain bakancssal, nyakukban vastag, Vargadesign aranylánc, csuklójukon szintén, ujjakon Stock.let gyűrű, és Partagas Perfecto szivart szívni, meg fekete Six napszemüveget viselnek, aktatáskájuk Michael Cors, órájuk Ice-watch.

Hát így, hölgyeim és uraim, mondogattam magamban, amikor utánanéztem, mi is a módi manapság a háttérben, a kulisszák mögött, és hogyan van, hát így van, vagyis úgy, ahogy u-chroniában.

Orbán Viktor azt nyilatkozza, hogy *megkísérti*, miszerint ha ők győznek a következő választáson, ha a Fidesz győz, akkor az a győzelem megalapozhatja az ország felívelő korszakát. *Kívánja, amíg meghallja Isten lépésének hangját az események forgatagában*, akkor viszont megkísérti, hogy oda kell ugrania és el kell kapnia az isteni köpeny szegélyét. És akkor majd felépülhet, ez is megkísérti, a polgári Magyarország, a nemzeti-keresztény korszak.

Főtanácsadója, az elmaradhatatlan Pierre Cardin öltönyében, Louis Vuiton aktatáskájával, *egy közönséges Fickó*, bizony nagybetűvel, és csak közönségesnek nevezhetem, szóval a Fickó azt tanácsolja, hogy egy gyűlésen mondja el a vezér a következőket, és átnyújt egy komputeren előállított szöveget. Orbán átfutja, elmosolyodik, megveregeti a főtanácsadó Fickó vállát, és megjegyzi, ügyes fickó vagy, sőt nagybetűvel, Fickó, ezért neked legalább egy Porsche 918 Spyder jár.

És elismerően olvassa Orbán a Fickó szövegét: Uraim! Hölgyeim! Az első dolog, amit tennünk kell, hogy eresszük le a vállunkat, mint egy testnevelésórán, és fújjuk ki az elhasznált levegőt. Ez a legfontosabb. Utána vegyünk egy friss és mély lélegzetet. Erősítsük meg lelkünket, és küzdjünk. És az a *látomásom*, *hogy régen nincsen szó már politikáról, hanem a legmélyebb emberi dolgokról van szó, ami mélyen a szívéünkben lakik, szeretetről, összetartozásról, reményről, méltóságról, szabadságról, hitről*. Ritkák az ilyen pillanatok egy nemzet életében. Az a látomásom, hogy szervezkedni és készülődni kell a polgári-nemzeti és a keresztény értékrend érvényesüléséért. Azt hittük, miszerint a rendszerváltozás önmagában gyógyír lesz a bajainkra, de nem így lett. Az a látomásom, utólag visszatekintve, mintha azt képzeltük volna, hogy a változás olyasmí lehet, mint egy nyugati Coca-Cola-automata, felül bedobjuk a szabadságzsetont, alul meg kijön a dobozolt jólét. Az a látomásom, hogy *a nép lelkét csak akkor sikerül megnyernünk, ha a saját célunkért folyó pozitív küzdelemünkön kívül egyúttal tönkretesszük a céljaink ellen fellépőket, vagyis az ellenségeinket*. És hadd mondjam el azt is, hogy a mi magyar államiságunknak létezik egy olyan háttere, amely egyetlen európai nemzetnél sincs, mert *a mi honunk* nemcsak egyszerűen ezerszáz éves, hanem *már alapítása idején alkotmányos államszervezettel büszkélkedett*, aki nem hiszi, nézzen utána, illetve felesleges, elég, ha én mondom. Szóval ez a látomásom, vagyis az, miszerint az alkotmányosságban, ha ez sajátos, sőt, igen sajátos alkotmányosság is, lehet, hogy nem is lehetne annak nevezni, *megelőzzük az összes, fejlett nyugati-európai államot*, ezt tudomásukra is kell hoznunk, és megelőzzük abban is őket, hogy nekünk ilyen látomásunk van, és a látomás több mint tény, a látomás magasabb

rendű. *Kiváltságos nép vagyunk!* Mert csak kiváltságos nép vezetőjének lehet ilyen látomása! És az is a látomásom, hogy *a mi mozgalmunk a vezér feltétlen tekintélyének elvét követi.* Hajrá Magyarország! Hajrá magyarok!

Orbán Viktor állítólag már igen korán, a demokrácia hajnalán kijelenti egy társaságban, hogy semmi másra, csak arra törekszik, miszerint a gyerekei milliárdosok legyenek. Éppen akkoriban, már a kezdetek kezdetén, a párt bankszámlájáról komoly pénzfelvételek történnek, amelyeknek nincs semmi nyoma. És ez azóta is így megy, csak sokkal nagyobb méretekben, sokkal nagyobb összegekben, *mióta újból választást nyert*, és most már nemcsak pártszámláról, hisz ott kicsi összegek vannak, legalábbis Orbán számára az egyszerűen bagatell, hanem az ország számláiról meg Orbán üzleteinek, illetve strómanjai üzleteinek bankszámláiról, hisz a vezérré lett Orbán nagy üzletember, strómanjai képében, ami köztudott, de hívei elnézik neki, hogy, csalárd módon, óriási összegek felett rendelkezik, ami egyáltalán nem illelné meg, de hát egy diktátor egyáltalán nem szerény, semmiben sem szerény, de főleg nem, ha a vagyonosodásáról van szó. Elmondható, hogy nemcsak ő maga, hanem családjá minden tagja, apja, felesége, utódai milliárdosok. Orbán jó úton halad afelé, hogy az ország leggazdagabb embere legyen. Hobbija a foci.

* * *

Némileg ismétlésként és összefoglalásként hadd jegyezzem meg: Ferenc József háborús vereséget szenvedett, elaggott és szétesett birodalmat hagyott hátra. Kun Bélának el kellett menekülnie, hogy aztán emigrációjában kivégezzék. Horthy Miklós fogságba került, aztán neki sem volt más választása, mint ugyancsak a menekülés, távol a hazájától adta ki a lelkét. Rákosi Mátyásnak szintén menekülnie volt szükséges, elfeledve, magányosan halt meg, szintén messze a hazájától. Nagy Imrét kivégezték. Kádár János megbolondult. Mi lesz az ebben a sorban következő Orbán Viktor sorsa?

HAT

A BRIT GYARMATOSÍTÓ ÉS A SZOVJET GYARMATOSÍTOTT (NAGYBÁTYÁM ÉS JÓMAGAM)

Nagybátyámról és magamról írok. Nem volt sok közöm a nagybátyámhoz, anyám testvéréhez, keveset is találkoztunk. Úgy gondolom, hogy viszont magamhoz több közöm van. Így aztán egészen másképp tudok írni a nagybátyámról, egészen másképp, mint magamról. Ez persze természetes.

Magamról csak egyetlen vonatkozásban írok, abban, hogyan merült fel bennem tényszerűen vagy csak gondolatban, hogy szovjet gyarmatosított vagyok. Nagybátyámról szólva viszont fel kellett vázolnom életpályáját, amelyről azonban roppant vázlatos tudomásom van.

Két igen különböző emberről van szó, kétféle korosztályról, két homlokegyenest különböző sorsról, és még sorolhatnám a különbözőségeinket.

Azt már előljáróban meg kell említenem, hogy a brit gyarmatosítás és a szovjet gyarmatosítás merőben különbözött.

I.

1.

Anyám testvérének, Imre nagybátyámnak szerencsés sors adatott, elképesztően szerencsés, hogy úgy mondjam, *halmozottan* szerencsés.

Nagymamám, Giza nagymamám szeme fénye volt Imre, huszonegy éves korában szülte, 1911-ben ezt a szőke, kék szemű gyereket, ilyen színek ritkaságszámba mentek egy zsidó fiúnál, legalábbis így tartották, holott nem is egy zsidó férfi és nő büszkélkedhet ilyen színekkel. Ignác nagyapám meg, ahogy a fáma mondta, elolvadt a fiától. Hát azért ez természetes, nem? Természetes, persze, de talán a kelleténél jobban imádták, Imriskének becézték.

Arról nem sokat tudok, hogyan élte meg Imre kisfiúként szülei ide-oda vándorlását Nagy-Magyarország különböző városaiban, ugyanis, szinte évente különböző színházakba szerződtek, nagyapám táncos-koreográfusként, nagymamám ének- és tánckarban.

Szegeden telepedtek le véglegesen, 1920-ban, bár tanakodtak, viszszamenjenek-e Nagyváradra, ahonnan Giza nagymamám származott, vissza rokonaik, ismerőseik közelébe, de az már Romániához tartozott, így aztán maradtak. Ebben az is nagy szerepet játszott, hogy jó lakást találtak, legalábbis a korabeli viszonyokhoz képest, egy akkor modernnek számító, többlakásos bérház első emeletén, szerintük igen jót, annak ellenére, hogy nem volt fürdőszoba, talán még angol vécé sem. Ismételtgették, milyen kitűnő helyen van, a nevezetes Tisza Lajos körúton, annak Alsóvároshoz közeli, csendesebb részén, ahol üzletek már nem voltak. Érdekes lakás lehetett, nagymamám nem győzte említeni, mekkora előszobája is volt, akkora, akár egy igazi szoba, és azt kiadhatták, ki is adták, színésznők vették ki, a városszerte híres primadonnák közül is, hisz nagyszüleim színházi kapcsolatai még éltek; szegény színésznők, bérleményük átjáróházként működött. A két szobát és a cselédszobát öten lakták, a nagyszüleim, a két gyerek, Imre és a húga, Lili, aki aztán az anyám lett, meg nagymamám vénlány testvére. Az egyik szoba a nagyszüleimé lett, a másik a két gyereké, a cselédszoba a vénlány nagynénémé. Szerencsére a konyha nagy volt, ott lehetett enni. A bútorok kispolgári szerénységükkel tüntettek.

Különben nagyapám, aki Rosenbaumról, Rózsára magyarosított, hiszen a színházakban nem szerették, ha zsidó nevek kerültek a plakátokra, imádott elegánsan öltözködni, erre adott, de csak erre, ja, és kávéházba járni, hogy újságot olvasson, de közben csak egy kávé ivott. Különben mindig a fogáshoz verte a garast, legendásan spórolt, azt is mondhatni, hogy zsugoriságban szenvedett, pénzt kiadni nem szeretett, és még azért is veszekedett, hogy miért is fizeti be az adót nagymamám. Viszont nagymamám, aki néha-néha elejtette, hogy ő bizony kohenita, nem adott az öltözködésre, igen egyszerű és divatjamúlt ruhákat viselt, mintha a saját cselédlánya lett volna, fodrászhoz sosem járt, hátrafésült, egészen lesimított haját hátul befonta és kis kontyba tekerte, akár egy parasztasszony. Frizurája akkor volt, és sminket akkor használt utoljára, mikor a színházban még szerepelt. Nem is nagyon mutatkozott együtt a férjével, például kávéházba sose tette be a lábát. Anyám, Lili, amikor már felserdült, szinte szégyellte, hogy anyja úgy öltözik, akár egy szegényasszony. Viszont nagyanyám kormányozta a családot, és erőteljesen, az ő szava számított.

Nagyapámat visszahúzódo, csendes ember természetével áldotta meg a sors, két nővel kellett élnie, a feleségén kívül még annak testvérével is, szegénynek. Összefogtak ellene, a vénlány testvér tüzelte nagymamámat nagyapám ellen, mindig talált valamit, amiért tüzelhetett. Szegény nagyapám, átérzem kiszolgáltatottságát. De csendessége mögött nagy-nagy feszültségek húzódtak, és ha néha kitört, mikor már nem bírta magát fegyelmezni, akkor bizony zengett a ház, kitöréseiről legendákat meséltek.

Tőle, apjától örökölte Imre is a kitöréseit, mert Imre raplis, szeszélyes természetű lett, ráadásul ő nem is volt oly csendes sose, nem ment a szomszédba, már kamaszkorától kezdve, egy kis, ahogy nagyszüleim kifejezték, kalamajkáért. De ez nem számított, szemük fénye továbbra is Imre volt mindhármuknak; minden, amiről értesültem, ezt támasztotta alá. Anyám elnyomva érezte magát bátyja mellett, úgy gondolta, ő csak másodrendű gyerek.

Nem kevés szerepet játszott végleges szegedi letelepedésükben a híres gimnázium, ahová Imrét járathatták, tízéves korától, a piarista; előzőleg zsidó elemiben tanult. Emlegették is mindig nagyszüleim azt a gimnáziumot, amely tekintélynek örvendett Szegeden, a paptanárokkal együtt, és micsoda tisztelettel emlegették, annál is inkább, hiszen ők éppen hogy kijártak, erről is szóltam már, hat elemi vagy talán még annyit sem. A piaristáknál nyolc évig tanulhatott Imre ógörögöt, latint és németet, érettségizhetett is belőlük, és eme iskola erős oldalának számított a matematika is meg a történelem is. Imre a történelmet és a nyelveket szerette, jelesen érettségizett, de többen meg kitűnően, mert túl sok eszes és művelt fiú, úri gyerek járt abba az osztályba. Szerette a gimnáziumot, ahol sok osztálytársa lett a barátja, elsősorban is persze zsidó fiúk. Ezek a barátságok élete végéig megmaradtak, például egy Reményi Lali nevezetű fiúval, aki orvos lett, vagy Vass Tiborral, aki ugyan megvakult, de tehetsége révén így, vakon is professzor lett a jogi egyetemen. Több társa pedig, mind zsidó fiúk persze, a munkaszolgálatban pusztultak el, sokat emlegették őket. *Nevezetes osztályba járt*, hiszen osztálytársa volt Bibó Istvánnak, Ortutay Gyulának, Reitzer Bélának. Tanárai, a piarista paptanárok egyáltalán nem éreztették a zsidó fiúkkal, legalábbis ahogy nagyszüleim beállították, hogy ők mások, hogy ők bizony csak zsidók, hiába volt a társadalmi légkör velejéig antiszemita. Hittem is meg nem is, gondoltam, szépítenek a nagyszüleim, hisz a királynélküli királyságban a zsidók igen gondosan szépítettek a helyzetükön, velejéig asszimilánsként, legalábbis azok, akik nem maradtak ortodoxok.

Imrét külön németórára is járatták, zongorázni taníttatták, és bátorították a rajzolásra, tudniillik kitűnően rajzolt meg festett, és szenvedélyesen csinálta is. Anyám mesélte, aki kilenc évvel később született a bátyjánál, hogy mennyit szenvedett, mint modell, mert a még kislány anyámnak modellt kellett állnia vagy ülnie rengetegszer, hogy legyen, akit Imre lerajzol. Úgy tűnt, festő akar lenni, ezt persze a nagyszüleim mélyen ellenezték, mert egy festő nem tud megélni, ráadásul bohém, és ők sosem voltak bohémek, akkor sem, mikor színházban szerepeltek.

Imre kamasz korában jól feltalálta magát, értesüléseim nyomán, tulajdonképpen azt is írhatnám, hogy kitűnően élt. Jóképű, elég magas fiúvá serdült, a szemüveg is jól állt neki. Unos-untig emlegette nagymamám a későbbiekben, még nekem is, hogy mekkora szerelembe esett úgy tizenhat éves korában egy Klári nevezetű lánnyal, évekig tartott ez a szerelem, igen szép és talpraesett lánnyal, persze zsidó lánnyal, milliószor mesélt erről nekem nagymamám, hogy az milyen óriási szerelemnek tűnt azzal a lánnyal, mert az imádta Imrét. Jártak a Tiszára nyaranta, dehogy kellett nyáron elmenni nyaralni, bár Imre vágyott volna a Balatonra és Budapestre, de a nyaralás csak keveseknek adatott meg akkoriban. Szegeden is lehetett nyaralni, csak a Tiszára kellett járni, és a ház, ahol laktak, pár lépésnyire esett csak a Tisza partjától, a Regdon úszóházától, vagy csak át kellett menni a közeli hídon, hogy az újszegedi, az akkor még igen tiszta és szökének nevezett Tisza finom homokos strandján töltsék az időt. Imre evezett is, kílóbóban, guruló-ülések csónakban, sokat evezett a barátaival. Javasolták, legyen reggattás, jó fizikuma mutatkozott ehhez, vagyis evezzen szkifben, versenyezzen, szerette is volna, de mire megérett rá, el kellett mennie külföldre.

Abból kiindulva, hogy jól rajzol, Imre építészmérnök akart lenni, szülei nagy bánatára. Sosem tudtam megérteni, miért lett ez oly nagy bánatuk, nyilván, mert Imre nem az ő elképzelésüket akarta megvalósítani. Nagyapám azt szerette volna, ha a fiából karmester lesz, mivel Imre tehetségesen zongorázott; ugye a színházban, ahol nagyapám eltöltött több mint húsz évet, a karmester nagy tekintélynek számított. Nagymamám viszont azt akarta, hogy a fia orvos legyen, jelentkezett is Imre az orvosira, de nagy öröme nem vették fel. Később meg azt szerette volna nagymamám, hogy én legyek orvos.

Esélye sem volt Imrének, hogy egyetemre kerüljön Magyarországon, hisz mikor érettségizett, 1929-et írtunk, és már több éve megszületett a *numerus clausus* törvény, amely a zsidók arányát igen alacsonyan szabta meg az egyetemeken. Nagyszüleim akkor már megszokták, hogy a zsidók másodrendű állampolgárok az országban, különben

sem foglalkoztak társadalmi-politikai kérdésekkel egyáltalán. Fűhöz-fához kapkodtak, de nem akadt megfelelő protekciójuk, így aztán azt a tanácsot kapták a többi hasonló cipőben járó zsidó szülőtől, hogy taníttassák külföldön a fiukat. Ezt javasolta a híres szegedi rabbi, Löw Immánuel is, örökös felsőházi tag, aki, mint ilyen kivételezett zsidó, nem szégyellte fémjelezni a zsidógyűlölő Horthy-rendszert. Meghányták-vetették, van-e Imre külföldi taníttatására elég pénzük, számoltak, úgy gondolták, megvan rá a fedezet, ha össze is kell húzni aztán magukat. Nem lehetett mondani őket szegényeknek, persze gazdagoknak sem, nagyapám tánciskolájából azonban jól megéltek, sokan jártak a tanfolyamokra, akkor az divatnak számított, osztáncok alkalmával nagyanyám ült a pénztárnál, és szedte a pénzt, a ruhatárban meg a vénlány testvére működött. Az biztos, hogy nagyanyám tőzsdézett is, részvényeket vásárolt, előszeretettel Rimamurányi papírokat, ezen egyszer nagyot bukott, de hogy tekintélye a családban ne csorbuljon, nem árulta el nagyapámnak. Tudtak venni egy bérházat, ha csak egy igen olcsót is, komfortnélkülit, lerobbantat, külterületen, abban öt lakás szerepelt, és a házmester pincelakásban lakott, kiadták, abból is pénzelték.

2.

Imre Brünnebe jelentkezett építészmérnöknek, az ott működő patinás műszaki egyetemre, amely német nyelven oktatott, hiába tartozott Csehszlovákiához, hisz azt a várost, a morva fővárost, tulajdonképpen német telepesek alapították, sokáig többséget is alkottak a németül beszélők, de amikor Imre ott tanult, akkorra már kisebbségbe kerültek. Az egyetem hírnévre tett szert, szép hagyományokkal bírt, hisz ott professzoroskodott a híres osztrák író, Musil apja is, évtizedekkel korábban maga Musil is itt szerzett diplomát. És azt se felejtsük el, hogy Brünnt elég sok híres ember bölcsőjének tartották számon, a tehetséges bécsi építész, Adolf Loos itt született, nemkülönben a neves filozófus, Ernst Mach is, nemkülönben a híres zeneszerző, Janá ek. Alakjuk, hírük, ha nem is közvetlenül, de áttételesen nyilván hatott a város szellemi légkörére, öntudatát táplálta, a város polgársága úgy képzelte magáról, hogy jelentős.

Felvették nagybátyámat, köszönhetően annak, hogy jól rajzolt, és, úgy látszik, ez számított inkább, mivel ábrázoló geometriából nemigen jeleskedett. A némettudás is kevésbé számíthatott, mert Imre azt

állította, nyilván túlzással, hogy hiába tanult nyolc évig a piaristáknál németül, és járt különórára, mert még egy darab kenyeret sem tudott kérni. Beletelt egy év, amíg belejött a németbe.

Eleinte nem is sejtette, mekkora szerencséje van, csak később tudatosult benne, hogy Európa egyik legjobb építészeti karán tanul, ahol olyan cseh mérnökök tanítják, akik híresek voltak, és kapcsolatban álltak a legtöbbre tartott építészekkel a világon. Ezek a nevet szerzett cseh, pontosabban inkább brünni építészek, mert többnyire mind Brünnben éltek és alkottak, beírták nevüket az építészet történetébe, létrehozták azt a stílust, amit aztán elnevezett a világ a *brünni fehér modernizmusnak*.

Imre, ahogy kiszállt a brünni állomáson, elbámult, erről beszámolt leveleiben, mert ő arra számított, hogy a Magyarországnál nem sokkal nagyobb és nem sokkal népesebb Csehszlovákia második városa, Brünn alig fog különbözni Szegedtől, a magyarországi akkor második várostól. Döbbenet kellett tapasztalnia, hogy már a pályaudvari postahivatal is olyan épület, amelyet még sosem látott, és aztán sorba jöttek azok az épületek, amelyek lenyűgözték: például a Hotel Avion, a Morva Nemzeti Bank, a hihetetlenül nagyszabású színház, a Josef Zemann kávéház, az Ipar és Kereskedelmi Palota, a Betegsegélyző Pénztár, a Katonai Akadémia, a Városi fürdő, a Masaryk egyetem, és még sorolhatnék rengeteg bámulatra méltó épületet, főleg egy építészhallgatónak bámulatost, amelyeket felsorolt leveleiben. Fehér hatást keltettek, hihetetlen fehéret, ezért nevezeték el brünni fehér modernizmusnak, csupa krómból, üvegből, fehér csempéből és fehér márványból épültek, de a szürke sötét árnyalatai és a fekete is közrejátszottak. Imre leírásaiból kitűnt, hogy mintha *átlátszók* lettek volna, szélesen elnyúló sima felületeikkel, visszafogott ornamentikájukkal, üvegfalaikkal és üvegtetetőikkel, mintha meg lettek volna nyitva kifelé, a külvilághoz való kapcsolódásukat jelképezve. A kommunikáció építészete ez, ahogy jellemzik. Azt is írják szakértők, hogy ezek az épületek jachtokhoz, illetve fehér kockákhoz hasonlítanak. Szállodák, irodaházak, bankok, kávéházak, mozik, passzázsok. Hihetetlenül elegánsak. Halványan a Bauhausra is hajaztak. Akik tervezték és kiviteleztek, azok közül nem is egy tanította Imrét az egyetemen. A leghíresebb helyi építész, Bohuslaw Fuchs, világhírré tett szert. Ha Szegeden él, vajon lehetett volna világhíres?

Ahhoz, hogy mindez felépüljön, a modernséget befogadó, sőt azt ihlető polgárság kellett, és az bizony akadt, elsősorban abból a tizenkétezer zsidóból, azok gazdag rétegéből, akik akkor a városban éltek; négy zsinagóga is működött benne. A zsidó nagypolgárok léptek fel

megrendelőnek és támogatónak, mecénásnak, akik azokat a gyárakat tulajdonolták, amelyek a várost a Monarchia idején az osztrák birodalom legnagyobb gyárvárosává tették. Az osztrák Manchesternek nevezték is el, valamikori híres posztóipara miatt.

Imre nem tudta, hová került, lassan tudatosodott benne, hogy Brünn egyáltalán nem Szeged. A gazdag zsidó családok továbbra is merészen építkeztek, a leghíresebb építészeket kérték fel, így született meg a híres villanegyed, a Masaryk-negyed. Fény, levegő, egészséges élet, ez lett az ottani építészet jelszava. És akkor még nem is beszéltünk a főtérről meg a főutcáról, amely Európa egyik legmutatósbabjának látszott, hasonlított a valamikori gazdag Hanza-városok briliáns főutcaihoz, annak közép-európai változatát testesítette meg, mindenestre az európai fővárosok főutcaínak legszebbjeihez kellett sorolni. És akkor a vásárközpontról nem is emlékeztünk még meg, amely Európában az egyik legnagyobbknak számított, és mindenképpen, nem én mondom, hanem a leírások, hogy az egyik legelegánsabbnak.

Végigkísérhette Imre, ahogyan épült a *Villa Tugendhat*, a világ akkor egyik leghíresebb építésze, Mies van der Rohe tervezésében és kivitelezésében. Ezt a villát úgymond a *negyedik* leghíresebb épületként tartják számon azóta is a huszadik századi építészet történetében, és egy ilyen épület Brünnben található! Elképzelhető lett volna ez a korabeli Szegeden? Imre nyomon kísérte, mint aztán mesélte, ennek a villának az építését, bár elkészülte után, nagy bánatára, nem láthatta belülről. Háromszintes volt, hegyoldalban feküdt, fantasztikus panoráma nyílt onnan a völgyben fekvő városra, lépcsőházának fala tejüvegből készült, ablakkerete nem volt, tulajdonképpen hagyományos ablaka sem, hanem egyszerűen üveg borította a padlótól a tetőig, és minden korabeli fejlett technikát alkalmaztak a fűtéstől a világításig, már akkor klímaberendezést terveztek hozzá. A bútortat hihetetlen luxust, ugyanakkor nagyszabású ízlést mutatott, ahogy utánanéztam a leírásoknak. Az építető, a zsidó Tugendhat család textilgyárosként működött, mérhetetlenül gazdag lett, de a városnak sokat adakozott. Aki erről a villáról valaha is megemlékezett, csak úgy, mint a huszadik századi építészet egyik mérföldkövéről, és e miatt a villa miatt is jellemezték úgy a várost, hogy Brünn az építészeti modernizmus egyik fontos városa.

Brünni öt évről felsőfokokban beszélt Imre, csak az úgynevezett brünni nyelvet nehezményezte, amelyen a németek, csehek és zsidók beszéltek egymással, ebben a multietnikus városban, abba a kifejezésrendszerbe nehezen tanult bele. Alig várta, hogy visszamehessen oda a nyári szünetek után, amit Orosházán kellett töltenie, mivel abba

a faluba kényszerült költözni a család, erről is szóltam már. Utálta és lenézte Orosházát, sőt egész Magyarországot, miután Csehországban, amely akkor magáévá tette a demokráciát, egészen más légkört tapasztalt, nem is beszélve, ahogy, szakmája elkötelezettjeként, az épített környezetről beszámolt. Egyetlen dolgot élvezett itthon, mikor megbámulták az orosházi utcákon öltözkékét, mert szeretett öltözködni, apja nyomdokain haladva, az európai legújabb divatot követte, szokatlannak és feltűnőnek tűnt akkor egy ilyen magyar faluban.

Szóval pezsgő művészeti, kulturális és kávéházi életbe csöppent Imre Brünnben, bár ő, mint szegény egyetemista, nagyrészt csak kívülről szemlélhette, de légköre mindenképpen megcsapta. Albérletben lakott, két magyar zsidó fiúval együtt, igen szerény körülmények között. Mint megvallotta, lányok után szaladgált, boksolt is egy évig, és főleg kirándulni, hegyet mászni jártak, de leginkább rajzolással töltötte az időt. A különböző országokból Brünnbe került zsidó fiúk összetartottak, mert látták, hogy a német diákokat mennyire befolyásolta máris a náci ideológia, már akkor, amikor a nácik még hatalomra sem kerültek. Zsidó menzán is étkezett egy kis ideig, de nem szerette, mert ott kósert adtak. Beszervezték egy kommunista sejtbe is, de annyira nem érdekelte az ideológia meg a politika, hogy gyorsan kimaradt.

Hamarosan, nagy-nagy szerencséjére, belülről is megismerhette a brünni nagypolgárság életét. Mi történt? Dzsessz-zenekart alapított néhány magyar zsidó fiú, Imre lett a dobos, pedig dobolni sosem tanult, színvonalasan játszottak, sok helyen felléptek, főleg bálókban, klubokban, így kerestek egy kis pénzt. Egy ilyen táncos összejövetelel ismerkedett meg Imre egy ottani zsidó lánnyal, a még gimnazista Lisával, aki nyomban beleszeretett.

Lisa családja, a Lipschütz család, igen gazdag nagypolgári famíliaként szállítmányozási vállalatot működtetett, egész Európába szállítottak. Hatalmas, gyönyörűen berendezett, háromemeletes, sokszobás házban laktak, drága bútorok között, személyzettel. Lisa nagyapja alapította a céget, korán meghalt, hátra hagyva négy fiút és egy lányt, ennek a lánynak lett aztán a lánya Lisa. A nagymama vette át a vezetést, igen ügyes és energikus hölgy, nagyszerű üzletasszony, aki minden délután elegánsan felöltözve, sötétszürkébe vagy feketébe, ezüstbottal, beült a kocsiba, és az Esplanade-ba hajtatott a sofőrrel, találkozni a barátnőivel. A gyerekek és az unokák családja is talált helyet magának abban a házban. Az alsó szinten pedig, az akkori szokás szerint, az irodák működtek, és az udvarba, amely két holdat tett ki, telepítették a raktárakat az áruknak, meg a garázsokat a teherkocsiknak. A család

elsősorban németül beszélt, mint ahogy a Csehországban élő zsidó nagypolgárok és értelmiségiek meg művészek többsége. Németnek is vallották magukat a népszámláláskor. Imre bejáratos lett ebbe a házba.

Nem lett akkor még szerelmes Lisába Imre, Klárát szerette továbbra is, nagyban leveleztek, és a nyári szünetet igyekeztek együtt tölteni. Ráadásul Lisa csípőficammal született, tehát sántított is, különösebb szépséggel sem dicsekedhetett. Azonban nem akármilyen természettel áldotta meg a sors. Nem hagyta magát levakarni Imréről, makacsnak, céltudatosnak született. Tulajdonképpen üldözte Imrét a hihetetlen szerelmével. Arról igen keveset tudtam meg, hogyan is történt mindez, annyi biztos, hogy Imre kezdetben nem is akart hallani Lisáról, de Lisa még Orosházára is eljött az egyik nyáron, szinte hívatlanul. Nagyszüleimnek nem nagyon nyerte meg tetszését, mert túl magabiztosnak, nyilván igen öntudatosnak is tűnt, és nem túl kedvesnek, természetéből adódóan, erről majd még számot adok, mindenesetre szokatlan, talán még fennhéjázó nagypolgári légkört is árasztott, és ami a legnagyobb bajnak mutatkozott, hogy nem is igen tudtak beszélni egymással, nagyszüleim nem ismertek idegen nyelveket, annyira elmagyarosodtak már. És főleg Lisa sántasága zsenírozta őket, másrészt azonban vonzotta a gazdagsága. Hogy hogyan történt és mi okozta, hogy végül Imre beadta a derekát, és udvarolni kezdett Lisának, arról fogalmam sincs. Mintha azt hallottam volna, hogy Klári megcsalta, mással kezdett járni. És csak gyanítom, hogy Lisa mérhetetlen szerelme gyakorolhattott mélységes hatást Imrére, amely abban is megmutatkozott, hogy mindent megtett érte, ráadásul kedvezett a természete Imre számára, mert szervező és intézkedő, gondoskodó egyéniségnek mutatkozott, előre vetítve, hogy ha majd együtt fognak élni, akkor Imrének nem lesz semmi teendője, a foglalkozása gyakorlásán, a tervezésen kívül, Lisa mindent megold helyette, ami nagybátyámnak megtetszhetett, hiszen ő egyáltalán nem mutatkozott gyakorlatiasnak. Valószínűleg sokat számított az is, hogy, hát igen, Imre tulajdonképpen egy otthonra lelt abban az idegen városban, egy fényűző otthonra. No persze, csak találgatok, de bizonyos információk alapján találgatok. Amikor Imre már végezvén elhagyta Brünnt, Lisa érettségi után Párizsba ment, hogy újságírónak tanuljon, franciául és angolul is beszélt, rendkívül okosnak, műveltnek és intelligensnek látszott, a nagybátyjánál lakott, Jacques Lipschütznél, aki orosz feleséget vett el, egy vörösök elől elmenekült fehér tábornok lányát.

Imre, miután megszerezte a diplomáját, el tudott helyezkedni Brünmben, mégpedig egy magyar származású építésznél, aki a helyi

népszövetségi palota tervein dolgozott, de mivel Imrének munkavállalási engedélyt nem adtak, diákként lett bejelentve, és miután az említett tervek elkészültek, kicsöppent az irodából.

Mikor hazatért, a harmincas évek közepén, gondolom, Lisa, aki visszatért Párizsból, nagy bánatára, újból összejött Klárival. Még mindig tartott a Klári-szerelem, és úgy tűnt, hogy Lisát hanyagolni fogja.

Budapesten kapott valami kis állást, nem tervezőit, hanem kivitelezőit, a most hetedik kerületi Baráth utca akkor épült bérházainak, amelyek hasonlítanak az újlipótvárosi házak rontott Bauhaus-utánpótlásához, kivitelezéséért felelt, de amikor az építkezés befejeződött, munka nélkül maradt, és nem is talált munkát, a nagy gazdasági válság még igen éreztette hatását, Magyarországon tetemesre rúgott a diplomás munkanélküliség. Viszont megismerkedett egy Bagdadban működő magyar építésziroda tulajdonosával, akinek kellett Imre, és kivitte magával Bagdadba, Imre tulajdonképpen örömmel ment.

3.

Irak akkoriban már hivatalosan nem számított angol gyarmatnak, az arab és kurd törzsek szüntelen lázongásának hatására ugyanis a britek úgy gondolták, függetlenséget ajánlottak az országnak, amelynek mesterséges határait még a húszas években Churchill, gyarmatügyi miniszterként, húzta meg. A britek kiegyeztek a nomád, harcos törzsekkel, megállapodva velük, hogy a trónra ültetnek egy hasemita nemzetségből származó, Szíriából kiűzött ugyancsak törzsi vezetőt, Fejszál, akit igazi bábkirálynak alkalmaztak. Támaszpontjaikat továbbra is használhatták a britek, hadseregüknek átvonulási jogot teremtettek, és persze kezükben tartották az olajkitermelést és az egész gazdasági életet. Mikor Imre Bagdadba telepedett, akkor már nem Fejszál uralkodott, mert őt egy svájci szállodában holtan találták, bizonyára merénylet áldozata lett. De úgy látszik, a briteknek nem állt érdekükben nyilvánosságra hozni a merénylet kilétét, nyilván benne volt a kezük nekik is, mert gyorsan bebalzsamoztatták, hogy akkor tilos legyen felboncolni. Fejszál fia, Gázi lett a király, aki rengeteg puccskísérlettel került szembe, annak ellenére, vagy éppen azért, mert a kormányzat tagjai az arab szunnita elitből kerültek ki, a síitákat kiszorítva, mire a két fél addigi éles ellentétei, merényletek formájában, még jobban kiéleződtek.

Imre szörmentén írt minderről, mert egyrészt őt valószínűleg ezek a csatározások nemigen érintették, másrészt nem akarta, hogy szülei

rettegjenek az életéért. Különben is, Imrének erről a korszakáról nagyot keveset tudok, a nagyszüleim is keveset tudhattak.

Azt ugyan megírhatta, mert nagyszüleim emlegették, mennyire békétlen alakok ezek az arabok, féltették is Imrét, hogy a lázongásokban valami baja eshet, de semmi baja nem lett. Persze akadtak olyan arabok is, nem is kevés, akik az európaiakkal szemben barátságot mutattak, nyilván azok, akik az angolok alatt meggazdagodtak. Megfordult Imre arab társaságokban is, mert például olyasmiről számolt be, hogy az az elismerés egy háziasszonynak és az étkeknek, ha hangosan büfög az ember, így mutatva, miszerint ízlett az étel. A földön ülve ettek, illetve padlóra terített szőnyegen, csak kanállal és kézzel. Étkezés előtt rövid imát mondtak Allahhoz. Panaszolta, rengeteg a szalamandra, a lakás falain is futkároztak, és számolni kellett skorpiókkal is. Sőt az egyik nap megjelent egy nagy kígyó is a szobájában, az arab járókelőket hívta be az utcáról kétségbeesetten Imre a kígyót eltávolítani. Azt a közkeletű dolgot is említette, hogy a nők fekete ruhába burkoltan járnak, hajukat, homlokukat is fekete kendő borítja. A cselédlány, mielőtt Imre leült volna a kanapéra vagy egy székre, mindig megsimogatta az ülőkét. Nehezen bírta nyaranta a 42–48 fokos irtózatosságot. Mint tudjuk, az éghajlat következtében meghonosodott a szieszta szokása, ebéd után, egészen délután öt óráig aludtak, heverésztek, az iroda is bezárt addig. Beszámolt porviharokról is, rettenetesnek nevezve, ilyenkor semmit nem lehet látni, írta, és telemegy homokkal mind az orr, mind a szem, mind a száj. Nagyon megijedt, mikor egyszer csak egy érdekes alakú férget hányt ki, rohant a brit kórházba, ahol bent tartották, kikúrálták, és mint mondták, ez itt gyakori betegség, a férgesedés. És a szag, az a szag, csak így emlegette Imre, hogy az a szag, amely beleette magát az orrába, de nem tudta leírni.

Imrét rajzoló-tervezőnek alkalmazták az irodában, de neki kellett felügyelni az építkezéseket is. Magánházakat terveztek akkoriban, angoloknak és gazdagabb araboknak, és egy nagyobb áruházat. Nem keresett jól. Az iroda tulajdonosa a saját házában lakott, és Imre is ott kapott szobát. Egy magyar asztalos feleségének panziójában kosztolt, mindenféle európai nációval együtt, de főleg lengyelekkel és csehekkel.

És mit tesz isten, Lisa Imre után ment. Gondoljuk el, egy körülbelül húszéves lány odahagy csapot-papot, Európát, egy cseh – német várost, élettapasztalata nincs, csak a szerelmi vágyódása, és, nyilván szülei aggodása dacára, mint egy regényben, Bagdadba, a messzi Ázsiába vándorol, egy szál magában, a szerelmese után. Imrével ugyan megbeszélte, és Imre várta, akkor már várta. Ámde ismerte Lisa természetét,

nem csodálkoznék, ha Imre ellenkezése ellenére is elutazott volna hozzá. Akkor már igen nehéznek bizonyult kijutni Csehszlovákiából, mert Hitler lerohanta, rengeteg pénzbe került, amíg Lisa megkaphatta a kiutazási engedélyt. Hogy miért nem Klári ment Imre után? Valószínűleg Klárinak egész más természet adatott, mint Lisának, és az is valószínű, hogy akkor már kiszírták Imrét. Hozzá kell azonban tennem, el nem felejtve, hogy a náci elöl is menekült Lisa, mert tudta, hogy a zsidóknak fuccs lesz, illetve máris fuccs. És jól számított, mert egyrészt megmenekült, hiszen nagymamáját, nagybátyjait, a szüleit és testvérét a náci koncentrációs táborba zárták, megfosztva mindenüktől, és meg is ölték. Csak az anyja menekült meg.

Imrét valószínűleg elkápráztatta ekkora szerelem, amely egészen Bagdadig űzte Lisát, úgy képezem, meghatódott, és elvette feleségül a lányt, ott, Bagdadban esküdtek meg, azt hiszem, 1938-ban, és béreltek egy szerény házat.

Arról is beszámolt azért Imre, hogy ez a *valaha ezeregyéj városa* most már egyáltalán nem az, nem hasonlít régi önmagára, zajos, piszkos, kőolajszagú. Az ősi Tigris folyó gyanúsán zavaros. A főutcai Bagdad kávéházba jártak időnként, amely angol gyarmati stílusban épült, valahogy úgy, ahogy Imre irodája is tervezte az épületeket. A kávéházban hatalmas, vörösrézből gyártott csillogó-villogó kávéfőzőgép díszelgett, ugyancsak vörösréz, csilingelő pénztárgép, és a pult is vörösrézből gyártott. Kicsi, kocka alakú faasztalok mellett kellett ülni, régi, fa karosszékekben. Az arab zaccos kávé fületlen csészékben szolgálták fel, az igen erős és édes mentateát szintén, és minduntalan felajánlották Imrééknek a vízzipát, de ők nem éltek vele.

Persze angol klubokba jártak inkább, mintsem arab kávéházba, volt klub, ahová befogadták őket, de nem mindegyikbe, és főleg zsidókkal érintkeztek. Úgy gondolom, hogy Imre és Lisa, mivel nem angoloknak születtek, nem érezhették úgy, hogy ők is gyarmatosítók, legfeljebb a fehér európai mentalitás vezethette őket. Áruklódó az is, meg érdekes, hogy Imre, amint beszámolt róla, arabul hamarabb tanult meg, mint angolul, és egészen jól, sok kapcsolata lehetett arabokkal, elsősorban azokkal, akik építkeztek, és velük szemben nem lehetett gyarmatosító. Valószínűleg akkoriban inkább *egzisztenciális menekültnek* gondolták magukat, mintsem gyarmatosítóknak.

Azonban távolította az araboktól őket, hogy az arabok merényletet merényletre halmoztak, nem is beszélve a rengeteg angolelleses tüntetésről, amit úgy fogtak fel, hogy Európa-ellenes, illetve „fehér ember”-ellenes lázongás. A merényleteket igen-igen megtorolták a britek,

annyira, hogy a harmincas évek végére elhullott az egész angolelles ellenzék krémje. A király 1939-ben autóbalesetben meghalt, valószínűsítik, hogy ez is merénylet lehetett, és kiskorú fia került a trónra, aki helyett a nagybátyja uralkodott. Ez a hatalom, még a britekkel megerősítve is, gyengének tűnt, így aztán 1941-ben, amikor a németek lerohanták már egész Európát, és Angliát fenyegették, sőt, a Közel-Keleten is nekik kedvezett a front, az iraki miniszterelnök érkezettnek látta az időt, különben is németbarát lévén, egy nagyszabású angolelles puccsra, kikényszeríteni Irak teljes függetlenségét. Mire a britek, mivel veszélyeztetve látták a kőolajellátásukat, és a német fenyegetés hatására is, megszállták látványosan egész Irakot.

Közben Imre, miután a háború hatása begyűrűzött tehát Irakba is, megrendelések híján, állás nélkül maradt, ám hatalmas szerencséjére az iraki hadügyminisztériumban, amelyet britek irányítottak, kapott egy lehetőséget. Viszont 1942-ben súlyosbodott az angolok helyzete a térségben, a németek nyomultak előre. Ráadásul az iraki arabok a náci pártjára álltak, és minden európaikat, akik nem voltak németek meg a németek szövetségesei, állandóan bevitték a rendőrségre, végzítették őket, Imre azonban mindig megúsza, mert mikor meglátták a magyar útlevelét, felkiáltottak, hogy ő a németekkel szövetséges, és azt is értékelték, hogy akkor már igen jól beszélt arabul. Lázadás lázadást követett, de az angolok Indiából Irakba átdobott hadseregükkel leverték azokat, és akkor Imre ennél a hadseregnél kapott állást, mint építész felügyelő. Az angolok ugyanis utakat, kórházakat, repülőtereket, vasútvonalakat építettek, háborúban szükséges infrastruktúrát.

Nagymamám sokat könnyezett, félve, mi lesz imádott fiával, nagyapám meg elszórtlanodott, ha Imre került szóba.

Egy fényképre emlékszem, amelyen Imre elefántot mintázó kőszobor hátán mosolyogva lovagol egy bagdadi téren.

4.

De mikor Magyarország hadat üzent Nagy-Britanniának, akkor Imrét, mint magyar állampolgárt, eltávolították a britek a minisztériumból, háborús ellenfélként, náci szövetségesként. Azt nem vették figyelembe, hogy zsidó. Buszra ültették, nemcsak magyarokkal, hanem németekkel, olaszokkal, románokkal, külön buszra a férfiakat, és külön buszra a nőket, és egy hosszú, napokig tartó, szomjazzató, sivatagi úton át Ammanba szállították őket, onnan pedig az akkor brit mandátum alatt

álló Jeruzsálemben, és aztán a Negev sivatagba, egy internálótáborba. Sátorban laktak, arab palesztin katonák, akik akkor brit szövetségben álltak, felügyelete alatt. Azonban Imre nem panaszkodott sem a bánásmódra, sem az ellátásra, csak a hőségre, általában alsónadrágon kívül nem viseltek mást. Hetekig nem látta Lisát, aki a többi nővel együtt kolostorban táborozott. Akkor aztán *tipikus és internált menekültnek* érezhették magukat.

Egy szép napon valami ütött-kopott hajóval a Vörös-tengeren át, az Indiai óceánon keresztül a kenyai Mombasába szállították őket az angolok, Lisával itt találkoztak újra. Az angol Vöröskereszt egyik táborába helyezték el őket, faházakban, amelyek hasonlítottak a bennszülöttek házához, a tábort elhagyni nem lehetett. Tetszett nekik Mombasa, a gyönyörű, buja trópusi növényzet miatt. Aztán vonaton szállítva az ugandai Entebbe mellé kerültek, egy másik táborba, amelynek házai kőből készültek, de a tetőzetét nád, illetve pálma fedte.

A tábori életben az bizonyult számukra a legkellemetlenebbnek, hogy kiderült, mennyi sok fasiszta beállítottaságú német, olasz, sőt magyar között kell élniük.

Mindkettőjük szerencsés csillagzat alatt született, hangsúlyozom ismét, hiszen tudjuk, mi várt volna rájuk Európában, zsidók lévén, akkor nem ilyen élhető angol táborokban találják magukat, hanem Imre munkaszolgálatban, talán egy orosz hómezőn, keretlegények által sanyargatva és halálra kínozva, Lisa meg haláltáborban, és lehet, hogy egyikőjük sem élte volna túl, hisz a népes Lipschütz családból, ismétlem, egyedül Lisa anyja maradt életben. Imre apját, a nagyapát is elgázosították, anyja életben maradt, a nagymamám, aki velem együtt múlatta az időt egy koncentrációs táborban, megmentve az életemet, és Imre húga, anyám is megmenekült. Csak micsoda áron. A náci haláltáborokhoz képest egy angol internálótábor többszörös szálldadához hasonlíthatott.

Úgy hallotta Imre, ha jelentkezik az angol hadseregbe, akkor megváltozik a státusza, jelentkezett, felvették, mint építész, hiány mutatkozott építészből, ezért gyorsan haladt felfelé a ranglétrán, nemsokára tisztképzőbe küldték, egy éven belül hadnagy lett, de még mindig táborban kellett élniük. Imre megkérdezte, hogyan lehet ő egyszerre az angol hadsereg tisztje és egy ellenségeket internáló tábor lakója, igen furcsa. Azt a tanácsot kapta, forduljon az ugandai brit kormányzóhoz, fordult, hát erre fel kiengedték a táborból, Lisával együtt, aki szintén a hadseregben dolgozott, mint telefonos, aztán mint írnok. A Viktória tó partján kaptak egy szép kis házat, fekete szolgálával, egy domb

tövében, amelynek tetején a kormányzó nagy palotája terpeszkedett, akkor már nem panaszkodtak. Küldte a brit hadsereg sokfelé Imrét, építkezéseket ellenőrizni, angol gyarmatokra, például Etiópiába, de még Burmába is.

5.

Nairobiban szerelt le Imre, főhadnagyként, és mint angol tiszt megkapta az angol állampolgárságot, anélkül hogy puskaport szagolt volna, Kenyáig nem terjedt ki a front, az afrikai sem. És *british lett*, Lisával együtt, aki különben akkor már kórházban ápolónővéreként szolgált. Attól kezdve úgymond *britishként határozták meg magukat*, tényleg úgy, büszkéek voltak brit útlevelükre. Ekkor kezdhettek *beletanulni* az angol gyarmatos mentalitásba.

Kezdetben egy angol építészirodában dolgozott Imre a kenyai fővárosban, és elkezdett tanulni az angol diplomáért, a csehet nem fogadták el. Baráti családnál laktak, akik korábban telepedtek le Nairobiban, egy magyar zsidó családnál. A leszereléssel járó pénzen telket vettek, és felépítették, Imre tervezésében, az első házukat, amelyet Imre vacaknak minősített, és hamarosan eladott, de nagy haszonnal tudta értékesíteni, mert a háború után mindenféle nácio vándorolt be Kenyába, és kellett a lakhatási lehetőség.

Három év után, 1950-ben önállósította magát, szerencsével, tudniillik akadt egy barátja, aki nagyobb összeget örökölt, és be akarta fektetni, hát egy részét befektette Imre leendő irodájába. Akkor vettek egy másik telket, és felépítettek egy újabb házat villanegyedben. Kétszintes ház lett, óriási, angol típus, de koloniális stílusú, Imre leírásában, ugyanakkor hatott rá, ahogy meg tudtam állapítani fotók alapján, a brünni Tugendhat-villa stílusa is, a nagy üvegfelületek például. A hatalmas konyha-ebédlő-nappali tér foglalta el a földszintet, közvetlenül kijáráttal a csodás teraszra és a még csodásabb trópusi-szubtrópusi kertre, meg egy fürdőszoba; az emeleten négy hálószoba volt, és még egy fürdőszoba. És a bútorzat az európai, pontosabban a brit nagypolgári berendezések modern kiadású másának mutatkozott. A háztartást meg a ház körüli teendőket feketék látták el. A legnevezetesebb szolgálatokat, akiről Imre sokszor írt, egy Lazaro nevezetű néger mindenre bízta, a kikuju törzsből, tulajdonképpen házvezetőnek nevezhetném, valószínűleg ő felügyelte a kertészt, aki a luo törzsből származott, a szakácsnőt, aki hamita volt, és a takarítólányt, aki maszájnak szüle-

tett. És ha veszekedtek, amikor a törzsi ellentétek fellobbantak köztük, Lazaro mindig elsimította. Mindenesetre én már gyerekkoromban tisztában voltam azzal, hogy Kenyában milyen néger törzsek élnek.

Ekkortól számítom, hogy *Imre és Lisa brit gyarmatosítók lettek*. Mire alapozom ezt?

Már eleve uralkodó pozíciót foglalhattak el, hát nyilván, mivel fehér európainak születtek, akik uralkodtak a feketék felett, ha akartak, ha nem. De hát akartak.

A fehér, elsősorban angol telepesek hatalmas tea-, kávé- és szizálültetvényeket alakítottak ki az országban, és annak hatalmas fennsíkját, ahol kitűnő volt az éghajlat, *fehér fennsík*nek nyilvánították, a legelőkön szarvasmarhát tartva. A bennszülötteket, több mint negyven etnikum él az országban, megfosztották földjeiktől, és a mind kisebb és terméketlen rezervátumokba szorították, ahonnan csak megfelelő igazolvánnyal, munkásként térhettek vissza szülőföldjükre, de csupán kevesen, és bevezették számukra a kényszermunkát. A fehérek létszáma a huszonvalahány milliós országban csupán nyolcvanezerre rúgott az 1950-es években, és nem is nagyon emelkedett később sem, amikor pedig a feketék negyven milliónyian lettek. A kikujuk már 1921-ben fellázadtak, miután elűzték őket a földjeikről, és folyamatosan lázadtak évtizedekig. Kenyatta lett a vezetőjük később, aki Londonban tanult, és aki megalapította a Muvingi-mozgalmat, amit a fehérek Mau-Maunak neveztek gúnyosan, erről a mozgalomról sűrűn írt nekünk Imre elítélően, bár egyáltalán nem volt, ismétlem, politikus alkat, például egyetlen választáson sem vett részt, sohasem szavazott; neheze is esett ilyesmit, mint zavargások, emlegetni, de úgy gondolta, és bizakodón, hogy ennek a mozgalomnak a győzelme igen távoli még.

1952-ben nagy felkelést robbantott ki Kenyatta, ráadásul a lázadás fő erejét a második világháborúban az angol hadseregben harcolt kenyai katonák jelentették. Rendkívüli állapotot hirdettek ki a britek, erről Imre nem emlékezett meg, gondolom, meg akarta kímélni az anyját, de a felkelést csak 1956-ban tudták leverni, és a rendkívüli állapotot csupán 1960-ban oldották fel. Mondom, hogy Imre ebből semmit sem érzékeltetett velünk, úgy tudtuk, élük a maguk igen jó életét, Imre tervez, Nairobi épül, ők nagy társadalmi életet élnek. Valószínű, így is volt, mert a felkelés nem terjedt ki Nairobira. Nem tudom elképzelni, így utólag sem, hogyan is lehet ez, hogy egy országban nagyszabású felkelés történik, folynak a harcok, és akik ellen ez a felkelés irányul, élük a maguk jellegzetes és jó életét a fővárosban, hisz Imre nem panaszkodott, legfeljebb elítélte a feketék lázongását.

Nagymamám felvetette, hogy Imréék miért nem inkább Angliában élnek, Imre azt válaszolta, hogy ott nem lehetne egyetlenegy cselédjük sem, és máshol sem Európában, az ott megfizethetetlen volna, legalábbis nekik, és ilyen kényelmesen és nagyvonalúan ők sehol máshol nem élhetnének. Nem beszélve arról, és ezt is sűrűn felhozta Imre, hogy Lisa csípőficamának igen kitűnő a Nairobiban honos szubtrópusi éghajlat, az állandó napfény és a nem nagy forróság, tudniillik Nairobi egy fennsíkon fekszik, 1600 méter magasan, az Athi folyó mentén, ezért lehet az éghajlata szubtrópusi, tehát az európaiaknak is kellemes. Ellenben ha Angliában élnének, akkor a köd és eső, az a nedves légkör igen megviselné Lisa lábát.

Három gyerekük született, Eve 1944-ben, Leslie 1949-ben és Julia 1952-ben. Csak angolul beszéltek, igazi british kiejtéssel, mert természetesen a fehérek, angol fehérek számára fenntartott iskolákba jártak. Tipikus british *kolonialisták lettek*, még inkább mint a szüleik, ahogy megismertem őket, mikor nagy néha meglátogattak bennünket. Merész kijelentés.

Mire alapozom, hogy Imréék a gyarmattartó mentalitást magukévá tették? Nem csak arra, hogy leveleiben Imre szidta és lebecsülte a feketék lázadását. De mikor hazalátogattak, feltűnően hangsúlyozták, hogy ők britek, útlevelük bemutatásával is nyomatékosították, és ezt igen furcsának tartottam. Minek egy útlevelet mutogatni? És úgy éreztem, hogy Imre például a gyarmatosítást megtestesítő angol úgymond gentleman szokásait átvette. Ezek a szokások elhanyagolhatónak és jelentéktelennek tűntek, de mégis hangsúlyosak lettek Imre magatartásában. Hogy ezekből a szokásaiból egyet érzékeltessek, csupán egyet, szintén jelentéktelent, hát jeleznem kell, hogy például a whiskyből, természetesen skótból, nem ivott mást, csak a legdrágábbat, hangsúlyozva, hogy ezt issza a kenyai angolok krémje, az Ardbeg Uigeadailt, amelyről nem is hallottam, ezt szigorúan hozta magával, ebből kellett neki naponta délután hatkor rituálisan innia, és ehhez kényelmesen elhelyezkedett egy fotelban, láthatóan, ha ezt nem tehette volna meg, összedőlt volna a világa, miközben a legdrágább angol cigaretták egyikét szívta, a nairobi angol klubokban megszokott Benson and Hedgest. Különben megcsodáltam a finom és drága holmijukat, amilyeneknek Magyarhonban nyomát sem lehetett látni, nemcsak a ruháikat, hanem a neszesszerjüket meg annak tartalmát, a különleges és drága kölnikkel és egyebekkel, még a szemüvegtartójukat is kiszúrtam, hogy az sem mindennapi.

Imre tapintatos volt, nem becsülte le a lakásunkat, de nem bírta ki, és több mindent javasolt, hogy hogyan alakítsuk úgy, hogy kényelme-

sebben lehessen lakni benne. Tulajdonképpen rácsodálkozott az otthonunkra, amelyet, gondolom, hihetetlenül kicsinek és korszerűtlennek tartott, és persze rácsodálkozott az országra, és láttam rajta, mennyire örül, hogy nem itt kell élnie.

Azt mesélte, hogy tulajdonképpen a *véletlen* vezette egész életében, véletlenül lett építészmérnök, véletlenül került Bagdadba, véletlenül Kenyába, ott véletlenül maradtak stb. És hozzátehetem, *véletlenül lett brit gyarmatosító*.

De nem ő, nem a nagybátyám volt az igazi kolonialista, hanem Liza. Mert Liza érzékeltette minduntalan, milyen is a fehér gyarmattartó, bár igazából nem mondta ki. De árulkodott mondandójából, viselkedéséből, ha csak áttételesen is. Hát milyen? Nem veszi el a fejét soha; roppant bízik önmagában; ha kétkedik benne valaki, akkor udvariasan, de nagyon udvariasan kikéri magának; átlátja a körülötte lévő valóságot, nevezetesen a kenyait, vagyis a körülményekhez alkalmazkodik, persze azokhoz a körülményekhez, amelyeket önmagának teremt; sikerekre törekszik, de a kudarcot is bátran tűri, és akkor a kudarc már nem is kudarc; ha véletlenül veszti, nem panaszkodik, nem is beszél róla; tűzön-vízen kitart; akarata megtörhetetlen; nem sértheti meg senki, egy fekete semmiképpen, nem bizony; mindenkinek számolni kell vele. Arról nyíltabban beszélt Liza, hogy a feketéket nem szidja egy gentleman, nem uszul ellenük, hanem úgy viselkedik, hogy megbízzanak benne, sőt hogy megszeressék, mint őket Lazaro, mert, és kimondta végre, az angol gentleman ilyen, vagyis szeretetre méltó, előzékeny, nagyvonalú és udvarias, persze tisztességes és józan is, ugyanakkor kemény meg hajthatatlan, és elvei vannak. Különben elviseli azt is, ha nem szeretik, és elnézi, ha nem gentlemanként viselkedő emberekkel kerül kapcsolatba. Ha viszont egy fekete nem tiszteli, akkor megnézheti magát. Idézte Kiplinget, aki, mint tudjuk, a gyarmatosítás egyik híres ideológus írója mundérjában szerepelt, angolul idézte, megkerestem a magyar fordítását: „Tied a Föld és minden, ami rajta rejlő.” És Kipling odabiggyesztette: White man's burden!!! Vagyis: a fehér ember *terbe*, ami nem más, mint civilizálni a bennszülötteket.

Láttam ugyanakkor, hogy mindezt az elvet, amit Lisa vallott, Imre is megtestesíti, bár nála kevésbé, hisz Lisa tulajdonképpen beleszületett, mint az angol getlemennel bizonyos mértékig rokon közép-európai nagypolgár, Imre viszont kispolgári családból származott, neki fel kellett nőni ehhez a szemlélethez, és fel is nőtt. Lisa sokat segített Imrének nemcsak az üzletben, hanem a társadalmi, társasági életben is.

Az építésziroda gyarapodott, növekedett, hol lassabban, hol gyorsabban. Először Imre egyedül dolgozott, még a saját irodaszolgája is ő volt, a titkárnői teendőket meg Lisa látta el. Aztán jött egy rajzoló, később egy asszisztens, aztán több rajzoló és több asszisztens, de ehhez évek kellettek. Jól ment az iroda, Imre tehetséges tervezőnek mutatkozott, sokat tervezett; Nairobira és Mombasára az angolok költöztek, nagyvárossá fejlődött mindkettő. Nairobi belvárosa némileg európai típusú lett, bérházaival, áruházaival, üzleteivel, szállodáival, éttermeivel, klubjaival, templomaival stb. Lisa nagyban hozzásegítette Imrét a megrendelésekhez, vitte az üzletet, fellépett mint üzletasszony, tehetségesen működött. Imre tervezte a modern Nairobi egy részét, például hoteleket, irodaházakat, üzleteket, villákat, még a zsinagógát is, elég szép zsidó közösség kezdett ott élni.

Mit tervezett egészen pontosan? Az ötvenes években már lakóparkot, kétszintest, nagy ablakokkal, erkélyekkel, kerttel, teljesen egyedi stílusban, amelyet írásban érzékeltetni nem tudok; egy egész új városrészt, öthat emeletes épületeket, egy kicsit Le Corbusier-t utánozva, üzletekkel, áruházakkal, éttermekkel; egy hasonlóan kiterjedt városrészt, lakásokkal, irodákkal, boltokkal, az előzővel hasonló modernista küllemben; a zsinagógát, amely elképesztően avantgardnak tűnik, sok-sok üvegfelülettel, ezt is az ő egyéni stílusában; és Mombasában egy kolonialista, de a bennszülött kunyhók formanyelvét is felhasználó feltűnően érdekes villát, hatalmas kerttel. A hatvanas években tervezett egy nagyszabású épületet, belopva kissé a brünni stílust, azt keverve a Bauhauszal, amelyben szupermarket, irodák és lakások voltak találhatóak; egy hihetetlenül újszerű gimnáziumot, amely egy félhenger alakhoz hasonlított lekerekítettségével, mellé egy úgynevezett szociális klubot, amely viszont szögletesnek tetszett, és roppant emlékeztetett szintén a brünni stílusra; nyugdíjas telepet egy alacsony, hosszan elnyúló és egy magasba emelkedő épülettel, sajátosan keverve itt is Le Corbusier-t a Bauhauszal; Dar es Salaamban a tengerparton kétszáz ágyas szállodát, felhasználva a helyi bennszülött stílust; és ugyanott a magyar nagykövetséget, amely meglepően hasonlít a brünni Tugendhat-villára; Mombasában az előző szállodához igen hasonló két hotelt, szintén a helyi stílusból merítve, az óceán partján; Nyeriben ötvenágyas, téglalap alakú hotelt egy nemzeti park közepén. A hetvenes években tervezett egy kiállítási standot Nairobi Jamhuri Parkjában, amely utánozza az őserdők bizonyos fáinak formáit; egy leánynevelő intézetet, kétszáz lánynak, amely tökéletesen bauhausos; egy kockákból álló motelt benzinkúttal; két újabb villát, ezeket is meglepően a brünni fehér stílusában.

Lisa közben a városi tanácsnál lett a tájékoztatási osztály vezetője; utána, hogy többet keressen, ügynökséget vállalt egy nagy ruhaipari cégnél, kollekciókkal járt, bemutatta boltokban; aztán pénzbefektető tanácsadóként dolgozott; és végül ráállt az életbiztosítási üzletre.

Nagy társadalmi életet éltek. Imre a kenyai Lions klub megalapítója és első elnöke lett, amely a társasági élet egyik központjának számított, ahol minden felső-középosztálybeli vagy csak középosztálybeli náció, elsősorban európai származék, megfordult, főleg angolok, de később a fekete legfelső osztály tagjai is. És egy időben a nairobi zsidó hitközség elnöke tisztségét is betöltötte Imre. Sőt a színház, amely amatőr társulatként működött, néhány díszletét is megfestette művészeti pártolásból. Lisát úgymond mindenki ismerte a társasági életben, fennforgó hölgyként szerepelt. Egy időben betöltötte a zsidó nőegylet elnöknője tisztségét is; és nem utolsósorban a kutyatenyésztők egyesületének is vezetőségi tagja lett, a saját kutyája, egy hosszúsőrű dakszli nyert is díjat. Ha a villanegyedükből behajtott nagy angol kocsijával a belvárosba, akkor találkozókat bonyolított le, általában a legjobb és legdrágább szálloda kávéházában vagy éttermében, vagy valamelyik klubban, brünni nagymamájához hasonlóan. Persze azért a legjobb barátai, akikkel igazán megértették egymást, zsidók voltak, közülük is leginkább jól pozicionált magyar zsidók, elég sokan kerültek Kenyába, róluk kimerítően számolt be Imre a leveleiben.

Sokat autóztak, sűrűn jártak a legnagyobb kikötővárosba, Mombasába, látogatták a rezervátumokat, tengerparti szállodákban nyaraltak, és utaztak nem is egyszer Európába. És közben folytak a harcok, folyt a feketék felkelése, ámde Imre leveleiben ennek továbbra is csak hangsúlytalan és kevés nyoma akadt. És egyre jobban ment a tervezőiroda, mind több alkalmazottat kezdett foglalkoztatni.

Imádták Kenyát, mind Imre, mind Lisa, a gyerekeikkel együtt, a gyerekek hazájuknak tartották ezt a gyarmatot, mint ahogy, azt kell mondanom, *az igazi gyarmatosítók*, ráadásul ők, a gyerekek ott születtek, kenyai angoloknak vélték magukat, persze zsidónak is, és megszokták és bírták a feketéket, természetesen mint alsóbbrendűeket, akik a szolgálatukra születtek, sőt még a szuahéli nyelvet is megtanulták némileg a cselédeiktől, a különböző nyelvjáráásokat beszélő helyi törzsek közvetítő nyelvét, ami a szüleiknek eszükbe sem jutott. Másképp viszonyultak Kenyához, mint a nemzõik, akik nem ott születtek. Leslie, apjától örökölt tehetséggel, sok-sok képet festett feketékről, és stílusa valamennyire hasonlított a helyi fekete művészek afrikai stílusához, rengeteg és sokféle színt alkalmazott, és beragyogta a képteret a napfény

meg a hihetetlenül dús vegetáció. De ezekben a képekben volt valami furcsa, számomra mindenképpen, mert a feketéket mint dzsungelhez kötődőket mutatta. Amikor felnőttek, és már nem is éltek Kenyában, igazi angol britek lettek, hogy ezzel a lehetetlen kifejezéssel éljek. Eve, mikor hozzánk látogatott, nem győzte hangsúlyozni, *I am british*.

Azonban a britek arra kényszerültek, mivel a feketék ellenállása nem szűnt meg, hogy 1964-ben megengedjék a független Kenyai Köztársaság kikiáltását, amelynek elnöke Kenyatta lett.

Imréék kezdetben aggódtak, hogy most ők, mint fehérek, lesznek másodrendű állampolgárok, de hamarosan kiderült, nem így van, mert Kenyatta támogatta a külföldi, elsősorban az angol befektetőket, jó kapcsolatot ápolt a Nyugattal, elsősorban Nagy-Britanniával, ráadásul, politikai megfontolásból, nem űzte el a fehér telepeseket, csupán részeket hasított ki birtokaikból, átvette az általa ismert brit közigazgatási és iskolarendszert, meghagyta a piacgazdaságot, sőt megőrizte a balkéz-szabályt a közlekedésben, és a klubéletet is favorizálta. Imréék is kiépítettek kapcsolatokat a Kenyatta körül kialakult fekete felső osztállyal, épített nekik is villákat Imre. Kenya akkor konszolidált, egységes államnak látszott, persze virágzott a korrupció és a nepotizmus, mindegy, a Nyugat kedvenc afrikai államává lépett elő, mert Kenyatta tulajdonképpen *nem számolta fel igazán a gyarmatosítást*.

Ezt látva, Imréék nem hagyták el Nairobít, ráadásul a tervezőiroda jobban is ment, mint korábban, mert igen sok külföldi tőke áramlott az országba. Például a hetvenes években egy kisvárost épített fel Imre a Viktória-tótól nem messze, amelynek lakóit egy újonnan létesített papírgyár látta el munkával. Ráadásul nagybátyám ismerte Kenyattát személyesen, erről beszámolt, és igen jó véleménnyel volt róla, sőt, Kenyatta felesége sűrűn összejárt az egyik klubban Lisával és Lisa társaságával, és mintha barátnők is lettek volna, legalábbis Lisa ezt érzékeltette.

Kenyatta hívei a meggazdagodás útjára léptek, ők kapták meg például a fehérektől elvett ültetvényeket, kialakult a fekete politikusgárda és felső osztály, akik, érdekes vagy sem, utánozni kezdték a fehéreket, a fehérek életmódját, egy társaságba jártak, és tulajdonképpen az alávetett fekete társaikkal csaknem úgy bántak, mint a fehérek, nagy-nagy dicstelenségükre. Ugyanakkor, hogy könnyítsenek lelkiismeretükön, átvették a britektől azok altruista szervezeti formáit, mutatva, hogy mennyire együtt éreznek a továbbra is tengődő fekete társaikkal. Ezekben a szervezetekben együtt tevékenykedtek a fehérekkel.

Lisa például fekete felső osztálybeli asszonyokkal megalakította a Gyermekvédő Ligát; vagy az úgynevezett Lányok Centrumát, ott elnök is lett, azzal a feladattal, hogy próbálják megakadályozni a bennszülött nők prostitúcióra kényszerítését. Lisát megválasztották a Diplomás Nők Egyesülete vezetőségi tagjának is, amely felkarolt tehetséges fekete lányokat, hogy tanuljanak; még az Üdvhadseregben is aktivizálta magát, zsidó létére, bevonva oda a feketéket. Mindez a tevékenység egy fehérek által magukra vett úriasszony-szerep volt, az elnök Kenyattának és környezetének kedveze, pozíciójuk megtartására, és mutatva, kissé álságosan, mennyire megváltozott a szemléletük.

De miután Kenyatta 1978-ban meghalt, Imréék tisztában voltak vele, hogy egészen más rendszer kerekedik majd ki, nekik kedvezőtlen, a feketéké lesz az ország, felszámolják a gyarmattartás még létező maradványait. Esetleg megfosztatnak mindenüktől, másodrendű állampolgároknak tartva őket, sőt talán meg is ölik.

Pánikba estek, mi lesz velük, a cselédek is kezdtek furcsán viselkedni. A házukat már korábban eladták, nagy lett nekik, miután a gyerekeiket elküldték Európába tanulni. És ki vette meg? Hát a magyar állam a kenyai nagykövetségének.

6.

Nagymamám, Imre anyja, kétszer is meglátogatta fia családját Nairobi-ban, már öregen, hetvenen felül. Sokat mesélt, de nem volt oly nagyra a fia életkörülményeivel. Hogy miért nem, az a természetében rejtett, nem született rajongó típusnak. Szüleimet is meghívták egyszer, és ők tulajdonképpen el voltak hűlve azoktól a ragyogó körülményektől, amelyek között Imréék éltek.

Ennek ellenére hozták a következő hírt is, miszerint akkora veszekedéseket tud csapni egymással Imre és Lisa, hogy az elképzelhetetlen. Imre természetesen magyarul káromkodott, kérdezgette is legidősebb unokatestvérem, Eve, mit jelent, hogy „bassza megetek”, és ilyesmi, hát mosolyogtam és megmondtam.

Gyanítom, veszekedéseiknek az volt az oka, hogy Imre igazán nem szerette Lisát, illetve szerette, csak szerelmes nem volt bele. Valószínűleg többször meg is csalta. Nyilván Lisa kiszúrta. Amikor például hozzánk látogattak, Imre minden alkalommal felkereste a régi szerelmét, Klárit, aki persze férjnél volt, két gyereket szült, mégis összejöttek ismét arra a pár napra egy hotelban. Lehet, hogy ezt is kiszúrta Lisa.

De nagymamám azt is mesélte, hogy Imre és főleg Lisa, ha úgy találja, akkor elképesztő szavakkal szidja a fekete szolgákat. „Ti barbároknak születetek”, jegyezte meg emelt hangon, nagymamám elmesélésében, Lisa. Imre, ha kikelt magából, akkor „őserdei vadaknak és primitív majmoknak” nevezte őket. Nagymamámnak Lisa és Imre kijelentette, „ezek alsóbbrendűek”.

Hát igen, a fehér ember „felsőbbrendűségének” *faji szemléletével* voltak megáldva Imréék is, holott zsidóknak születtek, mégis megtagadták a feketétől a megbecsülést, a méltóságot, sőt emberi voltukat is, ahogy tőlük is megtagadták az antiszemiták. Ámde tettek kivételt, a fekete felső osztályra mindezt nem ragasztották rá, mert úgy látták, hogy próbálják utánozni a fehér embert, mivel erre gazdagságuk lehetőséget adott. A negatív képet, amelyet a feketéről őriztek, igazolásnak használták arra, hogy leigázták és totálisan kizsákmányolták, sőt irtották és rabszolgaként tartották őket, erőforrásaikat kisajátítva, szétrombolva sajátos életmódjukat, és tulajdonképpen fegyelmező apparátusokat állítva fel, elsősorban a hadsereget felhasználva, kifosztásukra, megalázásukra.

7.

Nagybátyámék, a feketék hatalomra kerülése elől menekülve, igen gyorsan, ahogyan csak tudták, elhagyták az országot, sikerült kimenteni a vagyontárgyaikat, a pénzüket amúgy is európai bankokban tartották. Amerikában telepedtek le, ahová a két lányuk férjhez ment, miközben a fiuk Londonban élt. Imréék a Los Angeleshez közeli Ojai városában telepedtek le. És azonnal megszűntek brit gyarmatosítók lenni.

A két lány, Eve és Julia korábban egy Lausanne-ban lévő lánynevelő intézetben tanult, elsajátították a franciát. Éva ott ismerkedett meg a férjével, az amerikai, jogvégzett Dickkel, aki egy hatalmas, Svájcban működő amerikai céget vezetett elnökként, még fiatalon, elég jómódú lett, beleszeretett Évába, aki igen tetszetős, szép lánynak tűnt, és Éva hozzámment, annak ellenére, hogy gyanítom, sosem szerette, de vonzotta a jómód, hisz ebben nevelkedett. Hasonlított az apjára, ő is úgy gondolta, hogy ha annyira szeretik, sőt imádják, akkor minden rendben van, és kihasználja. Ráadásul Éva nem szerzett diplomát, nem volt hivatása. Nemsokára kiderült, hogy ez a cég egy szélhámos cég, és Dicknek szinte menekülnie kellett Svájcból. Így került Éva Amerikába, Los Angelesbe. Ott, Pacific Palisadesben építettek, pénzüket átmentve, egy hatalmas

házat, úszómedencével, óriási, szubtrópusi, burjánzó kerttel, amit nem győztem csodálni, mikor ott voltam, Soros-ösztöndíj révén. Balázs fiamat is magammal vittem, aki akkor kilencéves volt, és akit magukhoz vettek Évák, szívességet téve nekem, amíg én hónapokig New Yorkban tartózkodtam. Éva akkor idegenforgalmi irodát működtetett, és elsősorban Kenyába, hova is máshová, szervezett társasutazásokat. Évának két lánya született, nevük Mara és Tana. Mara először ügyvéd lett Washingtonban, jelenleg ott korrupcióval foglalkozó államügyész, férje vegyész kutató, hatalmas házban élnek, eléggé meggazdagodtak. Mara részt vesz a demokraták kampányaiban, két gyereket szült. Az ugyancsak kétgyerekes Tana szociológusként végzett, de nem azt műveli, hanem Seattle-ben, Washington állam fővárosában élve az állam képviselőházában képviselő, szintén demokrata. Éva meg végül is elvált, megszabadult a soha sem szeretett Dicktől, és cserélgette a barátait.

Julia is Svájcban ment férjhez, ő egy sokkal gazdagabb fiúhoz, családjá magánrepülőgépet is birtokolt, de ezt a fiút csak a fizika vonzotta, fizikus kutató lévén, ráadásul nem érdekelte a vagyon, egyáltalán nem érdekelte, egy jelentéktelen kétszobás lakást bérelt Lausanne-ban, úgyhogy Júlia csalódott, mert egyáltalán nem élhette a szupergazdag feleségek életét, amire pedig számított. Különben ő sem szerzett diplomát. Megelégedte, és hamarosan elvált, és Éva után ment Los Angelesbe, ahol titkárnő lett egy nagy vegyipari gyárban. Érdekes, hogy itt is talált egy gazdag szeretőre, mégpedig a gyártulajdonos személyében, aki bár legalább huszonöt évvel idősebb volt, de mellette Júlia gazdag úriasszony lehetett, és hozzáment. Ez a Howard húsz éves korában pilótaként a náci Németországot bombázta. Júlia ikreket szült, akik tulajdonképpen eléggé kallódnak. Mostanában már megöregedve egy golfpálya mellé költöztek Santa Barbarában, mert Howard, közel a kilencvenhez, még mindig szenvedélyes golfozó.

A fiú, Leslie, aki utálta ezt a nevet, mert női névnek tartotta, és Johnnynak keresztelte el magát, hivatalosan is, egy előkelő angliai intézetben tanult, és, ahogy az a nagykönyvben meg van írva, és sok-sok regényben, ez az intézet is a meleg hajlandóságú ifjak tanyájaként működött. Azt felesleges találgatni, hogy Johnnynak volt-e hajlama, hogy a saját nemét szeresse, vagy az intézetben szokott rá, mindegy, mert Johnny egész életére meleg lett. Egy londoni főiskolán fotós kiképzést kapott, és fotósként működik mindmáig, először Londonban, most már New Yorkban, és az East Village-ben lakik, sztárokról készít tetszetős albumokat.

Megszűntek már rég brit gyarmatosítók lenni, szüleikhez hasonlóan, de nem biztos, hogy a szemléletük megváltozott.

8.

Közkeletűen imperialista hódításnak nevezzük a gyarmatosítást. Ezt a globalizáció előjátékának is tekinthetjük, mert a tőkés piacgazdaság számára igen szűkek lettek a nemzeti keretek, tehát hódítani indultak hazájukon kívülre. Akik ezzel kutatóként foglalkoznak, azok többsége azt vallja, hogy az imperialista hódítók a tőkéjükkel nemcsak az egész világot akarták behálózni, hanem közben fel is találták a *rasszizmust*. Ámde akkor is rákényszerültek volna, tulajdonságaiknál fogva, érdekeiktől vezéreltetve az úgymond rasszizmus feltalálására, ha soha nem létezett volna korábban faji szemlélet, mert persze létezett.

A fajgyűlölet alapja az a rettegés lett, hogy bár hasonlítanak hozzánk, fehérekhez mondjuk a feketék, hisz emberformák, de semmi szín alatt nem tekinthetők hozzánk hasonlóknak. A fehér ember bizony rettegett volna attól, ha feketének születik. Újdonságot e tekintetben nemigen mondhatok, hisz visszaköszön, ha leírom, hogy a fehérek értelmezésében a feketék meg a színes bőrűek, már ez is egy rasszista kifejezés, egyszerűen a vadság állapotában leledzenek, vagyis nem civilizáltak, és ha bírnak is esetleg némi civilizációval, mint az indiaiak, az alacsonyabb rendű, mert nem európai típusú. Ha elismerték volna a fehérek, hogy a nem-európai civilizáció színes bőrű népességét is megilletik azok a jogok, amelyek őket, a fehér európaiakat, akkor az ő szintjükre alacsonyítanák le magukat, mint gondolták, például, ha a feketék vadaknak nevezhetők, akkor ők is vadság szintjére kerülnének. Sőt, a civilizált ember alkotta törvények a civilizálatlanokra nem érvényesek, azokra nem kell alkalmazni, mert ha alkalmaznák, akkor hova jutnának, akkor el kéne ismerni a színesek egyenjogúságát. Keveredni is rizikó, mert ráadásul bebizonyosodott, legalábbis a fajgyűlölők hiedelme szerint, hogy ha az úgymond fajok keverednek, akkor a fehér civilizáció látja kárát, mert mindig az alsóbbrendű, tehát a színes faj dominál. Vagyis létezik alsóbbrendű faj. A fajelmélet már-már azt hivatott bizonyítani, hogy a fehér ember az Isten kiválasztott teremtménye.

A gyarmattartó brit olyan nemzet fiának tartotta magát, amely a civilizáció legmagasabb fokára jutott, ellentétben, most csak Afrikánál maradván, a legalacsonyabb fokon megrekedt feketével, így aztán egyszerűen szolgának, de még inkább *állatnak* tekintette, de hát ez

közhely ugye. Hangoztatták, miszerint például Afrikában semmiféle erkölcsi meggondolás, például a már említett emberi jogok, nem állhatják útját a fehérek terjeszkedésének és uralkodásának, akár kriminális uralkodásának sem. Adminisztratív tömegmészárlást is javasoltak minduntalan a gyarmati szervezet bürokratái, és végre is hajtottak nem is egyet, ebben a gyarmatokra vezényelt hadsereg működött közre, a fehér erkölcs díszére válva.

Az elzárkózás lett a brit gyarmati szolgálatban részt vevő bürokraták és katonatisztek viselkedésmódja, de nemcsak az övéké, hanem a teljes fehér népességé, ami a két fél, a leigázó és a leigázott érdekeinek abszolút szétválasztását jelentette; azt szerették volna ezzel elérni a gyarmattartók, hogy látsszon, mekkora a távolság a fehér és a nem-fehér között, amely áthidalhatatlan is, még összeütközésre sem kerülhet sor, mert az is méltatlan volna.

Egyszerűen csak az irtásban, a megalázásban, a szolgává alacsonyításban és a kirablásban voltak érdekeltek a gyarmatosítók, mint tudjuk.

Ám nemrégiben megszületett az *antikolonialista* diskurzus, amely a fehér ember, a saját országában liberális, emberjogokat valló fehér lelkiismerete lázadásának is tekinthető. Ehhez persze a gyarmatbirodalmak összeomlása után kerülhetett csak sor. Vagyis bevallották, a gyarmatosítók nevében, eme diskurzus képviselői a rémtetteket, elítélték a fajelméletet, a rasszista szemléletet, és részletesen taglalták és taglalják is, hogy miképpen született a fajelmélet, és mi van a rovásán, mintegy meakulpázva, önkritikát gyakorolva. Hihetetlennek tűnő, borzalmas tények kerültek felszínre, olyanok is bőven, amilyenekről nem tudtunk, sőt, el sem tudtuk volna képzelni.

Imre meg Lisa még nem szembesülhettek ezzel a későbbi fejleménnyel, a kolonializmus elítélésével, amely által nekik is át kellett volna látni, *átélni* és tudatosítani, hogy Kenya, a gyarmatosított ország őslakói milyen kegyetlen bánásmódban részesültek éppen általuk, a gyarmatosítók által. Ők még nem szembesülhettek azzal a *bűntudattal*, amely a bennszülöttek borzalmas életére, megpróbáltatásaira vonatkozott, akiknek sorsa nem volt érdekes, és történeteiket korábban meg sem hallgatták, sőt semmibe vették, hiszen, ismétlem, nem is számítottak embernek. Dehogy gondoltak nagybátyámék a feketék történelmi sebeire, nem tartották őket magukkal azonos értékűeknek, amelynek elismerése a nagybátyámék halálát követő évek abszolút újdonsága lett. De korántsem biztos, hogy ha megérik a feketék sorsának, történelmi sebeinek méltánylását, azt el is fogadták volna. Azt nem tudom, hogy a gyerekeik meg az unokáik hogyan is értékeli a gyarmatosító múltat.

II.

1.

Érdekes, emlékszem arra, hogy szembetaláltuk magunkat egy orosz csapattesttel, miután a bécsi, Jedlersdorf városnegyedben felállított koncentrációs tábor felszabadult, és mi hárman megindultunk haza, Giza nagymamám, a nála öregebb testvére, akit Mányinak neveztem, és jómagam, nem egészen négyévesen. Három hulla. Át akartunk haladni az egyik bécsi hídon, a Duna felett, én egy úgynevezett lajtos kocsin ültem, amit nagymamám tolt, mikor jöttek, mit jöttek, áramlottak és áramlottak az oroszok. A két öregasszony, amint később mesélték, roppant megijedt, hogy elsodornak bennünket, letaposnak, lelőnek. Rettentően megijedtem én is ettől a rám félelmetesnek ható *katonai tömeg* áramlásától, mert áramlottak tömött sorokban, áramlásuknak nem akart vége szakadni. Azért jól megbámultam őket. A híd egész szélességében vonultak, de fellélegezhettünk, mert helyet szorítottak nekünk, hogy mehessünk, egyik-másik még ránk is mosolygott. Kitértek előlünk, de csak az utolsó pillanatokban. Nem is akarta hinni, amint utólag nagymamám mesélte, hogy helyet szorítanak nekünk. Bizony, helyet szorítottak, és bizony, barátságosnak tündek. Furcsa látvány lehettünk, két kimerült, lesoványodott, halálosan beteges külsejű, rongyos öregasszony vánszorogva tol vagy húz egy vízhordásra alkalmazott, rozoga kocsit, amelyen egy riadt kisfiú ül. Lehet, hogy ezek a fiatal orosz katonák megszántak bennünket, még az is lehet. Kora reggel volt, ahogy emlékezni tudok, párás idő, főleg a Duna felett, mintha ködfoszlányok is repültek volna, pedig már tavasz végét írtuk, ennek ellenére mindent beborított a szürkesség, a középszürke, legalábbis így maradt meg bennem, és ebben a ködös, párás szürkében a halvány khakiszínű egyenruhák és a fegyverek villogása mintha valami festőiséget adtak volna a látványnak. Furcsa, hogy erre emlékszem, főképp azért, mert a gettóban és a koncentrációs táborban eltöltött csaknem egy évre egyáltalán nem emlékeztem, valószínűleg szerencsére.

Rühesen érkeztem haza, Orosházára, az egész testem borzalmasan viszketett, persze véresre vakartam. Nyilván a nácik által felállított és felügyelt táborban mászott belém a rühatka. Anyám, nagy megkönnyebbülésünkre, már otthon volt, ő is megúsza, de teljesen ki volt menve a formájából.

Mi, zsidók felszabadítónak tartottuk az oroszokat, tudniillik ők szabadítottak ki a haláltáborokból, legalábbis a magyarországi zsidók több-

ségét, akik még, igen kevesen és véletlenül, élve maradtak, maradtunk, és ezért, a kommunista meggyőződésűekkel együtt, tulajdonképpen szovjethívóként könyveltek el bennünket. Igazuk volt? Leszögezem, nem volt igazuk egyáltalán. Mert például a munkaszolgálatos zsidó férfiak, akik az orosz fronton fogságba estek, és ott, a gulág táboraitól nem sokban különböző táborokban sínylődtek évekig, mint apám is, azok utálták a szovjetet. És utálták azok a zsidók is, akiknek vállalkozásait, a magyarországi szovjet rendszer meghonosodása után, az új, diktatórikus hatalom, szovjet mintára, államosította, vagyis elvett tőlük mindent, ahogy tőlünk is, amit elvehetett, sőt, ha úgymond osztályidegennek bélyegezték, akkor ki is telepítették. Akadtak zsidó családok, akik a náci táborok után a magyar kommunisták táboraiban találták magukat. Azt nem akarom tagadni, nem is tagadhatom, hogy sok zsidó beállt az új, diktatórikus hatalmat szolgálni, megtorolni szándékozva esetleg a lakosságon, hogy kiirtásra szánta. Meglepődni ezen nem igen lehetett. Divat volt azt mondani magukról, hogy ők nem zsidók, hanem kommunisták, de erre csak mindenki legyintett; igen ám, de hát legtöbbjük kommunistaként is érzett, a szerencsétlenek. Ráadásul a zsidó kommunistákat megkülönböztette a közvélemény a nem-zsidó kommunistáktól. Ugyanakkor mégiscsak öncsalásba tévedtek eme kommunista zsidók, mert a magyar népesség nem igazi kommunistának, hanem bosszúvágó zsidónak tartotta őket, és ezzel színesedett az újból fellángoló zsidógyűlölet palettája. A magyar lakosság többsége örömmel, kárörömmel vette a honi zsidók kiirtását, sőt, követelte, gyűlölve bennünket, és csalódottan reagált arra, hogy nem mindegyikünket gyilkolták meg.

De vissza a szovjethez való viszonyhoz. Arról nem tehattünk mi, zsidók, hogy az oroszok jöttek be győztesen Európa keleti részébe, ahol a legtöbb haláltábor működött, tehát nem tehattunk róla, hogy éppen az oroszokat kellett felszabadítónak tartanunk. Megvallom, jobban szeretttük volna, legalábbis az én családom, ha az amerikaiak vagy az angolok jönnek be, és akkor őket tarthattuk volna, sokkal nagyobb örömmel, felszabadítónak.

Mert bizony az én családomat roppant kétértelmű, bizonytalan, többféleképpen értelmezhető, egymásnak ellentmondó érzések töltötték el az oroszokkal szemben.

Kezdjük ott, hogy Orosházán a házunkat, amelyből kiűztünk, a szomszédok elbészélése szerint, orosz tisztek tették tönkre, abban randalíroztak. Folytassuk ott, hogy ami mozdítható volt, és még nem lopták el a szomszédok, az utcabeliek, azt az orosz tisztek elzabrálták.

Az a Bocskai utcai ház lényegében csaknem romosan és teljesen üresen fogadott bennünket, mikor visszatértünk, nagyon ronda, kellemetlen és kényelmetlen, rideg otthonnak bizonyult már nekünk.

És mikor apám megjött az orosz fogságból, még évek elteltével, sokat mesélt arról az országról, az ottani viszonyokról, mondhatom borzasztónak, elrémisztőnek festette le, erről már írtam, hát beleborzongtunk. És megjósolta, igen borongósan és szomorúan, hogy hamarosan nálunk is hasonló lesz. Tapasztaltuk is, hogy a kommunista párt, amelynek nemhogy a hívei nem voltunk, de mélységes ellenérzéssel szurkoltunk ellene, még akkor is, amikor a szüleim beléptek, mert beléptek, szóval erről a pártról tudtuk, hogy kollaborál a szovjet csapatokkal és titkosszolgálatokkal, és ellenőrzi a rendőrséget, nemkülönben éreztük, hogy a rettegést terjeszti, nem is beszélve a választási csalásról, amelynek révén győzve sajátította ki a hatalmat. Azt is tudtuk és átláttuk, hogy Magyarhonban alig volt és alig van maroknyi bázisa ennek a pártnak. Akkor miért léptek be a szüleim? Hát félelemből, meg hogy jó pontokat szerezzenek.

Már egész kisgyerekkoromban tisztában voltam azzal, milyen pártok vannak, tudtam, a szociáldemokratákhoz húzunk, azt is tudtam, hogy az Államvédelmi Hatóság, amelyet a szovjetek segítségével hoztak létre, egyenruhája milyen színnel jelzi magát, és ha megláttam az utcán egy ilyen színű jelzésekkel valakit, mivel szüleim beszélgetéseiből leszűrtem, milyen veszélyes egy ilyen illető, hát átmentem a másik oldalra.

Az úgynevezett fordulat éve után, amikor harmadik osztályba kerültem, azt tanultuk, hogy mindent az orosz tudósok fedeztek fel, hogy Lenin és Sztálin a világ legnagyobb emberei, életrajzukat, mint ugye emlékszünk, kívülről kellett fűjni, később oroszul is, mert hát milyen nyelven is kellett volna kötelezően tanulni, ha nem oroszul, és belénk verték, hogy a világirodalom első számú alkotói a szocialista realizmus írói, Fagyeev, Gajdar, Katajev, Makarenko stb., olvastam is őket, engem is megfogtak, mentségemre, kisgyerek voltam, megfogtak a szentimentálisan hősieskedő, csak pozitív tulajdonságokkal rendelkező szereplőkkel és merőben hazug propagandisztikus szövegeikkel. És felnéztem az orosz nemzetre, felnéztem Leninre, és felnéztem Sztálinra, és felnéztem Katajevra, sőt később Micsurinra és Lisenkóra is. Rendkívüli embereknek gondoltam őket, kisfiúként, és azt hiszem az osztálytársaim is így voltak ezzel, talán azok kivételével, akiknek a szülei felvilágosítást tartottak arról, hogy mindez körmönfont manipuláció. Nálunk otthon nemigen foglalkoztak ezekkel a témákkal, magamra maradtam velük, még azután is, hogy a szüleimet kirúgták a párthból,

mint polgári elemeket, hát igen, polgárok voltak, családom mentalitása, amit én is követtem, a szovjet mentalitással szemben homlokegyenest ellenkező mentalitást képviselt, ezt ha nem is tudatosítottam, abban az életkoromban hogyan is tehettem volna, de éreztem.

Szóval engem nem világosítottak fel a szovjetek aljas körmöntfont-ságáról, ha csak az nem számít felvilágosításnak, hogy apám évekig mesélte, mit szenvedett a nagy Szovjetunióban, hogyan toltak ki vele minduntalan, még a kötőszavait sem lehetett elhinni senkinek, olyany-nyira velejéig hazugságban merült el az egész birodalom és rendszer, az élete mindig hajszálon függött. De furcsa, nem furcsa, apám borzalmas tapasztalatai és az, amit az iskolában belénk vertek a szovjet nagyszerűségéről, el volt különülve egymástól a fejemben. Viszont apám sem akarta, hogy levonjam az igazi következtetést, félt volna ettől, és félni akkoriban jó oka volt.

Arra koncentráltak a szüleim, hogy *újrakezdjünk, újrakezdjék az életüket*. Roppant nehéznek bizonyult, embertelenül nehéznek, utólag visszanézve még embertelenebbnek. Apám üzletet nyitott, anyám táncot tanított. És szórakozni jártak, azt hiszem, erről már beszámoltam. A szórakozás a felejtést szolgálta, a múltét, a gettó, a munkaszolgálat, a haláltábor és a szovjet fogság elfelejtését, és a jelenét, a kemény diktatúrától való félelem leküzdését.

Igen, hát a félelem, a félelem átjárt bennünket, ezt tudtam, már alsó tagozatos koromban tudtam, még ha én gyerekként nem is féltem igazán, de tudtam, hogy félni kell, és épp azoktól kell félni, akiket bálványozunk, a szovjettől. Ez már eljutott a tudatomig. *Féltünk, és azokat bálványoztuk, akiktől féltünk*.

De azért nekem, mint kisfiúnak, a fő foglalatosságom nem a bálványozás és nem a félelem volt, hanem a foci, a grundfoci. Nemsokára az Aranycsapat korszakát írtuk, és azonnal felmerült, megverheti-e a világ legjobb csapatának tartott magyar válogatott a szovjetet. Ezt a kérdést suttogta, duruzsolta mindenki, csak duruzsolta, mert fennhangon csak kevesen merték megkérdezni. Sokan kételkedtek ebben, dehogly verheti meg, dehogly, dehogly, dehogly, hát elképzelhetetlen.

Ekkor kezdtem, úgy tizenegy éves korom körül, és a futballra vonatkozóan, *valami hibetetlen álságosságot érzékelni* az oroszokhoz fűződő viszonyban, de vigyázat, igazán még akkor sem tudatosult bennem, viszont ösztönösen éreztem ezt az álságot.

Ebben az álságosságban, tulajdonképpen a magyar szovjetizált rendszerben, amelyben évtizedekig kényszerültem élni, nehezen kaptam levegőt, egész életem arról szólt, hogyan lélegezzek rendesen mégis,

hogyan kapcsolódjak ki, hogyan ne vegyek tudomást bizonyos dolgokról.

2.

Az egyik tavaszi napon, belépve az osztályba, úgy hetedikes lehettem, a társaim vigyorogva köszöntöttek, többen felkiáltottak, *na megjött a rongyos kérdőjel*. Nem értettem, éppen jókedv járt át, mert aznap este színházba készültünk, és ilyenkor szépen felöltöztünk, amit szerettem, de magát a színházba járást is, bérletünk volt az első emeleti tizenkettes páholyban. Ráadásul beköszöntött a tavasz, már reggel ragyogóan sütött a nap, és bár hűvösnek éreztem a levegőt, kicsit téliesnek is még, de a tavasz illatával átítatva. Rongyos kérdőjel, ismételtgették a társaim és röhögtek. Megkérdeztem, mi van. Nem látod, te hülye, a faliújságot? Ezt szögezték nekem. Ránéztem a faliújságra, de nem tudtam jól kivenni, mivel két ablak között függve a falon, elborította a bejövő napfény. Hunyorogtam. Különben a faliújságot két címer jelképezte, a magyar és a szovjet. Ez vak, ez a seggfej, ordította valaki. Odamentem a faliújsághoz, és akkor láttam meg, hogy rajta vagyok karikaturisztikusan ábrázolva, rongyos kérdőjelként, éppen a szovjet címer alatt. Azonnal visszaestem a tegnapi megszégyenítésem okozta állapotomba, vagyis kikészültem. Tudniillik tegnap lekevert nekem egy pofont az énektanár, mert nem mentem el a szegedi iskolák egysített énekkarának színházi szereplésére, amelyet valamilyen szovjet ünnep alkalmából rendeztek meg, már nem emlékszem, miért hiányoztam. Az énektanár természetesen ordított is velem, mivel a kérdésére, a pofonja után, nem voltam hajlandó válaszolni, mire gúnyosan kijelentette, hogy úgy állok itt előtte, mint egy rongyos kérdőjel. Hogy hogyan jutott eszébe ennek a vörös hajú tanárnak, aki a gonoszkodásban, a szemétkedésben nem ismert határt, ez a kifejezés, hogy rongyos kérdőjel, és mit jelentett, azóta sem tudom elképzelni. Viszont valaki az osztályból megrajzolta gyorsan, és feltette a faliújságra. Legszívesebben azonnal hazarohantam volna. Ez persze nem az első megszégyenítés volt, amit át kellett élnem. Ha megszégyenítettek, ami sűrűn megtörtént, csak álltam és álltam lesunytt fejjel. Azóta is, ha felmerül bennem az a rongyos kérdőjel, hát mindig a felette lévő szovjet címerrel együtt látom.

Akkor aztán igazán megéreztem, miért szorongok állandóan, *mert mindig szorongtam, szorongásban éltem.*

Megjegyzem, faliújság-felelős voltam, azt az engem megszégyenítő karikatúrát nem is tehették volna ki az engedélyem nélkül; a cikkeket az újságokból másoltuk, tudtuk, hogy az a helyes vonal, tudtuk, hogy az a szovjet vonal, és nekünk azt kell követni, de aki másolta, semmit nem jegyzett meg belőle, és aztán senki sem olvasta el a faliújságon.

Az általános iskolák, amelyekbe jártam, szovjetizálódtak, miután államosították őket. Akkor már Szegeden laktunk, és engem kültelki iskolákba úgymond körzetesítettek, ha nem szégyellném a szót, akkor azt írnám, hogy proliiskolákba, szegényes, lerobbant, visszataszító, bűdös épületekbe, persze minden iskola ilyen lett, a belvárosiak is kültelkiekké váltak, és ebben a környezetben az is proligyerekké változott, aki nem annak született, például én is az lettem, egy kis *szovjetizált proli*, amit különben roppant lecsúszásnak éreztem. Ráadásul börtönörként viselkedő, pofozkodó, ordító tanárok tanítottak, nyugodtan viselkedhetek így, ez volt a fősodor, visszahatásként pedig divat keletkezett abból, hogy utálni, sőt gyűlölni kell a tanárokat. Ha csak annyit mondok, hogy durva volt a légkör, akkor nagyon keveset mondok. Akkor nem tudtam, hogy a szovjet iskolákban még fokozottabban van így, fokozottabban sanyargatnak, csak később tudtam meg, amikor erről tájékozódtam már felnőttként. Nem tanultam rosszul, annak ellenére, hogy rendkívül nehezemre esett felelni, *szorongtam*, ha felszólítottak, igen, akkor is *szorongtam*. Úgy éreztem, hogy állandó *szüükséghelyzetben* tanulunk. Jártunk téeszekbe gyümölcsöt és gyapotot is szedni, és azt magyarázták nekünk, hogy a szovjetben is így van. *Ezzel kezdődött tulajdonképpen némileg a szovjetellenességem*, mert ezt a mezőgazdasági munkát alig bírtam elviselni, ráébredve arra is, hogy ha nekünk, gyerekeknek kell ilyesmit csinálni, az nem normális, sőt abnormális. Alig vártam azt a napot, amikor, ismétlem, színházba mehettem, és alig a hétvégét, amikor a szüleim elvittek a Virág cukrászdába, ilyenkor fellélegeztem, kissé kilazulhattam, de nem teljesen, mert ott lebegett a fejem felett, hogy másnap iskola.

Pedig már kiegyeztem a szovjet mintára megszervezett úttörőmozgalommal, holott kezdetben, mivel beléptem cserkésznek, viszolygással fogadtam. Sőt, már az úttörő-egyenruhát is megszerettem, de persze a cserkészmundérra szívesebben emlékeztem. Ráadásul még a felvonulásokat is bírtam, amelyek egyik legfőbb tevékenységünknek bizonyultak, és amelyeket ugyancsak szovjet mintára szerveztek meg, érdekes, hogy szerettem, és főleg szerettem ütügetni azt a fém háromszöget, amely megadta a lépések ritmusát. Visszaemlékezve beleborzongok,

hogyan is szerethettem azt a fém hangot, azt az éles, visszataszító hangot meg azokat a felvonulásokat. Az úttörőházi zenekarban hegedűs lettem.

Nagymamám rossz, ócska bérházának második emeletére költöztünk Szegeden, a Bercsényi utcába, egy komfort nélküli, bár azért háromszobás lakásba, más lehetőség híján. Anyám mindig azt panaszolta, hogy ide jutottunk, egy ilyen lakásba, és hol van már a *korábbi* életünk. Apám megpróbált azzal vigasztalni, látnánk csak, milyen körülmények között laknak a nagy Szovjetunióban. Nem volt angol vécénk, erről már írtam, ami még Orosházán volt, és utáltam a folyosó végi sötét, bűzös, svábbogaras, pókokkal teli budiba járni, ahol patkányokat is sejtettem, *ettől is szorongtam, és naponta kellett szoronganom*. Hát inkább bilibe csináltam, még tizenhárom éves koromban is, nagymamám segítségével, akivel különleges kapcsolatom volt, a vele töltött koncentrációs tábori időszak miatt, ő elbujtatott a spájzba a bilivel. Egyszer apám kiszúrta, és borzalmas patáliát rendezett, nem bírta elviselni, és igaza volt, hogy egy kamaszodó fiú még mindig bilibe csináljon. A fejemhez vágta, hogy én, ilyen mentalitással, biztosan elpusztultam volna a szovjetben, ott aztán nem csinálhattam volna bilibe, mert az is hiánycikk.

Elképesztően *frusztrált* voltam akkortájt, mert szorongásom átment frusztrációba.

Próbáltunk ugyan *konszolidálódni*, óriási próbának bizonyult, de valamennyire azért sikerült.

Ugyanakkor élt bennünk és bennem is mindaz továbbra is, amit apám elszenvedett a szovjetben, és az is a tudomásomra jutott valahogy, már nem tudom, hogyan, miszerint most is, jelen pillanatban is csaknem olyan pocskul élnek a nagy Szovjetunióban, mint apám fogolyként, tehát tulajdonképpen a lakosság is fogoly, de hogy ezt leszűrtem volna, vagy sem, nem biztos. Persze mindez igen-igen ködösen kavargott a fejemben.

3.

Az uszodában, ahová edzeni jártam középiskolás koromban, egyszer csak megjelent egy fiatal, erőteljes, izmos, jó alakú fiatalember, rövidre vágott tüske hajjal, magabiztos mosollyal, és kijelentette, mától ő egy új egyesületet hoz létre, az egyetem, a szegedi egyetem úszóegyesületét. Azonnal megkezdte a legrégibb városi egyesületből, amelyet egyszerűen csak Szegedi Úszó Egyesületnek neveztek még régmúltból. Fellépése

igen határozottnak mutatkozott, és agresszívnek, sőt fenyegetőnek, hisz azonnal bejelentette, hogy nemrég jött haza, Leningrádban végzett, és a szovjet úszók edzés módszereit hozta magával, és azt akarja meghonosítani. Kikezdte a másik, a régi úszóegyesület edzőjét, aki a nálánál sokkal öregebb korosztályt képviselte, és egyszerű kereskedősegédként dolgozott, ő pedig testnevelőtanár-diplomával bírt. Értekezletet hívott össze az uszoda tribünjére, ahová az összes egyesület, mert akadt még több egyesület is, edzőjét, intézőjét és úszóversenyzőjét meghívta, szónoklatot tartott, hangsúlyozottan kiemelve, hogy ő szakember, mégpedig a legújabb módszerek beavatottja, szovjet módszereké, amelyek a legeredményesebbek a világon, és azonnal megkérdőjelezte a kereskedősegéd hajdani úszóversenyző szakértelmét, azért épp az övét, mert rendkívül sok tehetséges versenyzőt nevelt fel, válogatott kerettagok is lettek belőlük, és őket szerette volna átcsábítani a saját, új egyesületébe. Emlékszem, olyan kánikula köszöntött be éppen, hogy mindenkin csorgott az izzadság, mivel a tribünre nem esett árnyék, és senki sem merte azt mondani, halasszuk el ezt a megbeszélést estére, amikor nem tűz ennyire a nap. Említette, hogy annak, aki átmegy hozzá, lesz ingyen úszónadrágja, fürdőköpenye, papucs, törölközője, sőt pénze, kalóriapénz, és bemutatta az egyetem meg az országos úszószövetség levelét, lényegében határozatát, amelyben kötelezi a szegény kereskedősegéd legkiválóbb versenyzőit, név szerint, hogy át kell menniük hozzá, megokolva legfőképpen azzal, miszerint a szovjetben végzett. Az átigazolások gyorsan meg is történtek, a szegény kereskedősegéd edzőnél csak a tehetségtelenek maradtak, köztük én is, a legjobb barátom viszont, mint tehetség, átment a szovjetben végzett edzőhöz. Akkor összeveszttem ezzel a barátommal, és hónapokig nem beszéltünk. Rendkívül unszimpatikusnak találtam ezt az új edzőt.

Tehát úszó lettem, versenyző, mégpedig először mellúszásban, aztán az új stílusú delfin pillangóban, naponta jártam edzésekre, nyáron az újszegedi sportuszodába, az úgynevezett SZUE-ba, télen meg a városi gőzfürdő nevetségesen kicsi és egyetlen hideg medencéjébe. Láttam, nincs értelme sokat edzenem, hát le is csaltam az edzésadag egy részét, de ez most nem lényeges. Azokat az úszókat, akik nem hoztak eredményeket, mint én is, lenézték a többiek, akik eredményesek voltak. Ennek ellenére jól akartam érezni magam az uszodában, ha nem is mindig sikerült. Miután megjött az a fiatal, erőteljes, nagypofájú, szovjetben végzett edző, és ő lett a hangadó, kezdtem rosszul érezni magam, főleg azután, hogy látta a tekintetemen, mennyire utálok, és

ezt megtorlandó, állandóan azzal bosszantott, mikor észrevett, hogy Berkovits, húzzál ki egy kötelet, ugye, kötelek választják el egymástól a pályákat. Akkor abbahagytam az úszást.

Közben kosárlabdáztam is, imádtam kosarazni, mert közben igazán felszabadultam, úgy, mint a grundfociban, a horogdobás volt a vessző-paripám, néhányan még este tizenegykor is játszottunk a gimnázium tornatermében, megfűztük valahogy a pedellust. Nagy élményt jelentett, nem is akartuk hinni, mikor a magyar kosárválogatott megverte az Európa-bajnokság döntőjében a szovjeteket. No és az iskola magasugró csapatának is oszlopos tagjaként szerepeltem, egyszer megugrottam a 180 centit is hasmánt guruló stílusban. Jártam a Tiszára evezni, és jártam apám vállalatához, ahol lehetett pingpongozni. Az órákon, a pad alatt a *Népsportot* bújtam, minden egyes sportág minden eseményéről és eredményéről behatóan tudtam.

Akkoriban, kamaszként a sport érdekelt elsősorban, *el voltam merülve a sportolásban*. Egy ország sikereit a sportsikerekből mértem le, minden országét, ezt sikerült belém verni, a diktatúrák sajátosságaként. Abban a korszakban az úgymond szocialista építőmunkán és a párt mindenekfölöttiségén kívül a sport lett az első, a propagandában is tükröződött. Egy kamasz ezt jól vette. És miután a szovjet sportolók nagy sikereket arattak, továbbra is sikeresnek gondoltam a nagy Szovjetuniót, persze most már csak némileg sikeresnek, annak ellenére sikeresnek, hogy tudtam, úgy körülbelül, de mélyrehatóan még mindig nem, milyen csapnivalóan rossz ott az élet.

Szóval a *sport*. Belém táplálták, ismétlem, hogy *a sport csaknem elsődleges*. Sikerült elhiteni velem, hiszen kamasz voltam, akinek természetes a sportolás, annál is inkább, mert a sport felszabadulást is jelentett a mélységes szorongások alól. *Sportfiú is lettem*, utánozni szerettem volna a válogatott sportolók többségének frizuráját, az igen rövid haját, amely viszont hátul hosszan leér a nyakba, de ezt Szegeden, mérgelődésekre, egyetlen fodrász sem tudta előállítani. Azért is szerettem volna egy ilyen frizurát, mert tudtam, hogy az orosz sportolók haját hátul igen felníriják.

4.

Megkerestem apám igen divatos, vastag, igen vastag gumitalpú, barna félcipőjét, már jó volt a lábamra, tizenhat éves múltam, nem tudom már, milyen ruhát vettem fel hozzá, de a cipő volt a lényeg, és elmen-

tem a korzóra, még Szegeden laktunk, ott fel-alá sétáltam, a szegedi korzó arra született, hogy fel-alá sétálgassunk, és mutogassuk, mibe is öltöztünk fel, hogyan festünk divatosan, és figyeltem, észreveszik-e azt a cipőt, amely akkor a legdivatosabbnak számított. Nyár volt, és még késő délután is igen meleg maradt, úgyhogy megizzadt a lábam abban a cipőben. A korzón sétálók inkább szandálban jártak már. Megsértődtem, mert mintha észre sem vették volna azt a cipőt. Mikor kiderült, hogy felvettem apám cipőjét, apám megjegyezte, túlságosan hiú ez a gyerek, nem tudom, kitől örökölte. Giza nagymamám azonnal rávágta, hát kitől, tőled, drágalátos vejem, Ferikém. Anyám megvédett, az nem baj, ha adok magamra.

Hát igen, hiú voltam a külsőmre, és adtam magamra, de akadt példa előttem, a szüleim példája. Ha nyaralni mentek, két hatalmas, tekintélyes, a múltból még megmaradt borjúbőr bőrröndöt cipeltek, telezsúfolva divatos ruhákkal, apám három-négy öltönyt is vitt, anyám meg vagy nyolc-tíz ruhát. Ez jelentette az ő ellenállásukat, a divatos öltözködés, a diktatúrával szemben és a szovjet mintával szemben, ha röhejesen hangzik, akkor is, és ha tökéletesen a tudattalanuk homályába is vészett, mármint ez a típusú ellenállás.

Szerettem a korzón lófrálni. A *szegedi korzó*, amely szinte egyedül viselte a korzó emblémáját az országban, a Váci utcain kívül, nyilvános divatbemutatóként működött, le és fel sétáltunk ott, számtalanszor ide és oda, és bámultuk egymás öltözködését, de a színházban is hasonlóképpen. No persze, az általános szegénységben csak kevesek divatozhattak. A korzó szemszögéből, hogy így fejezzem ki, a szovjet divat, illetve divatnélküliség, amiről tájékozottak voltunk, eléggé lerontotta a Szovjetunió képét és felértékelte a Nyugatét, de még a mi sajátunkét is.

A korzózás, most már így utólag tudom, a *kivonulás* egyik formájának bizonyult, kivonulásnak egy szabadabb területre, ahol a diktatúra kevésbé érvényesülhetett.

Ráadásul apám mesélte, hogy egy szovjet küldöttség látogatta meg a vállalatát, és amikor megmutatták nekik Szegedet, természetesen hangsúlyosan a korzót, hát kijelentették savanyúan, hogy még mindig milyen burzsujok ezek a magyarok, legalábbis burzsujnak néznek ki, a divatozásuk alapján. Jót nevtünk ezen.

Adtunk az öltözködésre, legalábbis a mi családunk, mert másra nemigen adhattunk, de a velünk baráti családok is adtak. Csináltatott öltönyökben és ruhákban járt apám és anyám, elegánsan jelentek meg a Virág cukrászdában és a színházban meg a Hungária szálloda éttermében és kerthelyiségében. Sőt jómagam is, még középiskolásként,

méreteimre szabott öltönyökben feszítettem a megfelelő alkalmakkor. Az egyik osztálytársam meg is jegyezte, hogy te, Berkó, te diktálod a divatot az osztályban. Ezt nem úgy kellett érteni, hogy divatos cuccokban jártam volna az iskolába, dehogy, inkább kimustrált, kopott, de még foltozott ruhákban is, mert kímélni kellett az úgynevezett szép ruhákat, a szépet iskolába nem hordtuk, de látták, hogy a táncos összejöveteleken mit viselek.

Rengeteget táncoltunk akkoriban, minden szombaton bál volt valamelyik gimnáziumban vagy technikumban. Ilyenkor persze felvettük a divatos vagy divatosnak tartott öltönyeinket, pompáztunk ezekben, már aki megtehetette. Akkoriban a swing és a boogie-woogie járta, hát ezeket roptuk, a rock and rollról még csak hallottunk, és azt is hallottuk, hogy a szovjetben ezek a táncok be vannak tiltva.

Szóval a *kivonuláshoz* tartozott a jól öltözöttség és a szovjetben betiltott táncok táncolása.

Mi adtunk a lakásra és a berendezésre is, jó polgári szokás szerint. Miután elköltöztünk a Szent István térre, hát boldog voltam, mert ott már fürdőszobában fürödhettem és angol vécére járhattam. A szüleim laktak a legnagyobb szobában, az egyik utcaiban. Apám sok mindent vásárolt megszorult ismerősöktől meg hagyatékokból, és helyezett el a szobájukban. Mondhatom, reprezentatív szobának tetszett, erről is megemlékeztem már. De volt, amiről még nem szóltam. Először is nem hoztam fel az óriási kandallót, amelyből látszott, hogyan lobognak a lángok. Apám szert tett egy hatalmas, faragott, csillogóra politúrozott íróasztalra, amelyet igazán senki sem használt, de el lehetett rá helyezni több, igen tetszetős, régi stílusú íróasztalkelléket bronzból. Középen egy ebédlőasztal állt, körülötte kárpitozott, art deco-hatást keltő, de nem igazán art deco székekkel. Az egyik sarokban egy dohányzóasztal két ugyancsak nem igazán art deco fotellal. És nem utolsósorban egy rekamié, kihúzható éjjelre, mert egy kétszemélyes heverő nem fért volna már el. Így is rendkívül zsúfoltnak tetszett. El ne felejtsem, számtalan blondelkeretes, de nem első osztályú festmény takarta a falat, és a padlót meg több perzsaszőnyeg. Apám roppant büszke volt erre a szobára. Ez a szoba nem illett a diktatúrához, a *kivonuláshoz* illett. Ugyanakkor valamiféle *bevonulásnak* is tetszett, mert magán viselte ez a berendezés a beágyazottságra meg a konszolidált életvitelre való törekvésünket.

Az az apám vállalatához látogató szovjet küldöttség mindenáron akart látni egy magyar lakást, hogyan élnek a magyarok. Apám vállalatának igazgatója apámat jelölte ki, hogy mutassa meg a lakását. Apám próbált kitérni, de nem sikerült. És mikor azok az oroszok meglátták azt

a szobát, hát megint csak az jött ki a szájukon, hogy burzsuj. Szegény oroszok, gondoltam akkor magamban, már akkor azt gondoltam, úgy tizenhét évesen.

Miután Budapestre költöztünk, rögtön a korzót kerestem, a Váci utcát, mert továbbra is a *kivonulásban* találtam meg magam, sőt egyre fokozottabban. Megfigyelhettem, hogy akik ott lófráltak, mindannyian, hasonlóan hozzám, a kivonulást favorizálták, a szovjetizált rendszerből való kivonulást, ha metaforikusan is.

5.

Novembert írtuk, és sűrűn esett a hó, korán jött. Kinéztem az ablakon, és ott állt a kocsí, egy fekete, régi DKW, rám várt, hogy át az ország-határon, Bécsbe vigyen. Még hajnal volt. Gyorsan visszafeküdtem. Egész éjjel nem aludtam, mert tartottam attól, hogy mi lesz velem, ha elmegyek, és egyedül kell boldogulnom abban a nagy ismeretlenben. Megszerveztük, hogy egy másik hasonló korú, tizenhat éves fiúval elhagyjuk az országot, nagybátyám, Imre vár Bécsben, eljött Nairobi-ból. Allítólag a nyugati határon még át lehetett menni. Hánykolódtam álmatlanul az ágyban egész éjjel, mert kiderült számomra, hogy el sem tudom képzelni az életemet egy idegen helyen. Tanultam ugyan angolul már évek óta, és magánszorgalomból franciául és németül is egyedül, de nem tudtam jól egyik nyelven sem. Roppant tartottam ettől a kalandtól. Először úgy beszéltek meg, hogy az egész család elmegy, aztán apám visszamondta, menjek csak én. Nem is akartam felkelni, de apám felvert, hogy készüljek, de gyorsan, mit képelek, már azt hitte, meg is reggeliztem, vár a kocsí, nem várakoztathatom. Előálltam azzal, hogy apu, anyu, gyertek ti is, Mikivel együtt. Miki, az öcsém, aki akkor nyolcéves múlt, belém kapaszkodott, és reszketegen azt mondta, ne menj, Gyuri. Néztek rám, merően bámultak. Apám kijelentette, keményen jelentette ki, megbeszéltük, hogy te mész egyedül. Anyám sírdogált. Giza nagymamám lágyan átölelt, és azt mondta, menj csak, apukám, jobb lesz neked ott, Imriske majd segít mindenben. Irma nagymamám viszont még az igazak álmát aludta. Hát nem, nem megyek, mondtam sírósan, egyedül nem. És aztán még azt is hozzátettem némi iróniával, hogy ebben a hóesésben egy ócska kocsí nem is tudhat átmenni a határon. Szüleim láthatóan nem is igen akarták szorgalmazni az elmeneteletem, csak nagymamám. Apám lement a kocsíhoz, amely gyorsan elhajtott nélkülem.

Megkönnyebbültem, hogy maradtam, ugyanakkor elkapott a *kétkedés*, az is azért, mert maradtam.

Azóta többször megbántam, hogy nem mentem el, sokszor meg azzal vigasztalom magam, hogy ott idegenben valahol valószínűleg nem lett volna író belőlem.

Éppen leverték a szovjetek a forradalmat, de még kialakult némi ellenállás, főleg sztrájkok formájában, az új diktatórikus hatalommal szemben, amelyet a szovjetek ültettek a nyakunkba. Második gimnáziumba jártam, és hirtelen, de még milyen hirtelen, élesen szovjetellenes és kommunistaellenes lettem. Nem vagyok tisztában ezzel, mindmáig nem, hogyan is történt. Tudniillik addig, amíg ki nem tört a forradalom, szóval addig egyáltalán nem politizáltam, ami egy tizenéves kamasznál ugye gyakori és szokásos. És a forradalom napjaiban egyszeriben politizálónak léptem fel, amit a szüleim nehezményeztek. Hevesen részt vettem a gimnáziumunk tüntetésén, amely azonban csak az iskolaépületen belülre, illetve az iskolát is magába foglaló háztömbre korlátozódott, Szegeden különben sem történt oly nagy felfordulás, és skandáltuk, „Egyforintos kenyeret, Rákosira kötelet”, és „Forró vizet a kopaszra”, és főleg azt, „Ruszkik haza”. Angolt kezdtünk tanulni orosz helyett. Fegyverért álltam sorba, ezt persze titkoltam otthon, de nekem már nem jutott. A házuk előtt robogtak az orosz tankok és meneteltek a csapatok, és mi rettegtünk, reménykedve azért, hogy egyetlen orosz sem fog bekopogni hozzánk. Egyszer néhány szovjet tank beszorított egy mellékutcába, nagy tömeggel együtt, ránk irányítva a lövegüket, és nekem úgy kellett érezni, rögtön meghalok, de csak fölénk lőttek, és mi, a tömeg lélekszakadva rohantunk.

És miután a szovjetek leverték a forradalmat, attól kezdve utáltam őket. Mit utáltam, megvettem. A *kétkedés*, sokféle kétkedés belém táplálódott.

A megtorlásokról nemigen értesültem, a hírközlés erről nem adott tájékoztatást. Nem tudtam, milyen nagy szerepet játszottak a megtorlásban a szovjetek, csak sejtettem. Nagy Imre kivégzése sem jutott el hozzám. Hogy a szüleim miről tudtak és miről nem, nem árulták el, bizonyos dolgokról hallgattak. A gimnázium igazgatója tulajdonképpen pártfunkcionáriusként működött, a tanáraink meg lapultak. Be kellett lépnünk mindnyájunknak, az egész gimnáziumnak az újonnan megszervezett és kommunistának nevezett ifjúsági szövetségbe, kimaradni nem lehetett. Ezt a szervezetet megvettem, semmiben sem vettem részt.

Amikor 68-ban bevonultak a szovjetek Csehszlovákiába, leverni az úgymond emberarcú szocializmust követelőket, roppant tartottam

attól, hogy behívnak, mert nemrég szereltem le a hat hónapos tartalékos tiszti kiképzésemből, és bár mindent szabotáltam, és a tiszti vizsgára nem készülve, semmire sem tudtam felelni, mégis megkaptam az alhadnagyi rangot. Nem hívtak be. Mielőtt a szovjetek eltaposták volna a cseh kezdeményezést, állandóan a rádión lógtunk a legjobb barátommal, lestük a híreket. Azon a tavaszon elmentem Prágába azzal a barátommal, épp akkor, amikor a szovjet Aeroflot légitársaság irodáját felgyújtották. Azonnal odamentünk, és fel-alá járkáltunk a kiégett üzlethelyiség előtt feldobódva, egészen addig, amíg észre nem vettük, hogy többen is figyelnek bennünket.

Érdekes, csak akkoriban kezdtem tudatosítani, hogy hát *még mindig nálunk tanyáznak a szovjet csapatok*. Nem mintha ezzel a ténnyel keltem és feküdtem volna, de motoszkált bennem. Hát akkor mi mik vagyunk? Gyarmat? Hát igen, úgy éreztem, egyszeriben éreztem úgy, hogy *egy szovjet gyarmaton élek*, teljes szívemből úgy éreztem. És a *kétkedésem*, a mindenben való kétkedésem magaslatokra hágott.

A rokonaim is úgy érezhették, Imre nagybátyámék, hogy az ország gyarmat, mert amikor Soros-ösztöndíjjal Amerikában jártam, jóval később, '84-ben, azt gondolták, kint maradok, ráadásul fiamat, Balázst is kivittem, mint már írtam, és, nagy-nagy csodálkozásukra, nem maradtam ott, akkor már úgy gondolva, hogy a magyar nyelvhez vagyok mindenképpen kötve.

Mindazok ellenére, amit eddig leírtam, úgy éreztem, és főleg Amerikában, hogy *én be vagyok ágyazódva Magyarországon*.

6.

Szólítottak, többször is, de én nem voltam sehol, mert meg sem jelentem. A teremben, amint beszámoltak nekem róla, csodálkozás és elképedés fogadta, hogy sehol sem vagyok. Tudniillik elő kellett volna adnom az egyik egyetemi országos diákköri pályázatra készült dolgozatomat, de én a Nácisz eszpresszóban ültem, nem volt kedvem, sőt, merszem sem volt előadni azt a dolgozatot, pedig pályadíjat nyertem vele. Ott a Náciszban megint végig gondoltam az egészet, és ugyancsak arra jutottam, mint korábban, amikor elhatároztam, hogy nem adom elő, miszerint ez a dolgozat, díjazás ide, díjazás oda, egy szégyen. Azért írtam, az egyik szakomból, földrajzból, gazdaságföldrajzból, hogy kipróbáljam magam, milyenek a képességeim. A magyar műszeripar területi elhelyezkedéséről írtam. Egy barátommal üldögéltem a presz-

szóban, és megvallottam neki, hogy te, Zoli, én brahiból, ez akkor egy divatos szó volt, választottam ezt a témát, és csak úgy beadtam a diákköri pályázatra, és ezek a marhák díjazták, meglepetésemre díjazták, ennek ellenére továbbra is szégyellem, hogy ilyesmit díjaznak, mert hülyeségnek gondolom az egész témát, és hülyeségnek, ahogy feldolgoztam, és hülyeségnek azt a gazdaságföldrajzot, amelyet a fejünkbe akarnak verni, mert az tipikusan szovjet szemléletű. Ideadtad, elolvastam, mondta Zoli, nagyon intelligens feldolgozás, nem kell szégyellni, és nagyon meredek húzás, hogy nem adtad elő, ki is rúghatnak az egyetemről. Még mindig a Nárciszban ültünk, mikor néhányan, a konferencia résztvevői közül, megjelentek, beültek. Rám bámultak, és az egyik kijelentette, nagyon meredek vagy te, Berkovits. Másnap hívatott a dékán, egyenesen a dékán, és firtatta, miért nem adtam elő. Vono-gattam a vállam, és azt hazudtam, úgy berekedtem, hogy egy hang sem jött volna ki a számon. Milyen érdekes, mondta a dékán, egy nap alatt meggyógyultak a hangszálaim. Fegyelmet indít ellenem, mondta, és jó, ha tudom, áll nekem a kirúgás. Fegyelmet kaptam, de nem rúgtak ki.

Nem szerettem oda járni, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karára, biológia – földrajz szakra, nem bírtam a természettudományokat, a biológiát sem, meg a földrajzot sem. Két gyenge, jelentéktelen szaknak számított, a világszínvonaltól messze lemaradva, szégyelltem. Tanár meg amúgy sem akartam lenni. Hát akkor? Kutató? Nem tudtam, milyen pálya volna nekem megfelelő, semmi sem tetszett, a szüleim erőltetésére orvosira adtam be a felvételi kérelmemet, de, öröömre, nem vettek fel, viszont rettegtem, hogy behívnak a seregbe, ezért pótfelvételre jelentkeztem, abból a két szakból is hirdettek, biológiából és földrajzból, amely tárgyakból legkönnyebben fel tudtam készülni, hát csak ezért jelentkeztem oda. Öt év szabadság, ha felvesznek, gondoltam makacsul, kötetlen élet.

Mocorgott bennem azért, hogy na jó, rámegyek az egyik szakomra, mondjuk gazdaságföldrajzzal fogok foglalkozni, elkezdtem olvasni ilyen tárgyú szakfolyóiratokat az Egyetemi Könyvtárban, és akkor beleütköztem megint a szovjetekbe. Tudniillik a gazdaságföldrajzot akkoriban azok uralták, akik a szovjetben végeztek, illetve a tanítványaik, és kialakították azt a tulajdonképpen földrajztól idegen statisztikai módszert, amely táblázatokkal, grafikonokkal és egyebekkel mutatta ki azt az óriási úgymond fejlődést, amit a szocialista tábor meglépett, ráadásul felhasználta a fejletlenségünket, pozitív módon, vagyis hogy milyen alacsony színvonalról indultunk, és ehhez a szinthez képest mekkorát fejlődtünk, csak azt nem akarta kimutatni ez a statisztika, hogy a mi úgymond

nagy-nagy ugrásaink ellenére mindinkább lemaradunk a Nyugattól. És örök érvényűnek gondolták a téziseiket, például, hogy mondjuk Nyirádon mindig lesz timföldbányászat, vagy hogy a Ganzban mindig ugyanazokat a gépeket fogják gyártani, és hogy a kukoricatermés minden évben növekedni fog, és a legjobb feketeföld Ukrajnában van, a gyapottermesztésben meg Üzbegisztán lesz hamarosan a világelső. És persze a kapitalista országokat nemsokára mindenben túlszárnyaljuk. Hát ebből nekem elegendő lett. És *reményvesztettség* fogott el.

Nemigen jártam az órákra, igen alacsony színvonalúaknak tartottam azokat, és egyetlenegy ifjúkommunista gyűlésen sem jelentem meg az öt év alatt, így aztán engem külföldre, még a kötelező földrajzi terepgyakorlatokra sem vittek el, annyira fekete bárány lettem. Megemlítem, hogy a diplomamunkámat Lengyelország népességhölgdrajzából írtam, szimpatikusak voltak nekem a lengyelek, mert utálták a szovjetet, és színvonalas dzsesszt játszott sok együttesük, de valahova úgy elraktam ezt a kéziratot, hogy azóta sem találom, nagy öröömre. Nem merném elolvasni, bizony nem.

7.

Hivatott a főszerkesztő, akit nem bírtam elviselni, annyira nem, hogy, szokásomtól eltérően, igen merev lettem a jelenlétében, különben lezsernek mutatkoztam mindig, és kiülhetett a pofámra, hogy utálom ezt a főnököt, akit elképesztően aljasnak könyveltem el, és szinte idejétmúltan, sőt nevetségesen vonalasnak. Az íróasztala mögött ült, nekem az asztala előtt álló széken mutatott helyet, és merően vizslatott. Azzal kezdte, az van elterjedve a lapnál rólam, hogy igen tehetséges vagyok. Mosolyogni kezdtem erre a megnyilatkozásra, de éreztem, ez csak a bevezető, és csupán mellékes. Így is történt. Mert rátért arra, hogy tehetség ide vagy oda, a riportjaim nagy részét nem lehet közölni, az átírásába pedig nem egyezek bele, tehát benne felmerült, hogy akinek az írásait nem lehet közölni, az viszont nemhogy tehetséges volna, de egyenesen tehetségtelen. Még inkább mosolyogtam, és egyenesen az arcába. Szóval, hogy rátérjen a lényegre, mondta, riporternak tehetségtelen volnék, de nem akar a laptól eltávolítani, ezért ki kéne próbálni, milyen lennék művészetkritikusnak, színházi és képzőművészeti kritikusnak. Aha, gondoltam, nem akarja engedni, hogy riportokat írjak, olyanokat, amilyeneket szoktam, például zűrés ügyekről, szerencsétlen sorsokról, amelyeknek egy részét tényleg nem közölték. Pompás,

mondtam, imádom a színházat, és szívügyem a képzőművészet, gyerekkorom óta. És most már vigyorogtam, arra gondolva, ez lesz ám a nagy szabadság, csak színházba kell járnom, és tárlatokra. A főnök kedélytelenül megjegyezte, tulajdonképpen miért vigyorgok. Hát mert tetszik nekem ez a megbízatás. Jó, jó, de a kritikaírásban sem galoppírozhatom el magam, az komoly dolog, az az ideológia terepe, olvassak sokat befutott kritikusoktól, és, egy kis szünetet tartva kibökte, tanulmányozzam a szovjet kritika eszmei elkötelezettségét. A mosolyom elhervadt, de úgy tettem, hogy csak azért, mert tényleg komolyan veszem az intelmeket.

Aztán megtudtam, hogy a Pest megyei pártbizottságra, amelynek lapjánál dolgoztam, egy újabb szovjet referens érkezett.

De hogyan kezdődött, hogy újságíró lettem? Nem tudom már, hogyan, szégyen ide, szégyen oda, de felmerült bennem, legyen az. Az egy szabad pálya, kötetlen, már ami a munkaidőt és a kötöttségeket illeti. Arra egyáltalán nem gondoltam akkor, hogy az politikai pálya lenne, sőt, hogy a cenzúra uralja. Hülye voltam, vagy sem, mindegy.

Hát igen, *így éltünk, önbecsapó módon.*

Könnyed és bohém foglalatosságnak fogtam fel az újságírást, kívülállóként viszonyultam a korabeli pártos és ideológiai természetéhez, ezt merem mondani, és a riporterkedést választva, élni akartam a riporter lehetőségeivel, azzal, hogy kikerüljem a politikai állásfoglalást, nemkülönben hogy kimutathassam egyik tulajdonságomat, a bíráló hajlamot, amitől a szüleim már régóta kiütéseket kaptak. Nem szeretném újból elolvasni ezeket a cikkeimet, valószínűleg szégyellném őket. A sajtótájékoztatókat és minden hivatalos megnyilatkozást, főleg, amelyek a helyi pártvezetéstől származtak, szabotáltam. Egyszer próbáltak megbízni, írjak egy szovjet küldöttség látogatásáról, de erre nem voltam hajlandó.

Könnyedén vettem az újságíróéletemet. Úgy gondoltam akkor, semmi kivetnivaló nincs a tevékenységemben, bravúrosan egyensúlyozok, bravúrosan vágom ki magam, és ha ezt gondoltam, akkor bizony igen nagyon becsaptam magam.

De elértem, amit akartam, a szabadságot, *a minden kötöttségtől mentességet.* Persze ez a kötöttségmentesség és az önbecsapás igen-igen összetartozott.

Vállalkoztam arra, hogy a bolsevik forradalom ötvenedik évfordulójára kiküldjön a lapom Moszkvába és Leningrádba az úgynevezett *barátságvonattal.* Leningrádban megcsodáltam a gyönyörű palotákat, de egyetlenegy normális eszpresszót sem találtam, ahol megihattam volna egy kávé. Sétálgattam a Nyevszkij Prospektben, keresve egy presszót,

és mikor találtam egyet, ha nem is presszót, de presszószerűséget, hát nem volt szabad asztal, csak egyetlen, amelyen azonban halmozódtak a le nem szedett használt poharak, tányérok, evőeszközök. Gondoltam leülök ide, majd csak elviszik. Várhattam. Számtalanszor elment az asztal előtt több felszolgáló, de rám sem bagózott, eszükben sem jutott leszedni az asztalt. Végre szólni merészeltem, erre az egyik pincéernő ajtót mutatott, menjek ki, és igen gyorsan. Mit tehettem. A szálloda felé mentemben észrevettem, hogy kamasz fiúk gyűlnek körém, vizsgálgatnak, agresszíven nézegetnek. Nem értettem. Az egyik megszólalt, megkérdezve, amerikai vagyok-e. Mondtam nem. Egy másik, hogy angol, francia? Ráztam a fejem. De hát kapitalista vagyok, az nyilvánvaló, mondták, és egyre szorosabb gyűrűt vontak körém. Honnan vesznek ilyesmit? Ezt kérdeztem magamban, majd tőlük is. Hát burzsuinak nézek ki, mondták. Ráébredtem, az ő szemükben szokatlanul elegáns vagyok, ilyen kabátot, ilyen öltönyt, látszott, mert kigomboltam a kabátomat, nem viselt senki járókelő. Mivel egyre jöttek közelebb és közelebb, gondoltam, meg akarnak verni, mint imperialistát, hát gyorsan kivágtam, magyar vagyok. Magyar? Eltátották a szájukat, mosolyogtak, és faképnél hagytak. Aztán a moszkvai Gum áruházban észrevettem, árulnak Wilkinson zsilettpengét, amelyet nálunk nem lehetett kapni. Ráműtattam, és kértem az elárúsítónőtől, vennék. Rám nézett és kijelentette, nincs. Egyre csak mutattam, de hát van. Azt ismételtette, nincs, és nincs, és nincs. Rájöttem, nekem nincs, mert én nem orosz vagyok. És részt kellett vennem a bolsevik forradalom fél évszázados évfordulóját ünneplő nagy leningrádi felvonuláson, a magyar küldöttséggel, hát a barátságvonat ezt célozta. Hihetetlen tömeget verbuváltak össze, és csak mentünk, mentünk, órákig mentünk, egyszer csak meguntam, és el akartam lógni, de naivnak mutatkoztam, mert ellógni nem lehetett, ez itt a Szovjetunió volt és nem Magyarorszag. Minden mellékutcát lezártak, felfegyverzett rendőrök vigyázták. Mondhatja bárki, micsoda kis hülye, jelentéktelen kalandok ezek, hát persze, azok, de az ember közérzetére és véleményére kihatnak. Ezek után nemcsak utáltam, nemcsak megvettem a szovjetet, hanem le is néztem, és mélységesen sajnáltam a szovjet népeket.

Fel lehetne tenni a kérdést, hogy nana, hogyan lehet újságíró valaki egy diktatúrában, ráadásul egy olyan ország diktatúrájában, amely nem is független, hanem gyarmat, és ahol persze természetesen nincs sajtószabadság. Fontos kérdés. Egyre inkább úgy éreztem, tényleg nem lehet ilyen körülmények között újságot írni, akkor sem, ha az ember kikerüli a muszáj-feladatokat. Mert ha ki is kerüli, és sikerül

neki, akkor jöhet egy másik kérdés, hogyan lehet elviselni, miszerint a legfontosabb társadalmi rendellenességekről nem szabad írni. Egészen addig elodáztam az erre adandó választ, amíg meg nem találtam, hogyan léphetek ki az újságírásból.

De Pest megye lapjának sokat köszönhettem, mert a megyét járva, felfedezhettem az úgynevezett Budapest környéki agglomerációs övezetet, és a vidékről kényszerűségből ide telepedett, főleg segédmunkásnak vagy betanított munkásnak álló több száz ezres, igen szegény és elesett réteg életmódját. Felháborítónak találtam, mert végtelenül ki voltak zsákmányolva, tulajdonképpen kizsigerelve, akár mint a gyarmatosítottak, és megtalálni véltem hozzá a törvényszerűséget, és a műfajt is megtalálni, vagyis *szociográfiát* kezdtem írni.

8.

Az egyik író-olvasó találkozó, mert miután megjelent egy szociográfiai könyvem, ilyeneket szerveztek nekem, nevezetes esemény lett a számomra, tudniillik ellenzékinak minősült a kötetem, ezért megfigyelőket küldhettek ezekre a rendezvényekre, mert az egyik után feljelentettek a kiadónál és a pártközpontnál, felróva például, hogy egy kérdésre, gondolom, a megfigyelő kérdezhetette, miszerint a munkásosztály van-e hatalmon, azt válaszoltam egyszerűen, hogy nem hiszem. Tehát észrevette az a provokátor, amit aztán egyetlen műbírálat sem akart észrevenni, miszerint a pártállamnak ezt az alapvető hazugságát, vagyis az úgymond proletáriátus hatalmát kezdtem ki, ha csak áttételesen is, a művemben. Egy másik megfigyelő megkérdezte, hogy szerintem a Szovjetunióban is kiadták volna-e a könyvemet. Erre azt válaszoltam, hogy fogalmam sincs, különben sem élünk a Szovjetunióban, és ha tudni akarja, ott is van a szociográfiához hasonló műfaj, nevezetesen az ocserk, és tudtommal az is kritikus, mondtam, anélkül hogy egyetlenegy ocserket is olvastam volna.

Akkor már szociológiai diplomát is szereztem, de igazi szociológusnak sohasem vallhattam magam, de nem is akartam, mert láttam, mennyire kötelező abban a tudományban is a cenzúra meg az öncenzúra. Diplomamunkámként a könyvem egy korábban már megírt fejezetét nyújtottam be, amelyben megírtam a suf niban lakás természetrajzát.

Maradtam tehát szociográfus, azt *partizán* műfajnak gondoltam, és ebben éreztem otthon magam akkoriban, különben meg fajsúlyos és komoly műfajt sejtettem meg benne.

Különben az úgymond kritikai elkötelezettségem *túlélésére* játszottam, illetve arra, hogy túléljek valahogy, az egész életemet tekintve, túléljek.

Ama könyvemnek a kézírata sokáig feküdt a kiadóban, ellentétes lektori véleményekkel terhelve. Tudtam, és a lektorok is tudták, nem olyan szöveg ez, amelynek zöld útja volna. Az egyik külső lektor, mint megtudtam, Moszkvában végzett, te jó ég, gondoltam, nincs nekem szerencsém. Csatározások folytak a kézirat körül, és végül kiadták. Valaki, aki beavatott volt, vagyis tudta, hogyan dőlt el a megjelentetése, ígérte, majd egyszer elmeséli, érdekes történet, tette hozzá, és mikor elmesélte, megdöbbsentem, mert a Moszkvában végzett káder szorgalmazta a napvilágra kerülését. Na tessék!

Miután megjelent a könyv, ki is tiltott témám közigazgatási helyszínéről a helyben uralkodó pártvezetés, ezt úgy kellett érteni, hogy Pest megyei káder hivatalosan nem állhatott velem szóba, nem terepszemlézhettem ott többé, az illető települések könyvesboltjaiban nem árulhatták a kötetet, és a lapjuk, ahol nem is olyan régen még dolgoztam, kemény politikai támadást intézett ellenem. Suttogták, hogy azon a pártbizottságon még mindig működik egy orosz referens, habár most már csak egy, mert a másik hazament.

Kora nyári, langymeleg időben, késő este baktattam a Kígyó utcában, amikor az egyik presszó vagy étterem teraszáról utánam szólt egy hang, felismertem a könyvem szerkesztőjének hangját, Berkovits, gyere ide, ülj le közénk, meg akarnak veled ismerkedni, mint Magyarországnak felfedezőjével. Odamentem, és azt mondtam szerénykedve, nem vagyok én az egész ország felfedezője, legfeljebb Budapest környékéé. A szerkesztőm bemutatott a társaságnak, akiknek igen tetszett a mű, nem is értették, hogyan jelenhetett meg. Érdekes, az a társaság a leendő demokratikus ellenzék vezető egyéniségeiből állt.

Könyvem egy csapásra ellenzéki szerzővé avatott, tehát elsősorban a produkció és nem a politizálás. Ezt a tényt szeretném hangsúlyozni. És eltöltött az *értelmiségi ethosz*, amely arra is irányult, mert sok másra is, hogy végre tudomásul vegyem, miszerint egy szovjet gyarmaton élek.

9.

Felhívatott bennünket a legfőbb kultúrideológus, néhányunkat, tárgyalni a *Mozgó Világ*ról, amelynek szerkesztői voltunk. Sosem látott korábban, mégis rám tudott mutatni, és nagy hévvel rám is mutatott,

egész karjával, kinyújtott ujjával, és harsogott. Megkérdezte, Berkovits, maga miért pártolja a Horthy-rendszert? Megvallom, erre a kérdésre nem számítottam, mert senki sem gondolhatta komolyan, hogy annak a rezsimnek a híve volnék. Csak egy demagóg gondolhatta, ha úgy vélte, hogy ezzel móresre taníthat, rossz hírbe keverhet, és legfőképpen megtámadhat. Nem vagyok a Horthy-rendszer híve, mondtam. Hát akkor miért közöltem a rovatomban azt a szociográfiát, amely arról szólt, hogy a Horthy-érában ünnepnek számított az aratás, a későbbiekben, vagyis a szocializmusban meg már csak robotnak. Először is, válaszoltam, az aratás tényleg ünnep volt valamikor, rituálisan az, de nemcsak a Horthy-érában, hanem mindig, mióta aratnak, különben pedig nem tért ki arra az az írás, hogy később, a szocializmusban már nem volt ünnep. Ha nem is tért ki, ezt ki lehetett olvasni belőle, dörgött rám a kultúrpápa. Kétlem, mondtam. De mindezt csak a bevezetésként harsogta, majd rátért a lényegre, arra, hogy maga, Berkovits, miért ír alá minden ellenzéki förmedvényt? Azt hiszi, ez oly felemelő? Azt hiszi, ezzel elér valamit? Mit gondol, mi volna magával a szovjetben, ha ezt csinálná? Mondtam, úgy tudom, nem élünk a szovjetben, és hozzátettem, azért írom alá, amit aláírok, mert egyetérték velem. Egyetért, szögezte le, egyetért az ellenséggel, szép. Aztán kurtán-furcsán abbahagyta a vegzálását, és a többi szerkesztő szidásával folytatta. Erről a legfőbb kultúráirányítóról már a harmincas években megírta az egyik jó ismerője, miszerint szélhámos, jól akar élni, ennek érdekében gazdagon nősült, különben színésznek készül, de rendkívül tehetségtelen. Nekem roppant megtetszett, hogy szélhámosnak nevezték, pontosan ráillett. A hordószónoklatok mestere lett, közhelyektől hemzseggő, agresszíven fenyegető beszédeket mondott. Ám mégis tartotta magát az az információ, miszerint a szovjetek nem szeretik, szálka a szemükben, mert nekik túl úgymond liberális. Liberális! Elfogott mindig a nevetetheték, mikor ezt hallottam. Ez a hír, híresztelés emelte a rangját, de nem előttem.

A *Mozgó Világ* ellenzékiének számító, híres folyóirattá formálódott az évek során. Akkora hírnévre tettünk szert, hogy meglátogatott bennünket az angol nagykövet, és megkérdezte mosolyogva, mit szól hozzánk a szovjet nagykövetség. Azt válaszoltuk, nem tudjuk, de nem is érdekel bennünket. Az angol nagykövet felvonta szemöldökét: nem érdekel? Mosolyogtunk.

Akkoriban szerveződött meg a demokratikus ellenzék, amelynek, mint már érzékeltettem, a tagja lettem, a baráti kapcsolatok alapján, és amelynek nem csak az úgynevezett szabad egyetemére jártunk, ahol egy

kitűnő történész megismertetett bennünket a Szovjetunió történetével, egy olyan nézőpontból, amilyennel sosem találkoztunk. És nemcsak házibuliztunk, hanem petíciókat fogalmaztunk, több mint tíz éven át. Azt hiszem, ha jól emlékszem, minden tiltakozást, amely az állampárt ellen irányult, aláírtam. Űgymond *aláíróvá* léptem elő. Ennyi volt, amit tettem, közvetlen politikai megnyilvánulásokban nem vettem részt, a szamizdatban sem jelentettem meg írást.

Jóval később tudtam meg, hogy a szovjet titkosszolgálat helyi rezidensei ismerték a nevemet, nyilván a magyar társaik tájékoztatták őket rólam, de legyintettek rám, mint aki nem sok vizet zavar, ha aláír, akkor sem.

10.

Az első regényemet tulajdonképpen áthatja a félelem, az álságosság, a szorongás, a frusztráció, a kétkedés, a reménytelenség, de az önbecsapás is; aztán a túlélés, a kivonulás, a minden kötöttségtől mentesség óhajta, a partizánkodás, de a konszolidációra törekvés is; nemkülönben az értelmiségi ethosz is áthatja. Vagyis áttételesen a szovjet gyarmaton élés hatotta át a főszereplőmet, ahogy a szerzőt, magamat is. Négy évig feküdt a kiadóban, pedig gyarmati voltunkról nem ejtettem szót benne, és nem is jelent volna meg, ha nem következik be a politikai változás, így aztán '90-ben napvilágot látott.

Akkor hagyták el a szovjet csapatok az országot, negyvenöt év után. Ötvenéves lettem.

És szomorúan kellett konstatálnom, hogy állampolgáraink, egy függetlenné vált országban, továbbra is úgy viselkednek, mint ha *még mindig gyarmatosítottak* lennének, nevezetesen a saját szabadon választott kormányuk gyarmatosítottjai.

11.

A szovjet gyarmatosítást is egyfajta imperializmusnak lehetett tekinteni, bár ezt Moszkva erőiesen tagadta, és tagadták a gyarmattá tett országok vezetői is, a propagandában „barátságnak” nevezték. Persze egészen másfajta imperializmusnak mutatkozott, mint a nyugatiaké, például fehér ember fehér embert gyarmatosított, ha csak Európánál maradunk, és maradjunk is itt. (A rasszizmus nem játszott szerepet,

bár nem teljesen, mert a kaukázusi és az ázsiai térségek lakóival szemben a rasszizmust is bevetette a szláv elem.) Az *ideológiai felsőbbrendűség* játszott inkább szerepet, amennyiben a kommunistának nevezett ideológiát, pontosabban a *dialektikus materializmust* a szovjet fedezte fel és gyártotta meg, azzal a hazugsággal fűszerezve, hogy az maga a marxizmus.

Különben ez az ideológia, a hivatalosan marxista-leninistának nevezett ideológia magába rejtette az imperializmus szükségességét, amennyiben csak úgy lehetett sikeres, illetve győztes, ha a teljes világot birtokolhatja, illetve ha nem is, de egy nagy részét mindenképpen, és ezt hirdették a szovjet diktátorai és tanácsadói, eleinte teli szájjal, később sokkal visszafogottabban.

A szovjet az ideológiai felsőbbrendűségét átváltotta tényszerű gyarmatosítássá, tehát az ideológiailag felsőbbrendű Szovjetunió nemcsak az ideológiáját erőltette rá a csatlóssá tett kelet-európai országokra, hanem az egész rendszerét, amely országok a második világháború után, a Nyugat beleegyezésével, ideológiailag és minden másban alsóbbrendűnek számítottak. És a szovjet bevezette, alkalmazta, amit akart, amit csak nem szégyellt. Tehát a szovjet a saját képére szeretne volna átgyúrni a csatlóssá tett államok rendjét, életét, meg is próbálkozott vele. Mit jelentett ez?

Elsősorban is, mint tudjuk, az *osztályharcot* erőltették rá ezekre az országokra az egypártrendszerrel, az álságos választásokkal, a vezérelvvel, a terrorral, a titkosrendőrség mindenhatóságával és a koncepciók perekekkel, tehát a diktatúra jellemzőivel. Be is következett a szigorúan centralizált pártbürokrácia terrorja, amelyet a párt első embere, mint vezér irányított ugye, ahogy a szovjetben.

Ehhez az *értelmiségnek meg a szakembergárdának, ha meg akarta őrizni pozícióját*, szövetséget kellett kötni az *alsóbb néprétegek kiválasztott egyéneivel, csoportjaival*, akiket a párt alkalmasnak talált a proletárdiktatúrát fémjelző kádernek. A szövetséget, a párt irányításával, meg is kötötték. Ezt úgy kell érteni, hogy az értelmiség meg a szakemberek, ha el akarták fogadtatni hithűségüket, pontosabban saját magukat, akkor erőteljesen támogatniuk kellett az alsóbb rétegek feltörekvőit, akik ráéreztek, hogy ha magukévá teszik a kötelező ideológiát, sőt, az ideológiai terrort, akkor szép karriert futhatnak be, főleg, ha másokat közben letaposnak, így aztán képviselheték, különböző szinteken, a proletárdiktatúra vezető erejét. Ezt a szövetséget tulajdonképpen az egész nép elkötelezettségének nevezték a pártfőemberek, az úgymond szocialista építés, a szovjet és a diktatúra mellett.

Ezzel a háttérrel, és az erőszak segítségével is, sikerült átvétetni a *kibáló osztályok* elméletét és gyakorlatát, vagyis tettek arról a diktátorok, hogy pusztuljanak el tényleg, mint tudjuk, az általuk és az ideológia által nem szeretett osztályok, rétegek, csoportok, vagy ha nem is teljesen, akkor szenvedjenek, sok-sok embert hurcoltak meg, lehetetlenítettek el, akiket kineveztek osztályellenségnek, akiket feljelentettek és megbélyegeztek, akiknek vagyonára szükségük volt, akik úgymond politikailag elhajlónak számítottak, és akik nem illeszkedtek be. Miután ezt a munkát elvégezték, és mivel ellenség nélkül egy ilyen rendszer nem élhet, kineveztek *objektív ellenségeket*, és ezek ellen harcoltak.

A pártvezér hazugságait csodálni kellett, mert azt bölcsességnek, egyenesen taktikai bölcsességnek nevezték. Élni volt szükséges azzal a módszerrel is, hogy a pártvezér az ellenkezőjét teszi annak, mint amit hirdet, ahogy a szovjet első ember is. Hatalmas hazugságokba, fantasztikus történelemhamisításokba kellett bocsátkozni. A láthatóban, a tapasztalatainkban nem volt szabad hinnünk, hanem abban, amit belénk sulykoltak, egy fiktív világban. Magunkévá kellett viszont tenni azt, hogy még a legörültebb terveknek, a legkivihetlenebb intézkedéseknek is sikere lehet, ha a diktátor akarja. És az egyik legfőbb kíváncsi lett, ahogy a szovjetben is, *megölni a jogi személyt*, vagyis eltörölni az emberi jogokat. Ez nagymértékben sikerült. A szovjet élt a hazaárulás vádjával is, és pofátlanul a szovjet haza, amely ugye nem a magyarság, lengyelség stb. hazája volt, elárulását értette ezen a magyarok, lengyelek részéről is, ha az úgymond hazaárulás felmerült, tökéletesen abszurd módon.

A Szovjetunió úgy kezelte agressziójának áldozatait, mintha eleve lázadók lennének, akkor is, ha nem lázadtak, és ezért az általa megszállt területeken rendőri módszereket vezetett be, szovjet rendőri módszereket, tanácsadói révén, akik megbújtak, nem szerepeltek a színen, nem lehetett tudni róluk, miközben a rendfenntartó szervezeteket ellenőrizték. A hadseregüknek, amelyről viszont tudni lehetett, hogy nagy erővel állomásozik a letiport államokban, legfeljebb szimbolikus szerepet szántak csak, legalábbis addig, amíg nem tört ki ellenállás, de ha kitört, mint az ötvenhatos forradalomban, akkor aktivizálták.

És igyekezett a szovjet a megszállt országgal számára előnyös gazdasági szerződéseket kötni, vagyis kizsákmányolni, és ezáltal is, megkényszerrel is, például presztízsbetűzésokra költött pénzkidobással, a maga szintjére csökkenteni a csatlósok életszínvonalát, már amelyeknek magasabb volt, mivel a szovjet népek lázadoztak, hogy ők,

a gyarmattartók rosszabbul élnek, mint az általuk gyarmatosítottak, holott fordítva szokott lenni. Pedig megpróbálhatta volna a szovjet emelni a saját életszínvonalát némely úgymond „baráti” ország magasabb színvonalára, de ez fel sem merült számára, ez nemigen érdekelte vezetőit, legfeljebb szavakban, propagandában, ámításként. Az viszont érdekelte, hogy az úgynevezett szocialista világ országai a saját érdekeiket feláldozzák Moszkva oltárán.

Magyarországon, a forradalom után, kissé megváltozott a helyzet, szovjet gyarmat maradt, azonban már nem folytatódott az osztályharc, bár objektív ellenségek fel-feltűnedeztek; a koncepciós perek eljelentéktelenedtek, megritkultak, lanyhultak; a pártbürokrácia terrorja enyhült; a párt első embere próbálta a vezérszerepet kicsinyíteni, bagatellizálni; a hazugságok és történelemhamisítások erőtlenebbek és halkabbak lettek. Az egyetlen párt és a szovjet vezető szerepét azonban nem lehetett megkérdőjelezni, és az emberi jogok érvényesüléséről továbbra sem lehetett szó.

De a puhább diktatúra vezetői nem akarták mindenben a gyarmattartót utánozni, ez kedvezett volna a szovjetnek, ha belátták volna, hogy a magyarok, ha kissé is, de a saját útjukat követve szinte megfeleldezhetnek gyarmati voltukról, de nem látták be, hadakoztak Magyarország ellen, kárhoztatva a magyar reformokat, amelyek hivatottak lettek volna megakadályozni a gazdasági összeomlást, aminek később megitta a levét a szovjet. Tudniillik a reformok eltiprásának visszahatásaként bekövetkezett, hogy, felettébb rendhagyó módon, *a gyarmattartónak kellett kisegíteni a gyarmatait*, Magyarországot mindenképpen, annyira eladósodott az ország, az irányzat ekkor megfordult, és a szovjet ezt már nem bírta, nem volt hozzá gazdasági ereje, ezzel együtt az ideológiájának hitelessége is megroppant, és összeomlott.

Érdekes, számomra mindenképpen, hogy a nyugati antikolonialista diskurzushoz hasonló nem keletkezett a szovjet gyarmatosítás megszűnését követően, legalábbis nem tudok róla. Persze születtek megrázó történetek, esetek, kutatók leírták a kérlelhetetlen elnyomás törvényszerűségeit, de mindez nem állt össze egységes eszmévé, nem lett egy másfajta antikolonialista elmélet. A szovjet gyarmatosítók nem meakulpáltak és nem gyakoroltak önkritikát. Ennek lehet az az oka is, hogy nemcsak a csatlós országok, hanem a Szovjetunió is átalakult, megszűnt Szovjetunió és szocialista lenni, bizonyos értelemben kapitalistává is vált, és Oroszország lett, utódként, mert leváltak róla a nem orosz térségek. Oroszországgként nem érezte úgy, hogy gyarmatosító lett volna valaha. Pedig érezhette volna, hisz teljesen nyilvánvaló, hogy

az orosz elem dominálta a szovjetet, de tartják magukat ahhoz, hogy a szovjet gyarmatosított, és nem az orosz. De hát mit takarhatott ez a szovjet elnevezés?

Az sem érdektelen, sőt furcsa, hogy a volt leigázott államok szabadon választott kormányai egyáltalán nem szorgalmazták, hogy a szovjet utóda, az orosz kérjen bocsánatot, illetve ha hallatszottak is ez irányban hangok, azok erőtlenül elhaltak, hasonlóképpen, mint azok a kisebbségben lévő orosz hangok, amelyek meg-megpróbáltak némileg bocsánatot kérni, de hangsúlytalanul.

Mi, az egyes gyarmatosított nemzetek polgárai sem köteleztük el igazán magunkat azért, hogy a szovjet-orosz ismerje el leigázásunkat, holott több millióan érezhették úgy, mint jómagam, ahogy leírtam, miszerint sorsomat, sorsukat nagyban befolyásolta, hogy nem szabad államban éltem, éltek.

Különben felettébb érdekes az is, miszerint a magyar nemzet, amely roppant hajlamos, mindenkori vezetői hatására is, az *áldozati szerep* hangsúlyozására, sőt átélésére, vagyis hogy a magyarság volt a mindenkori áldozat, ezzel nem csak el akarva terelni a figyelmet a saját vétkességéről és hihetetlen rossz döntéseiről, amelyből akadt nem is egy, sőt nagyon is sok, hanem, és ez a felettébb érdekes és ellentét, hogy *arról, amikor tényleg áldozatok lettünk, vagyis a szovjet megszállásról, szovjet gyarmati voltunkról mintha tudomást sem akart volna venni az ország, sem amikor gyarmat voltunk*, 56 kivételnek számított, *sem miután függetlenek lettünk*. Mikor kivonultak a szovjet csapatok, úgy tűnt, kezdetben, hogy átérzi az ország népe, átérzi az elit, és hirdeti is, hogy a szovjet áldozata voltunk, de ez hamar tovaröppent, mintha a nép elfelejtette volna, az elit, a politikusokkal és a történészekkel együtt, meg nem szorgalmazta. Hogy ez miért történt így, nem is tudom elképzelni. A magyarok, függetlenné válásuk után, azonosságtudatukat igen kevésbé alapozták a szovjet megszállás megszűnésének emlékezetére, mintha az a megszállás nem is lett volna olyan traumatikus. Holott szerintem a szovjet megszállás traumatikus volta vetekszik Trianon traumájával. De ezt tulajdonképpen senki sem vetette fel. Képtelenség és szégyen.

III.

Egyszer, már nem emlékszem, hogy melyik évben, érettségi találkozására érkezett haza Imre nagybátyám, összejöttek volt osztálytársaival egy étteremben. Ezek után tőlem kérdezte, hogy mi lett két osztálytársából, a Bibó Pistából meg az Ortutayból, mert azt tapasztalta, hogy őket kettőjüket valahogy különlegesen kezelik a többiek. Ebből is kitetszett, fogalma sincs Magyarországról, fogalma sincs az itteni rendszer működéséről, persze nem is érdekelte, annyit tudott, hogy diktatúra van és szovjet befolyás érvényesül, de semmi többet.

Akkor próbáltam elmagyarázni neki Bibót, mint az egyik legjelesebb magyar értelmiségit, ha nem a jelen legjelesebbjét, akit a rendszer elnyom és ellehetetlenít, mert nem hódolt be a diktatúrának, talán egyetlenként a neves emberek közül, mármint azok közül, akik itthon maradtak, és elmeséltem, miket írt, és az '56-os forradalomban magára vett szerepéről is beszámoltam. Bibóban tisztetem, mint előadtam, a ritkaságértékű politikai szemleíró, aki a demokrácia kapitalizmus-ellenes változata mellett érvelt, mikor még érvelhetett; nagyra tartom mint társadalomtörténeti tanulmányok páratlan szerzőjét, aki éles kritikai tükröt tartott, amíg engedték, hazája mindenkori vezető rétege elé; bámulom, mint a legutóbbi magyar forradalom egyik jelképét és börtönre ítéltjét.

Aztán azt is előadtam, hogy viszont Ortutay az egyik legjellemte-
lenebb karrierista, aki mindenáron be akart lépni a pártba, de ettől eltanácsolták, mert azt a szerepet osztották rá, hogy pártonkívüliként, mint úgynevezett társutas, legyen, a párttagokat is meghazudtolóan, a rendszer olthatatlan híve és propagandistája, amit szépen teljesített is mindig. Volt már miniszter, természetesen egyetemi professzor, akadémikus, jelenleg a Rádió elnöke.

Érdekes, Imre mindezen felháborodott. Találkozót kért Ortutaytól, szándékozva felelősségre vonni, miért nem segíti Bibót, ha akkora hatalom. Ortutay a Rádió elnöki szobájában fogadta Imrét, és amikor a nagybátyám kimondta Bibó nevét, akkor Ortutay elsápadt, intett Imrének, ne, ne, és a szája elé kapta a kezét, mutatva, hogy egy ilyen nevet az ő elnöki szobájában ki sem szabad ejteni, és gyorsan levéve zakóját, a telefonra dobta. Imre elképedt, mesélte, hogy elképedt. Nem értett igazából semmit.

Irigyeltem.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
--------	---

EGY

Két magyar történelem (Apám és apósom)	9
--	---

KETTŐ

Ha én bohóc lehetnék	77
Tűrőképességem nyugat-eurázsiai fakír	85
Vagyok civil, esetleg remete	93
Jómagam egy szabados valaki	99

HÁROM

A nagyvárosi civilizáció és a zajszenny kultúrája	109
Budapest és a zsidó arc	137
A terrorista, a lázadó és a felhőkarcoló	165
Korszakváltozások, új kezdetek – egy ábránd	193

NÉGY

A szex és a biohatalom	219
A politikus mint álca, képmás és bélsár	234
A feje tetejére állított kulturális piramis	248
Egy eltűnőben lévő világról értekezve	268

ÖT

Magyar látvány	285
----------------	-----

HAT

A brit gyarmatosító és a szovjet gyarmatosított (Nagybátyám és jómagam)	359
--	-----

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
email: harmattan.italia@agora.it

A borítókép Várady Róbert *Szimulakrum I.* című festménye.
A szerző fotóját Berkovits Balázs készítette.

Felelős szerkesztő: Váradi Péter
Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
Borító: Harsányi Tamás

A nyomdai előkészítést Madarász György végezte.
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft., felelős vezető Tomcsányi Péter

Berkovits Györgynek nemrég megjelent egy kétkötetes regénye: *V. és Ú./ I.–II.* (2013–14).

I. Díszcserje (kis)asszony.

II. Jelzőművész.

Az *Élet és Irodalom* kritikusa írta erről a regényről: „Ez a bátor, önfeltárulkozó, egzisztenciális intellektualitás és a rajta keresztül feltáruló korpanoráma, nagyszabású, musili igényű, fontos művé avatja Berkovits munkáját.”

Legutóbbi regénye: *Ckó, a fényképész* (2016).

Ugyancsak az *Élet és Irodalom* kritikája jegyezte meg: „Berkovits nagyszabású regényformával operál: e mű egyszerre családrege, fejlődésregény, történelmi-szociológiai képeskönyv.”

Kiadták regényeit, novelláit, színdarabjait, esszéit és szociográfiáit.

Volt középiskolai tanár, újságíró-riporter, szociográfus-szociológus. Dolgozott szerkesztőként négy folyóiratnál, például az eredeti *Mozgó Világ*-nál is, amelyet az elmúlt rendszerben betiltottak.

„Az esszé, mint számtalanszor leírták: szabad műfaj; kötetlen beszélgetésre való invitálás; meghatározhatatlan és megfoghatatlan; kerülgeti a tárgyat, megközelítési módokat keres, a nézőpontok szeszélyes váltakoztatásával és hirtelen váltásokkal egyik tárgyról a másikra; jellemző rá a gondolatmenet cikcakkja, az előadásmód töredezettsége; végtelenül sokfajta megismerésre való képességet rejt magában; a köznapokat filozófiai távlatból, a filozófiai eszméket köznap szemmel nézi; és, mint tudjuk, a kísérletezés szelleme hatja át; véleményt közöl elsősorban; mérlegelő, kételkedő; próbálja áthágni az akadályokat, amelyek egymástól elválasztják a tudományos, a művészi és a köznap szférát; és így tovább.

Sőt, az esszé semmi más, mint idegenkedés az egyértelmű igenléstől és az egyértelmű tagadástól, vonzódás a kötetlen elmélkedéshez, a meghatározatlan meghatározási kényszeréhez vagy a megfogható megfoghatatlanná tételéhez, és reménykedés, reménykedés a téma gyors megragadásában, ugyanakkor lassú kerülgetésében is, nemkülönben törekvés némely töltelékész túlzott használatának hol elrejtésére, hol meg kifejezett használatára. Szeretném megidézni a próbálgatás szellemét, szeretnék egymásra vetíteni tudottat és kevésbé tudottat, kétségbe vonni eszményeket, köznapokat szemlélni távlatosan, távlatokat szemlélni köznapian, bújócskázni paradoxonokkal, váltogatni a reflexivitás nézőpontjait stb., s nem utolsósorban egy olyan valóságot körültagogatni, amelyből a képzelet, elsősorban is a sajátom, fakad.

Kötetem *hat* részből áll, így szerkesztettem meg. De milyen alapon? Elsősorban műfaji alapon, de a műfajokat nem tudnám meghatározni. Másodszorban téma szerint, azzal a kiegészítéssel, hogy az egyes szerkezeti egységek témái egybejászanak. Harmadszorban az íráskor hangját, hangját, sőt hangulatát mérlegelve különítettem el őket egymástól.”

3990 Ft

ISBN 978-963-414-347-5

9 789634 143475

webshop.harmattan.hu